

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

YAHUDI TARİHİ

- Kronolojik Yahudi Tarihi
- 104 Dünya Yahudi Cemaati
- İsrail ve Türkiye-İsrail İlişkileri

Yusuf BESALED

YUSUF BESALEL

YAHUDİ TARİHİ

“Kronolojik Yahudi Tarihi,
104 Dünya Yahudi Cemaati,
İsrail ve Türkiye-İsrail İlişkileri”

universal

Dil Hizmetleri ve Yayıncılık A.Ş.
Language Services and Publishing Inc.

Tel: (0212) 212 02 40/5 Hat

E-mail: universal@universaldil.com.tr

Web: <http://www.universaldil.com.tr>

Sevgili Kızlarım Valya ve Lisy ya

YAHUDİ TARİHİ

“Kronolojik Yahudi Tarihi,
104 Dünya Yahudi Cemaati,
İsrail ve Türkiye-İsrail İlişkileri”

Copyright

© Yusuf Besalel, 2000

Bu kitabın her türlü yayım hakları, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince Yusuf Besalel’e aittir.

Dizgi: Üniversal Yayın-Yapım

Baskı: Mart Matbaacılık

Kapak Tasarım: Yusuf Besalel

Grafik-Dizayn: Derya Sarıkaya

Birinci Baskı: Eylül 2000

ISBN 975.7391.10-7

Üniversal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık A.Ş.

Reşit Rıza Sokak, Kamiloğlu İş Hanı No: 10/1 Kat: 4 Mediciyeköy, 80280
İSTANBUL

Tel: (0212) 212 02 40 (5 Hat)

Faks: (0212) 211 08 15

E-mail: universal@universaldil.com.tr.

Web: <http://www.universadil.com.tr>

Kapak Resmi Ayrıntıları

Solda, Yukarıdan Aşağıya;

*Yenidoğan Mose Rabenu, Nil Nehri’nde Yüzen Bir Sepette Bulunuyor, Ortaçağ
Polonya Yahudileri, Ülkelerinden Kovuluyor, Majdanek Ölüm Kampı’ndaki
Krematoryum, Bir Habeş Yahudisi’ne (Falaşa) Dini Öğretim Veriliyor.*

Ortada, Yukarıdan Aşağıya;

*1977 Camp David Anlaşması’nda Enver Sadat, Menahem Begin ve Jimmy
Carter, Ehud Barak ve Bülent Ecevit.*

Sağda, Yukarıdan Aşağıya;

*Antik bir İsrail Kenti ve Testiler, İsrail Devleti’nin 1948’deki Kuruluş
Beyannamesi ve Onu Okuyan Heyet.*

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Bölüm 1 Yahudi Tarihi

Sayfa

1) Kronolojik Yahudi Tarihi	15
2) Tarih Öncesi Çağlardan İbraniler'in Yerleşimine Dek (ve Arkeolojik Buluntular)	26
3) İbraniler'in Yerleşimi ve Hakimler Dönemi	36
4) Krallığın Kuruluşu ve Bölünmesi	39
a) Şaul Dönemi	39
b) David Dönemi	40
c) Şelomo Dönemi	41
d) Krallığın İkiye Bölünmesi: Yehuda ve Yisrael	44
e) Yisrael'de Omri Hanedanı	45
f) Yehuda Kralları ve Yisrael'de Yehu Hanedanı	46
g) Yisrael-Şomron Krallığı'nın Yıkılması	46
h) Yehuda Krallığı'nın Sonu	47
i) Babil Sürgünü	49
j) Persler Dönemi	51
k) Ezra ve Nehemya'nın Reformları	52
5) M.Ö. 4. ve 3. Yüzyıllarda Eretz Yisrael	55
6) Selevkoslar ve Antiokhus Dönemi	56
7) Haşmonaylar'ın İsyanı ve Siyasal Bağımsızlık Dönemi	57
8) Haşmonay Devleti	57
9) Herod ve Hanedanı	59
10) Büyük İsyân	61
11) Yuda Anası ve Dönemi	64
12) Eski Çağlarda Diaspora'daki Yahudi Cemaatleri	65
13) Bizans Yönetimindeki Eretz Yisrael	69
14) Arap Yönetimindeki Eretz Yisrael	70
15) Haçlı Seferleri Zamanında Eretz Yisrael	70
16) Ortaçağ Avrupası Yahudileri	71
17) İspanya Yahudileri	74
18) Yahudiler'in Batı Avrupa'dan Kovulması	76
19) 18. Yüzyıla Kadar Polonya Yahudi Cemaati	80
20) Avrupa Yahudileri'nde Emansipasyon Hareketi	81
21) Hasidizm ve Mitnaggedim	83
22) 18. ve 19. Yüzyıllarda Rusya Yahudileri	84
23) İkinci Dünya Savaşı'na kadar Doğu Avrupa'daki Yahudi Kültürü	86
24) Yahudi Milliyetçi Akımlarının Gelişmesi	87
25) İslâm Ülkelerindeki Yahudiler	88
26) Amerikan Yahudi Cemaati'nin Oluşması	26
27) 19. ve 20. Yüzyıllar Arası Eretz Yisrael	92
28) Aliyalar ve Araplar'la Çatışmalar	93
a) Birinci Aliya (1881-1903)	93

b) İkinci Aliya (1904-1914)	94
c) Üçüncü Aliya (1919-1923)	95
d) Dördüncü Aliya (1924-1929)	95
e) Arap Milliyetçiliği	96
f) Yahudi Savunma Örgütleri	97
g) Beşinci Aliya ve 1930 ve 1940'larda Filistin'deki Gelişmeler	98
29) Nazi Antisemitizmi ve Holokost	104
30) İsrail Devleti'nin Kuruluşu	111
a) İsrail Devleti'nin Teşkilatlanması	114
b) İsrail'in İlk 10 Yılı	115
c) İsrail Devleti'nin İkinci On Yılı	117
d) Altı Gün Savaşı	119
e) Yom Kipur Savaşı	122
f) Lübnan Savaşı	124
g) 1974-1984 Yılları Arasında İsrail	126
31) 1980'lerde Yahudi Diasporası	128
32) 1990'larda Yahudi Dünyası	130
33) Bölüm-1, Kaynakçalar	131

Bölüm-2 Dünyadaki 104 Yahudi Toplumu

	Sayfa
- Yahudiler'in Dünyadaki Dağılımı	135
1- Amerika Birleşik Devletleri	135
2- Afganistan	144
3- Almanya	144
4- Arjantin	147
5- Arnavutluk	149
6- Avustralya	150
7- Avusturya	151
8- Azerbaycan	153
9- Bahama	154
10- Barbados	154
11- Belçika	154
12- Bermuda	155
13- Beyaz Rusya	156
14- Birleşik Devletler Topluluğu	156
15- Birobian	160
16- Bolivya	161
17- Bosna-Hersek	161
18- Brezilya	163
19- Bulgaristan	163
20- Çekoslovakya	165
21- Cezayir	168
22- Çin	169
23- Çuraçau	171

24- Danimarka	171
25- Dominik Cumhuriyeti	172
26- Ekvator	173
27- El Salvador	173
28- Endonezya	173
29- Estonya	173
30- Etiyopya	174
31- Fas	175
32- Fransa	176
33- Gibraltarı	178
34- Guatemela	179
35- Güney Afrika	179
36- Güney Kore	181
37- Gürcistan	181
38- Hindistan	182
39- Hırvatistan	184
40- Hollanda	184
41- Hong Kong	186
42- Irak	187
43- İran	188
44- İrlanda	190
45- İngiltere	191
46- İskoçya	193
47- İspanya	195
48- İsveç	197
49- İsviçre	198
50- İtalya	199
51- Jamayka	201
52- İspanya	201
53- Kanada	202
54- Kazakistan	203
55- Kenya	204
56- Kolombiya	204
57- Kosta Rika	204
58- Küba	205
59- Latvia	207
60- Libya	207
61- Litvanya	207
62- Lübnan	208
63- Lüksemburg	208
64- Macaristan	209
65- Makedonya	212
66- Malezya	213
67- Malta	214
68- Meksika	214

69- Mısır	215
70- Moldova	217
71- Monako	217
72- Nikaragua	217
73- Norveç	218
74- Özbekistan	218
75- Pakistan	220
76- Panama	220
77- Paraguay	220
78- Peru	221
79- Polonya	221
80- Portekiz	224
81- Puerto Riko	225
82- Romanya	225
83- Singapur	227
84- St. Thomas	227
85- Surinam	229
86- Suriye	229
87- Şili	231
88- Tacikistan	231
89- Tayvan	231
90- Tayland	232
91- Trinidad ve Tobago	232
92- Tunus	232
93- Türkiye	233
94- Ukranya	235
95- Uruguay	237
96- Venezuela	237
97- Virjin Adaları	239
98- Yemen	239
99- Yeni Zellanda	240
100- Yugoslavya	240
101- Yunanistan	242
102- Zambia	244
103- Zaire	244
104- Zimbabve	245
- Bölüm-2, Kaynakçalar	246

Bölüm-3 - İsrail (Türkiye-İsrail İlişkileri Dahil)

I- ESKİ TARİHÇE

Sayfa

1. Peygamberler Devri	257
2. Çıkış Eretz Yisrael'de Yerleşme	257
3. Monarşi	257
4. Krallığın Bölünmesi	257
5. İlk Sürgün	258

6. Pers ve Helenistik Dönemler	258
7. Haşmonay Egemenliği	258
8. Roma Egemenliği	258
9. Bizans Yönetimi	259
10. Arap Yönetimi	259
11. Haçlılar Dönemi	259
12. Memlük Yönetimi	260
13. Osmanlı Dönemi	260
14. İngiliz Manda Yönetimi	260
II- UMUMİ BİLGİLER	261
1. Coğrafi	261
2. Nüfus	261
3. Ekonomi	262
4. Tarih	262
a) Birinci İsrail-Arap Savaşı	262
b) İkinci İsrail-Arap Savaşı	263
c) Üçüncü İsrail-Arap Savaşı	263
d) “Yom Kipur” Savaşı	265
e).Günümüze Dek	265
III- EK AYRINTILI BİLGİLER	281
1. Yönetim Şekli	281
2. Muhtelif Bilgiler	281
3. Ekonomi	282
4. Sağlık Hizmetleri	285
5. Sosyal Yardım	285
6. Eğitim	286
7. Araştırma-Geliştirme	286
8. Toplum	288
9. Azınlık Toplulukları ve Kutsal Yerler	290
10. Edebiyat	291
11. Güzel Sanatlar	293
12. Diğer Kültürel Etkinlikler	294
13. Uluslararası Platformda İsrail	296
IV- TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ	300
a) 1948-1992 Arası	300
b) 1992’den Sonrası	302
V- İSRAİL-FİLİSTİN BARIŞI	327
VI- “OLAYLARDAN BAŞLIKLARLA” İSRAİL’İN İLK 50 YILI	338
-Bölüm-3, KAYNAKÇALAR	352

“Kendinize bir üstad edininiz, bir sınıfa katılın ve öğrenin -ve ne kadar öğrenebileceğiniz hususunda kendinizi hayrete düşürün!” (Mişna; Pirke Avot, 1:6)

- Bu kitabın tüm geliri, Öğrencilere Yardım Derneği'ne bağışlanmıştır.
- Yazarın Diğer Eserleri: “Ünlü Yahudiler” (2. Baskı), “Türkiye Ve Osmanlı Yahudileri.”

ÖNSÖZ

“Yahudi Tarihi”, Yahudilik ile ilgili çalışmalarımın üçüncü ürünüdür. Daha önce yayınlanan “Ünlü Yahudiler” (2. Baskı) ve “Osmanlı ve Türk Yahudileri”, birçok çevreden takdir toplamıştır. Bu çalışmada ise, diğer eserlerde olduğu gibi; ülkemizde gene şimdiye dek biraraya getirilmemiş birçok konu ilk kez olarak kaleme alınmaktadır. Örneğin eserin ilk bölümü, bilimsel bir Yahudi tarihi araştırmasını içermektedir. Bu bölüm, Yaratılış’tan günümüze dek bir kronolojik tabloyu ve ayrıntılarını kapsamaktadır. Kronolojik tablodaki Tevrat dönemine ait başlıca kişilere ilişkin ayrıntılı tarihçe, hazırlanmakta olan “Yahudi Dini Ansiklopedisi”nin maddeleri arasında yer almaktadır. İkinci bölüm, alfabetik düzende olmak kaydıyla, dünyadaki 104 Yahudi cemaatini -tarihlerini, nüfuslarını, kültürel değerlerini, sosyo-ekonomik durumlarını, vb. tanıtmaktadır. Üçüncü bölüm ise, günümüzün İsrail devletinin bütün yönlerini ayrıntılı olarak ele almakta ve ayrıca birkaç yıldan beri gündemde olan Türkiye-İsrail ilişkilerine de yer vermektedir. Bütün bölümlerde çeşitli renkli ve siyah beyaz fotoğraflarla desteklenen bu çalışmanın, böylece sürükleyici ve okunabilir bir ansiklopedik oluşumu yakalaması hedeflenmiştir.

“Yahudi Tarihi”; çıkmış olan en diğer eserlerim ve çıkmasını umud ettiğim dört ciltlik “Yahudi Dini Ansiklopedisi” gibi; Türk Yahudi Cemaati’nin ve geniş toplumun bireylerini aydınlatmak için ve genelde “bilgi yolu ile küreselleşmeye ve beşeri dayanışmaya katkıda bulunmak” şeklinde tarif edilebilecek bir idealin doğrultusunda yazılmıştır. Öncelikle bu çalışmayı meydana getirmemde bana gerekli sabır ve enerjiyi ihsan eyleyen yüce Tanrı’ya ve daha önceki çalışmalarımı okuyup yenilerini beklediklerini ifade ederek ve beni yüreklendirenlere şükranlarımı sunuyorum. Bu arada ilgisizliği yeğleyerek beni üzenlere de teşekkür ediyorum... Çünkü bu şekilde, insanları bilgilendirme misyonunda; karınca kararınca da olsa, katkıda bulunma azmimi arttırmışlardır...

En nihayet çalışmamı yayınlanmadan evvel okuyarak önerilerde bulunan iki değerli arkadaşşıma, kütüphane ve arşivlerinden yararlanma imkânı sağlayan “Şalom” Gazetesi yetkililerine ve bu çalışmanın yayınlanma aşamasında titiz, seri ve profesyonel becerilerini sergileyen ve yıllar evvel tercüman olarak görev yaptığım “Üniversal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık A.Ş.”nin Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Osman Kaya ve ekibine candan teşekkürlerimi arz ediyorum...

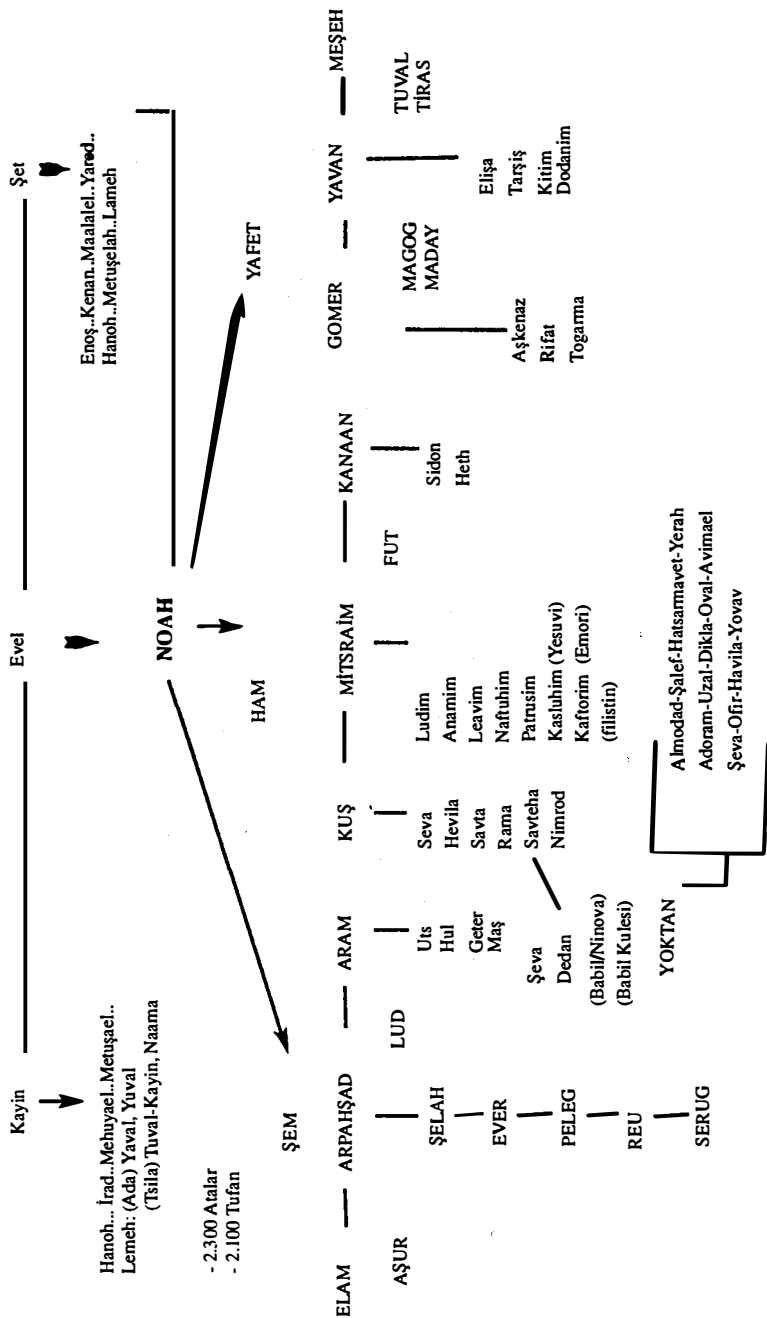
Yusuf Besalel
Ağustos 2000

KRONOLOJİK YAHUDİ TARİHİ
104 DÜNYA YAHUDİ CEMAATİ
İSRAİL VE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

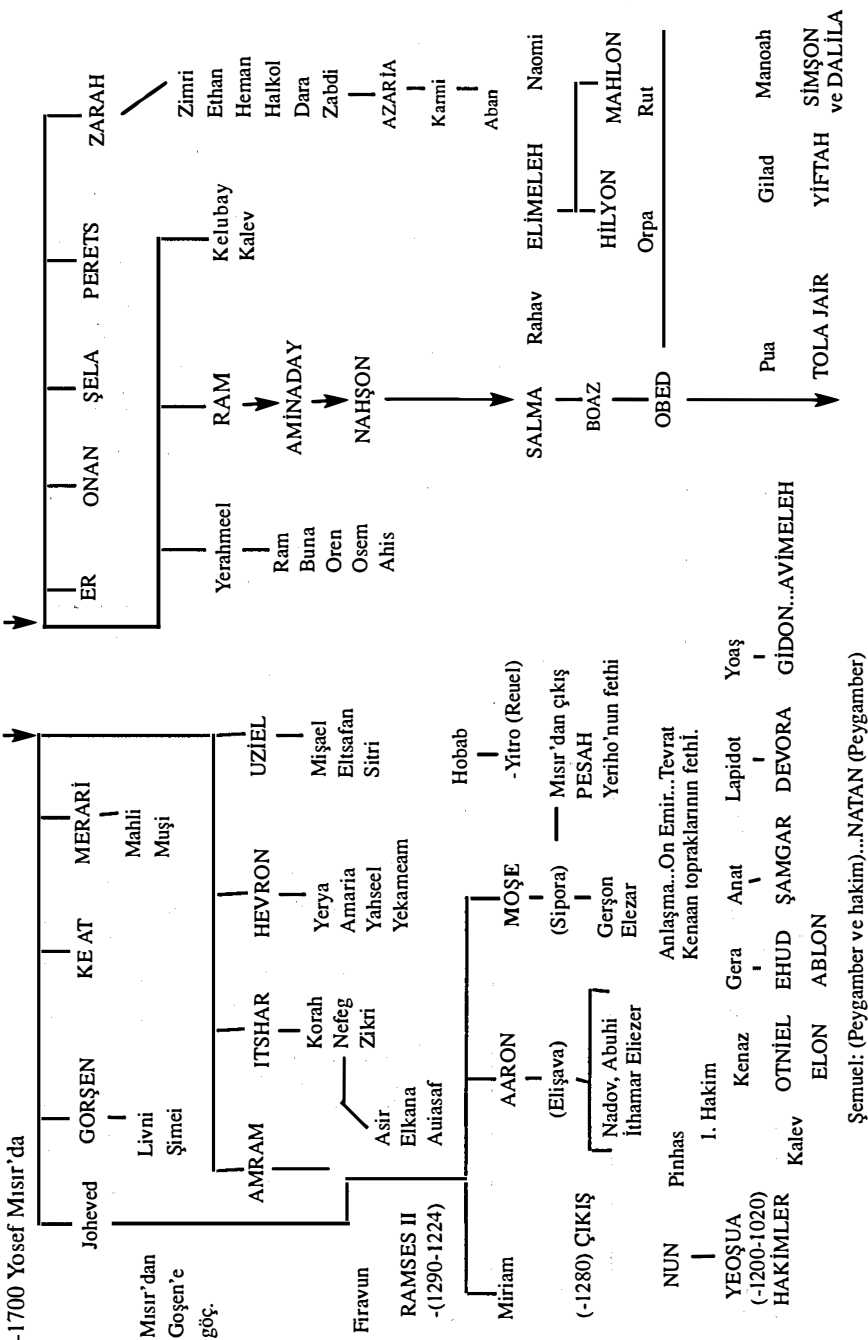
BÖLÜM-1
KRONOLOJİK YAHUDİ TARİHİ

“Ve bil ki; Tanrı’n Aşem sana bu iyi toprağı miras olarak alman için (senin) dürüstlüğünden (dolayı) vermekte değildir. Çünkü sen sert enseli (inatçı) bir halksın.” (Tesniye, 9:6)

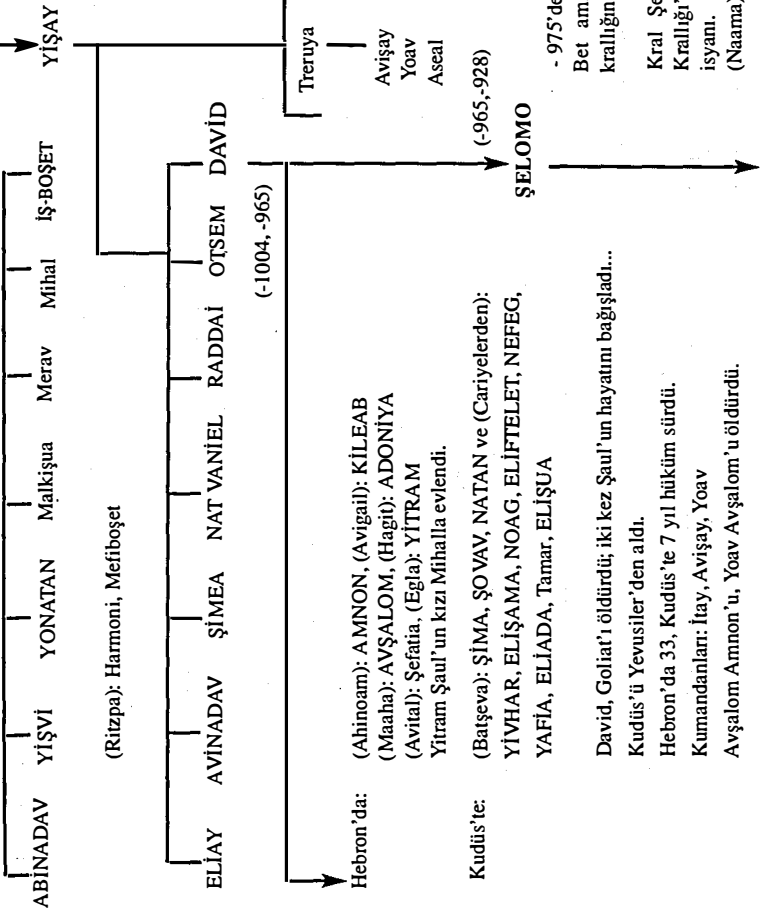
“Gör, ben bugün önünüze bereketi ve lâneti veriyorum. (Tanrı) Bereketi, size benim bugün emrettiğim, Tanrı’nız Aşem’in emirlerini yerine getirerseniz (verecektir). Ve lâneti, Tanrı’nız Aşem’in emirlerini dinlemezseniz ve size benim bugün emrettiğim yoldan, tanımadığınız başka tanrıların ardından giderek saparsanız (gerçekleşecektir).” (Tesniye, 11:26, 28)

-1700 Yosef Mısır'da

Afiah...Bekorat..Tseror..Abel..Kiş..ŞAUL 1. Kral

M.Ö.

İSRAEL (Kuzey) SAMARYA

(928-912) YAROVAM I

(912-911) NADAV

(911-888) BAAŞA

(888-887) ELA

(887) ZİMİRİ

(887-876) OMİRİ

(876-853) AHAV

(853-852) AHAZİA

(853-843) YEORAM

(843-816) YEHU

(816-800) YEOAHAZ

(785-745) YOAŞ

(800-785) YAROVAM II

(744) ZEHARYA

(744) ŞALUM

(744-737) MENAHEM

(737-736) PEKAHYA

(736-734) PEKAH

(734-725) OŞEA

(722)

Dan ve Betel'de putperestlik

Baaşa tarafından öldürüldü.

Yuda'ya karşı savaş, Nadav'ı öldürdü.

Zimri tarafından öldürüldü.

Ela ve Baaşa'nın ailesini öldürdü.

Samarya İsrail'in başkenti (-880)

ve İzabel katledildi. Putperestlik.

Ailesi Yeşu tarafından öldürüldü.

Ahav'ın oğlunu öldürdü.

Yuda Kralları Yoram ve Ahazya'yı öldürdü.

İsrail Şam kralı tarafından işgal edildi.

Amagya'yı yendi. Peyg. Elişa.

Fetihler, Peyg. Amos Peyg. Yona

6 ay tahtta kaldı.

Zeharya'yı öldürdü. (1 ay)

Şalum'u öldürdü.

Pekah tarafından öldürüldü.

Pekahya'yı öldürdü, Yuda'ya yenildi.

Şalmanazar'ın boyunduruğuna girdi.

Üç yıllık bir kuşatmadan sonra

KRALLIĞIN SONU

Sargon, Samarya'yı zaptetti.

ASUR'A SÜRGÜN...

M.Ö.

YEHUDA (Güney) YERUŞALAYİM (Başkent)

(928-917) REHAVAM

(917-915) AVIAM

(915-875) ASA

(875-851) YEOŞAFAT

(851-844) YEORAM

(844-843) AHAZİA

(843-837) ATALİA

(837-798) YOAŞ

(798-780) AMASİA

(780-740) AZARIA

(740-736) YOT AM

(736-720) AHAZ

(720-692) HİZKİYAU

(701)

(692-639) MENAŞE

(639-638) AMON

(638-609) YEOŞİAU

(609) YEOAHAS

(609-598) YEOYAKİM

(598) YEOYAHİN

(597-586) TSİDKİYAU

Tapat, Basmat

Yeroam'ı yendi.

İsrail'e karşı Suriye Kralı ile ittifak.

Etiyopya Kralı Zerah'a karşı zafer. Dini

reformlar.

Baaşa'nın hücumuna karşı Aramilerle ittifak yaptı.

Ahav'la ittifak yaptı. Peyg. OŞEA

Ahav'la İzabel'in kızı Ataliaya'yı aldı.

Yeşu tarafından öldürüldü.

Yoad oğlu Zaharya'yı katletti, öldürüldü.

Yoram kızı Yoşabeat onu kurtardı, öldürüldü.

Yoaş'a yenildi, İŞAİ Peyg.

Filistinliler'e ve Araplar'a karşı zafer.

Ananya komutasında kuvvetli ordu. Yeni silahların

icadı, MIHA Peyg.

Bet-amikdaş'ın üst kapısını yaptırdı.

Oğlunu kurban etti. İsrail ve Aramiler'e karşı

korunma için Asur kralına boyun eğdi.

Mısır'la ittifak.

Sanheriv'in Kudüs'ü kuşatması.

Ninova'da esir.

Dinde reform, Megido'da firavun Neko tarafından

yenildi ve öldürüldü.

Mısır'da esir.

(Eliakim)

Babil'de esir.

BABİL'E İLK SÜRGÜN.

- 612 Ninova'nın Asurlular tarafından yıkılışı
- 605 Bütün Orta Doğu'ya hükmeden Nevuhadnesar'ın
Firavun Neko'yu mağlup edişi.
NAHUM...HABAKUK...OVADYA...YOEL...
(Peygamberler)
- 586 Nevahadnesar'ın Kudüs'ü yıkması. Babil'e sürgün
ve esaret.
- 539 Pers Kralı Büyük Kurus'un Babil'i alışı.
- 538 Kurus Fermanı ile Filistin'e dönüş. (Zerubavel)
- 520 1. Darius'un izni ile Bet- amikdaş'ın yeniden inşası.
Peyg. HAGAY...Peyg. ZEHARYA... Peyg. MALAHİ.
- 516 Bet-amikdaş'ın yeniden kutsanması
- 483 Abihail'in kızı Ester'in (Hadassa) Kral Ahaşve
roş'un (Kserus) karısı Vaşti'nin yerine Şuşan'da
kraliçe oluşu. Aman'ın Yahudiler'i yoketmesini önler.
Bu kurtuluş ve zafer PURİM Bayramı ile kutlanır.
- 445 MOŞE'nin kanunlarının yeniden tatbiki.
Peyg. NEHEMYA, Peyg. EZRA

ESKİ AHİD'İN sonu.

Peyg. YİRMİYAU, DANİEL, Peyg. TSEFANYA
Peyg. YEHEZKEL

YEHONIA
|
ŞALTIEL
|
ZERUBAVEL
|
AVIUD
|
ELIAKIM
|
HATZUR
|
SADOK
|
AHIM
|
ELIUD
|
ELEAZER
|
MATAN
|
YAAKOV
|
JOZEF VE MERYEM
|
İSA (1)

- 333 **Büyük İskender** Eretz Yisrael'i fetheder.
- 201 Eretz Yisrael **Selefkoslar**'ın hakimiyetine geçer.
- 168 Selefkos Kralı **IV Antiohus Epifanes**, Kudüs'ü alır. Zulümler...
- 164 **Makabiler**'in isyanı ve zaferi. Dinde serbestlik. **Hanuka**
- 160 - 142 **Haşmonai Sülalesi**'nin krallığı ve bağımsızlık. **Matatya**'nın oğlu **Yonatan** (-150, -140);
- **John Hyrkan -I** (-134, -104); **Aleksander Yannai**, Entellektüel ve doktriner anlaşmazlıklar...
- Sedokim ve Peruşim** akımları... Ölü deniz civarında Assim cemaatler.
- 63 Kudüs'ün **Pompei** tarafından alınışı, Romalılar'a karşı isyan.
- 37 **Herod Yuda** devleti kralı olur.
- 20 Bet Amikdaş avlu duvarları inşa edilir.
- 6 Filistin (Juda) Roma eyaleti, **Ponce Pilate** vali olur (26-36)
- 33 **İsa**'nın çarmıha gerilişi.
- 70 Kudüs'ün **Titus** tarafından işgali. Romalılar'a karşı isyan sonucu Bet Amikdaş'ın yıkılışı.
- 132 **Bar Kohba** yönetiminde Yahudiler'in isyanı.
- 135 Bet Amikdaş'ın Romalılar tarafından tamamen yıkılışı. Diaspora...
- 140 **Uşa**'da **Sanhedrin**'in oluşturulması.
- 170 **Bet-Şearim**'de Sanhedrin.
- 200 Seforis'te Sanhedrin.
- 210 **Mişna**'nın tamamlanması.
- 226 Babil'de bir **Part** sülalesi olan **Arsakiler**'in egemenliğine **Sasaniler** tarafından son verilmesi.
- Fars kökenli Sasani İranlı ulusal hanedanı 651'e kadar Babil'i yönetir.
- 235 **Tiberias**'ta Sanhedrin.
- 320 **Yuda II**'nin ölümü. **Rav Huna**'nın ölümü.
- 324 Eretz Yisrael'in **Bizans** yönetimine girmesi.
- Hristiyan Kilisesi'nin Yahudiler'i soyutlayan ağır kurallar koyması.
- 352 **Raba**'nın ölümü.
- 365 **Hillel II**'nin ölümü.
- 385 **Gamaliel V**'in ölümü.
- 390 Yerusalayim ve Babil'de **Şabat**'ın uygulanmasının engellenmesi.
- 495 Babil'de Sürgün Cemaat lideri **Mar-Zutra**'nın isyanı.
- 500 **Babil Talmudu**'nun tamamlanması.
- 500-540 Babil'de **Savoraim Devri**.
- 520 **Mar Zutra**'nın Tiberias'ta Sanhedrin'in başına geçmesi.
- 589 Babil'de **Geonim** devrinin başlaması.
- 614-618 Yerusalayim'in **Persler**'ce istilası.

- 628 Yahudiler'in **Frank Krallığı**'ndan kovulması. Yahudiler'in **Vizigot İspanya-sı**'nda taciz edilmesi.
- 640 Yerusalayim'in **Müslüman Araplar** tarafından fethi.
- 750 Eretz Yisrael'in **Abbasiler** tarafından fethi.
- 825 Yerusalayim'de **Karaylar**.
- 8'inci-10'uncu yüzyıllar: **Hazar Devleti** hükümdar ve asilleri Yahudi dinini kabul ederler.
- 924 **Saadia Gaon**'un ölümü.
- 1012 Yahudiler'in **Mainz**'den kovuluşu.
- 1038 Rav **Hai Gaon**'un ölümü.
- 1070-1078 **Selçuklular** Eretz Yisrael'i fethederler.
- 1096 Haçlılar'ın Rhineland'daki Yahudiler'i katletmesi.
- 1099 **Haçlılar**'ın Kudüs'ü fethi. Kudüs Latin Krallığı.
- 1105 **Raşi**'nin ölümü.
- 1141 İspanya'da **Yuda Alevi**'nin ölümü.
- 1160-1173 **Benjamin Tudela**'nın seyyahlık yılları.
- 1187 **Selahattin**'in Kudüs'ü fethi.
- 1190 İngiltere'de **York**'taki Yahudiler'in katledilmesi ve İngiltere'de Yahudiler'e karşı fermanlar
- 1204 **Maimonides**'in ölümü.
- 1242 Fransa'da Yahudiler'e zulüm ve Talmud'un Paris'te yakılması...
- 1250 Eretz Yisrael'in **Memluklar**'ca fethinin başlangıcı.
- 1260 Eretz Yisrael'in **Moğollar** tarafından istilası.
- 1267 **Nahmanides**'in Eretz Yisrael'e gelişi.
- 1285 **Münih**'teki Yahudi cemaatinin yok edilmesi.
- 1286 **Zohar**'ın son şeklinin İspanya'da tamamlanması.
- 1290 Yahudiler'in İngiltere'den kovulması.
- 1291 Eretz Yisrael'in Memluklar'ın yönetimine girmesi.
- 1299 Almanya Yahudileri'ne baskılar.
- 1306-1322 Yahudiler'in Fransa'dan kovulması.
- 1367 Yahudiler'in **Macaristan**'dan kovulması.
- 1389 Yahudiler'in **Prag**'da katliama maruz kalması.
- 1391 İspanya Yahudileri'nde katliamlar ve din değiştirme.
- 1412 **Hasdai Crescas**'in ölümü.
- 1421 Yahudiler'in Avusturya'dan kovulması.
- 1427 Papa'nın, İtalya'nın **Venedik** ve **Ankona** limanlarından Yahudiler'in Eretz Yisrael'e nakledilmesini yasaklaması.
- 1453 Yahudiler'in **Breslau**'da yakılması ve kovulması. İstanbul'un Türkler tarafından fethi ve Yahudiler'e ticaret ve zanaatta ayrıcalık tanınması.

- 1454 **Polonya**'da (Krakow) Yahudi karşıtı gösteriler.
- 1473 İspanya'da Kordoba, Valladolid ve Segovia'daki **Marranolar**'ın katledilmesi.
- 1475 Yahudiler'in bazı İtalyan kentlerinden kovulması.
- 1483 İspanya'da **Torkemada**'nın baş engizitör tayin edilmesi; Yahudiler'in **Varşova**'dan kovulması.
- 1492 Yahudiler'in **İspanya**'dan (Kastilya ve Aragon) kovulması ve **Osmanlı** İmparatorluğu'nun bu Yahudi sürgünleri şartsız kabulü.
- 1495 Yahudiler'in **Litvanya**'dan kovulmaları.
- 1516 Eretz Yisrael'in Osmanlılar tarafından fethedilmesi. **Venedik Gettosu**'nun oluşması.
- 1533 Roma'da Talmud'un yakılması.
- 1538 **Safed**'de dinsel çalışmaların yoğunlaşması.
- 1556 Ankona'da Anusimler'in yakılması.
- 1561 **Don Jozef Nasi**'nin İstanbul'da Saray'da etkili olması ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından Tiberias'ta bir Yahudi cemaati kurmaya teşvik edilmesi.
- 1564 **Şulhan Aruh** (Yahudi Yaşamı Hukuku)'un **Jozef Karo** tarafından yazılması.
- 1573 **İzak Luria**'nın ölümü.
- 1590 **Anusimler**'in Hollanda'da yerleşmesi.
- 1597 Yahudiler'in **Milano**'dan kovulması.
- 1603 Frankfurt Sinodu'nun yayınladığı **Takannot** (yönergeler).
- 1642 **Brezilya**'da Yahudi yerleşimciler.
- 1630-1660 Yeruslayim'in bir **Kabala** merkezi oluşu.
- 1648-1649 Polonya'daki korkunç **Kmielnitzki katliamları**.
- 1649 Yahudiler'in **Hamburg**'tan kovulması.
- 1656 **Menşe Ben İsrail**'in Londra'ya gelmesi ve Yahudiler'in **İngiltere**'ye kabulü.
- 1656-1661 İran'da Yahudi aleyhtarı yasalar.
- 1665 **Sabetay Sevi**'nin kendini **Mesih** ilan etmesi; daha sonra müritleriyle Müslüman oluşu.
- 1680 **Yemenli** Yahudiler'in Mawza'ya sürgün edilmesi.
- 1685 İngiltere'deki Yahudiler'e dinsel özgürlük verilmesi.
- 1695 **Güney Kaliforniya**'da ilk Yahudi yerleşimi.
- 1700 **Yuda Hasid** ve grubunun Eretz Yisrael'e gelmesi.
- 1700-1760 **Ba'al Şem Tov** ve **Hasidizm**'in Doğu Avrupa'da gelişmesi.
- 1712 Berlin'de halka açık ilk sinagogun açılması.
- 1720-1797 **Vilna Gaonu**.
- 1729-1786 **Moses Mendelssohn**.
- 1730 **New York**'ta halka açık ilk sinagogun açılması.
- 1746 Eretz Yisrael'e Hasidler'in Aliyası'nın başlaması.

1750 Prusya Yahudileri'ne karşı yasalar.
1762 San'a Sinagogu'nun kapatılması.
1784-1785 Sör Moses Montefiore'nin Yahudi cemaatlerine insancıl katkısı.
1790-1792 Faslı Yahudiler'e baskılar.
1791 Fransa Yahudileri'ne tam vatandaşlık haklarının tanınması.
1799 Napoleon'un Filistin'e çıkışı.
1808 Napoleon'un Fransa'daki Sanhedrin'i kurdurduğu.
1839 İslahat Fermanlarıyla Yahudiler'e Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık hakları verilmesi.
1840 Şam'daki "Kan İftirası"
1848 Alman Yahudileri'nin emansipasyonu.
1860 Fransa'da "Alliance Israélite"nin kurulması.
1869 Philedelphia Reform Konferansı.
1890 Eretz Yisrael'e Rusya'dan aliya.
1894 Dreyfüs Davası.
1897 Theodor Herzl ve Basel'deki Birinci Siyonist Kongresi.
1903 Kışinev Pogromu.
1904 Eretz Yisrael'e İkinci Aliya'nın başlaması.
1905-1906 Rusya'da pogromlar.
1910 Yahudiler'in Kiev'den kovulması.
1913 13. Siyonist Kongre, Basel'de.
1917 Eretz Yisrael'in İngiliz yönetimine girmesi: Balfour Deklarasyonu (2 Kasım 1917).
1919-1923 3. Aliya dalgası.
1924-1932 4. Aliya dalgası.
1928 Kuzey Doğu Sovyetler'de Birobican'da Yahudi yerleşimi.
1929 Yahudi Ajansı'nın kuruluşu. Kudüs'te Arap ayaklanmaları. Hebron'da Araplar'ın saldırısı.
1933-1936 5. Aliya dalgası.
1934 Irak ve Cezayir'de Yahudi kıyımları.
1935 Nuremberg Yasaları, Yahudiler'in Almanya'da tacizi.
1939 Kristallnacht'ta tüm Almanya'daki sinagogların yıkılması (10 Kasım 1939).
1936-1939 Filistin'de Arap ayaklanmaları.
1941 Almanlar'ın "nihai çözüm", Yahudilerin toplama kamplarına gönderilmesi.
1944 İngilizler'e karşı mücadele için IZL ve Lehi'nin Filistin'de kuruluşu.
İngilizler'in Filistin'e yasadışı Yahudi göçünü engellemesi.
1945 Avrupa'da Toplama Kampları'nın kurtuluşu: Holokost'ta 6 milyon Yahudi ölmüştür.

- 1946 Polonya'da, Irak'ta, İran'da ve Pakistan'da Yahudi kırımları.
- 1947 Birleşmiş Milletler Filistin'de iki ayrı devlet kurulmasını onaylıyor (29 Kasım 1947).
- 1948 **İsrail Devleti**'nin ilanı (14.05.1948). Arap devletleri savaşı açar.
- 1949 Ateşkes. İsrail, BM üyesi. **Hayim Weizman** ilk cumhurbaşkanı.
- Yemenli Yahudiler'in "**Sihirli Hal Operasyonu**" ile İsrail'e nakli. İlk Knesset. **Ben Gurion** başbakan.
- 1950 "**Ezra ve Nehemiah Operasyonu**" ile Iraklı Yahudiler'in İsrail'e nakli.
- 1952 Sovyetler'de ünlü Yahudiler'in mahkumiyeti.
- 1954 Fas'tan İsrail'e kitlesel göçler.
- 1956 Mısır Yahudileri'nin kovuluşu. **Süveyş Savaşı**. ABD'nin ateşkesi sağlama-sı.
- 1961 **Eichmann Davası**. Cezayirli Yahudiler'e saldırılar.
- 1963 **Zalman Shazar** İsrail'in devlet başkanı, **Levi Eşkol** başbakan oldu.
- 1967 "**Altı Gün**" Savaşı.
- 1969 Irak'ta Yahudi vatandaşlarının idamı.
- 1972 Münih Olimpiyatları'ndaki İsrail takımının Filistinli gerillalarca öldürülmesi.
- 1973 "**Yom Kipur**" Savaşı. Afrikalı devletlerin İsrail'le ilişkilerini kesmesi.
- 1975 Sovyetler'den 100.000 Yahudi'nin İsrail'e göçünün serbest bırakılması.
- 1976 Uganda'daki "**Entebbe**" Operasyonu.
- 1977-1980 "**Camp David**" görüşmeleri ve İsrail-Mısır diplomatik ilişkilerinin kurulması.
- 1980 **Kudüs** kentinin İsrail'in başkenti ilan edilişi.
- 1981 İsrail'in Irak'taki nükleer reaktörü bombalaması. **Lübnan Savaşı**'nın başla-ması.
- 1982 Kahan Komisyonu'nca, **Sabra-Şetila Kampları**'ndaki Filistinlilerin Falan-jistler'ce katledilmesinin tahkikatı.
- 1984 İsrail'in Lübnan'dan çekilmeye başlaması. **Şimon Peres**'in Milli Birlik Hü-kümeti'ni tesisi. (2)
- 1986 6 Eylül'de **İstanbul**'daki Neve Şalom Sinagogu'nda teröristlerin yaptığı katliam.
- 1986-1987 Filistin "**İntifada**"sının başlaması.
- 1993 "**İlkeler Deklarasyonu**" olarak tanımlanan, Gazze ve Jeriho'ya özerklik ve-rilmesini öngören İsrail-FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü) anlaşması.
- 1994 Mayıs başında Kahire'de F.K.Ö. ile İsrail arasında Gazze Şeridi ve Jericho'da Filistin Özerk Yönetimini onaylayan anlaşma. Temmuz'da Ürdün-İsrail arasındaki "**Washington Deklarasyonu**" anlaşması. Ekim'de **İsrail-Ürdün Barışı**.
- 1995 Eylül'de İsrail ve Filistin Özerk Yönetimi arasında Batı Şeria'nın devri ko-nusundaki Anlaşma'nın imzalanması. 4 Kasım'da İsrail Başbakanı **Yitshak Ra-**

bin'in bir Yahudi fanatiğince katledilmesi. İsrail'de barış taraftarlarının artması. (1) 1996 Köktendinci Arap terörizminin artması. Kuzey İsrail'e saldıran Hizbullah'a karşı düzenlenen "**Gazap Üzümleri**" operasyonu. Oman ve Katar'da ticari temsilciliklerin kurulması. Likud Cephesi lideri **Netanyahu**'nun genel seçimleri kazanması.

1997 **Hamas ve İslami Cihad**'ın İsrail'deki kitlesel terör eylemleri.

1998 İsrail ve Filistinliler arasında Washington'da "**Wye**" **Barış Antlaşması**'nın imzalanması.

1999 **Ehud Barak** başkanlığındaki İşçi Partisi genel seçimleri kazandı. İsrail-Suriye barış görüşmeleri.

2000 **İsrail-Suriye Barış Görüşmeleri**. İsrail, Güney Lübnan'dan çekildi.

Washington'da (Camp David) **İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri**.

(1) Tarih Öncesi Çağlardan İbraniler'in Yerleşimine Dek (ve Arkeolojik Buluntular)

Erets Yisrael'de tarih öncesi çağlara ait birçok arkeolojik buluntu ele geçirilmiştir. M.Ö. 17.000'den önceki **Paleolitik** dönemlerden kalma insan kalıntılarına Ürdün Vadisi'nde ve Negev'de; **Neolitik** (M.Ö. 8000-M.Ö. 5000) medeniyeti kalıntılarına da Ürdün Vadisi'nde, Judea Çölü'nde ve Jeriko'da rastlanmıştır. **Kalkolitik** (M.Ö. 5000-M.Ö. 3000)dönemle ilgili olarak ise; M.Ö. 4. binden kalma Gasulian kültürüne ait tuğla evlerin tarım ekonomisinin izlerine de Negev ve Be'erşeba Vadisi'nde rastlanmıştır. Beer Matar'da bakır işçiliği ürünleri bulunmuştur.

Bronz çağı ise, arkeologlara göre Kalkolitik döneminin bitiminden İsrailoğulları'nın Kanaan topraklarına yerleşmesine dek (M.Ö. 3300-M.Ö. 1200) uzanan dönemdir. Surlarla çevrili kentlerde resmi binalar, konutlar, tapınaklar yer alıyordu. Karasabanlı tarım yapılıyordu. Bu kentler, eski Mısırlılar'ın koruması altındaydı. M.Ö. 22-21. yüzyıllarda muhtemelen Mısır'daki 5. Sülale'nin askeri seferleri sonucunda bu durum değişmiş ve **Orta Bronz Çağı**'nda (M.Ö. 20-16. yüzyıllar) hayvancılık ilerlemiş, bir ara ortadan kaybolan surlar ülkenin tekrar kentlerden oluşan devletçiklere bölünmesiyle ortaya çıkmıştır. Yarden Nehri Havzası Suriye bölgesi kültürüne Mısır bağımlılığı devam ederek eklenmiş olup; mühürler, antlaşma metinleri kazılı taşlar, eski Mısır resimleri, süslü objeler bunun kanıtıdır. **Son Bronz Çağı**'nda (M.Ö. 1550-M.Ö. 1200) Mısırlılar, Kanaan topraklarını ellerinde tutmayı sürdürdüler. Mısırlılar bir taraftan Mezopotamya'da Mitanni ve Hitit krallıkları ile savaşırken; 18. ve 19. Mısırlı Firavunlar Sülalesi (Tutmosis II gibi) Kanaan'a seferler düzenlediler. Megiddo'da bulunan bronz savaş ilahı heykeli, Son Bronz Çağı'na ait olup; genellikle Ba'al adlı tanrı olarak adlandırılır. Başka heykeller de El ve Aşerah adlı akraba tanrılar olarak tanımlanmıştır. Savaş

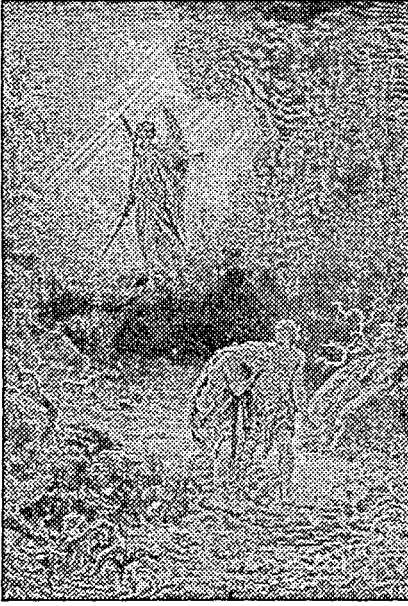
tanrısının giysisi Mısırlılar'ı çağrıştırmaktadır. Lahiş, Hazor ve Bet Şear'da elde edilen buluntulara göre (fildişi objeler, mücevherat, kurban ve ritüel eşyaları); kentlerin surlarla çevrili hali süregeliyordu ve M.Ö. 12. yüzyılın ortalarına kadar Mısırlılar'ın egemenliğinin sürdüğü anlaşılmaktadır.

Daha sonra bölge süratle Pelishtimliler ve İsrailoğulları tarafından işgal edildi. Yörede Miken, Yunanistan ve Kıbrıs'tan ithal edilmiş çanak-çömlekler, Kanaanlılar'ın ekonomik canlılığını anlatmaktadır. Serabit el Khadim'de Sina'da yer alan Aton adlı tanrıça heykeli, çölde seyahat eden Mısırlılar'ı korumaya yarıyordu. Bu kişiler, M.Ö. 20-12. yüzyıllarda Kanaan topraklarına, bakır ve kıymetli taşlar çıkardıkları madenlere gidiyorlardı. M.Ö. 19. yüzyıldan kalan ve Orta Mısır'daki Beni Hasan'da bulunan Knm Hotep'in mezarındaki duvar resminde **Semitik görünümli kervancılar** görülmektedir. Bu da, Mısır'a Kenaanlılar'ın göç etmiş olduğunu ifade etmektedir. (3)

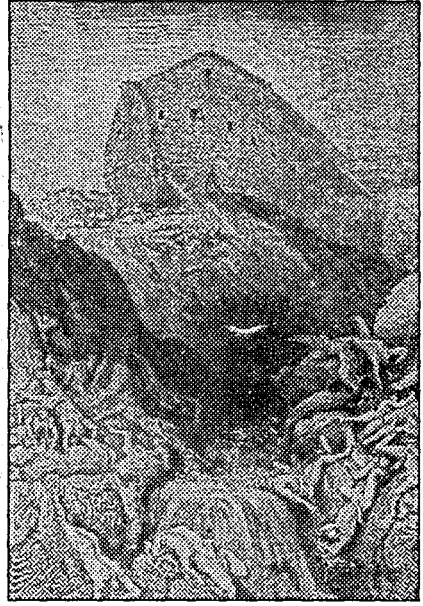
1955'te Hazor'un tekrar gündeme gelmesi merhum arkeolog **Yigal Yadin**'in kazılara başlaması sayesinde olmuştu. Son 40 yıl içinde defalarca yapılan kazılar sonucunda elde edilen bilgiler o zamanın yaşantısı ve Tevrat'ın anlaşılması açısından önemli bir kaynak oluşturmıştır. 1996 yazında Hazor'da ele geçirilen dört küçük tabletle ilgili olarak arkeolog Ammon Ben Ton; bu tabletlerde Mari'ye gidecek olan bazı malların listesi, eski Babil dönemine ait çarpma kurallarını içeren bir matematik dersinin metni, Mısır'a giden bazı mal ve insanların listesi ve yöre insanların arasında geçen bir mahkemenin tutanağının kayıtlı olduğunu ve bu tabletlerin ilk ikisinin M.Ö. 18. yüzyıla, diğer ikisinin ise M.Ö. 13. yüzyıla ait olduklarını ve iki değişik "Kanaan Krallığı Arşivi" olduğunu belirtmiştir. Arkeolog David İlan, Kanaan Arşivleri'nin bulunmasının en azından Ölü Deniz'deki parşömen Tevrat rulolarının bulunması kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

Tel-Amarna arşivlerinde Tire Kralı'nı Hazor Kabilesi'yle işbirliği yapıp Mısır'a ihanet etmekle suçlayan bir mektup bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar, İbrani sözcüğünün "**Habiru**" kelimesinden türediğini iddia etmektedirler.

Tevrat'ta Hazorlular'la ilgili şöyle bir değinme bulunmaktadır: "Yeoşua geri döndü ve Hazor Devleti'ni ele geçirdi..." (Yeoşua, 11:10) 1993'te gene İsraili bir arkeolog tarafından M.ö. 9. yüzyılın ilk yarısına ait olan ve Kral David'in Evi (soyu) ile ilgili ilk Tevrat dışı bilgiyi veren bir anıt taş bulunmuştu. Bu buluntu da, İsraili Kral David'in gerçekten var olduğunu kanıtlamıştır. (61) Ayrıca M.Ö. 10'uncu yüzyıldan kalma eski İbranice ile yazılmış metinleri içeren **Luah Gezer** yazıları, Bet-Amikdaş'ın altından elde edilen arkeolojik kalıntılar, Mısır'da bulunan taş ve el yazmaları da, Tevrat'ı kanıtlar konumunda incelenebilir. (62) Nitekim 1997 yılı sonlarında Kudüs kenti yakınlarında sürdürülen arkeolojik kazılarda Tevrat'ta adı geçen Yahudi krallardan **Ahaz**'a ait bir mühür gün ışığına çıktı. Kral

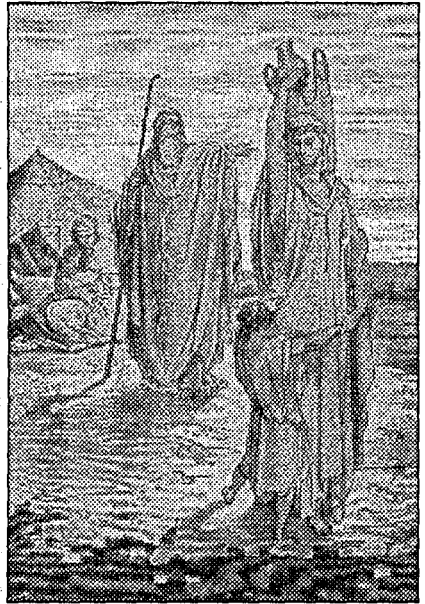
Adem ile Havva'nın Cennet'ten Kovuluşunun Temsili Resmi (Tekvin, 3-24)

Tufan'dan Sonra Ağrı Dağı'na Konan Nuh'un Gemisi Temsili Resim (Tekvin, 8/8)

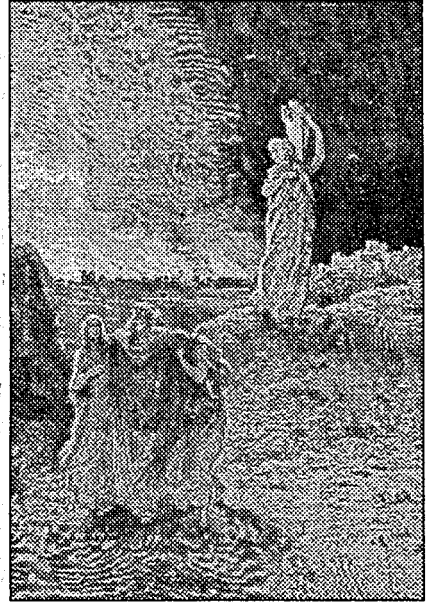
Pey. Yaakov'un "Merdiven" Rüyası (Tekvin, 228/12) (Tem. R.)

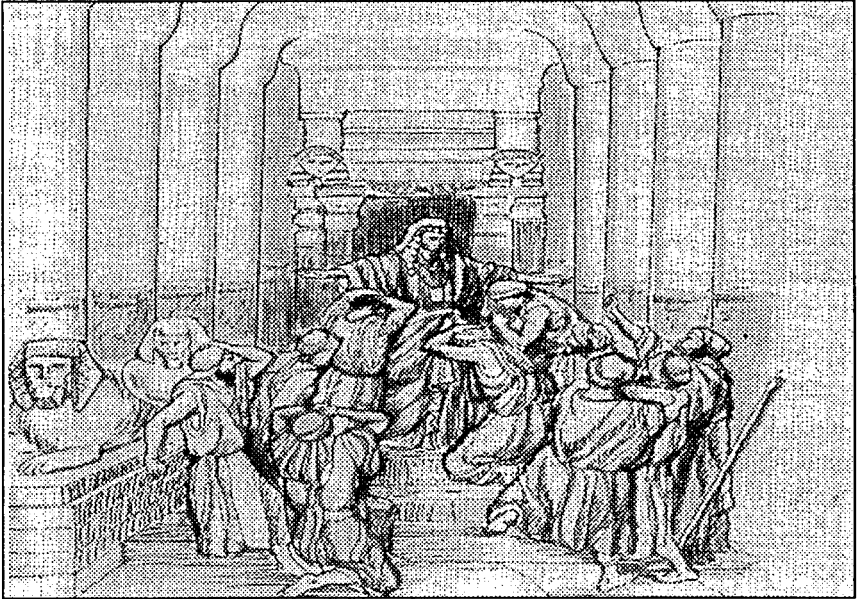
A Peyg. Avraam, Agar'ı ve Yişmael'i Çadırından Koyuyor (Tekvin, 21/14) (Tem. R.)

Peygamber Avraam, Oğlu Yitshak'ı Kurban Etmeye Götürüyor (Tekvin, 22/6) (Tem. R.)

Sodom ve Gomora Kentlerinin Tanrı'nın Gazabına Uğrayışı 'Lot'un Karısı Arkasına Baktı ve Tuz Heykeli Oldu.' (Tekvin, 19-26) (Tem. R.)

Peyg. Yosef, Kardeşleri'ne Kimliğini Açıklıyor. (Tekvin, 45/3). (Tem. R.)

Ahaz'ın (M.Ö. 8. yüzyıl) adı Tevrat'ta iki kez geçmektedir. Mühürü gün ışığına çıkartan Tel-Aviv Üniversitesi öğretim üyelerinden Robert Deutson, mühürün kenarında bir parmak izi bulunduğunu, bunun da büyük bir olasılıkla Kral Ahaz'a ait olabileceğini söyledi. (63) Batılı arkeologların M.Ö. 930 yılı öncesine ait kanıt bulamamalarına ve uzak geçmişi şüpheli bulan bir grup bilimadamına karşılık, bir grup arkeolog ise Tevrat'ı en büyük kaynak olarak kullandıklarını belirtmişlerdir ve kanıt yokluğunun, yokluğun kanıtı olamayacağını savunmaktadırlar. (64)

Esasen İbraniler tarih sahnesine çıktıklarında Mısır'ın gerisinde birkaç yüzyıllık dengeli bir ulusal yaşam uzanmaktaydı. Fırat çevresinde gelişen Sümer, Akat ve Babil uygarlıklarıysa, ilk kuruluş evrelerini bitirmişlerdi. Site devletler Mezopotamya'ya yayılmış, ileri tarımsal yöntemleri günlük yaşama girmişti. Öte yandan, İsrailoğulları'nın tek tanrılı dininin Sümer dini ve efsanelerinden etkiler içerdiği müşahade edilmiştir. 1872 yılına dek Tufan hikayesinin yalnız Tevrat'ta olduğu biliniyordu. Fakat bu tarihte Ninve'de ortaya çıkarılan Asurbanipal Kitaplığı içindeki bir çivi yazılı tablet okununca, bu büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Gilgameş destanının son kısmını oluşturan bir öyküde Gilgameş'ta Nuh'un Babilce karşılığı olan Utnapiştım anlatılmıştır. Utnapiştım, 7 günde yaptığı gemiye akrabalarını ve çeşitli hayvanları doldurmuştu. Tufan 6 gün, 6 gece sürmüş, suların çekildiği 7'inci gün, gemi Nizir dağına oturmuş ve suların çekildiği, kuşlar gönderilerek anlaşılmıştır. 20'inci yüzyılın içerisinde bu öykünün daha erken çağa ait olan Sümercesi bulunmuştur.

Sümer dini, çok tanrılı bir dindir fakat bu dindeki: Tanrının yaratıcı ve yok edici gücü, tanrı korkusu, tanrılara yaranmak için **kurbanlar verilmesi**, dualar ve ilahilerle tanrıyı sevindirmek, iyi ahlaklı, saygılı olmak ve temizlik gibi unsurlar tek tanrılı dinlere hemen hemen aynı ile geçmiştir. Sümer tanrıları kızarsa kendi ülkelerini bile yakıp yıkarlar. Tevrat'ta Tanrı Yahve'nin insanlara kızarak onlara yokedici felaketler verdiği, komşu devletleri, İsrailoğulları'nın üzerine saldırttığı bilinmektedir. Keza dünyanın yaratılışı, Havva'nın Adem'in kaburgasından yaratılması ve cennetten kovulması gibi olaylar da Sümer efsanesinde mevcuttur.

Bu konuyu irdeleyen bir araştırmacı, Tevrat'ta yer alan tek dilde konuşan insanların Tanrı'yı kızdırıp dillerinin karıştırılması (Babil Kulesi hadisesi) ve Peygamber İyov'un sabrı ve ödüllendirilmesi konusunun da Sümer'de paralellikleri olduğunu belirtmektedir. (65)

İsrailoğulları'nın atalarının yaşamını yansıtan başlıca kaynak Tevrat olmakla beraber, bugün elimizde bu dönemle ilgili bilgiler veren Tevrat dışı kaynaklar da mevcuttur. Bazı araştırmacılar, Tevrat'ın peygamberlerle ilgili bölümlerinin ger-

çek tarih olduğunu öngörmüşlerdir. Yukarıda da görüldüğü gibi; gerçekten de Mezopotamya, Mısır gibi bölgelerde bulunan arkeolojik bulgu ve eski yazıtlar, Tevrat'taki bilgileri doğrular niteliktedir. Tarihçilerin çoğu, Peygamberler Dönemi'nin M.Ö. İkinci Bin'in ilk yarısında başladığını kabul ederler (M.Ö. 1900 dolayları). Bu dönemlerde Batı Samileri, ya da Amori olarak adlandırılan bu aşiret grupları Mezopotamya'dan Akdeniz'e doğru göç etmeye başlamışlardır. Bu hareket, Tevrat dışı M.Ö. 19. ve 18. yüzyıllara ait Mısır belgelerine açıkça yansımaktadır. İsrailoğulları'nın atası **Avraam**, Tevrat ve Tevrat dışı belgelere göre Batı Samilerindedir. Tevrat dışı kaynakların kaydettiği Batılı Sami göçleri, yönleri ve nitelikleriyle Avraam'ın Tevrat'ta anlatılan göçüne uymaktadır. İbraniler bu noktada Ortadoğu uluslarından açıkça ayrılırlar: *"Ve Kenaan diyarına gitmek üzere (Kalde) Ur şehrinde çıktı ve Harran'a geldiler ve orada oturdular"* (Tekvin 11-31). Avraam'ın aşiretinin Tevrat'ta anlatılan toplumsal yapısı, liderlik biçimi ve göçebe yaşamı, Orta Fırat bölgesindeki Mari belgelerinde anlatılanlara tam olarak uymaktadır. Gene Mezopotamya'da Nuri kentinde bulunan belgeler; Avraam, Yitshak ve Yaakov'un aşiretlerini yöneten yasalar hakkında önemli bilgiler verir.

M.Ö. 19. yüzyılda Batı Samiler'in ilk dalgaları Mısır'a varır. Mısırlılar, ülkelere giren Batı Samiler'e **Hiksos** ("Yabancı ülkelerden gelen efendiler") adını verirler. Daha sonraki dönemlere ait belgelere göre Hiksoslar, Nil Nehri'nin deltasına yerleşmişlerdi. Tevrat'ta delta bölgesi, "Erets Goşen" olarak geçer. Avraam, Ur kentinden çıkıp Harran'a vardıktan sonra Tanrı, O'na Kenaan ülkesine doğru yola çıkmasını emreder ve O'na O'ndan çıkacak kuşaklara bu ülkeyi vermeyi vadeder... *"Ve Rab Avraam'a görünüp dedi: Bu memleketi senin zürriyetine vereceğim."* (Tekvin, 12-17) Arkeolojik bulgular, Avraam'ın Kenaan'a geldiği zaman ülkede dağınık Sami aşiretlerinin yaşamakta olduğuna işaret etmektedir.

Yisraeloğulları'nın üç büyük atası, **Avraam**, oğlu **Yitshak**, torunu **Yaakov**, Kenaan ülkesinde göçebe bir yaşam tarzı benimsemişlerdi. Yisrael işaretleri kurak dönemlerde güneye, Nil deltasına inerlerdi. Avraam'ın ailesi sonunda Hebron'a yerleşti ve Avraam orada bir aile mezarı (*"Meraat a-Mahpela"*) inşa ettirdi. Avraam'ın ölümünden sonra oğlu Yitshak, sonra da O'nun oğlu Yaakov aşiretinin yönetimini ele aldı. Yaakov Avinu'nun oniki oğlu oldu: **Reuven, Naftali, Şimon, Levi, Yeuda, İzahar, Zevulun, Dan, Gad, Aşer, Yosef ve Binyamin**. Bu oniki oğul ve onlardan gelen kuşaklara **Oniki Yisrael Aşireti** veya *İsrailoğulları* denir. (4) Yaakov'a **Yisrael** isminin verilmesini Tevrat şöyle açıklamaktadır: *"ve*

Yaakov yalnız başına kaldı ve şehir söküncüye kadar bir adam O'nunla gürleşti. Ve O'nu yenmediğini görünce, uyluğunun başına dokundu ve O'nunla gürleşti.

ken Yaakov'un uyluk başı incidi... Ve O'na dedi: Adın nedir? Ve O dedi: Yaakov. Ve dedi: Ve artık sana Yaakov değil, ancak Yirsael denilecek. Çünkü Tanrı ve insanlarla uğraşıp yendin..." (Tekvin, 32:22-32). (5)

Tevrat'a göre, İsrailoğulları Kenaan'da başlayan büyük bir kuraklık sırasında Mısır'a göçetmişler ve oraya yerleşmişlerdir; Yaakov'un oğullarından Yosef de daha önceden Mısır yönetiminde bakan olmuştur. İsrailoğulları'nın Nil deltasına geldikleri dönem, M.Ö. 1700 yıllarına rastlamaktadır. Tevrat, İbraniler'in Mısır'a göçünü ve Goşen Ülkesi'ne yerleşmesini, Mısır yönetimine Yosef'in bu yönetim içinde elde etmiş olduğu yüksek makam nedeniyle onlara yapılmış bir iyilik olarak açıklar.

Tora'ya göre, Yosef kardeşlerinin kıskançlığına kurban gitmiş ve kendisine karşı düzenlenen çeşitli kasıtlı olayların sonunda İsmailoğulları'na satılmış, O da bu şekilde Mısır'a vararak hükümdarın hizmetinde yükselmiştir. Uzun yıllar sonra Yosef Mısır'a gelen kardeşleriyle karşılaşmış ve bütün ailesini, babası Yaakov dahil, yanına getirmiştir.

Böylece, tek Tanrı'ya inanan Avraam'ın soyundan gelen İbraniler'in diaspora-daki yaşamı başlamış olur. İbraniler önceleri Mısır'da serbesttiller. Bu durum, M.Ö. 1570'te Hiksos devleti yıkılıncaya kadar sürdü. Bu tarihten sonra Mısır'ın hakimiyeti Firavunlar'ın eline geçmiştir; yerli Mısırlılar, Samiler'e düşman olduklarından, bunları tutsak etmiş olmaları Tevrat'taki açıklamalara tarihsel açıdan uymaktadır. Arkeolojik çalışmalar sonucunda bulunan bir Mısır papirüsü, "Goşen'de kölelerin bulunduğunu ve bunların bazen gruplar halinde Sinay Çölü'ne doğru kaçtıklarını" kaydetmektedir.

2) Çıkış (Eksodüs)

Tevrat'a göre İbraniler Mısır'da bir hesaplama göre 270 yıl, başka bir hesaplama göre 400 yıl kadar kaldılar ("ve İsrail Oğulları'nın Mısır'da oturdukları süre 430 yıldır". -Çıkış, 12.40). Bu sürenin son iki asrı kadarında Mısır'da köle olarak yaşadılar, kentlerin ve piramitlerin inşaatlarında çalıştırıldılar ve çok eziyet gördüler. Sonunda Peygamber Moşe tarafından Mısır'dan çıkartıldılar. Tevrat'a göre: "Ve onlara yükleri ile eziyet etsinler diye üzerlerine angarya nazırları koydular. Ve Firavun için Pitom ve Raamses şehirlerini yaptılar." (Çıkış, 1:11). Bu kentlerin Firavun İkinci Ramses zamanında (M.Ö. 1290-1224 dolaylarında) kuruldukları bilinmektedir. Ayrıca o zamanlardan kalan bir Mısır belgesi, bu iki kentin inşa işinde "Apiru" (İbrani) işaretlerinin çalıştırılmış olduğunu açıklamaktadır. Buna göre İbraniler, Mısır'dan M.Ö. 13'üncü yüzyılın başlarında çıkmışlardır.

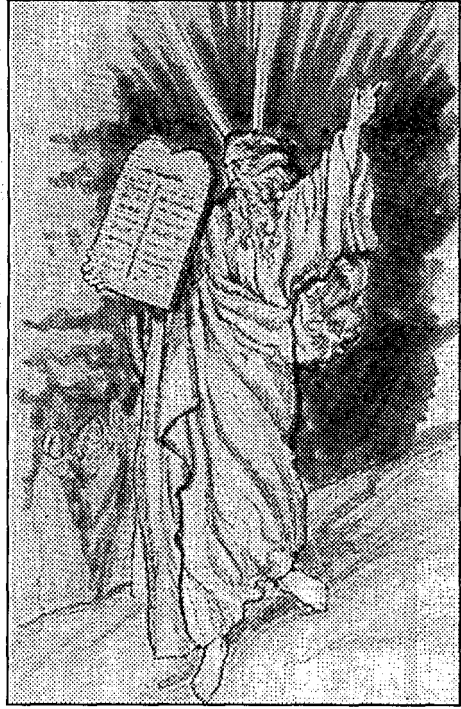
İsrailoğulları'nı Mısır esaretinden kurtaran Moşe, Musevi dininin kurucusu ve tarihindeki en büyük lideridir; Moşe, ulusuna ve insanlığa Tek Tanrı'lı dinin ya-

salarını vermiş (**On Emir**), bu dine dayanan bir ahlak düzeni oluşturmuştur; halkını vaadedilmiş Kenaan topraklarının eşğine de getiren O'dur... Moşe, ikisi de **Levi** aşiretinden olan **Amram** ve **Yohevet**'in oğludur. Firavun, Moşe doğduğu sıralarda, *"iki İbrani ehesine İbraniler'den doğacak erkek çocukların öldürülmesini emretmişti."* (Çıkış, 1:15) Yohevet, Moşe'yi doğurduktan sonra üç ay süreyle gizlemiş ve sonra bir sepete koyarak Nil nehrine salıvermiştir. Olayı izlemiş olan Firavun'un kızı **Batya**, çocuğu sudan çıkartmış ve saraya alarak O'nu bir Mısırlı gibi yetiştirmiştir. "Moşe" kelimesinin etimolojik kökeni, Tevrat'a göre "sudan çıkarılmak" anlamına gelmektedir. Moşe özgür bir birey olarak büyümekle beraber, halkının esareti ve Tek Tanrı inancı taşımayan Mısır kültürü O'nu rahatsız ediyordu. Bir İbrani kölenin bir Mısırlı tarafından dövüldüğünü gören Moşe, Mısırlı'yı öldürür. Daha sonra iki İbrani'nin kavgasına şahit olan Moşe araya girince, kavgacıardan biri *"ne hakla olaya karıştığını sorar ve Mısırlı'yı öldürdüğünden de haberi olduğunu belirtir"* (Çıkış, 2:14). Moşe, İbraniler'in arasındaki çekişmenin bir ana sorun olduğunun bilinci ile rahatsız olur; ayrıca Mısırlı'yı öldürdüğünün bilinmesinin yarattığı endişe ile de **Midyan**'a kaçır. Bu olaylar, Moşe'nin idealist ve cesur olmakla beraber, henüz bir lider olma vasfını taşımadığını ayrıca içinde bulundukları baskı ortamına karşın İsrailoğulları'nın birbirleriyle didişecek derecede duyarsız kaldığını anlatmaktadır.

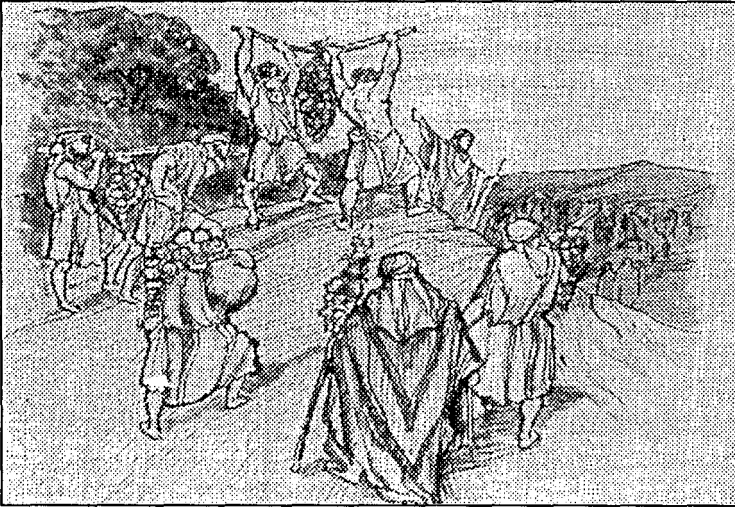
Midyan'da Moşe **manevi** bir olgunlaşma dönemi yaşamıştır. Tevrat'a göre, birgün çölde gezinirken Moşe Tanrı'nın sesini duyar. Tanrı Moşe'ye İsrailoğulları'nı Mısır esaretinden kurtaracağını söyler. Moşe kekeme olduğunu ve bu görevi yapamayacağını söyleyerek Tanrı ile bir süre tartışır. Tanrı herşeye rağmen görevi Moşe'ye verir ve kardeşi **Aaron**'u da Moşe'nin sözcüsü tayin eder. Tevrat'ta Tanrı'yla tartışma olayı, Moşe'nin eylemlerinde ve düşüncelerinde içtenlikli ve mütevazi bir kişi olduğu şeklinde açıklanmaktadır. Moşe, Mısır'a döndükten sonra İsrailoğulları'nın anavatanlarına döndürülmesi için girişimler yapmaya başlar; halkının durumunun iyileştirilmesi amacıyla Firavun'a ricalarda bulunur. Hükümdar, İsrailoğulları'nı serbest bırakmayı reddedince birtakım mucizeler gerçekleşir. Ayrıca Mısır halkının başına gelen 10 musibet sonucunda (sonuncusu ilk doğan erkeklerin ölümü) Firavun İsrailoğulları'nı serbest bırakmaya razı olur (Çıkış: 7, 8, 9, 10, 11, 12) Ancak Firavun, verdiği izinden sonra, ordusuyla Sinay'a doğru ilerleyen İsrailoğulları'nın peşine takılır. Mısır ordusu **Kızıldeniz** kıyılarına geldiğinde bir mucize olur. İsrailoğulları, suları yarılmış bu denizden karşı kıyıya geçtikten sonra onları izlemek isteyen Firavun'un kuvvetleri tekrar kapanan denizin altında kalarak boğulur (Çıkış, 14). Mısır'dan çıktıktan üç ay sonra İbraniler

"Gece Yarısı, Tanrı Mısır Diyarında Bütün İlk Doğanları Vurdu" (Çıkış, 12/29) (Tem. R.)

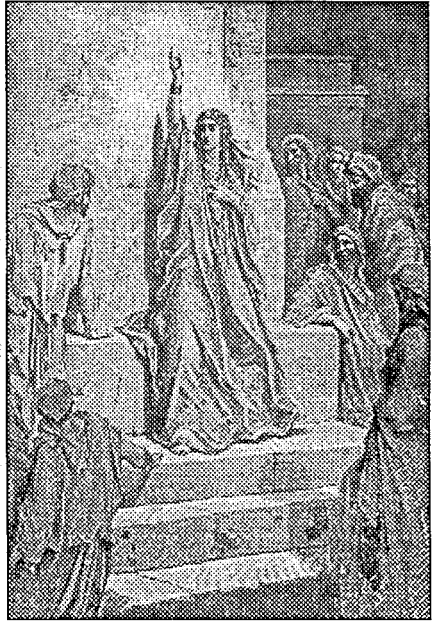
Moşe Rabenu, Sinay Dağı'ndan 10 Emir Levhâları ile İlerken (Çıkış, 32/15) (Tem. R.)

Kenaan Toprakları'nı Keşfe Çıkan Adamlar, Moşe Rabenu'ya İzlenimlerini Aktarıyorlar. (Sayılar, 13/26) (Tem. R.)

'Amoriler İsrailoğulları'ndan Kaçarken Tanrı Onların Üzerine Taşlar Yağdırdı...' (Yeoşua 10/117 (Tem. R.)

Kadın Hâkim Devora'nın Şarkısı (Hâkimler, 5/1-2) (Tem. R.)

Hâkim Şimşon, Bağlı Olduğu Pelishtimliler'in Tapınağı'nın Sütunlarını Yıkıyor. (Hâkimler, 1/30)

Yenilginin Zulünü Kabullemeyen Kral Şaul, Öldürül-meyi Seçiyor. (1. Samuel, 31/4)

Sinay'da Horeb Dağı'nın (Sinay Dağı) eteklerine geldiler. Moşe Tanrı'nın elinden Yisrael dininin yasasını almak üzere Sinay Dağı'na çıkar. Moşe Sinay Dağı'nda 40 gün kalır ve On Emir'i (veya On Söz: "Aserat a Diberot") alır. Bu emirler, Tanrı ile Yisrael arasındaki ilk anlaşmadır. Mısır Çıkışı; Yisrael ulusunun uzun ve acı esareten kurtuluşunu anlatan, ayrıca dünya uluslarına da gerek yabancı bir ulusun baskısından, gerekse fakirlik ve gerilikten sıyrılmayı, tutsaklıktan özgürlüğe geçme iradesini simgeleyen eksensel bir olgudur. İkinci Ramses döneminde Mısır ile Hitit devletleri savaş halindeydi. Eldeki bazı kanıtlar, Mısır'da yaşayan göçebe unsurların bu anlaşmazlıklar sonucunda fırsattan istifade ederek ülkeden kaçtıklarını göstermektedir. İsrailoğulları, kırk yıl kadar Sinay Çölü'nde dolaştıktan sonra Kenaan'a girmek üzere hazırlanmaya başladılar. Bu dönemde İsrailoğulları'nın lideri Yeşua'dır. Tevrat'a göre (Tesniye 34:4-5), Tanrı Moşe'ye Kenaan'a girmeden önce öleceğini bildirmiştir. (6)

3) İbraniler'in Yerleşimi ve Hakimler Dönemi

Tora'ya göre sürüleri ve malları ile ilk atalar, otlaklar aradıklarından Mısır'a göçetmişlerdi. Tora'da (Çıkış 13:17) Tanrı'nın Yisraeloğulları'nı Mısır'daki esareten kurtarması ile ilgili bölümde ise, "*Onları Peliştimliler'in ülkesinden yönlendirmedir.*" türünden bir ifade kullanılmaktadır. Vaad edilmiş topraklara doğru yol alan İsrailoğulları'nın izlediği yol ("Horus Yolu") *Firavun Seti*'nin (M.Ö. 1304-1291) bir duvar röliyesinde ve ondan sonraki Firavun Ramses (M.Ö. 1290-1224) zamanındaki bir papirüste de belirtilmektedir. Bu yolda belirtilen birçok nokta, kazılar sonucunda bilimsel bakımdan kanıtlanmıştır. Öte yandan, Sina Yarımadası'nın kuzeyinde yer alan en büyük vaha Tel el Kudayrat; Tora'da, İsrailoğulları'nın Kenaan topraklarının yakınında uzun süre ve Moşe Rabenu'nun önderliğinde bütün kabilelerin toplandığı dinsel toplanma noktası olan **Kadeş Barnea** olarak tanımlanmıştır. Yörede yapılan kazılar, **Şelomo Ameleh** zamanından kalma bir yerleşim merkezinin ve kraliyet surlarının varlığını ortaya koymuştur. M.Ö. 8'inci yüzyılda **Kral Uziyah** zamanında bunun üzerine dört köşe bir sur ve sekiz kuleden oluşan bir kale inşa edilmiş; **Kral Yeşayau** (M.Ö. 7. y.y. başı) zamanında burada bir kale daha inşa edilmiştir.

Tora'ya göre; 12 kabilenin organize askeri hareketiyle Eretz Yisrael zaptolunmuş ve toprak daha sonra bunların arasında bölüştürülmüştür. İsrailoğulları'nın aile birimleri yavaşça fazla meskün olmayan dağlık bölgelere yerleşmeye başlamış; bu arada da Kenaan kentleri tecrit olmuşlar ve kabileler bunların birkaçını ele geçirmişlerdir. Nitekim arkeologlar, Tora'da belirtilen birçok Kenaan kentinin M.Ö. 13. yüzyılın sonlarında ve M.Ö. 12. yüzyılın başlarında yıkıldığını saptamışlardır. Bir Mısır tapınağı duvarı detayında da görülebileceği gibi; Anadolu top-

raklarından gelen ve **Peliştimliler**'i de içeren “deniz halkları”, ancak Mısır'da **Fi-ravun Ramses III**'le yaptıkları savaşta durdurulabilmişlerdir. Bunlar, Firavun tarafından Kenaan topraklarında yaşamaya mecbur edilmişler; Mısır, bölgede kontrolünü yitirince de; Peliştimliler güney kıyı bölgesinde Gazze'den Yarkon Nehri'ne dek yayılmışlardır. Tel Aitum'da bulunan Peliştimliler'e ait testiler, Peliştimliler'in kökenlerinin güney Anadolu kıyılarına ve Miken medeniyeti alanlarına uzandığı tezini güçlendirir bir benzerlik göstermektedir. Tel Aşdod'da bulunan “Aşdoda”, Peliştimliler'in kendilerine ait tanrıları olduğunun kanıtıdır. Tor'a'da da belirtilen Dagon, Baal, Zebab adlı tanrılar, Kenaan kökenlidir. Peliştimliler'e ait tapınakların mimari stili de, bölgede daha önceden mevcut olan kültürleri çağrıştırmaktadır. Roş ha Ayin yakınlarında yapılan kazılarda bulunan M.Ö. 12. yüzyıla ait köy kalıntıları, ilk İbrani yerleşimcilere aittir. Hububat silosu kalıntıları, yerleşimcilerin ziraatle iştigal ettiğinin kanıtıdır. Evler, dört odalıydı. Ortasında küçükbaş hayvanlara ayrılmış bir avlu vardı. Tavanlara kalas döşenmişti ve üst katıyla beraber arka odaları oturmaya ve misafirlere ayrılmıştı. Burada bulunan testilerin üzerinde İbranice yazılar bulunmaktadır. Tor'a; kabilelere ayrılmış İsrailoğulları'nın ulusal birliklerinin **Otniel, Ehud, Debora, Gideon, Yiftah, Samson** gibi güçlü kişiliklere sahip **hakimler** tarafından sağlandığını belirtmektedir. Eben Ezer Savaşı'nda Peliştimliler'e yenilen İsrailoğulları, M.Ö. 11. yüzyılda dağlık bölgede yer alan **Şilo**'da ikamet etmekteyken; bu yenilgi sonucu yakılan kentten acele olarak ayrıldılar. Tel Şilo'da yapılan kazılarda bulunan yağ ve şarap testileri ve büyük bir yangına ait izler, buradaki yerleşime ve bunun nasıl son bulduğuna dair bilgi vermektedir. (7)

Kenaan'ın fethini belirten Tevrat dışı kaynakların başlıcalarından biri de, İkinci Ramses'in oğlu Merapta'nın yazıtıdır. Tahta geçişinin beşinci yılında, yaklaşık M.Ö. 1220'de yazılan bu belgede Eretz Yisrael'in İsrailoğulları tarafından yeniden fethedildiği anlatılmaktadır. Tevrat ise Kenaan'ın fethini değişik şekilde anlatmaktadır. Sayılar Kitabı'na göre, İsrailoğulları Sinay'daki son konak yerleri olan **Kadeş-Barnea**'dan itibaren Edom ülkesine doğru yola çıkmışlardır. Edom kralı geçmelerine izin vermeyince, ülkenin çevresinden dolaşmışlar ve Ürdün nehrinin doğu yakasından Eretz Yisrael'e girmişlerdir.

İkinci bir öyküye göre (Sayılar Kitabı, 33) İsrailoğulları, **Edom** ve **Moab** ülkelerine girmişler ve Ürdün nehrinin batısındaki **Yerih**'o'ya ulaşmışlardır. Bu durumda araştırmacılar, İsrailoğulları'nın Kenaan'a iki ayrı dönemde girdiği kanısını paylaşmaktadırlar.

Arkeolojik bulgular, İsrailoğulları'nın Kenaan'a girdikten sonra, göçebe yaşam şeklinden, küçük ve çevresinde sur bulunmayan yerleşme merkezlerinde tarımsal bir faaliyete dayanan yerleşik bir yaşam şekline geçtiğini kanıtlamaktadır. Ancak su kaynaklarının kıtlığı, sulama yöntemlerinin geliştirilmesi zorunluluğu-

nu da beraberinde getirmiştir. Arkeolojik araştırmalarla, yerleşen aşiretlerin kireçle sıvanmış su sızdırmayan duvarlarla örülmüş sarnıçlar yaptıkları ortaya çıkarılmıştır. İsrailoğulları'nın Kenaan'a yerleşmeleri ile aşiret ekonomisinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Göçebe çobanlar bu yeni düzende çiftçi ve zenaatçı olmuşturlar. Bazı araştırmacılar, Sinay'da On Emir'in alınmasıyla İbrani-ler'in siyasal bir birim haline gelmiş olduklarını iddia ederlerken, bazıları da Kenaan'a sürekli yerleşme ile birlikte uluslaşma döneminin başladığını iddia ederler. Ancak Kenaan'a yeniden yerleşme sırasında bütün aşiretlere hükmeden bir lider bulunmamaktaydı. Fakat yerleşme döneminde geçici bir lider tipi oluşmaya başlamıştır. Tevrat bu lider tipine **Yargıç (Hakim)** adını verir. Tevrat'ta **Hakimler ("Şofetim")** dönemi ayrı bir kitap olarak yer almaktadır.

Yargıç, bir aşiretin lideriydi ve bir bunalım anında bütün aşiretlerin başına geçirdi. Yargıçlar, aşiretlerin geleneksel liderleri ve yaşlıları tarafından seçilir ve güncel sorunlarla ilgilenirlerdi. Bu geçici liderlikte veraset yoktu. Sorunu çözümlayebileceğine inanılan kişi, yönetimi ele alır ve işi bitirince vazifeyi bırakırdı. İsrailoğulları, bu dönemde Kenaan kabilelerinin baskısı altında ve bölünmüş bir durumda bulunduklarından düşmanı yenemeyeceklerinin bilinci içinde aşiret reisi ile kral arasında bir konum işgal eden Yargıcın liderliğini benimsemişlerdir. Hakimler Kitabı, düşmana karşı sefere çıkan ve Yisrael'i tehdit eden güçleri yenen halk arasında sevilen altı yargıç (**Otniel, Ehud, Devora, Gidon, Yiftah ve Şimşon**) ve savaş alanında değilse de başka yetenekleri nedeniyle görev alan "Küçük Yargıçlar" (Hakimler, 10 ve 12) olmak üzere iki tür yargıçtan söz eder. Yargıçların bazıları iz bırakan ulusal kahramanlıklarda bulunmuşlardır. Örneğin Şimşon (Samson) Filistinliler'in Kenaan'a girmek istedikleri dönemde bunlara karşı büyük başarı sağlamıştır. (Hakimler, 13, 14, 15, 16). Keza Devora ile kumandanı Barak'ın Kenaanlı aşiretlere karşı kazandıkları zaferden sonra, kuzeydeki İsrail aşiretleriyle merkezdekiler arasındaki düşman unsurların hükümranlılığına son verildi. Ancak bu durumda da çevredeki aşiretler Ürdün nehrini batıya doğru aşarak, ovalık bölgenin verimli yerlerindeki mahsulü talan etmeye başladılar (Hakimler, 6:3-4). Örneğin **Midyanlılar**'ın yaptığı büyük zararlar nedeniyle Menaşe aşiretinden Gidon, kuzeydeki Yisrael aşiretlerinin yardımıyla Midyan kuvvetlerini Ürdün nehrinin doğru yakasına püskürttü. Zaferden sonra Yisrael aşiretleri Gidon'a kral olmasını önerirler. *"..Ve Gidon onlara dedi: Ben size saltanat edemem, oğlum da saltanat etmeyecek; Rab size saltanat edecektir"* (Hakimler, 8:22-23).. Gidon'dan sonra, oğlu **Avimeleh, Şehem** kentinden Yisrael'i yönetmeye kalktıysa da; şehrin yıkılması sonucunda bir sonuç alamamıştır. Şehem'in yıkılışı ile ilgili Tevrat kayıtları arkeolojik araştırmalarla kanıtlanmıştır. Ancak bu olaylar, Yisrael aşiret liderlerinin merkezi bir otoritenin önemini kavradıklarını da ortaya koymaktadır. Bununla beraber, Yisrael'de krallık kurul-

ması daha uzun süre almış ve Yargıçlar Dönemi, M.Ö. 12. yüzyılın ilk yarısından M.Ö 11. yüzyılın ilk yarısına kadar sürmüştür. Bu süre içinde İsrailoğulları'nın yerleşim yerleri Ürdün'ün doğu yakasındaki **Ammonlular** tarafından tehdit ediliyordu. Yisrael aşiret liderleri Giladlı **Yiftah**'ı bu sorunu halletmekle görevlendirdilerse de; Yiftah meseleye köklü bir çözüm getiremedi. (Hakimler, 10:17 ve sonrası)

M.Ö. 11. yüzyılda Filistinliler'in etkisinde kalarak bazı alanlardan çekilmek zorunda kalan İsrailoğulları, özellikle Binyamin ve Efraim aşiretlerinin büyük zarara uğraması nedeniyle dönemin etkili Ruhani lideri **Şmuel**'i (Samuel) göreve çağırdılar. Liderliği ele alan Şmuel, Yisrael topraklarına giren Filistinliler'le (veya Peliştimliler) Mitzpa'daki savaşta büyük başarı kazandı. (Birinci Samuel, 7:7-12) Buna karşılık Afek civarında yer alan bir savaşta **Ahit Sandığı** ("Aron Aberit") Filistinliler'in eline geçti ve bozgun ulusal bir nitelik kazandı (M.Ö. 1050 dolayları). Ulusal düzeyde bir lidere duyulan ihtiyaç bir daha gündeme geldi. İsrailoğulları bir kral seçmesi için Şmuel'e geldiler: *"Şimdi bütün milletler gibi, bize hükmetmesi için başımıza bir kral koy"* (I. Samuel, 8:5). Önceleri Şmuel bu isteği monarşinin olumsuz yönlerini dile getirerek reddetmek ister. Bir kralın getireceği ağır yaptırımları sıralamasına rağmen: *"Fakat kavim Şmuel'in sözlerini dinlemek istemeyerek dediler: Fakat üzerimizde bu kral olacak ve biz de bütün milletler gibi olacağız"* (I. Samuel, 8:11-20). Bu durumda Şmuel Yisrael'e bir kral seçmeye razı olmak mecburiyetinde kaldı; Tevrat'ın ifade ettiğine göre: *"Şmuel Tanrı ile konuştu ve Tanrı O'na İsrailoğulları'nın ilk kralının Şaul olacağını söyledi."* (8)

4) Krallığın Kuruluşu ve Bölünmesi

a) Şaul Dönemi (M.Ö. 1020-M.Ö. 1004):

Şaul, İbranice'de "istenmiş, aranmış (Tanrı tarafından) ödünç verilmiş" anlamındadır. Şaul Binyamin aşiretinden **Kiş**'in oğluydu ve Giv'a kentinde doğdu. Tevrat'a göre *"genç ve güzel bir kişiydi"* (I. Samuel, 9:2-13). Şaul'un kral seçilmesi, gençliğinde gösterdiği askeri başarılarla ilgilidir: *"Ve Şaul Yisrael Krallığı'nı aldı ve çepeçevre bütün düşmanlarına karşı; Ammon Oğulları'na karşı, Edom'a karşı, Tsoba krallarına karşı ve Filistiler'e karşı cenketti, ve ne tarafa dönse yenerdi"* (Birinci Samuel, 14:47). Şaul, aşiret yapısında bir değişiklik yapmayarak, aşiret liderleriyle kendi arasında sürtüşmelere olanak tanımadı. Ancak Şaul'un siyasal ve askeri lider olduktan sonra Tanrı'nın temsilcisi de sayılan ruhani lider ve yargıç Şmuel'le arası açıldı. Bu durum, İsrailoğulları'nın Yargıç yönetiminden kraliyet dönemine geçişte yaşadığı güçlükleri de yansıtmaktadır.

Tanrısal Güç'ün kendini terketmekte olduğunu hisseden Şaul'a ayrıca Peliştimliler'in devî **Golyat**'ı yenerek (I. Samuel, 17) halkın sevgisini kazanan **David**

de rakip olmaya başlamıştı. Şaul bunun üzerine David'i kıskanmaya başladı. Fakat David tevazu içinde Kral'ın yanından ayrılmıyor, bazen de O'na arp çalıyordu. Ancak Şaul sonunda David'i öldürmeye çalıştı. David bu durumda kaçmaya mecbur kaldı. Bu arada Pelıştimliler'in fırsattan yararlanıp saldırıya geçeceklerini öğrenen Şaul, ordusunu alıp savaşa çıktıysa da; İsrailoğulları savaşı kaybetti. Pelıştimliler'in eline düşüp aşağılanmaktan korkan Şaul intihar etti, bu savaşta Şaul'un üç oğlu da öldü.

b) David Dönemi (M.Ö. 1004-M.Ö.965):

Şaul'un ölümünden sonra David ailesi ve savaşçıları ile birlikte Hevron'a yerleşti. David, Yehuda aşiretine bağlı Beyt-Lehem kentinde yaşayan Efrata ailesinden Yesse'nin küçük oğlu olup, Tevrat kendisini "*iyi arp çalan, cesur, yiğit, cenk eri, sözünde akıllı ve yakışıklı*" olarak anlatır. (I. Samuel, 16:18) David ilk kez monarşiyi kabul eden Yehuda'nın kralı olarak Hevron'da yedi yıl hükümdarlık yaptı. Bu arada Şaul'un oğlu Eşbaal, babasının tahtına oturdu. David; hem iç, hem de dış sorunlarla uğraşmaya başladı; **Yehuda'yı** kuzeyde **Yisrael** aşiretleriyle birleştirmek için bir dizi savaşa girdi. Esasen Kuzey'deki aşiretler, **Eşbaal'in** yönetiminden memnun değillerdi ve aşiret liderleri Eşbaal'in ölümü üzerine Hevron'a gelip Yisrael tahtını David'e sundular. Bu arada David Pelıştimliler'i de birkaç kez yendi. Ancak **Yebusiler'in** elinde bulunan **Kudüs**, kuzey ve güney aşiretlerinin birleşmesine engel oluşturunuyordu. Kral David, M.Ö. 1000 civarında Kudüs'ü zaptederek başkent ilan etti ve Ahit Sandığı'nı da buraya getirerek, bu kentte görkemli bir mabet inşa ettirmeyi tasarladı. Ancak David, zamanın nebisi **Natan**'ın önerilerine göre hareket ederek bu işi varisine bıraktı.

David, Pelıştimliler'i kesin mağlubiyete uğrattıktan sonra güneyde Mısır, kuzeyde de Asur krallıklarının zayıflıklarından istifade ederek topraklarını genişletti, Edom'u topraklarına kattı ve **Fenika** ve **Tir** devletleriyle anlaşmalar yaptı. David oluşturduğu bu geniş krallığı müdafa etmek için devamlı bir ordu kurdu, içeride de uygun bir yönetim düzeni meydana getirdi. Ancak bu otoriteye karşı huzursuzluklar başladı. David'in, ilk iki oğlu öldükten sonra krallığı sevdiği oğlu **Şelomo'ya** bırakacağından muhtemelen endişe eden diğer oğlu **Avşalom**, bir ayaklanma başlattı. David'in mensup olduğu Yehuda kabilesini diğer kabilelerden ayrı tutması nedeniyle, bu sefer de Binyamin aşiretinden **Şeba'nın** liderliğinde gelişen bir ayaklanma başgösterdi. David bu isyanları kendisine sadık Yehudalılar sayesinde bastırabildi. Üstelik taht kavgaları da başlamıştı. Avşalom'un ölümünden sonra veliaht durumuna gelen **Adoniya'yı** destekleyenler ve David'in **Bat-Şeva'dan** olan oğlu **Şelomo'nun** tahta çıkmasını isteyenler vardı. Ancak David, ölmeden önce küçük oğlunu tahtın varisi tayin etti. (1993'te İsraili bir arkeolog tarafından M.Ö. 9. y.y. 'a ait ve Kral David'in "Evi" ile ilgili Tevrat dışı ilk bilgiyi veren bir taş bulunmuştur. (58))

c) Şelomo Dönemi (M.Ö. 965-M.Ö. 928):

Şelomo kral olur olmaz tahtta kendisine rakip olabileceği ihtimalini gözönünde bulundurarak kardeşi Adoniya'yı öldürttü. Şelomo tahta geçene dek krallık savaşlar ve bunalımlar yaşamaktaydı. Kutsal Kitap'ın "akıllı" bir hükümdar olarak tanımladığı Şelomo, fetihlere yönelmekten ziyade babasının kurduğu devleti güçlendirmeyi yeğledi ve komşu devletlerle, özellikle Tir ve Sidon kralı **Hiram** ile anlaşmalara girdi. Bu vesile ile Hiram'ın donanmasından ticari amaçla da yararlandı ve ayrıca Fenike'den inşaat uzmanları getirdi. Şelomo ayrıca Yehuda'ya girmek isteyen Mısır Firavunu Siyamun ile anlaştı. **Siyamun**, Şelomo'ya kızını ve Gerez kentini verdi.

Ne var ki bu dönemde Şelomo'nun sarayına aldığı Moabi, Ammoni, Edomi, Saydalı, Hitti, vb. birçok yabancı kadınla yaptığı karışık evlilikler, çok tanrılı inançların İsrailoğulları arasında yayılmasına yol açmıştır. *"Ve Şelomo Saydalılar'ın ilahesi Astrati'nin ardınca ve Ammoniler'in mekruh eşi Milko'nun ardınca gitti. Ve Şelomo Rab'bin gözünde kötü olanı yaptı"* (I. Krallar, 11:1-6)

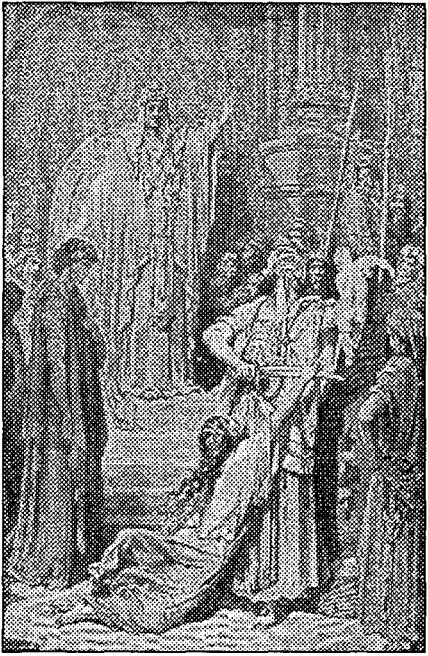
Şelomo döneminde ülkenin ekonomisi bölgeden geçen ticaret yolları ile ve Akdeniz'e ve Kızıldeniz'e açılan limanlar sayesinde çok gelişti ve bir ticaret filosu kuruldu. Akabe limanından kalkan gemiler, Arabistan ve muhtemelen Hindistan'a kadar gidebiliyor, burada Erets Yisrael'e altın, fildişi, sandal ağacı ve benzeri değerli eşya getiriyordu. Kral Şelomo'nun ülkenin güneyinde açtırdığı Timna bakır madeni, günümüzün İsrail Savunma Kuvvetleri tarafından keşfedilmiştir. Bu maden de o zamanlar ülkenin ihraç malıydı. Şelomo'nun ekonomik gücünden etkilenen **Saba Melikesi** (Şeba Kraliçesi veya Belkis), Kudüs'e kadar gelmiş ve Kral Şelomo ile görüşmüştür (II. Krallar, 10) Bazı yorumculara göre, Şeba Krallığı'nın Yemen'in bulunduğu bölgede yer almış olması mümkündür.

Kral Şelomo'nun en büyük eseri, Yisrael'in bağımsızlığının ve Tek Tanrı fikrine dayanan kültürünün simgesi olan **Bet-Amikdaş**'tır. Şelomo, bu tapınağı babasının vasiyeti üzerine gerçekleştirmiştir. Bu tapınak, birçok sanat eseriyle süslüydü ve M.Ö. 953 yılı dolaylarında Kral Şelomo tarafından şu sözlerle açılmıştır: *"Oturmak için Sana (Tanrı'ya) bir ev, ebediyen tutacağın bir yer yaptım."* (I. Krallar, 8:13) Babilliler ve Romalılar tarafından iki kez yıkıldıktan sonra Bet Amikdaş'tan geriye Batı (Ağlama) Duvarı kalmıştır. Tapınak'ın yıkılması her seferinde Yisrael'in bağımsızlığının sonunu ifade eder ve yıkıldığı günlerin isabet ettiği ayda matem tutulur. Bu tapınak sayesinde ülkenin her yanına dağılmış olan dinsel merkezlerin öneminin azaltılarak bunun Kudüs'te yoğunlaştırılması sağlanmıştır; ayrıca böylece aşiretlerin Kudüs ve hükümdar hanedanıyla ilişkilerinin güçlendirilmesi ve ayrımcı eğilimlerin azaltılması hedeflenmiştir.

Kral Şelomo zamanında krallığın birçok kenti güçlendirildi ve ordu savaş ara-

David Pelİstİmlİler'in Devİ Golyat'ın Başıını GÖvdesİnden Ayırıyor. (I. Samuel, 17/51) (Tem. R.)

Kral Şelomo'nun Adaletini ve Zekâsını Gösteren Bir Olay: İki Kadından Çocuğun Gerçek Annesi Olanı Meydana Çıkıyor. (I. Krallar, 3/26) (Tem. R.)

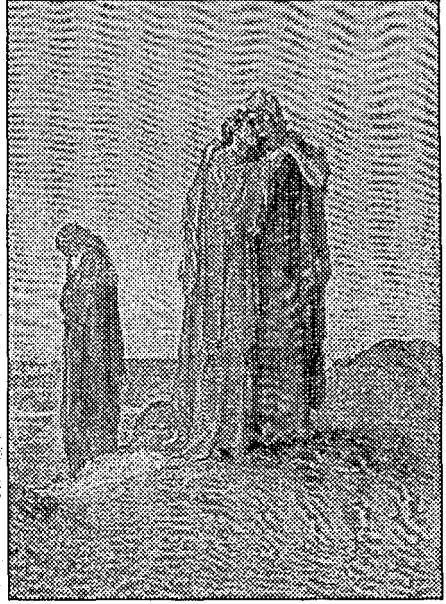
'Tanrı'nın Meleği Suriyeliler'in 185.000 Adamını Öldürdü.' (2. Krallar, 19/35) (Tem. R.)

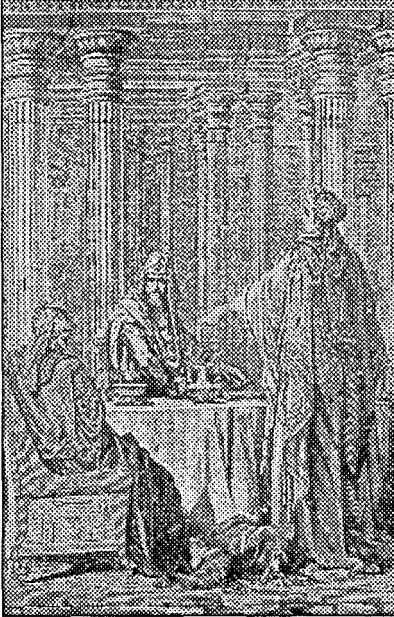
Peyg. Yermiyau, Tanrı Tarafından Söylenenleri Baruh'a Yazdırıyor. (Yermiyau, 36/4) (Tem. R.)

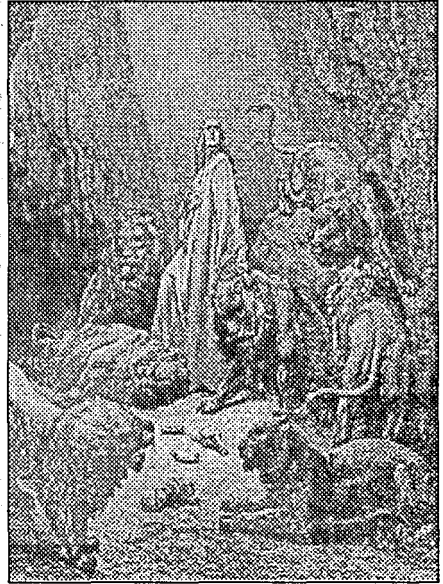
'Tanrı Balıyla Konuştu ve Balık Yona'yı Sahile Kustu.' (Yona, 2/11) (Tem. R.)

Yabancı Bir Kavimden Olan Rut, Kayınvalidesi Naomi ile Beraber Kalıyor ve İsrailoğulları'na Katılıyor. (Rut: 1/4) (Tem. R.)

Kraliçe Ester, Kral Ahaşveroş'a İsrailoğulları'nı Yok Etmek İsteyen Zalim Vezir Amman'ı İşaret Ediyor. (Ester, 7/6)

Aslanlar Daniyel'in Önünde Uysallaşıyorlar. (Daniyel, 6/16) (Tem. R.)

balalarıyla teçhiz edildi. Kral, ihtiyaç duyduğu işgücünü, işçilerini ülke dışından getirmeye tercih eden babası David'in aksine, zorunlu çalışma (angarya) yöntemiyle sağlamıştır. Ancak bu büyük bayındırlık ve kalkınma faaliyetleri bütçeyi sarsmaya başladı. O kadar ki Şelomo bazı sınır kentlerini Tir Kralı Hiram'a altın karşılığında satmak zorunda bile kaldı. Üstelik artırılması gereken vergiler nedeniyle, halkın yaşam düzeyinin düşmesi neticesinde huzursuzluklar bir boyut daha arttı. Öte yandan Fenike'nin büyük ilahı **Baal** ile diğer Fenike ilahları etrafındaki inanç kümeleşmeleri, İsrailoğulları'nın benimsediği Tek Tanrı ilkesini sarsmaya başladı ve sonuçta isyanların çıkmasını daha da körükledi. Vergi ve angaryalardan en çok etkilenen Efraim aşireti **Yeroboam**'ın liderliğinde örgütlendi ve krala karşı ayaklandı. İsyan bastırıldıysa da, bu kez **Aramlılar** başkaldırdı ve Aram-Şam Krallığı yeniden kuruldu.(9)

Yönetiminde gerçekleşen bu olumsuzluklara rağmen Şelomo, tarihe akıllı ve çalışkan bir kral olarak geçmiş ve savaşlara girmeyerek Yisrael'in en parlak ve barış dolu dönemini yaşatmıştır. Özellikle bayındırlık çalışmaları arkeolojik kazıların verdiği bilgiye göre daha da önem kazanmıştır. Şelomo, zamanında kentlerde kamu binaları yer alıyordu ve bir orduyu besleyecek malzeme ve gıda stokları mevcuttu. Negiddo'da ve Hazor'daki kazılarda Şelomo zamanında inşa edilmiş kent kalıntıları bulunmuştur. Arkeolog Yigael Yadin, Tevrat'ta Şelomo'nun mimari eserlerinin Gezer kentini de kapsadığı konusundaki Tevrat yazılarına (I. Krallar, 9:15) istinaden; yirminci yüzyılın başlarında yaptırdığı kazılarda Batı Kapısı'nı keşfetmiştir. 1960'larda sürdürülen kazılar Gezer'in tüm kapılarını ortaya koymuştur. (Şelomo, bu kente Mısır Kralı'nın kızıyla evlenerek sahiplenmişti.) Asurlular'dan kalma bir duvar kabartması röliyesinde ise Şelomo'nun Yerusalayim'de inşa ettirdiği Bet Amikdaş'da kullanılması amacıyla Tire Kralı Hiram'ın gönderdiği kerestelerle yüklü gemiler tasvir edilmektedir. (10)

d) Krallığın İkiye Bölünmesi: Yehuda ve Yisrael

Şelomo'dan sonra tahta geçen oğlu **Rehoboam**'ın otoritesi Yehuda'da kabul edilmekle beraber; yeni kralın vergileri kaldırmayı reddetmesi üzerine diğer Yisrael aşiretleri Kudüs'le ilişkilerini kestiler ve Şelomo'ya karşı düzenlediği başarısız bir darbeden sonra Mısır'a kaçan **Yeroboam**'ı geri getirip kral ilan ettiler (M.Ö. 928). Böylece Erets Yisrael'de güneydeki küçük ve David hanedanının elinde kalan, merkezi Kudüs olan **Yehuda Krallığı** ve kuzeyde çeşitli hanedanlar arasında el değişiren **Yisrael Krallığı** olmak üzere iki devlet ortaya çıktı. Yehuda Krallığı, Yehuda ve Binyamin aşiretlerinden, Yisrael Krallığı da geri kalan on aşiretten oluşuyordu.

Yehuda Devleti bölünmeye karşıydı. Fakat buna karşılık Yisrael Kralı Yeroboam bölünmeyi çabuklaştıran tedbirler aldı; Yisrael'i Bet Amikdaş'ın

yöneticisi olan Koenler'in Kudüs'teki manevi etkisinden kurtarmak için **Dan** ve **Beyt El**'de de iki tapınak inşa etti ve Bet Amikdaş'a ziyaretleri önlemek için bayram tarihlerini değiştirdi. Ayrıca Yeuda'nın Yisrael'i tanımaması nedeniyle iki devlet arasında sık sık savaşlar çıktı.

Bölünmeden beş yıl sonra, **Firavun Şişak**'ın orduları Yisrael ülkesine girdiler. Şişak'ın askeri belgelerine göre Yisrael'in büyük kentleri bu saldırıda yerle bir edildi. Ancak Şişak, Yehuda'ya dokunmadı. Rehoboam'dan sonra tahta geçen **Aviam** (M.Ö. 917-M.Ö. 915), Aram-Şam krallığı ile ittifaka girerek; Yisrael'e karşı başarılı savaşlar verdi.

Yisrael'de Yeroboam hanedanının sürekli savaşlardan çok sarsılması üzerine; Efraim aşiretini Yisrael tahtından uzaklaştıran İshar aşiretinden **Baaşa** (M.Ö. 991-M.Ö. 888), Yeuda kralı **Asa**'ya (M.Ö. 915-M.Ö. 875) karşı sefere çıktı ve Kudüs'ün önüne kadar geldi. Asa, yardım için o sıralar Yisrael'in yanında olan Aram kralı **I. Ben Haddad**'a başvurdu ve Aram faktörünü kendi tarafına çekti: *"Ve Ben Haddad, kral Asa'yı dinledi ve ordularının başbuğlarını Yisrael şehirlerine karşı gönderdi"* (Birinci Krallar, 15:9-20). Baaşa'nın ölümünden sonra Yisrael birkaç yıl süren bir taht kavgası yaşadı, sonunda **Omri** kral oldu.

e) Yisrael'de Omri Hanedanı:

Omri başa geçince, iç anlaşmazlıklara son vererek yeni bir başkent inşa ettirmeye başladı. Yisrael'in başkenti bugünkü Nablus olan **Şem** kentiydi. Daha sonra krallığın tümüne adını veren **Şomron** (Samariye), krallığın merkezi oldu. Bu kent, Yehuda'nın başkenti Kudüs'e tekabül ediyordu. Omri, oğlu **Ahab**'ı **İzabel** ile evlendirerek Sidon Kralı **Etbaal** ile ittifak yaptı. Kral Omri Moab Kralı **Meşa**'ya karşı savaştı. Bu savaş, Tevrat'ın İkinci Krallar Kitabı'nda ve (Louvre Müzesi'nde bulunan) Meşa kitabesinde anlatılır. Omri'nin oğlu Ahab döneminde Yisrael-Yeuda ilişkileri güçlendi ve Yisrael orduları Aram ve Asur'a başarılı savaşlar verdiler. Ahab, Aram Kralı İkinci Ben Hadad'la anlaşmaya giderek Asur Kralı **Şalmaneser**'in Suriye'ye sızmasına karşı bir savunma düzeni kurmaya çalıştı. Şalmaneser zamanından kalma bir yazıt, Asur Kralı'nın Suriye (Aram) ve Yisrael'e karşı Karkar'da M.Ö. 853'te bir zafer kazandığını kaydetmektedir. Şalmaneser'in yazıtına göre Şalmaneser, 2.000 savaş arabası ve 10.000 askerle gelmiştir. Bu belge, Yisrael'in askeri ve aynı zamanda ekonomik gücü hakkında bilgi vermektedir. Arkeolojik bulgular da Omri hanedanı zamanında Yisrael kentlerinin önemli ölçüde geliştiğini ortaya koymaktadır. Zamanımızda Şomron bölgesinde bulunan fildişi plakalar, Tevrat'ta sözü geçen "fildişi ev" (I. Krallar, 22:39) varlığını onaylamaktadır. Ahab, Aram'a karşı bir savaş sırasında öldü. Onun zamanında Yisrael güçlü bir orduya dayanan önemli bir siyasal güç olarak tarihe geçti. Ahab, İzabel yüzünden yabancı inanç ve kültürlerin doğurduğu ciddi kavgalara

rağmen güçlü bir kral olarak kalmasını bildi. (13) Kral Ahab zamanından kalma Hazor'da yapılan arkeolojik çalışmalarda bulunan kent kalıntıları, kentin güçlü surlarla çevrildiğini ve ayrıca yer altında bir su dağıtım şebekesinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Öte yandan keşfedilen bir diğer yazıt, "Siyah Obelisk" olarak da adlandırılır. Bu kitabede Yisrael Kralı Omri'nin oğlu, Asurlu Kral Şalmaneser III'ün önünde eğilmekte ve İbraniler, Asurlu yöneticilere altın ve gümüşten kaplar sunmaktadırlar. (14)

f) Yehuda Kralları ve Yisrael'de Yehu Hanedanı:

Yisrael'de Ahab hüküm sürerken, Yisrael ile Yehuda arasında süren iyi ilişkiler sayesinde Yehuda Kralı Asa'nın oğlu **Yeoşofat**, ülkesinde yönetimi ve devlet yönetimini düzeltti. Ülkenin en uzak köşelerine kadar din öğretmenleri gönderdi ve Kudüs'te bir yüksek mahkeme oluşturdu. **Yeoşofat**'ın krallık döneminin sonuna kadar Yehuda, Yisrael ile birlikte başarısızlıkla sonuçlanan savaşlara girdi. Oğlu **Yeoram** (M.Ö. 851-M.Ö. 844) iç kaynaşmaların yanı sıra, Ahab ve İzabel'in kızı Atalia'yla evli olması ve karısının Yehuda'ya soktuğu Fenike ilahlarının halk ve din adamlarında doğurduğu tepki nedeniyle, çetin sorularla karşı karşıya kaldı. Keza Yisrael'de Ahab'ın yerine geçen **Yeoram** adlı Yisrael Kralı (M.Ö. 853-M.Ö. 843) ülkeye sinen Fenike kültürünün yıkıcı etkisiyle karşılaştı. Bu durumda Yisrael ordusunda yüksek rütbeli bir subay olan **Yeu** (M.Ö. 843-M.Ö. 816) bir darbe yaparak, Omri hanedanının tüm üyelerini, Kraliçe İzabel'i ve Baal'e tapanları katletti. Ancak bu sebepten dolayı, Yehuda ve Fenike (Tir-Sidon) ile mevcut siyasal ve ekonomik ilişkiler de sarsıldı.

Yeu'nun Yisrael hükümdarı olmasını izleyen yaklaşık yüz yıl içinde, hem Yisrael hem Yehuda karanlık ve parlak dönemler yaşadılar. Hatta Yisrael, bir ara Aram devletini ortadan kaldıran Asur'un özerk bir eyaleti durumuna geldi. Son zamanlarda keşfedilen bir Asur yazıtı, o dönemdeki Yisrael-Asur münasebetleri konusunda Tevrat doğrultusunda bilgi vermektedir. Öte yandan M.Ö. 785-M.Ö. 745 yılları arasında Yisrael'de **İkinci Yeroboam**; Yehuda'da **Azarya**, halklarına rahat bir dönem yaşattılar. Asur Kralı **Tiglat Pileaser**'e ait bir yazıtta Azarya, "**Yahudi Azriau**" (Yeudalı Azriyau) olarak geçmektedir.

g) Yisrael-Şomron Krallığı'nın yıkılması

M.Ö. sekizinci yüzyılın ikinci yarısında hem Yisrael'de, hem de Yeuda'da birbirlerini izleyen krallar, parlak dönemler yaşatamadılar. Bu dönemde Asur, Yisrael üzerindeki baskısını arttırdı ve Aşkalon önlerine dek geldi (II. Krallar, 15.29 ve çeşitli Asur belgeleri). Asur Kralı **Üçüncü Tiglat Pilaser** öldükten sonra Suriye'de (eski Aram) bir isyan başgösterdi. Mısır'ın teşvikiyle son Yisrael Kralı **Oşea** da Asur'a karşı başlatılan bu eyleme katıldı. Yeni Asur Kralı **IV. Şalmane-**

ser ayaklanmayı askeri bir hareketle cezalandırdı ve ordularını Yisrael'e gönderdi. **V. Şalmaneser, Şomron** kentini üç yıl süreyle kuşattı. Kent M.Ö. 722'de teslim oldu ve üç yıl sonra da Yisrael Şomron Krallığı tarihi karıştı; Şalmaneser'den sonraki kral **II. Sargon**, ülkenin fethini tamamladı. Samariye'de bulunan ve Akad yazısıyla yazılmış bir kitabe parçasında II. Sargon'un birçok İbrani'yi sürgüne gönderdiği ve Yisrael'in başkenti Samariye'yi zaptedip sonra bütün İbranileri ülkeden sürüp Asur'un uzak ülkelerine dağıtmış olduğu yazılıdır. İkinci Sargon'un yazdırdığı bir yazıtta, *"Omri hanedanına ait geniş toprakları"* aldığı ve *"27.290 Yisraeli'yi sürdüğü"* kaydedilmiştir. Yisrael-Şomron devletinin yıkılması Tevrat'ta şöyle yer almaktadır: *"Ve Asur Kralı, Oşea'da hainlik buldu. Çünkü Mısır kralı, Soy'a ulaklar göndermişti ve yıldan yıla olduğu gibi Asur kralına vergi göndermedi ve Asur Kralı bütün memlekete çıktı ve Samariye'ye geldi ve onu kuşattı. Oşea'nın dokuzuncu yılında Asur kralı Samariye'yi aldı ve Yisrael'i Asur'a sürdü ve Onlar'ı Halah'ta, Gozan Irmağı olan Habor'da Medler'in şehirlerinde oturttu."* (II. Krallar, 17:4-6) Dünyanın birçok yerinde birçok topluluk, Yisrael yıkıldıktan sonra "Kaybolan On Aşiret"ten olduklarını savunmuşlardır. Ancak İkinci Sargon zamanında Yisrael'de artık On Aşiret yaşamamaktaydı. Asur'a sürülenler de içine girdikleri uluslara karışarak tümenden kaybolmuşlardır. Tek Tanrı'lı din-den ayrılıp Fenike tanrılarına inanmanın revaçta olduğu bir dönemde bir ulusun, kültürel bağlarını koparıp başka bir ulus içine karışması normaldir. Nitekim Asur, Babil gibi uluslar iz bırakmadan ortadan kaybolmuşlardır. Ancak **Tek Tanrı ideolojisi ve Tora'nın gücü** ile Yisrael-Şomron halkı tamamen yokolmamıştır. Asur'a sürülenlerden bir kısmı bu öğretilere sadık kalmış ve 150 yıl kadar sonra, açıklanan ideolojiyi savunan Yehuda'ya katılmıştır. Sargon tahliye ettirdiği Yisraeliler'den boşalan yerlere kendi ulusundan unsurlar yerleştirmiştir. Bunlar da karışık evliliklerle yerel halkla karışarak Şomron kültürünü benimsemişler ve Şomronlular adında yeni bir ulusal grup oluşturmuşlardır. Bunlar, günümüzde Batı Şeria'daki Şomron bölgesinde varlıklarını idame ettirmektedir.

h) Yehuda Krallığı'nın Sonu

Sargon döneminden kalan yazıtlar, Yehuda'nın Asur'a itaat eden yarı özerk bir devlet görünümünü kazandığını göstermektedir. Ancak Asur tehlikesi azalınca **Kral Hizkiya**, ulusunu David Hanedanı ve Bet Amikdaş çevresinde birleştirmeye çalıştı; ayrıca Asur eyaletlerinde yaşayan Yisraeliler arasında ilişkilerin güçlendirilmesine dönük girişimlerde bulundu. Yehuda'nın daha sonra gelen krallarından **Yeoşiyau'nun** dönemi, Yehuda'nın son parlak dönemi oldu. Nitekim Tevrat ölümünün büyük bir kayıp olduğunun farkında olduğunu şöyle belirtmektedir: *"...Ve bütün Yehuda ve Yerusalayim, Yoşiya için yas tuttular. Ve Yermiyau, Yoşiya için mersiye okudu; ve erkek ve kadın bütün hanandeler, bugüne kadar*

mersiyelerinde Yoşıya üzerinde söylemişlerdir.” (II. Tarihler, 25:24-25) Daha sonraları, Yehuda’nın savaş ve yıkım devresidir.

Yeoşıyau’nun torunu olan Kral **Yehoyakim** zamanında (M.Ö. 7 yüzyılın başlarında) Yehuda Mısır’ın uydusu haline geldi. Ancak Babil Kralı **Nebukadnezar** Mısır ordularını Kargamış yakınlarında M.Ö. 605’te yenilgiye uğrattınca, Yehuda’ya girip halkın bir bölümünü sürdü. Yeoyakim Mısır’la birleşip Babilliler’e karşı koymaya çalıştı. Yehuda’nın dinsel lideri **Yirmiyau**, Mısır’la ilişkiyi kesmeyi ve **Babilliler**’le iyi geçinmeyi öneriyordu. Fakat sözü siyasal çevrelerce dikkate alınmadı. Nebukadnezar’ın orduları Kudüs’e geldi ve Yehuda Kralı, saray erkani, subaylar, meslek sahipleri ve aydınlar Babil’e sürüldüler.

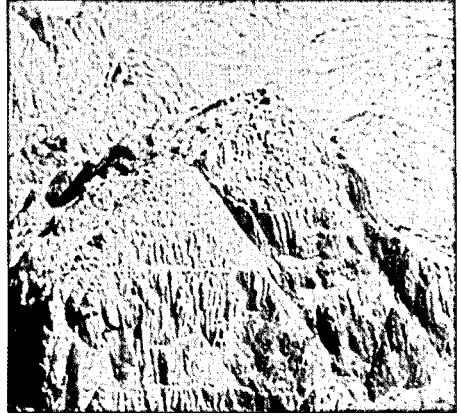
Nebukadnezar, daha sonra Yeoşıyau’nun oğlu **Tsedekiya**’yı Yehuda kralı yaptı. Tsedekiya (M.Ö. 597-586), Babilliler’e karşı olanlarla ilişki kurdu. Yirmiyau gene Babilliler’e karşı çıkmamayı önerdi; üstelik saray çevreleri de bu görüşe katıldılar. Lahiş bölgesinde elde edilen arkeolojik buluntular, bu dönemdeki siyasal kararsızlığı yansıtmaktadır. Yehuda’nın itaatsizliği üzerine ülkeye giren büyük bir Babil ordusu, ülkenin kalelerini yıktı; Kudüs’ü kuşatıp istila ederek bu kenti de yıktı. Babilliler ülkenin bağımsızlığının simgesi olan Bet Amikdaş’ı da yıkarak (M.Ö. 586) ülkenin hemen hemen tüm nüfusunu Babil’e sürdüler ve Yehuda’ya Peliştimliler’i, Edomlular’ı ve Arap kabilelerini yerleştirdiler. Yehuda, Babil’in bir eyaleti oldu. Bet-Amikdaş’ın Kral Şelomo tarafından inşa edilmesinden ve Babilliler tarafından yıkılmasına dek geçen yaklaşık 370 yıllık döneme **“Birinci Tapınak Dönemi”** adı verilir. Bet Amikdaş’ın yıkılması, İsrailoğulları’nın devlet çevresi içinde bağımsızlık dönemlerinin sonudur; bundan sonra yeniden bağımsızlıklarını kazanmışlarsa da, 1948’e dek örgütlü devlet düzenine tam olarak geçememişlerdir.

Burada işaret edilmesi gerekli diğer bir husus da, **Neviim**’in (Nebiler, peygamberler) kuzeydeki Yisrael Devleti’nin yıkılmasından (M.Ö. 722) kısa bir süre önce beliren ve Yehuda Devleti’nin yıkılmasından yüzyıl kadar sonra ortadan kalan etkinlikleridir. Bu durumda Nebiler, üçyüz yıl kadar kralların yanı sıra Yisrael ulusunu yönetmişlerdir. Nebilik kurumu; Tanrı’nın, isteklerini belli kişilere intikal ettirdiği varsayımına dayanır. Nebiler; dinsel, ahlaki ve siyasal konularda da düşüncelerini belirtmişlerdir. Örneğin **Nebi Eliyau**, İzabel’in putatapar davranışlarına karşı direnmiş ve Kral Ahab’ı yenmiştir. Nebiler’e göre; Tanrı’nın insandan talep ettiği, dindarlıktan ziyade ahlaktır.

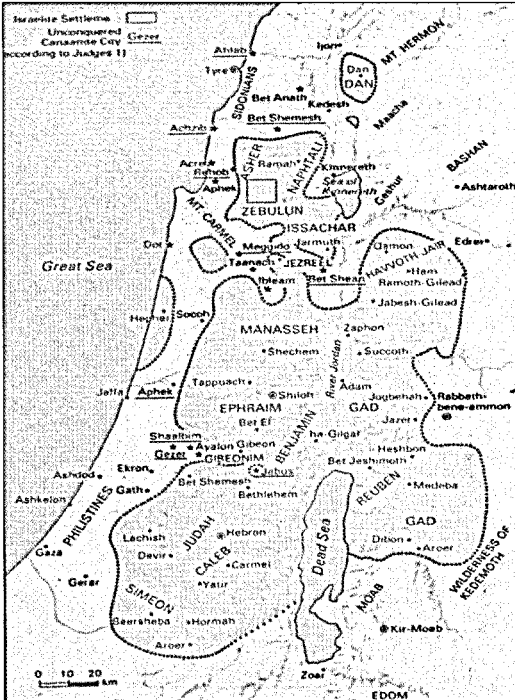
Din ve dinsel uygulama (dua ve kurban gibi), tek başına Tanrısal değeri haiz unsurlar değildir. Örneğin **Nebi Amos**’un kitabından Tanrı İsrailoğulları’na şöyle demektedir: *“Bayramlarınızdan nefret ediyorum, bayramlarınızdan hoşlanmıyorum”* (Amos, 5:21) Amos’un anlatmak istediği şeydu: Dinsel uygulama Tanrı’nın iyiliğinin tezahürlerinin sadece biriydi ve simgeseldi. Din, Tanrı bilincini uyardı-

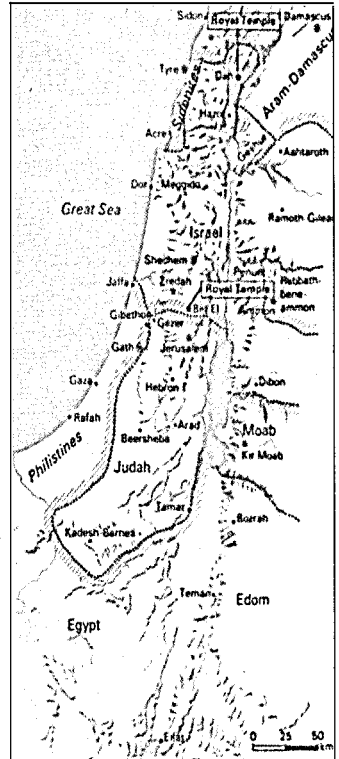
Megido'da Bulunmuş ve İleri Bronz Çağı'ndan Kalmış Bir Kanaan Savaşçısı Heykeli.

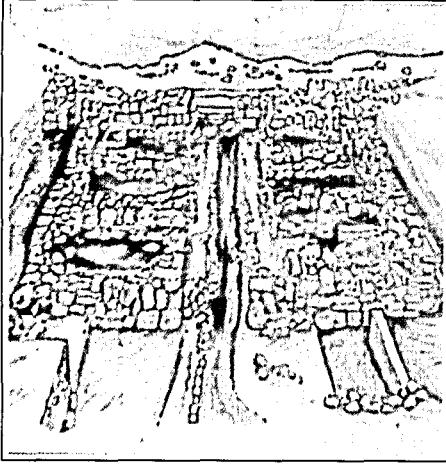
Sinay Dağı (Horeb Dağı, Paran Dağı veya Tanrı'nın Dağı olarak da bilinir)

Hakimler Döneminde İsrailoğulları'nın Kanaan'da Yerleşimi. (Pembe bölgeler)

İsrailoğulları'nın Kuzey'de İsrail, Güney'de Yehuda Olarak İki Devlete Bölünmesi

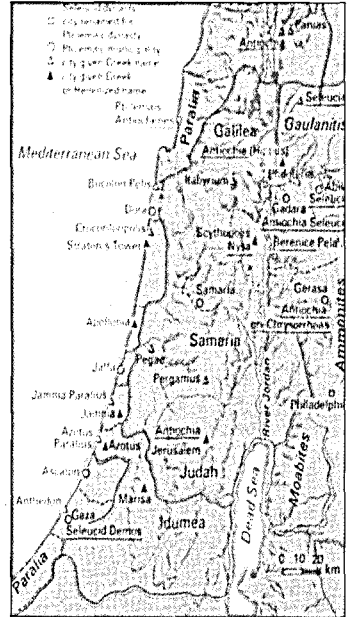
Şelomo Ameleh'in Hükümdarlığı Döneminde Gezer'deki Kapı.

Asur Kralı Şalmaneser III'ün (M.Ö. 858-824) "Siyah Obelisk"inin Bir Bölümü

Bet Amikdaş'ın Babilliler'ce Yıkılışı Nedeniyle Yas Tutan Peygamber Yirmiyau (Rembrandt [1606-1669] Tarafından Yapılan Bir Resim)

Ptolemeler Döneminde Hellenistik Yönetimlerin "Polis" veya "Şehir-Devleti" Statüsünü Tanıdığı Eretz Yisrael'deki Bazı Kentler

ğında yararlıydı; din amacından saptığında Tanrı'nın kutsallığı ihlal edilmektedir: “Çünkü istediğim korban değil, iyiliktir ve yakılan takdimelerden ziyade Tanrı bilgisidir”. (Oşea, 6:6) Yisrael ve Yehuda devletlerinde zaman zaman yabancı ilahlara ilgi gösterildiğinden, ahlaka ihtiyacın ne kadar önemli olduğu açıktır. Fakat Nebiler, Tanrı inancından başka insanlar arası ilişkilerde de ahlak aramışlardır ve ahlakın bireysel düzeyin ötesinde toplumsal yaşamın ögesi olarak ele alınması gerektiğini vurgulayarak; yüksek mevkilere gelenlerin elde ettikleri gücü kendi yararlarına kullanmalarına karşı çıkmışlardır. Daha sonra gelen Nebiler, sorumluluğun yönetici kitleye ve tüm halka ait olduğunu savunmuşlardır: “O'nun (Yisrael'in) reisleri rüşvete hükmediyorlar; ve Kahinler'i ücretle öğretiyorlar; bununla beraber 'Rab aramızda değil mi, üzerimize kötülük gelmez' diye Rab'ba dayanıyorlar. Bunun için Siyon sizin yüzünüzden tarla gibi sürülecek ve Yerusalayim taş yığınları olacak” (Miha, 3:1 ve 11-12) (15) (Kudüs yakınlarındaki bir arkeolojik kazıda Tevrat'ta adı geçen Kral Ahaz'a ait bir papirüs mektuptaki mühür ortaya çıkarılmıştır. (59))

i) Babil Sürgünü

Babilliler Yerusalayim'i harabeye çevirmişlerdir. 9 Av günü Bet Amikdaş'ın yıkılması nedeniyle; bu gün, o zamandan beri bir yas günü olarak anılmaktadır. Yehuda devleti, Babil'in bir bölümü olmuş ve Babilliler Yehuda aşıllarından birini (Gedalya) bir süre buraya yönetici olarak atamışlardır. Ancak bu yöneticinin Babil taraftan olduğundan şüphelenenler, bir komployla onu öldürtünce; Babilliler geri kalan Yehudalılar'ı da sürgüne göndermişlerdir. Hükümet merkezinin taşındığı Mizpeh'te bulunan mühürler, bu tür resmi görevlerde bulunanlara aittir. Babilliler tarafından zaptedilen Lakis kentinin harabelerinde bulunan ve siyah mürekkeple yazılmış parşömenlerdeki onsekiz mektup, zamanın peygamberlerinin gelecekle ilgili görüşleriyle ilgilidir. Bir Asur duvar kabartmasında da Mezopotamya'ya sürgüne gönderilenler betimlenmektedir. (16)

Yehuda'nın yıkılmasından sonra başlayan Babil esareti, İsrailoğulları'na istisnai bir özellik kazandırmıştır. Başka ülkelere de dağılıp bugüne dek niteliklerini korumuş başka bir ulus mevcut değilken; Babil'e gelen Yahudiler'in tümü kültürünü koruyamamış olmakla beraber, ulusun bir bölümü kendini dış etkilere korumayı öğrenmiş ve bu niteliği İsrail devleti kurulana dek sürdürmüştür. Başka bir deyimle, çeşitli çoğunlukta bulunan uluslar arasında, bir yaşam tarzı olarak Yahudilik, Babil'de doğmuştur. Babilliler, Yahudiler'i siyasal nedenlerle ülkelerinden kopartmışlardır. Nitekim Yehuda'nın son kralı Yeoyakin'e mevkiine uygun davranmışlardır. Öte yandan Yehuda'dan sürülenler, kendilerini parlak bir medeniyetin ortasında ve birçok ulus barındıran Kalde İmparatorluğu'nun ortamında bul-

dular. Bu ortamda çok tanrılı toplumun yaşam tarzına dayanabilen bir kısım Yahudi monoteist, ideolojilerini koruyabilmiştir. Çevredeki ulusların arasında erimekle kimliğini koruma eğilimi arası ve bunun yarattığı ikilem, yüzyıllar boyunca Diaspora'daki Yahudi topluluklarını meşgul etmeyi sürdürmüştür.

Babil, Fırat ile Dicle arasında ve yaklaşık olarak bugünkü Irak'ın bulunduğu yerde uzanan bölgenin adıdır. M.Ö. 4000 yıllarında burada Sümerler yaşıyordu. M.Ö. 2400 yılında I. Sargon, burada Akat hanedanını kurmuş, daha sonra M.Ö. 1792-M.Ö. 1749 yılları arasında **Hammurabi** zamanında Babil yeniden güçlenmiştir. Daha sonra **Hititler** ve **Asurlular** bölgenin hakimi olmuşlardır. M.Ö. 612'de Asur devleti yıkılmış ve yerine **Yeni Babil (Yeni Kalde)** devleti kurulmuştur. Bu devletin başlıca kralı, **Nabukadnezar**'dır. Bu dönemde Pers kralı, **Medya** ve **Lidya**'yı hükmü altına almıştı ve Nabukadnezar'ın ölümünden onbeş yıl sonra Yeni Babil devletini yıkmıştır. M.Ö. 6. yüzyıl, felsefe ve din tarihinde çok görkemli olmuş ve Yahudiler, monoteist itikatları ile çok tanrılı yabancı toplumların manevi yaşamı arasında ikilem yaşamaya devam etmiştir. İsrailoğulları'nın Babil sürgünü döneminde sahip olduğu iki büyük düşünür -lider, **Yirmiyau** ve **Yehezkel**'dir.

Yirmiyau, yaklaşık olarak M.Ö. 645 yılında doğmuş ve 18 yaşındayken peygamberlik yapmaya başlamıştır. Yehuda'nın son 40 yılında nebilik yapan Yirmiyau'nun faaliyeti, Tapınak yıkıldıktan sonra da etkinliğini sürdürdü. Yirmiyau, Kral Yeoşiyau'nun M.Ö. 622'de yaptığı dinsel reformlara karşı çıktı ve dinin kurumsaltırılmasını eleştirdi.

Bunun Tanrı'nın yolundan ayrılmak olduğunu savunan ve bu yüzden Yehuda'nın yıkılacağını savunan Yirmiyau, Babil orduları Yehuda'ya girince bu kehanetinin doğrulandığını düşündü. Yirmiyau, ulusunu yeni durumu kabul etmeye ve sürüldüğü yerde sürekli bir yaşam kurmak için örgütlenmeye çağırmıştır. İlk sürgün kafilesi Babil'e varınca, giden Yahudiler'e bir mektup göndererek şöyle demiştir: *"Yerusalayim'den Babil'e sürmüş olduğum bütün sürgünlere Yisrael'in Tanrısı, orduların Rabbi şöyle diyor: Evler yapın, oturun; bahçeler dikin ve meyvalarını yiyin" ... Aranızdaki peygamberleriniz ve falcılarınız sizi aldatmasın... Çünkü Rab şöyle diyor: 'Babil için yetmiş yıl dolunca sizi arayacağım.'*" (Yeremya, 29:4-10) Bet Amikdaş yıkıldıktan sonra Yirmiyau, yakınları ve öğrencileri tarafından arzusu hilafına Mısır'a kaçırıldı ve liderliğini burada sürdürerek, altmış yaşlarında vefat etti.

Bu dönemin ikinci büyük lideri de, öğretileri Yirmiyau'nunki gibi Tevrat'ta ayrı bir kitap teşkil eden **Yehezkel**'dir. Yehezkel, Babil'e sürülen ilk gruptaydı ve Babil'e geldikten beş yıl sonra M.Ö. 593'te Tanrı'nın isteklerini duyurmaya başladı. Yehuda Devleti kesin olarak yıkıldıktan sonra Yehezkel ulusuna kurtuluş

umutları vermeye başladı. “Sizi milletlerden alacağım ve sizi bütün memleketlerden toplayacağım ve sizi kendi topraklarınıza getireceğim ... ben Rab, yıkılmış olan yerleri ben yaptım ve çöl edilmiş olanı Ben yaptım.” (Yehezkel, 37:24-26)

Yehezkel zamanında ulusal kimliğin korunması için önlemler alındı. Tevrat’ın Yaratılış’tan Krallar Kitabı’na kadar olan kısmı, kağıda geçirildi. **Mersiyeler** ve **Mezmurlar** kitabı da Babil Sürgünü’ne rastlar. Bu çalışmalar, esaret döneminde ulusun yöneticileri ve ileri gelenleri olan “yazıcılar” (soferim) ve din adamları tarafından yapıldı.

Bet Amikdaş çevresindeki dinsel uygulama ve kurban geleneği ortadan kalkınca, Sion’a dönüş ve Bet Amikdaş’ın tekrar inşa edilmesi başlıca ideal amaç oldu. Babil’e sürülenler, yetenekli ve meslek sahibi olduklarından bir maddi sıkıntı çekmediler ve Pers İmparatorluğu’nun Babil’i yıkmasıyla beraber; Erets Yisrael’e dönüş umudu belirince; sürgündeki birçok Yahudi, manevi bir güdümlle Babil’den ayrıldılar.

Yıkılış’tan sonraki yaklaşık elli yıllık dönemde (M.Ö. 585-537) Yehuda’da tarihe aksedecek fazla birşey kalmamıştır. Çünkü Bet Amikdaş yıkılmış ve Kudüs terkedilmiş, ülke Şomron’dan yönetilen bir vilayet olmuştur. Ne var ki Asurlular’ın Yisrael’de yaptıkları gibi Babilliler Yehuda’ya yabancı unsurlar yerleştirmediler; ancak Edomlular ve Moablılar ülkeye sızarak yerleştiler. İşgal kuvvetlerinin dokunmadığı Galile, Gilad ve Negev Çölü’nün kuzeyinde Yahudiler topraklarını terketmediler. Bu arada **Sirus**’un M.Ö. 559 yılında Pers tahtına oturması ile beraber, yeni bir dönem başladı. **Sirus**, **Medler**’i imparatorluğuna kattı. Yunanlılar Persler’in batıya doğru gelişmelerini önledikten sonra **Sirus** Asya’daki topraklarını güçlendirdi ve **Lidya**’yı M.Ö. 549’da ortadan kaldırdı; Babil devleti de M.Ö. 539’da tamamen yıkıldı.

j) Persler dönemi:

Persler, egemenliklerini altına aldıkları uluslara büyük hoşgörü göstermişler ve dinsel inançlarını başka uluslara dayatmamışlardır. Bu bakımdan Persler’in zaptettiği yerlerde yaşayan toplumlar, kültürel varlıklarını koruyabilmiştir. Babil’in yıkılmasından sonra, Eretz Yisrael ve Suriye, Pers yönetimine girmiştir. Pers Devleti, M.Ö. 332’de **Büyük İskender** tarafından yıkılana dek ayakta kalmıştır. Öte yandan; Yehuda 20 satraplıktan oluşan Pers Devleti’nin satraplıklarından birini teşkil ediyordu. Pers kralı **Büyük Sirus**, Yahudi tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Çünkü Eretz Yisrael’e (Sion’a) dönüş, onun zamanında gerçekleşmiştir. Kudüs’ü de ele geçiren **Sirus**, Babil’deki Yahudiler’in ana vatanlarına dönmelerine izin veren fermanında şöyle demiştir: “*Fars Kralı Koreş şöyle diyor: Göklerin Kralı Yehova, dünyanın bütün krallıklarını bana verdi; ve Yehuda’da olan Yeruşalayim’de kendisi için bir ev (Büyük Tapınak) yapayım diye emretti. O’nun*

bütün kavmindan İsrailoğulları'ndan kim varsa, Tanrı onunla beraber olsun ve Yehuda'da olan Yeruslayim'e çıksın ve Yisrael'in Tanrısı Yehova'nın Yeruslayim'de olan evini yaptırsın" (Ezra, 1:1-4). (1890 tarihinde keşfedilen ve kilden yapılmış bir silindir üzerine yazılmış bu deklarasyona göre; Sirus daha öncekiler tarafından yıkılmış olup sürgüne gönderilenlere ait olan tapınağın onarımına izin veriyordu.)

Babil'de yaşayan Yahudiler, Sirus'un bu tarihi kararına gerekli ilgiyi göstermediler. İlk dalgada elli bin kişilik bir grup, Erets Yisrael'de tekrar Yahudi hakimiyetini oluşturmak ve Büyük Tapınağı (Bet Amikdaş'ı) yeniden kurmak için ülkeye geri döndüler.

Zerubavel ve **Şeşbazar**'ın liderliğinde ülkeye varan ilk grup, bir zamanlar *"süt ve balın akıdığı"* eski Eretz Yisrael ülkesini çorak, bakımsız ve etraftaki eşkiyanın tehdidi altında, tehlikeli ve Babil'den dönenleri yıldırان bir durumda buldular.(17) Sirus'un deklarasyonundan yaklaşık altı ay kadar sonra Yeruslayim'de Bet Amikdaş'ın tekrar inşaaı için bir tören düzenledi. Ancak Efraim Dağları'nda yaşayanlar (Samaritanlar), Yisrael'in kralına inançlarını belirterek görev almak istediler. Fakat inşaatta sürgünlerin görev alması koşulu ve **Samaritanlar**'ın başka tanrılara taptığından şüphe edilmesi, bu işten bu kişilerin menedilmesine neden oldu ve inşaat ertelendi. M.Ö. 552'de Pers Kralı Darius I zamanında sürgündeki Yahudiler, **Hagay** ve **Zeharya** adlı peygamberler tarafından Bet Amikdaş'ın tekrar inşa edilmesi konusunda cesaretlendirildiler. Şaltiyel'in oğlu ve Kral David'in soyundan Zerubavel bu işte önderlik yaptı ve Adar ayı M.Ö. 516'da Bet Amikdaş tekrar ibadete açıldı. Samaritanlar ise, **Sanballat** adlı liderlerinin yönetiminde Samaria'yı Büyük İskender'in fethine dek yönettiler ve **Gerizim Tepesi**'nde de kendi tapınaklarını kurdular. İkinci Tapınak, Kral Şelomo tarafından inşa edilen birincisi kadar görkemli olmamakla beraber, Yahudiler'in kurtuluşunu ifade etmesi açısından çok mühimdir. İkinci Tapınak'ın kurulmasından Romalılar'ın bu tapınağı M.S. 70 yılında yıkımlarına kadar geçen döneme ise, Yahudi tarihinde **İkinci Tapınak Dönemi** adı verilir.

(Öte yandan M.Ö. 5. ve M.Ö. 4. yüzyıllardan kalan, Persler'e ait sikkeler bulunmuştur. Bunlar; Yunan, Fenike, Pers Krallığı ve "Yehud" (Yehuda'nın Aramice ismi)ibarelerini taşıyordu.) (18)

k) Ezra ve Nehemya'nın reformları:

Bet Amikdaş'ın ikinci kez kurulmasından sonra olan hadiseler hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Esasen M.Ö. 6. ve M.Ö. 5. yüzyıllarda en önemli manevi gelişme, Babil'de sürgünde bulunan Yahudi cemaatinde cereyan etmiştir.

Babil sürgünü boyunca Pers İmparatorluğu'na dahil Babil ülkesiyle Yehuda arasında ilişki kesilmemiştir. Yehuda'daki kötü koşullar sürgündekiler tarafından duyulduğunda, Babil'deki Yahudiler Yisrael'i diriltmeye çalışanlara yardım edi-

yorlardı (“*gümüş kaplarla, altınla, eşya ile, ev ve hayvanlarla ve değerli şeylerle onlara yardım ettiler*” -Ezra: 1:16) Ayrıca dayanışma duygusuyla canlanan Babil’li Yahudiler, Eretz Yisrael’e iki büyük lider göndermişlerdir: **Ezra ve Nehemya...** Tevrat Ezra’ya bütün bir kitap ayırmıştır. Ezra, “*kahin ve yazıcı*” olarak anılır.

Miuhtemelen Pers Sarayı’nda yüksek bir mevkii olan **Ezra**, Pers Kralı **I. Artahşasta (I. Artakserkses)** zamanında (M.Ö. 465-424) Kral tarafından Yehuda ülkesine gitmeye ve orayı incelemeye memur edilmiştir. Bu lider, Babil’deki Yahudi din bilginlerince yazıya geçirilen Tora’nın Pers hükümdarınca tanınmasını sağlamış ve Tora’yı Eretz Yisrael’e getirmiştir. Ezra’nın yorumuna göre; “*Pers Kralı bu görevi, Ezra’ya Tanrı’nın isteğine uyarak verdi*” (Ezra, 7:6) ve “*Ezra bu göreve çıkarken yalnız Tanrı’nın desteğinden medet umdu ve yanına kraliyet muhafız atlılarını almayı reddetti.*” (Ezra, 8:22-23) Aslında Tevrat dışı kaynaklara göre Ezra’nın Artahşasta tarafından Yehuda’ya gitmeye memur edilmesinin bir nedeni de, Pers ve Mısır ilişkilerindeki gerginliktir. Pers Kralı, Mısır ile Pers Devleti arasındaki tampon bölgede bulunan Yehuda’da halkın kendisine sadık kalmasını istiyordu. Nitekim Aşağı Mısır’da **Elefantin** mevkiinde bulunan bir Yahudi garnizonu, bunalım boyunca Pers Devleti’ne sadık kalmıştı. Bu sadakati idame ettirmenin bir yolu, Babil ve Eretz Yisrael’de bulunan Yahudiler’i İmparatorluk’ça tanınan Tora yasası ile bağlamaktı. Eretz Yisrael’de Ezra bu yasanın uygulanmasıyla görevliydi.

Tevrat’a göre Ezra, Kral Artahşasta tahta geçtikten sonra Eretz Yisrael’e gelmiştir ve Ezra bu ülkeye geldiğinde **Nehemya** da ülkede bulunmaktaydı. Tarihçilerin bir kısmı, Ezra’nın Yehuda’ya I. Artahşasta (M.Ö. 465-424), bir kısmı da **II. Artahşasta** (M.Ö. 404-358) döneminde gittiğini iddia etmektedirler. Birinci kurama göre Ezra, Eretz Yisrael’e M.Ö. 458, ikinci kurama göreyse M.Ö. 397 yılında gelmiştir. Ayrıca Elefantin’de bulunan bir Mısır papirüsüne göre Nehemya’nın Kudüs’e M.Ö. 444’te geldiği kesindir. Ezra’nın Kudüs’e hangi Artahşasta zamanında geldiği önemli olmamaktadır. Çünkü her iki kral zamanında da Yehuda’yı Mısır cephesinde tutmayı gerektirecek olan Mısır ayaklanmaları olmuştur. Ezra Kudüs’e geldikten sonra ulusal birliği tesis etmek için bazı dinsel önlemler aldı. Kislev ayının 20. günü (M.Ö. 458 veya 397), şiddetli yağmur altında Kudüs’te bir konferans topladı ve yaygınlaşmış olan **karişık evlilikleri lağvettiğini** ilan etti. “*Ve kahin Ezra kalktı ve onlara dedi: ‘Siz hainlik ettiniz ve Yisrael’in günahını arttırmak için yabancı karılar aldınız. Ve şimdi atalarımızın Tanrı’sı Rab’be suçunuzu itiraf edin. O’na hoş olanı yapın; ve memleketin kavramlarından ve yabancı karılardan ayrılın’.*” (Ezra, 9:11) Bu toplantıdan sonra ulusunu ata topraklarında diriltmek için çalışmalarına devam eden Ezra, Kudüs’ü dış saldırılardan korumak için savunma sistemini güçlendirmeye koyuldu. Ezra’nın bu atılımı, Şomronlu yönetici Rehmun’un Kral Artahşasta’ya Kudüs’ün duvarlarının onarımı ile il-

gili konularda bilgi veren mektubunda da bulunmaktadır. (Ezra, 4:7-13); Vali, Kudüs'ün yabancı güçlere boyun eğmeyen "asi" bir kent olduğunu anlaması için Kral'ı ikaz da etmektedir. Babil'den dönen Yahudiler'in Kudüs'ü takviye etmek istemiş olmaları normaldir. Örneğin daha M.Ö. 580 yıllarında Peygamber Yermiyau, Yehuda Babil'e sürülürken kentin birgün yeniden inşa edileceği kehanetinde bulunmuştu. (Yeremya, 30:18) Fakat Kudüs'ü yeniden Yisrael'in bağımsızlığının simgesi haline getirme çabaları sonuçsuz kaldı. Bilindiği gibi, kuzeydeki Yisrael Devleti yıkıldıktan sonra Asurlular, Şomron'a yabancı uluslar yerleştirmişlerdi. Pers hükümdarının emri ile, bu devlet müdahale etmiş ve Yehuda'da gelişen ayrırımcı akımlara, Kudüs'e girip çevresindeki surları yıkarak bir son vermiştir.

Bu dönemde Babil Yahudileri'nin lideri Nehemya'dır. **Nehemya**, Pers Kralı **Birinci Artahşaşt**a'nın yanında yüksek bir memurdu. Yehuda'daki durumu haber alınca ve uygun bir ortam bulunca kralın huzuruna çıkarak Yehuda'ya gitmek ve Kudüs'ü yeniden imar etmek üzere izin istedi. Kral istenen izni verdi. Fakat Nehemya, Ezra gibi sadece "Tanrı'nın yardımı" ile yetinmeyerek, Kral'dan çeşitli onay ve geçiş belgeleri ile muhafızlar talep etti. (Nehemya, 2:19) Kral I. Artahşaşt'a'nın neden çelişkili kararlar alıp, önce Kudüs surlarının yıkılmasını emrettiği, daha sonra da M.Ö. 444'te Nehemya'nın kenti yeniden imar etmesine izin verdiği açık değildir. Nehemya'nın saraydaki nüfuzu ve diplomasi yeteneği kralı etkilemiş olabilir. Ayrıca Ezra Kudüs'e **II. Artahşaşt**a döneminde gelmiş ve surlar o zaman onarılmışsa, I. Artahşaşt'a çelişkili kararlar almamış olmaktadır. Nehemya, M.Ö. 444-445 yılında Yehuda valisi atanmış ve M.Ö. 453 yılına kadar bu görevde kalmıştır. **Sanballat** ve **Tovia** gibi bazı yerel Yahudi liderlerinin karşı çıkmasına ve ekonomik engellere rağmen, Nehemya Kudüs'ün surlarını yaptırmış ve eski haşmetine kavuşmamış dahi olsa bu kent, Yahudi ulusunun merkezi haline gelmiştir. Ne var ki, Nehemya Kudüs'ün imarını gerçekleştirmek gibi önemli bir iş başarmış olmakla beraber, Eretz Yisrael hâlâ yabancı yönetimi altındaydı. Daha önceki özgür yönetime dönebilmek için ilk önce **ahlaki temelleri** tekrar oturtmak gerekiyordu. Surlar inşa edildiğinde, Ezra kentte 14 yıldan beri bulunmaktaydı ve Babil'den getirdiği Tora Kitabı henüz kurumsallaşmamıştı. Bu amaçla Ezra, Tişri ayının birinci gününde halkı yeniden büyük bir toplantıya çağırdı: *"Ve bütün kavim tek adammış gibi, Su Kapısı'nın karşısındaki meydanda toplandılar; ve Rab'bin Yisrael'e emretmiş olduğu şeriat kitabını getirsin diye yazıcı Ezra'ya söylediler."* (Ezra, 8:1) Ezra, (Leviler) okunan parçaları açıkladılar ve muhtemelen o zamanlar geçerli dil olan Aramca'ya tercüme ettiler. Tora'nın kurumlaştırılmasının haricinde, Yahudi yaşamını ve kültürel varlığını güçlendirmek ile bazı dinsel tedbirler de açıklandı. Halk, Tişri ayının 24'ünde Tora'yı korumaya söz verdi. Ayrıca karma evliliklerin yasaklanması, Şabat'ın kutsal bir dinlenme günü olarak saptanması, vb. gibi onsekiz ahlak kuralı kurumlaştırıldı. Daha sonra Ne-

hemya, surların açılışı vesilesiyle yapılan törene katıldı. Bundan sonra Nehemya kentte 12 yıl kadar daha kalmış ve Pers Kralı'nın yanına, Şuşa kentine dönmüştür.

Ezra'nın manevi, Nehemya'nın da siyasal bilinci diriltmedeki etkinliklerine rağmen, Yehuda'da krallık kurumu oluşturulamamış ve Yehuda Pers devletinin bir vilayeti olarak kalmıştır. (19) Bu noktadan itibaren Yehuda ülkesi, Helen Hükümdarı **Büyük İskender**'in Asya topraklarına girişine dek tehlikesiz ve güvenli bir yaşam sürmüştür. Yehuda, Pers hükmü altında Asya-Afrika ticaret yollarının dışında küçük bir vilayet durumundaydı. Suriyeliler, Fenikeliler ve Şomronlular, Yehuda ile ticari bakımdan etkin olan devletler arasındaydı ve Yisrael Krallığı ancak 300 yıl kadar sonra **Haşmonaim** Hanedanı tarafından yeniden kurulmuştur. Öte yandan, sürgündekilerin hepsinin geri dönmemesi nedeniyle; merkez ile Diaspora arasında fark oluşmuş ve bu da, Yahudiler'in temel karakteristiği olmuştur. Tel-al Farah'ta bir mezarda bulunan madeni çanak ve gümüş kaşık, Eretz Yisrael topraklarında benzerlerine rastlanmamış buluntular olup; bunlar gibi mücevherat kalıntıları da, Pers istilası devrinin yaygın coğrafyasını ortaya koymaktadır. (20)

5) M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllarda Eretz Yisrael:

İssus'ta Pers Ordusu'nun **Büyük İskender**'in önünde M.Ö. 333'de kesin bir yenilgiye uğramasıyla beraber; Büyük İskender'e Suriye, Eretz Yisrael ve Mısır'ın yolu açılmıştır. Pompei'de bulunan bir mozaipte Büyük İskender, atına binmiş olarak İssus'ta Pers Kralı **Darius III**'e karşı cereyan eden savaşta görülmektedir. Büyük İskender'in Yahudiler'e karşı hoşgörülü davrandığı, çeşitli tarihsel kaynaklarda belirtilmektedir. Büyük İskender'in M.Ö. 323'de ölümünden sonra yüksek rütbeli generalleri ("Diadohi") iktidar için savaşımaya başladılar. Suriye'de bulunan **Perdikas** ve **Antigonus**, Mısır'daki **Ptoleme** ile savaşıyordu.

Eretz Yisrael'de birçok kent yıkıldı ve **Josephus Flavius** adlı tarihçinin belirttiğine göre M.Ö. 312'de **Hezekiah** adlı bir dini liderin önderliğinde bazı Yahudiler Mısır'a göç etti. M.Ö. 300 yılı dolaylarına ait, kumandan Ptoleme devrinden kalan altın sikkeler bulunmuştur. Mont Karmel'de bulunan M.Ö. 4. yüzyıla ait aşk tanrıçası heykeli ise, Helen stili kil işçiliği hakkında bilgi vermektedir.

M.Ö. 301'den itibaren Eretz Yisrael bir kez daha yabancıların yönetimi altına girdi. **Ptolemeler**, M.Ö. 3'üncü yüzyılın büyük bir kısmı boyunca Eretz Yisrael'i, Baalbek'e kadar Lübnan'ı, Tripoli'ye kadar Akdeniz havzasını yönettiler. Mısır'ın Faiyum kentinde bulunan papirüsler, Ptolemeler'in yönetimi hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Eretz Yisrael, İkinci Tapınak dönemi boyunca da geçerli olan küçük idari bölümlere ayrılmıştı. Ptolemeler'in vergi tahsilatını yaptırdıkları sınıf, bu işten komisyon alarak zenginleşti. Ptolemeler ülkenin belli başlı kentlerinde paralı askerler bulunduruyorlardı. Ürdün'e yakın bölgede **Tobia** adlı bir li-

der tarafından yaptırılan kaleyi süsleyen aslan heykelleri, Yeruslayim’de yaşayan Tobia ailesinin Helen kültürüne meylini yansıtmaktadır.

6) Selevkolaslar ve Antiokhus Dönemi:

M.Ö. 201’de Selevkos Kralı **Antiokhus III**, Eretz Yisrael’i istila etti. Kazandığı savaş sonucunda Ptolemeler’in elindeki “Suriye ve Fenike”, giderek Selevkoslar’ın oldu. Yeruslayim’de **Adil Simon** adlı dini lider öncülüğündeki halkın çoğunluğu, Selevkoslar’ı destekledi. **Antiokhus III** de, Yahudiler’e geleneksel yaşam tarzlarını sürdürme hürriyetini tanıdı. Ancak Antiokhus III M.Ö. 187’de bir yağmaya karışırken öldürölünce; oğlu **Antiokhus IV** tahta geçti. Dönemin Yeruslayim’deki dini lideri **Onias III** ile rahip **Simeon** arasındaki bir mali yetki münakaşası Kral’a intikal ettirilince, Kral’ın bakanı Bet Amikdaş’taki hazinelere el koymaya çalıştı fakat başaramadı. Bu arada **Onias III** gösterilen tepki sonucunda M.Ö. 175’de devrildi ve yerine **Jason** adlı kardeşi geçti. Jason, Yeruslayim’i bir Yunan kenti (“Polis”) şekline dönüştürdü; reformlar yaparak klâsik Yunan eğitim, kültür ve spor kurumlarını kurdu, cimnaziumlar ve anfiteatrlar inşa ettirdi. Bu reformları onaylayanlara **Helenist**, karşı çıkanlara da **Hasideanlar** deniyordu. M.Ö. 2. yüzyılda Yeruslayim’de Simeon ben Jesus Ben Sira tarafından yazılmış bir kitabın keşfedilmiş sayfalarında şiirsel bölümler, neşideler tarzında yazılmış olup; Helenistler’le Hasideanlar arasındaki çelişkiyi gözönüne sermektedir. 1960’da Jezreel Vadisi’nde bulunan Yunanca yazılmış “Hefzi-bah” kitabesi ise, Antiokhus III’ün Suriye ve Fenike’deki yüksek memurları ile olan yazışmalarını ve Eretz Yisrael’in Selevkos yönetiminin başındaki yönetim mekanizmasını açıklığa kavuşturmaktadır. Meraşa’da bulunan mezarlardaki süslemeler ise, Helenizm tutkusunu yansıtmaktadır.

Jason’dan sonra yüksek rahipliğe geçen **Menelaus**’la beraber Şelomo Ameleh’ten beri Zadok’la çizgisini sürdüren Onias ailesi devre dışı bırakıldı. Antiokhus IV, M.Ö. 169-168 arası Mısır’a seferler düzenlerken; Yeruslayim’e girip tapınağı yağmaladı. Bu arada kentte isyanlar patladı. Askeri tedbirlerin yanısıra, Antiokhus halkın uyması gereken bildiriler yayınladı. Buna göre Bet Amikdaş’a Zeus’un heykeli ve sunağı konacak, Yahudiler Tora’ya itaat etmeyecekti (Şabat ve sünnet emirleri dahil). Bu baskılara karşı Yahudiler’in bir kısmı pasif direniş sergileyerek, Yahudiye Çölü’ndeki yerleşim birimlerinde Hasideanlar’ın önderliğinde dinsel bir tepki oluşturdular. M.Ö. 175-M.Ö. 163 arasında hüküm süren Antiokhus IV Epifanes’in bir yüzünde resmedildiği ve diğer yüzünde Zeus tanrısının yer aldığı madeni paralar da, dönemle ilgili diğer arkeolojik buluntular arasındadır.

7) Haşmonaylar'ın İsyanı ve Siyasal Bağımsızlık Dönemi:

Yahudi karşıtı Selevkos'un bildirilerine isyan eden **Haşmonay** ailesinden **Matatyahu ve Oğulları**, Kral'ın adamlarını öldürerek; günümüzdeki Ramallah'ta bulunan Gofna dağlarına çıktılar. İsyanlılar, Selevkos makamlarına karşı gerilla taktikleri kullandılar. Al Midya adlı Arap köyünde bulunan kaya blokları, "Yahudilerin mezarları" olarak adlandırılıp; Haşmonaylar'a aittir.

Matatyau'nun ölümünden sonra liderlik **Yuda Makabe**'ye geçti. İsyanlılar, Akka'da Gezer'de bulunan Selevkos müstahkem mevkillerini zaptettiler. Yuda Makabe, Şepelah'ta Selevkos ordusunu yenilgiye uğrattı. Yuda, Yerusalayim'i tekrar ele geçirdi ve Bet Amikdaş'ı M.Ö. 164'de (25 Kislev) putlardan arındırdı. Bugün bu, "**Hanuka**" olarak kutlanır. Antiokhus IV'ün ölümünden sonra tahta geçen Antiokhus V, anlaşma yoluna gitmeye mecbur oldu. Selevkoslar'ın müteadit çabaları sonuç verdi. Yeni Selevkos Kralı **Demetrius I**, Ba'al Hazor'da Yuda Makabe'yi öldürdü. (M.Ö. 160). M.Ö. 152'de Yuda'nın kardeşi **Jonatan** yüksek rahip, M.Ö. 150'de Yehuda'nın valisi oldu. Trifon adlı tahtta gözü olan birisinin komplosuyla öldürülen Jonatan'ın yerine, kardeşi **Simeon** geçti ve son Selevkos kalesi olan Akra'yı ele geçirdi. **Demetrius II**, Simeon'la anlaştı ve Yehuda vergiden muaf kılındı.

Sinay'da St. Catharine Manastırı'nda bulunmuş olan "Codex Sinaiticus" içinde yer alan Makabiler Kitabı'nda bir pasaj, Rumca olarak M.S. 1. yüzyılda yazılmıştır. Muhtemelen John Hirkanus (Simeon'un oğlu) zamanında orijinali İbranice olarak yazılmış olup; Haşmonay isyanından bahsetmektedir.

Öte yandan Yerusalayim'de bulunan Jason'un mezarında günlük eşyalar ve kemiklikler keşfedilmiştir.

8) Haşmonay Devleti:

M.Ö. 140'da **Simeon** ve sülalesi; toplanan bir halk meclisi tarafından etnark, ordu komutanı ve yüksek rahip olarak atandı. Simeon, Gezer ve Yafta'yı da zaptetti. Gezer'de surlar inşa ettirdi. Kayalar üzerinde bulunan yazılar, bu Yahudi kentinin sınırlarını belirtmektedir. Simeon, **İspartalı**lar ve **Roma** ile de ilişkileri güçlendirerek, devlete bir statü kazandırdı. Ancak yeni Selevkos Kralı **Antiokhus VII Sidetes**, (M.Ö. 138-M.Ö. 129 arası hüküm sürdü) kaybettikleri kaleleri geri istedi. Yahudi ordusu Selevkoslar'ı püskürttüyse de, Simeon daha sonra damadı tarafından iktidar savaşında öldürüldü. Yerine oğlu **John Hirkanus** geçti (M.Ö. 134). Selevkoslar'ın baskısı süregeldi fakat sonunda Haşmonaylar'ın zaptettiği alanların tazminatının Selevkoslar'a ödenmesi, **Partlar**'a karşı Selevkoslar'a yardımcı olmak üzere ordu göndermeleri ve Selevkoslar'ın üstünlüğünün tanınması koşulu ile Selevkoslar; Hirkanus'un etnarklığını ve Yuda'nın yöneticisi sıfatını

kabul ettiler. Hirkanus, Antiokhus VII'nin M.Ö. 129'da ölümünden sonra yöredeki Helen kentlerini devletine katmaya başladı, Samaritanlar'ın Gerizim tepesindeki tapınağını yıktırdı ve Roma ile antlaşmalar yaptı. Oğlu **Yuda Aristobulus**, (M.Ö. 104-M.Ö. 103 yılları arasında hüküm sürdü) fetihlere devam etti. Kardeşi **Aleksandr Yannai**, Helen kentlerinden başka **Nabatyalılar**'la da savaştı. Nabatyalılar, M.Ö. 3. yüzyılda Eretz Yisrael'in güneyinde yaşayan yarı-göçer bir kavimdi. Negev'de bulunan Avdat harabeleri bir Nabatya kentine aittir. Nabatya başkenti **Petra**'da da kayalara kazılı yeraltı evleri bulunmuştur. Yannai zamanında Yahudi Devleti, en geniş hallerinden birine kavuştu. Ancak kendini Kral ilan eden ve rejimi Helenleştirmesi tepkiler yaratan Yannai'nin döneminde, bir iç karğa doğdu. **Kumran**'da bulunan Ölü Deniz Yazıtları arasında yer alan "Peşer Nahum" adındaki Biblik yorum ile M.Ö. 88'de Yannai döneminde meydana gelen iç isyanlar hakkında tarihçi Josephus'un yazdıkları arasında, bilim adamları paralel yönler bulmuşlardır.

M.Ö. 65'de Yannai'nin ölümü üzerine, karısı **Salome** kraliçe oldu ve büyük oğlu **Hirkanus II** baş rahip ilan edildi. Salome muhalif cephedeki **Farisiler**'le anlaşma yoluna gitti. 9 yıllık hükümdarlığı Haşmonay Sülalesi'nin altın çağı olarak tanımlanmıştır. Haşmonay Sülalesi zamanında inşa edilmiş eserler arasındaki Ürdün Vadisi'ne bakan Sartaba Tepesi'nin uç noktasındaki Haşmonay Kalesi'nin, Aleksandr Yannai tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Keza Jeriko dolaylarında keşfedilen "Kış Sarayı", Haşmonay Sülalesi ve Kral Herod tarafından kullanılmıştır. Saray'da merkezi bir bina ve hamam bulunuyordu ve odalarda freskolar bulunmaktaydı. Ayrıca sahada 10 kadar mikve havuzu da bulunmaktaydı. Su kaynağı Jeriko vadisinde Ein el Sultan, Wadi Kelt gibi su odaklarından sağlanıyordu.

Salome'nin ölümünden sonra Hirkanus II ve kardeşi **Aristobulus II** arasında bir iktidar savaşı patlak verdi. Hirkanus II. Nabatyalılar'ın kralına sığındı ve onun desteği ile Aristobulus'u yendi. Bu arada **Romalı** kumandan **Pompei**, Şam'a büyük bir orduyla ulaştı. Her iki taraf da Pompei'ye heyetler gönderdiyse de, Pompei Hirkanus'u destekledi. Aristobulus tutsak alındı. Pompei, Yeruslayim'i M.Ö. 63'te zaptetti, Hirkanus'u etnark ve yüksek rahip tayin etti ve monarşiye son verdi.

Romalılar, Hirkanus II'ye yalnız Yahudiler'in yerleştiği alanları bıraktılar. Yehuda (Yahudiye) Devleti, topraklarının büyük bir kısmını ve siyasal bağımsızlığını yitirdi. Hirkanus'un yüksek rahip ve etnark görünmesine karşın, aslında Jül Sezar tarafından atanmış olan İdumealı dönme Antipater yöneticiydi. Oğulları **Herod**, Galile'nin (M.Ö. 47'de); **Fasael** de Yeruslayim'in valileri olarak atandılar.

Aristobulus II'nin oğlu **Mattatias Antigonus**, (M.Ö. 40-M.Ö.37 arasında hüküm sürdü.) Partlar'ın da desteği ile Yahudiye'nin yönetimini ele geçirdi. Herod Roma'ya kaçtı. Romalı konsüller **Mark Antuan** ve **Oktavianus**, sadakatine karşılık Herod'u Yahudiye'nin Kralı ilan ettiler. Herod, paralı askerlerden oluşan bir

orduyla Eretz Yisrael'e gelerek üç yıllık bir savaştan sonra Yeruslayim'deki hükümeti ele geçirdi; Antigonus idam edildi. Yahudiler'in büyük destek verdikleri Antigonus dönemine ait bulunan paralarda Yunanca olarak "Kral Antigonus" ve İbranice olarak "Mattatias Yüksek Rahip" ve "Hever ha Yehudim" ibareleri okunmaktadır.

9) Herod ve Hanedanı:

Herod, Yahudiler'den fazla destek görmedi. Çoğu, Herod'u iktidarı gaspeden bir uşak olarak görüyordu. Herod Haşmonay sülalesinden birçok muhalifini idam ettirdi, krallığını Roma İmparatorluğu'nun bir kısmı haline dönüştürdü ve özellikle idari ve askeri alanlarda belirginleşen bir Helenleşmeye girişti. Herod, çeş tli şekillerde Yahudi geleneğine aykırı düzenlemeler getirdi. Örneğin hırsızların başka ülkelerde esir olarak satılacağı maddesini içeren "Hırsızlar Yasası"yla Tora'ya da karşı geldi. Herod zamanından kalma birçok madeni para, devrin ekonomisi hakkında bilgi vermektedir. Herod'un geniş gelirleri yüksek vergilerden kaynaklanıyordu. Bütün bunlar huzursuzluk yaratıyordu. Fakat bu paralarla Herod'un finanse ettiği projeler Yahudiler'e iş sahaları yarattı. Herod yeni yollar, su kemerleri, ülkeyi göçer kavimlere karşı savunmak için kaleler inşa ettirdi; Bet Amikdaş'ı geliştirdi ve Tapınağın alanını genişletti. Bet Amikdaş'ın üzerinde Korent başlıkları olan 162 sütunlu bir yapı inşa ettirdi. Ayrıca kentin etrafına ikinci bir duvar ördürdü. Herod, üst kentte muhteşem bir saray, tiyatro, hipodrom, amfiteatr, v.s. de inşa ettirdi. Hebron'daki Mearat Amahpela olarak bilinen ilk İbrani atalarının mezarları üzerindeki anıtsal bina da Herod devrine atfedilmektedir. Herod, bu şekilde dinsel bir popülerite edinmeyi düşünüyordu. Fakat Roma'ya karşı olan bağımlılığını simgeleyen altın bir kartal amblemini Bet Amikdaş'ın duvarlarına yerleştirmesi, halkı çok kızdırdı. Farisi bilgeler, amblemi parçaladılar. Herod da onları idam ettirdi. Herod, Sezerya'da inşa ettirdiği kent için bir servet harcadı. Yörede bulunan harabelerden anlaşıldığına göre, kent Roma kentlerinin şehircilik planına göre tanzim edilmişti ve surları, sarayları, pazar yerleri, amfiteatri, hipodromu, forumu, hamamları ve tamamen insan yapısı bir limanı vardı.

M.Ö. 37-M.Ö. 4 yılları arasında hüküm süren Herod, ölümünden evvel Krallığı Arkelaus, Antipas, Filip adındaki oğulları ve kızkardeşi Salome arasında bölüştürdü. Avgustus Sezar bölüşmeyi onayladı. Yahudiye'yi yönetmeye atanan Arkelaus, M.Ö. 4 ile M.S. 6 arasında bayındırlık projelerini sürdürdü fakat zulmü nedeniyle Avgustus tarafından mevkiinden alındı. Bundan itibaren Yahudiye bir Roma eyaleti oldu ve Judea olarak adlandırıldı. Yörenin idaresi, M.S. 6-M.S. 66 arasında ayrıcalıklı "Equites" sınıfından Romalı valilerce sağlandı.

Bu valiler arasında en aşırılıkçılardan biri **Pontius Pilate'dir** (26-36). Pilate halkın dinsel ve kültürel hislerine saygı göstermedi; Roma uygulamalarından da-

hi vazgeçerek, lejyoner standartlar tatbik ederek Yerusalayim’de heykeller diktirdi ve Bet Amikdaş’ın hazinesinden yararlanarak bir su kemeri inşa ettirdi. Sezar’ya’da bir Roma tiyatrosunda bulunan kitabede, binanın (Tiberium) Sezar’ın onuruna **Pontius Pilate** tarafından inşa edildiği belirtilmektedir.

Babil sürgününden dönüşten itibaren Yahudiye Devleti’nde yüksek rahiplik en önemli liderlik pozisyonu olmuştur. Daha önceleri siyasal liderliğe karışmayan bu konum, ilk kez daha önce zikredildiği gibi, Simeon zamanında tek kişide gerçekleşmiştir. **Makabiler’in 1. Kitabı’nda** (44:41-43) Simeon’un hem Bet Amikdaş’ın baş rahibi, hem de kumandan olduğu ve halkın ona itaat edeceği belirtilmektedir. Politik ve askeri otoritenin haricinde yargı ve yaşamaya etnarklık deniyordu. Haşmonay yöneticileri, tüm Yahudiler gibi geleneksel Yahudi yasasına tabiydiler. John Hirkanus’un oğlu Aleksander Yannai yüksek rahip ve halkın arzusu uyarınca kral payelerini taşıyordu. Buna karşın karısı Salome kraliçe ünvanı taşıırken, oğlu Hirkanus II’yi yüksek rahip olarak atamıştır. Böylece Romalılar devrinde de dahil olmak üzere bu iki paye ayrı kişilere dağıtılmış oldu.

Dine dayalı yargı sistemi, bu dönemde özerk olarak yürümüş ve Sözlü Yasa’nın günlük gereksinimlere göre yorumuna bağlı kalmıştır. Bu da, bilgilerin mahkemelerinde veya Farisiler’in konseylerinde yürütülmüştür. Mişna’da bu konseylerin **“Zugot”** adlı bir çift bilge tarafından yönetildiği belirtilir. Moşe Rabenu’nun Sinay’da aldığı Tora, sözlü olarak bilgelere, bilgeler tarafından da Büyük Asamble’nin (**Knesset Agedola**) üyelerine intikal etmiştir. Zugot, Yerusalayim’deki **Sanhedrin**’i yönetirlerdi. Örneğin Herod zamanında Zugot, **Şemaiah** ve **Avtalyon**’du. Yerusalayim’de Sanhedrin mensuplarının mezarlarını içeren kapıları süslerle bezenmiş mağaralar bulunmuştur. Masada, Herodium ve Gama-la’da bulunan kalıntılar ise, Bet Amikdaş’ın yanı sıra M.S. 1. yüzyılda **Sinagog**’un bir kurum olarak Yahudi yaşamında yer aldığını ortaya koymaktadır

Romalılar döneminde Eretz Yisrael’de siyasal ve dinsel liderlik üç noktada odaklanıyordu. a) Romalı valiler; b) Yahudiye’nin zengin ailelerinden gelen Saduçiler’den özellikle yüksek-rahipler ve c) Sözlü Yasa’yı geliştirmeye devam eden ve bu arada Saduçiler’le ideolojik ve dinsel polemikler sürdüren Farisiler (İbranice: **Peruşim**) **Bilgeleri**. Bir bilgeler sınıfının oluşumu; Yerusalayim’in düşmanın eline geçmesini ve Bet Amikdaş’ın yıkılmasını izleyen yıllarda, ulusun lider kaynağını sağlamıştır.

Tarihçi **Flavius Josephus**’a göre; Saduçiler, Farisiler ve **Esenyenler**, M.Ö. 2. yüzyılın ortalarına doğru John Hirkanus zamanında ortaya çıkmış Yahudi gruplarıdır. Yahudiye Çölü mağaralarında bulunan Ölü Deniz Tomarları’ndan bazıları, Esenyenler tarafından yazılmıştır. Bu tomarlar, yaşamın her yönünün yasaları ve gelenekleri ile ilgilidir. Kilden yapılmış küplerde bulunan başka Ölü Deniz tomarlarında ise, cemiyetin kurallarını belirten “Disiplin El Kitabı”, Tarikat’ın kuralla-

rını belirten “Şam Antlaşması”, Tanrı’yı öven “Şükran İlahileri”, vb. gibi konular yer almaktadır.

Khirbat Kumran’da yapılan arkeolojik kazılar; birçok oda, mutfak, banyo ve tomarların yazılmasında kullanılan maşa ve mürekkep hokkaları içeren bir binayı ortaya koymuştur. Bu bina, toplumun günahlarından kaçmak ve maddiyattan arınmış temiz bir yaşam sürmek için çöle kaçan Esenyenler için bir toplantı merkezi oluştuyordu.

10) Büyük İsyan

Romalılar’ın M.S. 6’da başlayan baskıcı yönetiminden itibaren Yahudiye halkının özgürlük tutkusu giderek arttı. Romalı vali **Antonius Felix** (52-60). zamanında Yahudi **Zelotlar**, Romalılar’la işbirliği yaptıklarından kuşkulandıkları Yahudiler’i öldürmekte tereddüt etmediler. **Gessus Florus** (64-66) adlı Romalı Vali, Bet Amikdaş hazinelerini yağmaladı. Uzun süredir beklenen isyan **Eleazar ben Ananias** adlı din adamı tarafından da desteklenince, ayaklanma savaşa dönüştü. Yahudi isyancılar Bet Amikdaş’ın kontrolünü ele geçirdiler, Antonia kalesini zaptettiler ve Roma garnizonunu yokettiler. Başka kentlerde de Yahudi yerleşimcilerle putperest Hellen halk arasında kanlı çarpışmalar cereyan etti. Suriye’deki Roma lejyonu olaylara müdahale etmek istediye de, Bet Horon’da Sukot’u kutlamaya gelen Yahudiler tarafından oluşturulan birlikler tarafından yenilgiye uğratıldı. Yeruslayim’de **Anan ben Anan** ve **Yosef Ben Gorion** adlı din adamlarının liderliğinde bir ihtilal hükümeti kuruldu.

66-70 yılları arasındaki **Büyük İsyan** süresinde isyancılar, gümüş ve bronz paralar bastırdılar. Bu paraların bir yüzünde, “Kutsal Yeruslayim”, “Sion’un Özgürlüğü” gibi İbranice yazılar, diğer yüzünde de nar, üzüm salkımı, palmye dalları gibi halkın kurtarıcı özlemini simgeleyen resimler yer almaktadır. 67 yılında aşağı Golan’da bulunan ve bir aylık kuşatmadan sonra yerleşimcileri Romalılar’ca katledilen Gamala’da bulunan sinagogun kalıntıları da, “Büyük İsyan” dönemine aittir.

Roma İmparatoru **Sezar Neron**, Roma lejyonun yenilgisini haber alınca; en iyi kumandanı **Vespasianus**’u 60.000 kişiden oluşan üç lejyonla Galile’ye gönderdi. Seforis, Yodefet, Tiberias, Gamala gibi kentleri, Efraim tepesini, Yarden’i alan Romalılar; daha sonra Yeruslayim’e yöneldiler. Bu arada kentte **Simeon Bar Giora** ve **John Giskala** adlı Zelotlar’ın kuvvetleri arasında bir iktidar savaşı cereyan ediyordu. **Eleazar ben Simeon** adındaki Zelot da her ikisine de karşıydı.

Neron’un ölümünden sonra Sezar olan **Vespasianus**, Yahudiye’deki savaşa son vermesi için oğlu **Titus**’u görevlendirdi. M.S. 70’de 15 günlük bir kuşatmadan sonra, Romalılar’ın mancınıkları kentin çevresindeki üçüncü duvarı yarı. Ay Yı’nın başında da Romalılar Bet Amikdaş’ın bulunduğu tepeye ulaştılar, Tapına-

ğa girip ateşe verdiler. Birçok savaşçı yukarı kente sığındıysa da, onlar da Romalılara yenildiler. Yeruslayim'in fethinden sonra, Zelotlar Herodium, Masareus ve Masada'daki kalelerde savaşmayı sürdürdüler. Yahudiye Çölü'nde çetin bir tepede üzerinde yer alan Masada, Eleazar Ben Yair tarafından uzun süre savunuldu. Kalede bir yıllık gıda stoku, su depoları ve mikveler bulunduğu dair kanıtlar bulunmuştur. Roma garnizonu birinci surları mancınkla, ikincisini de ateşe vererek yıktı. Kuşatılanlar topluca intihar etmeyi seçtiler.

Romalılar, propaganda amacıyla ve Yeruslayim'i zaptetmeye verdikleri öne mi yansıtır tarzda birçok madeni paralar bastırdılar. Bunların üzerinde "Judea Capta" (Yehudiye'nin zaptı) yazılı olup, bir palmyenin dibinde tasalı bir şekilde oturan bir Yahudi kadınının yanında, Romalı bir askerın resmi de bulunmaktadır. Romalılar, Bet Amikdaş'daki Menora'yı ve kapları Roma'ya taşıdılar. Roma'daki zafer takında Titus'un zaferini kutlayan kabartmada, Menora'yı taşıyan tutsakları gösteren bir bölüm görölmektedir. Masareus'ta ise, Herodium'da Romalılar tarafından surları yıkmak için fırlatılan taşlar bulunmuştur.

"Büyük İsyân"ın bastırılmasından sonra Romalılar, Eretz Yisrael topraklarına senatör seviyesinde bir yönetici gönderdiler. İsyânın bastırılmasında rol alan 10. Lejyon da bu kişinin emrinde olacak ve Yeruslayim'de konaklayacaktı. Yeruslayim'de Şeyh Badr mevkiinde bulunan bir mezar taşının üzerinde sözkonusu lejyonda savaşmış bir erin öyküsü yer almaktadır. Romalılar, tutsak aldıkları binlerce Yahudi'yi kendi aralarında gladyatör olarak veya vahşi hayvanlarla savaşmaya mahkum ettiler. Nabatyahılar'dan kalma kilden lambalarda bu tür gladyatör savaşları betimlenmiştir. Roma yasasına göre, zaptedilen topraklar İmparator'un malı oluyordu.

"Fiscus Judaicus" adlı verginin iptali ile ilgili tasarılar vesilesiyle 97 yılında Roma'da basılan paralar da, bölgedeki kazılarda ele geçmiştir. Adı geçen vergi, İmparatorluk'taki tüm Yahudiler'e uygulanıyordu. Mevcut vergilere ilaveten; "arnona" veya yıllık ürün vergisi ve "angaria" veya mecburi çalışma gibi vergiler eklenmişti. Çiftçiler araziye işlemek için ağır vergilere tabiydi. Bet Amikdaş'ın bulunduğu tepede yapılan kazılarda bulunan topraktan yapılmış eşya kırıklarında rastlanan "Korban" ifadesi ise, Bet Amikdaş'ın yıkılması ile uygulanabilirliğini yitirmişti.

Yeruslayim'in Romalılar tarafından zaptedilmesinden önce Sanhedrin başkan vekili olan **Rabban Yohanan Ben Zakai**, kuşatmanın son aşamasında kaçmayı becermişti; Ben Zakai, Talmud'a göre 69-79 yılları arasında imparator olan Vespasianus'tan, **Yavneh** kentinde **Rabban Gamliel**'in sülalesinin ve bilgelerin toplanması iznini talep etti. Burada yeniden **Sanhedrin** kuruldu. Yavneh'teki Bet Din **İbrani Takvimi**'ni saptadı. Yahudi yaşamına yön verecek kurallar ("**Takkanot**") ve bazı gelenekler artık **Bet Amikdaş'ın mevcut olmadığı gerçeğine göre yeniden düzenledi.**

Yahudi dinine girmek isteyenler ise, Bet Amikdaş zamanında kurban sunmak durumundayken artık bunun yerine çeyrek dinarlık bir katkıda bulunacaktı.

R. Yohanan Ben Zakai, Yeruslayim'den kaçtığı için muhalifler de edildi ve dinsel liderlik **Rabban Gamliel'e** (isyanın liderlerinden **Simeon Ben Gamliel'in** oğlu) geçti.

Rabban Gamliel, Eretz Yisrael ve Diaspora'daki Yahudi halkının desteğini aldı. Diaspora ile ilişkiler güçlendirildi. Örneğin **Rabi Akiva'nın** batıya ve doğuya sık sık seyahat ettiği bilinmektedir. Rabi Akiva, Babil'e giderken Tadmor'da bir Yahudi cemaati bulunması nedeniyle konaklardı. Tadmor'daki Yahudiler'in bazılarının isimleri Yeruslayim ve Bet Şe'arim'deki kazılarda, taşlar üzerinde yazılı olarak bulunmuştur.

Gamliel zamanında (96-115) Sanhedrin'in gücü arttı. Gamliel, Bet Amikdaş'ın yokluğunda uygulanacak kuralları geliştirdi. Örneğin Pesah'ta kurbansız "seder" yapılabilmesi ve Agada ile ulusal ve tarihsel niteliklerin ön plana çıkarılması; Yom Kippur'da kişisel günahların kefareti için kurbanın yerini sinagog düzeninde duanın alması; oruç günleri ile kuralları, Yeruslayim'e hac ile Bet Amikdaş'ın yıkılışının anılması, R. Gamliel'in düzenlemeleri sonucunda gerçekleşmiştir. Bu dönemde Lidda, Bena Berak, Gimzo, vb. yerlerde Tora'nın etütü için merkezler oluşmuştur. Tora bilginleri, Yıkılış'tan evvelki elit bir zümreden seçilmiş dini liderlerin yerini almıştı. R. Gamliel, **Alaha'nın** oluşturulması için büyük gayretler sarfetti; ayrıca **R. Eleazar Ben Azaria**, **R. Yoşuha** ve **R. Akiva** ile Roma'ya yetkiler almak için gitti. R. Gamliel'den sonra ılımlı davranışları ve zekası ile dikkat çeken **R. Yoşuha** göreve geldi. Yavneh'in bilgeleri, 5'inci yüzyıla dek **Alaha** çalışmalarını sürdürdüler. Bu konuda **Şamai** ve **Hillel** okullarının öğretisi (öğrencinin takdirine kalmak kaydıyla) esas olmuştur...

Dinsel alandaki toparlanmaya rağmen bölgedeki Yahudiler'in çoğunun; Romalılar'ın yenilmesi ve Kurtarıcı'nın gelip, siyasal dirilişi ve Bet Amikdaş'ın yeniden kuruluşunu sağlaması konusundaki umutları sönmedi. 117-138 yılları arasında hüküm sürmüş olan Romalı İmparator **Hadrian**'ın Şalem'de büstü bulunmuştur. Hadrian, Eretz Yisrael'deki Romalı garnizonu, ülkenin kuzeyinde yerleştirdiği diğer lejyon ile takviye etti; Brit-Mila'yı (sünneti) yasakladı ve Yeruslayim'in adını **Aelia Capitolina** olarak değiştirerek, Yeruslayim'i ortasında bir Zeus tapınağı olacak tarzda yeniden inşaya girişti. Kefar Otnay'da bulunan Romalı asker kaskları, Legio'daki lejyona aittir. Yeruslayim'in putperest bir kente dönüştürülmesini simgeleyen paralar da basıldı.

Bunlar isyanı hazırlayan son nedenler oldu. Hadrian'ın Eretz Yisrael'i ziyaretinin son bulduğu 132 yılı yazında Simeon Bar Kohba önderliğinde bir isyan daha patlak verdi.

Bar Kohba, bilgelerin özellikle **Rabi Akiva'nın** desteğini aldı. Rabi Akiva,

Bar Kohba'yı "Kurtarıcı Kral", "Yıldız'ın Oğlu" gibi tabirlerle niteledi. Bar Kohba; güçlü karakterli, sorumlu bir lider ve iyi bir organizasyon yeteneği olan bir askerdir. Ordu kumandanlarından **Yoşua Ben Galgula**'ya yazdığı bir mektup bulunmuştur. Mektupta buğday stoklarının tanziminin Şabat'tan sonra yapılmasından bahsedilmektedir. 2. ve 3. yüzyıllarda yaşamış olan Romalı tarihçi Dio Cassius'a göre; isyancılar kırsal alanlarda duvarlar ve hendeklerle takviye ettikleri mevzilere sığındılar. Yahudiye Çölü'ndeki kazılarda isyancıların sığındığı mağaralar ve bunlara hava ulaştıran tüneller bulunmuştur. Bu mağaralarda demir aletler ve silahlara da rastlanmıştır. **Herodium**'da bulunan sinagog kalıntıları da, sinagogun isyanda bir barınak olduğunu ortaya koymaktadır.

Romalı yönetici **Tinneius Rufus**, aniden patlak veren Bar Kohba isyanına karşı koyamadı. Suriye ve Mısır'dan gelen Romalı takviyeler de yenildiler ve Yeruslayim isyancıların eline geçti. İsyan yıllarında (134-135) bastırılan madeni paralarda "Yeruslayim'in Özgürlüğü" ve "Simeon, Yisrael'in Önderi" ve "Eleazar, Başrahip" gibi ifadeler ve Kurtarıcı beklentisini yansıtan simgeler yer almaktadır.

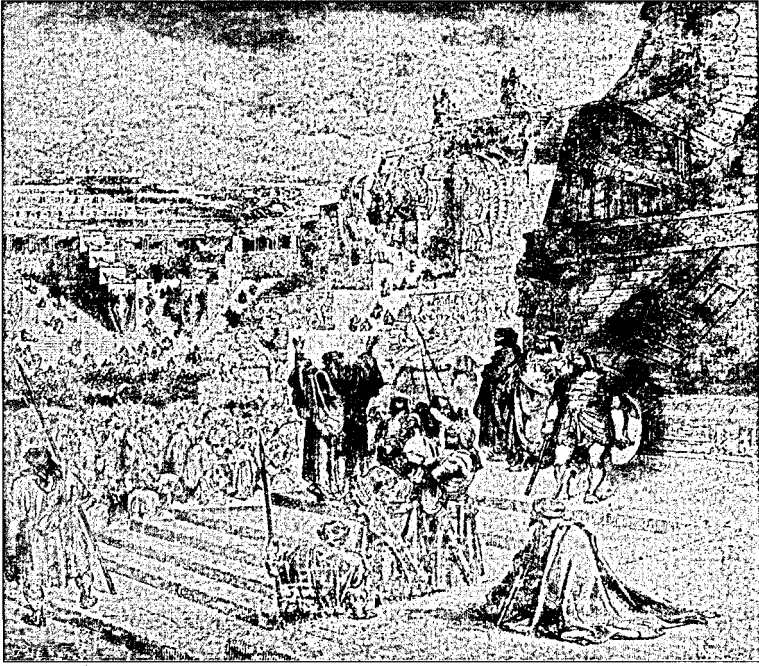
Romalı garnizonun içine düştüğü durum, **Hadrian**'ın büyük tepkisine yol açtı. Görevlendirdiği başkomutanı **Julius Severus**, kuvvetlerini dağıtarak isyancıları sığındıkları yerlerde ve köylerde yalıtladı ve açlık ve susuzluktan ölümlerine neden oldu. İsyancıların çoğu teker teker yakalandılar. Güçlü sırlara sahip **Betar**'a sığınanlar bir süre daha dayanabildiyse de, Betar da düştü. Savaşlarda hastalık, açlık ve soğuktan yüzbinlerce Yahudi telef oldu. Romalılar, Yahudiye'nin adını **Suriye Filistini** olarak değiştirdiler. Yeruslayim'e Yahudiler'in girişi yasaklandı. Yahudi yaşam merkezi **Galile**'ye taşındı.

11) Yuda Anasi ve Dönemi:

Bar Kohba isyanından sonra **Galile**'de yoğunlaşan Yahudi nüfusu, başlarda Rabi Akiva'nın öğrencilerinin liderliğinde örgütlendi. Daha sonra **Uşa**, bilgelerin toplandığı bir kent oldu. **Rabi Simeon Ben Gamliel**, Nasi oldu. Bilgeler, Yahudilerin Eretz Yisrael'den ayrılmasına mani oldular ve Diaspora'ya göre Eretz Yisrael'in birincil konumunu vurguladılar. **Nasiler** ("Nesi'im"), Diaspora Yahudileri'nin liderlerinin atanmasına karşıyor ve oradan Patriarklığa bağışlar bekliyorlardı.

Maşiah'a (Kurtarıcı'ya) **İnanışın** Yahudiler'de gelişmesiyle beraber, Romalılar'a karşı askeri isyan eğilimi görülmemiştir. Eretz Yisrael'in kurtuluşunun "bir sabah yıldızı gibi yavaş yavaş olacağı" kanısı ile doğan anlayış ortamında, Romalılar'la özellikle **Serveus Hanedanı** döneminde (193-235) olumlu ilişkiler geliştirilmiştir.

Simeon Ben Gamliel'in oğlu olan **Yuda Anasi**, 185-220 yılları arasında Nasi olarak görev yaptı. Kendisi siyasal bir lider ve bir bilge idi. En önemli başarısı, Sözlü Tora geleneklerinin tümünü **Mişna** Kitabı'nda toplamaktır. Mişna'nın din-

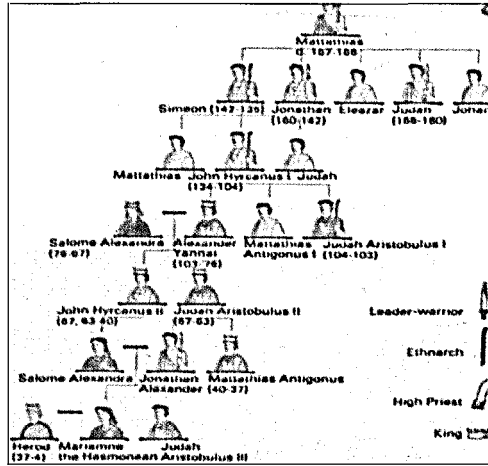
Ezra, Bâbil'de Sürgün'de Bulunan İsrailoğulları'na Kudüs'e Geri Dönebileceklerini Bildiriyor. (Ezra, 7/13) (Tem. R.)

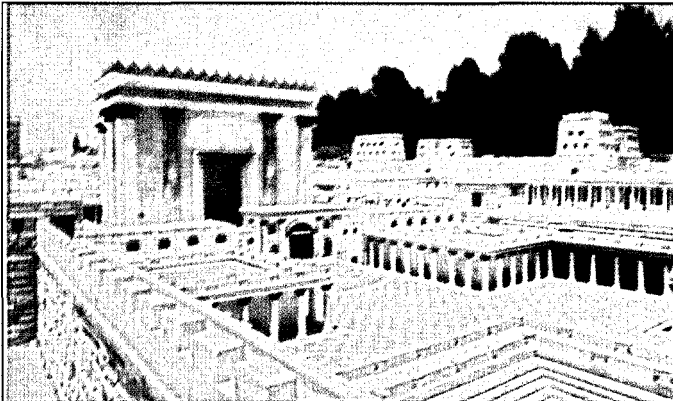
Matatıyau'nun Önderliğinde Zalim Selevkos Kralı Antiokhus'a Karşı Ayaklanan Bir Avuç İnançlı Yahudi (1. Makabiler, 2/12) (Tem. R.)

Haşmonaylar'ın Savaşları (Almanya'da Kaleme Alınmış Bir El Yazması Kitap'tan)

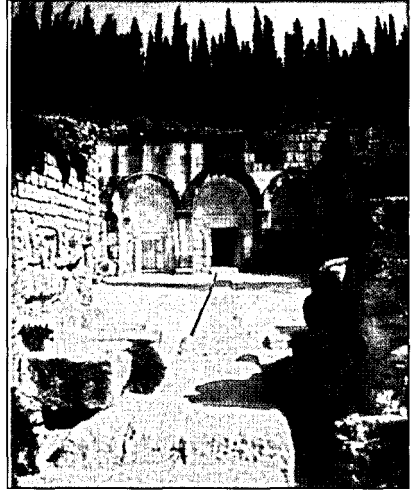
Haşmonay Hükümdarları (M.Ö. 167-37)

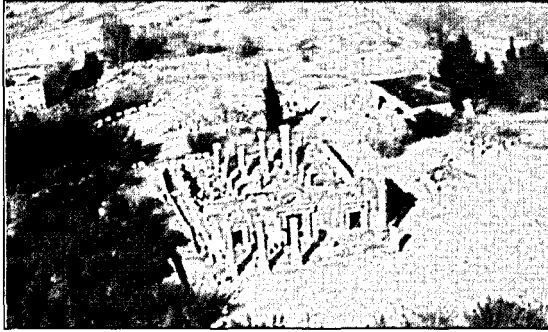
Herod Döneminde Yenilenen Bet-Amikdaş'ın Temsili Görünümü

Bar Kohba İsyanı'nda (134-135) Herodium'da Yahudi İs-
yancıların Romalılar'a Yakalanmamak İçin Sığındıkları
Tünellerden Biri.

Bet Şe'arim'de Bulunan ve Yuda Anası Adındaki Din
Bilimcisi Zamanından Beri, M. S. 2. ve 4. Yüzyılları
Arasında Yapılan Mezar Odaları.

Kuzey Babil'de Bulunan ve M.S. 2. ve 3. Yüzyıllardan Kalan İlk Sinagog
Kalıntıları

M.Ö. 312'de Kurulan İskenderiye Yahudi Cemaati'ne Ait Bir Görünümün Temsili Resmi

sel yasanın kodeksi mi, yoksa Yuda Anasi'nin öğrencilerine öğretisi mi olduğu tartışılmışsa da, bu çalışma, Babil Talmudu ve Yeruslayim Talmudu için eksen oluşturmıştır. Rabi Yuda Anasi'nin ölümü Talmud'da ve midraşlarda ayrıntılı olarak anlatılmıştır ve Yahudi tarihinde bir kilometre taşı oluşturmaktadır. Mezarının bulunduğu **Bet-Şearim**, tüm Yahudiler için dinsel açıdan önemli bir kent haline gelmiştir. Burada Diaspora'daki birçok Yahudi'nin burada gömülmek istediklerinin kanıtı olan mezar odaları ve Helen etkisini yansıtan Yunanca kitabeler bulunmuştur. Galile'deyse, M.S. 2. ve 3. yüzyıllardan kalma 12 adet sinagog kalıntıları bulunmuştur. Kefar Baram'da, Lübnan sınırına yakın bölgede bulunan sinagoglar, süslü cepheli ve yay biçiminde kapı üstleri olan binalardır.

12) Eski Çağlarda Diaspora'daki Yahudi Cemaatleri:

a) Eski Mısır Yahudi Cemaati:

Mısır'a Yahudiler Birinci Bet-Amikdaş döneminin sonunda (M.Ö. 586) siyasal nedenlerle yerleştiler. Aramice yazılmış papirüsler, M.Ö. 5. yüzyılda Pers hakimiyeti altında Yahudi askeri kolonilerinin varlığını ortaya koymaktadır. **Darius II** (M.Ö. 224-M.Ö. 404 arası hüküm sürdü), Yahudi garnizonuna inanç özgürlüğü tanımıştır. Mısır'ın muhtelif yörelerine dağılmış Yahudiler, **Büyük İskender**'in Doğu'daki fütuhatı esnasında (M.Ö. 332) İskenderiye'de yeni inşa edilen kente yerleştiler. Mısır ve Eretz Yisrael'i yöneten **Ptolemeler** zamanında (M.Ö. 332-M.Ö. 201) Mısır'daki Yahudi Cemaati gelişti. Eretz Yisrael'de esir alınanlardan başka **Selevkoslar** zamanında ve **Haşmonay** ayaklanması sırasında da Mısır'a göçedenler oldu. Yahudiler burada dinsel özgürlüklerini yaşayabildiler. Hatta **Ptoleme IV** zamanında (M.Ö. 222-M.Ö. 204) **Leontopolis**'te bir sinagog dahi inşa edildi. Yahudiler'in başında yargı mekanizmasını denetleyen bir **etnark** bulunmaktaydı. Yahudiler; ziraat, denizcilik, vergi toplamak gibi değişik işlerle uğraşıyorlardı. Yahudiler'in devlet memurluklarına getirilişi, zenginlikleri, kibirleri ve dinsel olarak tecrit oluşları, Yunanlılar gibi eşit vatandaşlık haklarına sahip oluşları; özellikle İskenderiye'de onlara karşı tepkiler doğurdu. Mısır'ın bir Roma eyaleti olmasından sonra Yahudiler'in statüsü değişmedi. Yahudiler'in Romalıları desteklemesi, tepkileri artırdı. M.S. 38'de çıkan ayaklanmalarda birçok Yahudi öldürüldü. **Caligula**'nın ölümünden sonra (M.S. 41) Yahudiler'e İskenderiye'de tekrar iskan hakkı tanındı.

İskenderiye'deki Yahudi kültürü büyük izler bırakmıştır. **Ptoleme II** devrinde (M.Ö. 285-M.Ö. 247) Tora **Yunanca**'ya tercüme edildi. **Septuagint** adı verilen Tora'nın orijinal İbranice'den başka bir dile ilk tercümesi olan bu çalışma, Mısır Yahudi Cemaati tarafından Yunanca konuşan Yahudiler'in istifadesi için yapılmıştı. M.Ö. 3. yüzyılda Tora'nın beş kitabının (**Pentatök**) tercümesi yapılmış ve

Helen dünyasına yayılmıştı. Müteakip yıllarda bütün Eski Ahit tercüme edildi. Septüagint'in bir el yazması, 19. yüzyılın ortasında Santa Katerina Manastırı'nda bulunmuştur. **Kahire Genizası**'nda bulunan papirüslerde ve dökümanlarda Mısır Yahudi Cemaati'ne ait yazarların, filozofların ve şairlerin eserlerine rastlanmıştır. Bunların arasında trajedi yazarı ve "Mısır'dan Çıkış"ı yazan **Yehezkel**, "Yeruşalayim" şiirini Homer stilinde yazan **Filo Epikon**, Biblik olayları kaydeden tarihçi **Dimitrius** yer almamaktadır. İskenderiyeli **Filon** (M.Ö. 20 M.S. 40) ise Yahudilik ve Yunan felsefesi arasında bir ara yol bulmaya çalışan ünlü bir filozoftur.

Eretz Yisrael'de M.S. 66'da meydana gelen "Büyük İsyan", İskenderiye'ye de sirayet etti. Romalılar'a karşı ayaklanan İskenderiyeli Yahudiler'den binlercesi öldürüldü. Girit, Mısır ve Kıbrıs'taki isyanlar, M.S. 117'de **Trajanus** tarafından bastırıldı. Bu nedenden ötürü Babil'deki Yahudi Cemaati önem kazandı. Yahudiler'in Romalılar'a karşı kazandıkları kısmi başarıları anlatan bir papirüs (116-117), Hermopolis'te bulunmuştur.

b) Babil Yahudi Cemaati:

Babil'de Yahudi yerleşimi Birinci Bet-Amikdaş'ın yıkılışı dönemiyle başlar. Tarihçi **Jozefus**, burada onbinlerce Yahudi'nin yaşadığını belirtir. Fırat'ın doğusunda yaşayan birçok etnik grup gibi Yahudiler de **Babilliler**'in, **Persler**'in, **He-lenistik Selevkoslar**'ın ve **Partlar**'ın egemenliğinde yaşadılar. Kalabalık olmalarına karşın 2. Bet Amikdaş dönemi zamanında Babil Yahudi Cemaati hakkında birçok aydınlanmamış konu bulunmaktadır.

M.Ö. 2. yüzyıldan M.S. 3. yüzyıla kadar bölgede hüküm süren **Partlar**'ın devlet örgütlenmesi, Yahudi Cemaati'nin gelişmesinde çok etkili oldu. **Dura Öropos Sinagogu**'ndaki freskolardan da anlaşılacağı gibi, Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki havzada su bolluğu ziraati olanaklı kıldığından, Yahudiler'den çoğu ziraatle uğraşıyordu. Diğerleri de ticaret, toprak kap imalatı, tabaklama, terzilik gibi sanatlar, balıkçılık gibi işlerle uğraşıyordu. M.S. ilk yüzyıllarda Babil'deki Yahudiler **Doğu Arami** şivesi, Eretz Yisrael'dekiler de **Batı Arami** şivesiyle konuşuyorlardı. 6. yüzyıldan kalma ve Nippur'da bulunan bir kavanozun üstündeki yazılar, Aramice'dir. Babil Talmudu'nda kullanılan Aramice şivede Farisi sözlere rastlanır. Yeruşalayim Talmudu'nda ise Yunanca sözler mevcuttur.

İç savaşlarda Yahudiler'e güvenebileceklerini kavrayan Partlar, Yahudiler'e belirli bir otonomi ve güç verdiler. Persepolis'te bulunan bir duvar röliyesinde Talmud'da **Şabur** olarak adlandırılan ve 241-247 yılları arasında hüküm süren **Sasani Kralı**'nın önünde Romalı İmparator **Valerianus** eğilmektedir. Şabur, Yahudiler'in Babil'deki siyasal rollerini anlamış ve taciz edilmelerine bir son vermiştir. Esasen Yahudiler'in Grek-Roma kültürü etkisinin dışında kalmaları, Babil'deki Cemaat'in manevi alanda gelişmesine katkıda bulundu ve Eretz Yisrael'deki Ya-

hudiler'in gözünde de Babil Yahudi Cemaati önem kazandı. 2. Bet Amikdaş döneminde Babil Yahudi Cemaati'nin önemi Talmud'da işgal ettiği yerden de anlaşılabilmektedir. Bet Amikdaş'ın yıkılışından ve Bar Kohba İsyanı'ndan sonra Babil Yahudi Cemaati, Eretz Yisrael'deki cemaatin hegemonyasını bastırdı.

226 yılında **Part İmparatorluğu** yıkılınca, iktidar **Sasani Hanedanı**'nın eline geçti. Sasaniler, Babil'i Müslüman Araplar'ın 7. yüzyıldaki fethine dek yönettiler. Sasaniler, güçlü bir merkezi yönetim kurdular ve Yahudi Cemaati'ne bazı tahditler getirdilerse de; Yahudiler, **Amora Samuel**'in dediği gibi "Devletin Yasası Yasa"dır görüşüyle uyum sağladılar.

2. yüzyılın sonlarından itibaren Babil'deki Yahudiler, Kral David'in sülalesinden gelen **Roş Galuta** (Sürgündeki Lider) tarafından yönetiliyorlardı. **Geonim** devrinde bu yöneticilerin Yehuda Kralları'ndan Yehoahin'e dek bir soyağacı üretilmiştir. Bu meyanda **Rav Abba Arikha**'nın uzun süre **R. Yuda Anasi** ile beraber Eretz Yisrael'de kaldıktan sonra doğum yeri Babil'e 219 yılında dönüşü zikredilebilir. 247'de **Sura**'da yeni bir dini etüt merkezi oluşturuldu. 254'te de **Nehardea**'da **Rav Samuel** tarafından başka bir okul kuruldu. Nehardea kentinin 259'da yıkılışından sonra bu akademi en son **Pumbedita** kentinde tekrar kuruldu. Akademi, 4. yüzyılda **Rabba** ve **Rav Yosef Ben Hiyya** tarafından yönetildi. Liderlik daha sonra Ctesifon adlı Sasani başkenti yakınlarında **Mahoza Akademi**'si'ne geçti. Bu akademi **Raba** adlı başka bir bilge tarafından yönetiliyordu. 5. yüzyılın başlarında **Sura** yine önemli bir akademi (şura) haline geldi. Bu akademi, Babil Talmudu'nun redaksiyonunu gerçekleştirdiği iddia edilen **Rav Aşi** (Ölümü: 427) tarafından yönetiliyordu.

M.S. 5. yüzyılda bağnaz **Pers** dinsel temsilcilerinin üst düzey devlet yöneticisi olmasıyla beraber, Yahudiler üzerinde uygulanmaya başlayan büyük baskılar nedeniyle; Yahudi dini liderlerinden biri olan **Mar Zutra**'nın isyan edip yedi yıl süren bağımsız bir Yahudi devleti kurduğu iddiaları da mevcuttur. **Amoraim** devrinin bitimiyle beraber; Babil'de **Geonim** adı verilen dini lider ve alimlerinin önderliğinde, Yahudiler için parlak ve yeni bir dönem başlamıştır.

7. ve 11. yüzyıllar arası yeralan **Geonim** devrinde Babil'deki Yahudiler, dünya Yahudi nüfusunun %70'ini oluşturuyorlardı. Yahudiler'in liderliği başlıca dört birimden oluşuyordu: sürgündeki dini lider; Talmud Akademileri'nin önderleri ("Geonim"); cemaatin zengin Yahudileri ve mahalli liderler. Dini liderler ve Geonim, yüzyıllar boyunca bu siyasal gücü taşıdılar. Bu durum, 637'deki İslam fütuhatından sonra da sürdü. Sürgündeki Yahudi liderleri, siyasal, sosyal, yargısal ve dinsel birçok roller oynamışlardır; **İslam Halifesi** önünde Yahudi azınlığı temsil etmişler, Akademiler'in başkanlarını ve baş yargıçları atamışlar, cemaatteki sorunlara çözümler getirmişler, gerekli vergileri saptamışlardır. Seyyah **Tudelah Benjamen**'in de 12. yüzyılın ikinci yarısındaki gözlemlerinde belirttiği üzere; Ba-

bil'deki Yahudi liderlerin otoritesi Hindistan ve Yemen Yahudi cemaatlerine kadar etkili olmuştur.

İslam Yönetimi altında diğer azınlık grupları gibi Yahudiler de, büyük çapta bir özerklikten yararlandılar.

Ancak 825'de **Halife Al-Ma'mun**, Yahudiler'e dini liderler kurumunu iptal etmelerini emretti. Halifeliliğin dağılması ve dinsel bağnazlığın artması, Yahudi Dini liderleri ile Geonim arasındaki tartışmalar, vb. nedenlerle; David'in sülalesinden geldiklerini savunan ve sürgündeki Yahudiler'in kralı statüsüne sahip dini liderler böylece ortadan kalktı fakat sürgündeki Yahudiler'in bir umut kavramı olmayı sürdürdüler.

Amoraim dönemindeki büyük iki dini akademi olan **Sura** ve **Pumbedita** eski gelenekleri sürdürdüler. Geonim'in ana işlevi ise, Babil Yahudi Cemaati'nin ve hemen hemen tüm dünya Yahudi cemaatlerinin ruhani önderliği idi. Örneğin 11. yüzyılda İtalya'daki Yahudi cemaatlerinin din bilginleri, Tora'yı Pumbedita Akademisi'nin Gaon'u **Rav Hai'nin** (998-1038) responsalarına göre etüt etti. Rav Hai'nin, Kahire'de **Fostat**'tan kendisine gönderilen bir mektuba karşılık yazdığı responsa belgesi de bulunmuştur. Bu responsada Eretz Yisrael ile Babil'deki geonimin rekabeti bellidir. Rav Hai, Babil'deki Akademi'yi "Tüm Yisrael'in Yüksek Bet-Din"i olarak tanımlanmaktadır. Babil'de hazırlanan din kitapları ve Alaha, birçok Yahudi Cemaati'nde ve özellikle İslam alemindeki Yahudi cemaatlerinde etkili oluyordu.

Sözkonusu akademilerin yapısal düzeni ise kabaca şöyledi. Akademinin başında bir **Gaon** bulunurdu. Gaon'un vekili, **Av Bet Din** idi. Akademinin Birinci Sırası'nda ("**Dara Kama**") 7 "Raşei Kallah" ve 3 üye; İkinci Sırası'nda ("**Dara Tanya**") 10 üye vardı. Bu sıralar Gaon'a ne kadar yakınsa prestijleri o kadar yüksekti.

Bu sıralardan sonra yaklaşık olarak 400 kadar "**Benei Tarbiza**" adı verilen düzenli katılımcı mevcuttu. En sonda da bilgelerin oğulları ve bazı öğrenciler için sınıflar bulunmaktaydı.

Babil'de akademilerin irtibat halinde bulunduğu Yahudi cemaatleri arasında Mainz (Almanya), Lyon, Avila (Fransa), Granada, Valensiya (İspanya), Şam (Suriye), Roma, Napoli, Verona (İtalya), vb. bulunuyordu.

Eretz Yisrael'deki akademilerin Mısır, İtalya ve Almanya'daki etkisi daha güçlüydü. Ancak 10. yüzyıldan itibaren bu akademilerde bir gerileme oluştu. Yeni İslam krallıklarındaki Yahudi vatandaşlarının Irak'takilerle siyasal ve ruhani ilişkilerinin; Irak'taki Abbasiler'le bu krallıkların siyasal rekabet içinde olması nedeniyle hoş karşılanmamasından ötürü; bu akademiler, akademi mensupluğunun babadan oğula (haketmemiş olsalar dahi) geçtiği kapalı profesyonel kurumlar haline dönüştüler. Bu durumda akademilerin gelişmesi azaldı ve 11. yüzyılda

dünyada Yahudiler'in Tora'yı etüt ettikleri yeni merkezler türeyerek, Babil ile irtibat geriledi.

13) Bizans Yönetimindeki Eretz Yisrael

324 yılında Hristiyanlığı kabul eden **Constantin**, 308-324 yılları arasında **Doğu Roma**'yı yönetmiş olan İmparator **Licinius**'u yenerek Doğu Roma İmparatoru oldu. Dolayısıyla yönettiği ülkelerden biri olan Eretz Yisrael'de Yahudiliğe dönüşü kısıtlayan ve bilakis Hristiyan olmayı özendiren yasalar çıkaran **Constantin**, annesi **Helena**'nın da teşviki ile ülkede (Hebron'da, Kudüs'te, Betlehem'de, vb) birçok kilise yaptırdı.

351-352 yıllarında Seforis, Tiberias ve Lydda gibi Yahudi yerleşim bölgelerinde isyanlar çıktı. On yıl "dinsiz" olarak tanınan ve eski paganizmi yaşatmak isteyen **Julian**, İran'a yaptığı bir seferden önce Yahudiler'den destek umarak onlara Yeruslayim'i ve Bet-Amikdaş'ı tekrar kurduracağını vaadettiye de; 363'de İranlılar'la yapılan savaşta öldü ve tasavvurlar gerçekleşmedi.

4. yüzyılın sonlarına doğru ve **Theodosius II**'nin 408-450 yılları arasındaki yönetimi zamanında Kilise, David'in sülalesinden geldiklerine inanılan ve imparatorlukta ve Diaspora'da nüfuzları sözkonusu olan dini liderler **Nesiim**'in (Nasiler) otoritesini kırmaya çalıştı ve 425'ten itibaren Nasilik makamı işlev göremez hale gelerek, 350 yıldır Yahudiler'i idare eden kuruma son verildi. Hristiyan yöneticiler, yeni sinagogların yapılmasını da yasakladılar. Yahudiler'in direnişine rağmen ülkede Hristiyanlığa dönen paganlar ve ülkeyi ziyaret eden Hristiyanlar nedeniyle, 6. yüzyılda Hristiyan nüfusu çoğunluğu oluşturdu. 4. yüzyıldan itibaren manastırlarda yerleşen keşişlerin de sayısı arttı. Hristiyanlar Samaritanlar üzerinde de baskı kurdular.

Bununla beraber Nasiliğin ortadan kaldırıldığı yıllarda **Yeruslayim Talmudu** tamamlandı. 5. ve 6. yüzyıllarda Eretz Yisrael'in ünlü **Midraşları** olan (Bereşit) **Rabba** ve (Vayikra) **Rabba** derlendi. Bizanslılar döneminin sonunda **Yose ben Yose**, **Yannai**, **Eleazar a-Kallir** gibi kişiler ve "paytanim" adı verilen dini edebiyat şairleri çeşitli eserler verdiler. Kahire Genizası'nda ayrıca Talmud sonrası Alaha ile ilgili olarak rastlanan buluntuların yanı sıra, sözkonusu olan çalışmalar ve inşa edilen sinagoglar; herşeye rağmen bölgede güçlü bir Yahudi cemaatinin varlığını ortaya koymaktadır.

Örneğin 5. ve 7. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olan sinagoglardan **Bet-Alfa**, **En-Gedi** gibi yerlerde bulunan sinagogların kalıntılarından da anlaşılacağı gibi; bu sinagoglar, bazilika tipi kiliselerin mimarisinden esinlenmişlerdi ve renkli mozaik ve menora gibi motifler işlenmişti.

14) Arap Yönetimindeki Eretz Yisrael

640 yılında Eretz Yisrael **Emevi Halifeliliği** tarafından fethedildi. Müslümanlar tek Tanrı'ya inanan Hristiyan ve Yahudiler'e can güvenliği ve ekonomik ve dinsel özgürlük tanıdılar. Ancak "zımmi" statüsündeki bu halklarla beraber Yahudilere de kısıtlama getirilmişti. Yahudiler; resmi kuruluşlarda çalışamazlar, kişi başına belirli bir vergi vermeleri gerekir, yeni sinagoglar inşa edemezlerdi, vb.

Yeruşlayim'e 135'teki Bar Kohba isyanından beri ilk kez 70 kadar Yahudi ailenin yerleşmesine izin verildi. Hebron ve Ramlah'a da yerleşen Yahudiler oldu. Dini çalışmalar Akademisi (**Yeşiva**), **Tiberias**'a taşındı. Bu akademi, Sanhedrin'in Alaha konusundaki mirasçısı gibi görünüyordu. Akademinin başkanı olan Gaon'un yanında başkan yardımcısı ve hakim **Av Bet Din**, 70 bilgeden oluşan **Büyük Sanhedrin** grubu ve 23 bilgeden oluşan **Küçük Sanhedrin** yer alıyordu. **Gaonlar** Yahudi cemaati ve devlet yöneticileri arasındaki ilişkileri tanzim ediyorlardı; ancak 9. yüzyılın ortalarından itibaren önemleri azalmış ve İslam aleminde Yahudiler'in Alaha otoritesi, Babil'deki Gaonların eline geçmiştir.

Emevi Halifeliliği Şam'da merkezlenmiş olup, Eretz Yisrael'e ekonomik ve stratejik açıdan çok önem vermiştir. Buna karşın **Abbassiler**, 750 yıllarında güçlenmişler, **Bağdat**'ı başkent yapmışlar ve bu devirde doğu vilayetlerine daha çok önem verildiğinden, Eretz Yisrael ve Suriye'nin durumu gerilemiştir. Ancak dini yöneticiler ve akademilerin başındaki Gaonlar'ın yetki alanları İran'dan İspanya'ya kadar genişlemiştir.

969-1099 seneleri arasında hüküm süren **Fatımiler**, Kahire'yi başkentleri yaptılar. Fatımiler, Eretz Yisrael'deki Yahudiler'e iyi muamele ettiler ve onları memuriyetlerde görevlendirdiler... Eretz Yisrael'deki dini akademi tekrar Yeruşalayim'de konuşlandı. Kahire Genizası'ndaki buluntulara göre; bu dönemde Yahudilerin **Karay** veya **Rabinik** görüşte olanları ve Hristiyanlar önemli bir nüfus çoğunluğuna sahipti. Hristiyan ve Yahudi grupları arasında çatışmalar çıkmış, ayrıca Rabinik ve Karay Yahudileri arasında otorite konusunda sürtüşmeler yaşanmıştır. Yeruşalayim'deki ekonomik durum da parlak olmamıştır. Diaspora'dan gelen yardımların yanı sıra ufak tefek ticari işler gelir kaynağı olmuştur. Fatımi yönetiminin 10-11. yüzyıllarda zayıflamasıyla beraber, Eretz Yisrael'in bazı bölgeleri **Bedeviler'in** ve **Selçuklular'ın** yönetimine girdi. Bölgedeki kutsal yerleri ziyaret edenlerin saldırılar nedeniyle azalması sonucunda, ekonomik durum daha da bozuldu. Eretz Yisrael'de ancak 3000 kadar Yahudi kaldı. (32)

15) Haçlı Seferleri Zamanında Eretz Yisrael

Kutsal topraklara ilk Haçlı Seferleri, 1096'da Avrupalı Hristiyanlar tarafından İsa döneminden kalan kutsal yerleri Müslümanlar'dan kurtarmak amacı ile yapıldı. Yol boyunca Haçlılar Fransa, Almanya ve Bohemya'daki Yahudiler'i katletti-

ler (1096 katliamları). Vahşetten haberdar olan Ramla ve Yafa sakinleri, kentlerini boşalttılar. Müslümanlar'ın ve Yahudiler'in savunmasına rağmen, Haçlılar 1099 yazında Yeruslayim'i zaptettiler ve Hristiyan olmayan tüm halkını korkunç ve kanlı katliamlar yaparak kılıçtan geçirdiler. 1110 yılına kadar Haçlılar Jeriko, Bet-Şear, Tiberias gibi kentleri de zaptettiler. Bu tarihten sonra Haçlılar zaptettikleri kentlerin halkının kendi kentlerinde yaşamasına müdaade ederek ekonomik üretim güçlerinden yararlandılar. Yahudiler, diğer etnik gruplar gibi kendi dinsel törenlerine göre bir yaşam sürebiliyorlardı. Ancak **Yeşiva Eretz Yisrael**, Selçuklular'ın 1087'deki istilasından sonra Lübnan kıyısındaki **Tir** şehrine, Haçlı istilasından sonra da **Şam**'a taşınmıştı. Onun-için bu dönemde Yahudiler, Alaha konusunda Mısır'da bulunan **Maimonides**'e danıştılar. 1099-1187 yılları arasında hüküm süren **Birinci Haçlı Yönetimi** zamanında Yahudiler genellikle kıyı şeridindeki kentlerde yaşadılar. Yeruslayim'de yerleşim Yahudiler'e yasaklanmıştı. Sadece ziyaret maksadıyla Yahudiler'in girebildiği bu kente, şehrin kralı, ancak kumaş boyama işlemi için birkaç Yahudi'nin yerleşmesine izin vermişti.

Salahaddin'in (1137-1193) 1187'de Yeruslayim'i fethetmesiyle beraber, Yahudiler Eretz Yisrael'de tekrar yerleşmeye başladılar. Ancak Yeruslayim'de yerleşmek tehlikeliydi. Çünkü kentin etrafında surlar yoktu. Nitekim 1191-1291 yılları arasında hüküm süren **İkinci Haçlı Yönetimi** zamanında 1229 yılında kentin bir kısmı Haçlılar tarafından tekrar ele geçirildi. 1260'da **Moğollar** kenti kuşattılar. 1267'de Yeruslayim'de bulunan **Nahmanides**, oğluna yazdığı bir mektupta Yeruslayim'de kumaş boyama işi ile yetkilendirilen **iki Yahudi**'den başka kimse kalmadığını ve evlerinde ancak bir minyan toplanabildiğini yazar. Nahmanides, Yeruslayim'de bir sinagog açmış ve oraya Sefer Tora'lar götürmüşse de, kentte bir Yahudi cemaati oluşturamamıştır. Nahmanides, 1267'de **İkinci Haçlı Krallığı**'nın başkenti olan ve Yahudiler'in yoğunlaştığı **Akro** kentine yerleşmiştir. 13. yüzyılın sonlarına doğru **Aşkenaz** kökenli Avrupalı Yahudiler Eretz Yisrael'e yerleştiler ve sayıları artmaya başlayınca, yerli Yahudiler'le sürtüşmeler doğdu. 1291'de **Memluklar** Akro'yu fethettiklerinde, Haçlılar'ın Yeruslayim'i zaptettiklerinde yapmış oldukları katliama misillemede bulundular. Bu arada birçok Yahudi de öldü. Memluklar bütün kıyı şehirlerini tahrip ederek, Avrupa'dan gelebilecek yeni bir istilayı önlemek istediler. Bu kentlerin sakinleri iç bölgelerde yaşamaya zorladılar. Yahudiler için tekrar karanlık bir dönem başladı... (22)

16) Ortaçağ Avrupası Yahudileri

a) Genel bir tanımlama

7. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da Hristiyanlığın başlıca din olmasıyla beraber, Orta Çağ'da Hristiyanlığın Yahudiler'e karşı tutumunu anlamak için **Katolik Kilisesi, Monarşi ve halkın tutumunu** incelemek gerekir.

Katolik Kilisesi'ne göre Yahudiler, Hristiyanlığın gerçek oluşunun kanıtıydı. Onlar, İsa'nın önünde seçilmiş bir halktılar fakat onu ve havarilerini reddettileri için bu özellik İsrailoğulları'nın gerçek ruhani devamı olan Hristiyanlığa geçmişti. Bu, Hristiyan üstünlüğünün tezahürüydü. Katolik Kilisesi, Hristiyanlığın üstünlüğünün ispatı olarak Yahudiler'in Hristiyan dinine geçmesini özendirmiş, onlara maddi olanaklar sunmuş, papazların vaazlarını dinlemeye ve açık tartışmalara katılmaya zorlamıştır. Ancak **zoraki vaftize** kilise karşı çıkmıştır. Çünkü Yahudilerin bu şekilde ortadan kaldırılması Hristiyan teolojisince öngörülen işlevin yerine getirilememesine yol açacaktı. 12. yüzyıldan beri hemen hemen her Papa, Yahudilerin Hristiyanlar tarafından kötü muameleye tabi tutulmamaları için bildiriler yayınlamıştır. Bununla beraber, Yahudiler **kan iftiraları** ile suçlanarak idam edilmiş, yakılmış ve sürülmüşlerdir. 13. yüzyılda Papalar bu iftiralara karşı bildiriler yayınlamışlardır. Kilise Yahudiler'i özümlemeye çalışmışsa da, onların etkisinden çekinmiştir. Nitekim vaftiz olan Yahudiler'in tekrar Yahudiliğe dönüşleri yasak olmakla beraber, papazlar dahil Hristiyanlığın çeşitli kesimlerinden Yahudi olan kişilere rastlanmıştır. Bu bakımdan Yahudiler'le Hristiyanlar'ın temasta bulunmaması için kilise bazı önlemler almıştır. Yahudilerin kamu görevlerinde çalışmaları, Hristiyan işçiler istihdam etmeleri yasaklanmış, özel bazı işaretler takarak ayırdedilebilmeleri şart koşulmuş ve Orta Çağ'ın sonlarına doğru genellikle **getolarda** yaşamaya zorlanmışlardır.

Monarşik yönetimlerin vatandaşları olan Yahudiler'e koruma sağlanmış ve onlara yapılan saldırılar kanun dışı ilan edilmiştir. Ayrıca Yahudiler'in ekonomideki rolleri de dikkate alınmıştır. Yahudiler Hristiyanlar'a Kilise tarafından yasak edilmiş **bankerlik** işine girince, bu işteki kazançlarından kraliyet hazinelerine çok yüksek vergiler ödemeye mecbur edildiler. Hazineye katkıları yüzünden işlerinde rahatsız edilmemeleri ve can güvenliklerinin sağlanması bir devlet politikası olmuşsa da; tatbikatta krallar arasındaki çatışmalar ve kıskançlıklar, Yahudiler'e karşı Kilise'yi dahi dışlayan sert bir tutum uygulanmasını gündeme getirmiştir.

Halkın tutumu, Kilise'nin yönetimlerinin aldığı tedbirlere rağmen genellikle Yahudiler'e karşı bir görünüm arz etmektedir. 7. ve 11. yüzyıllarda Yahudiler ve Hristiyanlar arasında yakın ilişkiler olmuş fakat daha sonraları ekonomik nedenler başta olmak üzere Yahudiler ve Hristiyanlar arasındaki münasebetler bozulmuştur. Yahudiler'i rakip olarak görmeye başlayan bir tüccar sınıfının oluşması ve ödünç para veren Yahudiler'e olan borçların ödenmemesi şeklindeki eğilimler, Kilise'nin Yahudiler'i İsa'nın ölümünden ötürü suçlayan propagandasıyla birleşince; yönetimlerin de zayıf kalmasıyla, binlerce Yahudi'nin öldürülmesine yol açan hadiseler meydana gelmiştir.

Bu dönemlerdeki Yahudi aleyhtarlığı, aynı zamanlardan kalan heykel ve resimlerden de anlaşılabilmektedir. Örneğin Almanya'nın Trier kentinde 13. yüzyıl-

dan kalan bir kilisede bulunan “Eklesia ve Sinagoga” adlı kadın heykellerinden Eklesia, Hristiyanlığın gururunu; gözü bağlı ve başı eğik Sinagoga da, Yahudiliğin alçalmasını simgelemektedir. 15. yüzyıl Almanya’sından kalan minyatürlerde, Yahudilerin kan iftirasından ötürü suçlandıkları, idam edildikleri ve sinagogların kiliseye dönüştürüldüğü tasvir edilmektedir. 13. yüzyıldan kalan bir Alman minyatüründe dinler konusundaki bir münazarada Eski Ahit, uyumakta olan bir ihtiyaç olarak adlandırılmaktadır... (23)

b) 10.-13. yüzyıllarda Aşkenazlar

Aşkenaz terimi dar anlamda **Almanya Yahudiliğini** anlatmakta, daha geniş bir anlamda ise **Kuzey Fransa, Bohemya Yahudiliğini**, hatta Almanya’dan göçeden **Polonya ve Rusya** Yahudiliğini de kapsamaktadır. Bu cemaatlerin en belirgin özelliği, Almanca’dan kaynaklanan **Yidiş** lisanını kullanmalarıdır.

Almanya’da Yahudi yerleşiminin 4. yüzyılda, **Romalılar** döneminde başladığına dair bulgular vardır. Ancak Almanya’daki belirgin Yahudi yerleşimi, 10. yüzyılda İtalya ve Fransa’dan göçedenlerle beraber başlamıştır. İlk cemaatler, Rayn boyunca (**Mainz, Worms, Köln ve Speyer**’de) Tuna boyunca (**Regensburg**) ve Elbe boyunca (**Magdeburg**) olmuşlardır. Bu dönemde Yahudiler geçimlerini ticaretle sağlamışlar ve Polonya ve Rusya’dan Yakındoğu ve Uzakdoğu’ya kadar olan ülkelerle ticaret yapmışlardır.

1096’daki Birinci Haçlı Seferi’nde; bu sefere dahil olan çapulcular, birçok Yahudi cemaatini yoketmişler ve özellikle Rayn boyunca yer alan cemaatler, büyük tahribat görmüşlerdir. Yağmacılar, Yahudiler’in Hristiyan olmasını istemişler fakat Yahudiler’in çoğunluğu bunu yapmaktansa öldürülmeyi yeğlemişlerdir. Görünüşte Hristiyanlığı kabullenen az sayıdaki Yahudiler’e ise, daha sonraki yönetimler tekrar Yahudiliğe dönmek için müsaade etmişlerdir. Haçlı Seferleri’nden sonra Almanya’daki krallar Yahudiler’i koruma altına almışlar ve onlara “Hazeninin Hizmetkârları” (“*Servi Camerae*”) demişlerdir. Yahudiler’in sosyal konumu zayıflamış, ticaretten uzaklaşmış ve başlıca etkinlik sahaları ödünç para vermek olmuştur. Ancak ödünç para vermede kefaletlerin zayıf oluşu, faizlerin yüksek tutulmasını gerektirmiş ve Yahudiler’e “sömürücü” gözü ile bakılmıştır. Üstelik Hristiyan krallar da bu yüzden Yahudiler’den çok yüksek vergiler toplamışlardır. Ayrıca halkın suçlamaları sürmüş, **1348 vebası** dahi onlara mal edilmiştir.

Bu yüzyıllarda Aşkenaz Yahudileri arasında **Talmud** çalışmalarından kaynaklanan Alaha ile ilgili etkinlikler yoğunudur. Birinci Haçlı Seferi’nden evvel **Mainz Yeşivası’nı** yöneten, Talmud hakkında yorumlar yapan ve Alaha ile ilgili responsalar üreten **Rabbi Gerson** (960-1028), “Diaspora’nın ışığı” olarak tanınmıştır. En önemli Talmud yorumcusu, **Raşi** olarak anılan Rabi Solomon Bar İsak’tır (1040-1905). Raşi’nin en ünlü eseri, Eski Ahit’in ilk beş kitabı (Tora) üzerindeki

yorumudur. Kendisi Fransa'da Troyes'da yaşamış fakat Almanya'daki yeşivalarda da çalışmıştır.

Bu asırlarda yaşamış diğer önemli Aşkenaz Talmud yorumcuları (tosafistleri) arasında şunlar zikredilebilir: **Eliezer Ben Joel a-Levi** (Bonn, 1140-1225); **Samuel Ben Meir** veya **Raşbam** (Ramerupt, 1080-1160); **İzak Ben Samuel a-Zaken** veya **Ri** (Dampierre, 12. yüzyıl); **Eliezer Ben Natan** veya **Rabân** (Mainz, 1090-1170); **Isaac Ben Moşe** (Viyana, 12.-13. yüzyıl arası); **İzak Ben Aşer** veya **Riba** (Speyer, öl: 1133); **Yehiel Ben Jozef** (Paris, 13. yüzyıl); **Yakov Ben Meir** (Rabbenu Tam olarak anılır. Ramerupt, 1100-1171); **Mordehay Ben Hillel a-Kohen** (Nuremberg, 1240-1293):

Aşkenaz din adamları, Alaha'nın dışında dini ilahiler de yazdılar. Bunlar, Aşkenaz dua kitaplarında yer almaktadır. Ayrıca **Speyerli Samuel Ben Kalonimus he-Hasid** ve oğlu **Yuda'nın** (1150-1217) izinde giden **Aşkenaz Hasidimi**, Yahudilerin imanları uğrunda canlarını feda etmelerini gerektiren doğrultuda bir mistik felsefe geliştirdiler. 13. yüzyılın Güney Almanyası'ndan intikal eden Kutsal Kitap resimlerinde insan başları yerine hayvan başları kullanılması; Tora'daki resim yasağı ile ilgili olarak, bu devir Hasidimi'nin bir uygulaması olarak algılanmaktadır.

Bu dönemden kalan renkli minyatürlerde işlenen temalar arasında; çeşitli suçlamalar nedeniyle yakılan Yahudiler; duvarlarla çevrilmiş mahallelerde yaşayan Yahudiler'in yaşadığı Ortaçağ mimarisinde inşa edilmiş evleri; Yahudiler'e kötü davrandığından hükümdarca cezalandırılan Hristiyanlar; dini kitapların süsü olan motifler, vb. yer almaktadır. (24)

17) İspanya Yahudileri

a) İslam Yönetimi

Müslüman Araplar'ın 711'de İspanya'da fütuhata başlamalarından evvel Yahudiler, ülkeyi yöneten Vizigotlar'ın tacizine uğruyorlardı. Yeni fethedilen yerlerin yönetimi için becerikli ve güvenilir kişilere ihtiyaç duyan yeni yöneticiler; Yahudiler'in birçok kentte kendi mahallelerinde yaşamalarına, hatta kaleleri korumalarına izin verdiler. Her ne kadar Hristiyan ve Yahudiler'e yüksek vergiler uyguladılsa da; Müslümanlar'ın dini hoşgörüsü ve siyasal koşullar, 10. ve 12. yüzyıllarda Arap coğrafyacılarının da müşahade ettikleri gibi, Lucena, Granada ve Tarragona gibi Yahudi kentlerinin gelişmesini sağladı.

Başkenti **Kordoba** olan bağımsız bir Emevi Devleti'nin kurulmasıyla beraber, Arap ve Yahudi kültürleri kaynaşarak 11. ve 12. yüzyıllarda -Yahudi tarihinde "Altın Çağ" olarak anılan bir dönemde- doruk seviyesine ulaştı. Yahudiler, Babil

ile ilişkilerini sürdürerek Talmud'a bağlı gelenek ve Geonim'in kültüründen etkilenmekle beraber, kendilerine özgü bir kültür ürettiler ve başka Yahudi cemaatlerini belirli bir şekilde etkileyebildiler. Yahudi şairler, dilbilimciler, düşünürler, ilim adamları ve mütercimler, İbranice ve Arapça eserler verdiler. **Abdurrahman III**'ün (912-961) veziri **Hasdai İbn Şaprut**, Yahudi entellektüellerine destek sağladı. Keza birçok cemaat lideri de bu kişileri desteklediler. **Samuel İbn Nagrela** (993-1056), **Ha-Nagid** olarak da adlandırılan, 30 yıl hükümdarın ve oğlunun hizmetinde çalışmış değerli bir filolog ve şairdi ve bu yeteneklerini Tora ve Alaha alanlarında kullanmıştır. Yahudi cemaat liderleri başka hükümdarların da hizmetinde çalıştılar. Ancak bazı hallerde Yahudilerin ulaştığı yüksek mevkiler, kışkırtıcılara neden oldu. Örneğin babasının mevkiini devralan **Samuel Ha-Nagid**'in oğlu **Jozef**, sarayında öldürüldü. Bununla beraber Yahudiler, Hristiyan ülkelerdeki dindaşlarına nazaran çok daha fazla bir barış ortamında yaşadılar; ziraat, el sanatları ve sanayi ile uğraştılar.

11. yüzyıldan itibaren Hristiyanlar'ın İspanya'yı tekrar fethetmesini içeren 400 yıllık süreç başladı. Aynı zamanda özellikle **Abbasiler** zamanında yoğunlaşan dinsel bağnazlık ve güneyden **Berberi** kabilelerin istilası, Yahudi cemaatleri için ciddi tehditler oluşturmaya başladı. Örneğin **Maimonides** (1138-1204), bu yüzden İspanya'dan kaçtı. Bazı Yahudiler de, kuzeydeki Hristiyan İspanya'ya göçttiler ve kültürel, siyasi ve sosyal birikimleri nedeniyle iyi karşılanarak, Hristiyan yönetimlerinde önemli görevler aldılar. Böylece güneyde Andalusia'daki Yahudiler'in durumu bozulmaya başlarken; kuzeydeki Hristiyan İspanya'da bulunan Yahudiler'in durumu gelişti.

Bu dönemden kalan yapıların mimarisinde sergilenen sanat, günümüzde dahi hayranlık uyandırmaktadır. Örneğin Toledo'da 14. yüzyılın sonlarında mevcut on sinagogdan biri olan ve ondan sonra "Santa María de la Blanca" adlı kiliseye dönüştürülen Toledo'daki eski sinagog, tipik İslam mimarisi stilinde inşa edilmiş güzel bir yapıdır. 1314-1315 yıllarında **İsak Mahab Ben Efraim** tarafından inşa edilmiş **Kordoba Sinagogu**, Hristiyan fethinden 80 yıl kadar sonra inşa edilmiş olmakla beraber, İslam mimarisinin etkisinde kalmış olup; nefis duvar tezyinatında mavi zemin üzerinde kırmızı kabartma harflerle yer alan dini şiirler dikkat çekmektedir. (25)

b) Hristiyan İspanya'daki Yahudiler

Hristiyanların İspanya'yı tekrar fethinde, Hristiyan kralları siyasi, kültürel ve lisan bilgilerinden yararlandıkları Yahudiler'i önemli konumlara getirdikleri gibi, onlara vergi muafiyeti sağladılar ve kendilerine evler ve araziler tahsis ettiler. Örneğin aragon Kralı Alfonso VII (1126-1157) zamanında vergi tahsildarları olan **Yuda Ben Ezra**, Kalatrava'daki Hristiyan garnizonundan sorumluydu.

Böylece İspanya'nın kuzeyinde (Castile-Leon, Aragon-Catalonia, Navarre'de) ve Portekiz'de özerk Yahudi cemaatleri oluştu. Bu cemaatler, ileri gelen yedi kişi tarafından yönetilir ve din adamlarının ve Dayanım'ın müstakil yargı organları ile halkın arasındaki ilişkileri sağlayan "takkanot" adlı talimatlar, sosyal yaşama yön verirdi.

Bu dönemde Kuzey İspanya'daki Yahudi cemaatlerinde kültürel düzey çok yükselmiştir. Nahmanides'in Fransız tosafistlerinden almış olduğu Alaha ile ilgili bilgiler çerçevesinde İspanya yeşivalarındaki öğrenim tarzı da değişti. Nahmanides'in din adamları çevrelerini güçlendirmesi sonucunda, **Solomon ben Adret** ve **Aharon Halevi** (Barselonalı) gibi değerli öğrenciler yetişti. **Nahmanides**, **Raşba**'nın novelalarını ve **Alfasi**'nin Alaha konusundaki antolojisini de etkiledi. 13. ve 14. yüzyıllarda Maimonides'in (1138-1204) etkisinde yoğunlaşan felsefe ile ilgili büyük gelişmeler de oluştu. **Maimonides**'in alegorik yorumları rasyonel bir şekilde açıklaması, özellikle **Kabalist** mistikleri telaşlandırdı ve Maimonides'i dinsizlikle suçladılar. Bu dönemde **Kabala**, İspanya Yahudiliğini derin bir şekilde etkiledi. 1286'da Guadalajara'da **Moşe de Leon**'a atfedilen **Zohar**'ın önemli bir kısmının tamamlanması ile beraber, Kabala'nın ana kitabı ortaya çıkmış oldu. **Moşe de Leon** (1240-1305), Kastilya'da ve Girona'da bulunan ve özellikle **Tordos Abulafia** ve **Jozef Gikatilia** adlı Kabalistler'e yakınlığı ile bilinen Kabalist grubu ile de fikir alışverişinde bulunmuştu. Ancak Kabala'daki en önemli gelişmeler, Yahudiler'in İspanya'dan sürülmesinden sonra 16. yüzyılda gerçekleşmiştir.

Yahudiler, Hristiyan İspanya'nın bilimsel kalkınmasına da büyük katkıda bulundular. Örneğin bu dönemden kalan renkli bir harita, İpek Yolu'nu tarif etmekte olup; Katalonyalı Yahudi harita uzmanı **Abraham Kreskas** (Öl: 1387) ve oğlu **Yuda**'nın Kraliyet Prensi **Don Juan** için yapmış olduğu Atlas'tan alınmıştır. Bu dönemden kalma Tevrat süslemelerinde hem Batı aleminin (renk seçiminde) hem de İslam aleminin (motiflerde) etkisini görmek mümkündür. (26)

18) Yahudiler'in Batı Avrupa'dan Kovulması

13. yüzyılın sonlarına doğru dünya Yahudi nüfusunun %30-50'si civarındaki bir oranı temsil eden yaklaşık olarak yarım milyon kadar Yahudi, Almanya dahil batı Avrupa'da yaşıyordu. Ancak 15. yüzyıl dolaylarında bu nüfus 150.000 civarına inmişti. Bunda rol oynayan etkenler arasında; Yahudi karşıtı ayaklanmalar, "Kara Ölüm" diye adlandırılan ve 1347-1352 yılları arasında cereyan eden veba gibi salgın hastalıklar ve özellikle kovulmalar yer almıştır.

a) İngiltere:

Yahudilerin kovulması ile ilgili olarak ilk fermandan yayınlandığı ülkedir. 11. yüzyılın ilk yarısında Britanya adalarına yerleşmiş Yahudiler'in çoğu, ödünç para

verme ve finansman işleriyle uğraşıyorlardı. Fakat ana işlevleri krallara **finansman sağlamaktı**. Bu da, ödedikleri yüksek vergiler ve verdikleri borçlarla sağlanıyordu. Örneğin 1154-1189 yılları arasında hüküm süren **Kral Henry II**, Yahudi banker **Aaron Lincoln**'a 100.000 pound borçluydu ki, bu rakam hazinenin bir yıllık vergi gelirine denkti. Krallar, Yahudiler'i ve onların işlerini krallıklarının şahsi mülkiyeti gibi görüyorlardı ve bu yüzden onları koruyorlardı. Ancak 13. yüzyılda krallar Yahudiler'den çok büyük fonlar emdiler ve neticede Yahudiler fakirleştiler. Üstelik Avrupa'dan Hristiyan bankerlerin gelmesi sonucunda, 1272-1307 yılları arasında hüküm süren **Kral Edward I**'in 1275'deki emriyle, Yahudiler'in finansman işlerinde çalışmaları yasaklandı. Yahudiler ticari ve zirai loncalara da kaydolamadıklarından, bu işleri de yapamadılar ve beş parasız kaldılar. Kral da onlardan vergi toplayamaz hale geldi. Kral, kendi yarattığı bu durumun etkisi ile, 1290 yılında Yahudiler'i ülkeden kovma kararı aldı. Böylece İngiltere'deki Yahudiler'in tümü (4000 kişi kadar); Fransa'ya ve Almanya'ya göç ettiler. Esasen Yahudiler mali sorunların haricinde de tacizlere uğramışlardır. Örneğin **Üçüncü Haçlı Seferleri** sırasında İngiltere'nin kuzeyindeki **York** kentinde gelişen Yahudi aleyhtarı gösteriler üzerine Yahudiler, **Clifford Kulesi**'ne sığındılar; daha fazla dayanamayacaklarını sezinleyince, mallarını yaktılar ve erkekler kendi kadın ve çocuklarını öldürdükten sonra intihar ettiler. 1233 yılından kalan karikatürde o zamanların İngiltere'sinin en zengin Yahudisi olan banker **Isaac of Norwich**, şeytani bir iş yaparmış gibi tarif edilerek, halkın Yahudiler hakkındaki olumsuz görüşleri ortaya konmaktadır.

b) Fransa:

Bu ülkeden Yahudiler, 1266-1270 yılları arasında hüküm süren Kral **Louis IX** tarafından 1253'de kovuldular. 1230'da tebliğ edilen bildiriyle, Yahudiler'in ödünç para verme işlemlerine dinsel açıdan yasaklama getirilmişti. Daha önceden de **Philip Augustus** (1180-1223 arasında hüküm sürdü), 1182'de Yahudiler'in hükümdarlığının sahasından çekilmesini buyurdu. Yahudiler'in mallarına haciz kondu ve Hristiyanlar'ın onlara olan borçları iptal edildi, borçların beşte biri hazineye devredildi. Yahudiler'in 1198'de geri dönmesine izin verildi. Karkason Müzesi'nde bulunan kabartmalardan da anlaşılacağı gibi, 13. yüzyıldan itibaren Yahudiler'in durumu bozulmaya başlamıştı.

c) Almanya ve İtalya:

Merkezi hükümetlerin bulunmaması nedeniyle, bu ülkelerdeki Yahudiler'in tümünün ülkeden kovulması mümkün olmamıştır. Fakat gene malları haczolunmuş ve göçler yaşamışlardır.

d) İspanya ve Portekiz:

En yaygın Yahudi kovulmalarının cereyan ettiği ülkeler olmuştur. Kuzey İspanya'daki Hristiyan krallıklar, İber Yarımadası'nı güneydeki Müslümanlar'dan tekrar fethederken ("reconquista"), Yahudiler'i Müslümanlar'ın boşalttığı yörelere yerleştirdiler ve Yahudiler'in siyasal ve mali bilgilerinden yararlanmak için kilisenin itirazlarına karşın onları önemli idari mevkilerine getirdiler. Ne var ki, Hristiyan fütühatı tamamlandığında, Yahudiler'e ihtiyaç kalmamıştı ve Hristiyan krallar, Kilise'nin ve halkın Yahudiler'in din değiştirmesi ve özümlenmesi konusundaki ısrarlarını dikkate almaya başladılar. (27)

e) Anusim ve Engizisyon:

1391'de Sevilya'da başlayan Yahudi aleyhtarı olaylar ve Aragon'daki Tortosa kentindeki dini tartışmalar sonucu, birçok Yahudi Hristiyan oldu. Bunlara "**Anusim**" (İbranice: "zorlananlar") denir. Zorlanarak din değiştiren kişiler olan Anusimler, dış dünyada yeni dinlerini titizlikle uygulamakla beraber, gizlice Yahudiliğin en azından yasalarının ve emirlerinin bir kısmını uygulamışlardır. (Anusimler'e İslam aleminde de Fas'ta Abbasiler'in 1160-1169 yılları arasındaki yönetiminde, 12. yüzyılda Yemen'de ve İran'da muhtelif dönemlerde rastlanmıştır.) Ancak Anusimler'e daha çok Hristiyan ülkelerde rastlanmıştır. (7. yüzyılın Vizigot İspanyası'nda, 1096'daki Haçlı Seferlerinde, 13. yüzyılda İtalya'nın güneyindeki "Neofiti"ler gibi Anusimler'e rastlanmıştır.)

İspanya'daki Anusimler'in büyük bir kısmı, sadece yüzeysel bir Hristiyanlığa benimsediler; küçük bir kısmı da ateşli Hristiyanlık taraftarı oldu. İspanya'da bu dönmelelere resmen "conversos" deniyordu. Fakat halk bunların sosyo-ekonomik durumlarını sürekli olarak kıskanmış ve duydukları olumsuz hisleri conversoları "**Marranos**" (domuzlar) olarak adlandırarak dile getirmiş ve aleyhlerinde gösteriler düzenlemiştir.

13. yüzyıldan itibaren Hristiyanlığa uymayanları yargılayan Katolik Kilise'si'nin Engizisyon adını taşıyan mahkemesi, günahkâr Hristiyanlar olarak tanımladığı "**Marranos**"ları da yargılamaya başladı. İspanya Engizisyonu, 1480 yılında Kral Ferdinand ve Kraliçe İzabella'nın Papa'dan talepleri üzerine kuruldu. 1483'de Tomas de Torquemada Genel Engizitör olarak atandı. (Portekiz'de ise Engizisyon 1536'da kuruldu) Yahudi dinine bağlı kaldıklarından şüphe edilen "**Marranos**"lar, engizisyon mahkemelerinde korkunç işkencelerle sorguya çekildi. İtiraf edip günahlarını telafi etmeyi vadedenler; oruç, dua, kutsal yerleri ziyaret, kırıbaçlanma ve çeşitli hapis cezaları ile ıslah olmaya sevk ediliyorlardı.

Yahudiliklerini itiraf etmemekte ısrar edenler ise, resmi makamlara teslim ediliyordu. Bu makamlar, bu kişilere "sırığa bağlayıp yakarak" idam cezasını uyguluyorlardı. Bu idamlar topluluk önünde "**Auto-de-fé**" (iman gösterisi) seremoni-

si ile icrâ ediliyordu. Engizisyon, Portekiz’de 1821’de ve İspanya’da 1834’de yürürlükten kaldırmaya dek yüzbinlerce kişiyi mahkum etti ve onbinlerce “kafir” yakılarak idam edildiler. Bu şekilde idama mahkum olanlar, “sanbentino” adında üzerinde siyah haçlar çizilmiş sarı çuval şeklinde giysiler ve uzun külahlar giyerlerdi. Bu dönemden kalma resimlerde bu konular da işlenmiştir. (28)

f) Yahudiler’in İspanya’dan göçü:

31 Mart 1492’de İspanya’daki son İslam toprağı olan Granada’nın da Hristiyanlar tarafından ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra, **Kral Ferdinand** ve **Kraliçe İzabella**’nın emirnameleriyle Yahudiler’in üç ay içinde Hristiyan olması veya ülkeyi terketmesi emredildi. Yahudiler’in 1497’de Portekiz’den de kovulmasından sonra, bu ülkelerde sadece “Marranos”lar kaldı. 16. ve 17. yüzyılda tacizlere dayanamayan Anusimler bu ülkeleri terketmeye başladılar. Doğuya gidenler, özellikle **Osmanlı İmparatorluğu**’nda kurulmuş Yahudi cemaatlerine karıştılar. Fakat Hristiyan Avrupa ve Amerika kıtalarına gidenler kendi cemaatlerini kurdular.

Kristof Kolomb’un 1492’deki Amerika’ya seyahatinde dahi Anusimler vardı. 1502’de Portekiz’den ticaret için **Brezilya**’ya, 1521’de de Cortés’in Meksika’yı fethi ile beraber **Mexico City**’ye yerleşen Anusimler oldu. Durum farkedilince, buralarda da İspanyol Engizisyonu kuruldu. Hollandalılar’ın Brezilya’da toprak elde etmeleriyle beraber, Anusimler Yahudiliğe dönebildiler. 1636’da **Recife**’de bulunan bir sinagoga bağlı cemaatin mevcudu, bir ara 1500 kişiyi aştı. Fakat Portekizliler 1654’de tekrar Recife’yi zaptedince, Yahudiler’in çoğu **Amsterdam**’a döndüler. Bir kısmı da Hollanda Guyanası’na, İngiliz sömürgesi Barbados Adası’na, Fransız Martinik Adası’na ve diğer Antiller’e yerleşti.

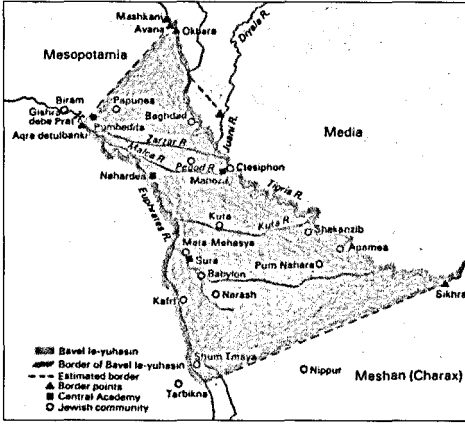
Batı Avrupa’ya kaçan Anusimler ise, Katolik kisvesi altında gizlendiler. “Portekizli” namı altında Fransa’daki Bayonne ve Bordeaux kentlerinde yaşayanların yanı sıra; İtalya’da tekrar Yahudiliğe dönen **Anconalı** Marranoslar da sözkonusudur. Ancak bunlar Papalığın koruma teminatının kalkmasıyla beraber, 1555’de yakılarak öldürüldüler. En önemli Sefaradi cemaati ise Protestan **Amsterdam**’da gerçekleşti. 17. yüzyıldan itibaren buraya Anusimler’in yerleşmesi ve tekrar Yahudiliğe dönmeleri nesiller boyunca süregeldi. Bu cemaat, Güney Amerika, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki irtibatı sayesinde ticaret alanında çok gelişti. Bu cemaat kültürel bakımdan da çok ilerledi. Özellikle Marranolar’ın uğradığı zulmü konu alan kitapların yanı sıra birçok dini kitaplar ve şiirler; Portekizce, İspanyolca, İbranice ve Yidiş lisanlarında basıldı. 1626’da kurduğu basimevinde İbranice basılmış ilk dua kitabını neşreden **Menşe Ben İsrail** (1604-1657), bir İspanyol Marrano ailesine mensuptu. Önemli bir Yahudi teoloji bilgini de olan Menşe Ben İsrail, 1656’da **Cromwell**’in Yahudiler’i İngiltere’ye tekrar kabul etmesi için gereken şartları sağlamıştı. Bununla beraber Katolik ortamda yetişmiş Mar-

ranolar, Rabinik Yahudiliği kabul etmekte zorlandılar. Örneğin Tevrat'ı rasyonalist bir açıdan eleştiren ve modern sekülerist bir felsefenin öncülüğünü yapan **Baruh Spinoza** (1632-1677), dini otoriteler tarafından Yahudilik'ten "herem" (ihraç) edilmişti. Ayrıca Sefaradi Yahudiler, 1635'te Polonya ve Almanya'daki hadiselerden ötürü Amsterdam'a yerleşen Aşkenaz Yahudileri'yle de kaynaşmakta zorlandılar.

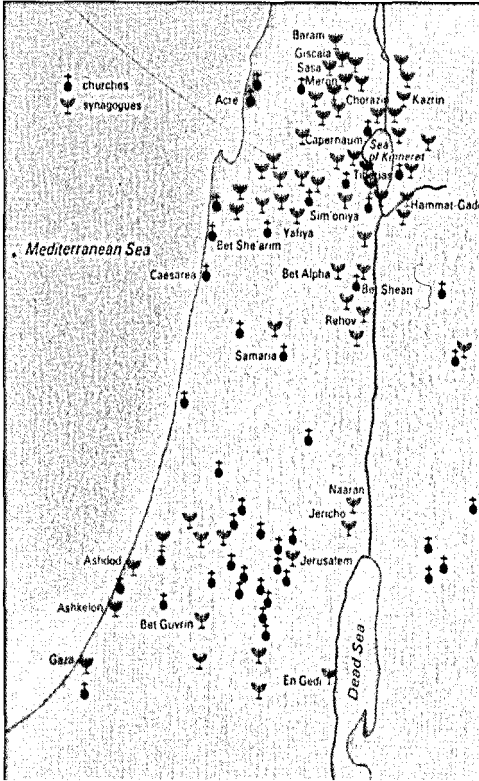
İspanya'dan kovulan Yahudiler'in büyük bir kısmı; **Osmanlı İmparatorluğu**'nun egemenliğinde bulunan Kuzey Afrika'da, Akdeniz havzasında ve Ortadoğu'da bulunan ülkelere yerleştiler. Bu ülkelerin çoğunda oldukça eski Yahudi cemaatleri bulunuyordu. Örneğin Kuzey Afrika'da 2. Bet-Amikdaş zamanından beri, Yemen'de 1. yüzyıldan beri Yahudi yerleşimi olduğu ve Ortaçağ'da Kuzey Afrika'daki Yahudi cemaatlerinin İslam yönetiminde huzur içinde yaşadıkları bilinmektedir. İspanya'dan ve Portekiz'den göçeden Yahudiler'in onbinlercesi; **Türkiye, Bulgaristan, Mısır, Yugoslavya, Suriye, Filistin, Kuzey Afrika**'ya yerleştiler. Bazı göçmenler İtalya'da **Leghorn**'a yerleştiler. Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşenler, aslında ilk kez 1391'de Aragon ve Kastilya'daki karışıklıklardan sonra Cezayir'deki **Aljer** şehrine yerleşmişlerdi ve burada **İzak ben Şeşet** (1326-1408) yönetiminde bir Yahudi merkezi kurulmuştu. 1492'deki göç dalgasında bu merkez dahil diğer Yahudi yerleşim bölgelerine de yerleşenler oldu. **İstanbul, İzmir, Selanik, Halep**, vb. yerlere yerleşen Yahudiler, Osmanlılar tarafından iyi karşılandılar. Yahudiler; tekstil, silah, el sanatları konusunda birçok bilgiyi beraberlerinde getirdiler. Göçmenler, daha önceden yerleşmiş **Romaniot Yahudilerle** kültür ve gelenek farkından doğan sürtüşmeler yaşadıysa da; Romaniotlar giderek Sefaradi geleneklerini, lisanını ve dualarını kabullendiler. Birçok Yahudi din alimi; İstanbul, Selanik ve Eretz Yisrael'de özellikle **Safed**'de yerleşerek Kabala ve dini konularda çalışma yaptılar. (29)

19) 18. yüzyıla kadar Polonya Yahudi Cemaati

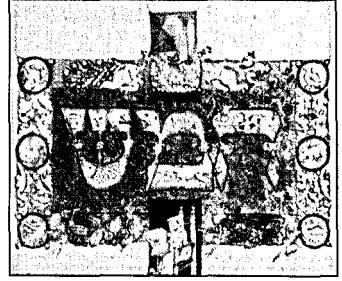
Polonya'ya ilk Yahudiler Bizans İmparatorluğu'ndan, **Hazar Devleti**'nden ve **Rusya'nın Kiev** yöresinden göçtüler. Ancak Orta Çağ'da Polonya'da yaşayan Yahudiler'in çoğu, **Bohemya** ve **Almanya**'dan göçetmişlerdi. Polonya Yahudiliği'nin kültürel yapılanmasını oluşturan ve Almanya'daki baskılardan bunalan Aşkenaz Yahudileri, ülkelerinin iktisadi gelişmesini hızlandırmak isteyen Polonyalı yöneticiler tarafından iyi karşılandılar. Kalisz Dükü Boleslaw, 1264'de Yahudiler'e koruma ve ayrıcalıklar tanıyan bir emirname yayınladı. Yahudiler, birçok ticari işe atıldılar. Ancak Katolik Kilisesi'nin ve rekabetten çekinen Polonyalıların tepkisi nedeniyle, Yahudiler kentlerin dışında kendilerine ait arazilerde yerleşimlerini kurdular.

Mişna ve Talmud Dönemlerinde (M.S. 2.-M.S. 6. Yüzyıllar) Babil'deki Yahudi Cemaatleri

Bizanslılar Döneminde Eretz Yisrael'deki Sinagoglar ("Meno-ra" Simgeli) ve Kiliseler (Haç Simgeli)

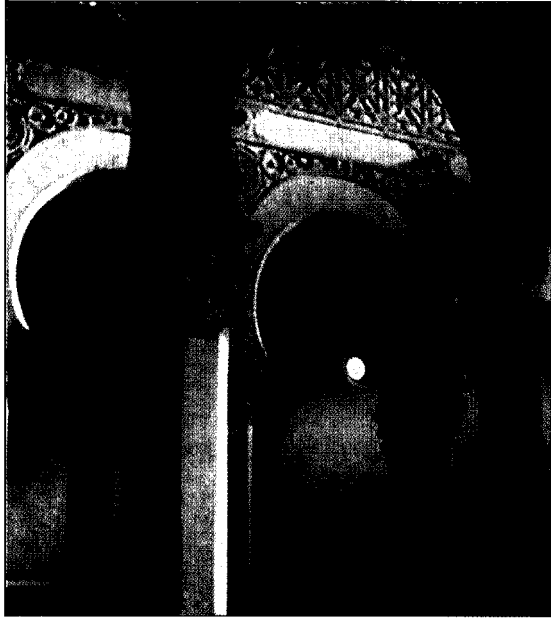
Geonim Tarafından Babil Dini Şuralarında Yorumlanan (M.S. 8. Yüzyıl) Talmud'un Yevamot Faslı'nın 14. yüzyılda Aşkenaz Rabi Asher ben Yehiel Tarafından Yapılan Yorumu

22- Eretz Yisrael'deki Arap Egemenliği Döneminde Harun al Raşid Tarafından 8. Yüzyılın Sonlarına Doğru Ramah'ta İnşa Edilen Yeraltı Su Sarnıcı.

8. Yüzyılda Babil'de Yahudi Cemaati Başkanı David Ben Zakkai ile Gaon Rav Saadia Arasında Halife'nin Arabuluculuğu.

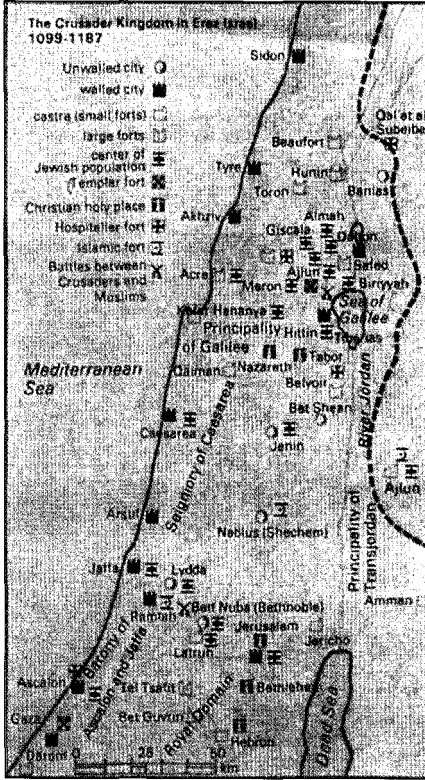
14. Yüzyıl'da Teloda'da İnşa Edilen, İspanya Yahudileri'ne Ait Sinagog. Sinagog, Daha Sonra Hristiyanlar Tarafından "Santa Maria de la Blanca" Kilisesi'ne Dönüştürülmüştür.

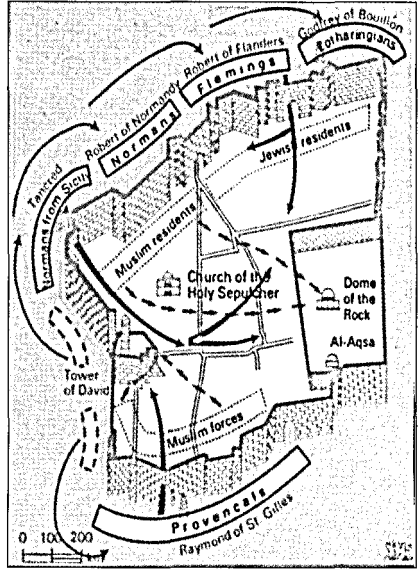
13. ve 14. Yüzyıllarda İspanya'daki Yahudi Cemaatleri ve İspanya'nın Hristiyanlar'ca Yeniden Fethi ("Reconquista")

Ortaçağ Hristiyan Avrupası'nda Yahudiler'e Yapılan Zulümlerden Enstantaneler (15. Yüzyıl Alman-yası'ndan Kalan Bir El Yazması Kitaptan)

Eretz Yisrael'de Haçlılar'ın Egemenliği (1099-1187).
Haçlılar, Ülkeyi Kalelerden Yönetmişlerdir.

Kudüs'ün Haçlılar Tarafından Kuşatılması. Kent Yahudiler ve Müslümanlar'ın Ortak Savunmasına Rağmen Yenik Düştü. Haçlılar, Kudüs'te Çok Kanlı Katliamlar Yaptılar.

Polonya Yahudileri **Yidiş** dilini kullanmış ve gençlerin dini öğrenimlerini Tal-mud, Tosafistler'in ve Raşi'in yorumları üzerinde yoğunlaştırmışlardır. 15. yüzyı-la kadar Almanya'daki yeşivalardan yararlanılmıştır. Polonya'daki ilk rabinik otorite **Rabbi Yakov Polak** (1460-1511) tarafından **Krakow**'daki Yeşiva'da baş-layan Talmudik muhakeme yönetimi, tüm Polonya yeşivalarına yayıldı. Ayrıca **Lubnin, Poznan** ve **Ostrog**'da da yeşivalar açıldı. Polonya Yahudilerinin resmi makamlar ile ilişkilerini düzenleyen **Dört Bölgeler Konseyi**, aynı zamanda Yahu-di yaşamının kaidelerini de saptıyordu. Sözkonusu olan dört bölge ise; **Büyük Po-lonya** (en büyük cemaati **Poznan**'daydı), **Küçük Polonya** (en önemli cemaat, **Krakow**'daydı), **Lvov Eyaletleri** ve **Volhinia** idi. Lublin, Podolia, Podlesia'daki cemaatler ve "9 Cemaat" da mühimdi.

1648-1649'da **Boğdan Çmelnicki** yönetimindeki **Kazaklar**, vahşi bir şekilde birçok Polonya Yahudi yerleşimini yokettiler. Bunları izleyen Rus ve İsveç istila-ları Polonya Yahudileri'nin güvence hissini ve gelişme güdümünü yıktı ve bu kez Batı Avrupa'ya, daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne göçler başladı.

Sözkonusu dönemlere ait Polonya Yahudileri'nden kalan sinagoglar (**Krakow** civarındaki 14. yüzyıldan kalan **Alte Schull**, 1626'da inşa edilen ve düşman sal-dırılarına karşı takviyeli duvarlara sahip **Lutsk Sinagogu** gibi), Yahudiler'in yö-netiminin müsamahası dahilinde yaşadıkları parlak devri yansıtan bir mimariyi ve nefis renkli tavan motiflerini içermektedir.

Polonya'da yaşanan **Çmelnicki** kırımları sonrası; İzmir'de doğan ve 1665 yı-lında mesihliğini ilan eden sahte mesih **Sabetay Tsvi**'nin **Sabetaycı** akımı, Polon-ya Yahudileri arasında yaşanan "Kurtarıcı" özleminden ötürü, rağbet gördü. (30)

20) Avrupa Yahudileri'nde Emansipasyon Hareketi

18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Yahudiler'in Avrupa top-lumlarına entegrasyonu ve eşit haklara sahip kılınmaları konusunda meydana ge-len çetin tartışmalarda varılan sonuçlar arasında; Yahudiler'in bir "reform geçir-meleri" ve "yararlı kılınmaları" sözkonusuydu. Hatta Yahudiler'de beklenen "ıs-lahat", 1781'de Hasburg İmparatorluğu'ndan **İmparator Josef II**, 1808'de **Napo-léon Bonaparte** ve 1817'de de Hollanda'da **Kral William I** tarafından yayımla-nan emimameleriyle de öngörülmüştü.

Yahudi olmayanların savunduğu bu görüş, entellektüel ve "aydınlanmış" Ya-hudiler ("**maskilim**") tarafından da destek görüyordu. Bunlar, Avrupa kültürün-den etkilenmiş ve kendi Yahudi dünyalarını küçümseyici bir şekilde yorumlayan kişilerdi. İlk "aydınlanmış" okul, 1778'de Berlin'de açıldı. Bundan sonraki 60 yıl boyunca Batı Avrupa ülkelerindeki ve Almanya'daki Yahudi eğitim düzeninde köklü değişiklikler oluştu. Dini öğrenim önemli ölçüde azaltıldı ve din dışı konu-ların ve ülke dilinin öğrenimine ağırlık verildi.

Hristiyan toplumlar Yahudiler'i rehincilik, ödünç para verme gibi üretici olmayan işlerle uğraştıkları için suçluyorlar ve bu konularda da dürüst olmadıkları yakıştırmalarını eksik etmiyorlardı. Aydınlanmış Yahudiler'in teşviki ile Yahudiler, uzmanlık gerektiren işlere ve ziraate yöneldiler ve güncel giysileri de benimsediler. Yahudiler, kendilerini Yahudi olmayan toplumdan soyutlayan Yidiş dilini de terketmeye başlayarak; ülkede konuşulan dilden başka İbranice'ye de önem verdiler. Yahudi **Emansipasyon** hareketinin öncüsü ve filozof **Moses Mendelssohn** (1729-1786), *Mezmurlar'ı* Almanca'ya tercüme etti. 1783'te tamamladığı *Tora'nın* Almanca'ya çevirisinde, "aydınlanmış İbrani yorumu" da yer alıyordu.

Yahudi dininin ulusal öğelerinin ağır basması, bir Yahudi'nin Avrupa ulusuna kaynaşmasında güçlük yaratıyordu. Bu durumda bazı Yahudiler çözüm bulamamanın umutsuzluğunda, Hristiyan dinine girmeyi yeğlediler. Örneğin **Heinrich Heine** adlı Alman Yahudisi şair, bunu "Avrupa toplumuna girmek için bir bilet" olarak nitelendirerek 28 yaşında Hristiyan olmuştu. Fakat diğer "aydınlanmışlar", Yahudi benliklerinin tümünü yitirmek istemiyorlar ve geleneksel Yahudi yaşam tarzını büyük toplum ile uzlaştırmaya çalışıyorlardı. Karşılaşılan sorunlara rağmen bu tür Yahudiler'in birleştikleri iki husus vardı. Yahudiler'in bulunduğu topraklar "anayurtlarıydı", sürgün değildiler. Ayrıca Talmudik bir deyişin sloganlaştırıldığı tarzda: "Yüce Tanrı, Yahudi halkını başka ulusların arasına serpiştirmişti", böylece Yahudiliğin evrensel manevi ilkelerini yayabilirlerdi. **Abraham Geiger** tarafından güdümlenen **Reform Hareketi** ve **Rabbi Samson Raphael Hirsch** tarafından kurulan **Yeni Ortodoks Hareketi** gelişti. R. Hirsch (1808-1888) reform ihtiyacının Yahudi dini, inanç ve gelenekleri için değil, Yahudi halkı için geçerli olduğunu savunuyordu. Keza Yahudiliğin çağdaş yaşama uyarlansının bir göstergesi olarak sinagog mimarisinde, din adamlarının giysilerinde ve dini uygulamalarının şekillerinde de değişiklikler gözlenmeye başlandı.

Emanipasyonun kökenleri "aydınlanma" devrine bağlıdır. Ancak bu konu 1789'daki **Fransız İhtilali** zamanında Fransa'da ciddi olarak gündeme geldi. Kendilerini Fransa'daki yeni sosyal anlaşımanın temsilcileri olarak gören İhtilal'in liderleri, Ulusal Meclis'te "İnsan Hakları ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi"ni yayınlarken; doğal olarak Yahudiler'e de vatandaşlık haklarının verilmesinin yolunu açmışlardı. Fakat bazı Hristiyanlar, Yahudiler'in değişik itikatları ve idealeri olduğunu ileri sürerek eskisi gibi tecrit edilmeleri gerektiğini savundular. Buna karşı olanlar ise, Yahudiler'in **insan** olarak sahip oldukları haklardan soyutlanamayacaklarını ve **ulusal niteliklerini bıraktıkları taktirde**, Fransız vatandaşları toplumuna katılmalarında bir sakınca olmadığını savundular. **Robespiyer** dahi, Devrim'in eşitlik ve özgürlük ilkelerinden bahsetmenin, bu ilkeleri bazı insanlara yasaklarken mümkün olmadığını savundu ve iki yıllık bir ertelemeyi sonra **Yahudi Emansipasyonu** kabul edilerek Fransız yasalarına dahil edildi. (31)

Yahudi Emansipasyonu, Fransız halkı tarafından pek kolay benimsenmedi. Eşitlik ilkeleri bireysel olarak verilmişti ve Yahudiler bir grup olarak görülüyordu. Ayrıca Yahudiler o güne dek oluşturdukları özerk cemaatlerin konumundan ve geleneklerinden uzaklaşmak durumundaydılar. Birçok Yahudi bu tavizleri vermekte istekli değildi. 19. yüzyılda (1802’de) Napoléon’un teşvikiyle, Emansipasyon güdüm kazandı fakat 1808’de aynı hükümdar Yahudiler’e kısıtlamalar uyguladı. Ayrıca Avrupa’da Emansipasyon’un yayılması milliyetçilik ve romantizm karşısında zorluklarla karşılaştı. Çünkü romantizm milletleri temel doğal öğeler olarak görüyordu. Bu durumda bir birey bir ulustan diğerine geçemiyordu. Bu dönemlerden kalan karikatürlerde Yahudiler’in Almanlar tarafından askerlik için uygun fizyonomide olmadıkları ifade edilmiştir. Habsburg İmparatorluğu Yahudiler’e eşit hakları ancak 1860’da tanımıştır. Bunda ayrıca başarısız 1848-1849 “Bahar Devrimi”ne Yahudi liberallerinin katılması da rol oynamıştır. Emansipasyon olayı Avrupa’da Yahudi sanatını da etkilemiştir. Bu konuda en önemli yansıma, sinagog mimarisinde görülmektedir. “Yahudi Aydınlanması” akımının en önemli önderlerinden ve 18. yüzyılın filozoflarından olan **Moses Mendelssohn**, eski sinagog mimarisini güncel düşüncelerin ışığında demode olarak görmüştür. Böylece geleneksel oryantal mimari stilin yerini Yahudiler’in yaşadığı Avrupa ülkelerinin kültürü almıştır. **Reform Hareketi**’nin ışığında, sinagogun dahili dizaynı kiliseninkine benzetilmiştir. Magen David ve On Emir sıkça kullanılan süsleme motifleri olmuş, hatta Magen David sinagoglarda, kiliselerde haçın yerleştirildiği yerlere yerleştirilmiştir. Emansipasyon sayesinde yetenekli genç Yahudiler, sanat akademilerinde tahsil görerek kamu binalarının mimarları veya portre ressamı olarak Almanya, Hollanda, İngiltere, Avusturya ve ABD’de ünlü oldular. Örneğin **Moritz Daniel Oppenheim** (1801-1882), bunların en ileri gelenlerindendir. Sanatta emansipasyonun etkisi, Doğu Avrupa’daki küçük kentlerdeki Yahudi cemaatlerinde de hissedildi. Buralarda yetişen Yahudi ressamı arasında **Maurvey Gottlieb** (1856-1879) ve **Isidor Kaufmann**’ı (1854-1921) zikretmek gerekir. (32)

21. Hasidizm ve Mitnaggedim

Polonya’nın güneybatı eyaletlerinde (Volhinia ve Podolia) Yahudiler’in 1648-1649 yıllarında uğradığı saldırılar, 18. yüzyılda **Haidamack** çetesinin talanları ve **Sabetaycılık** akımının başarısızlığı ve bunun yarattığı hüsrana, **Rabbi İsrail Ben Eliezer Ba’al Şem Tov**’un (1700-1760) etkinlikleri için zemin hazırladı. Kendisi pogromların cereyan ettiği Podolia’da doğmuştu; 30 yaşlarında “Ba’al Şem” (vücudun ve ruhun acılarını yakarmalar, dualarla mucizevi bir şekilde iyileştiren kişi) olarak tanınmaya başladı. Öyküleri, önerileri ve yönlendirmesi ile etrafına “**Hasidim**” adı verilen müritler toplamaya başladı. Yaşam tarzı ve kendinden ge-

çerçesine dua etmesi, etrafına toplananları çok etkiledi ve daha sonraki nesillerde gelişen **Hasidik Tsadikler**'in örneği oluştu.

Hasidizm, dört ana ilkeye dayanıyordu: Tanrı'ya dua ederek güçlü bir ruhsal deneyim yaşama; dini emirlerin uygulanmasında bireyin "içten niyetli" olmasının büyük önemi; Tanrı'ya ibadette kendini maddi şeylerden men etmektense, bunlardan sevinç duyma; müstesna erdemleri sayesinde Tanrı'ya daha yakın olan ve Tanrı ve halk arasında bu yüzden bir çeşit aracı olan "**tsadik**" (dürüst kişi) veya "**Ribi**" sıfatını taşıma...

Ba'al Şem Tov'un ölümünden sonra öncülüğünü yaptığı hareketin başına, müridi **Rabbi Dov Baer** (1704-1773) geçti. Hareket, Batı Polonya ve Beyaz Rusya'ya da yayıldı. Mezirehli Magid olarak da anılan Dov Baer'in ölümünden sonra Hasidik hareket, yerel ribilerin (Tsadiklerin) yönetiminde dağıldı. Hareket, babadan oğula devreden çeşitli Tsadik sülaleleri (**Lubaviç Habad, Bratslav, Ruzhin**) yönetimine girdi.

Hasidizm'in süratli bir şekilde yayılması, "**Mitnaggedim**" ("muhalipler") çevrelerinin oluşmasına neden oldu. Hasidizm'in Kabbalist eğilimleri, Sabetaycı mesianik eğilimlerle karıştırıldı. Gerçi Hasidler'in mesianik iddiaları yoktu, fakat Tanrı'ya ibadeti neşe içinde gerçekleştirmeleri, özellikle yeşivaların bulunduğu Litvanya ve Beyaz Rusya'da çok itici bulundu. Mitnaggedim, **Vilna Gaonu Rabbi Eliya Ben Solomon Zalman** (1720-1797) çevresinde örgütlendiler. Fakat Mitnaggedimin kuşkuları yersiz çıktı. Hasidler, cemaatin kurumlarına karışmadılar. (33)

22. 18. ve 19. yüzyıllarda Rusya Yahudileri

19. yüzyılın sonlarına dek Avrupa ülkelerinin çoğunda Yahudiler'e eşit vatandaş hüviyeti tanınmış olmakla beraber, bu durum Rusya ve Romanya'da gerçekleşmemiştir. Bu yüzyılın sonlarında Rusya, dünya Yahudi nüfusunun yarısı kadarına tekabül eden 5 milyon Yahudi'yi barındırıyordu.

Güneyde Osmanlı İmparatorluğu'nun yitirdiği toprakların ve Polonya'nın bazı bölümlerinin de katılmasıyla Rusya'nın egemenliğine giren Yahudiler'in, ana Rusya topraklarında yerleşmesine Çarlar müsaade etmediler... Yeni katılan topraklar 1 milyon kilometre kare kadardı ve buradaki nüfusun %11 kadarı Yahudi olmakla beraber, bunların ekonomik durumu çok kötüydü. Çarlar, Yahudiler'in özümlemesi koşuluyla kendilerine bazı haklar vermeyi uygun gördüler. **Çar Aleksandr I** (1801-1825 arası hüküm sürdü), Yahudiler'e bazı vatandaşlık hakları sağladıysa da; sonra gene kısıtlamalar uygulandı. **Çar Nikola I** (1825-1855 arası hüküm sürdü) katı müeyyideler uyguladı. 1827'de yayınladığı bir emirle Yahudiler, 12 yaşının üstündeki erkek çocuklarını askerlik hizmeti eğitimi için göndermek zorundaydılar. Bunlar, 18 yaşından itibaren 25 yıl süren askerlik hizmeti ya-

pıyorlardı. Böylece Yahudi yaşamından soyutlanmalar hedeflenmişti. **Çar Aleksandr II** (1855-1881 arası hüküm sürdü) daha liberal davranarak; Kantonist Yasa olarak bilinen bir ırkçı yasayı ve benzeri kanunları ıslah etti. Yahudi akademisyenler, sanatçılar, zengin tüccarlar, **St. Petersburg** ve **Moskova**'da cemaatler oluşturdular. Fakat **Çarlar**, genelde Yahudiler'de bir reform oluşturmamışlar. Üstelik birçok Yahudi genci, ihtilalci siyasal hareketlere karıştığından ağır cezalara çarptırıldılar.

Rusya'daki "**Askala**" (Aydınlanma) akımı Almanya'daki gibi asimilasyonu doğurmadı. Rus Yahudileri'nin çoğu, daha iyi bir tahsil görmeyen Yahudi kültürünün gelişmesine paralel olarak gerçekleştirebileceğini savundular. Nitekim Rusya'daki Yahudi Askala akımı, modern İbrani edebiyatının ilk yazarlarının (**Abraham Mapu**, **J.L. Gordon**, **Mendele Moykher Seforim**, **Feuerberg**, vb. gibi) yetişmesini sağladı. (34)

Rus Yahudileri'nin küçük sanatlara ve ziraate yönelerek verimli olmalarını amaçlayan **ORT** 1880'de kuruldu. 1897'de kurulan **Bund** adlı Yahudi Sosyalist Partisi'nin üyelerinin çoğu, genç entellektüellerdi ve partinin geniş bir proleter tabanı mevcuttu. Bund'un amacı, Yahudi proleteryaşının çalışma koşullarını düzeltmek ve mevcut rejimin yerine sosyalist düzeni kurmaktır; bu amaçla Bund, üyelerini aydınlatacak toplantılar ve grevler düzenlemiştir. Bund, Yahudiler'in pogromlara karşı kendilerini savunması için milis grupları da oluşturmuştur. 19. yüzyılın sonlarında **Aleksandr III** (1881-1894) ve **Nikola II** (1894-1917) zamanında Rusya'da antisemitizm yaygın bir şekilde görülmüştür.

Pogromlar, Rusya'daki antisemitizmin doruk noktalarıdır. Batı ve Orta Avrupa'da gelişen antisemitizmin Rusya'ya da yayılmasının yanı sıra, ülkede kontrol edilemeyen sosyal huzurluklar da pogromların meydana gelmesinde etken olmuştur. 1881 ile 1884 yılları arasında Güney Rusya'da ve Ukranya'da cereyan eden ve "**Sufot ba-Negev**" ("Güney'deki fırtınalar") olarak adlandırılan ilk şiddet olayları dalgasında yüzlerce Yahudi öldürüldü. Daha sonra **Nevgord** ve **Varşova**'da da pogromlar patlak verdi. Bu pogromlar için gösterilen bahane, **Çar Aleksandr II**'nin 1881'de "**Narodnya Volya**" ("Halkın İradesi") adlı devrimci bir örgüt tarafından öldürülmesi ve bu örgüt mensuplarından ölüme mahkum edilenler arasında **Hessia Heflman** adında bir Yahudi kadının da bulunmasıydı... Rus makamları, pogromların halkın **Çar**'ın intikamını almak için meydana geldiğini ileri sürmüşlerse de; **Aleksandr III**'ün (öldürülen **Çar**'ın oğlu) ayaklanmaları düzenlediği ve Yahudiler'i günah keçisi olarak kullandığı hakkında deliller vardır. Üstelik Yahudiler'e bu olaylardan sonra başka kısıtlamalar da getirilmiştir.

Bu pogromların sonucu olarak Yahudiler'in ilk tepkisi, Rusya'yı terketmek olmuştur. Orta ve Batı Avrupa'ya ve Amerika'ya yönelen göçmenlerin yanı sıra, sorununa çözüm olarak **Eretz Yisrael**'e gitmeyi görenler, buraya ilk göç dalgasını ve-

ya **Birinci Aliya'yı** (1882-1903) oluşturdular ve **Hovevei Zion** adlı Siyonist örgütlerini kurdular.

İkinci pogrom dalgası, 1903-1906 yılları arasında 1905'de Rusya'daki ihtilale yol açan huzursuzluklarla bağlantılı olarak gelişti. Liberal ve sosyalist partilerin karalanması için devlet yetkilileri, bu partilerde yer alan Yahudi yöneticileri hedef aldılar. Bu pogromların ilki Besarabya'da 1903 Pesahı'nda **Kişinev**'de cereyan etti. 49 Yahudi öldürüldü, yüzlercesi yaralandı ve 1500 kadar Yahudi evi ve dükkanı yağmalandı. Devlet yetkililerinin pogromu teşvik edici tutumu, "kendini müdafa" cemiyetlerinin oluşmasına sebep oldu. Bunlara genç Siyonist ve sosyalist Yahudiler katıldılar. Kısa bir süre sonra **Gomel**'de meydana gelen pogromda bu örgütler saldırganlara karşı kendi cemaatlerini koruyabileceklerini kanıtladılar. Fakat devletin güvenlik güçleri saldırganlara engel olacaklarına, bunların üstüne gittiler. Diğer pogromlarda da aynı davranışlarla karşılaşan Yahudiler, Eretz Yisrael'e **İkinci Aliya'yı** oluşturarak (1904-1914) göçü sürdürdüler ve orada Yahudi yerleşimcilerini koruyacak **Bar-Giora** ve **Haşomer** gruplarının çekirdeğini oluşturdular.

Amerika kıtasına olan göçün önemli bir kısmı da Arjantin'e yöneldi. **Baron Maurice de Hirsch** (1831-1898), milyonlarca Yahudi'nin Rusya'dan ayrılıp, Arjantin'de zirai yerleşim birimleri kurmalarını teşvik etmişti. 1877'de Arjantin'de Hirsch'in kurduğu **Jewish Colonization Association (JCA)** önderliğinde oluşturulan bu tür 25 çiftlik mevcuttu... (35)

23) İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Doğu Avrupa'daki Yahudi Kültürü

19. ve 20. yüzyıllarda Doğu Avrupa, dünyadaki en büyük Yahudi kültürü merkeziydi. Almanya'daki **Askala** (Aydınlanma) akımının Doğu Avrupa'ya da sirayet etmesiyle beraber, **Galiçya**'da Yahudiler için Askalacı liderlerden **Hertz Bomberg** tarafından açılmış okullarda yetişenler, geleneksel Yahudi yaşam tarzını hicvettiler. Ayrıca **İbrani** ve **Yidiş edebiyatının** temeli de atıldı. Ancak Yahudiler'in modernleşmesi, onların 19. yüzyılda büyük kentlere (Varşova, Kiev, Odesa, vb.) yerleşmesi ile mümkün oldu. Fakat büyük toplumla kaynaşmak isteyen Yahudi entellektüelleri dışlandı ve hayal kırıklığına uğradılar. Bu durumda **ulusal bir Yahudi edebiyatı oluştu**. **Mendel Moher Soferim** (Şalom Yakov Abramoviç, 1836-1917), **Isaac Leib Peretz** (1852,1915), önceleri Askala tutkunu iken mahalli yazı dillerini bırakıp Yidiş ve İbrani dilinde yazmaya başladılar... Bir zamanlar alay konusu olan **Stetl** yaşantısı ulusal bir simge olarak bu dillerde işlenmeye başlandı... **Şolem Aleyhem** (1859-1915) bu lisanların haricinde Rusça da yazdı. **Simon Dubnoro** (1860-1941), radikal ve popülist düşünceleriyle etkilediği toplumu tarihsel yazılarıyla dile getirdi. **Uri Zve Greenberg** (1896-1980), İbranice ve Yi-

diş dilinde yazılmış şiirlerinde ekspresyonizmden etkilendi ve “Khaliastre” (“Vahşi Çete”) adlı genç şairler grubunu kurdu. **Haim Nahman Bialik** (1873-1934), Doğu Avrupa Yahudi kültürünün canlanmasında etkin bir rol oynadı. **Yakov (Jankel) Adler** (1895-1949), Polonya’da Yahudi folkloru geleneklerini resimlerine yansıttı. Doğu Avrupa’daki kültürel gelişmeler, Hristiyan mimarisinden etkilenen **sinagog mimarisinde** de gözlemlendi. Ayrıca hemen hemen her Doğu Avrupa kentinde “**kleyzmerim**” adı verilen Yahudi müzisyenlerden oluşan orkestralar vardı. Bunlar; folk müziğine ağırlık verirler ve düğünlerde, bayramlarda çalarlar, violin, kontrobas, klarinet, flüt ve trompet gibi enstrümanlar kullanırlardı. Keza Yidiş tiyatrosu da, 1920’lerde Sovyet Rusya’da ilerlemişti. Stalinist dönemle beraber bütün bu kültürel etkinlikler sona erdi... (36)

24) Yahudi Milliyetçi Akımların Gelişmesi

Emansipasyonun Yahudi sorununa bir çözüm getirmeyeceği ortaya çıkınca; gerek emansipasyona dahil olmuş olan, gerekse dindar olan Yahudiler, Diaspora’yı terketme ve Eretz Yisrael’de yerleşme doğrultusunda düşünmeye başladılar. **Zevi Hirsch Kalischer** (1795-1874), **Yuda Alkalai** (1798-1888) adındaki iki Yahudi din adamı ve Alman sosyalizminin kurucularından ve düşünür **Moses Hess** (1812-1875), Yahudiler’in kurtuluşunun ancak Eretz Yisrael’de kitlesel yerleşim ile mümkün olabileceğini savundular. Dindar bir Yahudi olmamakla beraber Hess, Yahudiler’in Diaspora’da bir geleceği olmadığına ve Eretz Yisrael’de yerleşip sosyalist ilkelere dayanan dürüst bir toplum oluşturmak suretiyle insanlığın kurtuluşundaki tarihsel gelişmeye büyük bir katkıda bulunacaklarına inanıyordu...

1881’de Rusya’da cereyan eden **pogromlar**, kuşkusuz Siyonizmin milliyetçi bir hareket haline dönüşmesi için güdüm sağladı. “**Hovevei Zion**” (“Hibbat Zion”) ve “**Bilu**” gibi cemiyetler, Eretz Yisrael’de Yahudi halkının siyasal ve ekonomik canlanmasını hedefliyorlardı. Odessa’lı doktor **Leon Pinsker** (1821-1891), “**antisemitizmin tedavisi mümkün olmayan bir hastalık olduğunu**” ve bunun panzehirinin Siyonizm olduğunu 1882’de neşrettiği “**Autoemancipation**” (“Kendini Özgürleştirme”) adlı broşüründe açıklıyordu. Pinsker ve **Moses Leib Lilenblau**’un (1843-1910) çabalarıyla 1883’de Odessa’da kurulan **Zerubavel** cemiyeti, Rusya’da mevcut tüm Siyonist örgütlerin biraraya gelmesi çağrısını yaptı. Ancak Çarlar’ın siyasal kısıtlamaları, Yahudiler arasındaki dinsel ve geleneksel görüş ayrılıkları, maddi sıkıntılar, örgütün başarısını engelledi. Fakat gene de daha sonraki Siyonist gelişmeler için gerekli kültürel yapılanma oluşmuş oldu. Örneğin **Ahad ha-Am** (**Aşer Ginsberg**, 1856-1927), Diaspora’daki Yahudiler’in eğitimi konusuna çok önem vermişti. **Eliezer Ben-Yehuda** (1858-1922), Eretz Yisrael’de yerleşerek daha sonra İsrail’in İbrani Dili Akademisi’ne dönüşen “Va-

ad Laşon"u kurmuştu. Ben Yehuda, İbranice dergiler yayınlamış ve İbranice'ye yüzlerce yeni kelime ekleyerek bir lügat hazırlamıştı.

"**Hibbat Zion**" akımı, Doğu Avrupa'da günlük olayların arasında boğuldu. Fakat Batı Avrupa'da emansipasyonun modern antisemitizm ile yaşandığı Fransa, Almanya ve Avusturya gibi ülkelerde **Siyonizm** yeni bir ivme kazandı. Fransa'da 1894'de **Dreyfüs Davası**'nın en yüksek düzeyde antisemitizmi yansımasıyla beraber davayı izleyen Viyanalı gazeteci **Theodor Herzl** (1860-1904), konuya köklü bir yaklaşımla girdi. Herzl'e göre; Batı Avrupalı Yahudiler eşit haklar almış olmakla beraber özümlelenememişlerdi ve hâlâ "ulus içinde ulus" görünümü arz ediyorlardı. Bir "Yahudi Devleti"nde bu ulusal sorun çözüm bulacaktı. Ayrıca **antisemitizm** Yahudilere felaket getirecekti; Yahudiler, liberal rejimlerin çökmesiyle beraber sosyalist devrimlerin içine itilecekti. Avrupa devletlerinin, uluslararası tanınırlığa sahip bir Yahudi devletinin kuruluşuna yardımcı olması gerekiyordu...

Herzl'in fikirleri genelde Yahudi çevrelerinde pek sıcak karşılanmadı. Maddi yardım talebinde bulunduğu zengin Yahudi işadamları Herzl'i garip buldular; din adamları ise yeni antisemit tepkilerden çekindiklerinden "Yahudi Devleti" fikrini tekzip ettiler. Fakat Hovevi Zion mensupları Herzl'in programına büyük ilgi gösterdiler. 1897'de Basel'de yapılan "**Birinci Siyonist Kongresi**"ne bütün dünyadan delegeler katıldı. Basel'de "Siyonizmin Eretz Yisrael'de Yahudi halkı için hukuken güvenceye bağlanması için bir yurt kurulmasını talep ettiği" doğrultusunda çıkan karara göre, Kongre Eretz Yisrael'de Yahudi sanaktarların ve çiftçilerin yerleşmesini öngördü. Dünya Siyonist Örgütü kuruldu ve Herzl ömür boyunca başkanı seçildi. Ayrıca **Yahudi Milli Fonu** gibi 1901'de kurulan bankalarla bu tür yerleşimler için kaynak yaratmaya çalışıldı. Fakat Herzl'in bu amaçla yaptığı temaslar ve **Abdülhamit II**'ye toprak satın almak için yaptığı teklif sonuç vermedi. Bu arada İngilizler, Siyonist Örgüt'ün Doğu Afrika'da Yahudiler'i yerleştirebileceği önerisini getirdiler ("**Uganda Projesi**"). Bazı Siyonistler, Yahudiler'in pogromlarda kıyımına uğradığı ve bu teklifin yapıldığı 1903 yılında Yahudiler'in en azından geçici bir barınak sahibi olabilmeleri açısından, öneriye ilgi ile baktılar. Fakat "Sion olmadan Siyonizmin olamayacağını" savunanlar, bu görüşe karşı çıktılar. Ancak İngilizler'in önerisi hemen reddedilmedi. 1904'te Theodor Herzl öldü. 1907'de toplanan Siyonist Kongre ise, Eretz Yisrael'in dışındaki bir yerde Yahudi yerleşimini reddetti. Daha sonraki çabaların tümü, Eretz Yisrael'de bir Yahudi yerleşimine yönelikti. (37)

25) İslam Ülkelerinde Yahudiler

15. ve 19. yüzyıllar arasında İslam ülkelerinde yaşayan Yahudiler'in büyük bir kısmı, **Osmanlı İmparatorluğu** hudutları içinde yaşıyordu. Ayrıca **İran**, **Afganistan** gibi ülkelerde de Yahudi cemaatleri vardı.

İslam şeriatına göre "**ehl-i kitab**" olarak adlandırılan ve kendileri daha önce-

den Tanrı tarafından bir dini kitap sahibi yapılmış Yahudiler ve Hristiyanlar, “zımmi” statüsüne tabi idiler ve fiziki korunmaya alınmışlar; kendilerine dinsel, sosyal ve hukuki özgürlükler verilmişti. Zimmiler, kendilerine sağlanan bu haklar karşılığında “cizye” adında bir vergi ödüyorlardı. Bunun yanısıra **Halife Ömer II** zamanında 8. yüzyılda yapıldığı sanılan bir **pakt**a göre, Yahudiler’in uyması gereken çeşitli kurallar bulunmaktaydı. İslam’a göre dinde zorlanma sözkonusu olmamasına rağmen, Şii yönetiminde veya merkezi hükümetin otoritesinin zayıfladığı uzak eyaletlerde bu tür hadiselerle rastlanmıştır. Örneğin 1679’da **San’a**’daki bütün Yahudiler dinlerini değiştirmektense sürgüne gitmeyi yeğlemişler; İran’da Meşhed’deki Yahudiler 1839’da din değiştirmeye zorlanmışlardı. 19. yüzyılda Yemen’deki Yahudiler’i aşağılayıcı işlerde çalıştıran emirler yayınlanmıştır. Çeşitli dönemlerde özellikle Hristiyanların kıskırttığı **kan iftiralarıyla**, Yahudiler’e karşı şiddet olayları meydana gelmiştir. Örneğin 1840 yılında Şam’da cereyan eden kan iftirasında Yahudiler, bir papazı ve Müslüman yardımcısını öldürmekle suçlanmışlar; çıkan olaylarda Yahudiler’in Osmanlı Padişahı tarafından korunması için, **Sir Moses Montefiore** (1784-1885) ve Fransa Adalet Bakanı **Isaac Adolphe Crémieux** (1796-1880) devreye girmişti.

Genellikle mahalli yöneticiler, Yahudi cemaatlerinde merkezi bir yönetim örgütü kurulmasını teşvik etmişlerdir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti ve diğer önemli bazı yerleşim merkezlerinde **Hahambaşılar**’ın, Fas’ta **Nagid**’in, Tunus’ta **Kaid**’in başında bulunduğu örgütler oluşmuştur. Yemen’de bu işlevi **Merkezi Bet-Din** yapmıştır. Bu örgütlerin devletle istişarede bulunarak Yahudiler’in korunmasını sağlaması mümkün olmuştur. Bazı durumlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi, Yahudiler’in hükümet çevresinde danışman, doktor, diplomat veya mütercim olarak yer almaları da mümkün olmuştur. 1839’da Osmanlı Hükümeti’nin **Tanzimat Fermanı**’nı kabul etmesiyle Yahudiler’in vatandaşlık statülerinde eşitlik sağlanmıştır.

İslam ülkelerinde yaşayan Yahudi nüfusun büyük bir kısmı, Akdeniz kıyılarındaydı. Fakat belli başlı ticaret yolları üzerinde yerleşmiş olan **Semerkant** ve **Buhara** gibi kentlerde, ayrıca halı ihracatının gerçekleştirildiği Irak’taki **Basra**, İran’daki **Şiraz** ve **İsfahan** gibi halı ticareti ve Yemen’deki **Hudeida Limanı** gibi kahve ticareti yapılan kentlerde de Yahudi cemaatleri bulunmaktaydı. Fas, Yemen, Kuzey Irak ve İran’da Yahudiler, iç bölgelerde gezgin olarak da yaşadıkları gibi, uzak yerleşim bölgelerinde ve dağlık alanlarda da oturuyorlardı. Geçimlerini ziraat, el sanatları ve gezgin tüccarlıktan sağlıyorlardı. Örneğin Kuzey Irak’ta yaşayan Kürt Yahudileri olarak adlandırılan Yahudiler, hayvancılık ve karasabanlı ziraat ve özellikle kadınların üretimiyle gerçekleşen halıcılıkla meşgul oluyorlardı. Fas’ta Atlas Dağları’nda yaşayan Yahudiler, tarlalarda çalışıyorlar ve bitkisel yağlar da üretiyorlardı... Yemen, İran, Suriye ve Fas Yahudilerinin rahat

ettiği bir iş de, mücevhercilik ve kıymetli madenler işçiliğiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun **Selanik** ve **Safed** kentlerinde Yahudiler tekstil sanayii ve kumaş boyama işi ile ilgileniyorlardı. Afganistan ve Buhara'da yaşayan Yahudiler, Hindistan ve Avrupa ile kürk ticareti yürütüyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri Yahudilere herhangi bir ticari kısıtlama getirmediler. Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin ve askeri kuvvetlerinin finansman, gıda, giyim gibi gereksinimlerinin karşılanmasında; vergi tahsildarlığında, hammallık, işçilik, denizcilik gibi emek işlerinde, küçük düzeyde ticarete ve uluslararası ticarete de rol aldılar.

1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ve İslam ülkelerinde Batı etkisinin görülmesi ile beraber, kenlerde Yahudiler'in yaşama oranı arttı. Bankacılık ve finans sahalarında çalışan Yahudiler'in sayısı da arttı. Fakat Yahudiler'in Hristiyan rakipleri ile olan ticari sürtüşmeleri sorunlar doğurdu.

İslam ülkelerindeki Yahudi cemaatlerinde gerek laik, gerekse dinsel işlerle görevli yöneticiler, cemaatte ileri gelenlerin oluşturduğu **Maamad** adlı bir konsey tarafından birkaç yıllık dönemler için seçilirdi. Günlük işler bazı komisyonlar tarafından yürütülürdü. Vergiler "**Arikha**" adında bir örgüt tarafından toplanırdı. Ayrıca çeşitli hayır kuruluşları vardı. Cemaatlerle ilgili kurallar, laik liderler ve dini bilgiler tarafından çıkartılan düzenlemeler (**takanot**) ve anlaşmalar (**askamot**) şeklinde saptanırdı. Din bilginlerinden dini mahkemelerde görevli din adamları ve **Talmud-Tora**'da eğitim verecek din adamları seçilirdi. Ayrıca düzenli yeşivalardan başka, **Kabala** ile ilgili gizemsel bilgilerin öğrenimi özel yeşivalarda yapılırdı. Örneğin Yemen'de çocuklar daha üç yaşındayken "**Mori**"ye teslim edilirdi. Mori; çocuğa İbranice okuma-yazma, biraz matematik, dualar, Tora'nın Aramice olarak Onkelos tarafından yapılmış tercümesinin okunmasını, Mişna, midraşlar ve biraz Alaha hakkındaki bilgiyi öğretirdi.

Alaha konusunda İspanya göçmeni Yahudiler, tüm Yahudi aleminin benimseyeceği yasalar oluşturdular. Safed'li **Josef Karo** (1488-1575), **Şulhan Aruh** ile dini yasaların bir nevi **kodeksini** oluşturdu. Bağdath **Jozef Haim** (1835-1909), doğu cemaatlerinin Alaha konusunda rücu ettikleri **Ben İş Hai**'yi yazdı. Ahlaki konularda verilen eserler, İspanya'dan sonra İslam ülkelerinde de başarıyla üretilmeye devam edildi. Safed'de **R. Eliya de Vidas** (öl.: 1588) tarafından yazılan **Reşit Hohma**, İzmirli **Eliya Akohen Aitamari** (öl.: 1729) tarafından yazılan "**Şavet Musar**", İstanbul'da **Rabi Yakov Hulli** (1689-1732) tarafından yazılan **Me'am Loez** ve mesianik özelemler taşıyan ve yazarı belli olmayan "**Hemdat Yamim**" adlı yapıt ve çeşitli "**bakaşot**" adındaki manzum dinsel yakarılar, folklorik şarkılar ve öyküler, kültürel birikimlendendir.

Şulhan Aruh, Maimonides'ten beri gelen Yahudi felsefesini geri plâna atarak, Yahudiliği bir bakıma kültleştirdi. (66) Ancak 19. yüzyıldaki emansipasyon akımlarının etkisi, "**Kol Yisrael Haverim**"ın İslam ülkelerinde Avrupa kültürünü ve

ren Yahudi eğitim müesseselerini yayması, İbranice'nin ve mahalli konuşma dillerinin daha geri plana itilerek **Fransızca'nın** Balkanlar ve Kuzey Afrika'da yaygınlaşmasını ve birçok Yahudi gencinin Avrupa kültürü veren okullara gönderilmesini beraberinde getirdi. (38)

26) Amerikan Yahudi Cemaati'nin oluşması

Amerika'ya Yahudi yerleşimi, New Amsterdam Hollanda kolonisine 1654'deki yerleşimle başlar. Kuzey Amerika'nın batı yöreleri İngiliz yönetimine girdiği zaman burası **New York** adını aldı. Ayrıca **Newport, Savannah, Charleston** ve **Philadelphia**'da Yahudi cemaatleri kuruldu. 1776'da Koloniler İngiltere'ye karşı bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde, buralarda ancak 2000 kadar Yahudi yaşıyordu. Anayasa'ya 1791'de yapılan eklerle, din ve devlet işleri ayrıldı ve Yahudiler'e eşit haklar tanındı. Fakat 19'uncu yüzyılın başlarına dek yasal bazı ayrımcı tutumlar süregeldi.

19. yüzyılda Orta ve Batı Avrupa'dan gelen Yahudi göçleriyle 1826'da 5.000 dolaylarına yükselen Amerikalı Yahudiler'in nüfusu, 1880'de 280.000'e çıktı. 1848 Baharı Devrimi'nin hayal kırıklığına uğrattığı Alman Yahudisi göçmenleri, beraberlerinde kökenleri Almanya'da olan **Reform** hareketini de getirdiler. 1880'lerde ABD'de 200 kadar **Reformist** cemaate karşın pek az Ortodoks cemaat bulunuyordu. Göçmenler başlangıçta seyyar satıcılık ve ufak çapta ticaretle uğraşıyorlardı. Batıya doğru seyahat eden Yahudiler; **Cleveland, Chicago, Detroit, Milwaukee** gibi kentlerde büyük cemaatler oluşturmaya başladılar. Seyyar satıcı Yahudiler, zamanla kendilerine at arabası ve dükkan aldılar. Amerika'daki İç Savaş'ta 7.000'i Kuzeyli olarak 10.000 kadar Yahudi de çarpıştı. Savaş'tan sonra Amerika Yahudi cemaati iktisadi bir dengeye kavuştu. 1920'lerin sonunda ABD'deki Yahudiler'in sayısı 280.000'den 4.500.000'e çıkmış olup; dünyanın en büyük Yahudi cemaatini oluşturuyordu. Göçmenlerin %94'ü kadarı bu dönemde Rusya'dan gelmişti. Göç nedenleri arasında antisemitizm, pogromlar, ayrımcı yasalar ve buna karşılık Yeni Dünya'daki büyük olanaklar vardı...

Göçmenlerin büyük bir kısmı batının sınai ve ticari merkezlerinde, özellikle New York'ta oturuyorlardı. İlk gelenler, ucuz ve kalabalık yerleşimleri tercih ettiler. Örneğin **Manhattan**'ın güneydoğusunda 6 kilometrekarelik alanda 350.000 Yahudi yaşıyordu. Göçmenlerin çoğu, elverişsiz koşullarda haftada 70 saat tekstil atelyelerinde çalışıyordu. Yaygın konuşma lisanı **Yidiş**'ti. Zamanla bazı Yahudilerin ekonomik durumu düzeldi. Fakat diğerlerinin durumunun düzelmesi, **sendikal hareketlere** güdümleri kazandıran Yahudiler'le mümkün oldu. Avrupa'daki sosyalist ideolojilerin etkisiyle hareket etmekle beraber, bu girişimciler aynı zamanda Amerikan sendikacılığının temellerini atıyorlardı... 1888'de bazı Yahudi sendikaları United Trade Union'a katıldılar ve kamu oyunu sendikacılığın önemi ko-

nusunda bilinçlendirdiler. 1920'lerin başında 250.000 sendikalı Amerikalı Yahudi bulunuyordu. Sendika başkanları, maaş arttırımının haricinde; sağlık hizmetleri ve sosyal yardımlaşmada örgütlenmeye, ayrıca basın ve kültür etkinliklerine de eğildiler. Bu faaliyetler ve çeşitli mahalli dernekler, Yahudiler'i bir arada tutuyordu. Fakat yeni ortamda Yahudiler dini geleneklerden uzaklaşmaya başladılar. Çoğu sinagoga yalnız Şabat ve bayram günleri gitmeye başladılar. Bunlardan sonraki nesil sinagoga daha da az uğramaya başladı. Geleneklere bağlı olanlar, Amerikan ruhuna göre demode olarak nitelendirdikleri **Ortodoks** uygulamalardan ve fazla "Yahudi dışı" olan Reform'dan da kaçınarak; **Conservative** dinsel hareketini benimsediler. Amerikan vatandaşlığının alınmasında Amerika'ya ters düşme korkusu, Siyonizm'e fazla ilgi duyulmamasına neden oldu. Zaman içinde Eretz Yisrael'de sosyalist bir yerleşimi öngören Siyonizm daha çok ilgi gördü. Zamanla Amerikalı Yahudi çocukların devlet okullarına gitmesi ve sınırlı bir din öğrenimi görmeleri nedeniyle, bazı çocukların hiçbir Yahudilik eğitimi almadan yetişmesi gibi bir durum ortaya çıktı...

Birinci Dünya Savaşı'nda Amerikan Ordusu'nda 250.000 kadar Yahudi vardı ve 3000 kadarı savaşta öldü. 1920'li yıllarda ABD'ye göçmen girişine sınırlamalar kondu; ayrıca Yahudi karşıtı akımlar da gözlemlendi. Bu arada Amerikalı Yahudiler'in ekonomik konumunda değişiklikler de oluştu. Örneğin ilk muhacir nesil sanayide %61, ticaretle %39 ve serbest mesleklerde sadece %3 oranında yer alırken; üçüncü ve dördüncü nesiller, sanayide sadece %10, ticaretle %29 ve serbest mesleklerde de %61 oranında faaliyet gösteriyorlardı... 1929'da cereyan eden iktisadi bunalım döneminde Yahudiler de büyük zarar gördüler. Bu dönemde antisemitizmin de azması, Yahudiler'in ulusal kimliklerine eğilmelerine ve Avrupa'daki Nazizm'den kaçabilen Yahudiler'e yardım etmek için çaba sarf etmelerine neden oldu. (39)

27) 19. ve 20. yüzyıllar arası Eretz Yisrael

16. yüzyılın sonlarından itibaren, Yeruşalayim ve Safed'deki geçici canlılık bitti. Bu dönemde Yeruşalayim'de ancak 1200 kadar Yahudi kalmıştı. 18. yüzyılda Polonya ve Rusya'dan gelen Hasidler'le bu nüfus biraz arttı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Süveyş Kanalı'nın inşa edilmesi (1859-1860) ve Avrupa'daki büyük devletlerin Ortadoğu'da stratejik bir güç kazanma çabaları ile Eretz Yisrael'in önemi arttı. Bölgeye yardımsever ve dinsel amaçlarla gelen Avrupalılar; kiliseler, hastaneler, okullar, çeşitli binalar, postaneler inşa ettiler ve konsolosluklar açtılar. Kapitülasyonlardan da yararlanan Avrupalılar, ülkeyi ekonomik durgunluktan kurtardılar ve modernleştirdiler. Bu arada bireysel çabalarla, yörede coğrafi ve arkeolojik araştırmalar da yürütüldü.

19. yüzyılın ilk yarısında Eretz Yisrael’de 8700 kadar Yahudi yaşıyordu. **Haluka** adındaki, başka ülkelerdeki Yahudiler’in sağladığı bağışlarla da geçinmeye çalışan bu kişiler, aynı zamanda ağır vergilerle eziliyorlardı. Fakat yüzyılın ikinci kısmında ulaşımın gelişmesi ve açılan konsoloslukların ecnebi Yahudiler’i koruması sayesinde; ülkedeki Yahudi yerleşimi (**Yişuv**), o zamana dek arzettiği Sefaradi görünümünden sıyrıldı ve Avrupalı “Olim”de, “Yişuv”a katıldı. Yerusalayim, Eretz Yisrael’in en fazla Yahudi barındıran kenti oldu; 1840’dan 1900’a dek kentteki Yahudi nüfusu 5.000’den 35.000’e yükselmiş olup, bu sayı kentteki nüfusun %62’siydi. Osmanlı imparatorluğu’nun Sefaradi Hahambaşısı’nın haricinde, bir Aşkenazi cemaati de oluştu.

Avrupa devletlerinin Eretz Yisrael ile ilgilenmesi; bölgeye hayırseverlerin gelmesini ve Rotschild Okulu, Lamel Okulu ve **Alliance Israélite Universelle** gibi okulların açılmasını ve **Moses Montefiore**’nin sayesinde de 1865’de Yerusalayim duvarlarının dışında ilk Yahudi yerleşiminin oluşmasını sağladı. Ayrıca İbranice gazetecilik başladı.

Bu ortam, Eretz Yisrael’e Yahudi Aliya’sını teşvik etti. 1881 yılından itibaren “**Hovevei**” veya **Hibbat Zion** hareketi mensupları başta olmak üzere; Osmanlı Hükümeti’nin muhalefetine rağmen gelen “**Halutzim**” (öncüler), toprak satın almaya ve yerleşim bölgeleri kurarak Eretz Yisrael’de “Yişuv”lar oluşturmaya başladılar. (40)

28) Aliyalar ve Araplarla Çatışmalar

a) Birinci Aliya (1881-1903):

Bu dönemdeki ilk Aliya dalgasında Eretz Yisrael’e 70.000 “olim” ulaştı. Fakat bunların ancak yarısı kadar güç koşullara dayanıp kalmaya muvaffak oldu. Çoğu; Yafa, Hayfa ve Yerusalayim’in yeni yerleşim bölgelerine yerleşti. Osmanlı Hükümeti’nin yerleşim, toprak alımı ve inşaat konularındaki kısıtlamalarının yanı sıra; yeni gelenlerin ülkeyi ve tarımı iyi bilmemeleri kötü sonuçlar verdi. Alınan kötü araziler nedeniyle kıtlık ve sıtma felaketleri ile boğuşan ilk Yahudi yerleşimcilere; **Baron Edmond de Rotschild** (1845-1934), büyük yardımlarda bulundu. Gönderdiği tarım uzmanları; turunçgil işletme tesisleri, tütün ve tekstil fabrikaları kurdurdu. Bu şekilde ek yerleşimler mümkün oldu. 1903’ün sonlarında Yahudiler, yaklaşık olarak 100.000 dönüm toprak satın almış olup, 23 zırai yerleşim bölgesi kurulmuştu. Kentlerde de Yahudi yerleşimcilerin sayısı iki misline çıktı; ticaret, bankacılık ve küçük sanayi işletmelerinde artışlar oldu. İbranice’nin canlandırılması için **Eliezer Ben Yehuda**’nın çağrısı doğrultusunda çabalar sarfedildi.

b) İkinci Aliya (1904-1914):

Bu aliya, ağırlıklı olarak 1903 ve 1905 pogromlarından sonra Rusya'dan ayrılan göçmenlerden oluştu. Bunların çoğu kentlerde yerleşti. Fakat tarıma da eğilenler oldu ve turuncgöl üretiminde Arap işgücünden yararlandılar. Bu şekilde Yisrov'un gelişmesi hızlandı: 1909'da ilk zırai kollektif yerleşim birimi ("**kevutsa**"), Ürdün Vadisi'nde kuruldu. Ayrıca buna paralel olarak bir İbrani savunma örgütü olan "**Haşomer**" de oluşturuldu. Ayrıca ilk Yahudi yerleşim kenti olan Tel Aviv de bu dönemde gelişmeye başladı. Bu dönemde İbrani dili ve kültürü ile ilgili çalışmalar da sürdü. Eretz Yisrael'deki Yahudiler'in sayısı 24.000'den 85.000'e yükselmişti ve 12.000'i yeni zırai yerleşim birimlerinde yaşıyorlardı. 1914'de Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte bu gelişmeler bir duraklamaya girdi. (41)

Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında katılmasıyla beraber, İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarıyla ilgilenmesi yoğunlaştı. 19. yüzyıldan beri Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa arasında siyasal ve iktisadi bir rekabet bulunmaktaydı. İngiltere'deki bazı partiler Fransa'nın Süveyş Kanalı'na yakın koloniler edindiğinden yakınıyor ve Eretz Yisrael'in, Fransız kontrolündeki Suriye ile bu nokta arasında bir tampon bölge oluşturacağına inanıyorlardı. İngilizler, 1916'da Fransa ile bölgenin paylaşılması hususunda gizli anlaşmalar yaptılar. Bir taraftan da İngiltere'nin Mısır'daki yüksek komiseri **Sir Henry McMahon**; Haşimi Sülelesi'nden **Mekkeli Şerif Hüseyin'e**, Arapların Osmanlılar'a karşı ayaklanması koşuluyla ve İngiliz stratejik hedefleri gözardı edilmemek kaydıyla, bir Arap krallığı kurduğunu vaadediyordu.

Öte yandan da İngiltere, Siyonist harekete özel bir ilgi gösteriyordu. Örneğin İngiliz Hükümetleri, 1902'de Sina Yarımadası'nda, 1903'de Doğu Afrika'da Yahudi yerleşiminin sağlanması için teklifler dahi getirmişlerdi.

Siyonist liderlerden **Nahum Sokolow** (1859-1936) adlı gazeteci ve yazar ve İngiltere'de kimya profesörü olan **Haim Weizmann** (1874-1952), İngiliz resmi makamlarının davalarına ilgi göstermesi için temaslarda bulundular. İngilizler de, Siyonist taraftarı bir siyaset ile ve ABD ve Rusya'daki Yahudiler'in etkisiyle, bu devletlerin İngiltere'ye dost bir tutum izleyeceklerine inanıyorlardı... 1916 yılı sonunda İngiliz kabinesi değişti ve Weizmann'ın tanıdığı kişiler iktidara geldi. Yeni hükümetin 1917'de Weizmann'ın tekliflerine yanıtı, Siyonistler'in beklentilerini tatmin etmekten uzaktı. Fakat bu yanıt; Birinci Siyonist Kongresi'nin yapıldığı 1897'den beri Siyonist Federasyonu'nun başarmak istediği hedeflerin en azından uluslararası alanda tanınmasıydı. Temkinli ve muğlak sözlerden oluşmasına rağmen **Balfour Bildirisi** (2 Kasım 1917), Siyonistler'e bazı umutlar veriyordu. Bildiri, **Lord Arthur James Balfour** (1848-1930) tarafından **Lionel Walter Rothschild'e** (1868-1937) kişiye özel bir mektupla sunulmuştu. Bildiri; Yahudiler'in Filistin'de ulusal bir yurt kurma haklarını tanıyıyor, aynı zamanda orada yaşayan ve

Yahudi olmayan vatandaşların da haklarının korunmasını öngörürken, başka ülkelerdeki Yahudiler'in de haklarının ve siyasal konumunun korunmasını gündeme getiriyordu. Buna karşılık Balfour Bildirisi'ne birçok İngiliz karşı çıktı. Bunların arasında özümlemiş İngiliz Yahudileri de vardı. Örneğin **Samuel Edwin Montagu** (1879-1924) gibi Yahudiler, bildiride sözkonusu olan ulusal vatan tabirinin, Yahudiler'in yaşadıkları ülkelerin halkları ile sadakat açısından güvenilirlik bağlarını sarsacağını ve bunun da antisemitizmi arttıracığını savunuyorlardı. (42)

c) Üçüncü Aliya (1919-1923):

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'daki imparatorlukların yıkılması, Rusya'daki iç savaş (1918-1920), Rusya-Polonya Savaşı (1919-1920) gibi olaylardan sonra meydana gelen pogromlar nedeniyle, Yahudiler'in kitlesel göçü sözkonusu oldu. Filistin'e yaklaşık olarak 37.000 kadar Yahudi göç etti. Avrupa'da ulusal devletler kurulmasına yol açan "self determination" hakkının oluşması ve Balfour Deklarasyonu, Yahudiler arasında Siyonist ülkülerinin gerçekleştirebileceği umudunu güçlendirdi. Yeni "olım" (göçmenler), değişik bir gruptan oluşuyordu fakat çoğunluğu "**he-Haketz**" gençlik hareketine mensuptu. Aliya'ya katılmadan evvel bu kişiler, İbranice ve kollektif tarımcılık konusunda eğitim görmüşlerdi. Ancak "yişuv"un altyapıdan yoksun oluşu ve Siyonist federasyonunun yeterli finansmana sahip olmayışı, işsizliğe neden oldu. Bununla beraber İngiliz Mandası'nın birtakım askeri baskınlık çalışmalarına girişmesiyle beraber, işçi partileri taşeronluğa talip oldu ve Yahudi kent işçilerinin %80'i bu tip işlerde istihdam edilebildiler.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Jezreel Ovası'ndaki toprakların alım işlemi tamamlandı. **Yehoşua Hankin** (1864-1945) tarafından yapılan girişimlerle, sözkonusu yerde çoğunlukla bataklık olan 1200 dönüm arazi alındı. Hankin'in yaşamı boyunca 150.000 dönüm arazi alımına öncülük ettiği sanılmaktadır. 1920'de Yahudi İşçi Federasyonu (**İstadrut**) kuruldu. Ancak 1922-1923 yıllarında iktisadi bir bunalım yaşandı. İngilizler iş sağlamaya son verdiler. Aliya durdu ve 4.000 Yahudi ülkeyi terketti.

d) Dördüncü Aliya (1924-1929):

1925'de aliya tekrar başladı. 1923'de Filistin'de yaşayan 93.000 Yahudi'ye 18 ay içerisinde 48.000 Yahudi daha eklendi. Bu sayının yarısı kadarı, orta sınıfın iktisadi güçlükler ve antisemitizm tarafından sarsıldığı Polonya'dan; diğerleri de, Sovyetler, Romanya, Litvanya, Yemen ve Irak gibi ülkelerden geliyordu. Bu aliyada az sayıda dinci "halutizm" bulunmasına rağmen göçmenler ağırlıklı olarak burjuva bir orta sınıfa aittiler ve çoğu Tel Aviv'e olmak kaydıyla, kentlere yönel-diler. 1926'da ülke tekrar ekonomik bir krize girdi. 15.000 kadar kişi ülkeyi ter-

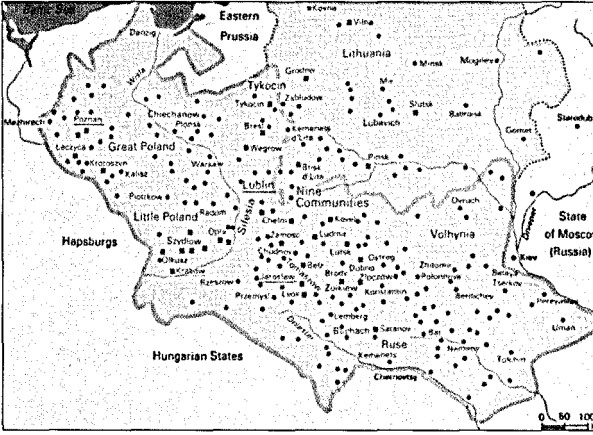
ketti. Bu durumda Siyonist Federasyonu devreye girerek **Yahudi Ulusal Fonu**'nun (JNF) ve "**Keren Hayesod**"un sağladığı tüm kaynakları kullanarak imdadına yetişti. Başka kentlerde ve zirai yerleşim birimlerinde kriz pek hissedilmedi. 1925'de hizmete giren İbrani üniversitesi birçok bilim adamını cezbedi. Haifa dolaylarında sınai tesisler oluştu. "Olim"ın bir kısmı Magdiel ve Herzlia gibi çiftçilerin kişisel zirai yatırımlarda bulundukları kentlere yerleşti. Turunçgil önemli bir ekonomik yatırım unsuru oldu. 1927'de gelmeye devam edenler, "**moşavim**" ve "**kibutzim**"lerde yerleştiler veya kentlerde, fabrikalarda veya bayındırlık işlerinde çalıştılar. Batı dünyasının bunalımlı günler yaşadığı bu dönemde Filistin'de önemli iktisadi ilerlemeler yaşandı...(43)

e) Arap Milliyetçiliği:

Daha ilk Aliya ile birlikte Araplar Siyonist yerleşime karşı çıktılar. 1891'de Kudüs'ün Arap sakinlerinin ileri gelenleri Osmanlı yetkililerine müracaat ederek, Yahudiler'in Filistin'de yerleşiminin ve onlara toprak satılmasının engellenmesini istediler. İngilizler'in Filistin'i ele geçirmesi ve Balfour Bildirisi'nin yayınlanması, Araplar'ın tepkisini arttırdı. İngilizler, Araplar ve Yahudiler arasında arabuluculuk yaparak 1919'da **Weizmann** ve **Emir Faysal** arasında bir anlaşma yapılmasını sağladılar. Ancak Suriye'de toplanan **Arap Kongresi**, tüm Siyonist taleplerini reddetme kararı aldı. Araplar'ın arasındaki statüsünü yitireceğinden korkan **Faysal**, kongreden "Suriye Kralı" ilan edilmesini istedi. Suriye ve Lübnan'daki Arap kuvvetleri, Fransız Ordusu'na ve bu arada Galile'deki Yahudi yerleşim birimlerine saldırdılar. **Tel Hai**'deki Yahudi yerleşimi birkaç aylık çetin bir direnişe rağmen yenilgiye uğradı ve **Joseph Trumpeldor** (1880-1920) ve yedi direnişçi öldürüldüler.

1920'deki **San Remo** Anlaşması ile İngilizlerin Filistin Mandası'nı yönetmesi kararlaştırılınca; Arap ayaklanmaları, yeniden başladı. Araplar, Kudüs'deki Yahudi mahallelerine saldırdılar. İngilizlerin ülkeye **Sir Herbert Samuel** adındaki Siyonist bir Yahudi'yi yüksek komiser olarak ataması, daha fazla Arap gösterisine neden oldu.

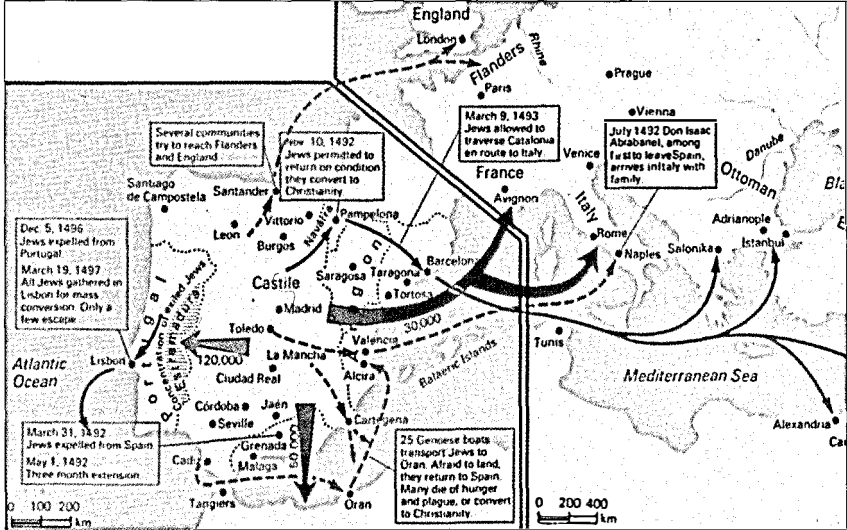
Faysal rejiminin yıkılmasıyla, beraber, Filistin'in "Güney Suriye" olarak adlandırılmasından vazgeçen Filistinli Araplar, kendilerini Filistinli olarak nitelendirdiler ve bir Filistin Arap hükümeti kurmayı hedeflediler. İngilizler bu talepleri reddedince, 1921'de Yafa'da yeniden gösteriler başladı. Bunun sonucu olarak Yahudi yerleşimine kısıtlamalar getirildi. Fakat Araplar'ın ana amacı olan "bir Yahudi vatanının oluşmaması" konusundaki istekleri gerçekleşmedi. Araplar bu kez mücadelelerini siyasi platformda sürdürmeyi yeğlediler. 1922 ile 1928 yılları arasındaki iktisadi bunalım nedeniyle zayıflayan Yahudi göçünün etkisiyle, Arap tarafında geçici bir sükunet yaşandı. Fakat Filistinli Araplar'ın siyasi ve dini lide-

18. Yüzyıla Dek Polonya'da Yahudi Yerleşim Merkezleri

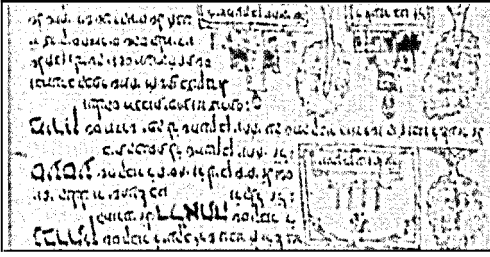
16. Yüzyılın Polonya Kenti Lublin'deki Yahudi Mahallesi

İspanya ve Portekiz'den Kovulan Yahudiler'in (1492-1497) Göçleri

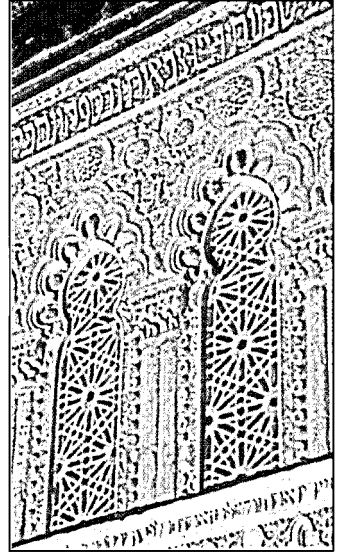
Baruh (Benedictus) Spinoza (1632-1677), Portekiz'den Kovulan ve Hristiyanlığa Görünüşte Dönen ("Anusim") Yahudileri'ndendi ve Babası Amsterdam'a Yerleşmişti. Spinoza, Tevrat'ı Rasyonalist Açıdan Eleştiren Bir Fizoloftu.

16. Yüzyıl'da Eretz Yisrael'deki Safed kenti, Kabalistler'in Yoğunlaştığı Bir Merkezdi. Yukarıdaki Resimde, Bu Kenteki Bilge Kişilerin Mezarlarının Yerini Belirten Bir Rehber Kitap Görülmektedir.

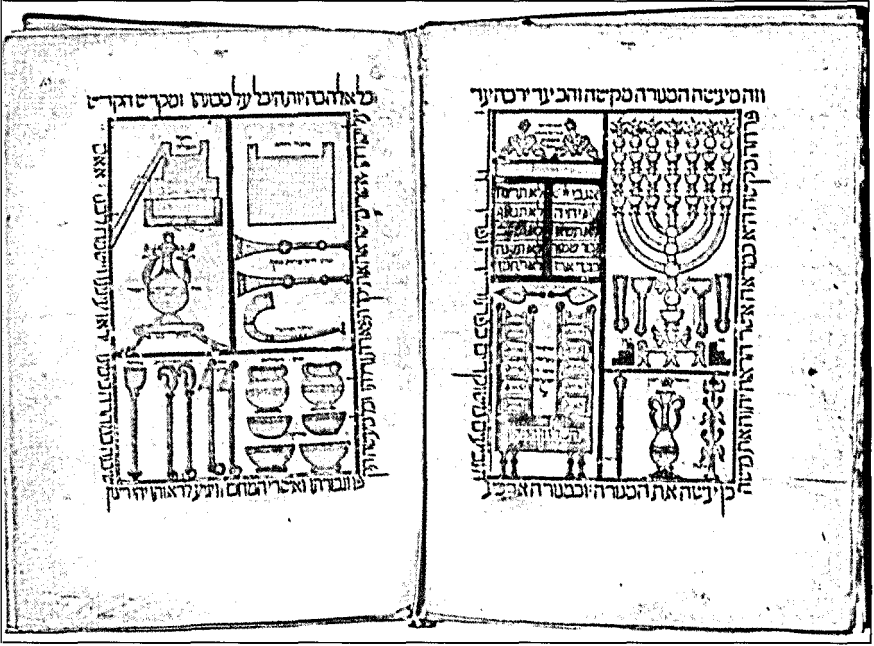
Portekiz'den Gelen Yahudi Cemaati Tarafından 1671-1675 Arasında İnşa Edilmiş Açılış Töreni. (Resim: Picart)

1356'da Samuel Halevi Abulafia Tarafından İnşa Edilen İspanya'daki Toledo Sinagogu'nun Dahili Süslemeleri.

Doğu Avrupa'daki Kasabalarda 17. ve 18. Yüzyıllarda İnşa Edilmiş Ahşap Sinagoglardan Birisi Olan Zabłudow Sinagogu.

Perpignan (Fransa)'da 13. Yüzyılda Solomon Bar Raphael Tarafından Süslenmiş Tevrat.

19. Yüzyıldaki Emansipasyon ve Aydınlanma ("Askala") Akımlarının Etkisinde, Batı Topluluklarına Entegre Olmuş Bir Yahudi Ailesinin Giyim Tarzı. (Resim, 1818'de K. J. Ackersberg Tarafından Yapılmıştır.)

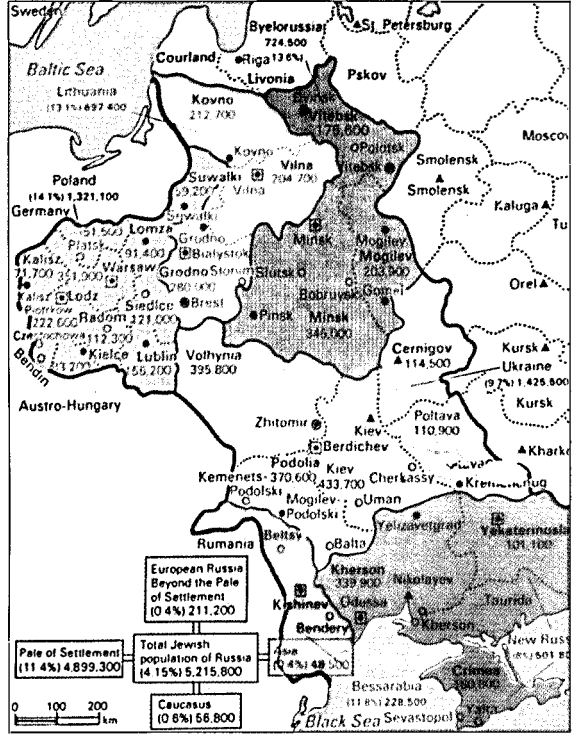
18. Yüzyılda Hasidik Bir Çift.

"Bund" Adındaki ve Rus Yahudileri'nin Kurduğu Sosyalist Partinin 1905'de Smorgon'da Düzenlediği Nümayış.

"Autoemancipation": Pinsker'in Avrupa'daki Emansipasyonun Başarısız Olması Üzerine Yahudiler'e Kendi Kaderlerini Tayin Etmeleri Çağrısı. Bu Broşürü, Siyonist "Hovevei Zion" Örgütü'nün Kuruluşunu Teşvik Etmiştir...

19. Yüzyılda Rusya'nın Egemenliğinde Bulunan Topraklardan Yerleşimi-ne İzin Verilen Ülkelerdeki Yahudi Cemaatleri ve Nüfusları.

1873'te Selânik Hahambaşısı (sağda) ve Koruması.

ri Müftü Hacı Amin al Hüseyini, 'Siyonist yerleşime' ve İngilizler'in siyasetine karşı mücadeleye girişti. 1929'da meydana gelen Arap nümayişleri nedeniyle Arap yerleşim bölgelerine yakın Yahudi yerleşim birimleri dağıldı. Nablus, Cenin, Gaza ve Hebron'daki Yahudiler evlerini terkettiler. İngilizler olaylara karşı kayıtsız kaldılar; ayrıca Yahudiler'in Batı Duvarı'nda dua etmelerine izin vermelerine karşın, buraya Sefer-Toralar'ın getirilmesini ve Şofar çalınmasını engellediler. Bütün bu olaylar, Yahudiler'i kendi savunma örgütlerini kurmaya yöneltti. (44)

f) Yahudi Savunma Örgütleri:

Filistin'de ilk Yahudi savunma örgütleri 1908'de "**Haşomer**" ile birlikte başladı. Haşomer, sınırlı sayıda üyesi olan ve Keren Kayamet'in satın almış olduğu topraklarda çalışmak ve bunların nöbetçiliğini yapmak için seçilmiş çeşitli sınıflardan geçen kişilerden oluşan gizli bir örgüttü. İngilizler Filistin'i 1917'de ele geçirdiklerinde, Yişuv'da yaşayan Yahudiler İngilizler'in yerleşimcilerin güvenliğinden sorumlu olacağına inanıyorlardı. Fakat 1920 yılındaki nümayişler ve Tel Hai'nin Araplar'ca yenilgiye uğratılması; Siyonist Federasyonu'nun ve daha sonraki İstadrut Birliği'nin, bu konuda birşeyler yapmak zorunluluğunu hissetmesine sebep oldu... Bu amaçla kurulan **Hagana**, kaçak silahlar edindi. Fakat İngilizler bunları keşfettiler ve Hagana'nın faaliyetlerini kısıtladılar. Hagana mensupları yakın döğüş gibi konularda kendilerini eğittiler ve fazla gelişme gösteremediler. 1929'daki Arap ayaklanmalarında Hebron ve Safed'de bazı Yahudiler katledildi; **Hulda**'da cereyan eden çarpışmada birçok Yahudi öldü ve yaralandı. İngilizler'in düzeni sağlayamaması, üstelik ülkeye Aliya'yı sınırlaması ve Yahudiler'e toprak satışını yasaklaması üzerine; müstakil bir Yahudi savunma örgütünün varlığı önem kazandı ve Hagana, Yişuv yetkililerine bağlandı. İsrail Galili'nin önderliğinde ve çoğu İstadrut temsilciliklerinden oluşan bir karargah tarafından yönetilen Hagana'nın bu merkezindeki kilit kişilerden birisi de, **Eliahu Golomb**'du. Ancak İstadrut'un yönetimdeki ağırlığından kaynaklanan münakaşalar nedeniyle, 1931'de **Abraham Tekomi** önderliğinde, **Irgun Bet** kuruldu. Bu örgütten ayrılımlar olunca, örgüt bu kez **IZL (Irgun Zvai Leumi: Ulusal Askeri Örgüt)** adını aldı.

Araplar, İngilizler'e de saldırmaya başlayınca; Manda yönetimi ile Yişuv arasında bir işbirliği oluştu. İngiliz polis örgütüne Yahudiler de katıldı. Hagana birkaç bin kişilik gücüyle pasif durumunu bıraktı ve İngiliz subayı **Charles Wingate** (1903-1944) tarafından sağlanan eğitimle de, özel gece timleri oluşturuldu. Bu birimlerde görev yapanlar; Hagana, **Palmah** ve daha sonra İsrail Silahlı Kuvvetleri'nde komutanlık yaptılar. Ayrıca **Şai** (İstihbarat Teşkilatı), **Ta'as** (Askeri Sana-yi) gibi örgütler de kuruldu. **Ta'as**, yeraltı teşkilatı olarak el bombası ve patlayıcılar imalatı görevini üstlendi. **Yitshak Sadeh**'in güdümüyle (1890-1952), Hagana, 1937'de 25.000 erkek ve kadından oluşan bir güce ulaştı. (45)

g) Beşinci Aliya ve 1930 ve 1940'larda Filistin'deki gelişmeler:

1929 ile 1939 arasında 1933'de Naziler'in iktidara gelmiş olmasının da etkisiyle; Filistin'e 230.000 Yahudi göçmen yerleşti. Ülkedeki Yahudi nüfusu 175.000'den 475.000'e yükseldi. Bu döneme **Beşinci Aliya** da denmektedir. Nazi Almanyası'nda Yahudiliğin maruz kaldığı büyük baskıların yanı sıra; Rusya, Yahudiler'in göçüne izin vermiyor, ayrıca hemen hemen tüm dünya ülkeleri Yahudi göçmenlere **kapılarını kapatmış** bulunuyorlardı. Bu durumda Filistin, Yahudi göçmenlere tek sığınak konumunu arz ediyordu. 1929-1932 arasında binlerce Siyonist görüşlü genç, 1933-1936 arasında da orta sınıfa mensup kişiler, aileleri ile birlikte Filistin'e yerleştiler. Ancak 1936 ile 1939 arasındaki göçün niteliği daha karmaşıktı. Sporcu, turist ve hayali evliliklere dayanarak binlerce kişi, "yasal olmayan" yollarla ülkeye girdi. Bu arada göçmenler arasında sermayedarlar, sanayiciler, bilim adamları ve sanatkarlar da bulunuyordu. Göçlerin %56'sı, Batı Avrupa ülkelerinden gelmişti.

Almanya'dan kurtulan Yahudiler'in Filistin'de yerleştirilmesi konusu ile ilgilenen **Haim Weizmann** ve **Arthur Rupin**, bir merkez büro kurdular. Ayrıca **Reha Freier** ve **Henrtietta Szold**, gelen göçmen çocuklarının kibutz ve moşavrlara ve eğitim kuruluşlarına yönlendirilmesi için **Gençlik Aliyası**'nı oluşturdular. Gelen Almanyalı Yahudi göçmenler; yeni teknolojiler içeren sanayiler kurdular; **Teknion** gibi üniversitelerde, 1924'de Tel Aviv'de kurulan **Hadasa** gibi hastanelerde gelişmeler sağladılar; bir kısmı da ziraate eğildiler. **Henrietta Szold** (1870-1945), Gençlik Aliyası'ndaki çabaları ile Holokost'ta anne ve babalarını yitiren çocukları da entegre ettirdi. Szold, "Yişuv'un Annesi" olarak anıldı.

Son yerleşimciler, ülkenin enerji üretimine, dolayısıyla sınai kalkınmasına katkısı olabilecek yatırımlara giriştiler. Örneğin **Pinhas Rutenberg**, 1923'de Filistin Elektrik Şirketi'ni oluşturarak bir dizi enerji istasyonu inşa ettirdi. Öte yandan 1936-1939'daki Arap ayaklanmaları, Yişuvlar'ın daha müstahkem hale getirilmesine neden oluşturdu. Bu amaçla gözetleme kuleleri inşa edildi. Nüfus artışı ise 1939'da "**Beyaz Kağıt**"ın yayınlanması ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile duraklamaya geçti. (46)

Ülkedeki en önemli karışıklıklar, 1936'da Filistin'deki Araplar'ın Yişuv'a ve İngiliz yetkililerine saldırılar düzenlemesiyle başladı. Araplar'ın "1936-1939 ayaklanması" olarak anılan bu ayaklanması, Filistin'de Siyonist yerleşimi önlemeye ve Kudüs'te millî bir Arap yönetimi kurmaya yönelikti. Almanya ve İtalya'nın Orta Doğu'daki paktı, İngiltere'nin zayıf düşmesine yol açmıştı ve bu, Araplar'ı cesaretlendiriyordu. İngilizler'in Araplar'ın taleplerini reddetmesi, Araplar'ın Siyonistler'in İngilizler tarafından desteklendiği izlenimini yarattı. Yafa'da 1936 Nisan'ında başlayan ayaklanmalarla beraber harekete geçen mahalli önderlerin yönetimindeki çiftçilerden ve kanun kaçaklarından oluşan terör çeteleri-

rine, daha sonra Suriye ordusunda subaylık yapmış olan **Fevzi Al Kaukji** önderliğindeki Arap ülkelerinden gelen gönüllüler de katıldı. Arap çetecileri ülkeyi boydan boya teröre boğdular, yüzlerce kişi öldü ve binlerce dönüm ekili arazi yok oldu. Araplar, taviz veren başka Araplar'ı dahi öldürdüler. **Müftü Hacı Amin Al Hüseyini**'nin başkanlığında bir komite, 175 gün süren bir genel grev ilan etti.

Bu durumda Yişuv kendini iktisadi , siyasi ve askeri olarak örgütlemek durumunda kaldı. Ziraatle uğraşan Arap işçilerin yerini Yahudi işçiler doldurdu; bloke olan Yafa limanının yerine Tel Aviv'de bir liman açıldı. Ayrıca Yahudi yerleşim birimlerinin çevresindeki güvenlik tedbirleri artırıldı ve yeni gözetleme kuleleri inşa edildi. Arap terörüne terörle cevap "vermek" önerisi Yahudi cemaati tarafından benimsenmedi ve saldırılara karşı koyma kararı alındı.

İngilizler, Arap ülkelerinin liderleriyle pazarlık ederek grevleri durdurabildiler. Fakat çıkan kargaşalara karşı Londra'nın yeni tedbirler önermesi ve **Peel Komisyonu**'nun ülkenin bölünmesi konusundaki plânı, Araplar'ın 1937'de tekrar terörist faaliyetlere başlamalarına neden oldu. Bu kez Araplar'ın hedefi İngilizler'di. Galile'deki İngiliz komiseri öldürüldü, İngiliz askeri tesislerine sabotajlar düzenlendi. İngilizler'in tepkisi sert oldu. Arap Yüksek Komitesi kanunsuz ilan edildi, Müftü Hacı Amin Al Hüseyini sınır dışı edildi. Müftü, Almanya'ya yerleşerek **Hitler**'le görüştü ve Yahudiler aleyhindeki Nazi propagandasına faal bir şekilde katıldı. İngilizler, ayrıca Yahudiler'le işbirliği yapmak zorunda da kalarak, polis güçlerine Yahudiler'i dahil ettiler ve eğittiler. İngilizler barışı sağlamak için çabalarını sürdürdüler. 1939'da Yuvarlak Masa Toplantıları'nın sürdürüldüğü Londra'da yayınlanan "**White Paper**" ("Beyaz Kağıt") ile, İngilizler bu kez tekrar Siyonistler'i desteklemekten uzaklaştılar. (47)

İngilizler, Yahudiler'in sanayi kalkınmasında sarfettikleri çabaya da sıcak bakmadılar. Çünkü bunun göçmen girişini arttıracığına inanıyorlardı. Bununla beraber enerji santralının yanı sıra; 1930'da Ölü Deniz'de açılan Potas İşletmeleri, Haifa'daki Şemen Zeytinyağı Fabrikası, Tel-Aviv Silikathı Tuğla Fabrikası; 1930'da sayıları 392'ye ulaşan gıda, parfüm, turuncgil işleyen fabrikalar açıldı.

1925 ile 1935 arasında Filistin'de sanayide istihdam edilmiş olan nüfus 30.000'e, atelye ve fabrikaların sayısı da 550'den 4.050'ye çıkmıştı. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Orta Doğu'da mevzilenmiş İngiliz Ordusu'nun ihtiyaçlarının artmasına paralel olarak, sınai talepler arttı. Yahudi iktisadi sektörü, Filistin'in dış ticaretinin üçte ikisini oluşturmaya başladı.

Ayrıca İbranice öğreniminde büyük aşama kaydedildi. 1919'da 10.000 kadar olan İbranice öğrenim gören öğrenci sayısı, 30 yıl sonra 100.000 kişiye ulaşmıştı. Üniversitelerin sağladığı entelektüel, siyasi ve sosyal etkinlikler, Yişuv'un ulusal bilincine katkıda bulundu. Manda döneminde yayınlanan birçok dergi ve mecmua, İbranice dilinin ve edebiyatının gelişmesine büyük katkı sağladı.

1926'da İstadrut tarafından kurulan **Ha-Ohel** tiyatrosu, 1934'de çıktığı Avrupa turnesinde başarılı oldu. **Uri Zvi Greenberg** (1896-1981), **Şmuel Yosef Angon** (1888-1970), **Josef Haim Brenner** (1881-1921), **Haim Nahman Bailik** (1873-1934), **Şaul Têhernichowsky**, **Abraham Şionski** (1900-1973), nesir ve şiirleriyle ulusal değerlerin oluşmasına önemli katkılarda bulundular. Moskova'da 1918'de kurulan ünlü **Habimah Tiyatrosu**, 1928'de ülkeye gelerek; Yişuv'un yaşamında merkezi bir sanatsal ve kültürel rol oynamaya başladı. Özellikle 1930'larda gelen kompozitörler, özgün bir müzik yarattılar. Bu çalışmaların ürünü olarak **Eretz Israel Orkestrası** kuruldu. (Bu orkestra, 1948'den sonra İsrail Filarmoni Orkestrası adını aldı.)

Edebiyat, tiyatro ve müzikten başka; dans, resim, heykel ve mimaride de büyük atılımlar yapıldı. Örneğin **İtzhak Danziger** (1916-1977), **Z. Ben-Zvi** ve **A. Melnikoff** adlı heykeltıraşların da etkisi altında kalarak; yapıtlarında "Kanaan" kavimlerinin mitolojik öğelerini yansıttı. Bütün bu sanatsal ve kültürel çalışmalarla Filistin'de modern bir İbrani kültürü filizlenmeye başladı...

İngilizler'in Balfour Deklarasyonu'na göre hareket edeceğini uman Siyonistler, düş kırıklığına uğradılar. İngiltere'deki yönetim değişikliği ve Arapların siyasal baskısı, İngilizler'in Siyonist karşıtı tutum takınmasına neden oldu ve bu durum 1939'da en belirgin görünümüne kavuştu. Halbuki 1922'deki "White Paper", Filistin'in batısında bir ulusal Yahudi yurdunun kurulmasını öngörüyordu; ayrıca Yişuv'un iktisadi gücüne göre sınırlı bir göçmen kabulüne de imkan sağlanmıştı. 1928'de İngiltere'de İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle beraber; yeni bir "White Paper" yayınlandı. Siyonizm karşıtlarının çabalarıyla, bu belgeyle Yahudi göçü durduruluyor ve arazi satışı yasaklanıyordu. Balfour Deklarasyonu'na değinmeyen bu bildiri, Yahudi aleminin haricinde dahi büyük protestolara sebep oldu. Dünya Siyonist Birliği'nin Başkanı **Haim Weizmann** istifa etti. İngiliz Başbakanı **Ramsay Mac Donalds** (1866-1937) ile yapılan uzun görüşmeler sonunda İngiltere, "Ulusal Yahudi Yurdu"nun uluslararası nitelikte bir yükümlülük olduğunu vurgulamak zorunda kaldı. Bu uzlaşma siyaseti çerçevesinde ülkeye atanan İngiltere'nin yüksek komiseri **Arthur Wauschope**, 1931 ile 1938 yılları arasındaki görev süresi boyunca Araplar'ın baskısına boyun eğmedi. Bu dönemde Yişuv gelişti ve Wauschope'un göç hadlerini aşan izinler sağlanmasıyla, Yişuv'un çapı bir kat büyüdü. 1936-1939 arasındaki Arap ayaklanmalarında İngilizler, Yişuv'un bir polis gücüyle silahlanmasına dahi izin verdiler.

Ancak 1937'de İngilizler'in politikası gene değişti!

Arap ve İslam aleminin Avrupa'da İngilizler'e karşı olan devletlerle beraber anlaşmaya gidebileceği korkusu ile kurulan **Tahkikat Komisyonu**, Filistin'in Araplar'la Yahudiler'in arasında bölüştürülmesi konusundaki İngiliz politikasını oluşturan ilk kararı aldı. Bu karar taraflarca reddedildi. Bu arada Wauschope'un yerine Filistin'deki İngiliz Komiseri olarak **Harold Mac-Michael** atandı.

Araplar'ın taksim planına karşı çıkması üzerine; Yahudi Ajansı'nın ve Arap devletlerinin temsilcileri, Londra'da 1939'da bir **Yuvarlak Masa Toplantısı**'na davet edildiler. Bu şekilde Arap devletleri Filistin meselesine ilk kez resmen karışmış oluyorlardı. İngilizler ise, artan **Pan-Arap** hareketini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeyi hedefliyorlardı. Fakat Araplar, Yahudiler'le beraber aynı masaya oturmayı reddederek aşırı isteklerini sürdürdüler. Görüşmeler ayrı ayrı sürdürüldü. İngilizler, 1937'deki **"Peel"**, 1938'deki **"Woodhead"** taksim planlarının ardından, bu görüşmelerin de sonuçsuz kalması üzerine, taksim politikası ile ilgili umutlarını yitirdiler ve İkinci Dünya Savaşı arifesinde tekrar Araplar'ın yönüne kaymaya başladılar. 1939'da yayınlanan **"White Paper"**deki kısıtlamaları ve işi çıkmaza sokan kaypak İngiliz siyasetini protesto eden Yişuv, **İngilizler** ile bu kez siyasal ve askeri platformda mücadele etme kararını aldı. Bu arada Nazi Almanyası'ndan kaçıp gemilere binerek Filistin'e sığınmak isteyen Yahudi mültecileri yasadışı ilan edip kapıları kapatan İngilizler, ülkenin kıyıları boyunca silahlı kuvvetler yerleştirdiler. Örneğin **"S.S. Parita"**, **"Knesset Israel"**, vb. gibi gemilerden kıyıya çıkmak isteyen yasadışı mültecilere karşı İngilizler, silah ve göz yaşartıcı bomba kullanarak mani oldular. Olaylar, öfke ve protestolara yol açarak Yişuv'un İngilizler'e karşı mücadele azmini arttırdı.

"White Paper"'in 1939'da yayınlanmasını müteakiben Hagana, stratejisini Yişuv'un ve Siyonist kuruluşların denetimi ve İngilizler'le mücadele şeklinde uyarladı. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve Almanlar'ın Avrupa'da başarılar elde edip Filistin'e doğru yaklaşımları ile birlikte, "yer altına" girmiş ve İngiliz aleyhtarı radyo neşriyatına dahi girişmiş olan Hagana, İngiliz kuvvetleriyle birleşti ve karşıt etkinliklerini durdurdu. Alman tehlikesi, ihtisaslaşmış bir askeri güç gerektirdiğinden; **"Palmah"** kuruldu: Palmah mensupları seçkin Yahudi gençlerinden oluşuyordu. Bunlar, ülkenin coğrafi yapısını keşfediyor ve kendilerine özgün bir askeri organizasyon içinde sıkı bir eğitim görüyorlardı. 1942'de Nazi tehlikesinin uzaklaşmasıyla birlikte bu örgüt de "yeraltına" girdi.

Öte yandan; 1919'daki Arap ayaklanmalarında "teröre karşı terör" ilkesini savunarak Hagana'dan ayrılanlar, **B-Örgütü**'nü kurdular. Bu tutumu onaylamayanlar, örgütün kurucusu olan **Avraham Tehomi**'nin başkanlığında geri döndüler. Fakat revizyonist çizgiyi izleyenler ve **Betar**'ın mensupları gruptan ayrılmadılar. Bu durumda Revizyonistler'in başkanlığında yer altı silahlı eylemleri seçen teşkilatın yeni ismi **Irgun Zvai Leumi** (Milli Silahlı Örgüt) oldu. **IZL**'nin yönetimindeki siyasal zayıflık, münferit grupların tehdit faaliyetlerine katılmasına, hatta Araplar'a karşı saldırılarda bulunmasına neden oldu. İngilizler, **IZL** mensuplarını yakalayıp çeşitli cezalara çarptırdılar. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla beraber **IZL**, Hagana'nın politikasını benimsedi fakat İngilizler'le işbirliği konusunda doğan anlaşmazlıklar nedeniyle, **IZL**'nin aşırı uca kayan **Lohamei Herut Israel** (İs-

rail'in Özgürlük Savaşçıları) veya **Lehi** adlı bir örgüt türedi. İngilizler'in ülkeden kovulmasını temel hedef olarak saptayan IZL, 1944 başlarında İngilizler'e karşı bir ayaklanma başlatarak, İngilizlerin tesislerine karşı sabotajlar düzenlendi. İngilizlerin karşı tutumu da sert oldu: Sabotajcılarının çoğu tutuklandı ve bazıları Doğu Afrika'daki temerküz kamplarına sevk edildi. 1945'de IZL, Lehi ile anlaştı.

Lehi'nin devrimci ideolojisi, Eretz Yisrael'de Yahudiler'in hakimiyetini oluşturmak ve bu amaçla ana düşman konumundaki İngilizleri silahlı mücadeleyle kovmaktı. Örgüt, finansman kaynağını banka soygunculuğu, adam kaçırma gibi terörist eylemlerine de dayandırıyor. 1942 Şubat'ında İngiliz polisi, Lehi'nin komutanı olan **Avraham Stern**'i yakalayıp öldürdü. Öte yandan Yahudi Ajansı ve Hagana, IZL'nin eylemlerinden rahatsızlık duyarak 1944'de IZL mensuplarının yakalanması için yardım dahi ettiler. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Nazi kıyımının sonuçları ve İngilizlerin Siyonist karşıtı çözümlerde ısrar ettiğinin açığa çıkması üzerine, her üç örgüt de yeraltına inip işbirliği yapmaya karar verdiler... (18)

İkinci Dünya Savaşı boyunca herşeye rağmen Yişuv'un İngiliz ordusunun savaş malzemesi gereksinimleri karşılaması için yoğun sınai faaliyetleri oldu; özellikle **Hayfa**'da birçok fabrika açıldı. Buradan petrol ikmali yapıldığı gibi; İngilizler limanı Doğu Akdeniz'deki üsleri olarak da kullandılar. Kimya, konserve gıda, tekstil ve metal sanayiinde istihdam çok arttı. İngiliz ordusu için silah ve yedek parçası imalatı, hava meydanı ve yolların inşaatı, dikkati çeken çalışmalardı. Bu amaçla savaş öncesi sayılarına göre, yalnız metal sanayiinde istihdam edilen işçilerin sayısı beş misli artmıştı. Bu arada İtalyanlar 1941'de Hayfa'yı bombaladılar. 1941'de Almanlar, Hayfa'yı, ayrıca Tel Aviv'i bombaladılar. Rommel'in tank birliklerinin El Alamein'e yaklaşması üzerine; Yişuv'un kuzeye yerleştirilmesi hususunda planlar yapıldı.

Ancak temel ilgi konusu Aliya'nın ülkeye sokulabilmesiydi. Yeraltı Yahudi örgütlerinin etkinliğine rağmen; çoğu Holokost'tan kurtulmuş olan ancak 15.000 kadar Yahudi, Savaş süresince ülkeye girebildi. İngilizler tutukladıkları kaçakların bir kısmını Atlit toplama kampına götürdüler. 1945'de Palmah örgütü kampı basarak tutukluları kaçırdı. Bununla beraber Savaş'ın ilk yarısında ülkenin savunması için Yişuv'dan 30.000 kişi İngiliz ordusuna katıldı. 1944'de kurulan Yahudi Tugayı'nda 5.000 asker hizmet gördü ve Hagana ve Palmah paraşütçüleri Avrupa'da istihbarat için görev aldılar.

Bütün kısıtlamalara karşın **Jewish National Fund** (Ulusal Yahudi Fonu), Arazi Yasası'ndaki tüm boşlukları değerlendirerek; yüzbinlerce dönüm arazi satın aldı ve 1941-1945 arasında Negev ve Guş Etzion gibi uzak yerlerde dahil olmak üzere 37 yeni yerleşim bölgesi kuruldu. "Savaş bittiği halde savaşımız sürüyor" sloganı; tüm Yişuv'u harekete geçirdi. 29 Haziran 1946'da İngilizler, 2700 Yişuv

mensubunu tutukladılar. Bu tarih, “Kara Cumartesi” olarak adlandırılmıştır. Temmuz 1946’da ise IZL, King David Otel’i ni havaya uçurdu! Otel’de karargâh kurmuş birçok İngiliz subayı ve bunların yanında çalışan Yahudi ve Arap personel öldü ve yaralandı. İngilizler, silah saklanıldığından şüphelendikleri kibutz ve benzeri Yahudi yerleşimlerini basarak binaları yıktılar ve sakinlerini dövdüler. 1947 Haziran’ında “Köprüler Gecesi” olarak adlandırılan gecede, Hagana 11 köprüyü havaya uçurdu. İngilizler arama çalışmalarını kolaylaştırmak için 1947’de bazı kentlerde örfi idare ilan ettiler. İngilizler kaçak mültecileri taşıyan gemileri, savaş gemileri ve gözetleme uçakları ile saptayarak, hemen hemen hepsini durdurdular ve tutukladıkları yolcuları Kıbrıs’taki kamplara gönderdiler. Filistin sahillerine ulaşanlara karışan halk ise, mültecilerin teşhisini zorlaştırarak İngilizler’e güçlük çıkardı. 1947’de İngilizler’in geri gönderdikleri **Exodus** gemisindeki yolcular dünyada geniş yankılar uyandırdı. İngilizler’in baskısı ile İtalya’nın abluka koyduğu gemilerin yolcuları, açlık grevi yaptılar.

Öte yandan Filistin’in kuzey sınırlarından, ülkeye 1942’den itibaren savaş süresince **İslam ülkelerinde** yaşayan 12.000 kadar Yahudi iltica etti. Esasen Türkiye, İran, Irak, Suriye ve Yemen’de Siyonist etkinlikler yasaklanmıştı ve Siyonist hareket de, dikkatini yok olma tehdidi ile karşı karşıya bulunan Avrupa’daki Yahudi cemaatlerine çevirmişti. Bununla beraber iki dünya savaşı arasında Filistin’e İslam ülkelerinden 50.000 Yahudi geldi. Bu, muhacir toplamının onda birini oluşturuyordu. İkinci Dünya Savaşı esnasında Nazizm’in de etkisiyle, İslam ülkelerinde antisemitizmde artış müşahade edildi. 1941 Haziran’ında Bağdat’ta çıkan Yahudi aleyhtarı bir gösteride 179 Yahudi öldürüldü, 2000 kişi yaralandı ve Yahudiler’in malları talan edildi... Bunun üzerine aynı yıl ülkede “No’ar ve Hatzala” adında bir Siyonist meşru müdafa teşkilatı kuruldu. Teşkilat, 1945’de Basra ve Kerkük’te şubeler açtı ve yeraltı faaliyetleri ile İsrail’e yasadışı bir göçü organize etti. 1950 yılında Yahudiler’in Irak’ı resmen terketmesine izin verilmesiyle beraber, “Ezra ve Nehemya Operasyonu” çerçevesinde 170.000 Iraklı Yahudi İsrail’e nakledildi.

Kuzey Afrika’daki Yahudi cemaatleri de Libya ve Tunus’daki Alman ordusu ve Cezayir ve Fas’taki **Alman-Vichy** yönetimlerinin destekçisi hükümetler nedeniyle tehlikedeydiler. Antisemit yasalar uyarınca 1870’de **Crémieux Bildirisi** ile Cezayir’deki Yahudiler’e sağlanan Fransız vatandaşlığı ve eşit statü iptal edildi; Ağustos 1940’da Cezayir’de Yahudi aleyhtarı olaylar patlak verdi ve Cezayir’de 130.000 kişinin çoğu toplama kamplarına hapsedildi.

Aynı şekilde **Tunus** ve **Libya**’da da birçok kişinin kamplara hapsedilmesi üzerine; Siyonist örgütlenmeler hız kazandı. 1947’deki Raviglio anlaşması ile Kuzey Afrika **Haapala** Hareketi’nin temeli atıldı. İsrail’den gönderilen elçilerin de etkisiyle 1950’lerde ve 1960’larda bu ülkelerden İsrail’e kitlesel göçler oluştu.

Diğer taraftan Siyonist hareket, Filistin’de bağımsız bir Yahudi devleti kurma

çabası doğrultusunda bir hükümet sistemi kurmak için uğraşı verdi. 24 Temmuz 1922’de kurulan ve Milletler Cemiyeti tarafından onaylanan Manda Devleti, İngilizler’in Yişuv’un kuracağı yönetim örgütlerinin kuruluşuna yardımcı olacağını ve İngiliz yönetiminin Yişuv’la ilgili olarak “**Filistin Yahudi Ajansı**”nı muhatap alacağını taahhüt etmişti. Bu durumda Siyonist Örgütü, Yahudi Ajansı ve “**Knesset İsrail**” tarafından yönlendirilen “Ulusal Örgütler”, Filistin’deki Yişuv’un yönetim hizmetlerini karşılamaya başladı. Manda yönetiminin 1928’de kabul ettiği gibi; “Knesset İsrail”in tüzüğüne göre, Filistin’deki herhangi bir Yahudi vatandaşı bu örgütün mensubuydu. (Ancak, laik bir kuruluş olan ve Tora’nın prensipleri üzerine kurulmuş “**Agudat İsrail**”i de seçebilirdi.) Seçilmiş Asamble, “Knesset İsrail”in en yüksek organıydı ve “**Vaad Leumi**” (Ulusal Konsey), Seçilmiş Asamble’nin kararlarını yürüten icra organıydı... “Vaad Leumi”; sağlık, sosyal yardım, eğitim gibi hizmetlerin Yişuv bazında yürütülmesini sağlamaktaydı.

Bu şekilde Yahudi Ajansı giderek ileride oluşacak İsrail Devleti’nin yönetimini üstlenmeye başlamıştı. Bu kuruluş, ulusal örgütlerin mali kolu olan **Keren a-Yesod** (Filistin Vakfı Fonu) ve **Keren Kayemet** (Yahudi Ulusal Fonu) tarafından destekleniyordu. 1930’larda **MAPAI** (Filistin İşçileri Partisi), Yişuv örgütlerinin liderliğini üstlendi. Böylece İngiliz Mandası son bulduğunda, Yişuv’un ulusal örgütleri yeni İsrail Devleti’nin bakanlıkları şekline dönüşecek tarzda bir yönetim modeli kurulmuş oldu.

Amerika Birleşik Devleti’nde bulunan Yahudi cemaati, İkinci Dünya Savaşı süreci boyunca Holokost’a maruz kalan Yahudiler’e ve Filistin’deki Siyonist kuruluşlara önemli bir katkıda bulunamadı; bu çalışmaların Amerika’nın savaş faaliyetlerine olumsuz etki yaratacağını düşünüyordu.

Bununla beraber 1942’de ABD’li Yahudiler birleşerek Filistin’e Yahudi göçünün serbest bırakılması ve **Biltmore Programı**’na göre bu ülkede müstakil bir Yahudi devleti kurulması için Siyonist talepleri desteklediler ve Amerikan Kongresi’ndeki bu konularla ilgili olumsuz havayı yumuşattılar. ABD’deki Siyonistler Yahudiler’e şu alanlarda güdüm sağladılar: Hükümetin bir Yahudi devletinin kurulması doğrultusunda yönlendirilmesi, özellikle **United Jewish Appeal** (UJA) aracılığı ile mali kaynaklar yaratılması; İsrail’e bağımsızlık savaşı süresince gönüllüler sağlanması; İsrail’in medya yoluyla, toplantılar ve gösteriler düzenlenerek tanıtılması. 1954’de kurulan Amerikan Yahudi lobisi, daha sonraki yıllarda da ABD’nin ve İsrail’in siyasal çıkarlarının ortak yönlerini savunagelmıştır. (49)

29) Nazi Antisemitizmi ve Holokost

Almanya’da Nasyonal Sosyalist Alman İşçileri Partisi’nin (NSD AP) doğuşu, 19. yüzyılın ortalarındaki hızlı sanayileşme dönemine dek gider. Toplumun bu aşamada muhafazakârlığını koruması, Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın ye-

nilmesi, 1919'da Almanya'ya Versailles Antlaşması ile uygulanan katı şartlar, Weimar Cumhuriyeti'nde köklü bir demokrasinin mevcut bulunmayışı ve 1920'lerde ve 1930'larda yaşanan ciddi iktisadi krizler; Hitler'in kitleleri yeni ve umut veren bir yönde ele geçirmesi için gerekli sorunlu ortamın temel nedenlerini oluştuyordu.

Hitler, 1933 yılı başlarında Şansölye olduğunda, Nazi Partisi'nin parlamento-daki milletvekili oranı %27 dolaylarındaydı ve yönetimde herhangi bir söz hakkı bulunmamaktaydı. Ancak partisinin kademelerinde Hitler'in henüz tam bir şekil almamış olan anti-Yahudi siyasetinin bir an evvel devreye girmesini isteyen sesler yükseliyordu. Mart 1933'de seçimlerde Naziler oyların %44'ünü, koalisyon ortakları da %8'ini aldı. Kısa bir süre sonra bir günlük Yahudi karşıtı bir ekonomik boykot ilan edildi. Bu arada "Yahudi kimdir?" sorusunun da net bir şekilde yanıtlanması gereği ortaya çıkmıştı. Bu amaçla partinin ve hükümetin bünyesinde Yahudiler'le ilgilenmek için birçok bölüm, ayrıca Yahudi sorununu araştırmak için "araştırma enstitüleri" kuruldu.

Yahudi sorununu çözmek için ileri sürülen tezlerden birisi, Yahudiler'e alçak bir statü tanıyan yasalar çıkartmak oldu. İlk aşamada Yahudiler kamu görevlerinden uzaklaştırıldılar.

1935'de çıkartılan **Nuremberg Yasaları** ile Alman hukukuna ırkçılık girmiş oldu ve Yahudiler'in vatandaşlık hakları ellerinden alındı. Yasa'da Yahudi'nin tanımı da ek olarak yer alıyordu. Buna göre; büyükanne ve büyükbaba türünden, soyunda en az üç Yahudi akrabası bulunan veya bu tür iki akrabası bulunan ve ayrıca bir Yahudi ile evli ve bir Yahudi cemaatine mensup olan kişi, Yahudi olarak tanımlanmaktaydı. Bunlardan sonra karışık kökenli kişiler gelmekteydi ve bunlar da iki sınıfa ayrılmaktaydı. A Sınıfı'nda bulunanların soyunda büyükanne ve büyükbaba türünden iki akraba bulunmaktaydı fakat bu kişiler, bir Yahudi cemaatine mensup değillerdi ve bir Yahudi ile de evli bulunmamaktaydılar. B Sınıfı'ndakilerse, sadece bu türden bir Yahudi akrabayı soylarında taşıyorlardı. Karışık sınıfların statüsü, Yahudiler'inkinden daha yüksek olarak tanımlanmıştı.

Ayrıca iktisadi yaptırımların da dayatılmasıyla, Yahudi işadamları, sanayicileri, serbest meslek sahipleri işlerini yitirdiler. "Ari ırkın üstünlüğü" ilkesi doğrultusunda Yahudi iktisadi kuruluşları "Arileştirme" çerçevesi dahilinde Aryanlar'ın eline geçti.

Bunun haricinde tüm Alman halkına partinin savunduğu antisemit hisleri yaymak için; Yahudiler'in kötülenmesi ve aşağılanması kampanyasına hız verildi. Bu işin yönlendirilmesinde Propaganda Bakanı **Joseph Goebbels** ile "Der Stürmer" adlı antisemit gazetesinin başyazarı **Julius Streicher** etkili oldular. Başka Nazi kuruluşları Yahudiler'in Almanya'dan göçü ile ilgileniyordu. 1930'ların ortalarında ekonomik düzelme ve 1936 Berlin Olimpiyatları sayesinde azalan göçe rağmen

birçok Yahudi 1937'ye dek Almanya'dan ayrılmıştı. 1938'den itibaren Avusturya'nın da Almanya'ya ilhakıyla beraber, anti-Yahudi politikası sertleşti. 9-10 Kasım 1938 gecesi Almanya'da yüzlerce sinagog yakıldı ve yıkıldı; "**Kristallnacht**" adı verilen bu gecede sinagoglardaki "Sefer Tora"lar yakıldı, "Aron Akodeş"ler parçalandı. Olaylara Alman polisi müdahale etmedi, üstelik onlarca Yahudi öldürüldü; binlercesi toplama kamplarına gönderildi. Haftalar önce planlandığı belli olan bu hadisede; **Herschel Grynszpan** adlı bir Yahudi'nin, Almanya'dan Polonya'ya sürülmesinin intikamını almak için Paris'te bir Alman diplomatını öldürmesi bahane edilmiş, ayrıca Almanya Yahudileri 1 milyar Mark ceza ödemeye mahkum edilmişlerdi. 1939'da Hitler'in talimatlarıyla, Yahudiler'in göç işlemi, bir SS subayının yönetiminde olmak kaydıyla, İçişleri Bakanlığı'ndaki özel bir merkeze bağlandı. Yahudiler'in pasaportlarında yapılan değişikliklerle, ülkeden göç etmeleri güçleştirildi. Buna rağmen 1938 ile 1941 arasında 130.000 Yahudi daha Almanya'dan ihraç edildi veya kaçtı. Çoğu ABD, Filistin, Güney Amerika ve bazı Avrupa ülkelerine sığındı. Bu aşamada "nihai çözümün" ilk adımları atılmış oluyordu. (50)

İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Naziler'in kontrolü altına giren topraklarda 400.000 Yahudi bulunuyordu. Polonya'nın da zaptedilmesi ile, 2 milyon Yahudi daha Almanların hakimiyeti altına girdi. Yahudiler'in artık göç etmesine izin verilmediği bu aşamada; Yahudiler'in altı köşeli sarı yıldızları giysilerine ilâştirmeleri zorunluluğu kondu ve Yahudiler, Doğu Avrupa'da "**geto**" adı verilen tecrit edilmiş mahallelerde yaşamaya zorlandılar. Bu arada Yahudiler'in geride bıraktıkları mal ve mülkleri, hatta beraberlerinde aldıkları şahsi eşyaları dahi gaspedildi. Almanlar, öldürülen Yahudiler'in cesetlerindeki gözlük, altın diş gibi işe yarayabilecek şeyleri de aldılar. "Yahudi sorununu çözmek" için organize olmuş ve SS Örgütü'nden de yararlanan Naziler'e karşı yalnız dağınık durumdaki Yahudiler değil, yeraltı örgütleri, politikacılar ve partizanlar da bir direniş gösteremediler. Nazi ideolojisinin yaydığı antisemitizm, Yahudilere yardım edenlerin şiddetli cezalara çarptırılacağı tehdidi, Yahudiler'i savunmasız ve kapana kısılmış hale soktu.

Getolara hapsedilen Yahudiler'in, ancak Aryanlar için çalışmaları sözkonusu olduğunda dışarı çıkmaları mümkündü. Getodaki yaşam "**Judenrat**" adındaki Yahudi konseyi tarafından tanzim edilmekteydi. Konseyin işlevleri arasında belediye hizmetleri, sağlık işleri, sanayi ve el işleri ile ilgili çalışmalar bulunuyordu. Geto yaşamı son derece çetindi. Yiyecek, Almanlar'ın insafına kalmış tayınlar halinde geliyordu ve gizlice gelmiş yiyecekler karaborsadaydı. Açlık herkesin düşüncelerini ve eylemlerini etkileyen bir olguydu. Diğer önemli bir sorun ise, getolardaki aşırı kalabalıktı.

Örneğin **Varşova Getosu**, kentin toplam alanının %2,4'ünü oluşturuyor fakat kentin toplam nüfusunun %30'u olan 450.000 kişiyi barındırıyordu. Bir dairede

birkaç aile kalıyor ve insan kitleleri sokakları dolduruyordu. Salgın hastalıklar olağandı. 1941’de Varşova Getosu’ndaki nüfusun %10’u kadarı olan 43.000 kişinin çoğu bu yüzden ölmüştü.

Getolardaki bu baskı dolu atmosfer nedeniyle intihar edenler oldu. Fakat insanlar genellikle yaşamak için çaba sarfettiler. Her geto sosyal ve kültürel örgütlenmesini kurdu. Örneğin Eylül 1941’de 40.000 Yahudi’yi barındıran **Vilna Getosu**’nda açlık, hastalık ve **Ponary**’de Naziler tarafından binlerce kişinin öldürülmesi ile beraber; aynı yılın sonunda Geto’da 17.000 kişi kalmıştı. Bununla beraber Geto’da okullar, bir kütüphane, arşivler, bir müze, hatta bir orkestra ve çocukların şarkı söylediği bir koro dahi vardı. **Lodz Getosu**’nun, yöneticileri tarafından imzalanmış özel banknotları dahi bulunuyordu. Bu etkinlikler “Judenrat” ve buna bağlı komisyonlarca yürütülüyordu. Bu şekilde Yahudiler, kendilerini “insanlıklardan soyutlamaya” çalışan Naziler’e karşı manevi bir direniş gösteriyorlardı.

Bu arada getolarda Yahudiler boğaz tokluğuna Alman ordusu için üniforma ve teçhizat gibi şeyler de üretiyordu. Almanlar geto yaşamının pogromlardan üstün olduğu propagandasını yaparken, aslında Yahudiler imha edilmeden baskı altına alınıp bulunuyorlardı...

Almanlar’ın Yahudiler’i imha etmeye ilke olarak karar vermesi, 1941 yılının başlarında “Bolşevik Yahudi” Rusya ile planların yapılması dönemine rastlar. Naziler, Yahudiler’i öldürmek için başlıca iki yöntem uyguluyorlardı. Birinci yöntemde seyyar ölüm grupları kullanılıyordu. “**Einsatzgruppen**” (“görev grupları”), kurbanlarını oturmuş oldukları yörenin biraz uzağına götürüp orada katlediyorlardı. Bunlar, Haziran 1941’den başlamak üzere Sovyetler’den ele geçirilen topraklarda esir alınan 1,5 milyon Yahudi’yi öldürdüler. İkinci yöntem ise, uzak mesafelerden getirilen Yahudiler’in imha edileceği imha kampları (“**Vernichtungslager**”) kurmaktı. “**Nihai Çözüm**” planının bir safhası olarak **Chlmno**, **Auschwitz-Birkenau**, **Treblinka**, **Sobibor**, **Belec**, **Majdanek**, vb. gibi ölüm kampları inşa edildi. Kitlesele ölümlerin gerçekleştirilebilemesi amacıyla; “duş” görünümlü gaz odaları, gömü çukurları, krematoryumlarla donatılmış bu kamplarda yaklaşık olarak 4 milyon Yahudi katledildi.

Bu katliamın sistemli bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla Naziler, Reich’in Güvenlik Merkez Bürosu’nda **Adolf Eichmann**’ın denetiminde özel bir bölüm de kurdular. Burada ölüm kamplarına sevkedilecek Yahudilerin kotalarının, nakliye trenlerinin ve denetim personelinin ve ülkelerarası koordinasyonunun sağlanması sözkonusuydu. Öldürülecek Yahudiler; ikamet ettikleri yerlerde ani operasyonlarla kuşatılıp tutuklanarak ve trenlere veya kamyonlara tükılarak, ölüm kamplarına sevkediliyordu.

Bu imha süreci içerisinde, Yahudiler’e ayrıca tarifi imkansız vahşet ve gaddarlık uygulandı. Toplanan Yahudiler dövülüyor, aşağılanıyor ve köpeklerin saldırı-

sına uğruyorlardı. Daha sonra, nakledilecekler, sığır taşıma vagonlarına tıklılıyordu. Bazen bu havalandırmadan yoksun vagonlara 1000 kişi tıklılıyordu. Kamplarda Yahudiler'e yapılan zulümle ilgili olarak, Holokost'tan kurtulmuş olan iki tanının ifadesi bir fikir verebilir: "Trepblinka'ya ulaştığımız zaman gerçeği kavradık. Kulübelerin çatısında tüfekler taşıyan Ukranyalılar vardı. Yerlerde kimi giyinik, kimi çıplak cesetler yatıyordu. Bunların yüzünde dehşet okunuyordu. Bu cesetler şişmişler ve kararmışlardı, bazılarının beyinleri dışarıya uğramıştı ve dilleri dışarıdaydı... umutsuzca bekledik. Kaderimize engel olamazdık...'

Polonyalı bir tanığın Sovyetler Birliği topraklarında bulunan Kislovodks kentinin Yahudileri hakkında aktardıkları ise şöyleydi: "Nakledilen Yahudiler'le dolu tren cam fabrikasına ulaştı. Almanlar Yahudiler'e trenden inmelerini, para ve değerli eşyalarını teslim etmelerini ve soyunmalarını emrettiler. Yürek parçalayan çığlıklarla kadınlar, çocuklar ve yaşlılar elbiselerini çıkarttılar ve iç çamaşırlarıyla kaldılar. Ondandır korkudan adeta aklını yitirmiş bu insan kitlesi anti-tank çukurlarına sürüldü. Yolda kaçmak isteyenler vuruldular. Hendeklerin yanında ağır ve hafif makineli tüfekleri ile ateş eden Almanlar vardı..."

Majdanek Kampı'ndaki krematoryumda çalışan bir Yahudi, kurtulduğunda şunları anlatmıştı. "Krematoryum gece gündüz çalışıyordu ve gene de gaz odalarında öldürülenleri yakmaya yetiştirmiyordu. Küçük gaz odalarında 400 kişi 35 dakikada ölüyordu. Kapıları açtığımızda hâlâ canlı çocuklarla karşılaşuyorduk. Almanlar onları vuruyorlardı." Ölüm kamplarını "başka bir gezegen" olarak tanımlayanlar olmuştur: Burada tutuklu, kimliğinden -isminden, sosyal konumundan, ailesinden ve arkadaşlarından- soyutlanıyordu. İnsan yaşamının hiçbir değeri yoktu. Sadist nöbetçiler kurbanlarına türlü eziyetler yapıyorlar ve gözden kaçırmıyorlardı. Tutuklular tesislerde artık dayanamayacak duruma gelene dek çalıştırılıyorlardı. Ayrıca tutuklular üzerinde korkunç deneyler de yapılıyordu. Auschwitz'de çalışan SS doktoru **Jozef Mengele** soyaçekim bilimiyle ilgilendiğinden, özellikle ikizlerin peşindeydi ve gaddarca deneyleri ile bu tür birçok tutuklunun ölümüne neden olmuştu.

Müttefik kuvvetler kampları kurtardıklarında gözlerine inanamadılar. Her yerde "yaşayan iskeletler" vardı. Renksiz, etsiz bu kalıntılardaki tek canlılık, gözle rindeydi. Bazıları konuşamıyordu bile; verilen yemeklerin üzerine akbabalar gibi atladılar; yiyemediklerini yataklarının altına sakladılar. Çünkü korkunç günlerin tekrar geri geleceğine inanıyorlardı. Yıllarca aç kalan bu insanların çoğu, kamplardan kurtulduktan sonra aşırı zayıflıktan veya denetimsiz gıda almaktan ötürü öldüler.

Öte yandan Kızıl Ordu'nun yaklaşmakta olduğu haberini alan SS Alman birlikleri, tutukluları beraberlerinde yürüterek daha batıya çekildiler. Bu arada büyük sayıda tutuklu yollarda da can verdi...

Holokost'un başlamasıyla beraber; uzun süre özgün dünya, Yahudiler'in kurtarılması için pasif kaldı. Naziler'in sistematik bir şekilde Yahudiler'i imha etmeye kararlı olduklarının anlaşılması ile beraber, kurtarma operasyonları başladı. Fakat olaylar çok geç duyuluyordu. Naziler cinayetlerini uzun süre gizli tutmayı becerdiler; 1942 yılının sonlarında Naziler 2,5 milyon Yahudi'yi öldürmüş bulunuyorlardı. Yahudi Ajansı ile Alman yönetimi arasında varılan antlaşma mukabilinde; Yahudiler'in Filistin'e göç etme iznine karşılık, para ile Alman malları alınması koşuluna benzer tarzda yapılan çeşitli pazarlıklar, sonuçsuz kaldı. Bununla beraber insanlık namına hareket ederek yaşamlarını tehlikeye atan ve sosyalist, komünist, pasifist, liberal ve inançlı Hristiyan gibi çeşitli gruplara mensup kişiler, Yahudiler'in kurtarılması için büyük çabalar sarfettiler. Yahudiler, korku içinde yaşamaya mecbur oldukları çeşitli gizli yerlerde uzun süre saklandılar. Örneğin **Danimarkalılar**, 1943 yılına kadar ülkelerindeki Yahudiler'e Almanlar'ın dokunmamasını sağlayabildiler. Ayrıca mevcut 8.000 Yahudi'yi saklayarak, İsveç'e takalarla kaçırarak kurtarmayı başardılar. Bu başarıyı Avrupa'da başka bir ülke gösteremedi. Bu arada inançlı bazı Hristiyanlar, özellikle Yahudi çocuklarını manastırlarda gizlediler; **Raoul Wallenberg** adlı bir İsveçli diplomat 1944'de dağıttığı İsveç pasaportları ile en az 30.000 Macar Yahudisi'ni kurtarabildi; Bordeaux'daki Portekiz konsolosu **A. Mendes**, ülkesinin talimatlarına aykırı olarak dağıttığı ülkeye giriş belgeleriyle binlerce Yahudi'nin ülkesine girebilmesini sağladı; Hollanda'da "ırk uzmanı" **Alman Dr. Hans Callmeyer**, birçok Yahudi'nin "ırksal olarak Yahudi olmadığını" beyan ederek kurtulmalarını sağladı; Fransa'da ve başka Avrupa kentlerinde bulunan **Türk konsolosları**, kendi yaşamlarını tehlikeye atarak ve Türk vatandaşlıklarını yitirmiş Yahudiler'e pasaport çıkartarak, onbinlerce Yahudi'nin Nazi kontrolündeki ülkelere ayrılabilmesini sağladılar. **Hollanda'da** 1942'de Yahudiler'in nakli başladığında, Yahudi olmayan öğrenciler, Yahudi çocuklarını gizlemek için bir örgüt oluşturdular. **Belçika'daki** bir yeraltı örgütü, 4.000-kadar Yahudi çocuğunu ölüm kampına gitmekten kurtardı. Bu gibi misallerin çoğaltılabilmesine karşın; Holokost hakkındaki somut bilgilere rağmen, Amerikalılar ve İngilizler olaylara kayıtsız kaldılar; **Auschwitz-Birkenau'nun** hava fotoğraflarına sahip olmalarına karşın, "savaş malzemesinin israfına" yol açacağı gerekçesiyle kamplara giden demiryollarını bombalayarak bura ya nakledilen binlerce Yahudi'nin kurtulabilmesi olanağını yaratmadılar!

Filistin'deki Yahudi cemaati de Avrupa'daki Yahudiler'e fazla bir yardım ulaştıramadı. Sınırlı sayıdaki ve İngilizler'in onayı ile Avrupa'da bazı bölgelere indirilen ve bazıları **Hannah Szenes** gibi kadın olan **Hagana** paraşütçüleri, etkili olmadılar ve esir düşerek öldürüldüler.

Buna karşılık Holokost'un hüküm sürdüğü ülkelerde Yahudiler, bütün çaresiz-

liklerine rağmen hayatta kalabilmek için Diaspora’da 2000 yıl kadar sürdürdükleri direniş sergilediler. 1939’a kadar Almanlar’ın, Yahudiler’i kimliklerinden soyutlamaya çalıştıkları ve onları cemaatleri dağıtılmış bir halde açlığın ve hastalıkların pençesine terk ettikleri sanılıyordu. Bu durumda, yasaklanmış olmasına rağmen, Yahudiler yeraltı etkinlikleri ile dinsel ve eğitimsel toplantılar düzenlemeyi ve çeşitli Yahudi kimlikli gazete ve dergiler çıkartmayı sürdürdüler. Esasen 1942 yılına kadar da Almanlar’ın Yahudiler’i imha etme planı, birtakım bulanık haberlerin sızmasına rağmen ortaya çıkmadığı için; çok zor olan bir silahlı direniş de gerçekleşemedi. Almanlar’ın gerçek niyeti anlaşılınca; ufak çapta Nazi aleyhtarları yeraltı faaliyetleri başladı. Kuşkusuz, sıkı bir tecrit altında silah temin etmek çok güç olduğundan ve herhangi bir direnişin, Almanların tüm geto halkını ortadan kaldıracak şekilde bir tepki göreceğinden, getolarda iş çok daha zordu ve getolardaki direniş örgütlerinin liderlerinin omzuna büyük sorumluluk biniyordu... Bununla beraber Almanya’nın yenilgiye uğradığı zamana kadar bazı kişilerin hayatta kalabileceğinin zayıf umudu ile, **Bialystok Getosu**’nun direniş örgütü lideri **Mordecai Tenenbaum Tamaroff**, 1943 yılı başlarında planlanan bir isyana mani oldu. Aynı şekilde **Vilna Getosu**’nun direniş örgütü Başkanı **Abba Kovner**’in yönettiği “Birleşik Partizanlar Örgütü”nün silahlanıp ayaklanmaya teşvik ettiği halk; Naziler’in kendilerini sağ bırakacaklarına dair vaatlerine inanarak, toplama kamplarına gitmeyi yeğlediler. Partizanlar etkinliklerini ormanlarda sürdürdüler.

Öte yandan **Mordehay Anielewicz** (1919-1943) yönetimindeki “Yahudi Savas Teşkilatı”nın başkanlığında **Varşova Gettosu**’ndaki Yahudiler, Almanlar’a karşı eşsiz bir direniş sergilediler. Örgüte dahil Yahudiler, 1943 yılı Pesah’ının arifesinde bir ayaklanma başlattılar; elde ettikleri silahlar ve ürettikleri sabotaj malzemeleri ile saldırdıkları Almanlar’ı iki kez geri çekilmeye zorladılar. Almanlar, getodaki evleri tek tek yakdılar. Birkaç hafta sonra getoda kalan 55.000 Yahudi’den ancak 5.000’i yaşıyordu ve bunlar da Almanlar’ın eline düştüler. Varşova Gettosu olayı, Naziler’e karşı Yahudi direnişinin bir simgesi olarak tarihe geçmiş olup; ayaklanmanın ana safhasının son günü, **Holokost’u Anma Günü** olarak Yahudi takvimine geçmiştir. Yad Vaşem Müzesi’nde ve Varşova’da, Varşova Gettosu hadisesi anısına yer alan anıtlarda, ayaklanmanın; sosyal, ulusal yönleri, insan hakları ve özgürlük açısından Yahudiler’in ve Polonyalılar’ın savaşı olduğu belirtilmektedir.

Ayrıca 1943’den itibaren Yahudi partizanları, işgal edilmiş Belçika’da Yahudiler’in Auschwitz’e naklediklikleri demiryollarında sabotajlar düzenlediler. Avrupa’nın diğer bölgelerinde de Yahudiler, zayıf silahlarıyla benzeri direnişler uyguladılar. Fakat bu ülkelerdeki Yahudi olmayan partizanlar dahi, Yahudiler’e gerekli desteği vermediler... (51)

30) İsrail Devleti'nin Kuruluşu

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle beraber, çeşitli uluslardan 10 milyon göçmen savaştan arta kalan evlerine döndüler. Yahudiler'in cemaatleri yok olmuş, savaşların cereyan ettiği bölgelerdeki Yahudiler'in çoğu öldürülmüş, aileler dağıtılmıştı; üstelik Nazizm'in ortadan kalkmasıyla, **antisemitizm yok olmamıştı**. Bu ortamda Yahudiler'in gidebileceği bir yer yoktu... Bu durumda hayatta kalan Yahudiler, Filistin'den başka gidebilecekleri bir yer olmadığına bilinci içinde, Fransa ve İtalya'nın Akdeniz limanlarında toplanarak yasadışı yollardan Filistin'e sızmaya teşebbüs ettiler. 1945 yılında iktidara gelen İngiliz İşçi Partisi, daha önceki "White Paper" siyasetini sürdürdü ve savaştan sonra serbest kalan birliklerinden bir kısmını seferber ederek ve yasadışı yolcu taşıyan gemileri çevirerek, Hayfa'da yakalanan kaçak Yahudi yolcuları **Kıbrıs**'taki toplama kamplarına sürdü. Bu durum, özellikle ABD'de sert tepkiler yarattı. Kurulan bir İngiliz-Amerikan komisyonu, Filistin'deki ve Amerikalılar'ın işgal ettiği Alman coğrafyasındaki toplama kamplarında Holokost'tan kurtulan 100.000 kadar Yahudi'nin durumunu inceledi. Komisyonun kuruluşunu teşvik etmekle beraber İngiltere'nin Dışişleri Bakanı **Ernest Bevin**, komisyonun kararları arasında bulunan ve 100.000 Yahudi'ye Filistin'e giriş için derhal pasaport verilmesi hakkındaki maddesine kulak asmadı. Bevin; ABD'nin bu konudaki baskısının, Yahudiler'in ABD'ye göç etmemesi için yapıldığını dahi ima etmekten kaçınmadı. Fakat ABD'nin maddi yardımlarına şiddetle ihtiyacı bulunan İngiltere, ABD'nin önerilerini dikkate almak zorunda kaldı.

28 Nisan 1947'de New York'da toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Filistin'de araştırmalar yapması için bir **BM Filistin Özel Komitesi (UNSCOP)** kurulmasına karar verdi. Bu durumda İngiliz hükümeti, Filistin sorununu Birleşmiş Milletler'e havale etmek yolunu seçmeye mecbur kalmıştı...

UNSCOP; Filistin'de Yişuv'un mücadelesinde üç önemli olaya şahit oldu: İZL'nin Akko'daki hapishaneyi basması üzerine, İngilizler'in üç İZL mensubunu asması; buna misilleme olara İZL'nin rehin almış olduğu iki İngiliz başçavuşunu asması; Fransa'da Temmuz 1947'de 4500 kaçak yolcusu ile birlikte İngiliz destroyerlerince yakalanıp yolcuları Hamburg'daki kamplara gönderilen ve dünyada büyük tepkiler yaratan "Exodus 1947" gemisi olayı...

Ağustos 1947'de UNSCOP, Manda'nın nihayete ermesini, Filistin'in bir Yahudi devleti ve bir Arap devleti olarak taksim edilmesini ve Kudüs'te de uluslararası bir yönetim kurulmasını önerdi. Fakat Arap ülkeleri ve Filistinli Araplar bu önerilerin uygulanmasına karşı çıkacaklarını belirttiler. 29 Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 33 lehte, 13 aleyhte, 10 çekimser oyla komisyonun taksimle ilgili önerisini kabul etti. Ertesi gün Filistin Arap Yüksek Komitesi genel grev ilan etti ve Araplar Kudüs yakınlarında Yahudiler'i taşıyan bir otobüse

saldırdı. Bu şekilde İsrail'in bağımsızlık mücadelesinin ilk aşaması başlamış bulunuyordu.

Manda'nın sona ereceği 15 Mayıs 1948 tarihine kadar süren mücadelenin bu aşamasında Yişuv, yerel Araplar'ın saldırılarına karşı koyabildi.

İsrail'in bağımsızlık savaşının ilk bölümünde yer alan taraflar arasında Araplar, Yahudiler ve İngilizler de vardı. Bir milyon dolayındaki nüfuslarıyla Filistinli Araplar, mahalli nüfus açısından çoğunluğu oluşturmakla beraber, merkezi bir askeri liderlikten yoksundular; daha çok Yahudi yerleşim merkezlerine ve konvoylarına silahlı saldırılar düzenlemeyi benimsemiştiler. Filistin'deki 600.000 Yahudi arasında Hagana, IZL ve Lehi'ye mensup 60.000 erkek ve kadın savaşçı bulunmaktaydı. Savaş'ın başlamasıyla beraber, bunlara İngiliz ordusunda hizmet görmüş 27.000 Filistinli Yahudi, daha Filistin'e gelmeden evvel askeri eğitim görmüş olan ve Holokost'tan kurtulmuş 20.000 Yahudi ve ABD, Güney Afrika ve İngiliz askeri kuvvetlerinde İkinci Dünya Savaşı'nda çarpışmış 3000 Yahudi gönüllü de katıldı. Başlangıçta az miktarda silaha sahip olan Yahudiler'in, savaş personelinin ancak dörtte birini silahlandırması mümkün olmuştu. İngilizler ise, birçok modern silaha, top, tank, zırhlı araç gibi teçhizata sahipti. İngilizler, BM'nin kararını uygulamak için bir işbirliğinde bulunmayacaklarını fakat genel asayişin korunması mesuliyetini taşıdıklarını belirtmişlerdi. Nazari olarak İngilizler tarafsız görünüyorsa da, gerçekte Araplar'ı desteklemekteydiler.

Savaşın ilk aylarında Yişuv, Araplar'ın yerleşim bölgelerine yaptığı saldırıları püskürtmeye muvaffak oldu. Fakat Araplar, özellikle Kudüs'ü kıyı bölgeleriyle irtibatlayan yolları ve bu yollardaki trafiği kontrol altına aldılar. Bu strateji sonunda, Yahudi yerleşim bölgeleri birbirinden köptü. İngilizler'in deniz ablukası da Yahudi savaşçılara yardım gelmesini engelliyordu. Arap ordularının saldırmak üzere olduğu bu aşamada durum çok tehlikeli görünüyordu. Ancak Nisan 1948 başlarında gerçekleştirilen "**Nachson Operasyonu**" ile Kudüs'e giden yolların kontrolünü tekrar ele geçiren Hagana, bu eylemlerde ilk kez Çek malı silahlar da kullandı. Araplar, **Fevzi El Kavukçu** yönetiminde Arap ülkelerinden gelen gönüllülerden oluşan güçlü bir birlikten de yararlandılar fakat saldırılarında başarılı olmadılar ve maneviyatları bozuldu.

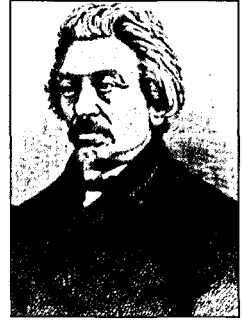
Bu arada İngilizler, birliklerini ve yöneticilerini güvenli bir şekilde tahliye etmenin tasasına düştüler. Bu durumdan yararlanan Hagana, bir Arap istilasına karşı Yahudiler'in kontrolünde bulunan arazileri birleştirmeyi amaçlayan "**D Planı**"nı uyguladı... Bu arada müstakbel Yahudi devletinin yönetim kurumlarının temeli atıldı. Nisan 1948'de Ulusal Konsey kuruldu. Konseyin 37 üyesi; **Seçilmiş Asamble**'nin icra komitelerinden, Yahudi Ajansı'ndan ve başka Yahudi örgütlerinin temsilcilerinden oluşuyordu. **Ulusal Konsey**'in 13 üyesi **Ulusal İcra**'yı oluşturmak için seçildiler. Bunlar; adalet, polis, posta, vergi, sosyal yardım, sağlık gi-

Bir "Modern Antisemitizm" Örneği: "Gezgin Yahudi"
P.G. Doré Tarafından 1852'de Çizilmiş Bir Karikatür.

Doğu Avrupa Yahudileri'nin Kültürel Etkinliklerinden
Folklorik Müzik, 19'uncu Yüzyılın Ortalarından İtibaren
Yukarıda Örneği Görülen "Klezmerim" Adındaki Or-
kestralar Tarafından Canlandırılıyordu.

Moses Hess (1812-
1875). Sosyalist Siyo-
nizm'in Önderlerinden

II. Bet-Amikdaş'ın Yıkılmasından Sonra İbranice'nin Yerini Mahalli Diller Almaya Başladı. Yukarıda Yahudiler'in
Yerleştikleri Çeşitli Ülkelerde Konuştukları ve Mahalli Dillerden Türeyen Özel Lisanlar Belirtilmiştir.

Rusya'daki 1881 Pogromundan Kaçarak Amerika'ya Göçeden Yahudileri Tasvir Eden Bir Resim

20. Yüzyılın Başlarında Yemenli Bir Anne ve Çocuğu

Filistin'e Üçüncü Aliya Dönemi'nde Gelen Yahudiler'in 1920'lerde İstihdam Edildiği "Toelet" Ayakkabı Üretim Kooperatifi Fabrikası.

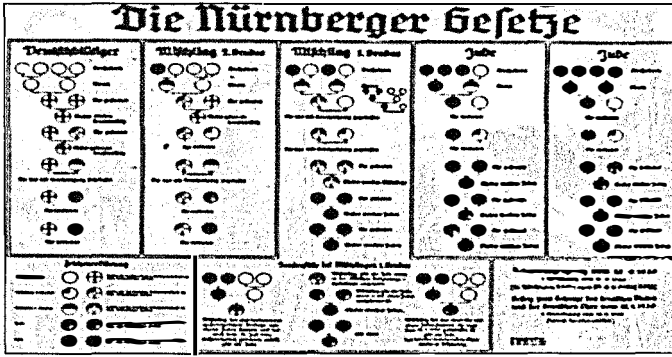
20. Yüzyılın Başlarında Manhattan'daki Yahudi Çarşısı

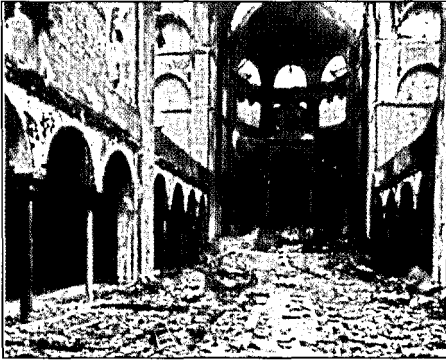
"Balfour Deklârasyonu"nu Anan İbrance Metin

Kudüs'te 1929'da Cereyan Eden Arap Nümayişini Denetlemeye Çalışan İngiliz Güvenlik Güçleri

Nuramberg Yasaları'na 1935 Yılında Eklenen Açıklama. Buna Göre Bir Yahudi ile Etnik Olarak Karışmış Bir Kişi Arasındaki Farklar Saptanıyordu.

"Kristallnacht"da Naziler'in Almanya'da Yaktıkları Yüzlerce Sinagog'dan Birisi Olan Fasanenstrasse'deki Berlin Sinagogu.

Filistin Sahillerine Yasadışı Yollardan İltica Etmeye Çalışan Yahudiler'i Tutuklayan İngiliz Askerleri (1939)

Direnişçi Palmah Yahudi Örgütü'nü Betimleyen Shmuel Katz'ın Resmi

bi hükümet işlerini örgütlediler. Ulusal Konsey ve Ulusal İcra, **Ben Gurion** tarafından hazırlanan bağımsızlık beyannamesini ve yeni devletin adını (**İsrail**) onayladılar.

14 Mayıs 1948 Cuma günü öğleden sonra **David Ben Gurion**, Tel Aviv Müzesi'nde İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etti. Ertesi gün ABD, "de facto", iki gün sonra da Sovyetler Birliği, "de jure" olarak bu devleti tanıdıklarını bildirdiler.

Komşu Arap ülkelerinin askeri kuvvetleri derhal saldırıya geçti. Mısır ve Ürdün'ün 30.000 askerinin çoğu zaten Filistin'deydi. Irak ve Suudi Arabistan'dan gelen takviye kuvvetleri Suriye ve Lübnan birliklerine katıldılar. Mısır hava kuvvetleri, Tel Aviv'i birkaç kez bombaladı; ayrıca Suriye hava kuvvetleri ile birlikte Arap kara kuvvetlerini de desteklediler. İsrail hava kuvvetleri; Kahire, Şam ve Amman'ı, Arap kara kuvvetlerini, ayrıca Tel Aviv'e yaklaşan Mısır deniz kuvvetlerini bombaladılar. Düzenli Arap birliklerinin ülkeyi istila etmesi, özellikle Yahudi direnişçilerin insan üstü gayretleri ile engellenebildi.

On gün süren mücadelenin sonunda Araplar'ın saldırısının ilk gücü zayıfladı. 26 Mayıs'ta kurulan İsrail Savunma Kuvvetleri, tugay çapında belli başlı beş karşı taarruz düzenledi. Bunlardan üçü, Ürdün'deki Arap Lejyonu'na yöneltilmiş olup, amacı tecrit edilmiş durumdaki ve su dahil çeşitli gereksinimlerin yokluğunu çeken Kudüs'e bir yol açmaktı. Nitekim Lejyon'un arkasından dolanan yeni "**Burma**" yolu bu amacı gerçekleştirdi. Diğer taarruzlardan birisi **Cenin**'deki Irak ordusuna, diğeri de **Aşdod** dolaylarındaki Mısır ordusuna karşı düzenlenmişti. Latrun ve **Cenin**'e yapılan taarruzlar başarılı olmamakla beraber; Arap birlikleri beklemedikleri bu sıkıştırmalar karşısında 11 Haziran'da başlayan ve BM tarafından önerilen 28 günlük ateşkese kabul etmek zorunda kaldılar.

İsrail Savunma Kuvvetleri, bu süreyi birliklerini donatmak ve genişletmek için kullandı. Mevcut dokuz tugaya üç tugay daha eklendi. Cephede dört karargâh daha oluşturuldu ve cephedeki birliklere silah ve cephane dağıtıldı. Ateşkes süresi biter bitmez savaş tekrar başladı. İsrail Savaş Kuvvetleri, bu kez ülkenin kuzeyinde ve merkezinde üstünlük sağladılar ve Kudüs civarında ve güneyde tutunmayı başardılar. **Liddya**, **Ramlah** ve **Nazaret** adındaki Arap kentleri Yahudiler'in eline geçti. 18 Temmuz'da BM Güvenlik Konseyi'nin kararı uyarınca ikinci bir ateşkes yürürlüğe girdi. BM Güvenlik Konseyi'nin Mayıs'ta atamış olduğu İsveçli arabulucu **Kont Folke-Bernadotte** (1895-1948), bir gözlemci heyetle birlikte ateşkes süresince ateşkese nezaret etti ve 28 Temmuz'da İsrail ve Arap devletlerinin hükümetlerine önerilerini bildirdi. Buna göre; Negev Araplar'a bırakılacak, Ramlah ve Lidda Araplar'a iade edilecek; Galile Yahudiler'e bırakılacak, Kudüs uluslararası bir mıntıka olacak; her iki taraf Hayfa limanını ve Lidda havaalanını kullanabilecekti. İsrail bu önerileri reddetti ve iki taraf arasında doğrudan doğruya yer alacak görüşmeler talep etti. Fakat Araplar bunu reddettiler. Eylül'de Kont

Bernadotte, eskiden Lehi'ye mensup kişiler tarafından Kudüs'te bir suikaste uğradı.

1948 Ekim'inde **"Yaov"** hareketi ile İsrail Savunma Kuvvetleri, Negev'e giden yolu açarak **Beer-Şeba'yı** ele geçirdi. Batıda Mısır kuvvetleri Gazze'ye kadar geri çekildiler. İsrail birlikleri **Aşdod** ve **Aşkelon'da** kontrolü ele geçirdiler. İsrail donanması Aşkelon açıklarındaki Mısır donanmasına bir taaruz düzenledi ve Mısır donanmasının karargâh gemisini Gazze kıyılarında batırdı. **"Hiram"** hareketi ile ise, **Galile'deki** toprakların tümü ile **Malkia-Manara'daki** bazı Lübnan köyleri İsrail'in eline geçti. Arahg'n başına doğru İsrail birlikleri güneye doğru ilerleyerek Sodom'a giden yolu açtı. Aynı anda Mısır'a karşı düzenlenen en büyük hareket olan **"Horev"** gerçekleşti. İsrail Savunma Kuvvetleri Sina Yarımadası'na girdiler ve Mısır ordusunun bağlantılarını keserek **El-Ariş** ve **Rafah'ın** çevresine kadar ilerlediler.

7 Ocak'ta İngiltere ve ABD'nin baskısıyla Mısır, savaşın sona ermesi amacıyla görüşmelere başlamayı kabul etti ve bir ateşkes yapıldı. 24 Şubat 1949'da Rodos'ta Birleşmiş Milletler gözlemcilerinin huzurunda İsrail ve Mısır arasında bir barış antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre her iki taraf saldırmazlığı taahhüt ettiği gibi, sınırlardan sızanlara müsaade edilmeyecekti. BM, gözlemciler heyeti başkanlığında ateşkesi izleyecekti. Bu antlaşma evrağı, Lübnan'la (23 Mart 1949), Ürdün'le (3 Nisan 1949) ve Suriye'yle (20 Temmuz 1949) yapılan ateşkes antlaşmalarına örnek teşkil etti. (52)

a) İsrail Devleti'nin Teşkilatlanması

İsrail Devleti'nin kuruluşuna ve Birinci İsrail-Arap Savaşı'nın İsrail'in lehine sonuçlanmasına rağmen, İsrail'in çözümlenmesi gereken yüklü sorunları vardı. 1948'den 1951'e dek İsrail'e 700.000 Yahudi göçmen gelmişti. Bu sayı, İsrail'in kuruluşundaki Yahudi nüfusunu aşıyordu. Holokost'tan kurtulup, Almanlardan arındırılan kamplarda bekletilen Yahudiler'le, Kıbrıs'taki İngiliz yönetim kamplarından tahliye edilen kaçak Yahudiler'in yanı sıra, ülkeye Polonya, Romanya gibi Doğu Avrupa ülkelerinden; "Sihirli Halı Operasyonu" ile Yemen'den, Irak'tan; hemen hemen tüm cemaatleri ile Bulgaristan'dan; Fas, Cezayir, Tunus ve Libya gibi Kuzey Afrika ülkelerinden; Türkiye ve Afganistan'dan kitleler halinde gelen göçmenlere İsrail, hiçbir ayırım yapmadan kucak açtı. En büyük sıkıntı, konut açığıydı. Terkedilmiş İngiliz ordugâhları, kulübelere, çadırlar bu amaçla kullanıldı. 150.000 kişi kentlere dağıtıldı; 250.000 kişi geçici kamplara alındı. Savaş'ın tahribatı ve yüzbinlerce insanın ülkeye gelmesi; yaygın bir işsizliğin yanı sıra, başta gıda olmak üzere birçok ihtiyaç maddesinde kıtlığa yol açtı. 1949'da bunun üzerine bu tür maddelerin karneyle dağıtılmasını organize edecek bir büro kuruldu. Devletin zirai ürünlerde, kamu taşımacılığında, inşaat ve sanayi sektörlerinde oy-

nadığı tayin edici rol sayesinde İsrail’de kamu/özel karma ekonomisi gelişti. Bu arada kısa bir süre içinde 284 yeni yerleşim bölgesi kuruldu; İsrail’in kuruluşundan evvelki 65 yıllık dönemde ancak 227 yerleşim bölgesi kurulabilmişti.

25 Ocak 1949’da yapılan parlamento seçimlerinde seçilen delegeler, 120 kişiden oluşan **Knesset**’i tayin etti. Knesset, genel seçimlerde doğrudan doğruya seçilecekti ve kabineyi onaylamak veya reddetmek hakkına sahipti. Devlet başkanı aynı zamanda Knesset’in başkanı olacaktı fakat bu mevki sembolik nitelikteydi. Kurucu Asamble, kendini ilk Knesset olarak ilan etti. İlk kabine ise 10 Mart 1949’da oluşturuldu; Knesset’te temsil edilen on partinin dördünü içeren ve 71 kişilik bir çoğunluğa sahip olan hükümet, İsrail (Sosyal Demokrat) **İşçi Partisi (Mapai)** tarafından biraraya getirildi. Bünyesinde dinci partiler ve ılımlı sağ temsil ediliyordu. Bu düzen, 1977’ye dek İsrail siyasi tablosuna emsal teşkil etti. Dinci temayülde olan ve olmayan kamuoyunu kutuplaştırmamak için, Kurucu Asamble bir anayasa yayınlamaktan çekindi. Bununla beraber ilk Knesset, vatan-
daşın günlük yaşamı ile ilgili temel yasaları, **Zorunlu Askerlik Yasası**’nı (1949), **Serbest Zorunlu Eğitim Yasası**’nı (1949) ve her Yahudi’nin İsrail’de yerleşme hakkını sağlayan **Dönüş Yasası**’nı (1950) çıkarttı.

b) İsrail’in İlk 10 Yılı

İsrail’e çeşitli Aliyalar’la gelen Yahudi göçmenlerle birlikte artan nüfus, dünya Yahudi nüfusunun %20’sine erişen seviyeye ulaştı. Bu durumda en acil ihtiyaç, konut teminiydi. Yerleşim birimlerinin çoğu “**Moşavim**” ve “**Kibutizm**” şeklindeydi. Yeruşalayim “koridoru”nda, Tel Aviv ve Petah Tikva arasındaki tüm alanda ve güneyde Ber-Şeba’ya kadar olan bölgede yeni yerleşimler inşa edildi; 1955’de **Yarkon-Negev** arasındaki su kanalı açıldı. Bu şekilde ziraate açılan alanlarda yeni yerleşimler kuruldu. Ayrıca sanayinin alt yapısı güçlendirildi. Ölü Deniz’deki potasyum tesisleri genişletildi, yeni karayolları açıldı, Hayfa yakınlarında **Kişon** limanı açıldı, yeni enerji santralleri ve elektrik dağıtım şebekeleri kuruldu; ayrıca bir ticaret filosu da oluşturuldu. **El-Al** Hava yolları’nın da kurulmasıyla beraber, Avrupa ve Amerika ile emin bir iletişim sağlandı.

İsrail’in yüzbinlerce “olim”i istihdam etmesi ve bunlara konut sağlaması, ekonomisinin kaldırılamayacağı bir yükü ve bu yükü göğüslemesi ancak dış yardımlarla mümkün olabildi. Dış yardımın başlıca üç kaynağı vardı. Diaspora’daki ve özellikle ABD’deki Amerikan Yahudi cemaatlerinin maddi yardımları: Güney Afrika, İngiltere, Fransa ve Arjantin gibi ülkelerdeki Yahudiler’in başını çektiği bu yardımlarla, 1950’lerin sonuna doğru UJA 520 milyon ABD doları dolaylarında bir fon sağladı. İsrail’in devlet borçlanma tahvilleri ile 360 milyon dolar ve yabancı sermaye girişi ve özel bağışlarla da 320 milyon dolar daha sağlandı. Holokost kurbanları ile ilgili olarak tazminat ödemeyi kabul eden Batı Almanya, Yahudi

halkının temsilcisi olarak gördüğü İsrail ile 1952 Eylül'ünde yaptığı bir anlaşma uyarınca, İsrail'e 1965 yılına dek 829 milyon dolar ödedi. Bu parayla; su şebeke-leri, elektrik dağıtım hatları, demiryolları, denizyolları gibi alt yapısal yatırımlar yapıldı ve petrol ve sinai ekipman satın alındı... 1961 yılına dek ABD kredileri 365 milyon dolara ulaştı.

Bu arada kitlesel göç ve süratli gelişmenin sonucu olarak; ülkede 1948'den evvel nüfusun %10'unu oluşturan Sefaradi Yahudileri'nin oranı, İsrail devletinin ilk on yılı süresince %52'ye ulaştı. Bu kişiler, ülkenin yaşam koşullarına uyarlanmakta büyük zorluklar çektiler. Kalıcı yerleşim bölgelerine Aşkenaz göçmenlerin öncelikle yerleştirilmesi ve resmi makamlarda Aşkenazlar'ın çoğunlukta bulunması, sosyo-ekonomik ve etnik uçurumların oluşmasına neden oldu.

Ateşkes anlaşmaları, İsrail ve komşuları arasında barış sağlamadı. Suriye, İsrail'in Ürdün Nehri'nin yatağını genişletmesine izin vermedi; Ürdün, su borularının Yeruslayim'e ulaşırken ülkesinden geçmesine izin vermedi ve Yahudiler'in Batı Duvarı'na gitmesini engelledi. Sınırlarda ateşkes ihlalleri süregeldi. Filistinli mülteciler de önemli bir sorun oluştuyordu. İsrail'in bağımsızlık savaşı süresince onbinlerce Arap evlerini terketmek durumunda kalmış, çoğu Filistin Mandası sınırları içinde kalmıştı: Bunların 200.000'i Gazze Şeridi'nde, 200.000'i Batı Şeria'da ve yaklaşık olarak 100.000'i Ürdün'ün doğu yakasında kaldılar. 100.000 kadarı Lübnan'a, 50.000 kadarı Suriye'ye iltica ettiler. İsrail, 40.000 mültecinin geri alınmasına izin verdi; fakat mültecilerle ilgili genel bir çözümü ancak barış görüşmeleri ile birlikte ele almayı kabul ediyordu. Halbuki Arap devletleri barış görüşmelerini reddettikleri gibi; aynı zamanda mülteci Filistinli Arapları kendi ülkelerinde özümlemeyi de kabul etmiyorlardı. Bu devletler, Birleşmiş Milletler'in kurduğu kamplarda Filistinli mültecileri kaderlerine terkederek; **onları İsrail'e karşı savaşlarında bir vasıta olarak kullanmayı yeğlediler.** Nitekim Mısırlılar, Gazze Şeridi'nde "**fedayen**" örgütleri kurarak İsrail'e karşı bir gerilla savaşı başlattılar.

İsrail'in bağımsızlık savaşının bitiminde, İsrail Savunma Kuvvetleri onbinlerce askeri terhis etti. Mecburi askerlik yasası ile erkek ve kadınların orduda iki ile üç sene arası hizmet etmesi zorunlu kılındı. Terhis olanlar, yedek asker olarak ve düzenli bir şekilde eğitildiler. Bu şekilde acil durumda düzenli ve güçlü bir ordu oluşturulabiliyordu. Ayrıca sınır bölgelerindeki yerleşimciler düşman saldırısına karşı mahalli savunma için organize edilerek, ordu yardımı gelene dek etkili olmaları sağlandı. 1950'lerin başlarında İsrail Savunma Kuvvetleri özellikle piyade birliklerinden oluşuyordu. Batı dünyasının İsrail'e uyguladığı ambargo ve Doğu Bloku ülkelerinin İsrail'in siyasi tutumuna ters düşmeleri ve bu yüzden silah satmamaları nedeniyle; İsrail tank, top ve uçak gibi temel savaş araçlarına sahip-lemiyor ve İkinci Dünya Savaşı'ndan kalan hurda ve dermode silahları geliştire-rek veya büyük devletlerden alınabilen az miktardaki silahları kullanarak idare et-

mek zorunda kalıyordu... Bu durum, 1950'lerin ortasına dek süregeldi.

1954'de Mısır Cumhurbaşkanı olan **Camal Abdül Nasır**, kendini Batı emperyalizmine ve İsrail'e karşı Arap aleminin lideri olarak görmeye başladı. 1955'de Mısır'ın Çekoslovakya ile yaptığı bir silah antlaşması, Mısır'ı birinci sınıf bir askeri güç haline dönüştürdü. Assuven Barajı'nın inşasında maddi yardım yapmaktan kaçınan ABD'nin bu tutumuna karşı Mısır, Süveyş Kanalı'nı ulusallaştırdı. Bunun üzerine **İngiltere ve Fransa**, Kanalı'ı ele geçirmek ve Nasır'ın rejimini devirmek için bir askeri operasyon planladılar. Mısır'ın askeri hazırlıklarından kaygılanan, fedayenin teröründen yılan ve Mısır'ın Elat'taki deniz ablukasına son vermek isteyen İsrail de bu plana katılarak, Sina Yarımadası'nın kontrolünü ele geçirmeye karar verdi. Bu arada Sovyetler, Suriye ile de büyük çapta bir silah antlaşması imzaladı. Keza Mısır ve Suriye, Irak ve Ürdün savunma antlaşmaları imzalandı. Irak askeri kuvvetleri Ürdün'e girdi ve Ekim 1956'da Ürdün, Mısır-Suriye paktına katıldı.

29 Ekim 1956'da İsrail Sina Harekatı'na girişti. Sovyetler'in ve ABD'nin baskısı ile İsrail, kuvvetlerini Sina ve Gazze'den çekti. Fakat ABD, **Tiran Boğazı**'nda İsrail'e deniz dolaşımını garanti etmiş ve BM gücü Gazze Şeridi'nde ve İsrail-Mısır sınırındaki **Şarm El Şeyh**'de konuşlandırılmıştı. İsrail'in başarısına rağmen Mısır'ın İsrail'e düşmanlığı arttı ve bölgedeki Sovyet nüfuzu da gelişti...

Sina'daki harekatın gelişmesinde Sina Çölü'nde **Mitla Geçidi**'ne inen İsrailli paraşütçülerin önemi büyüktür. Bu geçit, Süveyş Kanalı'nın 50 km. kadar batısında yer almaktaydı. Ayrıca başka paraşütçüler, piyade ve zırhlı birlikler de kara saldırısına katıldılar. 5 Kasım'da İsrail Ordusu tüm Sina Yarımadası'nın kontrolünü ele geçirmiş olup, Süveyş Kanalı'na 16 km. mesafede mevzilenmişti. Hava kuvvetleri ise; paraşütçülerin indirilmesi, Mısır'ın kara kuvvetlerine saldırılar düzenlemek, gözetleme görevi yapmak ve yaralıları tahliye etmekle görevlendirilmişti. İsrail Deniz Kuvvetleri, Kızıl Deniz kıyılarına cephane taşıdılar ve İsrail kıyılarını savundular. Hayfa açıklarını topa tutan bir Mısır destroyeri teslim alındı. İsrail birlikleri başlangıçta piyade ağırlıklı olmakla beraber; savaşın daha sonraki safhalarında zırhlı birlikler devreye girerek, birçok güçlü tahkimatı aştılar. İsrail Sina'da Mısır Ordusu'nu devre dışı bırakırken, **Fransa ve İngiltere** Süveyş Kanalı'nı ele geçirmeye çalışıyorlardı.

Esasen Fransa, bir süreden beri İsrail'e önemli ölçüde silah ve cephane satmaktaydı. Bunların arasında Fransa'nın 1955'den beri satmış olduğu tanklar, top- lar, paletli taşıyıcılar ve uçaklar bulunuyordu. Fransa'nın bu tutumunda Mısır'ın, Fransa'nın yönetimindeki Cezayir'deki FNL gerillalarına yardım etmesi de rol oynamıştır.

c) İsrail Devleti'nin İkinci On Yılı

Sina Harekatı'nı izleyen yıllarda; 1957'de yılda 70.000 dolaylarında olan göç- men girişi bunu izleyen üç yılda toplam 72.000'e düştü. 1961'de yeni bir "Aliya"

başladı ve dört yılda 228.000 göçmen İsrail'e yerleşti. İktisadi güçlüklerle beraber göçler tekrar azaldı ve 1965 ile 1966 yıllarında sadece 46.000 göçmen geldi.

İsrail devletinin kurulması ile birlikte, ülkedeki Yahudilerin %97'si ülkenin merkezi yöresinde ikamet etmekteydiler. Bu bölge ise ülkenin sadece %22'sini oluşturmaktaydı. 1950'lerde gelen göçmenler de kentsel yerleşimi yeğleyince, ziraat üretimi yönelik nüfusun çoğaltılması amacıyla, taşrada 15.000 kişilik yeni yerleşim merkezleri oluşturulmaya başlandı. Ancak ülkenin yerlileri arasında bu yerlerde yerleşmek isteyenler pek azaldı. Ülkenin yerlileri Negev'deki **Arad** ve Galile'deki **Karmiel**'in haricinde eski yerleşim bölgelerinde oturmayı yeğlediler ve İsrail'deki kilit yönetim merkezlerinde vazife yaptılar.

1960'ların başında sınır bölgelerdeki birkaç "**Nahal**" türünden yerleşim bölgesinin dışında, yeni yerleşim bölgeleri inşa edilmedi. Bununla beraber bazı başka büyük projeler gerçekleştirildi. Örneğin **Ulusal Su Kanalı**; 1964'de hizmete açıldığı zaman, mahalli su kaynaklarının da katılmasıyla beraber, ihtiyaca göre ülkenin su gereksinimini karşılayacak düzeneklerle, Galile Denizi'nden ülkenin merkezine ve oradan da Negev'e su taşımaya başladı. Bu kanal, azami kapasitede yılda 365 milyon metreküp taşıyabilmekteydi. Ayrıca 1961'de **Aşdod**'da temeli atılan derin su limanı, dört yıl sonra faaliyete geçti. **Ölü Deniz**'de ve **Arad**'da fosfat madenleri ve fosfat işleme tesisleri kuruldu. **Elat** limanı genişletildi ve Elat'tan Aşkelon'a kadar bir petrol boru hattı döşendi. Hayfa yakınlarında Kışon Nehri'nin ağzında bir tersane inşa edildi.

1960'larda İsrail "nükleer kulübe" katıldı. Tel Aviv'in güneyinde **Nahal Sorek**'te kurulan nükleer araştırma reaktörü, 1960 ortalarında faaliyete geçti. 1963'de İsrail-Fransız işbirliği ile inşa edilen **Dimona**'daki nükleer araştırma merkezi de açıldı. İsrail, nükleer denemelerin atmosferde yapılmasını engelleyen Moskova Antlaşması'na imza koymakla beraber, nükleer araştırmalarının denetlenmesine izin vermeyeceğini de 1964'de açıkladı. İsrail'in nükleer silahlara sahip olmadığını varsayan uzmanlar dahi, İsrail'in bu tür silahları üretecek "know-how", ham madde ve cihazlara sahip olduğunu kabul etmekteydiler...

Tarım, ağır sanayi, madeni eşya ve elektronik sektörlerindeki yatırımlar, kentsel gelişme ve istihdamı da beraberinde arttırdı. İnşaat sektöründeki hamle ile, yeni göçmenlere ve basit konutlarını terkedenlere uygun evler sağlandı. Birçok aile modern mobilyalara ve beyaz eşyaya sahip olabildi. Ancak bu kalkınmanın gerektirdiği ithalat ve Almanya'nın gönderdiği tazminatın kesilmesi, ödemeler dengesinin açık vermesi ile sonuçlanınca; 1966'da hükümet, yaşam standardının yükselme hızını yavaşlatan, harcamaları azaltan bir dizi tedbir almak zorunda kaldı ve 1967'de 100.000 dolayındaki kişinin işsiz kalması ile sonuçlanan bir ekonomik kriz ortaya çıktı.

1962-1964 arasında gelişen ve bilhassa Fas'tan gelen Aliya akımının da etki-

si ile tırmanan işsizlik, özellikle bu ve benzeri Müslüman ülkelerden gelen göçmenleri zorlamaya başladı. **Aşkenaz ve Sefaradi** kökenli yurttaşlar arasındaki ıktisadi uçurum, yer yer çetin protesto mitinglerine yol açtı.

d) Altı Gün Savaşı

Sina Yarımadası'ndaki savaştan sonra İsrail, silahlı kuvvetlerini özenle geliştirmeye başladı. Hava kuvvetleri yeni jet filoları ile güçlendirildi, zırhlı birliklerin bünyesine modern tanklar dahil edildi, seyyar toplar alındı ve çeşitli birlikler arasında koordinasyon eğitimi sağlandı. Almanya ve Fransa'dan füze taşıyıcıları olan hücumbotlar satın alındı. İsrail, denizden denize Gabriel füzeleri ve Fransız lisanslı bir eğitim jeti üretmeyi başardı.

Bu arada Arap ülkelerindeki siyasal gelişmeler, İsrail için endişe verici olmayı sürdürüyordu. 1958'de Irak'ta cereyan eden bir darbe ile, Batı taraftarı Haşimi yönetimi devrildi. Ürdün'deki Haşimi rejimi de çökmenin eşiğindeydi. Suriye ile Mısır, Nasır'ın liderliğinde **Birleşik Arap Cumhuriyeti (UAR)** olarak tek bir devlet haline dönüştü. Yemen, UAR'a bir federasyon şeklinde dahil oldu. Nasırcılar, Lübnan'daki rejimi de tehdit etmeye başladılar. Batılı güçler bir karşı hareket düzenlemek ihtiyacını hissettiler. 1958 Temmuz'unda **Amerikalı** bahriyeliler Lübnan'a çıktılar ve **İngiliz** paraşütçüleri de Ürdün'e indirildiler. 1961'de Suriye'de bir darbe oldu ve Suriye UAR'dan ayrıldı.

Bununla beraber **Nasır**, Pan-Arap hegemonyası için çabalarını sürdürdü. 1964'de Kahire'de toplanan Arap zirvesinde, Suriye ve Lübnan'dan doğan Ürdün Nehri'ni Ürdün'ün sulama düzenine yönlendirerek İsrail'in Ulusal Su Kanalı'nın bu kaynaktan mahrum bırakılması kararı alındı. Ayrıca bu planın uygulanmasında İsrail saldırılarını önlemek için müşterek bir Arap komutanlığı oluşturuldu. Bu arada **Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (PLO)** kurulması siyasal karmaşaya yeni bir boyut ekledi. Suriye tarafından desteklenen **"Fatah"** (Filistin Örgürlük Harekatı), ilk terörist eylemini Ulusal Su Kanalı'na bomba yerleştirerek gerçekleştirildi. Ürdün ve Lübnan tarafından başka terörist eylemler de yapıldı. 1967'de Suriye'nin İsrail tarafındaki bir traktöre ve yerleşim birimlerine ateş açması üzerine, İsrail ve Suriye jetleri arasında çıkan bir hava dalaşmasında İsrail 6 Suriye jetini düşürdü. Suriye'nin Mısır'ı yardım etmesi için sıkıştırması üzerine, Nasır 15 Mayıs'ta Sina'ya silahlı kuvvetlerini gönderdi. Ertesi gün de BM kuvvetlerinin sınırdan çekilmesini talep etti. BM Genel Sekreteri **U-Thant**, Gazze Şeridi ile Şam el - Şeyh'ten tüm BM kuvvetlerini çekerek tepki gösterdi. 22 Mayıs'ta Mısırlılar, Tiran Boğazları'nı deniz trafiğine kapattılar. 30 Mayıs'da Ürdün Kralı **Hüseyin**, Mısır'la bir savunma antlaşması yaptı ve Irak da buna dahil oldu. İsrail'de yedekler askere çağrıldı fakat hükümet, tüm siyasal olanaklar kullanılmadan bir askeri eyleme girişmemeye karar verdi.

1 Haziran'da **Levi Eşkol**'un başbakanlığını yaptığı bir ulusal birlik hükümeti kuruldu; savunma bakanı olarak da **Moşe Dayan** atandı. Aynı gün ABD, Tiran Boğazları'nın açılması için uluslararası bir gücü oluşturmaya niyetli olmadığını açıkladı. İsrail'deki siyasal ve askeri çevreler ise, artık beklemekle sadece Araplar'ın kaçınılmaz saldırısının daha tahripkâr olacağı kanısına vardılar.

5 Haziran 1967 günü şafak vakti İsrail Hava Kuvvetleri Mısır askeri havaalanlarına önlemsel bir hücum düzenleyerek, Mısır'ın hava gücünü daha havalanmaya olanak bulamadan büyük ölçüde tahrip etti. İsrail'in kara kuvvetleri, Gazze Şeridi'ni ve Sina Yarımadası'nı ele geçirdiler. Bu hareket sadece dört gün sürdü. İsrail Hava Kuvvetleri Mısır havaalanlarına saldırdıkları gün, Ürdün, Suriye ve Irak'taki havaalanlarına da benzeri saldırılar düzenlediler. Ürdün'ün de savaşa katılmasıyla beraber İsrail, Ürdün Nehri'ne kadar uzanan **Judea ve Samaria** gibi bölgeleri ele geçirdi. Suriye bu arada kuzeydeki İsrail yerleşim bölgelerini top ateşine tutmaktaydı ve Ürdün Vadisi'ne bir saldırı düzenlemişti. 9 Haziran'da İsrail birlikleri **Golan Tepeleri**'ni ele geçirdiler ve Hermon Dağı'nın yamaçlarında kontrolü sağladılar. Öte yandan Kudüs'ün güneyinde ve kuzeyinde İsrail kuvvetleri ile Ürdün'ün seçkin birlikleri arasında bazen göğüs göğüse meydana gelen çetin çarpışmalardan sonra, **Doğu Kudüs** İsrail kuvvetleri tarafından kuşatıldı ve başka bir muharebeye ihtiyaç duyulmadan kent teslim oldu. Böylece İsrail askerleri, tarih boyunca Yahudiler'ce kutsal olan bölgeye girmiş oldular. 10 Haziran 1967 günü savaş sona erdi.

Altı Gün Savaşı, İsrail'in stratejik konumu açısından çok önemli değişiklikler meydana getirdi. Üç Arap devletinin silah gücü önemli ölçüde tahrip edilmişti. Su kaynakları emniyete alınmıştı. İsrail'in Akdeniz ile Samaria arasındaki dar şeride sıkışmış olma durumu da ortadan kalkmıştı. Güney'de İsrail yüzlerce kilometrekarelik bir manevra sahasına ve askeri emniyet bakımından bir tampon bölgeye kavuşmuştu. Öte yandan **Golan Tepeleri**'nin ele geçirilmesiyle; daha önce buralardan İsrailli tarımcıları ateş altında tutan, Galile Denizi'nde gemiciliğe ve balık avcılığına engel teşkil eden, top ateşiyle kuzeydeki İsrail yerleşimcilerin sığınaklarda yaşamasına sebebiyet veren Suriye'nin, coğrafi üstünlüğü de ortadan kalkmış bulunuyordu.

Ancak Judea ve Samaria ile Doğu Kudüs'ün İsrail'in eline geçmesiyle beraber, 650.000 Filistinli Arap, İsrail'in yönetimine girdi. Ayrıca **Gazze Şeridi**'nde de 350.000 Filistinli Arap daha bulunmakta olup, bunların 270.000'den fazlası mülteci kamplarında yaşıyordu.

İsrail yönetimi, Doğu Kudüs'te ve çevresinde 1967 Haziranı'ndan itibaren İsrail yasalarının geçerli olduğunu ilan etti ve işgal ettiği alanlarda da askeri yönetimi ilâs etti. Bu arada İsrail'de işgal edilen topraklarla ilgili olarak, çetin tartış-

malar yer almaya başladı. Köktenci bir görüş olan “**Guş Emunim**”e göre, Yahudilerin tarihi ile sıkı bir bağlantısı olan **Judea** ve **Samaria**, güvenlik nedenlerinin de dikkate alınmasıyla ilhak edilmeliydi. Nitekim bu görüşü savunanlar, sözkonusu topraklarda hükümetin onayını dahi almadan yerleşim birimleri kurmaya başladılar. Diğer bir görüşün savunucuları ise; 1 milyondan fazla Filistinli Arap nüfusunun, devletin Yahudi niteliğine karşı bir tehdit oluşturduğunu ve kademeli olarak buralardan çekilmek gerektiğini öne sürüyorlardı. Üçüncü bir görüşün mensupları ise, işgal edilen toprakların barış için bir koz unsuru olarak geçici anlamda elde tutulmasını savunuyorlardı. Ancak aşırı uçların haricinde kimse savaş öncesinin güvenlikten yoksun sınırlarına çekilmek taraftarı değildi. 1967 Temmuz’unda **Yigal Allon** (1918-1980) adındaki devlet bakanı, Judea ve Samaria’nın geleceği ile ilgili olarak hükümete bir proje sundu. İsrail’e katılacak yöre, cüzzi bir alanı içeriyordu. Hükümet projeyi resmen onaylamadı fakat proje çerçevesinde sözkonusu alanda kibutz (Roş Zurim, Kefar Etzion gibi) gibi yerleşim birimlerini kurmaya başladı. 1972’ye kadar **Samaria** ve **Judea** ile **Sina** ve **Golan**’da 44 yerleşim birimi oluşturulmuştu...

Altı Gün Savaşı’ndan sonra da Araplar’ın aşırı tutumları sürdü. Hartum’daki zirvede Araplar üç şeye “hayır” demeye devam edeceklerini beyan ettiler: İsrail’i tanımak, İsrail’le görüşmeler yapmak, İsrail’le barış yapmak.

22 Kasım 1967’de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, “24 No.’lu Karar” adı ile bilinen kararını yayınladı. Buna göre, Orta Doğu’da kalıcı bir barış hedefleniyordu ve bu amaçla İsrail silahlı kuvvetleri işgal edilen topraklardan çekilecek; bölgedeki bütün devletlerin sınırsal bütünlüğü ve siyasal özgürlüğü tanınacak, bölgedeki uluslararası sulara seyretme hakkı garanti edilecek ve mülteci sorununa adil bir çözüm sağlanacaktı. 242 no.’lu karar tatbikatta bir sonuç vermedi. ABD Devlet Bakanı **William Rogers**, İsrail hükümetindeki bakanların çoğu tarafından kabul edilen bir plan sundu. “**Gahal**”daki (“Herut” ve Liberal Parti’deki) bakanlar planı kabul etmeyerek hükümetten ayrıldılar ve Altı Gün Savaşı zamanında kurulan Ulusal Birlik Hükümeti’nin dağılmasına neden oldular. Amerikalılar’ın çabası, Süveyş Kanalı boyunca süregelen çatışmalara bir son vermektir. Ancak Ağustos 1970’de sağlanan ateşkesin hemen akabinde Mısırlılar’ın kanala karadan havaya füzeler taşıyan rampalar naklederek ateşkesi ihlal ettikleri saptandı. Böylece Yom Kipur Savaşı’na dek süren bir siyasal kitlenme dönemi başladı. Bu arada Mısır’ın Sovyetler Birliği’nden sağlanmış olduğu silahların kullanılması için gerekli eğitimi sağlamak amacıyla Mısır’a gönderilen Sovyet personelinin sayısı 15.000’i bulmuştu. 30 Temmuz 1970’de İsrail Hava Kuvvetleri Sovyet pilotlarınca uçurulan dört Mısır savaş uçağını düşürdü. Rogers, daha büyük siyasal sorunlar çıkmadan bir ateşkes sağlayabildi.

e) Yom Kipur Savaşı

İsrail Mısır'la yukarıda belirtilen sorunu yaşadığı gibi, Ürdün sınırında da Filistin Kurtuluş Örgütü'nün terörist hareketlerine maruz kalıyordu. Ürdün Nehri'nin doğusundaki mevzilerinden hareket eden FKÖ gerillaları, Bet Şear ve Ürdün Vadisi'ndeki İsrail yerleşim birimlerini top ateşine tuttular. İsrail birlikleri buna karşılık vererek Ürdün'deki bazı konutları tahrip ettiler. Gerillalar daha doğuya çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Eylül 1970'de ("Kara Eylül") Ürdün Kralı **Hüseyin**, FKÖ gerillalarına karşı bir hareket düzenleyerek bunları sınır dışı etti. Suriye gerillalara destek olmakla beraber, kendi topraklarında faaliyet göstermelerine izin vermedi. FKÖ, bunun üzerine karargâhını Lübnan'a taşıdı ve Lübnan'ın güneyinde "Fatah Toprakları" adını verdiği bir çeşit özerk şerit oluşturdu. Birçok Filistinli örgütün merkezi Beyrut'ta faaliyet gösteriyor ve gerillalar mülteci kamplarının yakınındaki kamplarda, eğitimdeki yerleşim birimlerini de topa tutuyorlardı. Mayıs 1970'de Moşav Avivim'e bağlı bir okul otobüsüne düzenledikleri saldırıda FKÖ gerillaları, 13 çocuğu öldürdüler ve 21'ini de yaraladılar. Bundan sonra da İsrail Ordusu, Lübnan'ın güneyinde derinlemesine harekâtlar düzenleyip terörist yetiştiren kampları imha etmeye çalıştı. FKÖ gerillaları, Avrupa ve İsrail'deki hedeflere de yöneldi. Örneğin Mayıs 1972'de FKÖ'yle işbirliği yapan Japon teröristleri, **Lod Havalanı**'nda birçok yolcuyu öldürdüler; 1972 **Münih Dünya Olimpiyatları**'nda FKÖ gerillaları İsrailli bazı atletleri öldürdüler...

Altı Gün Savaşı'nda kazanılan zafer ve Mısır'la devam eden çatışmalar, İsrail Silahlı Kuvvetleri'ne cesaret vermişti. Arap devletlerinin bir askeri harekate teşebbüs etmeyecekleri ve İsrail'in ana güvenlik sorununun terörizmle ilgili olduğu sanılmaktaydı. Ne var ki, Araplar savaş için hazırlıklarını sürdürüyorlardı. 1973 Eylül'ünden evvel Suriye ve Mısır, ordularını yeniden düzenlemişlerdi. Mısır'ın yeni Devlet Başkanı **Enver Sedat**, "İsrail korkusu engeli"ni aşmak için tek çözümün geniş çaplı bir savaş olduğuna inanıyordu. Sedat, yaygın ve tahrip edici bir saldırı için sürpriz bir tarzdan yararlandı ve Suriye'yi de yardımına çağırarak, İsrail'i ek bir cephede savaşmaya mecbur etti. 6 Ekim 1973 **Yom Kipur** günü Suriye ve Mısır orduları İsrail'e saldırdı ve İsrail'i büyük bir şaşkınlık içinde yakaladı. Sınırlarda asgari düzeyde bulundurululan İsrail kuvvetleri büyük kayıplar verdiler. Yedekler askere çağırıldı ve acele olarak savaşa sevkedildiler. 8 Ekim'de İsrail birlikleri her iki cephede karşı saldırıya geçtiler. Ancak Mısır cephesindeki saldırı başarısızlığa uğradı ve İsrail kuvvetleri büyük kayıplar verdiler. **Golan Tepeleri**'ndeki Suriye kuvvetleri ise 10 Ekim sabahı geri püskürtüldüler. Savaş'ın başında Hermon Dağı'ndaki, Galile'yi gören Golan Tepeleri'nin güneyindeki ve Ürdün Nehri'ndeki mevzileri terkeden Suriyeliler; Şam'a doğru gerilediler. Mısırlılar, **Süveyş Kanalı**'nı geçtikten sonra kanalın doğu yakasında bir şeriti ele geçirdiler ve buranın kontrolünü savaş boyunca ellerinde tuttular. Karşı saldırıda ise İsrail birlikleri, Kanal'ın doğusundaki Mısır şeridini yarıdılar, Kanal'ın batısında-

ki alanı ele geçirdiler ve doğu yakasındaki Mısır kuvvetlerini de güneyden kuşattılar. 14 Ekim’de İsraililer, yeni bir Mısır tank saldırısını durdurarak yüzlerce Mısır tankını imha ettiler. 15/16 Ekim’de İsrail kuvvetleri, paraşütçü birliklerinin de yardımıyla, Süveyş Kanalı’nı aşma harekâtını tamamladılar. Kanal’ın batısındaki tutunma alanlarını genişleten İsrail kuvvetleri, Kanal’ın üzerinde üç istihkam köprüsü inşa ettiler. İsrail’in zırhlı birlikleri, Kanal’ın doğusundaki Mısır Üçüncü Ordusu’nu kuşattılar ve Kahire’ye 101 km. kadar yaklaştılar. Büyük devletler, Yom Kipur Savaşı ile önemli ölçüde ilgilendiler. **Sovyetler**, Mısır ve Suriye’ye; **ABD** de İsrail’e uçaklarla silah sevkettiler. Altı Gün Savaşı’ndan sonra İsrail’in sipariş vermiş olduğu 12 hücum botundan ancak 7’sini teslim eden Fransa, ambargo koyarak gerisine el koymuştu. 1969 Noeli’nde İsrail ajanları bunları da İsrail’e kaçırmışlardı. İsrail’in geliştirdiği Gabriel füzeleri ile mücehhez bu botlar, Yom Kipur Savaşı’nda Sovyet dizaynı hücum botlarını her deniz muharebesinde yenilgiye uğrattılar. Birleşmiş Milletler’in ve büyük devletlerin ateşkes çabaları, başlangıçta kendisine aşırı derecede güvenen Mısır tarafından reddedildiyse de; İsrail’in kaydettiği başarılar üzerine Mısır ateşkesi kabul etti. Yom Kipur Savaşı’nda İsrail’in ünlü generallerinden **Ariel Şaron**, **Haim Bar-Lev** ve **Avraham Adan** gibi isimler de yer aldığından bu savaşa “generallerin savaşı” diyenler de oldu. Bazı durumlarda komutanların talimatlara uymadığı, medyada dahi tenkit konusu oldu. İsrail’in savaşa hazırlıksız yakalanışı ve ağır kayıp vermesi yıllarca tartışıldı. Yüksek güvence verilen ve Kanal boyunca uzanan **Bar-Lev** askeri tahkimat hattının yıkılması, Araplar’ın ani baskısının istihbarat birimlerince haber alınamaması gibi olgular, kamuoyunun askeri ve siyasal liderlere karşı bir hiddet hissi duymalarına neden oldu; ordu, 6 Gün Savaşı zaferinden sonra rehavete gömülmekle suçlandı. Sonuçta **Golda Meir** hükümeti istifa etti ve askeri teşkilatta köklü değişikliklere girildi.

Özellikle Yom Kipur Savaşı’ndan itibaren diplomatik temaslarıyla Mısır’ın tam bir yenilgiye uğramasına mani olan ABD Devlet Bakanı **Henry Kissinger**’in 1974 ve 1975 yıllarında İsrail ve Arap devletleri arasında yürüttüğü “mekik” diplomasisinin de semere vermesi ile, Araplar birtakım avantajların karşılığında barış görüşmelerine katılmanın yararlı olabileceğine inanmaya başladılar. Kissinger’in bu felsefesi sonucu, Kasım 1977’de Kahire’deki Ulusal Asamble’de bir demec veren Mısır Devlet Başkanı **Enver Sedat**, Mısır ile İsrail arasındaki savaş durumunun kalkması için Kudüs’teki Knesset’e hitap etmeye karar verdiğini açıkladı. On gün sonra Knesset’in kürsüsünden konuşan Sedat, barış için İsrail’in Sina’dan çekilmesini ve Filistin sorununu halletmesini istedi. Sedat, bu yaklaşımını muhtemelen İsrail ile silahlı çatışmanın çözüm getirmeyeceğini idrak ettiği için yapmaktaydı. 1978’de ABD’de iki ülke arasında cereyan eden barış tartışmalarında iki ön antlaşma parafe edildi. Bunların birinde İsrail tüm Sina’yı Mısır’a bırakmayı taahhüt ederken, Mısır da İsrail ile tam diplomatik ilişkiler kurmayı vaadedi-

yordu. İkinci antlaşma ise, Batı Şeria'daki ve Gazze Şeridi'ndeki Arap yerleşimcilerin beş yıllık bir geçiş dönemi için tam bir otonomi sahibi kılınmaları ve bu zaman zarfında bu bölgelerin statüsünün saptanması için görüşmeler yapılmasını öngörüyordu. 26 Mart 1979'da Enver Sedat ile **Menahem Begin**'in imzaladığı ve **Jimmy Carter**'ın ABD devlet başkanı olarak şahitlik ettiği Beyaz Saray'daki antlaşma ile, iki devlet arasında barış sağlandı. Şubat 1980'de Kahire'de İsrail elçiliği ve Tel Aviv'de de Mısır elçiliği açıldı. 1982 Nisanı'nda ise İsrail, Sina Yarımadası'ndan çekilmeyi tamamlamıştı. Mısır'ın Arap Birliği'nden ihraç edilmesine rağmen Sedat, barış taraftarı tutumunu sürdürdü. Sedat'ın aşırı dincilerce bir suikastte öldürülmesine ve İsrail-Mısır ilişkilerinde yaşanan güçlüklerle karşın; Mısır-İsrail barışı, barış yolunda önemli bir başarı abidesi olmayı sürdürdü. Enver Sedat'tan sonra Mısır Devlet Başkanı olan **Hüsnü Mübarek**, İsrail ile bir "soğuk barış" politikası izledi.

f) Lübnan Savaşı

Arap devletlerinin 1973'teki ateşkes antlaşmalarına uymayı sürdürmelerine karşın, Güney Lübnan'da üslenen Filistinli gerillalar, İsrail sınırlarından sızıp terörist eylemler düzenlediler ve İsrail vatandaşlarını kaçırmak, aldıkları rehineler karşılığında İsrail'de tutuklu bulunan gerillaların serbest bırakılmasını talep ettiler. Bu tür tavizlerin benzeri olayları teşvik edeceğinden endişe eden İsrail ise, örneğin **Kiryat Şmona**, **Nahariye** ve **Maalot** gibi bölgelerde cereyan eden bu tür hadiselerde özel timlerle rehineleri kurtarma operasyonları düzenledi. Bununla beraber İsrail; 1976'da Beyrut'taki hükümet düşüp Hadad milislerinin yönetimi ele geçirmesi üzerine, bir iyi niyet gösterisi olarak İsrail-Lübnan sınırında bir kapı açarak Lübnanlılar'ın erzak ve tıbbi gereksinimlerini karşılamaları için giriş yapmalarını sağladı. Lübnanlı tüccarlar da, İsrail'e Lübnan'da pazarlamak için mal almaya gelmeye başladılar. Ne var ki Lübnan'daki merkezi yönetimin zayıflığı ve bu ülkede patlayan iç savaş, FKÖ'nün Lübnan'ın güneyinde güçlü bir alt yapısı olan kamplar ve üsler kurmasına neden oldu. Mart 1978'de Filistinli gerillaların Tel Aviv ile Hayfa seferini yapmakta olan bir otobüsü kaçırp 35 İsrailli'yi öldürmelerine yanıt olarak; İsrail Silahlı Kuvvetleri **Litani Harekati**'ni gerçekleştirerek Güney Lübnan'da denetimi ele geçirdiler. BM'nin Lübnan'daki uluslararası gücü (UNİ-FİL) oluşturuldu ve Lübnanlı askeri yönetici **Saad Hadad**'ın yönlendirdiği milislerin de istihdam edilmesiyle beraber, sınır boyunca 5-10 km. derinliğindeki bir güvenlik şeridi meydana geldi. Bu durumda terörist odaklanmalar Litani Nehri'nin gersine kaydı.

Ancak İsrail'deki hedeflerin bombalanması devam etti. 1981 yazında ABD'nin arabuluculuğuyla; FKÖ'nün İsrail'in kuzeyindeki yerleşim birimlerini bombalaması, bir ateşkesle durduruldu. 1982 Haziranı'nda FKÖ gerillalarının İs-

rail'in Londra'daki Büyükelçisi **Şlomo Argov**'u ağır şekilde yaralamaları üzerine; İsrail Silahlı Kuvvetleri **Galile için Barış Harekatı**'nı uygulamak durumunda kaldılar. İsrail'in Güney Lübnan'ı işgal etmekte birinci plandaki amacı, Kuzey Galile'deki yerleşim birimlerini menzilleri dahiline alan terörist merkezlerini imha etmekte. Uzun vadede ise İsrail; terörist alt yapıyı dağıtmak, Suriye askeri kuvvetlerinin **Bekaa Vadisi**'nden çekilmesini sağlamak ve İsrail'le barış yapacak güçlü ve Maruni-Hristiyan ağırlıklı bir rejimi Lübnan'da ihdas etmek amaçlarını güdüyordu.

Lübnan'daki savaş 5 Haziran'da başladı. 11 Haziran'da ateşkes sağlandığında, İsrail Silahlı Kuvvetleri Beyrut'u kuşatmış durumdaydılar. Savaş, bundan sonra safhalar halinde sürdü. İsrail Silahlı Kuvvetleri; şehri bombaladılar, top ateşi açtılar ve kentin bazı banliyölerini ele geçirdiler. Ağustos'un sonunda gerillalar ayrılmayı kabul ettiler. 3600 Suriye ve 2600 FKÖ askeri Suriye'ye çekilirken, 8000 kadarı da başka Arap ülkelerine göç ettiler. Bununla beraber İsrail, uzun vadeli amaçlarını gerçekleştirmedi. Maruni lider **Beşir Cemayel** Ağustos 1983'de Lübnan Devlet Başkanı seçildiyse de; üç hafta sonra, daha vazifesine dahi başlayamadan bir suikast sonucunda öldürüldü. Kardeşi, Beşir'in yerine geçerek, Suriye yanlısı bir siyaset izlemeye başladı. Mayıs 1983'de İsrail ile Lübnan arasında varılan anlaşma uyarınca; Suriye kuvvetlerinin çekilmesine paralel olarak İsrail Lübnan'dan kuvvetlerini çekmeyi kabul etti. Lübnan, ülkenin güneyini İsrail'i hedef alan üslerden arındırmak için tedbirler almayı taahhüt etti. Ancak Suriye barış teşebbüslerine karşı çıktı. Ayrıca İsrail kamuoyu, Lübnan'dan çekilmek için giderek artan baskılara başlamıştı. Çünkü güçlenen Şii teröristlerce ve Lübnan'da çarpışan rakip grupların arasında kalmak suretiyle öldürülen İsrail askerlerinin de sayısı da durmadan artmaktaydı. 1983 yılı sonlarına doğru İsrail, Güney Lübnan'dan çekilmeye başladı. İsrail, bu arada teröristlere karşı elde edilen başarıları elden çıkarmama çabasını güdüyordu. Geri çekilme işlemi 1985'de tamamlandı.

İsrail'in Lübnan'daki savaşa katılmasının en önemli nedeni, daha önce de belirtildiği gibi, giderek artan FKÖ kaynaklı terörist faaliyetlerdi. 1973 yılından itibaren İsrail'in 1967 yılında işgal ettiği bölgelerde bulunan Yahudiler'e karşı gelişen terörist eylemlere, örneğin İsrail plakalı nakil vasıtalarına taş atmak gibi tacizlere karşın ve bu bölgelerdeki Yahudi yerleşiminin 30.000'e ulaşmasına rağmen, sözkonusu yerlerde günlük yaşam normal bir tempoda devam ediyordu. Ancak Filistinli gerillaların eylemleri bölge dışına da kaymıştı. Örneğin Haziran 1976'da Tel Aviv'den Paris'e gitmekte olan Air France Havayolları'na ait bir uçak Uganda'daki **Entebbe** havaalanına kaçırıldı. Uçakta rehin tutulan yolculara karşılık teröristler, İsrail'de hapiste bulunan arkadaşlarından 53'ünün serbest bırakılmasını talep ettiler. İsrail komandoları, gizli bir operasyonla Entebbe'ye ulaşip rehinelere kurtardılar. Terörist saldırılar İsrail kentlerinde şehir otobüslerini de hedef

aldı; bomba yerleştirilen bu otobüslerde birçok İsrail vatandaşı hayatını yitirdi. Saldırıları, 1982'de İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin Lübnan'daki gerilla üslerine vurduğu darbeden sonra da sürdü. Gerillaların çeşitli Arap ülkelerine dağılmasından sonra, FKÖ'nün içinde **Arafat**'ın komutanlarını seçmesiyle başlayan tepkiler doğdu. Lübnan'daki yenilgiden sonra Arafat'ın barış için görüşmelere yanaşacağından kuşkulanan Suriye'nin kışkırtmalarıyla, Arafat'ın liderliğine karşı Kuzey Lübnan'da bir ayaklanma sergilendi. Kasım 1984'de ise Amman'da toplanan Filistin Yüksek Konseyi'nde Arafat'ın muhalifi olan Suriye yanlısı FKÖ'lü temsilciler, toplantıyı terk ettiler. (53)

g) 1974-1984 yılları arasında İsrail

Yom Kipur Savaşı'ndan sonra İsrail toplumunda kayda değer değişimler oluştu. Siyasi açıdan en önemli değişiklik, 50 yıllık İşçi Partisi liderliğinden sonra **Likud Partisi**'nin iktidara yükselişiydi. Yom Kipur Savaşı'ndaki hadiseleri araştırmakla görevlendirilen **Agranat Komisyonu**, Yom Kipur Savaşı'nın çıkmasına neden olan unsurlarla ve bu savaşın ilk safhalarında cereyan eden olaylarla ilgili olarak ordudaki subaylara ve özellikle Genelkurmay Başkanı **David Elezar**'a yüklendi. Komisyonun siyasi kademelerdeki tahkikatı, hükümete karşı tepkilerin daha da artmasına neden oldu. 10 Nisan 1974'de Golda Meir istifa ederek yerine **Yitshak Rabin** geçti.

Yom Kipur Savaşı'nın İsrail'e maliyeti, İsrail'in bir yıllık gayrisafi milli hasılasına eşitti. Savunma sektörünün ithalatı, ekonomik gelişmenin durması ve Arapların Batı'ya uyguladıkları petrol ambargosunun İsrail'i de etkilemesi; döviz sıkıntısına ve enflasyonun katlamalı olarak artmasına yol açtı. 1977'deki 9. Knesset seçimlerinde Likud'un en yüksek oy potansiyelini sağlaması ve lideri **Menaheem Begin**'in başbakan olmasıyla beraber; yeni hükümet devletin ekonomideki rolünü azaltan ve serbest pazar ekonomisine yer veren liberal bir çizgiyi izlemeye başladı. Ancak bu yöntemle ülkenin iktisadi sorunları çözülmedi. Döviz rezervleri daha da azaldığı gibi, enflasyon bütütnü azdı. Ülkenin bütçesinin büyük bir oranı sağlık, eğitim, sosyal yardım gibi içtimai hizmetlere ve temel gıda maddeleri, elektrik ve ulaşım gibi hizmetlerin desteklenmesine ayrılmıştı. Düşük gelire sahip halk kitleleri, bu durumdan olumlu yönde etkilendilerse de; oluşan bütçe açıkları doğal olarak enflasyonu körükledi. İsrail'de **enflasyon** özel bir nitelik kazanmıştı. Tüketicinin alım gücünün aşınmasına engel olmak için; maaşlar, tasarruflar ve fiyatlar ve ekonominin diğer dalları arasında sağlanan bağlantılar sayesinde (**eşel mobil**), öğelerden herhangi birisinde meydana gelen bir artış, diğerlerinde de yükselmeye yol açıyor ve sistemi başladığı noktaya getiriyordu. Ne var ki bu durumda enflasyon baremi daha da yükselmiş bulunuyordu. Nitekim Ekim 1980'de Şekel'in İsrail Pound'unun yerini alması da devalüasyonlara engel

olamadı... Bu kısır döngünün kırılmamasının nedenlerinden birisi de, yükselmiş olan yaşam standartlarıyla birlikte, İsrail vatandaşlarının çoğunun ithal malı olan lüks tüketim maddelerine, dayanıklı ev eşyalarına, otomobillere, yurtdışı seyahatlerine, vs. olan talepte bir patlama yaratmalarıydı. Bu davranış da, enflasyonu besleyen temel nedenlerden birisiydi ve döviz rezervlerini yiyordu.

Bununla beraber, İsrail yüksek teknoloji gerektiren elektronik ve bilgisayar dallarında ve ileri tekniklerle donanmış tarımla öne çıktı. Bu alanlardan ve gelişmiş silahlardan oluşan ihracatı ile İsrail, iktisadi gelişmesini sürdürdü ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ve ABD ile iktisadi anlaşmalar imzaladı.

Yom Kipur Savaşı'ndan sonra sosyal sürtüşmeler, İsrail'de hissedilir boyutlarda artmaya başladı. **Sefaradlar** ve **Aşkenazlar** arasında süregelen anlaşmazlıklarda, Sefaradlar hem siyasal hem de kültürel çevrelerde etkinliklerini arttırarak duruma yeni bir görünüm kazandırdılar. Örneğin etnik ağırlıklı **Tami ve Sefaradi Tora Partisi** ("Şas"), 10. ve 11. dönem Knesseti'ne girebildi. Sefaradlar'ın kültürel geçmişinin birikimi ise daha iyi ifade edilebilir oldu. Yahudiler ve İsraili Araplar arasındaki ilişkiler de zaman zaman gerginleşti. Arap kökenli İsrail vatandaşları, Yahudiler'le birlikte yaşamak ve Arap milliyetçiliği eğilimleri arasında bir ikilem yaşarken, kendilerine karşı köktenci fikirler besleyen Yahudiler'in karşıt davranışlarına da maruz kalıyorlardı. Sağ ve sol görüşte olanların arasındaki çelişkiler, özellikle Lübnan Savaşı'yla beraber hissedilir boyutlara ulaştı. Solcu partiler; Likud yönetimini, savaşı İsrail'in kuzeyindeki yerleşim birimlerini korumak için gerekli olanın dışına taşırmakla suçlayarak, savaş boyunca bu savaşın durdurulması için gösteriler yaptılar. Muhalefetin baskısıyla oluşturulan **Kahın Komisyonu**; Eylül 1982'de Beyrut'taki **Sabra ve Şatila** Filistin mülteci kamplarındaki katliamlara, muhtemelen İsrail'in dolaylı olarak karışmasını araştırmaya başladı. Komisyon, Savunma Bakanı **Ariel Şaron**'un ve birkaç İsraili generalin katliamı engellemek için harekete geçmediğine karar verdi. Sonuç olarak Şaron istifaya zorlandı. Bununla ilgili olarak yapılan bir gösteri yürüyüşüne katılanlara bir el bombası atıldı ve bir kişi öldü. Kamuoyunun tepkisi üzerine, kutuplaşmadan kaçınmaya özen gösterildi ve Temmuz 1984'de yapılan 11. dönem Knesset seçimleri sakin geçti. Ancak hiçbir partinin çoğunluğu sağlayamaması üzerine, bir Ulusal Birlik hükümeti oluşturuldu. Yeni hükümet, İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin Lübnan'dan geri çekilişini kamuoyunun isteğine paralel olarak hızlandırmakla beraber; ekonomiyi düzeltmede somut bir gelişme sağlayamadı. Bu tür bir hükümetin oluşmasına neden olan faktörlerden biri olan dahili kutuplaşma, özellikle **laik ve dinci İsraililer arasındaki görüş ayrılıklarından** kaynaklanıyordu. Örneğin dinci çevreler, Şabat günleri hareket halinde bulunan vasıtalarla taş atarak ve kendi bölgelerinde nümayişler düzenleyerek şiddet eylemlerine dahi başvurdular. "Güç Emunim"e mensup ve dinci görüşte olan bu tür çevrelerin baskısı ile; hükü-

metlerin yasaklamalarına rağmen, dini itikatlarının ışığında işgal altındaki bölgelere yerleşmeleri gerektiğini savunan köktenciler, **Samaria ve Judea**'ya yerleştiler. 1984'de bu bölgelerde yerleşmiş İsrailliler'in sayısı 40.000'i aşmıştı...

Ulusal Birlik Hükümeti, bu tür zıtlaşmaları uzlaştıracı bir platformda birleştirmek için Likud'un çeşitli partilerle yaptığı bir koalisyondan oluşuyordu. Başbakanlıkta da adil bir görev dağılımı sağlamak için, iki yıl bu partileri temsilen **Simon Peres**'in, iki yıl da Likud'dan **Yitshak Şamir**'in rotasyonlu bir şekilde görev yapmalarına karar verilmişti. (54)

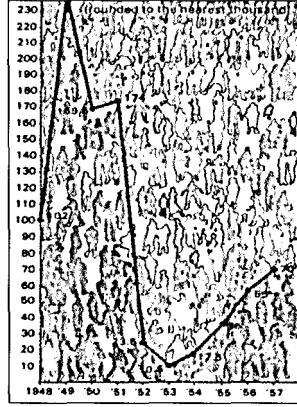
31) 1980'lerde Yahudi Diasporası

Diaspora'daki tüm Yahudiler, 80'li yıllarda Yahudi kimliklerinin idamesi için çetin bir uğraşı içinde bulunmakta idiler. Yahudi olmayanlarla **karışık evliler** artmakta olup; genellikle Yahudi olan kişi bu şekilde Yahudi cemaatinin bir kaybı olarak kayıtlara geçmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği'ndeki kültürel kısıtlamalar nedeniyle bu ülkedeki büyük Yahudi cemaatleri Yahudi kültürü mirasından mahrum kalmışlardır. Ancak özgür ülkelerde dahi, Yahudi kimliğini zayıflatan etkenler tam güçleriyle faaliyettedir. **Yahudi kimliği** tam kapsamlı bir ifade ile; **dinsel, geleneksel, tarihsel ve ulusal öğelerin girift bir tarzda birbirlerine kaynaşmış olması** ile tanımlanabilir. Bu öğelerin herhangi bir tanesinin zayıflaması, Yahudi kimliğini tümüyle sarsar. Laik Yahudiliğin birçok kısıtlaması bulunmaktadır ve nesiller boyunca dayanması şüphelidir. Salt dinsel Yahudilik de, ulusal kimlikten soyutlanmak suretiyle başka kısıtlamalar getirmektedir. Dindar Yahudi; günlük yaşamında uygulamak durumunda kaldığı dinsel uygulamaların, onu Yahudi olmayan toplumun dışına ittiğinin bilinci içindedir. Halbuki bu pratiklerin dışına çıkan bir Yahudi'nin yaşamına belirgin bir **Yahudilik bilgisi enjekte edilmemesi durumunda**, o kişinin çoğunluk toplumunda **özümsemesi** doğaldır. Örneğin ABD Diasporası'nın üçüncü kuşaktan olan Yahudileri, kendilerini Yahudi olarak görmekte; keza çoğunluk toplumu da onları bu şekilde tanımlamaktadır. Fakat kendilerine aktarılmış olan Yahudilik kültürü, seyrelmiş hali ile bu kişilere belirgin bir Yahudi kimliği kazandırmamaktadır.

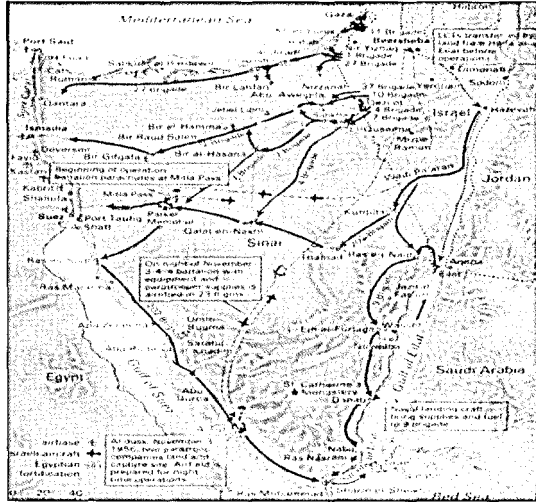
Bir zamanlar Doğu Avrupa'da yaşamış olan Yahudi cemaatlerinin oluşturduğu Yahudi kültürü, güçlü bir Yahudi kimliğinin vücut bulması için gerekli alt yapıyı sağlayabiliyordu. Gerek Amerika'daki, gerekse diğer Diaspora ülkelerindeki ortam, bu tür bir kimliğin oluşturulması için kifayetsiz kalmaktadır. Holokost'tan evvel Yahudi kimliğini belirginleştiren **Yidiş** diliydi. Fakat artık Diaspora Yahudileri'nin büyük bir kesimi, yaşadıkları ülkelerin dilini konuşmakta olup, asimilasyon yolunda daha büyük merhaleler katetmeye açık bulunmaktadırlar. Diaspora Yahudiliği'nin içinde bulunduğu bu durumun bilincinde olan dünya Yahudi ör-

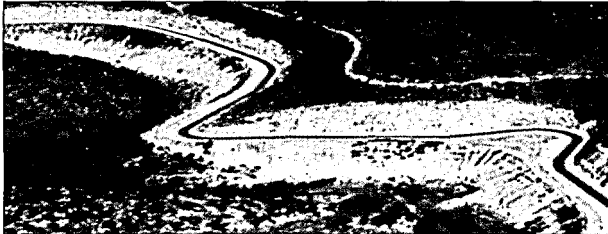
1948'deki İsrail'in Bağımsızlığı Savaşı Kapsamındaki Uvda Harekâtı'nda Negev'in Kontrolünü Ele Geçiren İsrail Birlikleri, Elat'ta Bayrak Dikerken.

İsrail'in İlk On Yılı İçerisinde Ülkeye Gelen Göçmen Sayısının Grafiği.

1956 Yılında İsrail'in Sina Yarımadası'nda Girişmiş Olduğu Askerî Harekât

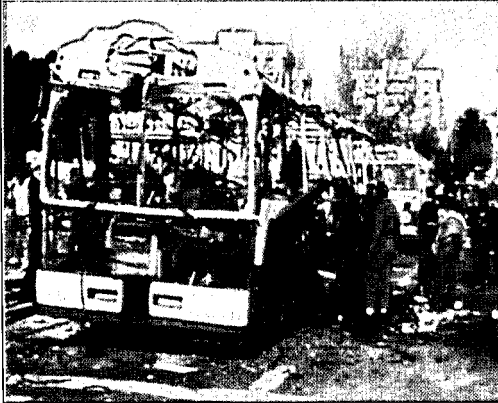
1964'de Hizmete Açılan Ulusal Su Kanalı, Kuzey'deki Galile Denizi'nden Ülkenin Ortasına Oradan da Negev Çölü'ne Su Taşır.

"6 Gün" Savaşı'ndan Sonra Kudüs'ün Ürdün Kesimine Giren İsrail Askerleri, Ağlama Duvarı'nın Önünde (10.6.1967)

1973 Yılında Cereyan Eden Yom Kipur Savaşı'nda İsrail Kuvvetleri Süveyş Kanalı'nı Askeri Köprülerle Geçerken.

Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Düzenlediği Bombalı Bir Saldırı Sonucunda 1982'de Kudüs'te Parçalanmış Bir Yolcu Otobüsü.

1990'lı Yılların Başında İsrail'e Göçeden Rus Yahudileri İsrail'de İbranice Öğrenimi Görüyorlar.

gütleri, Yahudi çocuklarının devam edeceği okulların açılmasına ve ayrıca Yahudilik kültürünün verilmesine önem vermektedirler. İsrail, Diaspora'ya Yahudi kültürü eğitimi ile ilgili katkılar sağlamaktadır. Örneğin İsrail'deki **kibutzlar**, ABD'deki kolejlerdeki Yahudi öğrenciler için eğitim olanakları sağlamıştır. Fakat İsrail yaşamı hakkında bilgi veren ve Yahudi kimliğini güçlendiren bu tür etkinliklere Diaspora Yahudiliği'nin ilgisi fazla yoğun olmamaktadır...

ABD ve İngiltere'de Yahudi kimliğinin muhafazası için **Reformistler**'in etkilendiğini görmek de ilgi çekicidir. 1970 verilerine göre ABD Yahudileri'nin %33'ü **Reformist**, %42'si **Conservative** idi. **Ortodoks** toplumu ise, ancak %11'e ulaşıyordu. 19. yüzyılın ortalarında ülkeye Alaha'nın (Dini kurallar) zorunlu kaidelerine karşı çıkan Orta Avrupalı Yahudiler tarafından getirilen bu akım, Siyonizm'e de karşı çıkıyordu. Ancak 1930'lardan itibaren Reformist Cemaati Yahudiler'i geleneksel Yahudiliğe daha çok yaklaşmaya, Yahudilik eğitimine ağırlık vermeye başlamışlardır ve İsrail devletini kabul etmektedirler. Amerikan Yahudi toplumu, içindeki çeşitli fraksiyonlara rağmen çok ayrıntılı olarak örgütlenmiş olup; ayrıca dünya Yahudileri'ne çeşitli konularda destek sağlayan birçok örgütü de bünyesinde barındırmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yahudi eğitimi ile ilgili gelişmelere rağmen Yahudi okullarına ilgi giderek azalmıştır. 1983'de bu tür okullara ancak 360.000 öğrenci devam ediyordu ve çoğu da ilkökul öğrencisiydi. Halbuki üniversitelerdeki Yahudi öğretim üyelerinin sayısı, Yahudiler'in toplam ülke nüfusuna oranla oldukça yüksek bulunmaktadır. Yahudileri'n Amerikan toplumuna bilimsel ve kültürel katkıları tartışma götürmez boyutlardadır. Ancak bu ülkedeki Yahudi toplumu, düşük doğum oranı (Bir ailedeki çocuk sayısı ortalama olarak ikinin altındadır) ve karışık evlilikler nedeniyle sayısal bakımdan bir azalma içindedir. Bu durum, Amerika Yahudi Cemaati'nin geleceğini kuşkuludur. (56)

Diaspora'daki ikinci büyük Yahudi cemaatini içeren **Sovyetler Birliği'nde**, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki milyon Yahudi bulunmaktaydı. Doğu Avrupa'daki toprakların da bu ülkeye katılmasıyla beraber, bu sayı üç milyonu buldu. İkinci Dünya Savaşı'nda Anti-Faşist Yahudi Komitesi'ni Nazi karşıtlığını simgelemesi açısından destekleyen ve İsrail'in kuruluşunda, sosyalist ideolojinin yansımaları görmesi nedeniyle, destek çıkan Sovyetler; umutlarının boşa çıktığını görünce, 1948'den itibaren Yahudi karşıtı tutumunu tekrar sergilemeye başladı. **Stalin**'in (1879-1953) son yıllarında tacizler ve kimisi idamla sonuçlanan cezalandırmalar arttı. Sonuçta, Yahudi cemaati pasifleştirildi ve dünya ile ilişkisi kesildi. Siyonizm ve İsrail karşıtı davranışların da eklenmesi ile tekrar azan **antisemitizm** sonucunda, Sovyet Yahudileri bir taraftan Yahudi kimliklerini tekrar kazanmak için çaba göstermeye başlayarak, beklenmedik bir tepki ürettiler. Sovyetler'in kısıtlamasına karşın 1970 ile 1981 arasında 246.000 Sovyet Yahudisi ülkeyi terket-

ti. Bunların çoğu İsrail'e, bir kısmı da ABD'ye göçettiler. Ancak artan kısıtlamalar nedeni ile, 1984'de ancak 800 Yahudi Sovyetler'den ayrılabilirdi. Gerek SSCB'de, gerekse diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki Yahudiler, genellikle kentlerde yaşamaktaydılar ve sosyal ve iktisadi baskılar nedeniyle asimilasyona açıktılar. Yahudiler, dinsel etkinliklerini örgütleyecek pek az kuruma sahiptiler. Doğu Avrupa ülkelerinde Sovyet politikasının etkisinde Siyonist etkinliklere izin verilmedi. Ancak **Macaristan, Polonya, Bulgaristan ve Romanya**, 1950'lerde Yahudiler'in göç etmesine izin verdiler. Buralardan göçedenlerin çoğu İsrail'e yerleştiler. 1980'lerde Doğu Avrupa ülkelerinde antisemitizm devam ediyordu ancak **Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya**'daki Yahudiler'in dünya Yahudi örgütleriyle ilişkisi vardı ve yardım alabiliyorlardı. Özümlenme, dış göçler ve nüfusun yaşlanması gibi etkenlerle bu ülkelerde Yahudiler'in zaman içinde eser miktara ineceği izlenimi sözkonusuydu... (57)

32) 1990'larda Yahudi Dünyası

(Bu konudaki bilgiler için Bölüm II'de yer alan "Dünya Yahudileri" ve Bölüm III'de yer alan "İsrail" bahsini incelemek gerekecektir.)

KAYNAKÇALAR

- 1- Sn. Rav İ. Haleva'nın tavassutı ile sağlanan ve düzeltilen bir şemadır.
- 2- " *Encyclopedia of Jewish History*", Massada Publishers, İsrail, 1986, s. 248-263.
- 3- a.g.e., s. 20-23.
- 4- "İsrail Ulusu'nun Tarihi", Moshe Sevilla-Sharon, Kudüs, 1981, s. 1-5.
- 5- *Kitab-ı Mukaddes*, K.M. Şirketi, İstanbul, 1991, s. 33.
- 6- "İsrail Ulusu'nun Tarihi", s. 5-9.
- 7- " *Encyclopedia of Jewish History*", s. 24-27.
- 8- "İsrail Ulusu'nun Tarihi", s. 11-14.
- 9- a.g.e., s. 15-22.
- 10- " *Encyclopedia of Jewish History*", s. 29.
- 11- "İsrail Ulusu'nun Tarihi", s. 23-25.
- 12- " *Encyclopedia of Jewish History*", s. 30.
- 13- "İsrail Ulusu'nun Tarihi", s. 25-26.
- 14- " *Encyclopedia of Jewish History*", s. 31.
- 15- "İsrail Ulusu'nun Tarihi", s. 26-34.
- 16- " *Encyclopedia of Jewish History*", s. 34.
- 17- "İsrail Ulusu'nun Tarihi", s. 39-43.
- 18- " *Encyclopedia of Jewish History*", s. 36-37.
- 19- "İsrail Ulusu'nun Tarihi", s. 44-50.
- 20- " *Encyclopedia of Jewish History*", s. 36.
- 21- a.g.e., s. 38-67.
- 22- a.g.e., s. 74-75.
- 23- a.g.e., s. 70-71.
- 24- a.g.e., s. 72-73.
- 25- a.g.e., s. 68-69.
- 26- a.g.e., s. 76-77.
- 27- a.g.e., s. 78-79,
- 28- a.g.e., s. 84-85.
- 29- a.g.e., s. 82-83
- 30- a.g.e., s. 80-81.
- 31- a.g.e., s. 98-99.
- 32- a.g.e., s. 100-103.
- 33- a.g.e., s. 104-105.
- 34- a.g.e., s. 106-107.
- 35- a.g.e., s. 114-115.

- 36- a.g.e., s. 122-123.
- 37- a.g.e., s. 116-117.
- 38- a.g.e., s. 112-113.
- 39- a.g.e., s. 128-129.
- 40- a.g.e., s. 132-133.
- 41- a.g.e., s. 134-135.
- 42- a.g.e., s. 138-139.
- 43- a.g.e., s. 140-141.
- 44- a.g.e., s. 142-143.
- 45- a.g.e., s. 144-145.
- 46- a.g.e., s. 148-149.
- 47- a.g.e., s. 150-151.
- 48- a.g.e., s. 152-159.
- 49- a.g.e., s. 172-179.
- 50- a.g.e., s. 146-147.
- 51- a.g.e., s. 160-169.
- 52- a.g.e., s. 180-185.
- 53- a.g.e., s. 186-201.
- 54- a.g.e., s. 202-203.
- 55- a.g.e., s. 216-217.
- 56- a.g.e., s. 212-213.
- 57- a.g.e., s. 214-215.
- 58- "Şalom", 13.10.1993, "International Herald Tribune" den.
- 59- "Milliyet", 03.11.1998.
- 60- "The Glory of the Old Testament", Atomium Books, U.S.A., 1990, s. 143.
- 61- "Şalom", 18.09.1996, Jeruşalem Report'tan.
- 62- "Memorial Foundation", Ansiklopedik Sözlük.
- 63- "Milliyet", 03.11.1998.
- 64- a.g.e., 14.12.1995.
- 65- "Şümer Dini ve Efsanelerinden Tek Tanrılı Dinlere ve Din Kitaplarına Gelen Etkiler" Muazzez İlmiye Çığ, "Tiryaki", Şubat 2000, s. 3.
- 66- "L' Histoire des Juifs", Avram Léon Sashar, Flammarion, Paris, 1973.

BÖLÜM - 2

DÜNYADAKİ 104 YAHUDİ TOPLUMU

“Oğullar ve torunlar doğurduğunuz ve Ülke’de uzun süre bulunduğunuz zaman kendinizi saptırıp putlar ve resimler yaparsanız ve Aşem’in gözündeki kötü olanı, O’nu kızdırmak için yaparsanız, bugün yeryüzünü şahit kılıyorum ki, çabuk bir şekilde Yarden’i geçerek miras olarak alacağınız toprağın üzerinden kaybolacaksınız ve onun üzerinde günleriniz uzun olmayacak. Çünkü tamamen yok olacaksınız.” (Tesniye, 4:25-26)

“Ve (Tanrı’nın) Aşem sizi halklar arasında dağıtacak ve Aşem’in sizi yönlendirdiği milletler arasında az sayıda olacaksınız. (Tesniye, 4:27)

YAHUDİLER'İN DÜNYADAKİ DAĞILIMI

Dünyadaki Yahudiler'in çoğu birkaç ülkede yoğunlaşmıştır. Bu ülkelerin üçü, (ABD, İsrail ve Sovyetler Birliği), toplamın %80'ini oluşturmakta ve bunlar; her birinin 100.000'den fazla üyesi olduğu tahmin edilen en büyük dokuz ülkeyle birlikte, dünya Yahudiliğinin %95'ini meydana getirmektedir. Sadece 5 ülke (ABD, Cebelitarık, Uruguay, Kanada ve Fransa), 1000 kişiye karşılık 10 veya daha fazla Yahudi nüfusa sahiptir. Diğer bütün ülkelerde Yahudiler, oransal olarak önemsizdir. Kabul edilebilir varsayımlara göre, bütün dünyada 13 milyon Yahudi bulunmaktadır. Bunların yarısı kadarı Kuzey ve Güney Amerika'da, birer çeyreği de Avrupa ve (çoğu İsrail'de olmak kaydıyla) Asya'dadır. Göç olgusu genellikle azalmıştır. Ancak İsrail'den dışarı ve İsrail'e sürekli bir göç hareketi vardır. İsrail'e olan göçün büyük bir kısmı, 1970'lerden beri Sovyetler'dendir. SSCB'nin dağılmasından sonra bu göç, üç yıldır çok daha yoğun bir şekilde sürmektedir. Yahudi nüfusu, dünya ölçüsüne veya tek tek ülkelerdeki nüfus artışına göre daha yavaş artmaktadır. Bunun temel nedeni, düşük doğum oranının yanı sıra, Yahudilerin kendi toplumlarından ayrılarak özümlemeleridir. (1)

1993 menşeli bir kaynakçaya göre dünyada 13.482.000 Yahudi bulunmaktaydı. Dünya Yahudi nüfusu gerilemektedir.

Çünkü daha önceleri 1982'de yapılmış bir tahmine göre dünya Yahudilerinin kıtalara göre dağılımı şöyle idi:

Kuzey Amerika 6.650.000, **Güney Amerika** 675.000, **Avrupa** (Sovyetler Birliği dahil) 4.000.000, **Asya** 3.100.000, **Afrika** 200.000, **Okyanusya** 20.000 (Dünya toplamı 14.645.000)

Yahudiler'in yaşadığı başlıca dünya kentleri ise şöyle sıralanıyordu; **Amsterdam** (20.000), **Antwerps** (13.000), **Atina** (2800), **Basel** (2500), **Belgrad** (1500), **Berlin** (6.000), **Birmingham** (6.000), **Bordo** (6400), **Brüksel** (24.500), **Bükreş** (20.000), **Budapeşte** (65.000), **Kopenhag** (6000), **Çernowitz** (70.000), **Glasgow** (13.000), **Istanbul** (22.000), **Harkov** (80.000), **Kiev** (170.000), **Kovno - Kaunas** (8000), **Leeds** (18.000), **Leningrad** (165.000), **Liverpool** (6500), **Londra** (280.000), **Lvov** (40.000), **Lion** (20.000), **Marsilya** (65.000), **Mançester** (35.000), **Milano** (10.000), **Minsk** (47.000), **Moskova** (285.000), **Nis** (20.000), **Odesa** (120.000), **Paris** (300.000), **Riga** (40000), **Roma** (15000), **Stockholm** (8000), **Strazburg** (12.000), **Tunus** (18.000), **Viyana** (9000), **Varşova** (5000), **Zürih** (6.100). (2)

1- AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Bu ülkeye ilk Yahudi yerleşimi, 1654'te Brezilya'nın Portekizliler tarafından yeniden alınmasıyla oradan kaçan 23 Yahudi mültecinin 1654'te **New Amster-**

dam (New York) Limanı'nda ve başka bir topluluğun da 1730'da **Rhode Island'** - da New Port'ta yerleşmesiyle kurulmuş ve 18. yüzyıl ortalarında başka cemaatler oluşmuştur. Ülke 1776'da bağımsızlığına kavuşunca, Maryland ve Kuzey Carolina haricinde tam bir din özgürlüğü sağlanmıştır. (3) Ancak Yahudi nüfusu 1840 ile 1880 arasındaki göçlerle arttı ve 15.000'den 250.000'in üstüne çıktı. Bunlar, **Chicago, Cincinatti, St. Louis** ve **San Fransisco**'ya kadar yayıldı ve büyük ekonomik gelişmeler elde ettiler. Gerçekten önemli Yahudi göçü ise 1880'lerde başladı. 1900'da Yahudi nüfusu 1 milyon, 1910'da iki milyon, 1914'te 3 milyon, 1920'de ise 4 milyon olmuştu. Yeni gelenler çoğunlukla Doğu Avrupa ve Polonya'dan gelmişti ve çok fakirdiler. Mülteci kabul limanlarında incelemeye tabi tutulduktan sonra ülkeye kabul edilen bu insanlar, emek gücüne katkıda bulundular ve zamanla statülerini geliştirdiler. Daha sonra oluşturulan göç kotaları 2. Dünya Savaşı öncesi antisemitik akımlardan kaçan Avrupalı Yahudileri çaresiz bıraktı. (4) Bununla beraber 1930'larda Hitler'in gündeme gelmesiyle beraber 250.000 kadar Avusturya ve Alman Yahudisi ABD'ye geldi. 1945'te ABD, dünya Yahudiliğinin merkezi olmuştu. (5) 1980'de en büyük 18 Yahudi cemaati şöyle sıralanmaktaydı (6): 1 - **New York** (1.998.000), 2 - **Los Angeles** (445.000), 3 - **Filadelfia** (295.000), 4 - **Şikago** (253.000), 5 - **Miami** (225.000), 6 - **Boston** (170.000), 7 - **Washington** (160.000), 8 - **Bergen kesimi, New Jersey** (95.000), 9 - **Baltimore** (92.000), 10 - **Cleveland** (75.000), 11 - **Detroit** (75.000), 12 - **San Francisco** (75.000), 13 - **Montgomery kesimi, Maryland** (70.000), 14 - **St. Louis** (60.000), 15 - **Fort Lauderdale** (60.000), 16 - **Hollywood, Florida** (55.000), 17 - **Pittsburgh** (51.000).

ABD'nin tüm eyaletlerinde bunlardan başka irili ufaklı Yahudi cemaatleri mevcuttur. Kuzey Kutbu'na yakın **Alaska**'da dahi 2000-2500 dolaylarında Yahudi bulunmaktadır. Nüfusun yarısı Anchorage'da yaşamaktadır. Birisi Reform, diğeri Ortodoks iki sinagog bulunur. **Anchorage**'ın ilk belediye reisi David Leopold, Yahudi'ydi. Yahudiler, halen bu ABD eyaleti meclisinde %5 oranında temsil edilmektedirler. (7)

1991 yılı itibarı ile ABD'de 5.835.000 Yahudi vardı. Bu sayı ABD toplam nüfusunun %2.6'sı kadardı. Aynı yıl **New York**'taki Yahudi nüfusu 1.720.000, **Los Angeles**'teki 500.000 kadardı ve yukarıda belirtilen kentler bu nüfus bakımından önemini koruyordu. (8) Bazı eyaletlerde Yahudi oranı çok düşük olabilmekle beraber; **New Jersey** ve **Colombia** bölgesinde 1980'lerde %6, **New York** kentinde %16, **Manhattan**'da %20'ydi. ABD; Yahudi göçü almaya devam eden başlıca ülke olmayı sürdürmektedir. Son yıllarda İsrail'den, Sovyetler'den ve İran'dan gelen Yahudiler olmuştur. Fakat Amerikan Yahudileri'nin çoğu bu ülkede doğmuştur. (9) ABD'de cemaat kuruluşları, sinagoglar da dahil olmak üzere, "gönüllü üyeliği olan özel örgütler" olarak tanımlanmaktadır.

Bütün Cemaat'i tek bir kaynak yönetmemekte veya temsil etmemektedir. ABD'deki Yahudiler, merkezi New York'ta olan **WJC**'nin ABD'deki bölümü tarafından temsil edilirler. Amerikalı Yahudi Örgütleri Başkanları Konferansı (**C.P.M.A.J.O.**)'na 47 ulusal örgüt dahildir ve Cemaat'in görüşlerini temsil eder. Onbir ulusal örgüt ve 114 mahalli cemaat ilişkileri konseyi, Ulusal Yahudi Cemaat ilişkileri Danışma Konseyi'ne (**N.J.C.R.A.C**) dahildir. Adı geçen Konsey; dahili politikayı, cemaatler arası, inançlar arası ve denizaşırı konulardaki tutumları koordine eder. **Council of Jewish Federations and Welfare Funds** (Yahudi Federasyonları ve Hayır İşleri Fonları Konseyi), Cemaat'in yaklaşık olarak %95'ine gerekli fonları ve yardımı sağlar. Diğer başlıca ulusal Yahudi örgütler arasında: **Hadasha**, **Siyonist Kadınlar Organizasyonu**; antisemitizme karşı kampanyalarla ve devlet ve din işlerinin ayrılmasıyla ilgilenen **American Jewish Congress**; dünya çapında insan hakları ve Yahudiler'in hakları ile ilgilenen ve 1906'da kurulan **American Jewish Committee**; 1843'te kurulan ve Cemaat'in en büyük örgütü sıfatını 400.000 kişilik üye sayısı ile taşıyan **B'nai Brith** ve antisemitizme karşı çalışmalar yapan **Anti - Defamation League** (**ADL**) de yer almaktadır. **National Conference on Soviet Jewry** (Sovyet Yahudiliği Ulusal Konferansı) Sovyet Yahudileri ile ilgili çalışmalarda bulunur; finansman temini daha ziyade **United Jewish Appeal** (Birleşik Yahudi Yardım Talepleri) tarafından karşılanır. (10)

1995 başlarında ABD Yahudi örgütlerini kapsayan "**Amerikan Siyonist Hareketi**" ise; bir milyon üyeye sahipti ve FKÖ'ye maddi yardımın, barışa katkısı açısından yapılması konusunun kararının, kendine ait olması gerektiğini savunuyordu. Dinsel yaşamla ilgili olarak ABD'deki Yahudiler'in yarısından azı sinagoglara bağlıdır. **Conservative** (Muhafazakar) Kesim'e bağlı 1.500.000 üye ve alt kuruluşu olan **United Synagogue**'a bağlı 830 topluluk ve bağlı olmayan 100 topluluk bulunmaktadır. Reform Kesimi'nin **Union Of American Hebrew Congregations**'a bağlı 1.100.000 üyeli 750 topluluğu vardır. 450.000 kişiyi kapsayan ve çoğu **The Union of Orthodox Jewish Congregations**'a bağlı 2500 Ortodoks topluluğu da mevcuttur. Diğer dinsel gruplar arasında ise **Lubaviçler**, **Reconstructionist** (Yeniden Yapılandırma) Kesimi ve **Hasidik** tarikatlar sayılabilir. En tepede bir dinsel yönetici yoktur. Her hareketin kendi ruhani örgütlenmesi vardır ve bunların etkinlikleri **Synagogue Council of America** (Amerika Sinagog Konseyi) tarafından koordine edilmektedir. (11) ABD'ye Doğu Avrupa'dan gelenler, eski tip dinsel kanunlara bağlı sinagogları kurdular. Eski **Osmanlı** topraklarından göçen Yahudiler ise, kendilerine özgü **Sefaradi** gelenekleri getirdiler. Nazi Avrupası'ndan gelenler, liberal görüşlerin yanısıra muhafazakar **Hasidizm**'i de getirdiler. Zikredilen kesimlerin ritüel farkları belirgindir. Örneğin **Conservative Hahamlık** ilahiyat okulları, **kadın haham** yetiştirmekle; öte yandan çok değişik ve modern dizayndaki Reform sinagoglarında **kadın erkek beraber oturabilmektedirler**.

(12) ABD'nin en büyük ve New York'un en önde gelen Reform Sinagogu 1929'da inşa edilmiş görkemli bir mimariye sahip **Emanuel Sinagogu**'dur.

ABD'de yaklaşık olarak 370.000 çocuk Yahudi okullarına devam etmektedirler. Ortodoks topluluklarınca 320 gündüz okulu yönetilmekte; **Conservative United Synagogue**, 65 **Solomon Schechter** okulunu yönetmekte; Reform topluluklarına aitse, üç gündüz okulu bulunmaktadır. New York'taki **Yeşiva Üniversitesi** en önemli yüksek tahsil kurumu olarak tanımlanmakta; Boston'daki **Brandeis Üniversitesi** de Yahudi bir nitelikte görülmekte ve burada Yahudilik'le ilgili konularda ihtisas yapılmaktadır.

Amerikan Yahudiliği'nin her kesiminin haham yetiştirme kurumları bulunmakta ve gençler için Yahudilik eğitimi sağlayan kurumlar etkinlik göstermektedir. 350 kadar üniversitede ülke çapında İbranice ve Yahudilik Araştırmaları bölümleri mevcuttur. **American Association for Jewish Education** (Yahudi Eğitimi için Amerikan Cemiyeti), kendisine bağlı 18 ulusal örgütü ve Yahudi eğitimi ile ilgili 51 büroyu yönlendirir. Gençlik örgütleri arasındaki **North American Jewish Youth Council** (Kuzey Amerika Yahudi Gençliği Konseyi), **North American Jewish Students Network** (Kuzey Amerika Yahudi Öğrencileri Ağı) kuruluşları, **World Union of Jewish Students'a** (WUJS - Dünya Yahudi Öğrencileri Birliği) bağlıdır. Conservative ve Reform kesimleri ile B'nai B'rith'in de kendi gençlik örgütleri bulunmaktadır.

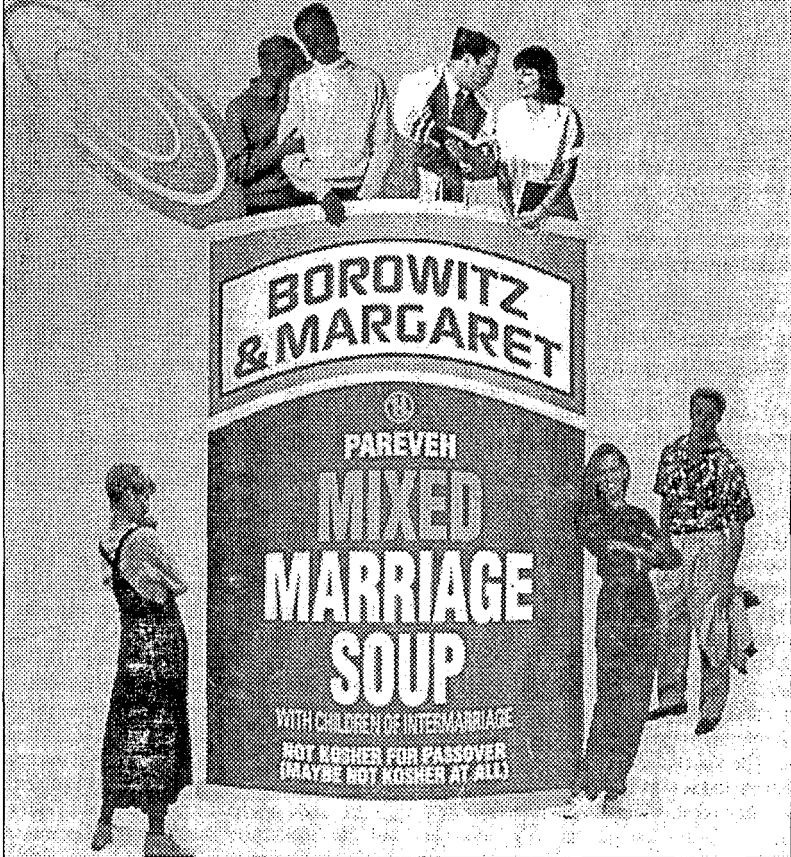
Kültürel etkinliklerle ilgili olarak; **The National Foundation for Jewish Culture** (Yahudi Kültürü Ulusal Vakfı) ve **Jewish Welfare Board** (Yahudi Hayır İşleri Kurulu), Yahudi sanatlarını ve kültürünü desteklemekte önemli bir rol oynamakta olup; ayrıca **American Jewish Historical Society** (Yahudi Tarihi Amerikan Derneği), **American Academy for Jewish Research** (Yahudilik araştırmaları Amerikan Akademisi) ve **Leo Baeck Enstitüsü** gibi bilimsel cemiyetler mevcuttur.

Yahudi ibadetiyle ilgili dünyadaki en güzel koleksiyona sahip **New York Yahudi Müzesi**, **Jewish Research Library** (Yahudi Araştırma Kütüphanesi)'ye bağlı **Yivo Enstitüsü** ve **Jewish Theological Seminary of America** (Amerikan Yahudi Teoloji Semineri)'ya ait kütüphane ve başlıca kurumlar gibi Cemaat'e ait birçok müze ve kütüphaneler bulunmaktadır. Amerika Yahudi Cemaati, kültür ve sanat alanında önde gelen kişiler yetiştirmiştir. Amerikalı Yahudi yazarlar, dünya edebiyatında kendilerine özgü bir stil yaratmışlardır.

ABD'de belirli bir öncü Yahudi gazetesi bulunmamaktadır. New York'taki **Jewish Telegraphic Agency**, dünyaya dağıtılan "Daily News Bulletin"i yayımlar. Ülkede 75 adetten fazla haftalık Yahudi gazete bulunmaktadır. Aylık neşriyat arasında **American Jewish Committee** tarafından yayınlanan ve Yahudi olmayan kişiler tarafından da yaygın bir şekilde okunan ve öncü bir entelektüel yayın organı olan

Is Kosher Slaughtering Inhumane? • Community Service Awards
Tilting Toward Assad • Pareveh-Adult Children of Intermarriages

MOMENT

Giderek Artan Karışık Evlilikler, Amerikalı Yahudiler'in Gündeminde Baş Köşeyi İşgal Etmeyi Sürdürmektedir. Bu Konu, "Moment" Dergisi'nin Şubat 1991 Nüshasının Kapak Yazısında Yer Almakta..

"Commentary", bağımsız "Moment" ve American Jewish Congress tarafından yayınlanan "Congress Monthly" yer almaktadır. "Tikkun, bağımsız bir liberal dergidir. Dinsel grupların da kendi aylık neşriyatları vardır. **Herzl Press ve Jewish Publication Society**, önemli büyük basımevleri arasında yer almaktadırlar.

Yardım ve hayır işleriyle alakalı olarak; **Council of Jewish Federations and Welfare Funds**, birçok hayır grubuna ve cemaat konseylerine destek olur. Bu konseyler Mount Sinai adlı New York'taki ünlü hastaneyi ve birçok yaşlıhane, çocuk bakımı etkinliklerini ve aile hizmetleri gruplarını denetler.

Yahudiler'le ilgili ABD'deki **tarihsel anıtlar** arasında; New York Battery Park'ta 1654'te ülkeye gelen 23 Yahudi'nin anısına konan plaket, New York'ta bulunan ülkedeki en eski sinagoglar ve en eski Yahudi mezarlığı, Philadelphia ve Seattle'daki Holokost anıtlarıyla, New York ve Washington DC'deki Yeni Holokost Müzeleri sayılabilir. Dünyadaki en büyük ve Yahudi dünyasının toplam nüfusunun yarısına yakın bir bölümünü oluşturan ABD Yahudileri, ABD'nin **kültürel ve akademik** yaşamı kadar; **siyasal ve yönetim** kadrolarında da ileri bir rol oynamaktadırlar. Bu bakımdan bu ülkedeki Yahudiler, Diaspora Yahudilerinin siyasal ve kültürel liderliğini de üstlenmişlerdir. (13)

ABD, Yahudiler'e büyük özgürlük ve ekonomik fırsatlar sunmuştur. 1880 ve 1915 arasında New York limanına yoksulluk ve pogromlardan kaçan mülteciler olmasaydı, herhalde Yahudilik çok daha olumsuz bir durumda olacaktı.

Amerika Yahudiliği; Babil sürgünününde çeşitli uluslar arasına dağılmış olan Yahudiler'in durumuna benzeyen ve Yahudi bilgisinin ve yaratıcılığının güç merkezi olan **"Babil harmanisini"** Doğu Avrupa'dan miras almıştır. Ancak Doğu Avrupa Yahudiliği, Amerikan Yahudiliği'nin ayırıcı damgası olan zenginlik ve güvene hiçbir zaman sahip olamamıştır. (14) Kaldı ki, ABD'de **antisemitizmin** olmadığı da iddia edilemez. 1960'ların başında Amerika'da antisemitizm, diğer azınlıklara karşı duyulan tepkilerin başında geliyordu (zencilere duyulan tepki hariç). Yahudiler orta sınıflara girmeye başladığından beri bu his güçlenmiştir. Yahudiler bu dönemde ekonomik güçlerinin etkisiyle Amerikan toplumunda çelişkili tepkilere neden olmuştur. Şöyle ki; ana topluma karışmak istediklerinde "itici", dinleri icabı özümlemeyi reddettiklerinde ise "uzlaşmaz" olarak tanımlanmışlar, üstelik kapitalistlerce bolşevizmin, solcular tarafından da kapitalizmin savunucusu olarak tanınmışlardır. (15)

Aslında antisemitizm olgusu ABD'de iki asır kadar öncesine kadar gider ve münferit olaylarla da olsa değişik yoğunluklarda seyreder. 1743'ta bir Yahudi ceneze töreni saldırıya uğramış, mezarlıklar yağmalanmış; 1845'te ABD, İsviçre'deki antisemit iş anayasasını onaylamış; 1907'de New York polisi Yahudiler'in suç rekoru kırdığını iddia eden sahte bir rapor hazırlamış; 1920'de **Henry Ford**, gazetesinde 8 yıl süren bir antisemitizm propagandası uygulamış; 1930 - 1940 yıl-

ları arasında iktisadi bunalımın da etkisiyle antisemitizm doruğa ulaşmıştır: Milwaukee'de evler yağmalanmış ve Nazi propagandistleri ortam bulmuş, Yahudi göçmenlere kota konmuştur. 1980'lerde Yahudiler tarafından yönetilmenin verdiği sıkıntıyı belirten gösteriler yapılmıştır. (16) Aynı durum 1990'ların başında söz konusuydu. Buna karşın Yahudiler arasında "liberal muhafazakar bir dinsel görüş" revafta olmasına da rağmen **özümlemenin** yüksek boyutlarda süregelmesi, paradoksal bir durumun tartışmasını gündemde tutuyordu. (17) Bazı neo - faşist ve Hristiyan kökten dinci gruplarına karşın, Cemaat'ın büyük toplumla ilişkisi, Yahudiler ve Hristiyanlar arasındaki görüşmelerin de etkisiyle iyi sayılabilir. Ancak üçüncü Dünya antisiyonist liderlerinin etkisiyle, zenci kamuoyuyla bazı sorunlar yaşanmıştır. (18) Ekim 1995'teki büyük zenci yürüyüşünde Müslüman lider **Louis Farakhan**, Yahudi karşıtı bir söylev vermiştir. (19)

Buna karşın Yahudiler'in ABD'ye kazandırdıkları göz ardı edilemez. Çoğu Avrupa'dan göç eden Yahudiler, ABD'ye çeşitli dallarda **Nobel Ödülü**'nü sağlamış olmak kaydıyla; fizik, atom fiziği, kimya, tıp, psikoloji, elektronik, ekonomi, edebiyat, sinema, müzik, spor, devlet idaresi, tematik, biyokimya, bilgisayar kuramcılığı, genetik, farmakoloji, sendikacılık, reklamcılık, vb. gibi birçok branşta ABD'yi ileri götürmekte belirgin bir rol oynadılar; çağın birçok icadına imza attılar.

Yahudiler, özellikle Amerika'nın iş ve sanayi yaşamı içinde önemli merhaleler kat ettiler. Bu alanda birçok konuda öncülük ettiler. Örneğin ABD'deki ilk milyoner, **Harmon Hendricks** adlı bir Yahudi'ydi. 1700'lerin sonunda aynı zamanda ilk bakır levha tesisini kurmuştu. 1800'lerin başında ilk "**drugstore**"u Daxe de Leon, ilk sosis lokantasını Abraham ve Sarah Levis, 1895'te Philadelphia'da ilk ticari araba parkını da Detroit'de 1918'de Max Goldberg açmıştı. John de Herta, Chicago'daki **Yellow Cab Co Taksi Şirketini**'ni kurmuş; William Rosenthal, Maidenform Bra Co. (kadın çamaşırı) şirketini kurmuş; Irving Stone, American Greeting Cards (tebrik kartları) Şirketi'nin başkanlığını yapmış; Carl Laemmle, **Universal Pictures Sinema filmleri şirketi**ni kurmuş; Sol Linowutz, **Xerox Şirketi**'nin başkanlığını yapmış; Eli Black, **Baskin - Robbins dondurma firması** ve benzeri şirketleri içeren **United Brands Company** şirketini kurmuş; Abraham Lewitt, **Lewitt and Sons İnşaat mühendisliği** firmasını; Harry Cohn, **Columbia Pictures** firmasını kurmuştur; David Sarnoff, **RCA ve NBC**'nin, Irving Shapiro, **Du Pont**'un yönetim kurulu başkanlığını, Markis Samuel, **Shell Oil Co**'nun kuruculuğunu yapmıştır. Abram N. ve Jack Pritzker, **Hyatt Otelleri** ve **Hammond Organs** firmalarını içeren holdingin sahibi olan ailenin büyüğüydü. Marvin Davis, **Davis Oil Co**'nin ve **Twentieth Century Fox Film Stüdyoları**nın sahibiydi. Henry ve Lester Crown; **Hilton Otelleri**, **General Dynamics** ve **New York Yankees** takımı gibi kuruluşlarda hissesi olan dev bir holding sahibiydi. Louis Aronson, **Ronson Co** adlı çakmak fabrikasının kurucusuydu...

Katharine Graham, **Washington Post Gazetesi** Firması'nın yönetim kurulu başkanlığını yapmıştı. Maurice Greenberg, **American International Group** şirketinin, Eli Timoner, **Air Florida**'nın başkanıydı. Leah Gottlieb, dünyanın mayoculukta en ünlü firması **Gottex Industries**'in kurucusuydu. **Macy's, Gimbel's, Bloomingdale's, Kaufmann's, Stern's, Abraham ve Straus, v.b.** gibi süpermarket zincirinin sahibi ve **Revlon, Max Factor, Helena Rubinstein, Fabergé, Estée Lauder** gibi ünlü kozmetik firmalarının kurucuları da Yahudi'ydi...(20)

Yahudiler'in devlete katkıları ve devlette yöneticilikleri de ABD'de yoğundur. Polonyalı bir göçmen olan **Hayim Solomon**, George Washington'un devrim hükümetine sağladığı bağışlardaki başarısı nedeniyle 1790'da Başkan'ın takdirini kazanmıştır. Şikago'daki anıtta kendisi, George Washington ve Kuzey Amerika Bankası'nın kurucusu Robert Morris'le beraber anılmaktadır (21). Keza **Bernard Baruch, Judah Benjamin, Louis Brandeis, Mordec Manuel Noah, Samuel Gompers, Jakob Javits**, ABD'de önemli devlet adamları sıfatını kazanmışlardır. 19. yüzyılın sonlarından 1980'lere dek 37 Yahudi, ABD Dışişleri Bakanlığının yabancı ülkelerdeki başlıca **diplomatları** oldular. 1990'lı yıllarda ABD'nin Ankara'daki büyükelçisi olan **Marc Grossman** da Yahudi'dir. Idaho, Utah, New Mexico, Oregon, Illinois, New York, Connecticut, Maryland, Pennsylvania gibi eyaletlerde 11 Yahudi **valilik** yaptı. Alaska, Virgin Islands gibi denizaşırı ABD topraklarında valilik ve hükümet sekreterliği yapan birçok Yahudi de mevcuttur. Başkan Truman zamanında ihdas edildiğinden beri, Carter döneminin sonuna dek 22 Yahudi, **Başkanlık Özgürlük Madalyası**'nı kazanmıştır. Senato ve Temsilciler Meclisi'nde de 26 Amerikalı Yahudi yer almaktaydı.

Ağustos 2000'de Demokratik Parti Başkan Adayı Al Gore, birlikte yarışacağı ikinci adam olarak "Connecticut Senatörü **Joseph Lieberman**"ı seçti. Bu kararla, ABD'de ilk kez bir Yahudi'ye ABD Başkan Yardımcılığı yolu açıldı. (304)

Serbest mesleklerde Yahudiler'in ABD'deki oranı yüksekti: 1980'de tıpta %6,9, psikiyatride %14.3, dişçilikte %9.0, hukukta %8.0, matematikte %8.5, mimaride %5.1, mühendislikte %33.3. 1991'de ABD'de Yahudi Cemaati'nin %70'inden fazlası serbest mesleklerde, idareci olarak ve yönetimde çalışmaktaydı. (22) Örneğin, 2000 yılında T.C. Merkez Bankası'nda danışman olarak göreve başlayan Harvard Üniversitesi Uluslararası Ekonomi bölümü öğretim üyelerinden **Prof. Dani Rodrik**, Yahudi'dir. (303)

1993'te İsrail Eğitim Bakanlığı Enformasyon Merkezi'nin yaptığı çalışmaya göre, eski Sovyetler'den İsrail'e olan göçe rağmen, ABD Yahudi Cemaati dünyadaki en büyük Yahudi cemaati olmayı sürdürmekteydi. 65 yaşındaki Amerikan Yahudileri'nin yarısından fazlası kolej eğitimi almıştır; gençlerin %95'i üniversite ve kolejlerde eğitmen veya öğrenci olarak bulunmaktaydı. 168 Nobel Ödülü'nden 51'i Yahudiler'e verilmişti. ABD'nin en zengin 400 ailesinden %40'ı Yahudi Ce-

maati'ne mensuptu. Yahudiler'in %70'i ABD'nin kuzey doğusunda yaşamaktaydı ve New York, Yahudi Cemaati'nin en yoğun olarak yaşamakta bulunduğu kent statüsünü koruyordu. Yahudi seçmenler, ülke nüfusunun yaklaşık olarak %2,5'ini oluşturmakla beraber, seçmen potansiyeli %5'ti ve Yahudi parlamenterlerin etkinliği bu yüzdenin üzerinde bir anlam taşımaktaydı. (23)

1992 yılında Türkiye'deki 500'üncü Yıl Vakfı etkinlikleri çerçevesinde ABD Yahudi Cemaati'nin Türkiye'yi daha yakından tanınması mümkün olmuştur. ABD'de Osmanlı ve Türkiye Yahudileri ile ilgili birçok bilimsel çalışmalar ve çeşitli etkinlikler yer almıştır. Örneğin Los Angeles'teki California Üniversitesi Osmanlı, Türk ve Türkiye Yahudiliği kürsüleri profesörü **Stanford Shaw**'un Washington D.C.'de ve Los Angeles'te 1992'de verdiği konferansları da eklemelidir. (24) Ayrıca **A.A.J.F.O.T.** (Türkiye'nin Amerika'daki Yahudi Dostları Derneği)de kurulmuştur. (25)

1999 yılında Maariv Gazetesi'nden **Gaby J Kesten**'in bir araştırmasına göre; Diaspora'nın en kalabalık Yahudi toplumunu oluşturan ABD Yahudileri, yeni bir binyılın eşliğinde gücünün zirvesinde bir toplum örneği oluştururken; **asimilasyon** yüzünden sayıca erozyona uğramayı sürdürmektedirler. ABD Yahudileri üzerinde 1990 yılında gerçekleştirilen demografik bir istatistiğin sonuçları, cemaat başkanlarının paniğe kapılmalarına yol açacak sonuçlar öneriyordu. Buna göre, ABD Yahudi toplumunda gerçekleştirilen evliliklerin %52 oranında karışık evliliklerden oluştuğu ortaya çıkmıştı. Başka bir deyişle her iki Yahudiden biri asimile olmaktadır. Yeni veriler ise, bir önceki istatistiğin asimilasyonun boyutlarını gereğinden fazla abarttığını ortaya koymakta fakat sorun süregelmektedir: her iki Yahudiden biri değil, her üç Yahudiden biri asimile olmaktadır... Ayrıca yeni araştırmalar, karışık evliliklerin çocuklarının ancak %18'inin Yahudilik bilinci ile büyütüldüklerini kanıtlamaktadır.

Kültür ve yaşam tarzı, ulusal ve etnik aidiyet açısından önemini yitiren Yahudilik, ABD Yahudilerin'ce güçlü asimilasyona karşı **dini boyutunu** sürdürmektedir. "Dine dönüş" olgusu, **Ortodoks, Konservatif ve Reformist** kesimlerde belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru ABD Yahudisinin dine ilgi duymasının nedeni; yıllarca Yahudi ulusu için ne yapabileceğini düşünenlerin, artık Yahudiliğin kendileri için ne yapabileceğini düşünmeye başlamalarıdır. Nitekim artık 50'li ve 60'lı yıllarda olduğu gibi İsrail'i ve 70'li ve 80'li yıllardaki gibi de Sovyet Yahudileri'ni düşünme tasası da kalmamıştır. Ortodoks Yahudiler Birliği Başkanı **Mandel Gansherp**, Reformist ve laik Yahudilerde gözlenen yüksek asimilasyon yüzünden 50 yıl sonra ABD'de sadece modern Ortodokslar ve çok dindar Yahudiler'in kalacağını ileri sürmüştür.

Cemaat ileri gelenleri 1999'da ABD Yahudileri'nin siyasi, kültürel ve ekonomik alanlarda güçlerinin zirvesinde olduğunu ileri sürmekteydiler. Kalabalık bir

nüfusa sahip New York Yahudi toplumu seçimleri etkileyecek bir potansiyel oluşturmaktaydı. Örneğin New York'tan Senato'ya aday olan Belediye Başkanı **Rudolph Giuliani**, Yahudiler'in oylarını kazanmak için İsrail lehine casusluk yapmış **Jonathan Polard**'ın serbest kalmasını açıkça söyleyebilmiş; ABD Başkanı'nın eşi **Hillary Clinton** da Yahudi seçmene yaranabilmek için ABD Elçiliğinin Kudüs'e taşınmasının gereğini savunmuştur...

Yahudi oyuna gereksinim duyan Washington yönetimi ve Kudüs'teki hükümet, ABD Yahudi toplumu liderleri ve kuruluşlarının başkanları ile sık sık bir araya gelmişlerdir. Başkan **Clinton** ve Dış İşleri Bakanı **Madeleine Albright**, Yahudi kuruluşları başkanlarıyla toplantılar düzenlemişlerdir.

Yahudiler'in Washington'da büyük saygınlık görmelerinin nedeni, Yahudi toplumu başkanlarının Beyaz Saray'a yaptıkları siyasal yardımlardan kaynaklanmaktadır. New York Wiesenthal Merkezi Müdürü **Ronda Barad**, ABD Yahudilerinin oy potansiyelleri yüksek olduğu için, ve sayıca fazla olmamalarına rağmen, oylarının belirleyici olduğunu ve Clinton'un seçim kampanyası sırasında toplanan bağışların %55'inin Yahudiler'den geldiğini belirtmiştir...

Yahudi Kuruluşları Başkanlar Konseyi Başkanı **Melcolm Honline** ise, Amerika Yahudi toplumu aracılığıyla, İsrail'in dünyanın en güçlü ülkesi ABD üzerinde etkin olabileceğini ileri sürmüştür. (291)

2- AFGANİSTAN

12. yüzyıla kadar Afganistan'da bir Yahudi Cemaati bulunmamaktaydı. 1839'da İran'dan gelenlerle beraber yeni bir cemaat oluştu. 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Afganistan'daki Yahudi sayısı 40.000'e ulaşmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Filistin'e göçler başladı. 1950'de Afgan Yahudileri'nin çoğu ülkelerinden ayrılmıştı. 1991'de sadece 50 kadar tahmin edilen Afgan Yahudisi'ne ve erkek adedinin de az olmasına karşın, Kabil'de faal bir sinagog bulunmaktaydı. Afgan devleti İsrail'le diplomatik münasebet kurmamıştır. (26) 2000 yılında Afganistan'da sadece bir Yahudi kaldığı saptanmıştır. Bu kişi, yaşlı **Rav Yitshak Levi** olup Kâbil'deki sinagogun koruyuculuğunu sürdürüyordu.

3- ALMANYA

Almanya'daki Yahudi nüfusunun büyük bir kısmı eskiden Batı Almanya olarak adlandırılan kesimde oturmaktadır. Eski **Doğu Almanya Cumhuriyeti** kesiminde 400 kadar Yahudi vardır. Fakat daha 2000 kadar kaydı olmayan Yahudi'nin varlığından söz edilmektedir.

Eski Batı Almanya'daki kaydı olmayan Yahudiler'in sayısı ise 25.000 olarak tahmin edilmektedir. 1991'de ülkede toplam olarak 28.400 Yahudi bulunmaktaydı. Ülkedeki Yahudi yerleşimi en azından M.S. 4. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Al-

Afganistan'da Kalan Son Yahudi Rav Yitshak Levi, Koruma Görevini Yüklendiği Sinagog'da- Yitshak Levi, Taliban Yönetiminde İşlevini Güçlkle Sürdürüyor.

Rabin, Eylül 1992'de Berlin Yahudi Cemaati Savaş Anıtı'nı Ziyaret Ediyor.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Milyonlarca Yahudi, Çingene ve Azınlık, Alman Fabrikalarında Zorla Çalıştırılmıştı. Günümüzde Bu Fabrikaların Birçoğu, Alman Sanayi Devleri Tarafından İşletiliyor.

manyası'nın resmi kayıtlarında ilk önde gelen Yahudi olarak, İmparator Charlemagne'nin (742-814) elçisi olan **Aachenli Isaac** yer almaktadır. (27)

10. yüzyıla doğru faaliyet gösteren Yahudi cemaatlerine rastlanmıştır. 11. yüzyıldan sonra taciz edilen Yahudiler, Doğu Avrupa'ya göç ettiler. Fakat Yahudilerin Almanya'daki durumu 17. yüzyılda düzelmeye başladı. 1871'de açıklık gösteren Yahudi **emansipasyonu**, dünya Yahudiliği için bir dönüm noktası oldu. 19. yüzyılın sonundan 1933'e dek Almanya'daki Yahudi kültürel yaşamında büyük bir gelişme görüldü.

Naziler'in iktidara gelmesiyle beraber; 530.000 kişilik Yahudi Cemaati yasalar ve kararnamelerle, giderek Almanya'nın yaşamından dışlanmaya başlandı. 1933 ile 1938 arasında 250.000 kadar Alman Yahudisi yurt dışına kaçabildi. Fakat ondan sonra ülkeden ayrılmak güçleşti, sonra da imkansızlaştı. Ekim 1914'te toplama kamplarına sevkıyat başladı. Almanya Yahudilerinin 19.000 kadarının gizlenebildiği, 3.000'inin bu kamplardan geri gelebildiği ve 160.000 - 180.000 Alman Yahudisi'nin Holokost'ta öldüğü tahmin edilmektedir. Savaş'tan sonra bir kısım Alman ve Doğu Avrupa Yahudisi Almanya'ya yerleşti.

Almanya'da halen mevcut Alman Yahudi Cemaati büyük oranda Aşkenaz kökenlidir ve oldukça yaşlı bir nüfustan oluşmaktadır. Almanya'daki Yahudi kuruluşları kamu yasalarına göre kurum statüsündedir. 1990'da Doğu ve Batı Almanya'daki cemaat kuruluşları birleştiler. **Almanya Yahudileri Merkez Konseyi** Bonn'da bulunur ve WJC'ye bağlıdır. Ülkenin doğusunda altı kentte sinagog mevcuttur. Batı'daki daha büyük toplulukların kendi hahamları vardır ve birçok sinagog mevcuttur. Batı'da iki ilkokul vardır. Köln'de bir Yahudi müzesi ve kütüphanesi bulunur. Almanya'daki Merkez Yardımlaşma Bakanlığı, fakirlere yardım ve birkaç bakımeviyle ilgilenir. Ülkede 1991'de iki haftalık, bir dört aylık dergi, ayrıca bir gazete yayınlanmaktaydı.

1952'de Batı Almanya İsrail'e tazminat ödemeyi kabul etti. Bunun bir kısmı İsrail dışında kalan ve savaşta katledilen Yahudiler'e ayrıldı. 1965'te İsrail Almanya ile diplomatik ilişki kurdu. 1985'te **Von Weizsacken** İsrail'e ilk siyasal ziyareti yaptı. Doğu Almanya ise Holokost'la ilgili hiçbir sorumluluk almak istemediğinden, İsrail ile hiçbir diplomatik ilişki kurmadı. **E. Honecker**'in son zamanlarında Doğu Almanya ılımlı bir tutum aldı. 1990'da Doğu Almanya tazminat teklif etti. 1991'de ise Almanya'nın Irak'ı kimyasal silahlarla donatması, İsrail'de şaşkınlık yarattı. Almanya dışişleri bakanı **Hans Dietrich Genscher**, İsrail'i ziyaret etti ve yardım vaadetti. 1990'da WJC, Berlin'de Şansöyle Kohl'un açılış konuşmasını yaptığı üç günlük bir konferans düzenledi.

Almanya'da Neo-Nazi etkinlikleri artmaktadır. Yahudi olmayan tiyatro yazarı **Bertold Brecht**'inki de dahil olmak üzere, Yahudi mezarları antisemitlerce tahrip edilmiştir. (28) Yine bir tahmine göre, 1994'te Almanya'da 40.000 Yahudi vardı. Bunların 10.000'i Berlin'de, 8.000'i Frankfurt'da yaşamaktaydı. Cemaat haya-

tı güçlüdür fakat mevcut Yahudiler'in sadece dörtte biri Alman Yahudisi'dir. Gerisi Doğu Avrupa'dan gelmiştir. Dolayısıyla Judeo/Alman kültüründen da fazla birşey kalmamıştır. (29) 1994 Kasım'ında Alman Parlamentosu'nun Berlin'deki Reichstag binasındaki açılışını yapan en yaşlı milletvekili **Stefan Heyn**'in Yahudi olması, muhafazakar Almanların tepkisini çekmiştir. (30) Avrupa Parlamentosu Yeşil Parti Frankfurt milletvekili **Daniel Cohn Bendit**, 1933'teki Hitler Almanyası'ndan Fransa'ya kaçan Yahudi bir aileden doğmuş olup; 1996 başında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin davetlisi olarak Türkiye'ye gelmiştir.

4- ARJANTİN

Arjantin'in beyaz nüfusu 1850'lerin başında bir milyon kadardı. Fakat 1857 - 1930 arasında Avrupa'dan 6 milyon göçmen geldi. Bu arada gelen göçmenler sayesinde 1947'de Arjantin'de 250.000 Yahudi birikti. İlk gelenlerin çoğu ("Gevşolar"), ziraatle uğraştılar ve **pampalarda** kolonize oldular; daha sonra kentleştiler ve ülkenin endüstrileşmesine katkıda bulundular.

Ünlü Arjantinli Yahudiler arasında gazete yöneticisi ve yazar **Jacopo Timerman** (d. 1923), **Leon dujarne** (d. 1890) adındaki felsefeci ve yayıncı **David El-necave** (d. 1882) yer almaktadır.

1930'larda antisemitizm, Nazi kışkırtıcılığı yüzünden sorun oldu. Bu durum 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gelen Nazi mütecileriyle artmıştır. Ayrıca 1976'daki darbeden sonra da Yahudiler ve kuruluşlarına karşı saldırılar olmuştur. Askeri hükümetin de Yahudiler'ç fazla bir güvencesi olamamıştır.

Arjantin'de sinagoglara rağbet düşük düzeyde idi ve özümlenme ve dış evlilikler yolu ile Yahudiler'de sayısal azalma eğilimi başlamıştı. 1980'de Arjantin'de yaklaşık Yahudi nüfusu 240.000 idi. (32) Aşkenazlar %85, Sefaradlar ise %15

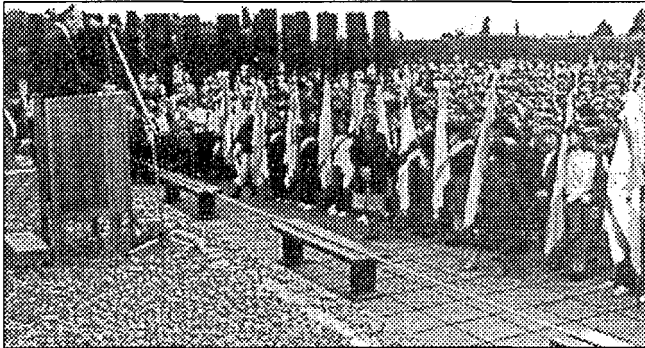
Baron Maurice Hirsch (1831-1896) Tarafından Desteklenen Arjantin'in İlk Yahudi Yerleşimcileri, 19'uncu Yüzyılın Sonlarında Kurdukları Moisėville'de.

dolaylarındaydı. WJC'de Arjantin'i temsil eden ve devlet tarafından tanınmış Yahudi Cemaati'nin çoğu başkent **Buenos Aires**'te yaşamaktadır. Yahudi Cemaati'nin **AMIA** adlı Aşkenaz kuruluşu, en büyük örgüttür. Buenos Aires'teki **Sefaradi Yahudi Cemaati** örgütü de tanınmıştır. Bu örgütler, dinsel etkinlikleri kendi çerçevelerinde denetler. **Latin Amerika Rabinik Semineri** Conservative Yahudiliği bünyesinde bulundururken, ayrıca bir **Reform** topluluğu da vardır. Buenos Aires ve bir çok taşra cemaatinde toplam olarak 50 sinagog mevcuttur.

Buenos Aires'te 71 ilk ve orta dereceli okul bulunmaktadır. Bunlara 20.000 öğrenci devam etmektedir. Ayrıca biri Lubaviç olmak kaydıyla 6 yeşiva da mevcuttur. Buenos Aires'te bir Yahudi müzesi, Yahudilik ile ilgili konuları kapsayan üç kütüphane ve dört kitapçı, **Hociedad Hebraica** ve **Sepharadi CASA** adlı iki kültür kuruluşu bulunmaktadır. Haftalık, aylık ve dört ayda bir çıkan gazete ve dergiler vardır. Hayır işlerinde; iki nekathane ve bir hastane vardır. 1991'de Arjantin'de 228.000 Yahudi vardı.

Askeri yönetim zamanında 500 Yahudi kayıp listelerine geçti. Peronist **Carlos Menem**'in 1989'da iktidara geçmesi endişe yarattıysa da, cemaat faaliyetleri yokedir. Cemaat'in sosyo - ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda **Fundacion Tzedaka** kurulmuştur. Cemaat'in merkezileştirilmesi ve desantralize edilmesi tartışılmaktadır.(33)

Arjantin'in tam diplomatik münasebetlerde bulunduğu İsrail'in Buenos Aires'teki büyükelçiliği, 1992'de terörist bir saldırıya uğradı. Temmuz 1994'te aynı kentteki Yahudi dernekleri ana merkezine yapılan benzeri türde bir bombalı suikaste 45'ten fazla kişi öldü. Olay Arjantin'de şiddetle kınandı. (34) Bu suikastlerin İran'la bağlantılı radikal gruplar tarafından gerçekleştirildiğini ileri süren Arjantin, İran'ın ülkesindeki diplomat sayısını 1998'de bire düşürdü. (283)

Buenos Aires'teki Yahudi Mezarlığı'nda 1990'da Yapılan Bir Törende, İsrail Savaşları'nda Ölen İsrailli Askerler Anılıyor.

5- ARNAVUTLUK

Yahudiler, 1492 yılından evvel de Arnavutluk'ta yaşarlardı. Bir kayıt, onların 1268'den beri orada bulunduklarını ispatlar. İspanya'dan ihraç edilen Yahudiler'in cüzzi bir kısmı Arnavutluk'a yerleşmişti. 16'ıncı yüzyılın sonunda 528 ailelik bir Yahudi grubu, İspanya'dan çıkıp Almanya'ya yerleşmişlerdi. Daha sonra onlardan bir kısım Arnavutluk'a göç etmiştir. 17'inci yüzyılda Selânik'ten çıkan bir grup göçmen Yahudi Arnavutluk'a yerleşmiştir. Arnavutluk Yahudileri önceleri deniz kenarındaki şehirlerde yaşamış daha sonraları ise iç bölgelere doğru kaymışlardır.

Evliya Çelebi'ye göre (1675) Yahudiler özel mahallelerde oturmuşlardır. 1685 yılında Almanya'dan gelen bir göç dalgasıyla Arnavutluk Yahudi nüfusu çoğalmıştır.

Asırlar boyunca, belirli aralıklara Arnavutluk'un değişik şehirlerine yerleşen göçmen Yahudi grupları gözlemlenmiş, en son yerleşim ise 1925 yılında tespit edilmiştir.

1930'larda Yahudiler'in Arnavutluk'a yerleşme dilekçesi, o devirde faşist İtalyan baskısı altında olan Arnavut hükümeti tarafından kabul edilmemiştir. 1942'de açıklanan rakamlara göre, II. Dünya Savaşı'ndan önce Arnavutluk'ta yaşayan 200 Yahudi vardı. Bu dönemde Polonya, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen 600 kişi ile bu rakam daha da artmıştır. Bizzat Yahudiler'in söylediklerine göre; sığındıkları Arnavutluk, Avrupa'da kendilerine hiçbir tehdit hareketi tatbik etmeyen ve dolayısıyla hiçbir kurbana sebep olmayan yegâne memleketidir. (287) Ancak Almanlar, 1944'te 400 Yahudi'yi toparlayıp Sırbistan'a sonra da Belzen kampına götürdüler. Bunların yarısı öldürüldü. 1991'deki liberalleşmeden önce Arnavutluk'ta 500 kadar Yahudi'nin yaşadığı varsayıliyordu.

1991'de bunların 320'sinin İsrail'e, 50'sinin ABD'ye gittiği bildirildi. Bu tarihten evvel din yasağı olduğundan herhangi bir cemaat etkinliği de mevcut değildi. Mevcut Yahudi sayısının 50'nin altına düştüğü sanılmaktadır. (35)(36)

1997'deki iç savaş esnasında Yahudi asıllı eski Sağlık Bakanı **Maksim Cekuli** ile eşi ve gene Yahudi asıllı eski Kültür Bakanı **Konomi**, ülkeden kaçırılmaları için Roma'daki bir Yahudi kuruluşundan yardım istediler. (282)

Öte yandan, 1999'da Keren Heyesod'un başkanlığını yapan ve 1992-1995 yılları arasında Arnavutluk'ta İsrail Elçiliği görevinde bulunan **Avi Pazner**; Naziler 1942'de Arnavutluk'u işgal ettiklerinde halkın Yahudileri köylerinde gizlediğini ve savaş sona erdiğinde eski evlerine dönen Yahudiler'in her şeyi bıraktıkları gibi bulduklarını belirtmiştir. Keza bugün dünyanın ileri gelen Holokost araştırmacılarından sayılan tarihçi Prof. **Yehude Bauer**, Arnavut halkı arasında Yahudiler'i kurtarmak adına kendi yaşamlarını tehlikeye atmış ve Makedonya-Arnavutluk sınırında Yahudiler'le birlikte mücadele vermiş birçok Uluslararası dürüst bulundunun anımsanmasında yarar olduğunu ifade etmiştir. (290)

6- AVUSTRALYA

Bu kıtada Yahudiler, ilk kez 1788'den sonra İngiltere'nin bölgeye sürgün ettiği tutuklular arasında yer aldılar. Kıtadaki Yahudi yerleşimi ile ilgili olarak, ilk topluluk örgütleri **Sydney**'de 1817'de, 1839'da **Melbourne**'de kurulmuştur. 1850'de her iki topluluğun da bir sinagogları mevcuttu. Başka yerlerde de (**Perth, Brisbane, v.b.**) topluluklar vardı, fakat özümленerek kayboldular. 1930'da fazla- laşan göç, savaştan sonra daha da arttı. 1933'de 27.000, 1971'de 60.000 Yahudi vardı. Ancak özümленme eğilimi Yahudi toplumu üzerinde etkilerini göstermek- teydi. Sovyetler Birliği'nden, Güney Afrika'dan ve İsrail'den birkaç bin Yahu- di'nin daha sonraki dönemde Avustralya'ya göç etmiş olmasına karşın, 1981 sa- yımında 62.000 kişi Yahudi olduğunu beyan etmiştir. Avustralya'nın Yahudileri ülkenin toplumsal yaşamında, devlette, federal parlamentoda temsil edilmişlerdir. Örneğin bir orduya kumanda eden ilk Avustralyalı olan mühendis **General Sir John Monash** ile 1930'larda doğma büyüme ilk Avustralyalı **genel vali** olan **Sir İsaacs** da Yahudiydi. Diğer bir Yahudi, **Sir Zelman Cowen** de 1977'den 1982'ye kadar **genel valilik** yapmıştır. 19. Yüzyılda polis teşkilatını kuran **Joan Harris**, ilk tiyatroyu açan **Barnett Levy**, Güney Avustralya Başkanı **V.L. Solomon** da Yahudi idiler. (37)

Avustralya Genel Valisi Olan Sir Zelman Cowen (1977-1982), Sol Başta.

1980'de Avusturalya'da 8'i Melbourne'da, 3'ü de Sydney'de olmak üzere 15 Yahudi gündüz okulu vardı. Toplam çocukların %75'inin Yahudi eğitimi aldığı sa- nılmaktaydı. 1980'lerde %20 olan karma evlilik oranı, küçük yerleşim bölgelerin- de %50'ye varmakta idi. Dolayısı ile erozyona açık bir toplum olması açısından, eğitim konusuna yaşamsal önem verilmekteydi. Sydney'deki büyük sinagog, 1878'de inşa edilmiştir ve mimarisi dönemin büyük İngiliz sinagoglarını andırır.

Avustralya Yahudi cemaatinin mevcudu 1989'da dış göçlerin etkisiyle 100.000'e yaklaştı. Özümlenme sorunu önemini koruyordu. Fakat Cemaat yetkilileri buna karşı olan çalışmalarında iyimser bir tutum içindeydiler. (38)

Avustralya Yahudi Cemaati ağırlıklı olarak **Aşkenaz** kökenlidir. Başlıca Yahudi yönetimi, **Avustralya Yahudi Cemaati İcra Kurulu**'dur. Liberal ve Sefaradiler'in kendi organizasyonları vardır. Sydney'de 15, **Melbourne**'da 20 sinagog bulunmaktadır.

1991'de Melbourne'de 8 özel okul öğretime devam ediyordu. Bunların arasında **Hasidik** vakıflar, **Yidiş** okulu da vardı. Sydney'de ise 8 okul vardı ve kentteki Yahudi çocukların yarısı bunlara gidiyordu.

Melbourne'da Betar, B'nai Akiva Habonim ve Haşomer Hatzair gibi gençlik kuruluşları vardır. Sydney'de ise Hakoah ve Makabi Spor Merkezi gençlik kuruluşları, Yahudi müzesi, 2 kitapçı dükkanı ve kültür merkezi vardır. Melbourne'da da 1 müze, 2 kitaplık, **Canberra**'da da **Jewish Memorial Center** bulunmaktadır. Neşriyat olarak iki haftalık, bir aylık, üç de üç ayda bir yayınlanan dergi ve gazete vardır. Son üçünden ikisi Yidişçe yayınlanmaktadır. Sydney ve Melbourne'da "Welfare Society", hayır işleriyle ilgilenmektedir.

Son durumu itibarıyla Avusturalya'daki Yahudi Cemaati, doğum nisbetindeki artış ve göçler nedeni ile, artmaya devam eden sınırlı sayıdaki Yahudi cemaatlerindendir. Karışık evliliklerin oranı nispeten düşüş kaybetmiş, cemaat etkinlikleri artmıştır. Antisemitizm Avustralya kamuoyunun özelliği olmamakla beraber, son yıllarda artış göstermiştir. (39)

7- AVUSTURYA

Bu ülkedeki Yahudi varlığına 906 yıllarından itibaren rastlanır. 13. ve 14. Yüzyıllarda buradaki Yahudi cemaati, emsallerinin önde gelenlerindendi. Fakat bunu izleyen dört yüzyılda Yahudiler çok taciz edildi.

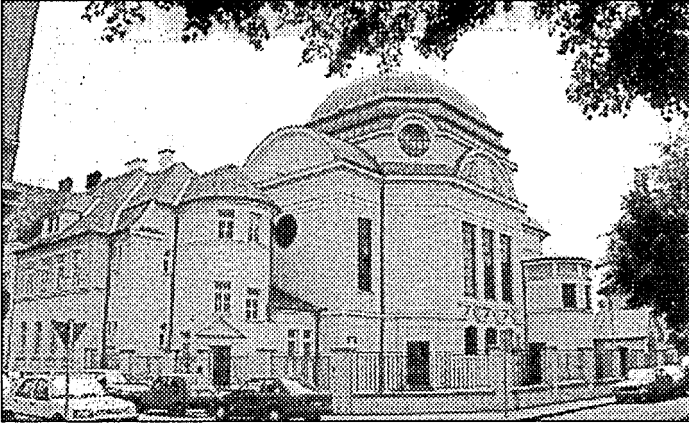
Viyana'nın **Judenplatz** (Yahudi Meydanı) yüzyıllar öncesine dayanan tarihiyle ünlüdür. Meydanın ortasında 13'üncü yüzyılda inşa edilmiş ve 1420 yılında yakılmış olan "**Or Sarua**" (Işığın Tohumu) Sinagogu'nun yıkıntısının ortaya çıkarılması için kazılar yapılmıştır.

1420 yılında dönemin hükümdarı Dük V. Albrecht, yönetimindeki başarısızlıklardan ötürü düşmanlığı Yahudiler'e çevirtirir. Yahudi mahallesi yakılır ve yağmalanır; bazı Yahudiler kaçır, kimisi kaçarken Tuna'da boğulur, bazıları Sinagoga sığınır ve orada teslim olmaksızın intihar eder, kimisi de tutuklanır ve yakılarak idam edilirler. Bu olaylardan sonra Almanya ve Avusturya'nın 90 şehrinde Yahudiler'e karşı benzer ayaklanma ve kıyımlar görülmüştür.

Avusturya Yahudileri'nin bu ülkeye Romalılar devrinde geldikleri bilinir. Ancak kentsel yerleşim, 11'inci yüzyılda başlamıştır. 1420 olaylarından sonra da Vi-

yana Yahudileri'nin yaşıma bazı hükümdarlarca rahatlatılmış, VI. Karl ve kızı Maria Theresia (1711-1780) gibi bazı Habsburg Hanedanı İmparatorları'nca Yahudilere **geto** yaşıma yaşıatılmıştır. 1781'lerde II. Joseph, "Tolerans Patenti" ile Yahudilere bazı özgürlükler kazandırmıştır. Bu "hoşgörü" de beraberinde özümlemeyi getirmiştir.

İmparator Frans Joseph (1848-1916), döneminde Avusturya – Macaristan İmparatorluğu kapsamı dahilinde, Yahudiler'in **Viyana** başta olmak üzere birçok kentte kültürel bir zenginlik üretmelerini sağlamıştır. **Sigmund Freud**, **Stefan Zweig**, **Arnold Schönberg** ve **Ludwig Wittgenstein** gibi isimler, Avusturya'yı ünlendirmişlerdir. Avusturyalı Yahudiler; bankerlik, tekstil başta olmak üzere sanayi ve uluslararası ticaretle çok zengin olmuşlardır. Bu da Yahudi düşmanlığını azdırmıştır. Yahudi düşmanlığı, Viyanalı gazeteci **Theodor Herzl**'i Siyonist felsefeyi oluşturmaya iten temel faktördür. (40) İkinci Dünya Savaşı'ndan elli yıl kadar önce Almanca konuşan bu Yahudi topluluğunun kültür seviyesi üst düzeye ulaştı. Holokost döneminde ise Yahudiler'in Avusturya'da bulunan 120.000'i, 1938'deki kararlardan sonra göç etmeye muvaffak oldular. Geri kalanların 60.000–70.000'i katledildi.

Avusturya'daki St. Pölten Sinagogu.

1991'de Avusturya'da 12.000 Yahudi ikamet etmekteydi. Çoğu Viyana'da oturan bu cemaatin %20'si 1938 öncesinden kalanlardır. Cemaat, çoğunlukla orta hallidir ve yarısından fazlası 60 yaşının üzerindedir. Avusturya'daki **Yahudi Cemaati Konfederasyonu WJC**'e bağlıdır. Cemaat'in bir Başhahamı vardır fakat Bet–Din mevcut değildir. Viyana'daki başlıca Sinagog, **Stadt Tempel**'dir ve kentte iki Yahudi kreşi, bir ilkokul, Sovyet göçmenleri için bir akşam okulu ve dört – onaltı yaşları arasındaki çocuklar için bir ultra – ortodoks okulu vardır.

Vienna, Graz, Innsbruck, Linz ve Salzburg'da cemaat merkezleri bulunmaktadır. B'nai Akiva, Haşomer Hatzair ve Hakoah Spor Kulübü adlı gençlik kuruluşları mevcuttur. İki adet aylık dergi yayımlanmaktadır. Bunlardan birisi "Illustrierte Neue Welt", Thodor Herzl'in 1897'deki gazetesinin devamıdır.

Yardımlaşma kapsamı dahilinde Vienna'da bir yaşlılar evi bulunmaktadır.

1991 itibarıyla İsrail ve Avusturya arasında diplomatik münasebetler mevcuttur. Ancak 1986'da Kurt Waldheim'in devlet başkanı seçilmesi üzerine ilişkiler katiplik düzeyine inmiştir.

Vienna'da 1826'da yapılmış bir tarihi sinagog vardır. Wertheimer ailesinin Eisenstadt adlı evi ise Yahudi müzesi olmuştur. Savaş sonrası dönemde ilk Yahudi başkan Bruno Kreisky görev yaptı. WJC'nin Nazi geçmişini ortaya çıkarttığı devlet başkanı Kurt Waldheim olayı ise, ülkedeki antisemitizmin kalıcılığını vurgulamıştır. (41)

1996 yılı hesaplamalarına göre kayıtlı Avusturya Yahudileri 8000 kişidir. Ortodoks dini görüşün dışına kayan 6000 kişiyle beraber bu sayı 14.000'e dek çıkmaktadır. Halbuki Avusturya Yahudi Cemaati 1938'de 185.250 kişiden oluşuyordu. Aynı yıl 100.000 kadarı ABD'ye kaçtı, 70.000 kadarı "nihai çözüm"ün kurbanı oldu. Ancak 3000 kadar Yahudi Avusturya'da savaştan saklanarak olaylardan canlı çıkabildi.

Günümüzün Yahudi cemaatini teşkil edenlerin çoğu; ölüm kamplarından kurtulan Polonyalı, Macar, Çekoslovak ve Rus göçmenlerin çocukları; ayrıca 1980 – 1990 yılları arasında bu cemaate Yugoslavya, İran, Sovyetler Birliği'nden katılanlardır.

Dolayısıyla, Avusturya Yahudileri arasında her türlü akım mevcuttur. Vienna'daki faal 11 sinagogun 4'ü Sefarad Cemaatleri'ne hizmet vermektedir. 1997'de Vienna'da 3 Yahudi okulu, bir yeşiva faal bulunmaktaydı.

Avusturyalı yazarlar; halen aktif değilse de, anti-semitizmin Avusturya'nın mizacı olduğunu ifade etmektedirler...(42) Nitekim Ekim 1999 başında Avusturya'da yapılan genel seçimlerde Özgürlükçü Parti'nin (FPÖ) oy patlaması yapması, dünya kamuoyunda ve İsrail'de büyük endişe yarattı. İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman, Avusturya'daki her dört seçmenden birinin ırkçı partiye oy verdiğini belirterek ülkedeki Yahudiler'in derhal İsrail'e göç etmelerini istedi. (285) İsrail, Avusturya'daki büyük elçisini geri çağırdı. (294)

8- AZERBEYCAN

Ülkedeki Yahudi varlığı 1600 yıl öncesine dayanmaktadır. İran'dan Azerbaycan'a göç eden Yahudiler, bölgedeki ilk Yahudi Cemaati'ni oluşturmuştur. 19. Yüzyılda Rusya'nın Azerbaycan'ı fethiyle, Aşkenaz Yahudileri de bölgeye yerleştiler. Bölgede "Dağ Yahudisi" olarak bilinen Rus asıllı Yahudiler, Müslümanlar tarafından yerel nüfustan sayılmaktadır.

1988'den beri Azeriler'le Ermeniler arasındaki srtmeden ötürü, ülkedeki Yahudi nüfusunun %46'sı ülkeyi terketmitir. Bu tarihten evvel **Bak**'de 40.000, kent'in kuzey batısındaki **Kabil**'de 5.000 Yahudi bulunmaktaydı. (43) (44) lke-
de antisemitizime pek rastlanmamıştır. Ermenistan'la süren savaşta Yahudi Cema-
ati devamlı olarak Azeriler'e yardım etti. 1995'te ülkeyi terk eden Yahudiler'in
oranı 2/3'e ulamıtı. (45)

9- BAHAMA

Yahudiler **Nassau** ve **Freeport**'da oturmaktadırlar. Bu ülkede 1991'de yakla-
ık olarak 200 Yahudi yaşamaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeye Po-
lonya, Rusya ve İngiltere'den 10 kadar aile göç etti. 1980'de Bahama'da 409 ka-
dar aile vardı. İsrail'in Nassau'da fahri bir konsolosu bulunmaktadır. (46)

Kristof Kolomb'un 1492'de keşfettiği ilk yeni kıta adası olan San Salvador,
Bahamalar'da yer almaktadır. Zamanın nl Yahudi **haritacısı Yehude Kreskes**,
astronom Abraham Zakuto, **alim İzak Abnavanel**'in bilgilerinden yararlanan
Kolomb'un seyahatinin finansmanında, aynı yıl ülkeden kovulan Yahudiler'den
ele geçirilen değerli eşyalar da kullanılmıştır. (46) Günümüzde Freeport'da Baha-
ma'ya ilk ayak basan Yahudi ve gene **Kolomb**'un **tercümanı olan Louis de Tor-**
res'in adını taşıyan bir sinagog bulunmaktadır. (48)

10- BARBADOS

Barbados'ta 50 kadar Yahudi olduğu sanılmaktadır. Yahudilerin Barbados'ta
yerleşmesi 300 sene kadar önce, Portekiz'in kuzeydoğu Brezilya'yı fethetmesi
zerine bu ülkeden Yahudi mültecilerin Barbados'a sığınması olayına dayanır. İlk
cemaat, 1656'da **Bridgetown**'da oluştu. Mevcut cemaat konseyi, Barbados'tadır
ve WJC'ye bağlıdır. Jamaica'daki İsrail Büyükelçisinin Barbados'la da diploma-
tik münasebete yetkisi bulunmaktadır. (49)

11- BELÇİKA

lkeye Yahudi yerleşimi **Roma** dönemlerine rastlar. Bu cemaatlar 1348'deki
Büyük Veba hadisesinde yok olmuşlardır. lkeye **Maranoslar** 16. asırda, **Ake-**
nazlar da 18. asırda yerleştiler. (50) 1940'da Belçika'da 20.000'i Almanya'dan
sığınanlar dahil olmak üzere 100.000 Yahudi yaşamaktaydı. Alman istilasından
evvel birçok Yahudi ülkeden kaçabildi. Temerküz kamplarına nakiller 1942'de
başladı. Gnderilenlerden (25.631 kişi) ancak 1244' hayatta kalabildi.

Belçikalılar 25.000 Yahudi'yi sakladılar; 1.000 kadar Belçikalı Yahudi Al-
manlara karşı partizanlarla beraber savatı, bunlardan 242'si öldü.

Belçikalı Yahudilerin oğu Aşkenaz'dır ve özellikle **Antwerp** ve **Brüksel**'de
yaşarlar. 1991'de ülkede 30.000 kadar Yahudi bulunduğu tahmin edilmektedir.

Belçika Konsistuarı Genel Asamblesi 1989'da Bir Toplantıda.

Ülkede dini serbestlik Yahudi Cemaati için de mevcuttur. **Belçika Yahudi Cemaati** WJC'ye bağlıdır. **Antwerp ve Brüksel**'de Sefaradi ve Liberal de dahil olmak üzere birkaç sinagog bulunmaktadır. **Hasidizm** Antwerp'te güçlüdür ve birkaç kentte daha mevcuttur.

Brüksel'de üç Yahudi okulu bulunmaktadır ve kentteki cemaatteki çocukların %90'ı bunlara devam etmektedir. Ayrıca birkaç yeşiva da vardır. Antwerp'te üç, Brüksel'de bir adet Yahudilik'le ilgili kitapçı vardır. Antwerp'te Flamanca, Brüksel'de Fransızca olmak kaydıyla, iki haftalık gazete, üç de aylık dergi yayımlanmaktadır. Hayır işleri ile ilgili Merkez Örgütü her iki kentte de etkinlik göstermektedir. Brüksel'in **Anderlecht** kesiminde Yahudi direnişlerini ve Naziler tarafından öldürülen Yahudileri anmak için bir abide bulunmaktadır.

İsrail'in Brüksel'deki büyükelçisi aynı zamanda İsrail'i **Avrupa Topluluğu** seviyesinde temsil etmektedir. Ülkedeki Yahudi Cemaati aktiftir ve **Antwerp'te Ultra-Ortodoks ve Hasidik** bir kesime sahiptir. Belçika'daki Yahudi Örgütlerinin Koordinasyon Komisyonu Yöneticisi, 1989'da vurularak öldürülmüştür. Olay özellikle antisemit olarak nitelendirilmiştir. (52) 1980'lerin başında Antwerp'teki Yahudiler muhafazakarken; Brüksel'dekiler özümlenme sürecindeydi. (53) 1991'deyse Yahudi Cemaati yetkilileri "Yad Vaşem'in Dostları" için kaynakça topluyordu.

Cemaatin sosyal ve kültürel alanlarda olumlu gidişat içinde bulunduğu gözlemlenmiştir. (54)

12- BERMUDA

18. Yüzyıldan beri Ada'ya Yahudi tüccarların yerleştiği bilinmekteyse de, örgütlü bir cemaat oluşmamıştır ve sinagog mevcut değildir. Ada'da 50 kadar Yahudi mevcut olup, ayda bir Oneg Şabat ve ayrıca önemli dini bayramlar kutlanmaktadır.

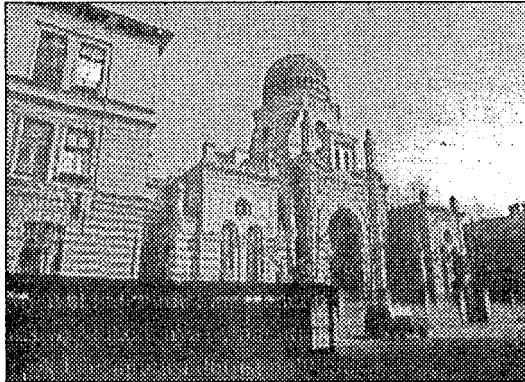
13- BEYAZ RUSYA

1979'da Beyaz Rusya'da 135.400, 1989'da 112.000 Yahudi bulunuyordu. (Bunların 39.100 kadarı Minsk'te, 31.800'ü Gomel'de yaşıyordu) Yalnız 1989 – 1991 arası çoğu İsrail'e olmak üzere 49.008 Yahudi ülkeden ayrıldı. 1990'da Sovyet Preziyumu'na Beyaz Rusya'dan bir Yahudi temsilci seçilmişti. 1991'de ülkede antisemit hadiselerle rastlandı. 1992'de bir Yahudi yayın organı olan "Aviv" yayınlanmaya başlandı. Sovyetler'in dağılmasından sonra Birleşik Devletler Topluluğu üyesi ve bağımsız bir cumhuriyet olan Beyaz Rusya, İsrail'le 1992'de diplomatik ilişki kurdu. (55)

14- BİRLEŞİK DEVLETLER TOPLULUĞU (BDT)

Bu tabir, yaklaşık olarak eski SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) topraklarını kapsamaktadır. Bu alanda yaşayan Yahudiler, ABD ve İsrail'den sonra en büyük topluluğu oluşturlar. Fransa'daki Yahudi nüfusunun üç katı olmakla beraber, Sovyetler döneminde birkaç sinagogdan başka cemaat kurumu oluşmamış, kültürel gelişme yasaklanmış, Yahudiler topraksız olmakla beraber ayrıca çelişkili bir tarzda ulus olarak sınıflandırılmıştır.

1917 Devrimi'nden sonra o zamana kadar çok ezilen ve geri kalmış bu toplumu normale döndürmek için yapılan çabalar antisemitik ayrımcılık nedeniyle fazla bir başarı sağlamamıştır. 1979 sayımında 1.8 milyon Yahudi'nin saptandığı SSCB'de Yahudilerin çoğunluğunun kökeni Aşkenaz'dır. Yerleşim alanları **Baltık Cumhuriyetleri, Beyaz Rusya, Moldavya, Batı Ukrayna** gibi yörelerde idi ve genellikle Yidiş dilini konuşuyorlardı. Doğu'da, Gürcistan'da 1970'te çoğunluğunun anadili Gürcüce olan 55.000 Yahudi bulunmaktaydı. Keza, **Dağıstan ve Azerbeycan**'da "Tat" adlı bir Türk dilini konuşan dağlı Yahudileri (**Çıfıtları**), kökenleri Pers İmparatorluğu'na uzanan ve **Özbekistan ve Tacikistan**'a kadar yayı-

Leningard Sinagogu

lân **Buharalı Yahudileri** ve Tatarca konuşan, çoğu Naziler’ce imha edilen **Kırımçıklar’ı** (Kırım Yahudileri’ni)de belirtmek gerekir. Büyük Çoğunluğu kentlerde oturan Yahudiler’in önemli bir kısmı **Moskova, Leningard ve Kiev’de** yaşamaktadır. Nüfus, 1970 sayımlarına göre ancak %15’i 20 yaşın altında olan yaşlı bir nüfustur. 1722’de Polonya’nın bölüşülmesinden sonra Rus yönetimine giren Yahudiler’e hor davranıldı. 19. Yüzyılın sonunda bu, vahşi katliamlara (**pogromlara**) dönüştü. 1917 Komünist devrimi Yahudiler’e politik ve kültürel haklar tanıdı fakat iç savaşta 200.000 Yahudi katledildi. Yahudiler’e ulusal bir kimlik oluşturmak için **Mançurya** sınırında açılan **Birobican otonom yerleşim bölgesi** ise, başarısız olmuştur.

1928’de Kırım’da Oluşturulan Bir Öncü Tarım Kolonisindeki Yahudi Çocukları.

1932’de 160.000 Yahudi talebe Yidişçe öğrenim görüyordu. Fakat 1930’ların sonuna doğru bütün bu okullar kapatıldı. **Stalin**, Yahudi kimliğinin milliyet olarak belirtildiği bir pasaportu yürürlüğe koydu. Yidişçe gazeteler kapatıldı. 1940’ta Çek, Polonya, Romanya ve Baltık ülkelerinin ortadan kalkmasıyla, Sovyetler’deki Yahudi nüfusu 5 milyonu aştı (1920’de 2.5 milyondur). 1941 – 1945 arasında bunlardan 1.5 milyonu Naziler’ce katledildi; 200.000 Sovyet Yahudisi asker savaşta öldü; 20.000 Sovyet Yahudisi partizan olarak savaştı; 145 Yahudi’ye ülkenin en yüksek **askeri madalyaları** verildi. 1947’de **Gromiko**, Filistin’de bir Yahudi ülkesinin varlığını destekleyen bir bildiriye BM’de sundu.

1947–1953 arası Sovyet Yahudi dünyasının karanlık yılları olmaya devam et-

miştir. 431 Yahudi entellektüeli (romancı, şair, aktör, müzisyen) tutuklanıp kamplara gönderildi. İdamlar ve kayıplar oldu. Doktorlar dahi vatan hainliği ile suçlandı. 1953'te Stalin'in ölmesiyle zulüm kısmen bitti. 150.000 Yahudi toplama kamplarından kurtuldu, bir kısmı da oralarda eziyet çekmeye devam etti. 1957'de bir dua kitabının neşrine izin verildi. 1971'de düşük çapta da olsa yurt dışına çıkma izni verildi: 1973'te 34.000, 1979'da 51.000 Yahudi göç edebildi. 1980'de gene kısıtlamalar ve güçlenen bir antisemitizm ortaya çıktı.

Antisemitizmde dünyanın sayılı ülkeleri arasında yer almış olan Sovyetler'de buna karşın Yahudiler, 1980'lerde Sovyetler'e ün katan şahsiyetler yetiştirmiştirler; Maya Plisetskaya (**Bolşov Balesi'nin prima balerinası**), Emil Gilels (**piyanist**), Victor Şkovski (**yazar**), Benjamin Leviç (**bilim adamı**), İzrail Gelfand (**matematikçi**), Boris Volynov (**kozmonot**), Yuri Aronoviç (**orquestra şefi**), Boris Spassky (**santraç şampiyonu**), Vitali Ginzburg (**fizikçi**), v.b. Özellikle Stalin dönemindeki kültürel Yahudi kimliğini bastırma çabaları sonucunda, özümlenme çoğalmış ve Yidişçe konuşanların oranı 1979 nüfus sayımında Yahudiler'in %14'ü nispetine gerilemiştir. Keza, **Kruşçev** ve daha sonraki dönemlerde de antisemitik ayrımcılık sonucunda, Yahudiler askeri ve siyasi örgütlenmede yer almamış, bilakis, kovuşturılmaya uğramış ve cezalara çarptırılmıştır. Bu baskılar dinsel alana sirayet etmiş ve Sovyetler Birliği'nde bir dinsel örgüt oluşmamış ancak son zamanlarda sinagoglarda toplanma eğilimi gelişmiştir. (56)

1950–1986 arasında 290.000 Yahudi ülke dışına göç etti. Bu göçün %85,5'i 1971–1980 arasında gerçekleşti. 1987 – 1990 arasında 2/3'ü 1990'da olmak kaydıyla 300.000 kişi daha göç etti. Bu yıldan itibaren ülkedeki ekonomik ve etnik kaos nedeniyle, Yahudiler'in göçü büyük ölçüde serbest bırakıldı. Göçlerin %90'ı İsrail'de uygulanan ve milyarlarca dolara balığ olacak konutlara yerleştirilmeye başlandı. Gelen beyin göçüne uygun istihdam programı halen de uygulanmaktadır. (57) 1992'de Tacikistan'da yardım bekleyen tahminen 12.000 kişilik bir Ya-

Leningard'daki Yahudi Mezarlığı'nda Antisemitizm Karşıtı Gösteri.

hudi cemaati bulunmaktaydı. Rus – Çeçen Savaşı'ndan ötürü 250 kadar "Dağ Yahudisi" **Çeçenyalı**, ülkeden ayrılıp, Kafkasya'daki bir Yahudi Ajansı Merkezi'ne sığındı. Grozny'deki Rus bombardımanında 32 Yahudi ailesi sağ kalmayı başardı. Eylül 1995'te **Çeçen Eğitim Bakanı** olan **Yefim Goldman** Yahudi'ydi. (57)

1989'da Sovyetler'de 1.443.117 Yahudi saptanmıştı. Antisemitizmin yanı sıra BDT Yahudileri'ni **karışık evlilik** de zorlamaktadır. İstatistiklere göre, 1988'de Yahudi kadınların %47,6'sı, Yahudi erkeklerin de %58,3'ü Yahudi olmayanlarla evlenmiştir. (Ancak Yahudi olmayanların bir kısmı da karışık evliliklerin ürünüydü ve Yahudi Alaha'sına [dini kurallarına] göre Yahudi sayılabilmekteydi.)

Son yıllar itibarı ile, yaklaşık olarak BDT Yahudileri'nin %95'i Aşkenaz kökenlidir. **Orta Asya Yahudileri**, **Dağıstan Yahudileri**, küçük bir **Kırımçaklı** grup, geriye kalanı meydana getirir. Aşkenazlar, "**Zapadniki**"ler (Batılılar; 1939'da katılan yörelerde yaşarlar ve Yahudi niteliklerini korumuşturlar.) ve **küt-le Yahudileri** (2. Dünya Savaşı'ndan evvel Sovyetler'de yaşayan ve daha fazla özümlenen Yahudiler) olarak ikiye ayrılırlar. Bu gruplarca kullanılan Yahudi lehçeleri; **Yidiş**, **Judeo Tazhik** (Bukharan), **Tat** (Bir İran lehçesi), **Gürcüce** ve **Kırımli Tatarlar**'ın bir Yahudi lehçesidir. Ancak Aşkenaz Yahudileri'nin %96.6'sı gibi büyük bir oranı, ana dilleri olarak Rusça'yı belirtmiştir. 1989 kayıtları itibarı ile, Yahudiler'in çoğu **Rusya** (550.709), **Ukrayna** (486.628), **Beyaz Rusya** (111.971), **Moldova** (65.794) gibi cumhuriyetlerde yaşıyordu; %98'i kentliydi, bunun bir çeyreği kadarı **Moskova**, **Leningrad** ve **Kiev**'liydi. Tahsil seviyesi çok yüksek olan bu topluluğun sayısı 515.200 olup; BDT Yahudileri'nin %35'i kadardı. Bilim işçileri, hukukçular, doktorlar, sanatçılar arasında birçok Yahudi sima bilinmekle beraber; siyasal, askeri ve güvenlik güçleri aralarında Yahudiler'in fazla temsilcileri yoktur. Bu durum Sovyet rejiminin ilk on senesinde tamamen tersiydi.

1991 yılı sonu tahminlerine göre BDT ülkelerindeki Yahudi nüfusları şöyle idi: **Rusya Federasyonu**: 430.000, **Ukrayna**: 325.000, **Beyaz Rusya**: 58.000, **Özbekistan**: 55.500, **Moldova**: 28.500, **Azərbaycan**: 16.000, **Gürcistan**: 20.000, **Kazakistan**: 15.300, **Litvanya**: 7300, **Tacikistan**: 8.200, **Kırgızistan**: 3900, **Estonya**: 3500, **Türkmenistan**: 2000, **Ermenistan**: 300.1 milyon dolaylarında olan bu toplam, 1979 sayımlarında 1.8 milyon kadardı (%44,5 azalma). (59)

BDT'deki Yahudiler, bir milliyet olarak tanımlanmakta ve dahili pasaportlarında "Yahudi" ibaresi yer almaktadır. Tanınmakla beraber çok sıkı kısıtlamalara ve tacizlere maruz kalan Yahudi dini, yeni liberal yasalar çerçevesinde önemli ölçüde bir özerkliğe kavuşmuş; dinsel örgütler sayesinde bir kimlik kazanabilmiştir. **Gorbaçov**'dan evvel merkezi bir Yahudi örgütü ve organize bir cemaat bulunmamaktaydı. 1989'da Moskova'da Sovyetler'in her yöresinden gelen 200 Yahudi kuruluşunun temsilcilerinin katıldığı **SSCB Yahudi Örgütleri ve Cemaatleri Kongresi** yapıldı. Ayrıca WJC ve Jewish Agency ile toplantılar yapan "**Vaad**" adlı himaye kapsamlı bir örgüt de oluşturuldu. 1991'de sözkonusu bölgelerde

yaklaşık olarak 62 sinagog ve birkaç yüz minyan topluluğu bulunuyordu. Gorbaçov döneminden önce dini kitaplar, objeler, matza (hamursuz) sınırlaması vardı. Bu sınırlamalar, 1989'dan sonra geniş çapta kalktı. Aynı yıl İsrail'den gelen hazanlar (dini metinleri okuyanlar), ilk kez olarak dini bayram günlerini organize ettiler. **Lvov Sinagogu** Yahudi Cemaati'ne iade edilerek açıldı. İbranice ve Yidiş lisansında kurslar ve Moskova'da yeşiva faaliyete girdi, **Riga**'da bir Yahudi okulu açıldı.

Resmen kabul gören kültürel ve eğitimsel cemiyetler de faaliyete girdi. 1961'den beri yayımlanmayan Yahudi basını; **Leningrad, Krişinev, Riga** vb. kentlerde tekrar görülmeye başlandı. 1967'de Sovyetler ve İsrail arasında kesilmiş olan diplomatik münasebetler, günümüzde BDT'ye dahil olan birçok cumhuriyet arasında tesis edilmiştir. Ticari ve kültürel ilişkiler de mevcuttur.

Bununla beraber özellikle Rusya'da açıkça **antisemitizmi** sergileyen gruplar oluşmuştur. Bunlar "**Pamyat**" (Anma) ve buna bağlı örgütlerde, edebi örgütlerde ve basında da yer almakta; gerek milliyetçiler, gerekse liberal ekonomiye karşı olanlar Yahudiler'i suçlamaktadır. Gorbaçov dahil bazı Sovyet liderlerinden başlamak üzere, devlet yetkilileri antisemitlere karşı tutum koymuşlar ve dünya Yahudi örgütleri BDT'yle iyi ilişkiler kurmuşsa da; (60) Pamyat'ın başını çektiği ve kilisenin uyanışının da etkili olduğu Yahudi karşıtı gösteri ve hareketler yoğunlaşmıştır. Öte yandan 1993 yılı sonundaki seçimlerde, yüksek oy alan Rusya Demokrat Parti Başkanı **Jirinovsky** ise, aşırı antisemit görüşlerini her vesileyle açıkça ifade etmektedir. (61) (Bu bölümde ayrıca bazı BDT ülkelerine tek tek de değinilmiştir.)

15- BİROBİCAN

Sovyetler Birliği'ni **Mançurya**'dan ayıran ve **Amur** Irmağı'nın kıyılarında bulunan bir bölgedir. Sovyet Komünistleri 1926'da, Sovyetler'deki Yahudiler'in ulusal niteliklerini korumak için toprağa ihtiyaçları olduğunu, ziraatle uğraşmalarını gerektiğini savunmuşlardır; böylece fakirleşen Sovyet Yahudileri'nin ekonomik durumlarının gelişmesi ile milliyetçi tutumlarının zayıflayacağını umarak, kış ısı-

Yarı Otonom Birocan (S.S.C.B.) Bölgesinde 1920'lerde Yahudi Balıkçıları.

sı - 14 derece olan bu bölgedeki Yahudi iskanı projesine hararetle bakmışlardır. Ancak 1934'te burası otonom bölge ilan edildiğinde, tüm Yahudi nüfusu 14.000'di. 1948'de Yahudi kurumları ortadan kaldırıldı. 1970'te toplam nüfus olan 172.449 kişinin sadece %6,64'ü (11.452 kişi) Yahudi idi.

16- BOLİVYA

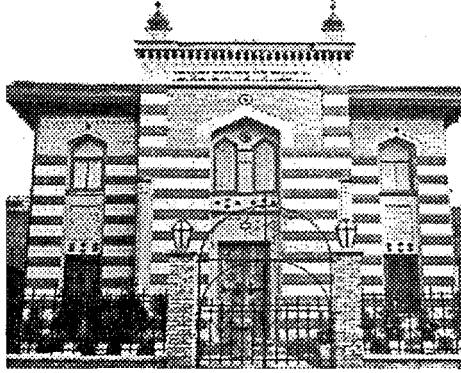
Ülkeye ilk Yahudiler 1905'te geldiler. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet ve Doğu Avrupa Yahudileri ülkeye geldi. II. Dünya Savaşı'ndan evvel Avusturya ve Almanya'dan göçenler de oldu. Fakat göçler 1940'ta durduruldu. Bu durumda Yahudiler'in mevcutu 10.000'e ulaşmıştı.

1991'de, çoğu **La Paz**'da oturan ve Aşkenazi kökenli 600 kadar Bolivyalı Yahudi bulunmaktaydı. Cemaat'in başlıca organı olan "**Circulo İsrailita de Bolivia**", yönetimce kabul edilmiştir. Circulo, WJC'ye bağlıdır ve bir zamanlar Almanyalı Yahudileri temsil eden "**Comunitad İsrailita**" ile birleşmiştir. La Paz'da iki, Koşamba'da bir sinagog bulunmaktadır. Genç yaştaki Yahudiler'in ülke dışına göçü, cemaatin yaşamasını tehlikeye düşürmektedir. Bolivya'nın İsrail ile yakın diplomatik ilişkileri vardır ve Kudüs'te büyükelçiliği bulunan ender ülkelerden birisidir. (61)

17- BOSNA - HERSEK

Bu bölgeye Yahudiler 1492'de İspanya'dan kovuluşlarının ertesinde yerleştiler. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Yahudi nüfusu 14.000 kadardı. Çoğu Yahudi, temerküz kamplarında öldü. Alman işgali sırasında Müslümanlar, Yugoslav Yahudileri'ni korumak için çaba sarfettiler. Saraybosna'da bir Aşkenaz Sinagogu inşa edildi. Bu sinagogun ve Yahudi Kültür Merkezi'nin yetkililerinin 1992'deki ifadesine göre, yöredeki Yahudiler ve diğer dine mensup olanlar arasında birçok karışık evlilik gerçekleşiyordu ve 900 kadar (300 aile) Yahudi'nin varlığı söz konusuydu. (62) Aynı yılda Macar asıllı İngiliz Yahudisi **George Soros**, Bosna - Hersek'te iç savaşın kurbanları tarafından kullanılmak üzere BM Mülteciler Yüksek Komisyonu'na 50.000.000 dolar bağışta bulundu. (63) Ayrıca İsrail 1993'te 100 kadar Müslüman Boşnak'ı kabul etti. Buna karşın birçok Yahudi genci ailesiyle İsrail'e gitmeyip, Sırp'lar'a karşı Müslümanlar'la beraber ülkelerini korudu. 1993 Temmuz'unda İsrail ve Ürdün Bosna'ya yardım için ortak bir bağış kampanyası başlattı. Bosna'daki Sırp mezalimini Türk Musevi Cemaati uluslararası bir çağrı ile kınadı. (318) WJC de aynı yönde bir duyuru yayınladı. (65) Bunu İngiltere Yahudi Cemaati'nin bu meyanda bildirisi izledi. 1995 ortalarında Savaş'tan önce Saraybosna'dakine bağlı beş küçük cemaatten ikisi Bosnalılar'ın, ikisi Sırp'ların, sonuncusu Hırvatlar'ın kontrolü altındaydı. Cemaatin yarısından fazlası Savaş'la beraber yöreyi terketti. Kalanlar, uluslararası Yahudi kuruluşlarının yardımını alıyorlar ve bu yardımlardan (tıbbi ve yiyecek) Saraybosnalılar'ın yarısı kadarı da

yararlanabiliyordu. (66) Fransız Yahudisi filozof yazar **Bernard Henry Lévy** ise, Bosna davasının Fransa'da sözcülüğünü üstlenmiş ve "Fransa ve Kül" adlı eserinde Fransa'nın Sırp faşizmine karşı politik çıkarlar uğruna izlediği duyarsızlığı eleştirmiştir. (67) İkinci Dünya Savaşı'ndan önce halkının %20'si Yahudi olan Saraybosna'da; iç savaşın başlamasıyla göçmen durumuna düşen 175 Yahudi ailesinin bir bölümü, uluslararası yardım kuruluşlarının deklarasyonu çerçevesinde atalarının 400 yıldır yaşadığı topraklara geri dönmüştür. (281)

Bosna, Zenice'de Restore Edilmiş ve Müzeye Dönüştürülen Sinagog.

Sofia Merkez Sinagogu.

18- BREZİLYA

Ülkeye ilk gelen Yahudiler, Hristiyanlığı kabul etmiş Portekiz göçmenleri olup; Brezilya'ya 16. Yüzyılda gelmişlerdi. Ülkedeki Yahudi nüfusu, Nazi Almanyası'ndan sığınanlarla beraber önemli ölçüde arttı. Cemaat'in %80'i **Aşkenaz**, %20'si de **Sefaradi** kökenlidir ve en büyük topluluklar **Sao Paulo** ve **Rio de Janerio**'da bulunur. Merkezi yönetim, "**Congregacao İsrailite do Brasil**" olup WJC'ye bağlıdır. En büyük dinsel topluluk örgütü Sao Paulo'daki "**Congregacao İsrailite Paulista**"dır. Kentte aynı zamanda başka **Hasidik**, **Ortodoks** ve **Sefaradi** cemaatler de bulunmaktadır. Rio'da bir muhafazakar, dört Sefaradi, bir Reform ve bir de Ortodoks sinagog mevcuttur.

Sao Paulo'da yedi okul ve bir yeşiva; Rio'da yedi gündüz okulu, bir ORT okulu ve bir öğretmenler semineri bulunmaktadır. Başlıca Brezilya kentlerinde faal cemaat merkezleri vardır. Sao Paulo, Rio ve Porto Alegre'de **B'nai Brith** bulunmaktadır. Rio'da ayrıca **Yidiş** dilinde bir gazete ve bir üç aylık dergi yayımlanmaktadır. Hayır kuruluşları kapsamında ise; Sao Paulo'da iki, Rio'daysa bir adet Yahudi hastanesi, belli başlı cemaatlerin bulunduğu kentlerde de yaşlılar için evler bulunmakta ve bunlar Sao Paulo'daki bir organizasyonun çatısı altında yönetilmektedir.

İsrail'in Brezilya ile diplomatik ilişkileri, **Brasil**'de konsolosluk ve **Sao Paulo**'da da büyükelçilik düzeyinde olmak kaydıyla sürmektedir. Ülkedeki Yahudi topluluğu, ekonomik ve eğitimsel olanaklar açısından iyi durumdadır. Karışık evliliklerin oranı yüksektir. (68) Brezilya, Latin Amerika'da Arjantin'den sonra en çok Yahudi göçü almış ülkedir. İlk sinagog 1824'te Faslı göçmenlerce inşa edilmiştir. Bu ülkede azınlıklara gösterilen hoşgörü sayesinde, antisemitizme pek rastlanmamıştır. (69)

19- BULGARİSTAN

Balkanlar'ın büyük Yahudi tarihçisi **Rozanes** (Rusçuk doğumlu), Yahudiler'in Bulgaristan'a **I. Bet-Amikdaş** zamanında yerleştiklerini (M.Ö. 600 dolayları) iddia eder. Başka Yahudi tarihçiler ise, Yahudiler'in Makedonyalı **Büyük İskender** döneminde geldiklerini söylerler. **Aziz Paul**, M.S. Birinci yüzyılda Selânik'te vazir verdiğinde, Balkanlar'da Yahudi yerleşimleri mevcuttu. Ünlü Bulgar tarihçi **Katsarov**'un dediği gibi, **Slavlar** Tuna'ya gelmeden Yahudiler Bulgar topraklarına yerleşmişti... **Romalılar** zamanındaysa Bulgaristan'da fazla Yahudi yoktu. **Bizanslılar** döneminde birçok Yahudi cemaati kuruldu. **Papo**, **Kalo**, **Pisanti** gibi aile isimleri bu dönemdeki **Romanyot** Yahudiler'den kalmadır.

Bulgar Devleti'nin kurucusu **Han Aspruh** (681-1081), Yahudiler'e hoşgörü ile yaklaştı. İkinci Bulgar Krallığı döneminde de (1185-1394) Yahudiler'e iyi dav-

ranıldı ve taciz ve kıyım uğrayan Yahudiler bu ülkeye sığındı. Bulgaristan 1396'da Osmanlılar tarafından zaptedildi. Ülke, 500 yıl kadar Osmanlılar'ın egemenliğinde yaşadı. 1494'te İspanya göçmeni Yahudiler Bulgaristan'a Bosna, Makedonya ve Selânik'ten geldiler. 1640'ta Sofya'daki Aşkenaz, Romanyot ve Sefaradi cemaatler, Sefaradi Başhahamlığın önderliğinde örgütlendiler. (298) Bulgaristan'daki Yahudi nüfusu 2. Dünya Savaşı'ndan sonra en yüksek düzeyi olan 50.000'e ulaştı. 1948 ile 1951 arasında 44.000'den fazla Yahudi İsrail'e gitmeye muvaffak oldu. 1990'daki liberalleşme sayesinde 1000 kadar genç Yahudi İsrail'e gitmiştir. Ülkede 5000 kadar Yahudi'nin kaldığının sanıldığı 1991 yılında da, aynı miktarda Yahudi göçü beklenmekteydi.

1941'de Nazi Almanyası'nın müttefiki olan Bulgaristan, Makedonya'yı istila etti ve burada yaşayan Yahudiler'in 12.000'i temerküz kamplarına sevk edildi. Fakat Bulgaristan'daki Yahudiler gönderilmedi.

Bulgaristan'daki Yahudiler'in çoğu Sefaradi'dir. Üçte ikisi kadarı Sofya'da, geri kalanın çoğu da Plovdiv'de oturur. 1990'da, 1989'da düşürülen **Todor Jivkov**'un Komünist rejiminden kalan Yahudi Sosyal ve Kültürel Organizasyonu'nun yöneticileri değiştirildi. Daha sonra "Şalom" adındaki örgüt kuruldu ve WJC'ye bağlandı. Yahudi Dini Konseyi yönetimindeki tarihi ve görkemli **Sofya Sinagogu**, 1991'de halen faaldi. Plovdiv'de de bir sinagog mevcuttu, din adamı bulunmamaktaydı fakat Sofya'da bir kantor (okuyucu) mevcuttu.

Bulgaristan'ın yeni liderleri Yahudi cemaatini canlandırmaya çalışmaktadırlar. "Şalom" daha otonom bir Yahudi kimliği kazandırmayı hedeflemekte olup, İbranice kursları da açmıştır. **Joint** ve benzeri kuruluşlar, yaşlılara ve düşkünlere yardımcı olmaktadır. 4 haftada bir yayınlanan bir gazete de mevcuttur.

Bulgaristan'ın 1967'den beri İsrail'le kesik olan diplomatik münasebetleri 1990'da tekrar tesis edilmiştir. Ayrıca bir İsrail – Bulgar Dostluk Derneği de kurulmuştur. Bulgaristan'daki Yahudiler belirli bir antisemitizmden müşteki olmamışlardır. 1990'larda Doğu Avrupa'da antisemitizmin arttığı dikkate alınırsa, bu daha da önem kazanmaktadır. Esasen Bulgar kamuoyunun kanısı doğrultusunda, Yahudiler'in Holokost döneminde Nazi kamplarına sevki önlenmiştir. Bununla beraber, ekonomik sıkıntılar ve siyasal çalkantılar ülkeden Yahudi göçünü arttırmaktadır. (70)

Öte yandan Sofya'daki **Merkez sinagogu**, Bulgar Yahudileri'nin bir gururu olarak kabul edilmektedir. Bu bina, **Avrupa'nın en büyük Sefarad Sinagogu** olma özelliğini taşır ve Sofya'da bulunan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yıkılı vaziyette duran diğer 10 sinagog ve midraşın yanı sıra, bugün tamir gören ve ayakta kalabilen yegâne ibadethanedir; 1909 yılında bitirilmiştir ve mimarı Viyana'da tahsil gören Friedrich Gruenanger'dir. Toplam 437.121 altın Leva'ya mal olmuş olan bu sinagogun inşaatına 1905'te başlanmıştır. 1909'daki açılış törenine

Çar Ferdinand, Başbakan Malinov, diğer bakanlar ve devlet erkânı katılmıştır. Sinagogun bahçesinde daha sonra din adamları için ikametgahlar da yapıldı. Sinagog, İkinci Dünya Savaşı'nda Naziler'in ve faşistlerin eline geçti; defalarca bombalandı, duvarları ve balkonları büyük bir tahribata uğradı ve çok ünlü olan Yahudi kütüphanesi yerle bir oldu, dini kitaplar yakıldı. Savaş'tan sonra Yahudi nüfusunun çok büyük bir bölümü İsrail'e göç ettiğinden, geride kalan az sayıdaki Yahudi hiçbir tamirat işi gerçekleştirmedi. 1989'daki rejim değişikliği ile komple restorasyon başlatıldı. Sinagog, bugün 1170 kişilik oturma kapasitesine sahiptir. 30 metre çapındaki kubbesine dev bir avize bağlıdır. (71), (289)

20- ÇEKOSLOVAKYA

Tarihsel kanıtlar; Yahudiler'in Moravia'da 9., Bohemia'da 10. Yüzyıldan beri yaşamakta olduğunu ortaya koymaktadır. 16. Yüzyılın sonunda Prag'da önemli ölçüde bir Yahudi cemaati oluşmuştur. 1935'te bu cemaat 357.000 kişiye ulaşmıştı. (72) 1930'da Çekoslovakya'daki nüfus sayımı da Yahudi inancını taşıyan 356.000 kişinin varlığını saptamıştı. Nazi işgalinin kalkmasından sonra ülkede sadece 45.000 Yahudi kalmıştı. Sosyalist yeni anayasa dinsel ve ırksal nefretin kışkırtılmasına karşı olduğu halde, sinagoglar kamulaştırıldı. 1951'de, savaş sonrası rejimde görevli olan Yahudiler görevden alındılar. (73) Bu kişiler 1952'de Slansky Mahkemeleri'ne çıktılar. Daha sonra göç etmelerine izin verildi. 1968'deki Sovyet işgali ve Dubçek'in tutuklanmasından sonra göç hızlandı. Günümüzde bu ülkede 12.000 kadar Yahudi'nin kaldığı tahmin edilmektedir...

Holokost esnasında, nakiller başlamadan Yahudiler'in bir kısmı kaçabildiyse de, gerisi Terezin gettosuna, oradan da Nazi kamplarına sevk edildiler.

Prag'da, Auschwitz'te Yokolan, Holokost Kurbanı Yahudiler İçin Yapılan Bir Dini Tören.

Çekoslovakya Cumhurbaşkanı Vaclav Havel, 1990'da Kudüs'teki Bir Törende (Soldan İkinci). Soldan Üçüncü, İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'dur.

Çekoslovakya'daki Yahudiler'in tümü **Aşkenaz** kökenlidirler. (74) Komünist rejim zamanında dinsel eğitim **Reformist** mahiyettedir ve dinsel örgütlenme zayıftı. (75) 1989'daki liberalleşmeden sonra, kimliklerini gizleyen Yahudiler ortaya çıktı. 1989'dan evvel **Prag**'da ve **Bratislava**'da iki ayrı Yahudi cemaati merkez örgütü vardı ve WJC'ye temsilci gönderiyorlardı. 1989'dan sonra cemaatte bir silkinme oldu ve liderler değişti. Çekoslovakya'daki **Yahudi Cemaatleri Konseyi** WJC'ye üye oldu. 1990'da **Slovakya**'da Yahudi Cemaatleri Federasyonu oluştu.

1991'de ülkede 13 sinagog mevcuttu fakat haham yoktu. Yeni kültürel, dinsel, spor, eğitim kuruluşları ihdas olunmuştur. Ayda bir "Vestnik" adlı bir cemaat dergisi yayınlanmaktadır. Prag, Avrupa Yahudi tarihinin en önemli yerleşim bölgelerinden biridir.

Yahudi Kent Binası eski Judenstand'tadır. **Ünlü Prag Maharali ve Prag Golemi** efsanesi ile ilgili olan **Rabi Yehuda Loew ben Bezael**'in heykeli, Yeni Kent Binası Meydanı'ndadır. Yahudi müzesinde, Naziler'in topladığı ve tarihe gömmeyi planladığı bir uygarlığın kültürünü yansıtan anısal objeler koleksiyonu bulunur. 11. Asırda inşa edilen **Altneuschul Sinagogu**, Avrupa'daki en eski sinagogdur. Ayrıca **Yüksek Sinagog**, **Pinkas Sinagogu**, **İspanyol Sinagogu** da çeşitli sergiler ve anılar içerirler. Eski mezarlık, Avrupa'nın en eski Yahudi kabristanı olup, içinde ünlü hahamların da mezarları bulunur. **Terezin**'de temerküz kampı kurbanlarının anısına bir anıt vardır.

1952'den itibaren İsrail'i destekleyen siyasetine son veren Çekoslovakya, bu ülkeyle 1967'de diplomatik ilişkilerini kesmişti. 1990'da WJC'den bir delegasyonun Devlet Başkanı **Havel**'i, Havel'in de İsrail'i ziyaretini müteakiben; İsrail ve Prag arasındaki siyasal ilişki tekrar oluştu. Çekoslovak hükümeti bundan böyle milliyetçi ve antisemitik etkinliklere karşı kesin bir tutum takındı. Bu hür ortamda Çekoslovak Yahudi kültürü tekrar filizlenmeye başladı. (76)

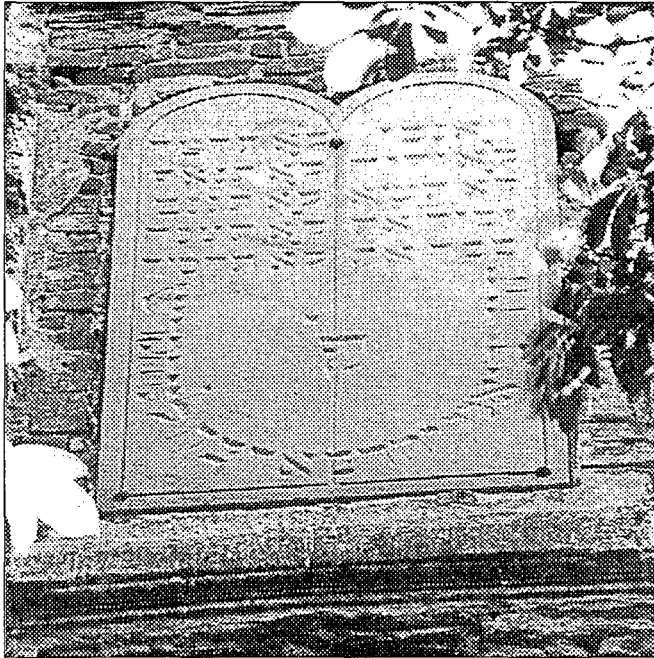
1994'te ülkenin **Çek ve Slovak Cumhuriyetleri**'ne bölünmesine rağmen, Yahudiler kültürel bir Rönesans yaşamayı sürdürüyorlardı. Ancak Slovak Cumhuriyeti'ndeki **antisemitizm**, onları Prag'da yaşamaya sevk etmekteydi. (77) Yahudilere ait mal ve mülkün tekrar sahiplerine iadesiyle ilgili yasal çalışmalar, 1991'de çıkartılan ilgili yasaya ek olarak Nisan 1994'te çıkartılan kararnameyle sürdürülmektedir. (78)

Prag'ın en ünlü simgelerinden biri olan yazar **Franz Kafka** da Yahudi'dir. Avrupa'nın en eski Yahudi cemaatlerinden birini oluşturan Prag Cemaati'nin tarihinin **Roma** dönemlerine dayandığı iddia edilir; bu konudaki en eski belge ise, 970 yılına aittir. 1880'li yıllarda Yahudiler; 20.508 kişilik nüfusları ile Prag'ın nüfusunun %6,5'üğünü oluşturuyorlardı. Bu nüfus, 1935'te 35.000, 1939'da Almanlar'ın Prag'ı istila ettikleri günlerdeyse 56.000 olmuştu. Holokot döneminde Prag yakınlarındaki Terezin toplama kampı faaliyettedir. Savaş sonunda Prag Yahudi Cemaati'nin ancak %15'i hayatta kalabilmiştir.

1945'te mevcudu 11.000'e düşen bu cemaatin, Komünist rejimin 1948'de iktidara gelmesiyle beraber, nüfusunun yarısı İsrail'e ve başka ülkelere göç etti. Dinî vecibeler güçlkle yerine getirilebiliyordu ve dokuz sinagogdan yalnız ikisi açıktı. **Dubçek** döneminde 1968'de gelişen Rus işgaliyle Prag Cemaati'nin nüfusu 2000'e düşmüştü.

1270 yılında inşa edilen "**Eski-Yeni Sinagog**", Prag'ın ilk Gotik tarzda inşa edilmiş binalarından biridir ve Avrupa Yahudileri'nin en eski ibadet yeridir. Bu sinagogun yanında Rönesans tarzında kemerleri olan "**Yüksek Sinagog**" bulunmaktadır. Cemaat Merkezi, bu binanın yanında yer almaktadır.

Bu bina 1570'te yaptırılmıştır. 1479 yılında **Rabi Pinkas** tarafından kurulan **Pinkasova Sinagogu**, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Terezin'e ve diğer ölüm kamplarına gönderilen ve geri dönmeyen 77.279 Yahudi'nin adını duvarlarında taşımaktadır. Maiselova Sokağı'nda yer alan **Maisel Sinagogu** da, Mordehay Maisel tarafından 1590 – 92 yılları arasında yapılmış; 1689'da yanınca da, yerine günümüzde Prag Yahudi Müzesi olan Gotik sinagog yapılmıştır.

Slovakya Levice'de 1853-Neoklasik Bir Sinagogun Harabesinden Kalan 10-Emir Levhâsı

11'inci yüzyılda Prag'da inşa edilen ilk sinagog olan "**Eski Okul Sinagogu**"nun bulunduğu yerde 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen ve içi Granada'daki Alhambra Sinagogu'nu andıran bir mabet, Yahudi Müzesi'nin kumaş koleksiyonunu muhafaza etmektedir. Yahudi Gettosu içinde yer alan diğer bir si-

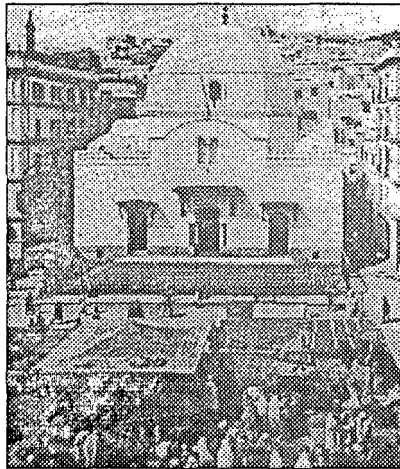
nagog, **Klausova Sinagogu**'dur.

1689 yangınında yok olan şeklinin yerine yapılan bina 1964'te tamamlanmış ve bugünkü halini almıştır. Çeşitli mimari ilaveler geçirmiş bu bina, halen geniş bir el yazması koleksiyonu ve Orta Avrupa'daki Yahudiler'in tarihini inceleyen bir sergi içermektedir.

Yahudi Gettosu bölgesinde yer alan **Eski Yahudi Mezarlığı** 1478 yılında kurulmuş, "1787 yılında son gömü yapılmış ve 100.000'e yakın gömünün yapıldığı bu yerde gömüler, yer kazanmak için üst üste yapılmak durumunda kalınmıştır. Burada Prag Yahudiler'inin en önemli din adamlarından **Rabi Löw**'ünkü dahil olmak üzere kayda değer Yahudi kişiliklerin mezarı da bulunmaktadır. (79)

21- CEZAYİR

Cezayir'deki Yahudi varlığı **Romalılar**, hatta muhtemelen **Finikeliler** dönemine kadar uzanmaktadır. (80) Ülke **Arap** egemenliğine girdikten ve 12. ve 13. Yüzyıllardaki tahammülsüzlük dönemlerinden sonra, sağ kalmayı başaran Yahudiler'e bu kez 14. ve 15. Yüzyıllarda İspanya'dan gelen Yahudiler katıldı. Uzun süre Yahudiler'e karşı bu ülkede bir şiddet hareketi görülmedi ve Cezayir Yahudi Cemaati özerk bir statüye sahip oldu. Ancak bu özerklik, Müslüman çoğunluğa nazaran ikinci sınıf bir vatandaşlık statüsüne paralel gidiyordu. Cezayir 1830'da Fransız egemenliğine geçtiğinde ülkede 30.000 Yahudi vardı; Yahudiler 1870'de **Crémieux Yasası**'yla Fransız vatandaşı oldular. Ancak daha sonra özellikle iki Dünya savaşı arasındaki dönemlerde, Yahudi aleyhtarlığı arttı. Vichy rejimi tarafından antisemit yasalar çıkarıldı. Alman istilası kısa sürdü ve Kasım 1942'de müttefiklerin ülkeye gelmesi, Yahudiler'in nakledilmesine engel oldu. Birçok Yahudi, direnişçilere katıldı.

Eski Bir Posta Kartında Yer Alan Cezayir'deki Bir Sinagog.

Cezayir 1962'de Fransa'dan bağımsızlığını kazandıktan sonra, ülkedeki 140.000 Yahudi'nin çoğu göç etti. Bunların 125.000'i Fransa'ya, 10.000'i İsrail'e gitti. Geriye kalan Yahudiler'in hemen hepsi ülkeyi terketmiş durumdadır. (1991'de ancak 250 Yahudi kaldığı tahmin edilmektedir.)

Ülkede hala bir sinagog ve **Algiers**'te bir cemaat merkezi bulunmaktadır. Cezayir'in İsrail ile diplomatik ilişkileri bulunmamaktadır. (81), (82)

22- ÇİN

Çin'deki Yahudi Cemaati'nin izleri 9. ve 10. Yüzyıllara dek sürülebilir. Bu dönemde **Kaifeng** (Hanan Eyaleti'nde) kentine 1000 kadar Yahudi muhtemelen Hindistan ve İran'dan gelerek yerleşti. 18. yüzyılda Cemaat'in hemen hemen tamamı özömlünmeye uğradı. 1840'larda **Hong Kong** bir İngiliz kolonisi olduğu zaman, Yahudiler Çin'e ticaret için; 1917'de Sovyet Devrimi'nden sonra **Rusya**'dan, Hitler'in iktidara gelmesinden sonra da **Almanya**'dan geldiler. 1949'da Çin'de Komünistler iktidarı ele geçince, Yahudiler'in büyük çoğunluğu ülkeyi terketti. 1988'deki bir rapora göre Çin'de hala birkaç yüz Yahudi bulunmaktadır. (83)

Eski Kaifeng Yahudi cemaatinin en önemli klânlarından birinin, 15'inci yüzyıldaki **Çao** klânı olduğu bilinmektedir. (84)

1993 yılı başında Yahudi Ajansı'nın Çin'in Kaifeng bölgesine gönderdiği özel temsilcisi ve Pekin Sosyal Bilimler Akademisi azınlıklar uzmanı öğretim üyesi Prof. **Zhao Xingru**'nun verdiği bilgilere göre, günümüzdeki 2.500 – 5.000 dolaylarından olduğu iddia edilen Yahudi Cemaati, 1000 yıl evvel Kaifeng'de yaşayan Yahudilerin soyundandır.

1995'te Çin Kültür ve Eğitim Bakanları İsrail'i ziyaret etti ve ikinci kültürel protokolu imzaladılar. (85) Öte yandan, 1924'te Çin'den kopan **Moğolistan Halk Cumhuriyeti**'ndeki başkent **Ulan Bator**'da 1926 yılında 600 Rus Yahudisi vardı. Sovyetler'in etkisiyle bunlar; Mançurya, vb. yerlere yerleştiler.

12. yy. Başlarında, Sung'un hanedanlığı zamanında, yüklü bir pamuk geliriyle İran'dan ve Hindistan'dan gelen Yahudi kavimleri, Kaifeng'e yerleştiler. Burada iyi karşılanıp, yerleşmeyi seçtiler. 1163 yılında Çin tapınakları tarzında bir sinagog inşa ettiler. (18. yy.'da Domeng Baba ve bazı misyonerler tarafından resmedildi.) Sinagog, yangınlardan ve sellerden sonra tekrar tekrar yenilendi.

1489, 1512 ve 1663 yılına ait bazı taş kalıntıları bugün Kaifeng Ulusal Müzesi'nde korunmaktadır. Topluluk 18. yy.'a kadar rahat fakat izole bir hayat yaşadı. 18. yy'da Yahudiler başarısız bir şekilde dışı açılmayı denediler, fakat dönemin yabancıları sevmeyen (antisemitizmle varmayan) hükümdarlığında, yok olma tehlikesi yaşadılar. 1800 yılında, son hahamın ölmesi ve İbranice bilen insanların sayısının azalması, yaşanan yoksulluk, Yahudiler'in yıkımını hızlandırdı. Zorunluluktan Sefer-Tora'ları, dua kitaplarını, tabletleri ve hatta harabeye dönmüş sina-

gogun bulunduğu toprakları sattılar. Bugün, Kaifeng'de geçmişin parlak topluluğundan sadece birkaç aile kaldı.

Şanghay'daki Yahudiler'in tarihi ise, çok daha günümüze yakın bir geçmişe dayanıyor. 1843'te Şanghay'ın yabancılara kapılarını açmasıyla, Yahudiler Şanghay'a gelmeye başladılar.

İlk gelen Yahudi aileleri, İngiltere'de yaşayan zengin Sefaradlar'dı. Onları **Sassoon'lar**, **Kadoorie'ler** ve **Ezra'lar** takip etti. Bu aileler, tekstille, bankacılıkla uğraşıp, gayrimenkul ve uyuşturucu trafiğine atıldılar. En inanılmaz finansal başarıyı ise Sassoon'larda kapıcılık yapan **Sir Aron Holdoon** (Yahudi asıllı bir Iraklı) elde etti.

Hitler'in iktidara geçmesiyle, ülkelerinden kaçan mülteci akınları, Şanghay'a çekildiler. Burada, 1937 yılından sonra **Japonlar**'ın ellerine düşüp, Amerika ve Latin Amerika ülkelerinin uyguladıkları baskılara maruz kaldılar.

Daha önceden Mancur'da yaşamış Ruslar, çoğunlukla Polonyalı Orta Avrupa Yahudileri, Şanghay Yahudileri'ne katıldılar.

İsrail Dışişleri Bakanı Peres (solda), Çin Dışişleri Bakanı Kian Kiçen'i Kudüs'te Ağırıyor (Eylül 1992)

1941 yılında Çin'de 18 binden fazla Yahudi yaşıyordu. Ancak birkaç aile Fransız imtiyazına sahip şık semtlerde rahat içinde yaşayabildi ve birçoğu kıt kanaat (yaklaşık 2 bin 500 kişi), büyük bir güvensizlik içinde Honku'da onlar için ayrılmış barınaklarda yaşamaya başladı. Naziler'in Japonları yapmaya zorladıkları getto ise **Honku'da** Yahudiler'in yaşadığı bölgede, daha serbest bir şekilde kuruldu. 1942 yılının Temmuz'unda "Varşova kasabı" **Josef Meisinger** Şanghay'a geldi ve Yahudiler'i yok etme plânı; Japonlar'ın karşı çıkıp, bilinçli olarak yavaş almaları nedeniyle gerçekleşemedi. JDC'nin (Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi) ayda 30.000 dolarlık yardımı ve zengin Sefarad ailelerinin yardımlarıyla, mültecilerin büyük bir kısmı hayatta kalmayı başardı. Pearl Harbour'un bombalanmasıyla bir süre kesilen JDC yardımı, Komite'nin Şanghay görevlisi **Lora Margolis**'in çabaları sonucu geri kazanıldı.

Savaş'tan sonra birçok Yahudi; Amerika'ya, Avustralya'ya ve Filistin'e göç ettiler. Sadece beş yüz altmış altı yaşlı ve sakat insan şehirde, JDC tarafından korunarak yaşamlarına devam ettiler. Kalan son kişi, **Max Liebovitch** 1982 yılında öldü. (275)

23- ÇURAÇAU

1652'de Hollandalı West India Company Şirketi'nin verdiği bir araziye yerleşen Yahudiler'e, daha sonra Güney Amerika kıtasında taciz edilen Yahudiler de katıldılar. 1991'de Çuraçao'da 600 kadar Yahudi ikamet etmekteydi. Ekseriyeti, 20. Yüzyılda göç eden **Aşkenaz** kökenli Yahudiler'dir. Ayrıca 17. yüzyılda gelen Sefaradi kökenlilerden oluşan bir azınlık da vardır. Cemaat'ın resmi bir statüsü olmakla beraber, dinsel evlilikler tanınmamaktadır. Bir **Yahudi Cemaati Konseyi** ve bir Sinagog Yönetim Kurulu vardır. **Mikveh-İsrail-Emmanuel** dinsel topluluğu WJC'ye bağlıdır. Willemstad'daki iki Sefaradi sinagog 1964'te birleştirilmişti. Ayrıca bir Ortodoks Aşkenaz Sinagogu ve bir İbranice Pazar okulu mevcuttur. "Mikveh İsrail" adlı bir aylık dergi neşredilmektedir. 1654'te kurulan **Mikveh İsrail Sinagogu** orijinalliğini korumakta olup, bir **Yahudi müzesini** de içermektedir. Blehim'daki 17. Yüzyıldan kalma **mezarlık**, Amerika'daki Yahudi mezarlıklarının en eskisidir. Çuraçao'nun Willemstad'ta bir İsrail konsolosluğu bulunmaktadır. Ülkedeki Yahudi Cemaati'nin Yahudi olmayan halkla ve hükümetle ilişkileri iyidir. (86)

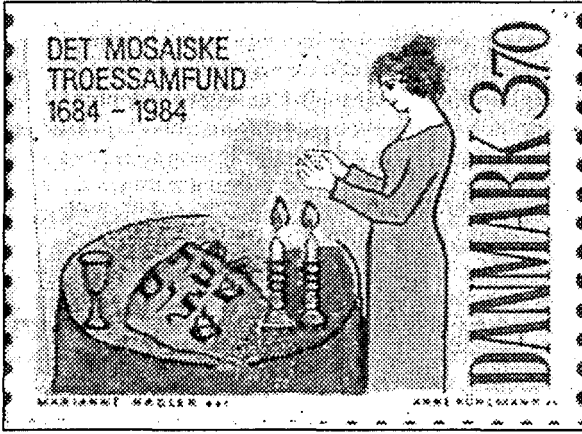
24- DANİMARKA

Bu ülkeye Yahudiler ilk kez 17. yüzyılda yerleşmeye başladılar. 20. yüzyılın başlarında Rusya'da pogromlar nedeniyle Danimarka'ya sığınanlarla beraber, Yahudi nüfusu giderek arttı. 2. Dünya Savaşı'ndan evvel ülkede 7500 Yahudi bulunuyordu. Holokost döneminde Danimarkahlı; 5191 Yahudi'yi, 686 Yahudi ile evli Hristiyan'ı ve karışık evliliklerden doğan 1303 kısmi Yahudi'yi kurtararak **İsveç'e** sevk ettiler. Geriye kalan 472 Yahudi, Naziler'in eline geçti ve **Terezin** toplama kampına sevk edildi; 423'ü sağ kalmayı başardı. 1968'de Polonya'dan gelen 2500 Yahudi mülteci de Danimarka'ya sığındı. 1991'de Danimarka'da 9.000 kadar Yahudi bulunmaktadır.

Cemaat, esas itibarı ile **Aşkenaz'dır** ve **Kopenhag'da** yaşar. Yahudi topluluğu WJC'ye bağlıdır. Danimarka'da bir başhaham ve bir de yardımcısı bulunmaktadır. Hahamlara, Luterci rahiplere tanınan haklar eşit olarak sağlanmıştır. Kopenhag'da üç yuva ve bir gündüz okulu mevcut olup, okul yaşındaki Yahudi çocuklarının yarısı bu okula gitmektedir. Kopenhag'daki Kraliyet Kütüphanesi'nde önemli bir Judaica koleksiyonu mevcuttur. Kopenhag'da bir Yahudi aylık mecmuası basılmaktadır. Yaşlılar için kent yetkilileri ile birlikte yönetilen iki ev bulunmaktadır.

Merkezi Kophenag Sinagogu, Danimarka'nın ünlü mimarlarından biri tarafından inşa edilmiştir. Cemaat merkezi, 18. yüzyıldan kalma binalar arasındadır. **Sahilde Gilleleje'de** Yahudilerin sığındığı kilise, **Snekkensten'de** de bir temerküz kampında ölen ve Yahudiler'i kurtarmaya çalışmış bir Danimarkalı'nın anıtı bulunur.

Danimarka'nın İsrail'le tam diplomatik ilişkileri mevcuttur. Kophenag ve Tel Aviv'de karşılıklı büyükelçiliklerin yanı sıra, Danimarka'nın Kudüs'te konsolosluğu bulunmaktadır. Danimarka'da Yahudiler ve "Gentile"ler (Yahudi olmayanlar) arasındaki ilişkiler daima olağanüstü derecede iyi olmuştur. Yahudiler sosyal yaşamda önemli bir rol oynamışlardır. Danimarkalı Yahudiler'in kurtarılması olayı Holokost tarihinde emsalsizdir...(87)

Danimarka Posta İdaresi'nin, Danimarka'daki Sefaradi Yahudi Varlığının 200'üncü Senesi Onuruna Çıkarttığı Posta Pulu.

25- DOMİNİK CUMHURİYETİ

Bu ülkeye Yahudiler, 18. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başladılar. 1938'deki **Evian Konferansı**'nda mevcut bulunan 32 ülke arasında, 100.000 gibi büyük sayıdaki Yahudi göçmenini kabul eden tek ülke, Dominik Cumhuriyeti idi. Gerçekte 600 kişi göç etti fakat 5000 Yahudi de Dominik vizeleri sayesinde kurtuldu. Özellikle Alman ve Aşkenazlar'dan oluşan Yahudi Cemaati, **Santo Domingo** ve **Sasua'da** yerleşmiştir. Yahudiler'in dini özgürlükleri bulunmaktadır ve "**Parroquia Israelita de la Republica Dominicana**", WJC'ye bağlıdır. Santo Domingo ve Sasua'da birer sinagog vardır. Haham yoktur. İsrail'in ve Dominik Cumhuriyeti'nin karşılıklı olarak elçilikleri bulunmaktadır. 1963'te iki ülke bir Dostluk Anlaşması imzalamıştır.

1991'de Dominik Cumhuriyeti'nde 150 kadar Yahudi bulunmaktaydı. (88) İsrail'in tasarruf amacı ile bazı Orta ve Güney Amerika ülkelerindeki elçilikleri ile

beraber Santo Domingo'daki elçiliğini kapatma teşebbüsü, Sasua'da geriye kalan 30 Yahudi ailesinin tepkisini çekmiştir. 1938'de Dominikli diktatör Rafael Trujillo'nun onayıyla Holokost Yahudileri'ne dünyada tek yerleşim bölgesi olarak açılan Sasua, zaman içinde ülkenin başlıca et ve süt ürünleri üretim merkezi oldu. 1980'den itibaren ise yöre, giderek bir turizm merkezine dönüştü. (89)

26- EKVATOR

Bu ülkeye Yahudiler, 20. yüzyılda ve özellikle 2. Dünya Savaşı arasındaki dönemde geldiler. Yahudi cemaati bilhassa **Quito** kentinde bulunmakta olup; burada bir sinagog ve bir haham mevcuttur. "**Asociacion Israelita de Quito**" WJC'e bağlıdır. "Informemonos" adlı İspanyolca ve Almanca bir neşriyat mevcuttur. Cemaat **Alman Aşkenazi** kökeni ağırlıklıdır. 1991'de Ekvator'da 1.000 kadar Yahudi bulunmaktaydı. Ekvator ve İsrail arasında tam diplomatik ilişkiler mevcuttur. (90)

27- ELSALVADOR

Fransız Sefaradileri ve **Alsaslı Yahudiler**, bu ülkeye 19. Yüzyılda yerleştiler. Bunlara iki Dünya Savaşı arasında **Doğu Avrupa**'dan ve **Orta Doğu**'dan gelen Yahudiler de katıldı. Savaş sonrasında Almanya'dan Yahudi mülteciler de ülkeye ulaştı. 1976'da El Salvador'da 120 Yahudi aile bulunmakta olup bunların %90'ı Aşkenazi kökenliydi. "**Comunidad Israelita de El Salvador**", Yahudi Cemaati'ni ülkede temsil eder. Ülkedeki iç savaş, sürekli bir ülke dışı göçüne neden olmuştur. Sinagog kullanılmamakta ve haham bulunmamaktadır. (91)

28- ENDONEZYA

Bu ülkeye **Hollanda**'dan ve **Bağdat**'tan 19. Yüzyılda gelen Yahudiler yerleşti. 2. Dünya Savaşı arasında **Doğu Avrupa**'dan ve **Almanya**'dan Endonezya'ya bir miktar Yahudi göçü oldu. 1945'te ülkedeki Yahudi nüfusu 3.000'i bulmuştu. **Endonezya Yahudi Cemaatleri Yönetimi**'nin **Jakarta**'da bir bürosu bulunmaktadır ve ülkedeki tek sinagog **Surabaya**'dadır. 1991 yılı itibarı ile Endonezya'daki Yahudi nüfusu 50'nin altındaydı. Endonezya'nın İsrail ile diplomatik ilişkisi bulunmamaktadır. (92) Aralık 1991'da İsrail Ticaret Odası ve Dışişleri Bakanlığı tarafından dünyanın en kalabalık Müslüman nüfusunu barındıran bu ülkeye yapılan bir ziyarette; Endonezya ile İsrail arasında karşılıklı olarak ticaret odası kurma girişiminde bulunuldu. Yeni cumhurbaşkanı **Abdurrahman Wahid**, İsrail ile 3 yıl içinde ilişkilerin düzeleceğini umduğunu belirtti.

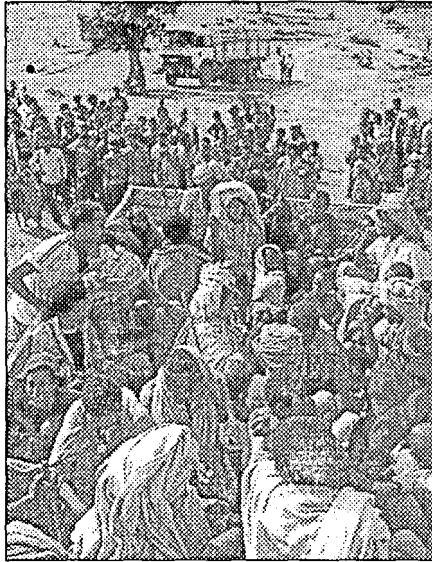
29- ESTONYA

Diğer Baltık komşularının aksine Litvanya, Letonya ve Estonya'da savaş öncesinde az sayıda Yahudi bulunuyordu. Bunlardan kaçamayanlar da, 1941 yılında

Nazi istilasında öldürüldü. Ancak 1942–1944 yılları arasında Almanlar, Avrupa'nın çeşitli yerlerinden Yahudiler'i buraya naklettiler. 1944 yılında Kızıl Ordu yönetimi ele geçince, Almanlar geride birşey bırakmamak için o zamana dek toplama kamplarında çalıştırdıkları 20.000 kadar Yahudi'yi öldürdüler. Bu olaydan kurtulabilen sınırlı sayıdaki Yahudi ve Estonyalı, 1994 sonlarında toplama kampının bulunduğu alanda bir anma töreni yaptılar. Bu vesile ile 50 yıllık Sovyet rejiminden sonra yeni bir Baltık Cumhuriyeti de olmayı kutlayan **Estonya Yahudi Cemaati**'nin nüfusu, 3.000 kişi dolaylardaydı. 1991'de SSCB'den bağımsızlığını ilân eden bu cumhuriyette 1979'da 5.000 kadar Yahudi vardı. Asimilasyon yüksek boyutlardadır. 1984'te doğan çocukların %42,7'si Yahudi olmayan erkeklerle evli annelerden doğmuştu. Ayrıca **antisemit** olaylara da rastlanmaktadır. (93)

30- ETİYOPYA

Bu ülkede uzun yıllar yerli Yahudiler (**Falaşalar**) yaşamıştır. Falaşalar'ın kökenleri pek belirgin değildir; muhtemelen M.S. 2. veya 3. asırda Yahudiliği seçmişlerdir. Dünya Yahudileri ile ilişkileri ise; **Jozef Halevi**'nin cemaati incelemesi için, Alliance Israélite Universelle tarafından 1868'de ülkeye gönderilmesiyle başlamıştır. Kendisi Falaşalar'ın eğitimini başlatmıştır. Falaşalar; köylere dağılmış ve tarımla uğraşan, Kutsal Kitap ile Afrika öğelerini birleştirmiş kişilerdir. Bunların statüsü tartışılmışsa da, nihayet 1975'te İsrail Sefaradi Başhahamı Falaşalar'ın Yahudiliği'ne karar vermiş ve İsrail'e göçleri hızlandırılmıştır. Nitekim

“Süleyman Operasyonu” ile İsrail'e Taşınmak Üzere 1991'de Adis-Ababa'da Bekleyen Falaşa Yahudileri.

1960'lerde Amerikan Yahudileri'nin, Falaşalar'ın İsrail'e taşınması için başlattıkları kampanya netice verdi. Özellikle 1974'te Marksist rejimin iktidara gelmesiyle beraber başlayan iç harbin de etkisiyle, Falaşalar **Gandar** ve **Tigre** eyaletlerindeki evlerini terk ettiler. 1984'te bunlardan 15.000 kadarı İsrail'e ulaşmıştı. Kızı-şan iç savaş, Falaşalar'ı Sudan sınırını geçmeye zorladı. İsrail hükümeti "**Musa Operasyonu**"nu düzenleyerek Falaşalar'ın hava yolu ile gizlice İsrail'e taşınmasını sağladı. Ancak işlemin tamamlanmasından 1 ay önce ayrıntılar basına ulaşıncı, Sudan hükümeti desteğini çekti. 1989'da göç tekrar başladı. İsrail ve Etiyopya 16 yıllık bir aradan sonra tekrar diplomatik müsabakatlerini oluşturunca; **Addis Ababa**'ya 17.000'den fazla göç etmek isteyen ve sefalet içinde bulunan Falaşa doluştu. (95) 1991 Mayıs'ı gerçekleştirilen "**Süleyman Operasyonu**" sayesinde 20.000 kadar Etiyopyalı Yahudi'nin İsrail'e taşınması ile, Etiyopya'daki Yahudi Diasporası son bulmuştur. (96)

31- FAS

Yahudiler bu ülkede Romalılar döneminden beri yaşamışlardır. Fas'taki ilk Yahudiler'in **Berberi** Kabilelerinden geldiği söylenir. Cemaatlar ve bilimsel çalışma merkezleri, özellikle **Fez** ve **Sigilmasa'da** ve 11. yüzyılda hoşgörülü Arap yönetimi zamanında oluştu. Bu yüzyılda Fas Yahudi Cemaati gelişmiş ve zengindir. Ayrıca hahamları ve doktorları da saygındır ve sözleri dinlenir. **Maimonides**'in ailesi Fez'e 1169'ta yerleşir. Cemaat daha sonra Berberiler'in bağnazlığına maruz kalır. 13. yüzyılda Yahudiler'e daha hoş davranan bir hanedan başa geçer. 1391'de İspanya Yahudileri'nin gelmesiyle, Cemaat'te bir canlanma oluşur. 1438'den itibaren Yahudiler "**Mellah**" adı verilen ayrı mahallelerde soyutlanırlar ve diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi "**Zımmi**" statüsünü alırlar. Fas Yahudileri Cemaati tüm Yahudi dünyasının en kalabalık cemaati olduğu gibi, sosyoekonomik farklılıklar da içeriyordu. Zengin ve elit bir tabakanın yanı sıra, şehir ve kasabalara dağılmış fakir ve zavallı insanlar da vardı. 18. yüzyılda soykırımlar başlar. Yahudiler "**Mellahlar**"ına kapanırlar. (97) 1912'deki Fransız himayesiyle beraber Fas Yahudi Cemaati'nin durumunda bir düzelme kaydedildi. 1939'da Fas'da 220.000, 1947'de 203.800 Yahudi vardı. Yahudiler, en çok **Kazablanka'da** (50.000) **Marakeş** ve **Fez**'de oturuyorlardı. Fas, 2. Dünya Savaşı döneminde **Vichy** yönetimi altına girdiyse de, **Kral Muhammed V** Yahudiler'in nakledilmesine engel oldu. 1948'de İsrail'e 28.000 Yahudi göç etti. Fas 1956'da bağımsızlığına kavuştuğunda Yahudiler vatandaş olarak eşit haklara sahip oldular. 1950'lerde Fas'ta 285.000 Yahudi bulunmaktaydı. Devam eden huzursuzluklar nedeniyle, İsrail ve Fransa'ya göç sürdü. 1961'de **Kral 2. Hasan**'ın devlet başkanı olmasıyla beraber, göç serbest bırakıldı. Ayrıca Kral, toplumun güvenliğini istediğini belirtti. (98)

1991'deki Fas Yahudi Cemaati'nin nüfusu 13.000 dolaylarındaydı. Çoğunlukla **Sefaradi** olan Cemaat, **Kazablanka'da** yoğunlaşmış olup, başka kentlerde de ufak cemaatler mevcuttur. Kral 2. Hasan'ın gözetimi altında Cemaat'e hareket özgürlüğü sağlanmıştır. Rabbani meclisler Yahudilik'le ilgili kararların bağtlanmasında yetkilidirler. Kazablanka'daki "**Conseil des Communautés Israélites du Maroc**", mahalli komisyonları koordine eder ve hükümetle müzakerelerde bulunur. Konsey WJC'ye katılmakta tamamen serbesttir. Mahalli komisyonların haham ve Bet Din üyelerini atamakta ve kaşerut (dinen yenmesi helal gıda) alt komisyonlarını oluşturulmasında yetkisi vardır. Tüm cemaatlerin sinagogları mevcuttur. Eğitim; "**Alliance**" (İttihat), "**Lubaviç**", "**ORT**" ve "**Otzar Hatorah**" adlı dört ayrı grup tarafından organize edilir. Konsey kültürel etkinlikleri kontrol eder; ayrıca iki gençlik örgütü de vardır. Mahalli komisyonlar 1.200 kadar kişiye yardım ve maddi katkı sağlamaktadır. American Joint bu kuruluşlara destek vermektedir. **Maimonides**'in Fez'deki 12. yüzyıldan kalan evi ve mellah kalıntıları ise, ülkedeki Yahudi tarihinin izleridir. Arap birliğinin bir üyesi olan Fas'ın İsrail ile diplomatik ilişkileri bulunmamakla beraber, bu alanda temaslar olmaktadır. 1986'da **Şimon Peres** ülkeyi ziyaret etmiştir. 1946 ile 1964 yılları arasında 226.000 Faslı Yahudi İsrail'e göçetmiştir. Fas Yahudi Cemaati, Kral 2. Hasan'ın korumasından istifade etmekle beraber bir gerileme dönemindedir. Yurtdışında eğitim gören gençler Fas'a dönmekte ve cemaat yaşanmaktadır. (99)

Casablanca, Fas'ta Yahudiler'in en yoğun olarak yaşadıkları bir kenttir. Tüm Fas'taki 6000 Yahudi'nin 5000'i buradadır. Günümüzde, bir zamanların 300.000 kişilik görkemli cemaatinden arta kalan bu sayı da erimektedir; liseyi bitiren hemen her genç Fransa'ya, ya da İsrail'e okumaya gidip, oraya yerleşmektedir.

32- FRANSA

Fransız İhtilali'nden sonra Yahudiler'e eşit vatandaşlık hakları tanındı. Bu dönemde Fransa'da birkaç bin Yahudi vardı. 1807'de **Napoleon**, **Büyük Sanhedrin**'i topladı ve Paris'i Yahudiliğin merkezi haline getirdi. Bu dönemde Paris'te 8000 Yahudi vardı. İç ve dış göçlerle kent kalabalıklaştı ve sinagoglar inşa edildi. Yahudiler, Fransız yurttaşı olmaktan gurur duymuşlar; Fransa'ya bağlılıkta, Fransız kütürüne ve politikasına bilinçli bir katkı göstermişlerdir. 19. yüzyıldan beri Yahudiler'in konumunun normalleştirilmesi için çaba sarf edilmiş ve 1930'larda Fransa, Nazizm'den kaçanlara sığınak olmuştur. (103) Bununla beraber Holokost döneminde **Vichy yönetimi**, antisemit yasalar çıkardı. 2. Dünya Savaşı'ndan önce Fransa'da 300.000 kişilik bir Yahudi cemaati bulunuyordu. Fransızlar, 80.000 Yahudi'nin toplama kamplarına gönderilmesine karşı çıkmadılar. Bunlardan ancak 2.000'i geri dönebildi.

1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başında Kuzey Afrika'dan 250.000 kadar

Yahudi Fransa'ya ulaştı. Mısır'dan da önemli sayıda Yahudi bu ülkeye göç etti. **Sefaradi** Yahudiler cemaatin %54'ünü oluşturmaktadır. Diğerleri **Aşkenazi** ve **Doğu Avrupa** ülkeleri kökenlidir. Günümüzde Fransız Yahudi Cemaati özellikle Paris ve banliyölerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca **Marsilya, Lion, Nis, Tulus**, ve **Strazburg** kentinde de önemli cemaatler mevcuttur. Birçok küçük kentte de Yahudi toplulukları vardır. Fransa'daki Yahudi mevcudu hakkında yapılan iki araştırma 750.000 ve 550.000 sayısını vermektedir; genel kanaate göre 600.000 kabul edilebilir bir sayıdır.

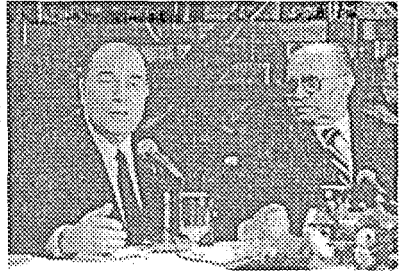
Fransa'da Yahudi dini, diğer kabul edilmiş dinlerde de olduğu gibi resmi bir statüye sahip değildir. Dini evlilikler tanınmaz. Din ve devlet işleri ayrıdır. Fransa'daki **Yahudi Kuruluşların Temsil Konseyi (CRIF)** **Avrupa Yahudi Konseyi'ne (EJC)** bağlıdır. Ülkede **Fransa Siyonist Hareketi, Öncü Kadınlar ve Yahudi Yenilenmesi** grupları, **B'nai B'rith** ve birçok gençlik organizasyonu mevcuttur.

Merkezi dinsel örgüt, "**Consistoire Central Israélite de France**"dır. Bu örgütün bir başhahamı ve Bet Din örgütü vardır. Ultra Ortodoks, çok tutucu Ortodoks ve Reformist veya liberal kesimler mevcuttur.

Paris mıntıkasında 24 adet tam gün Yahudi okulu bulunmaktadır. Ayrıca **Strasburg, Nis** ve **Tulus'da** Yahudi okulları vardır. "Fransa İsrailit Semineri", Fransızca konuşan Yahudi alemi için haham yetiştirir. İbranice, birçok Fransız üniversitesinde, Yidiş de Paris Üniversitesi'nde okutulmaktadır. Paris'teki Raşi merkezi, Yahudilik araştırmaları için üniversite bölümünü içerir. Paris'te bir **Yahudilik Sanatı Müzesi** ve Cluny Müzesi'nde yer alan bir Strauss Rotschild Koleksiyonu bulunmaktadır. Ayrıca Alsace – Lorraine, Vaucluse, Beyonne ve Arles taşra bölgelerinde de müzeler, Paris'te dört kütüphane ve birkaç arşiv koleksiyonu vardır. Her yıl müzik haftası düzenlenir. WJC'nin Fransız bölümü her yıl Fransız Dili'nin Yahudi Entellektüelleri Paneli'ni düzenler. Çağdaş Yahudi Dokümantasyon Merkezi ise Holokost tarihini araştırır. İsrail ve Yakın Doğu Dokümantas-

1981'de Paris Banliyösünde Holokost Kurbanları İçin Dikilen Anıtın Üzerinde Yer Alan Neo-Nazi Sloganları.

1982'de Kudüs'te Fransız Cumhurbaşkanı François Mitterand (solda) ile İsrail Başbakanı Menahem Begin İkili Görüşmede.

yon Merkezi (CIDIP), Orta Doğu hakkında bilgi sağlar. **Paris, Lyon, Marsilya ve Strazburg'da** Yahudi kitaplıkları bulunur. Sefer Vakfı dini kitaplar yayınlar.

Fransa'da ikisi Yidişçe olmak üzere üç adet haftalık; dört adet aylık; bir adet de üç ayda bir çıkan ve Yahudi Cemaati'ne yönelik gazete ve mecmua yayımlanır. Ayrıca Judaik çalışmalara ilişkin üç adet yayın bulunmaktadır. Başlıca hayır kurumlarını toplayan kuruluşun adı "Fonds Social Juif Unite" olup; **Paris, Nis ve Aix-les Bains'te** yaşlılar evi bulunur. Carpentas ve Cavaillon'daki sinagoglar, Fransız ulusal anıtları olarak tanımlanmıştır.

Yahudiler, sosyal yaşamda uzun süreden beri aktif olmuşlardır; ülkede birkaç Yahudi başbakan çıkmış olup birçok Yahudi milletvekili vardır. Cemaat birçok yazar yetiştirmiştir. Yasaca cezai yaptırımlarla önlenmeye çalışılan **antisemitizm**, Fransa'da gündemde olmaya devam etmektedir. Antisemitizme ve ırkçılığa Karşı Uluslararası Cephe (LICRA) ve ırkçılığa Karşı Uluslararası Cephe Eylemi (MRAP) örgütleri yasal önlemler alabilmektedir. Holokost'u inkar eden ve kendi antisemit görüşlerini savunan tarihçilere karşı dava açılmış, bazı antisemit kuruluşlar faaliyetten men edilmiştir. Ulusal Cephe'nin oluşumu (FN) Fransa Yahudileri'ni tedirgin etmiş; Carpentras Yahudi mezarlığının 1990 yılında tahribi büyük bir infial yaratmıştır. Bu olayla ilgili olarak başkan **Mitterand**, yapılan bir protesto yürüyüşüne öncülük etmiştir. 1986'daki **Klaus Barbie**'in yargılanması, 2. Dünya Savaşı döneminde Fransız Yahudileri'nin kaderine ve Fransa'nın bu konudaki sorumluluğu konusuna ışık tutmuştur. Yahudiler'in öldürülmesinde rol oynayan Fransızlar'a karşı yasal işlemler yapılmıştır (104) İsrail'in kuruluşundan beri bu ülkeye göç eden Fransız Yahudileri'nin sayısı 1988'de 50.000'e ulaşmıştır. Antisemitik olaylara rağmen Fransız Yahudi Cemaati'ndeki sosyal ve kültürel yapılanmalar, eylemselliğini sürdürmektedir.

1995'te yapılan bir röportajda CRIF'in yeni başkanı **Hadjenberg**, Fransız Yahudiliği'nin geleceği ile ilgili olarak; ancak dindarlardan oluşan sert bir çekirdeğin ayakta kalabileceğini belirtmiştir. (105)

33- GİBRALTAR (CEBELİTARİK)

Bu cemaat 1704'teki İngiliz işgali zamanından beri mevcuttur. Cemaat mevcudu 19. yüzyılın ortasında 2.000'e ulaşmıştı. 2. Dünya Savaşı'nda Yahudiler ülkeyi terk etti ve çoğu geri dönmedi. Cemaat, ağırlıklı olarak **Sefaradi**'dir ve yardım kuruluşları şeklinde örgütlenmiştir. Cemaat yönetim kurulu WJC'ye bağlıdır. Gibraltar'da dört sinagog mevcuttur. Haham vardır fakat Bet – Din yoktur. İki Yahudi okulu, bir kreş ve çocuklar için gece sınıfları mevcuttur. İsrail'in Gibraltar'da konsoloslugu bulunmaktadır. (Gibraltar'ın dışişleri ile İngiltere ilgilenmektedir.) 1768'de inşa edilen **Şaar Haşmonayim Sinagogu**, Gibraltar'ın en tarihi binasıdır. Gibraltar'ın Yahudi nüfusu 40 yıldır 600 dolaylarındadır. Yahudiler sosyal ya-

şamda oldukça aktiftir. (106) 1980'lerde ülkenin başbakanı olan **Sir Joshua Hassan** Yahudi'ydi. (107)

34- GUATEMALA

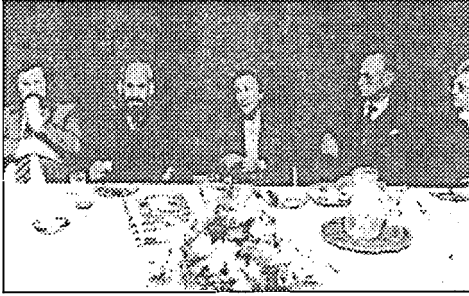
Ülkeye **Almanya Yahudileri** 19. yüzyılın sonlarına doğru gelmeye başladılar. **Sefaradiler** bunları izledi. 2. Dünya Savaşı arası Almanya'dan gelip sığınan Yahudiler de dahil olmak üzere Avrupalı Yahudiler ülkeye yerleşti. Son yıllarda birçok Yahudi Guetamala'dan ayrılmıştır. **Consejo Central de la Comunidad Judia de Guetamala** WJC'ye bağlıdır. Bir sinagog bulunmaktadır. Fakat haham mevcut değildir. 1991'de derlenen bilgiye göre, Guetamala'da 800 Yahudi mevcuttu. Yahudiler'in çoğu **Guetamala City**'de oturmaktaydı ve bir Yahudi okulu mevcuttu. İsrail ve Guetamala arasında diplomatik ilişki vardır ve münasebetler olumludur. (108)

35- GÜNEY AFRİKA

Yahudiler'in ülkeye yerleşmesine resmen 19. yüzyılda izin verildi. İlk Yahudi topluluğu 1814'de kuruldu. **Transvaal**'daki yerleşim ise 1886'ya dayanır. **Johannesburg** kentinin kuruluşundan kısa bir süre sonra burada bir Yahudi cemaati oluştu. 1880'lerde Doğu Avrupa'dan geniş çapta bir göç başladı. **Natal Transvaal**, **Ümit Burnu** gibi Güney Afrika Yahudi Kolonileri birleştiklerinde, genel nüfus içinde 46.000 Yahudi vardı. Çoğu; **Batı Avrupa**, **İngiltere** ve bilhassa **Litvanya**'dan gelmişti. 1926'da 72.000 olduğu saptanan Yahudi nüfusu, toplam nüfusun %4.28'i'di. Bu nüfus 1960'da 115.000 kişiye ulaşmıştır. Bu tarihte Yahudi nüfusunun 57.000'i **Johannesburg**, gerisi de **Cape Town**, **Durban** ve **Pretoria** gibi kentlerde oturmaktaydı. 1960'dan bu yana İsrail'den göçler gelip geçmiştir. Bu ülkedeki Yahudi topluluğu önceleri Yidişçe konuşmaktayken, bilahare bu lisan İngilizce'ye daha sonra da Hollanda Lehçesi olan **Afrikaans**'a dönüşmüştür. 19. yüzyılda dinsel ayrımcılık ve Nazi döneminde antisemitizm yaşanmıştır. (276) 1930'da göçü sınırlayan kota yasasını, 1937'de Nazi Almanyası'ndan ülkeye Yahudiler'in göç etmesini yasaklayan "Yabancılar Yasası" izlemiştir.

Çoğunlukla **Aşkenazi** kökenli olan cemaat, beyaz nüfus içinde entegre bir kesimdir ve tam bir eşitliğe sahiptir. Cemaatlerin başlıca yönetim organı **Güney Afrika Yahudi Delegeler Kurulu**'dur. Söz konusu kurul, hükümet tarafından cemaatin resmi sözcüsü olarak kabul edilir. Kurul WJC'ye bağlıdır. Güney Afrika Ortodoks Sinagogları Birliği; Batı Eyaleti ve Cape Town haricinde, ülkedeki mevcut 65 sinagogu temsil eder. Adı geçen yerlerde ise JEA faaliyet gösterir. (110) Güney Afrika Yahudileri genellikle **Ortodoks** olmakla beraber, 1939'larda **Reformcular** da tanınmıştır. Ayrıca birkaç **Sefaradi** sinagogu da bulunmaktadır. (111) Birliğin başhahamı, başlıca dinsel otoritedir.

İlk aşırı Ortodoks grup ve 14 Gelişmeci ("Progressive") topluluk, Güney Afrika Gelişmeci Yahudilik Birliği'ne bağlıdır. Ana eğitim kurumları 87 okulu yönetir. Johannesburg İbrani Okulları Birliği tarafından da Yahudi eğitimi verilir. Cape Town Üniversitesi'ndeki Kaplan Merkezi'nde Yahudilikle ilgili dersler mevcuttur. Başka üniversitelerde İbranice de öğretilmektedir. Ülkede üç adet Yahudi Müzesi ve birkaç Yahudi kitaplığı vardır. Başlıca iki örgütleyici gençlik kuruluşu da bulunur. Ülkede üç adet İngilizce ve bir adet Yidişçe haftalık cemaat gazetesi çıkar. Delegeler Kurulu'nun çıkarttığı iki adet aylık ve ayrıca birkaç İngilizce ve Yidişçe yayın da bulunur. **Swazi Radyosu**, düzenli bir Yahudi programı yayınlar. Hayır kuruluşları arasında Yahudi Yardım Eli, Defin Demeği ve Cape Town Yahudi Gönüllüler Birliği bulunur. Ayrıca yaşlılar için evler, fiziksel engelliler için kurumlar da mevcuttur. **Mooi Sokağı Sinagogu**, Litvanyalı göçmenlerce kurulmuştur ve tarihi değer taşır. **Johannesburg**'da bir Holokost anıtı ve Etz Hayim Sinagogu'nda bir Yad Vašem anıtı bulunur.

Nobel Almış Olan Yahudi Yazar Helen Suzman (ortada), 1986'da Güney Afrika Yahudi Cemaati İdare Heyetiyle.

Güney Afrika'nın Cape Town Kentinde Tü Bisvat Ağaçlar Bayramında Fide Diken Yahudi Öğrenciler.

1991 yılı itibarıyla, Güney Afrika Cemaati'nin mevcudu 120.000 dolaylarındaydı. Irk ayrımcılığının barışçıl bir şekilde ortadan kalkması temayülünde olan bu cemaatin, bununla beraber fazla bir politik etkinliği yoktur. 1985'te Güney Afrika Delegeler Kurulu ırk ayrımcılığını reddeden ve şiddet tarafları olmayan bir reform tasarısını kabul etmiştir. (112) Yahudiler, yıllardır ülkenin siyasal ve ekonomik alanlarında yüksek düzeyde rol oynamışlar; parlamentoda görev almışlardır. **Sir Roy Welensky** ve **Helen Suzman**, tanınmış Yahudi kökenli politikacı-

lardır. (113). **Sir Lionel Phillips** (1855-1915) ve **Joel Solomon Barrato** (1865-1931), servetleri ile ünlü madenciler ve işadamlarıydı. (114) Güney Afrika'nın İsrail ile büyükelçilik düzeyinde politik ilişkileri mevcuttur. Ülkede 20.000 kadar İsrailli de bulunmaktadır. **Antisemitizm**, sağ kanat **Afrikaaner** gruplarında ortaya çıkmıştır. Politik kargaşa, ülke dışına Yahudi göçünü hızlandırmıştır. (115) Bu ülkedeki Yahudiler'in geleceği, Mayıs 1994'te **Mandela'nın** kazandığı seçim sonuçlarına bağlıdır. Ancak son senelerde göç devam etmiştir. 1994'te Yahudi Cemaati'nin nüfusu kesin olmayan kaynaklara göre 85.000 kişiden oluşmaktaydı. Cemaat'in önemli fertlerini göçe iten temel neden, **ekonomiktir**. Siyahlara karşı uygulanan ırk ayrımının ortadan kalkmasıyla birlikte, bu kez beyazların iş bulma şansı daralmıştır ve kamu ve özel sektörde siyahlılere öncelik tanınmaktadır. Aynı yıl itibarıyla Cemaat'e mensup çocukların %60'ı Yahudi okullarına devam ediyor; sinagoga devamlılık artarak, dine bağlılık güçlenen bir seyir izliyordu. **Zulular** ve **Xhosalar** arasındaki etnik sürtüşmeler ve ekonomik gerilik ise, Cemaat'i ülkeyi terketmeye sevkeden sebeplerdi. Beyazları genelde suçlayan Afrikaanerler'in arasındaki antisemitizmin bunu körükleyeceği sanılmaktaydı. **Cape Town, Johannesburg** ve **Sea Point**'in dışındaki **Port Elisabeth, Pretoria, Durban** gibi Yahudi yerleşim bölgelerindeki eski Yahudi nüfusu çok düşmüştür. (116)

36- GÜNEY KORE

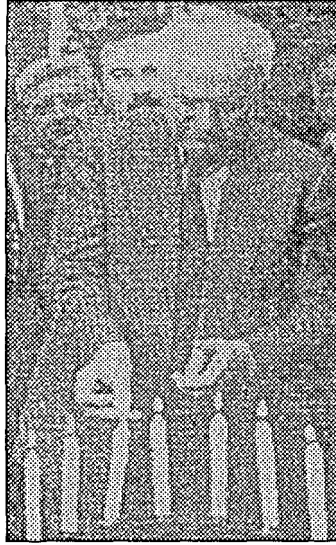
Bu ülkedeki Yahudiler'in sayısı 50'nin altındadır. Cemaat'in çoğu, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeye gelen **ABD askeri personelinden** oluşmaktadır. Ayrıca Japon istilas zamanında da Rusya'dan mülteci Yahudiler gelmiştir. Hükümet, Yahudi Cemaatleri Konseyi'ni tanımaktadır. ABD ordusu, Yahudi personeli için bir haham temin eder. Güney Kore ve İsrail arasında diplomatik ilişkiler mevcuttur. İsrail'in elçisi Tokyo'da ikamet eder. (117) 1994'te **İ. Rabin, Seul'a** resmî bir ziyarette bulundu. İsrail'i ziyaret eden Güney Koreliler'in sayısı da artmaktadır. **Kanyuk Üniversitesi'nde** İbranice kürsüsü vardır. (118)

37- GÜRCİSTAN

Gürcistan, eski SSCB'den 1991'de ayrılarak bağımsızlığını ilan etti. 1979'da ülkede 28.300, 1989'da 24.800, 1991'de 21.700 Yahudi yaşıyordu. Göçler çoğunlukla İsrail'e yönelmiştir fakat başka BDT ülkelerine göre daha az orandadır. Ayrıca Gürcistan Yahudileri sosyo-ekonomik olarak ülkeye oldukça iyi entegre olmuşlardır. Ülkedeki Yahudi cemaati, 1992'de antisemitizmin Gürcistan'a yabancı olduğunu ifade etmiştir. **Tiflis**'teki 20 Yahudi örgütünün çoğu **Aşkenaz** Yahudileri'nden oluşur. Yahudiler; **Gamsahurdia** ve **Şevardnaze** arasındaki iktidar savaşına ve **Gamsahurdia'nın** yenilmesinden sonra, **Güney Osetia** ve **Abhazia** ayrılıkçılarının mücadelesine karışmaktan uzak durmuşlardır. (119)

Gürcistan Yahudileri bu ülkeye, Babil Sürgünü'nde **Kral Nabukadnezar** döneminde ve 2600 yıl kadar evvel geldiler. 1998 yılının Eylül ayında Yahudiler'in Gürcistan'a gelişlerinin 26'ıncı yüzyılının jübilesi devlet töreni ile gerçekleştirildi. Devlet töreninde bulunan Gürcistan Devlet Başkanı **Eduard Shevardnadze**, Gürcistan'ın Yahudi asıllı ünlü yazarı **Guram Battiashvili'nin** 60'ıncı doğum gününü kutlayan mektubunda; yazarı Gürcistan'ın "sanat işçisi" olarak övdü. Shevardnadze, ayrıca Oni Sinagogu'nun 100'üncü yıl kutlamasına da katıldı.

Halen **Tiflis**'te yaşayan 10.000 Yahudi'nin yanı sıra, başkent dışında Gürcistan'ın değişik yörelerinde yaşayan 4.000 Yahudi bulunmaktadır. 70 yıl süren Komünist rejimin etkisi yıkıcı olmuş ve bu dönemde sinagoglar kapatılmıştır. Gürcistan'ın ekonomisi de çökmüştür. 1998 verilerine göre 38 USD olan emekli maaşı ile, ayda sadece 20 ekmek alınabilmekteydi. Yahudi Cemaati'nin 1/3'i de bu kötü iktisadi koşullar altında yaşamaktaydı. **JOINT**'un desteği ile çıkan "**Meno-ra**" Gazetesi, 1993'ten beri her ay yayınlanmaktadır. Tiflis Yahudi Cemaati'nin başkanı **Josef Daviatashvili'dir.** (299)

Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze, Oni Sinagogu'nun 100. Yıl Kutlamasında.

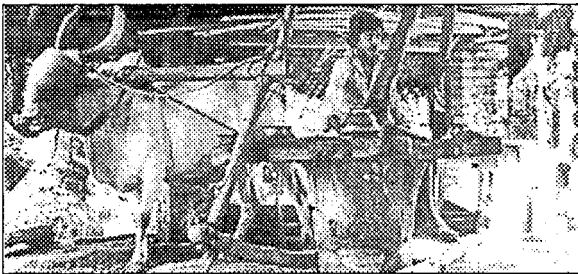
38- HİNDİSTAN

Rivayete göre, Hindistan'a ilk Yahudiler, **Kral Şelomo'nun** (Süleyman'ın) Kudüs'teki mabedini inşa etmek amacıyla gerekli kerestenin temini için gelen denizcilerdir. (120) İlk tarihsel kanıtlar, M.Ö. 1000 yılında **Koşin**'de bulunmuştur. **Bene Yisrael**, **Bombay**'ın güneyindeki **Malaba**'ya yerleşmiştir. 19. yüzyılda Orta Doğu'dan az sayıda Yahudi **Bombay** ve **Kalküta'nın** kıyıs al yörelerine yerleşti. ;

Hindistan'daki Yahudiler'in birleşimi şöyledir: **Koşin Yahudileri:** "Beyaz Yahudiler" olarak da adlandırılır ve Avrupa ve Orta Doğu'dan gelen göçmenlerin soyundan olup; ülkeye 16. ve 17. yüzyılda gelmişlerdir. **"Renkli" Yahudiler:** Kendilerinin ülkeye ilk yerleşen Yahudiler olduklarını iddia ederler. **Bene Yisrael:** Bu cemaat, M.Ö. 2. yüzyılda eski İsrail topraklarından Hindistan'a gelen Yahudiler'in devamı olduğunu savunur. Mensupları; B'rit Mila (sünnet), başlıca kaşerut kuralları, Şabat'ta çalışmamak gibi kaidelere uyarlar. Fakat bazı Müslüman ve Hindu geleneklerini de almışlardır. Bene Yisrael, Hindistan'taki Yahudi Cemaati'ndeki en geniş unsurdur. **Bağdath Yahudiler:** Orta Doğu'dan göç etmiş Yahudiler arasında birkaç aile sivrilmiştir. Bunlar Hintliler'in yaşam tarzından etkilenmiş, başlangıçta Arapça konuşurken daha sonra İngilizce'yi benimsemişler ve İngiliz yöneticilerle birlikte görünmüşlerdir. (121) 1947'de mevcudu 50.000 kadar olan Yahudi Cemaati'nin 1991'de tahmin edilen mevcudu 5.600'dü. Hindistan'ın bağımsızlığı ile beraber rejim değişikliğinden ürken tüccarların İngiltere'ye göçünü, İsrail'in kuruluşunu izleyen yıllarda bu ülkeye yapılan göçler izledi. Örneğin, güneybatıdaki **Pardesi'de** 50 yıl önce 2500 olan Yahudi nüfusu beş aileye düşmüş olup, sinagog kapanmıştır. (122) Hindistan Yahudileri Konseyi WJC'ye bağlıdır. Bir ara ülkede 35 sinagog ve dua evi bulunmaktaydı. 1991'de bunların 18'i açtı ve haham yoktu. **Bombay'da** beş Yahudi okulu bulunmaktaysa da, öğrencilerinin çoğu Yahudi değildir. Bombay'da 4.000 kadar Yahudi bulunmaktadır. Bir Yahudi yetimhanesi ve yaşlılar evi mevcuttur. **Kerelâ Eyaleti'ndeki** Pardesi Sinagogu ve **Raigadr** kesiminde Alib'aki Bene Yisrael Mezarlığı tarihsel niteliktedir.

Hindistan İsrail'i tanımıştır. Fakat ilişkiler zayıftır. Bombay'da bir İsrail konsoloslugu mevcuttur. Hindistan'ın İsrail'deki işlerini ise İngiliz elçiliği izlemektedir. Hint kökenli Yahudiler'in çoğu İsrail'de yaşamaktadır. Hindistan'ın resmi antisyonist tutumuna karşın Hintliler'in her kesimi Yahudiler'e ve Yahudiliğe karşı dostça bir tutum içinde bulunmaktadır. (123)

2000 yılının ortalarında resmi bir ziyaret için İsrail'e gelen Hindistan Dışişleri Bakanı **Jasvant Singh** ile İsrail Dışişleri Bakanı **David Levi**, teröre karşı mücadele konusunda birlikte hareket etmeye karar verdiler. İki bakan; ekonomi, kültür gibi konularda da işbirliği için görüşme yaptılar. (300)

Hindistan'da Bombay'de Bir "Bney İsrail" Hintli Yahudi Çiftçisi.

39- HIRVATİSTAN

Zagreb'de ilk Yahudi varlığı ile ilgili yerleşim kayıtları, 14. yüzyıla aittir. Avusturya ve Macaristan'dan göç eden onbeş Yahudi aile, burada ticaret, bankacılık ve bağcılık ile geçinmekteydiler. "Domus Juderim" adlı binanın bir bölümü sinagog olarak kullanılmaktaydı. Yahudiler, 1458'de Zagreb'den kovuldular.

18. yüzyılın sonlarında **Habsburg İmparatoru II. Joseph**'in sağladığı ayrıcalıklarla, Yahudiler Zagreb'e tekrar yerleştiler. Yahudiler, 1867'de görkemli **Zagreb Sinagogu**'nu inşa ettirdiler. Bu arada birçok başarılı banker, avukat, sanayici, sanatçı Yahudi yetiştirdi. **Dr. Ljduevit Schwartz**, siyasete giren ilk Yahudi oldu. İlk yayınlanan Hırvatça Yahudi gazetesi, "Zidovska Smotra"dır. 1913'te bir spor ve beden eğitimi kulübü olan "Makabi" kuruldu. Dr. Aleksander Licht'in önderliğinde kurulan haftalık "Zidov" dergisi, 1941'lere dek tüm eski Yugoslavya'nın en önemli yayın organlarından biriydi. **Zagreb**, eski Yugoslavya Birliği'nde Yahudi kültürünün, edebiyatının, sanatının merkezi olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte Alman Ordusu, 1941'de tüm Yugoslavya'yı istila etti. Hırvatistan'da aşırı milliyetçi ve Alman rejiminin modeli "Ustache" yönetimi başa geçti. Yönetim, antisemit yasalar çıkartarak Yahudiler'in mallarına el koydu ve onları tutuklatırarak ölüm kamplarına gönderdi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Hırvatlar'ın Yahudiler'i kitlesel katliama tabi tuttukları ve Naziler'den daha acımasız oldukları bilinir. "Ustaca" çalışma kampında 6.000 Zagreb Yahudisi öldürülmüş, 2000 Yahudi Auschwitz'e gönderilmiş, İtalyan kesimine kaçabilen veya Hırvat partizanlarına katılan 2300 Hırvatistan Yahudisi, hayatta kalmayı başaramamıştır.

İsrail'in kurulmasıyla birlikte, bin kadar Hırvat Yahudisi bu ülkeye göç ettiler. Zagreb'de kalan Yahudiler tekrar cemaat etkinliklerini örgütlediler. Savaş sonrası Hırvatistan'da antisemit olaylara pek rastlanmamıştır.

1991'de iç savaş nedeniyle, Mirogaj'daki Yahudi mezarlığı ve cemaat binası zarar görmüştür. Ancak iç savaşta yurt dışına göç olmamış olup, günümüzdeki Demokratik Hırvatistan'da 2000 Yahudi yaşamaktadır. Bu nüfusun 1.600'ü Zagreb'de bulunur. Karışık evlilikler fazladır, fakat Cemaat'in sosyal ve kültürel etkinlikleri güçlüdür. (124)

40- HOLLANDA

Hollanda'daki Yahudi Cemaati 16. yüzyılın sonlarına doğru **Osmanlı İmparatorluğu**'ndaki **Maranoslar**'ın ülkeye yerleşmeleriyle oluşmaya başladı. Dinsel özgürlük 17. yüzyılda tanındı. 18. yüzyılda Hollanda, dünya Yahudiliği'nin merkezi oldu. Bu yüzyılda Yahudiler altın çağlarını yaşadılar. Ticari ve entellektüel yaşam giderek gelişti. Bu durum 19. yüzyılda gerilemeye başladı.

Naziler 1940'da Hollanda'yı işgal ettiklerinde, bu ülkede 140.000 Yahudi bulunmaktaydı. Amsterdam'daki 90.000 Yahudi yahtlandı ve sarı yıldızlar giymeye

zorlandılar. Savaş'ın sonunda 100.000 Yahudi yok oldu. Birçok Hristiyan, Yahudileri sakladı. 1991'de Hollanda'da 25.000 kadar Yahudi yaşıyordu. Cemaat'in %90'ından fazlası Hollanda'da doğmuş **Aşkenaziler**'dendir. Cemaat'in yaklaşık olarak yarısı **Amsterdam**'da oturur. **Rotterdam** ve **Hag**'da da geniş topluluklar bulunur. Yahudiler, Fransız işgalinde resmen emansipasyona kavuşmuşlar ve 1979'den itibaren Parlamento'ya kabul edilmişlerdir. Başlıca cemaat örgütleri, yönetimce tanınmıştır ve üyelerine vergi indirimi olanağı sağlanmıştır. En önemli cemaat kuruluşu "**Nederlands-Israelitisch Kerkenoetschap**" (NIK)'tır. **Sefaradiler**'in ve **Liberal Yahudiler**'in de organizasyonları bulunmaktadır. Ortodoks nitelikli topluluklar 11.000 kişiye ulaşmaktadır. Liberaller'in mevcudu 2.000, Sefaradiler'in 1.500'tür. Cemaat'in büyük bir kesimi ise, herhangi bir dinsel topluluğa bağlı değildir. Başhahamlık, Aşkenazi ve Sefaradi cemaatleri kapsar. Amsterdam çevresinde 12 sinagog, Amsterdam'ın dışındaysa dört liberal sinagog vardır. Kalabalık kentlerin çoğunda Ortodoks sinagoglar mevcuttur. Amsterdam'da 600 öğrenciye hitap eden üç Yahudi gündüz okulu vardır. İleri derecede dinsel eğitim üç enstitü tarafından sağlanırken; bazı üniversitelerde Yahudilik'le ilgili dersler verilmektedir. Amsterdam'da bir Eğitimsel Kaynaklar Merkezi de mevcuttur.

Amsterdam'daki Sefaradi Esnoga Sinagogu'nda Kutlanan Aşkenaz Cemaati'nin 350'nci Senesinde, Kraliçe Beatrix (ortada) Dua Ederken (1985 Eylülü)

Savaş'tan sonra yıkılan sinagogların çoğu devlet yardımı ile onarıldı. Gene hükümetçe finanse edilen Amsterdam'daki muhteşem **Yahudi Tarihi Müzesi**, 1987'de açılmıştır. Kültürel etkinlikler çerçevesi dahilinde iki ünlü kütüphane, bir dans kulübü, bir Makabi spor kulübü ve yaşlılar için bir kulüp bulunmaktadır. 120 yıllık bir maziye sahip olan "Nieuw Israelitisch Weekblad" haftalık gazetesinin tirajı 5.500'tür. Yahudi tarihi ile ilgili yılda iki kez yayınlanan bir dergi ve NIK'ın yıllığı da, Cemaat yayınları arasındadır.

Hollanda'daki hayır işleri sistemi ağırlıklı olarak devletçe finanse edilmektedir. Yaşlılar için altı ev, Amsterdam'daki hastanede Yahudiler için özel yataklar ve Sinay Merkezi'nde akıl hastalarına sunulan hizmet, bu kapsama girer. **Yahudi Sosyal İşler Organizasyonu** da profesyonel yardım sağlar. Tarihi eserler arasında Amsterdam'daki **Portekiz Sinagogu**, **Anne Frank'ın Evi** mevcuttur. Anglo-Yahudiliğinin kurucusu Rabbi Menage ben İsrail'in mezarı, Portekiz Yahudi Mezarlığı'nda bulunur.

Hollanda'nın İsrail'le büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişkileri bulunmaktadır. Hollanda'da birkaç bin İsrailli yaşamaktadır. Asimilasyon ve %50 civarındaki yüksek oranlı karışık evlilikler yüzünden Hollanda cemaati genel bir gerileme içerisine girmiştir. Yahudiler'in Hollandalılar ile ilişkileri daima olumlu olmuştur. (125) **Antisemitizm** oldukça düşük düzeydedir. (126)

10 Mayıs 1940'ta Naziler Hollanda'yı işgal ettikleri zaman ülkede 80.000'i Amsterdam'da yaşayan 140.000 Yahudi vardı. İşgal başlayınca, Ari kanı taşımayanlar işlerinden oldular. Yargıtay Başkanı **Lodewijk Visser** de bir Yahudi olduğundan, nasibini alan ilklerdendi. 107.000 Hollanda Yahudisi'nin sonu; Auschwitz, Sobibor ve diğer ölüm kamplarında bitti. 16.000'i ise kaçıp saklanmayı başardı. Avrupa ülkeleri arasında en çok Yahudi'yi saklayabilmiş bir ulus olan Hollandalılar, bunun gururunu günümüze dek taşımaktadırlar.

Tüm bu tarihçenin kanıtları Amsterdam'daki "**Joods Historich Museum**"da bulunmaktadır. Bu müze, 1930'da kurulmuş ve 1987'de 1670 yapımı Aşkenaz Sinagogu kompleksi içine taşınmıştır. Bu kompleksin içinde değişik mimari karakter ifadeleri içeren dört ayrı sinagog bulunmaktadır.

1997'deki bir araştırma, bütün Hollanda'da yaşayan 25.000 kadar Yahudi'nin ancak üçte birinin dinlerinin bilincini taşıdığını ve Yahudi kimliklerine sahip çıktıklarını ortaya koymuştur. (127)

41- HONG KONG

Hong Kong'a ilk Yahudiler, 19. yüzyılın ortalarında geldiler. 1930'larda Hong Kong'a gelen Avrupalı Yahudiler, Japonya'nın istila olasılığının güçlenmesi üzerine buradan ayrıldılar. Nitekim Japonlar'ın bu koloniyi istila etmesi üzerine, Yahudi Cemaati'nin yaşamı durdu ve Yahudiler enterne edildi. Savaş'tan sonra geri-

ye kalan Yahudiler'in çoğu Hong Kong'dan göç ettiler. Fakat Çin'de Komünistler iktidara gelince burada yaşayan Yahudiler koloniye yerleştiler. Bu durumda Hong Kong'da yaşayan Yahudiler'in çoğu Hong Konglu Büyük Britanya vatan-daşı olmayıp, vatanlarının dışında kalmış olan ve iş hayatı ile ilgili kişilerdir.

Hong Kong'da 1991'de 700 Yahudi yaşamaktaydı. Dinsel hayat, **Ohel Leah Sinagogu** çevresinde yoğunlaşmıştır. Adı geçen sinagogun yönetim kurulu WJC'ye bağlıdır. Dinsel uygulamalar **Aşkenazi** geleneklerine göre yapılır ve bir haham vardır.

Cemaat mensupları değişik geleneksel kökenlerden türemiştir. Cemaat'te pazar günleri İbranice dersleri verilir ve bir sosyal demek mevcuttur. "Hong Kong Jewish Chronicle" gazetesi senede bir kez yayınlanır. Kolonide 1991'de 700 kadar Yahudi bulunmaktaydı. **Yahudi Gönüllüler Derneği**, hayır işleri ile ilgilenir. Hong Kong kolonisi İngiltere tarafından Çin'e 1997'de iade edilmiştir. İngiltere ve Çin arasındaki anlaşma gereğince, Hong Kong'un kendi iç işlerini yönetme hakkına sahip olmasına karşın, Hong Konglu Yahudiler'in geleceği belirsizdir. (128)

42- IRAK

En eski Diaspora cemaati olan Irak Yahudi Cemaati; M.Ö. 586'da **Babilli-ler'in Yehuda Devleti**'ni mağlup ederek, buradaki Yahudiler'in bir kısmını Babil'e götürmeleri üzerine oluşmuştur. M.Ö. 538'de Babil'in işgal edilmesi üzerine; Yahudiler'in sürgünden Eretz Yisrael'e dönmesine izin verilmişti. Fakat bir kısım Yahudi ülkede kaldı. M.S. 2.yüzyıldan sonra oluşturulan Diaspora'daki dinsel konseyin yönlendirmesi ile ilgilenen din bilginleri, yüzyıllarca Yahudi şeriatını tartıştılar. Bu tartışmaların sonucunda **Babil Talmudu** yazıya dökülmüş oldu. M.S. 2. yüzyıla dek Irak Yahudi Cemaati, Yahudi dünyasının en büyük alimlerini yetiştirdi. (129)

Önce tarımla uğraşan Yahudiler; 7. yüzyılda **Araplar**'ın ülkeye egemen olmasıyla, ödemeye mecbur edildikleri yüklü vergiler nedeniyle tarımı bıraktılar ve yönetim değişikliklerine bağlı olarak yaşam şartları değişti; 10. yüzyılda tıp ve maliye işleriyle uğraştılar. 16. yüzyıldaki **Türk** egemenliğine kadar durumları giderek bozuldu. **Osmanlı yönetiminin** tutumu, yerel bazı zorluklar haricinde gayet olumluydu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, 1920 **İngiliz Mandası**'nın başlangıcında Irak'ta 87.500 Yahudi vardı. Bunların 50.000'i **Bağdat**'ta, 15.000'i ise **Kürt yerleşim bölgelerinde** yaşıyordu. 1930'larda artan Arap milliyetçiliği, giderek Yahudiler için dayanılmaz baskılara yol açtı. 1948'deki İsrail bağımsızlığı bunun şiddetini artırdı. (130) 1947'de Irak'taki Yahudi nüfusu 150.000 gibi yüksek bir sayıya ulaştı. 1941'de Almanya yanlısı **Raşit El Gailani**'nin isyanı esnasında 170 Yahudi öldürüldü ve birçoğu yaralandı. 1950-1951 yılları arasında Ya-

hudi Ajansı ve İsrail yönetimi ülkeden havayolu ile 113.545 Yahudi'nin İsrail'e hicretini sağladılar. 1958'de Yahudi Cemaati'nin statüsü yürürlükten kaldırıldı ve Cemaat'e ait mallar haczedildi. 1967'de Yahudiler işlerini yitirdiler ve ülke dışına göç etmeleri yasaklandı. Bir yıl sonra çoğu casuslukla suçlandı ve cezalandırıldı. (131) 1969'da bazı Yahudiler bu nedenle idam edildi. (132) Hapse atılmalar, işkenceler ve çeşitli tacizler birbirini izledi. 1970'te uluslararası infialin de etkisiyle, Yahudiler'in üzerlerindeki baskı kısmen azaltıldı ve bir kısım Yahudi'nin göç etmesine izin verildi. Yahudiler'in bir kısmı da kuzey sınırından İran'a kaçtılar. 1980'de Irak'ta ancak 320-330 kadar Yahudi kalmıştı. (133) 1981'de İsrail, Irak'taki nükleer reaktörü bombaladı. (134) 1991'de Irak'taki Yahudi Cemaati'nin mevcudu 200 olarak tahmin edilmekteydi. Cemaat, daha çok yaşlılardan oluşmaktadır. Bağdat'ta bir sinagog faaldir ve tek cemaat örgütü **Sinagog Komitesi**'dir. Körfez Savaşı sırasında Başkan **Saddam Hüseyin**'in yoğun anti-siyonist kampanyasına rağmen, Irak'taki Yahudi Cemaati özel bir hedef görünümü arz etmemişti. (135) **Bağdat** ve **Basra** Cemaatleri liderleri yılda bir kez Saddam'la görüşebilmektedir. 1992-1994 arası ise 30 Yahudi İngiltere ve Hollanda'ya göç etmiştir. (136) 1998'deki tahminlere göre Irak'ta 100 kadar Yahudi bulunmaktaydı. (284)

43- İRAN

İran Yahudi Cemaati'nin kökleri, M.Ö. 7. ya da 5. yüzyıllara kadar gider. Yahudiler, M.S. 7. yüzyıldaki Müslüman – Arap egemenliğinden sonra, bazı özerklikler elde ettilerse de; ağır vergiler yüzünden tarımla uğraşmayı bırakmak zorunda kaldılar. Zengin bir cemaat oluşturan Yahudiler, bu özelliklerini 13. yüzyıldan itibaren egemenliğin el değiştirmesinden, 16. yüzyılda da Şii'lerin yönetimi ele geçirmesinden ötürü yitirdiler. 17. ve 19. yüzyıllarda oluşan Yahudi düşmanlığı ve katliamlara karşılık Yahudiler, 1965'te **Şah Pehlevi** zamanında özgürlüklerine kavuştular. 1948'de İran'da 95.000 Yahudi vardı; 40.000'i **Tahran**'da, 15.000'i **Şiraz**'da, 10.000'i **İsfahan**'da yaşıyordu; gerisi ise küçük köy ve kentlerde yoksulluk içindeydi. Bunların 24.000'i İsrail'e göç etti. 50'li ve 60'lı yıllarda bu göçü 30.000 kişi daha izledi. **1979 Devrimi**'nden bu yana diğer azınlıklarla beraber Yahudiler'in statüsü tamamen bozulmuş; ekonomik ve siyasal suçlardan ötürü hapis ve idam cezasına çarptırılanlar olmuştur. Bu nedenlerle 1978'de 80.000 kişiye ulaşan İran Yahudi nüfusu, çoğu İsrail'e olan yurtdışına göçlerle 1991 yılı itibarı ile 25.000'e kadar düşmüştür.

Halen İran'da yaşayan Yahudiler'in %60'ı ülkenin yerlisi olup, gerisi Irak kökenlidir. Çoğu **Tahran**'da yaşar. Cemaat yönetimi, Tahran'daki **İran Merkezi Yahudi Komitesi** tarafından temsil edilmektedir. Birkaç Yahudi okulu mevcuttur fakat öğrencilerin çoğu Yahudi değildir. Tahran'da bir Yahudi gençlik merkezi ve üç sinagog vardır. Ayrıca **İsfahan**'da da birkaç sinagog bulunmaktadır. İslam

D vrimi'nden beri Yahudiler, Yahudi okullarının dışında öğretmenlik yapmaktan ve resmi kuruluşlarda çalışmaktan men edilmişlerdir. Ancak **zımmi** konumunu kabullenmeleri koşuluyla, Yahudiler'in dinsel vecibelerini uygulamaları serbest bırakılmıştır. 1982'de Cemaat lideri, İsrail lehine casuslukla suçlanmış ve idam edilmiştir. (137)

1979'daki devrimden sonra Yahudiler'in 1 milyar USD tutarına yaklaşan mal ve m l k  kamulaştırılmıştır. Yahudiler İran Ordusu'nda görev yapabilmektedir. **İran-İrak Savaşı**'nda bunlardan ölenler olmuştur. **Humeyni**'nin ölümünden sonra İranlı Yahudiler'in sosyo-ekonomik durumlarında bazı olumlu gelişmeler gözlemlendi. Bazı Yahudiler zengin dahi oldular. Bazılarına kamulaştırılan mallarının bir kısmı geri verildi; yurtdışına göç etmeleri kısıtlanan bazı Yahudiler'e göç etme imkanı sağlandı. İran-İrak savaşında İran Ordusu'nda Yahudi askerlerin savaşması, Yahudi hastanesinde İranlı savaş yaralılarının tedavisi ve İranlı Yahudiler'in Siyonist bir Yahudi devletine karşıt görüşler belirtmesi, haklarındaki izlenimi olumlu kılmıştır. Fakat İsrail'e yakınlığı ile bilinen Yahudiler kara listeye alınmıştır. Mevcut şartlar ve Yahudi kızların Yahudi koca bulma zorluğu, g   faktörünü etkilemektedir. İran, halen dünyada **İsrail'in yok edilmesini savunan** ender ülkelerden biri olmayı söylem ve eylemleriyle sürdürmektedir. (138)

1998 yılında yapılan bir araştırmaya göre; İran'ın İsrail'e karşı gösterdiği şiddetli düşmanlığa karşın, 30.000 kadar Yahudi İran'ın çeşitli kentlerinde ve özellikle Tahran'da Müslüman vatandaşlar ile birlikte huzur içinde yaşamakta ve dinlerini uygulamaktadırlar. Tahran'da  ocuklar İbranice  ğrenmektedirler. İran Yahudi Cemaati; İsrail aleyhtarı ülkelerdeki Yahudiler'in çoğunun kaçmış ve cema-

İran'da Tutuklu Bulunan 13 Yahudi'nin Akrabaları, Nisan 2000'de Gerçekleştirilen Bir Basın Toplantısında Ağlar-ken.

atlerinin kaybolmuş olmasına ve İran Hükümeti'nin bariz İsrail düşmanlığına karşın, varlığını sürdürebilmektedir.

İran Yahudi Cemaati'ne ait 40 kadar sinagog bulunmaktadır. 1979'daki İran Devrimi'nden beri Yahudi kadınları kamusal alanlarda **İslami kurallara uygun** giyinmektedirler. Buna karşılık evlerinde ve özel toplantılarda oldukça serbesttirlenir. Katı İslami kurallar, sosyal yaşamda bazı kısıtlamalar getirdiyse de; Yahudilerin birbirlerine ve geleneklerine bağlanmasını sağlamış, kaşeruta riayet etmiştir.

Tahran'da dört Yahudi ilkokulu, dört orta okul ve iki lise bulunmaktadır. Bunlar, İran Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlıdır ve İranlı Müslüman müdürler tarafından yönetilirler. İbranice yapılan tek ders, Yahudi Cemaati'nden görevli bir kişinin verdiği din dersidir. Yüzon yataklık Yahudi Hastanesi'nde tedavi görenlerin de çoğu Müslüman'dır. Cemaat ve dini işleri yürütenler, sivillerdir. Son resmi Rabi, Tahran'ı yıllar önce terketmiştir.

Yahudiler Parlamento'da da temsil edilmekte ve Tevrat'a el basarak yemin etmektedirler. Hükümet veya resmi görevlerde erişebilecekleri en yüksek makam, parlamento üyeliğidir. Bu tür engellemelerle Yahudiler devrimden önce de karşılaşıyorlardı. Ancak Yahudiler'in karşılaştığı en büyük zorluklar, daha çok **gündelik yaşamlarıyla** ilgilidir. Pasaport çıkarma, kitap basma, mahkeme gününü tayin gibi bürokratik işlemler oldukça yavaşlatılmaktadır. İlk başlarda Yahudiler'in yurt dışına çıkmak için izin almaları çok zordu. Son zamanlardaysa, kişinin özel bir sorunu yoksa, rahatlıkla yurt dışına çıkabilir. Ancak İsrail'e bir seyahat, pasaportunun iptaline neden olabilir.

Yasal olarak kocalarının izni olmadan İran'dan çıkmaya hakları yoksa da, Yahudi kadınlar bu konuda Müslüman hemcinslerinden daha şanslıdırlar. Farangis Hassidim adlı bir Yahudi kadın, Beijing'de yer alan Uluslararası Kadın Forumu'na İran adına katılmıştır. Yahudiler, politika konuşmamaya ve İsrail'den bahsetmemeye özen göstermektedirler. (139) Ocak 2000'de İngiltere'yi ziyaret eden İran Dışişleri Bakanı; İran'da tutuklu bulunan ve idamı istenen 13 Yahudi nedeniyle, İngiliz Yahudileri'nin de bulunduğu bir topluluk tarafından protesto edildi. (255) Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, İran'dan bu Yahudiler için adil yargı rica etti. Temmuz 2000 başında İran'daki Şiraz Devrim Mahkemesi, bu Yahudiler'in 10'unu 4 ilâ 13 yıl arasında değişen hapis ve kırbaç cezasına çarptırdı. (302)

44- İRLANDA

Bu ülkeye **Aşkenazi** kökenli Yahudiler; **Hollanda, İngiltere, Orta ve Doğu Avrupa**'dan 17. ve 18. yüzyıllarda gelerek yerleştiler. 1901'de İrlanda'daki Yahudi nüfusu 3.800'e ulaşmıştı. 1991 yılı itibarı ile İrlanda'daki Yahudi Cemaati'nin nüfusu 2.000 dolaylarındaydı. Cemaat tümüyle **Aşkenazi** kökenlidir ve başkent

Dublin'de yoğunlaşmıştır. **İrlanda Yahudileri'**ni **Temsil Konseyi**, WJC'ye bağlıdır. Bir başhaham ve Bet Din mevcuttur. Konsey, "Progressive" (Gelişmeci) Yahudileri kapsamamaktadır. Dublin'de biri "**Progressive**" olan altı sinagog bulunmaktadır. Ayrıca **Cork'**da da bir **Ortodoks** sinagog mevcuttur. Başkentte dört Yahudi gündüz okulu, bir Yahudi kültür kulübü, İbranice Konuşanlar Merkezi ve Dublin Yidiş Merkezi bulunmaktadır. "Dublin Jewish News", onbeş günde bir yayınlanır. Hayır işleri bir kurulca yürütülür.

İrlanda anayasası Yahudiliği bir azınlık inancı olarak kabul eder. Katolik toplumla Yahudi Cemaati arasındaki ilişkiler iyidir ve faal bir Hristiyan ve Yahudi Derneği mevcuttur. İsrail'in Cumhurbaşkanlığını yapmış olan **Haim Herzog**, İrlanda'nın daha önceleri başhahamı olan kişinin oğludur ve gençliğinin büyük bir kısmını Dublin'de geçirmiştir. İsrail ve İrlanda arasında diplomatik ilişki mevcuttur ve İsrail'in İrlanda büyükelçisi Londra'da ikamet etmektedir. (140)

45- İNGİLTERE

İngiltere'nin en büyük kentlerinde, 12. yüzyılın ortalarında Yahudi cemaatleri bulunmaktaydı.

Yahudiler, bu dönemde özellikle ödünç para verme işinde sivrildiler. Bu asrın en zengin İngiltere Yahudisi, **Aaron of Lincoln** (1123-1180) adında bir bankerdi. Diğer bir Yahudi banker olan **Aaron of York** (1190-1265), **Henry III** döneminin en zengin Yahudisi'ydi fakat uygulanan yüksek vergilerle parası sıfırlandı. Yahudiler, 1290'da **Kral Edward I** tarafından ülkeden kovuldular fakat **Oliver Cromwell** tarafından da 1656'da tekrar İngiltere'ye kabul edildiler. (141) Bu dönemde ülkeye gelen küçük bir **Sefaradi** topluluğuna ibadet izni verildi. 17. yüzyılın ikinci yarısında **Hollanda** ve **Almanya**'dan gelen **Sefaradi** ve **Aşkenazi** göçmenlerle, İngiltere Yahudi Cemaati'nin temelleri atılmış oldu. 19. yüzyılın ortalarında İngiltere'de 300.000 kadar Yahudi vardı. (142) 1816'da da İskoçya'da **Edinburgh**'da bir Yahudi cemaati oluştu. (143) 1858'de ise ilk Yahudi parlamenterlerin de seçilmesiyle, Yahudiler tam bir emansipasyona kavuştular. 1882 ile 1905 arasında ülkeye birçok Rus Yahudisi de geldi. (1914'e kadar İngiltere'deki Yahudiler'in sayısı 250.000'i aşmıştı.) (144) Yabancılar Yasası çıkmadan evvel meydana gelen bu göçlerden sonra, 1933 arifesinde Doğu Avrupa ve Almanya'dan da Yahudi mülteciler İngiltere'ye yerleştiler. Orta Doğu'dan ve Güney Afrika'dan bu ülkeye Yahudi yerleşimi ise daha yakın bir maziye dayanır.

İngiltere'de 1991'de 330.000 kadar Yahudi bulunmaktaydı. Bunların %97'si **Aşkenazi**'dir. Sefaradiler, Savaş'tan sonra Orta Doğu'dan gelen göçmenlerden oluşur. İngiltere'de Yahudiler'in üçte ikisi **Londra**'da oturur. Ayrıca **Manchester**, **Leeds** ve **Glasgow**'da da büyük cemaatler bulunur. Münferit cemaatler, özel kuruluşlar statüsüne tabidir. Fakat **Delegeler Kurulu**, cemaatin temsilcisi olarak

devlet onayı almıştır. Özellikle sinagog topluluklarınca seçilen 450 delegayı içeren bu örgüt, 1975'te WJC'nin kurucu üyesi olmuştur. Mevcut Yahudi örgütleri arasında **Siyonist Federasyonu, B'nai B'rith, Joint ve Jewish National Fund** gibi yardım kuruluşlarına finansman sağlayan kurumlar yer alır. Başlıca dinsel kuruluş, Londra'da 1870'te kurulmuş **Birleşik Ortodoks Sinagogu**'dur. Bu kuruluş Baş Haham'ı atar ve Bet Din'i oluşturur. Mahalli cemaatler bağımsızdır fakat Baş Haham'ın yetkisini kabul ederler. Kendi Bet Din'ini oluşturmuş olan Sinagoglar Federasyonu ve Ortodoks İbrani Toplulukları Birliği, **Ortodoks'turlar**. Gelişmeci (**Progressive**) Yahudilik, **Büyük Britanya Reform Sinagogları ve Gelişmeci ve Liberal Sinagoglar Birliği** tarafından temsil edilir. Bunların ortak bir **Reform ve Liberal Hahamlar Konseyi** bulunur. **Sefaradiler**'in Bet Din'i ve kaşerut örgütleri vardır. Başlıca dinsel kuruluşları, 1657'de kurulan **İspanya ve Portekiz Yahudileri Birliği**'dir. İngiliz Yahudiliği, %85 seviyesindeki en yüksek Diaspora sinagog bağlılığı oranına sahiptir. (145) 1836'da **Commonwealth** (İngiliz Milletler Topluluğu) Yahudi temsilcilerinin toplamı 500'ü bulmaktaydı. Bugün Güney Afrika ve Avustralya bu otoriteye karşysa da, İngiltere'deki Başhaham saygı görmektedir. (146)

Oldukça gelişmiş eğitim sistemine 82 okul ve üç yatılı okul dahildir. Birleşik sinagog için rabbani eğitim **Jews College**, Sefaradiler için **Montefiore College** tarafından sağlanır. Altı **yeşiva** mevcuttur. Doktora seviyesindeki İbranice çalışmaları Oxford Üniversitesi'ne bağlıdır. Yahudilik çalışmaları ile ilgili kurslar başka üniversitelerde de yer alır. Londra'daki cemaat merkezinde Sternberg Center'de bir Yahudi müzesi vardır. Ayrıca **Yahudi İşleri Kurumu** dahil olmak üzere çeşitli yerlerde kütüphaneler bulunur. British Library'nin İbrani bölümü, dünyadaki en güzel İbranice kitaplar koleksiyonuna sahiptir. Yahudi Kitapları Haftası, Yahudi Film Festivali, her yıl tertip edilen kültürel etkinliklerdendir. **Yahudi İşleri Kurumu (IJA)**, konferanslar, sempozyumlar düzenler. **Spiro Enstitüsü ve Yakar İnceleme Merkezi** de eğitimsel hizmetler sunarlar. Belli başlı yayınlar arasında "Jewish Chronicle" (tirajı: 50.000), "Jewish Telegraph" (Manchester), "Jewish Gazette" (Leeds), "Jewish Echo" (Glasgow) ve diğer beş mecmua ve gazete bulunur. Ayrıca IJA'nın üç mecmua ve araştırma raporu, Jewish Chronicle Publications tarafından yayınlanan Yahudi Yıllığı, Yahudi Seyahat Rehberi de belirtilmelidir. Birçok örgüt ve sinagog kendi mecmualarını neşreder. Başlıca Yahudi hayır kuruluşu **Jew Care** olup, yaşlılar için bakımevleri işletir. **Norwood Foundation**, yoksul çocuklarla ilgilenir. Özürlüler için de merkezler mevcuttur.

Öte yandan Yahudiler ile ilgili tarihi eserler arasında Londra ve bazı taşra kentlerinde (özellikle **Norwich ve Lincoln**'da) bulunan getto kalıntıları ve 1190'daki Yahudi katliamının anısına muhafaza edilen ve Avrupa'daki Diaspora'nın en güzel sinagoglarından biri olan **Londra Bevis Marks Sefaradi Sinago-**

gu dahil olmak üzere birkaç tarihi sinagog da belirtilmektedir. (147)

İngiltere ender olarak ayırımıcı yasalara başvurmuş olup, bu ülke Yahudi azınlığa ideale yakın bir ortam sağlamıştır. Yahudiler politika, ticaret ve bilimde sivilleşmişlerdir.

1983'de **Avam Kamarası**'nda 28 Yahudi üye vardı; ayrıca 10'u babadan oğula geçen 40'tan fazla Yahudi soylusu mevcuttu. (148) Yahudi – Hristiyan ilişkileri de olumludur. Başhaham, Westminster Katolik Başpiskoposu ile beraber ülkede dalları olan **Hristiyan ve Yahudi Konseyi** çerçevesinde görüşmeler yapar. **Antisemitizm**, aşırı sağ kanat örgütlerince işlenmektedir ve 1990'dan itibaren bir artış göstermeye başlamıştır. Özellikle özümlenme ve karışık evlilikler giderek artarak, İngiliz Yahudi Cemaati'ni eritmektedir. İngiltere ve İsrail arasında büyükelçilik düzeyinde ilişkiler vardır. İsrail ile siyasal ve ticari ilişkileri güçlendiren kuruluşlar mevcuttur. (149) (Yahudi Cemaati) Güvenlik Derneği, 1999'da 270 antisemit olayın saptandığını ve bunun önceki yıla göre arttığını belirtmiştir. (295)

46- İSKOÇYA

İskoçya'daki ilk Yahudi toplumu, 1816 yılında **Edinburgh**'da kurulmuştur. **Glasgow Yahudi Cemaati** ise bundan yedi yıl sonra kurulabilmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar bu cemaatler büyük bir gelişme gösterememiştir. Ancak yüzyılın son yıllarında Glasgow Yahudileri öne çıkmaya başlamış, ayrıca **Dundee, Aberdeen, Greenok** gibi daha küçük şehirlerde de Yahudi toplulukları oluşmaya başlamıştır.

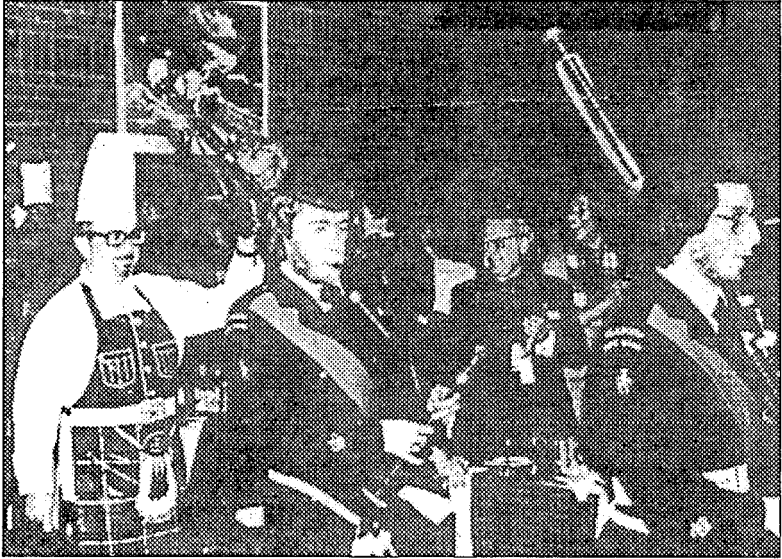
Yahudiler'in İskoçya'ya yerleşmesi ise, esasen 18'inci yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere'den daha kuzeye kayan Yahudi ailelerinin İskoçya'ya gelmesi ile gerçekleşmiştir. Buradaki ilk sinagog, 1823 yılında Glasgow'da henüz 30 Yahudi yaşarken inşa edilmiştir. Daha sonraları **Almanya ve Hollanda**'dan, zamanla da **Polonya ve Rusya** başta olmak üzere tüm **Doğu Avrupa**'dan Yahudiler yüzyılın ikinci yarısında İskoçya'ya gelmeye başladılar. Asıl amaç, ABD'ye göç ederken Atlantik'i geçmeden evvel burada bir süre kalmaktı. Ancak, ülkenin ticaret açısından olan verimliliği, insanların buraya yerleşmesinde etken oldu.

Nitekim İskoçya'daki çok sayıdaki Yahudi, ticarete öncelikle tekstil, terzilik ve çevredeki madenlerde çalışanlar için malzeme satışı dallarında başlamışlardır. Daha sonraları ise, Hamburg'daki Yahudi tekstil firmaları **Dundee**'de ofisler kurmaya başlayarak burada da bir cemaatin kurulmasına öncülük etmişlerdir.

1858 yılında Glasgow Yahudi Cemaati'nin sayısının iki yüzü aşmasıyla, ikinci sinagog da inşa edildi. Yüzyıl sonunda ise cemaat 1000 kişiyi aşmış ve sinagogların sayısı dördü aşmıştı. **Edinburgh**'daki **Park Placa**'deki sinagoga ise 1868'de bir ikincisi eklenmiştir. 1908'de yaklaşık 10.000 Yahudi gelip İskoçya'ya yerleşmiştir. İngiltere'den ve Doğu Avrupa'dan yine İskoçya'ya doğru olan göç

sonrasında da; 1912 yılında Glasgow'da artık 12.000 kişilik, Edinburgh'da ise 1.500 kişilik Yahudi toplulukları bulunmaktaydı.

1914 yılında araya I. Dünya Savaşı'nın girmesiyle; Glasgow ve Edinburgh'daki Yahudi sayısında azalmalar başgöstermeye başladı ve savaşın bulunmadığı ve büyük umutların ülkesi olan ABD'ye göçler hızlandı. Bu arada gene 20. yüzyılın başlarında Glasgow ve Edinburgh'da kurulmaya başlanan yardım kuruluşları, Yahudi cemaatlerinin fakir üyelerine yardım etmeye ve ayrıca Yidiş dilinden başka lisan bilmeyen Doğu Avrupalı göçmenlere İngilizce öğretme görevini üstlenmeye başladılar.

Glasgow'daki "Yahudi Gençlik Tugayı", Geleneksel İskoç Gaydasıyla Çalışırken.

Savaş sonrasında yavaş yavaş toparlanmaya başlayan Glasgow şehri ve buna bağlı olarak da kentin Yahudi toplumu, 1930'lu yılların başında Londra ve Manchester'den sonra Birleşik Krallığın en büyük Yahudi toplumu haline geldi. İki dünya savaşı arasındaki dönemde, Glasgow ve Edinburgh'lu Yahudi aileler, gençleri ticarete atılmak yerine okumaya teşvik etmeye başladılar. 1920'li ve 1930'lu yıllarda tıp okuyan, ya da hukukçu olan İskoçyalı Yahudiler'in sayısında patlama oldu. İskoçya Yahudileri, daha sonra sosyal ve sanatsal aktivitelerde de kendilerini göstermeye başladılar. 1920'lerde Avram Greenbaum'un ülkeye varmasıyla, Yahudi tiyatrosu İskoçya'da yerleşmeye başladı. Heykelde ise öne çıkan bir isim, 1912'de Estonya'dan göç etmiş olan Benno Schotz olup, bu kişi İngiltere Kraliçesi'nin nişanına lâyık bulunmuştur. 1914 yılında haftalık "Glasgow Jewish Evening Times" ile birlikte İskoçya'da Yahudi gazeteciliği de başlamıştır. Zevi Go-

lombok'un editörlüğünü yaptığı bu gazeteyi, 1928'de tüm İskoçya'daki Yahudiler'e ulaşan "Jewish Eco" izlemiştir. Söz konusu gazete, 1992'de kapanmış ve onun yerini "Manchester Jewish Telegraph"ın İskoçya baskısı almıştır.

Günümüzde İskoçya Yahudi toplumları çeşitli şehirlerdeki "**Yahudi Temsil Heyetleri**" ("Jewish Representative Councils") tarafından yönetilmektedir. Bu heyetlerin merkezi **Glasgow**'da bulunmaktadır. İskoçya Yahudi toplumunun büyük bir bölümünün bulunduğu Glasgow'da altısı **Ortodoks** ve bir tanesi de **Reformist** olmak üzere 7 tane sinagog bulunmaktadır. Bu sinagoglara bağlı olarak çalışan "eğitim merkezi", şehrin genç Yahudi nüfusuna Judaik eğitim vermektedir. Şehirdeki en eski Yahudi kurumu 1895'de Talmud Tora adıyla kurulmuş olan "**Glasgow Yahudi Eğitimi Kurulu**" ("Glasgow Board of Jewish Education")dur. Bu kurul, Yahudi okulunu yönetmenin yanı sıra, bu okula devam etmeyen çocuklar ve gençler içinde İbranice öğrenebilecekleri kurslar düzenlemektedir. Bu kurula bağlı olarak çalışan "**Glasgow Yahudi Kaynakları Merkezi**" ("Glasgow Jewish Resource Centre"), gerek kütüphanesiyle, gerekse arşivleriyle İskoçya ve dünya Yahudi toplumları hakkında araştırmacılara zengin bir koleksiyon sunmaktadır.

İskoç Yahudi toplumunda dokuz tane de gençlik kulübü bulunmaktadır. Bu derneklerin içinde en öne çıkmış olanı, 1999'da 20-30 Temmuz tarihlerinde düzenlenmiş olan **Avrupa Maccabiat Oyunları**'nda ev sahipliği yapmış olan **Glasgow Maccabi Kulübü**'dür. İskoçya'daki Yahudiler arasında her yıl düzenli olarak yapılan anketlere ve araştırmalara göre; **antisemitizmin** en düşük olduğu Avrupa ülkesi burası olarak görülmekte ve toplumun bireyleri İskoç günlük ve siyasi yaşamına entegre olarak yaşamaktadırlar. (292)

47- İSPANYA

İspanya'ya Yahudiler, Romalılar devrinde yerleşmeye başlamıştır. Ülkeyi 8. yüzyılda **Araplar**'ın fethinden sonra Yahudi kültürü gelişme gösterdi. Yahudi bilim adamları ve edebiyatçıları arasında önemli simalar öne çıktı. 1136'daki **Almo-had** istilasından sonra Yahudiliğin uygulanması yasaklandı. Ancak kuzeydeki Hristiyan kesiminde Yahudiler nispeten daha kolay bir yaşam sağlayabildiler. Yahudi filozoflarından en önemlisi olan **Maimonides**, Cordova'da 1135'te doğmuştur. 14. yüzyılın sonundan itibaren, Yahudi Cemaati katliamlara ve tacizlere maruz olarak, gerileme dönemine girdi. Yahudiler dinlerini değiştirmeye zorlandılar fakat çoğu inanışlarını gizlice sürdürdü. 1492'de Yahudiler İspanya'dan kovuldular. Bunların çoğu **Osmanlı İmparatorluğu** toprakları'na kabul edildi.

1869'da Katolik olmayanlara İspanya'da ikamet etme ve dinlerini uygulama özgürlüğü sağlandı; Yahudiler İspanya'ya yavaş yavaş geri dönmeye başladılar. 1909'da kendilerine sinagog inşa etme izni verildi. 1933'ten sonra İspanya 3.000

Orta Avrupalı Yahudi mülteci kabul etti ve Savaş sırasında ülkeden birçok Yahudi geçti. 1943'e dek İspanya konsoloslukları ülke dışındaki Yahudiler'e himaye sağladılar. Daha sonra İspanya, 2.750 Macar Yahudisi'ne koruma belgeleri vererek canlarını kurtardı.

İspanya'daki Yahudi Cemaati'nin mevcudu 1991'de 12.000 dolaylarındaydı. Cemaat özellikle Sefaradi kökenli olup; daha ziyade oldukça yeni olan göçmenlerden oluşmuştur. Bunların arasında **Orta ve Doğu Avrupa**'dan Savaş öncesi ve sonrası gelen Yahudiler, 1950'lerde gelen Faslı ve 1970'lerde ve 1980'lerde gelen **Latin Amerikalı** Yahudiler bulunmaktadır. Yahudiler'in yaşadığı başlıca kentler; **Madrid, Barcelona ve Malaga**'dır. 1968'de 1492'deki **Techir Yasası** yürürlükten kaldırıldı. 1967'de Katolik olmayan cemaatler için statü sağlayan yasa ilk kez yürürlüğe girdi. 1978'de anayasa; kilise ve devletin ayrılması dahil, dini özgürlüğü ilan etti. **İspanya Yahudi Cemaatleri Federasyonu** WJC'ye bağlıdır. Barcelona'da iki sinagog bulunmaktadır. Biri **Sefaradi** diğeri de **Aşkenazi** olan bu sinagoglar, Techir'den sonra ilk açılan sinagoglardır. Madrid'de ve diğer merkezi yerlerde modern sinagoglar bulunur. Barselona, Madrid ve Malaga'da oturan hahamlar vardır. İspanya'da iki Yahudi okulu (birisi Madrid'de) vardır. Cemaat merkezleri: **Madrid, Barcelona, Valencia, Palma de Majorca, Alicante, Malaga, Marbella, Seville, Ceuta, Mellila, Santa Cruz de Tenerife ve Las Palmas**'ta-dır. **Arias-Montana Kurumu**, Sefaradi Yahudi Tarihi hakkında mükemmel bir kütüphaneye sahiptir. **İspanya Yahudi Cemaatleri Federasyonu**, "Hakesher" adlı bir bülten yayınlar. İspanya'da Ortaçağ'a ait dünyanın en nefis mimari eserlerine rastlamak olanağı vardır. Bunların arasında "Juderia"lar (Yahudi mahalleleri) de vardır. **Katalonya'daki eski Geron Yahudi Cemaati**, 13. yüzyılında

Cordoba'da Ünlü Yahudi Düşünürü Maimonides'in (1138-1204) Anısına 1964'te Dikilen Heykel

İspanya Başbakanı Felipe Gonzales (soldan üçüncü), Kudüs'te İsrail cumhurbaşkanı Herzog'un Yahudiler'in İspanya'dan Kovuluşunun 500'üncü Yılı Münasebetiyle Verdiği Söylevi Dinlerken.

Nahmanides tarafından yönlendirilen Kabalist okulu ile meşhur olup, restorasyona tabi tutulmuştur. Ortaçağ İspanya Yahudiliği'nin merkezi olan **Toledo, Transito Sinagogu** ve buna bağlı **Sefaradi Müzesi** gibi çarpıcı antika değerlere sahiptir. "Juderia"sı; diğer birkaç sinagogu, bir mezarlığı ve birçok özgün evi kapsar. **Cordova'nın** 14. yüzyıldan kalma sinagogu, **Maimonides'in** 850. Doğum yılına isabet eden 1985'te restore edilmiştir. (150)

İspanya'da kısa süre içinde güçlü bir Yahudi cemaati oluşturulmuştur. 1936'da patlayan iç savaşta Yahudi karşıtı akımlar cereyan ettiyse de, **General Franco'nun** Yahudi mültecileri kabul etmesi ve daha sonraki yasal düzenlemelerle, günümüzde antisemitizm düşük düzeye inmiştir. Ancak ülkede sağ kanada mensup gruplar mevcuttur. (151), (152) İspanya, İsrail'le 1986'da diplomatik münasebet kurmuştur. Olumlu ticari ve kültürel ilişkiler mevcuttur. (153)

1995 yılı başlarında yapılan bir söyleşiye göre; Madrid'de bulunan 1.000 kadar Yahudi ailesinin (ve aynı zamanda İspanya'da Yahudiler'in) tümünün yaklaşık olarak yarısı **Arjantin'den** gelmiş olup; Cemaat asimilasyon oranı yüksek ve "tepkisiz" bir toplum görünümüne sahiptir. "**Ezra**" adlı bir hayır kuruluşu, ayrıca **B'nai Brit, Wizo, Hebraica** gibi kuruluşlar da mevcuttur. Tüm İspanya'da Yahudi kökenli çok sayıda insan olmakla beraber, bu kişiler kimliklerini bilmemektedir. Yahudiler'in sürgününün 500. yılında **Kral Juan Carlos; 31 Mart 1992'de** Madrid Sinagogu'ndaki törene birçok bakanla birlikte katılmış ve bir konuşma yapmıştır.

48- İSVEÇ

Bu ülkedeki Yahudi topluluğunun mazisi 18. yüzyıla dayanır. Yahudiler, İsveç'te vatandaşlık haklarına ancak 19. yüzyılda kavuşabildiler. Daha sonra **Polonya ve Rusya'dan** da birçok Yahudi sığınmacı İsveç'e geldi. 1939'de savaşın patlaması üzerine İsveç, **Norveçli ve Danimarkalı** Yahudiler'e bir barınak oldu. 200.000'den fazla Yahudi savaş esnasında ve sonrasında bu ülkede sığınacak bir yer buldular. **Raul Wallenberg ve Kont Folke Bernadotte'nin** kurtarma çabaları, sayısız Yahudi'nin canının kurtulmasını sağladı. Savaş sonrası ülkeye gelen Yahudi göçleri arasında ise 1956 ayaklanmasından sonra gelen Macar Yahudileri ve antisemitizmin zorladığı Polonyalı Yahudiler bulunmaktadır.

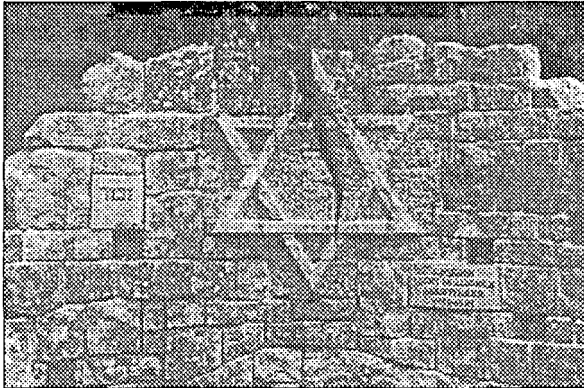
İsveç Yahudi Cemaati, **Aşkenazi'dir** ve **Stockholm'de** yoğunlaşmıştır. İsveç'teki Yahudiler'in yarısından fazlası, Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen mülteciler olup, bunlar ülkede savaş yıllarından beri bulunmaktadır. Yahudi Cemaati'ne özel bir hayır kuruluşu olarak bakılmaktadır. Fakat devlet ancak medeni nikahı kabul etmektedir. Ülkedeki diğer Yahudiler, **Göteborg ve Malmö** gibi kentlerde oturmaktadırlar. **İsveç Yahudi Cemaatleri Konseyi, WJC'ye** bağlıdır. Stockholm, Malmö ve Göteborg'un kendi cemaat kuruluşları bulunur. 1991'de İsveç'te 16.000 kadar Yahudi bulunmaktaydı. 27 kadar Yahudi örgütü ve birkaç ka-

dın ve gençlik grubu da mevcuttur.

Stockholm'da iki **Ortodoks**, bir **Conservative** sinagog ve iki haham vardır. Gothenburg'da iki, Malmö'de bir sinagog bulunur. Başkentte iki Yahudi okulu, bir Yahudi kütüphanesi ve 200 yıllık bir arşiv mevcuttur. Ayrıca bir İbranice merkezi ve **Yidişçe** etkinlikler vardır. "Judisk Kronika" ayda iki kez basılır. Stockholm'da bir Yahudi dispanseriyle, yaşlılar için bir ev de vardır. İsveç'teki Yahudiler'in durumu oldukça olumludur ve Yahudi olmayan toplumla münasebetleri vardır. (154) İsveç'teki Yahudiler'in aşırı özümlemeleri dikkat konusudur. (155)

49- İSVİÇRE

Bu ülkeye Yahudiler, 13. yüzyılda yerleşmeye başladılar fakat tacizlerle karşılaştılar ve ülkeden ihraç edildiler. Yahudiler, 1866'da vatandaşlık haklarına tamamen kavuştular. 1897'de ilk **Siyonist Kongre**, Basel'de yapıldı. Holokost süresince İsveçre 23.000 kadar Yahudi'ye barınak olduysa da, 10.000 kadar Yahudi'nin iltica talebi reddedildi. İsveçre'deki Yahudiler'in çoğu Aşkenazi kökenlidir. Buna ek olarak, Savaş'tan sonra Arap aleminden ülkeye göç eden Yahudiler'den oluşan **Sefaradi** bir topluluk meydana gelmiştir. 1991'de İsveçre'de 18.300 kadar Yahudi vardı, 18 cemaat mevcuttu ve en büyükleri **Zürih**, **Cenevre** ve **Basel**'deydi. Cemaatler, gönüllü örgütler olarak tanımlanmaktadır. Şehita (dine uygun hayvan kesimi) yasaktır fakat kaşer et ithal edilmektedir. **İsveçre Yahudi Cemaati**, WJC'nin üyelerindendir. Ayrıca Siyonist Federasyonu ve Cenevre'de Jewish Agency'nin Avrupa'daki merkez bürosu bulunmaktadır. Ülkede genel bir başhahamlık kurumu yoktur. Basel, Cenevre ve Zürich'in kendi başhahamları vardır. Zürich'in üç **Ortodoks** ve bir **Liberal** sinagogu; Cenevre'nin **Ortodoks**, **Sefaradi** ve **Liberal** olmak üzere üç sinagogu; Basel'in iki **Ortodoks** sinagogu vardır. Diğer başlıca merkezlerde de sinagoglar bulunur. Zürich'te iki Yahudi gündüz okulu ve

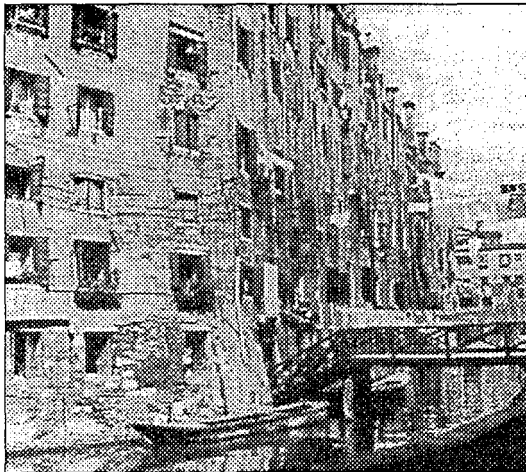

İsveçre'deki Berne Kenti'ndeki Yahudi Mezarlığı'ndaki Holokost Kurbanları Anısına Dikilen Anıt.

Lucerne'nin yakınlarında bir **yeşiva** bulunur. **Zürih Yahudi Cemaati**'nin muntazam bir kütüphanesi, **Basel**'in de Yahudi müzesi vardır. Cemaat'in iki adet haftalık ve bir adet aylık gazetesi vardır. **Yahudi Hayır İşleri Örgütü**'nün yaşlılar için evi ve mülteciler için barınağı vardır. Yahudiler'in 17. yüzyılda yerleştiği **Lengnau** ve **Endlingen** köylerindeki sinagoglar tarihi değer taşırlar: **Cenevre**'de **WJC**, **AJDC**, **HIAS**, **OSE** gibi uluslararası Yahudi kuruluşlarının büroları ve **ICJW**'nin (Uluslararası Yahudi Kadınlar Konseyi) merkez bürosu bulunur. Cemaat'in **İsrail**'le sıkı ilişkileri vardır. **İsrail** ve **İsviçre** arasında bir dostluk kurumu da bulunmaktadır. Ülkede bariz bir antisemitizm mevcut değildir. (156) Ancak yüksek oranda karışık evliliklere rastlanmaktadır. Bununla beraber Ekim 1999'da **İsviçre**'de yapılan Federal Parlamento seçimlerinde aşırı sağcı **İsviçre Halk Partisi (SVP)**'nin %23'lük oya ulaşması, liberal çevrelerde endişe ile karşılanmıştır. (286)

50- İTALYA

İtalya, **Batı Avrupa**'daki en eski Yahudi cemaatini barındırmaktadır. Bu ülkeye Yahudiler'in yerleşmesi, **M.Ö. 2. yüzyıla** dek uzanır. 15. yüzyılda güney **İtalya**'nın bir kısmının **İspanya** tarafından fethedilmesi üzerine, Yahudiler **Sicilya** ve **Napoli**'den kovuldular. 16. yüzyılda **Papalığın** yayınlamış olduğu bir emirname uyarınca, Yahudiler **getolarda** yaşamaya başladılar. **Roma**'nın doğusundaki **Jermoneta**'daki Ortaçağ'dan kalma sinagog, 1555'te Yahudiler kentten çıkarıldıklarında terk edilmişti. **Napoleon**'un yönetimi altında Yahudiler **emansipasyonu** yaşadılar **Garibaldi**'nin 1870'te **Roma**'ya girmesiyle biraraber, Yahudiler için yeni bir yaşam anlayışı doğdu. **Tiber nehri** kenarındaki geto temizlendi. Neo-klasik **İtalyan**

Venedik'te Yahudilerin 1516'da Yahtlandıkları İlk "Getto" Örneği Mahalle.

stilindeki sinagog, özgür ve saygın topluluğa hizmet vermesi için 1904'te açıldı. (277) İtalyan Krallığı'nda ilk seçilen Yahudi parlamenter **Isaac Arlom** (1829-1900) idi. 1906'da ve 1909-1910'da Başbakanlık yapan **Sidney Sonnino** ve 1909'da Başbakan olan **Luigi Luzzatti** (1884-1927) de Yahudiydiler...

Roma Sinagogu'nda Bir Evlenmenin Kayda Geçirilmesi.

Öte yandan, faşist lider **Benito Mussolini**, 1938'de Hitler ile birlik olana dek antisemit bir davranışta bulunmadı. Bu tarihte birçok Yahudi İtalya'yı terk etti. 1943'te Almanya İtalya'yı işgal etti. Auschwitz kampına gönderilen 8360 Yahudi'nin 7749'u öldürüldü. Savaş'tan sonra, İtalya birçok göçmene kucak açtı. 1991 yılı itibarıyla İtalya'da çoğu **Sefaradi** olan 34.500 kadar Yahudi yaşamaktaydı. Başlıca Yahudi yerleşim merkezleri: **Roma, Milano, Torino, Floransa ve Leghorn**'dur. Cemaati temsil eden "**Union delle Comunita Israelitiche Italiane**", aynı zamanda WJC'nin kurucularındandır. Devlet karşısında Yahudilik diğer dinlerle eşit bir statüye sahiptir. İtalya Yahudi Cemaati'nin bir başhahamı ve Rabinik bir konseyi olup, her ikincil cemaat kendi dinsel hizmetlerinden sorumludur. Sinagogların çoğu, Sefaradi geleneğine bağlıdır. Floransa, Cenova, Leghorn, Milano ve Trieste'deki cemaatlerin çocuk yuvaları ve ilkokulları vardır. Milano, Roma ve Torino'da Yahudi orta öğrenim okulları; Roma, Milano, Torino ve Napoli'de de ileri İbranice kursları bulunur. Roma'daki Yahudi çocuklarının yaklaşık olarak üçte ikisi Yahudi okullarına gitmektedir. **Roma, Casela, Monferrato ve Venedik**'te Yahudi müzeleri; Milano, Roma ve Floransa'da kütüphane ve arşiv imkanları mevcuttur. Günlük ve haftalık bir yayın organı bulunmamaktadır. Ancak Milano, Torino ve Roma'da aylık bir bülten yayınlanır. Roma'da bir Yahudi hastanesi ve birkaç yerel cemaatin de yaşlılar için evleri mevcuttur. Eski Venedik getosunun karşısında beş sinagog bulunmuştur. Doğu Avrupa'nın en eski Yahudi anıtları Roma'daki mezarlardır. Roma'daki forum meydanında bulunan **Titus Kemer**i,

Roma'nın M.S. 70'te Yahudileri yenmesinin anısını yaşatır. İtalya Yahudi Cemaati'nin eski bir tarihçesi vardır ve iyi örgütlenmiştir. Yahudiler; ticarete, serbest mesleklerde, akademik yaşamda önemli konumlara sahiptirler ve ülkenin tanınmış yazarları arasındadırlar. 1986'da Papa'nın **Roma Sinagogu**'nu ziyaret etmesiyle, Yahudi-Katolik ilişkilerinde önemli bir olay yaşanmıştır. 1982'de Lübnan Savaşı döneminde **antisemit** tepkiler oluşmuştur. Roma'nın Büyük Sinagogu'na yapılan saldırı, bu türden hadiselerin en önemlilerindendir. Neo Faşist "Movimento Social Italiano" Partisi, seçmenlerin %5'ince desteklenmektedir. (150) Mayıs 1994'te ise **Berlusconi** hükümetinde faşistlere yer verilmesi, İtalya Yahudi Cemaati'ni tedirgin etmiştir.

İtalya'da karışık evliliklerin oranı %40 dolaylarındadır. Milano'daki Yahudiler'in arasında **Arap** ülkelerinden gelen Yahudiler de vardır; bunların ayrı sinagogları bulunmamaktadır. Ancak İtalya'da **Reform** ve **Consevative** cemaatler de bulunmaktadır; Roma Sinagogu'na yapılan saldırı, 1985'te "Achille Lauro" Transatlantiğin'in Filistinli teröristler tarafından kaçırılması, El-Al'in Roma Havaalanı'ndaki bürosunun teröristler tarafından basılması, bu münasebetleri etkilemiştir. Özellikle Hristiyanlar için kutsal olan yerleri ziyaret için İsrail'i ziyaret eden İtalyan turistlerin sayısında artış görülmektedir. (161)

51- JAMAYKA

1665'deki İngiliz işgalinden evvel Jamayka'da **Maranos**'ların yaşadığı bildirilmiş, daha sonraları **Sefaradi** Yahudiler ülkeye gelmiştir. Jamayka'nın **Aşkenezî** nüfusu ise, İngiltere'den 18. yüzyılda gelen Yahudiler'den oluşmuştur. İki cemaat 1921'de birleşti. Jamayka'nın bağımsızlığını izleyen yıllarda birçok Yahudi, Jamayka'nın Küba'nın yöntemini izleyeceğinden kaygılanarak, ülkeyi terk etti. WJC'ye bağlı olan **United Congregation of Israelites**, dinsel ve diğer cemaat konularıyla ilgilenir. Kültürel etkinlikler, Yahudi Enstitüsü, B'nai Brith ve WIZO grubu tarafından yönetilir. 1969'da Jamayka'da 600 Yahudi vardı.

1991 yılı itibarıyla Jamayka'da 800 Yahudi bulunmaktaydı. Geçmiş 150 yıl boyunca herhangi bir antisemit olayın kaydına rastlanmamış olup; Yahudiler Jamayka yaşamında önemli konumlara gelmişlerdir. Jamayka'nın İsrail ile diplomatik ilişkileri vardır. (162)

JAPONYA

Bu ülkeye **Rusya** ve **Polonya**'dan 1861'de yerleşen Yahudiler oldu. Bunları **Irak**'tan gelen tüccarlar izledi. 1938'da Rusya, **Almanya** ve **Çin**'den de göçmenler gelmiştir. 2. Dünya Savaşı esnasında Japonya'daki Yahudiler taciz edilmedi. Japonya'da 1991'de 700 dolaylarında Yahudi bulunmaktaydı. Diğer bütün yabancılar gibi Yahudiler "**alien**" (yabancı) olarak kabul edilmekte olup, dolayısıyla

la Japon vatandaşlığına sahip değildirler. Japonya'daki **ABD askeri birliklerin-** **de** 200-300 kadar Yahudi hizmet vermektedir. Yahudi Cemaati, Japonya'da "özel ve gönüllü bir örgüt" olarak tanımlanmaktadır. Yahudi Cemaati'nin eğilimi daha çok **Conservative** ve **Reform** ağırlıklıdır. **Tokyo**'da pazar okulu olanağını da sağlayan bir sinagog mevcuttur. Japonya'nın İsrail ile diplomatik ilişkisi mevcuttur. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler her zaman soğuk bir görünüm arz etmiştir. Japonya Yahudi Cemaati'nin ve WJC'nin girişimlerine rağmen, Arap ülkelerinin İsrail'i boykotuna **Japon Şirketleri** de katılmayı sürdürmüştü; Japonya bu tutumunu, **Körfez Savaşı**'nda İsrail'i Orta Doğu'da ticaret yapılmayacak ülkeler listesine dahil ederek ve İsrail'e Körfez Savaşı'nda uğramış olduğu zararlar ile ilgili olarak herhangi bir katkıda bulunmaya yanaşmayarak sürdürmüştür. Japonya'daki Yahudi Cemaati özerk bir görünüm arz etmektedir. Son zamanlarda **antisemit** kitaplar ortaya çıkmış, **Masami Uno**'nun bu tür bir kitabı 1988-1991 arası bir milyon adet satmıştır! 1990'da Holokost'u inkar eden bir kitap da yayınlanmıştır. 1995 yılı başlarında Japonya'da yayınlanan 200.000 tirajlı "Marco Polo" dergisinin Holokost'u inkar eden bir yazısı çeşitli tepkiler doğurdu. (164) Ortadoğu'daki barış süreciyle beraber ve Arap boykotunun yumuşamasıyla, İsrail'in Japonya'ya ihracatı katlandı ve 1995'in yarısında 635 milyon USD seviyesine ulaştı. (165)

Japonya'da "**Makuya**" adında ve İbranice "Ohel Moed" (Tanrı ile insanoğlu arasındaki buluşma noktası – Çıkış:29) anlamına gelen, 1948'de kurulmuş, erken İbrani Hristiyanlığı ilkelerine bağlı, İsrail Devleti'nin Yahudi kuruluşunu Biblik kehanetlerin gerçekleşmesi olarak gören bir **tarikat** da bulunmaktadır. Yüzlerce Makuya, hac amacıyla İsrail'e gelmiş, ayrıca Makuya öğrencileri kibutslarda çalışmıştır. Bu kişiler, İsrail ile Japonya arasındaki kültürel ve sosyal ilişkilerin gelişmesine de katkıda bulunmaktadır. (166)

53- KANADA

Kanada'daki ilk toplu Yahudi yerleşimi, 1768'de **Montreal**'de olmuştur. En eski sinagogun tarihçesi, 1759'a gitmektedir. 1867'de Kanada Dominyonu kurulduğunda, Yahudi nüfusu 1.000 civarındaydı. (Yahudiler, 1832'de tüm vatandaşlık haklarına kavuşmuşlardı.) Çeşitli ülkelerden gelmekle beraber, Kanada Yahudi topluluğunun temelini ABD'de olduğu gibi Doğu Avrupa göçmenleri oluşturmaktadır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Rusya'daki pogromlar nedeniyle bu ülkeden de Kanada'ya göç hızlandı. 1921'de 9 milyonluk nüfus içinde Yahudiler'in sayısı 126.000'e ulaştı. Yahudiler, 1890'larda Batı Kanada'da 100.000 dönümlük araziye ekmektedirler. 1930 – 1947 arası ülkeye göç sınırlandırıldı. Ülkeye göç 1950'lerde arttı ve çeşitli ülkelerden mülteciler kabul edildi. (167) Ülkedeki Yahudiler'in çoğu **Aşkenazi**'dir. Fakat **Fas** kökenli ve Fransızca konuşan **Sefaradi** Yahudiler de mevcuttur.

Kanada Yahudi Cemaati'nin başlıca yönetim organı WJC'ye bağlı **Kanada Yahudi Kongresi**'dir. **Toronto**'da 35 **Ortodoks**, 8 **Muhafazakar**, 4 **Reform** ve 3 **Sefaradi** sinagog mevcuttur. **Montreal**'deki durum da buna benzer. Ayrıca Kanada'daki en eski Yahudi Cemaati'ne ait ünlü Sefaradi **Sheerit Israel Sinagogu** da buradadır.

Toronto ve Montreal'de 12 Yahudi okulu ve 2 **yeşiva** vardır. Cemaat'in yayımlanan yaklaşık olarak 20 dergisi vardır. En önemlisi, 55.000 adetlik tirajı olan "Canadian Jewish News"adındaki haftalık dergidir. **Edmonton** ve **Calgary**'de yayımlanan aylık dergiler ve İngilizce, Fransızca ve Yidişçe yayımlanan gazeteler vardır.

Toplumsal dayanışma örgütleri kapsamı dahilinde; Montreal'de 4 Yahudi hastanesi ve bir yaşlılar evi, Toronto'da bir hastane, bir dispanser ve bir yaşlılar evi bulunmaktadır. Montreal ve Toronto'da Holokost müzeleri, başlıca Yahudi yerleşim merkezlerinde birkaç kitapevi ve kütüphane vardır. Montreal'deki **Yahudi Halk Kütüphanesi** görkemli ve Amerika'da birinci sırada yer alan bir kurumdur.

Son yıllarda ülkede bazı Neo-Nazi eylemlerine ve **antisemitizme** rastlanmıştır; bu, ülkedeki Yahudi Cemaati'nin yaşamını pek etkilememiştir. Kanadalı Yahudiler'in 1991'de nüfusu 325.000 olup, toplam ülke nüfusunun %1.5'ini aşmaktaydı. Bu ülkedeki Yahudiler; edebi ve akademik yaşamda, ekonomide, serbest mesleklerde ve hizmetlerde ileri konumdadırlar (168) Örneğin **Louis Rasminsky** (d.1908), Kanada Bankası guvernörlüğünü yapan ünlü bir ekonomistti. **David Louis** (d. 1909), önemli bir siyasal liderdi. (169)

Kanada Yahudiliği daha çok İngiliz modeline uymakta fakat sinagog örgütleri daha çok ABD'deki dinsel örgütlerle bağlantı kurmaktadır. Kanada Yahudiliği'nin özgün niteliği, Yahudi eğitimini vurgulamasıdır. Örneğin 1982'de Toronto'daki İbrani Okullar Birliği, bünyesinde 3000 kadar öğrenci bulundurmaktaydı. (170)

54- KAZAKİSTAN

BDT'ye dahil müstakil bir cumhuriyet haline gelen Kazakistan'ın SSCB'ne dahil olduğu 1979'da ülkede 23.500, 1989'da da 19.900 Yahudi vardı. 1990'da 2109, 1991'de de 1925 Yahudi göç etti. Göçlerin yarısı **Alma-Ata**'dan oldu. Cemaat çok özümlemmiştir. 1989'da Yahudi annelerden doğan çocukların %47'sinin babaları Yahudi değildi. Son yıllarda Kazakistan'da bazı başarılı Yahudi işadamları görülmüştür. **Alma Ata**'da **Jewish Agency** etkinlik göstermektedir. (171)

Kazakistan'ın Sovyet yönetiminden çıktığı 1991'den bu yana meydana gelen tüm değişikliklere karşın; Kazakistan Yahudileri yeni bir döneme girmişlerdir. Nitekim Cumhurbaşkanı **Nursultan Nazarbayev**, **Alma Ata**'daki yeni sinagogun temel atma törenine katılmıştır. 1998'de tamamlanmış olan bu projede; ülkenin merkez sinagogu, mikve, cemaat büroları yer alıyordu. Diğer bir proje de; müze,

kütüphane, sınıflar, sosyal bina, kaşer mutfak ve kaşer bir dükkanın yer alacağı bir cemaat merkezinin inşa edilmesini hedefliyordu. Bu merkez, **Haham Menachem Scheerson**'un adını taşıyacaktı. Adı geçen kişi, Ukranya'nın bir kentinde 1939 yılına kadar başhaham olarak görev yapmış ve Orta Asya'ya kaçmak veya göç etmek zorunda bırakılan diğer binlerce Sovyet Yahudisi gibi, Kazakistan'a sürgün edilmiştir. Schneerson'un mezarı, kent mezarlığının kısmen restore edilmiş bir köşesinde bulunmaktadır.

1997'de Alma Ata hahamı olan genç **Yeshaya Cohen** sayesinde, yıllarca dini kimliklerini gizlice korumaya çalışan ve eğitimleri zayıflayan Yahudiler'in gelenekleri yeniden canlanmaya başlamış ve Komünist rejim altında yok olmaya doğru giden Yahudi Cemaati, hükümetin yardımı ile yeniden yapılanmaya başlamıştır. (172)

55- KENYA

Bu ülkeye ilk Yahudi yerleşimciler, 1903'te geldiler ve 1904'te **Nairobi**'de bir cemaat oluştu. 1945'te Avrupa'dan bir Yahudi göçüne şahit olundu. Sosyal ve dini yaşam **Nairobi İbrani Birliği**'nin çevresinde yoğunlaşmış olup; bu birlik WJC'ye bağlıdır. İsrail ve Kenya arasındaki ilişkiler iyidir. Kenya, İsrail'e 1976'daki Entebbe Baskını'nda yardımcı olmuştu. Yahudiler, Kenya'nın özellikle ekonomik yaşamında etkili olmuşlardır. 1991'de Kenya'da 300 kadar Yahudi vardı.

56- KOLOMBİYA

Bu ülkeye göç, ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra **Sefaradi** Yahudiler'in Kolombiya'ya iltica etmesiyle başladı. Fakat 1934-1945 yılları arasında ülkeye Yahudi göçü yasaklandı.

Halen ülkede 7.000 dolaylarında Yahudi bulunmaktadır ve çoğu başkent **Bogota**'da yaşamaktadır. "**Confederacion de Asociaciones Judias de Colombia**", WJC'ye bağlıdır. Almanca konuşan Yahudiler'in ve Sefaradi Yahudiler'in kendi örgütleri bulunmaktadır. İsrail'in Kolombiya ile karşılıklı büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişkisi mevcuttur. (176)

57- KOSTA RİKA

Ülkede mevcut bulunan 2.500 kişi dolaylarındaki Yahudi Cemaati, iki dünya savaşı esnasında **Türkiye** ve **Polonya**'dan, daha sonra da **Avusturya** ve **Almanya**'dan göç eden Yahudiler'den kaynaklanmıştır. Yahudiler'in çoğu, Polonyalı **Aşkenaziler**'dir ve başkentte otururlar. İkinci Dünya Savaşı'ndan evvel ve sonra kısıtlanan Yahudi hakları iade edilmiştir. "**Centro Israelita Sionista de Costa Rica**" WJC'ye bağlıdır.

San Jose'de bir sinagog, bir Yahudi okulu ve bir Yahudi spor merkezi bulunmaktadır. Hayır işleri, Yahudi Kadınları Hayır Kuruluşları Birliği'nce yürütülmektedir. Ülkede İspanyolca "Hayom" adlı bir cemaat gazetesi yayımlanmaktadır. İsrail'in Kosta Rika ile olumlu diplomatik münasebetleri bulunmaktadır. (177)

58- KÜBA

Ülkeye en yoğun yerleşim, 19. yüzyılın sonlarında Küba'nın bağımsızlığına kavuşmasıyla başlamıştır. 20. yüzyılın başlarında **Suriye** ve **Türkiye**'den Küba'ya 5.700 **Sefaradi** Yahudi gelmiştir. (178) ABD'ye Avrupa'dan göç eden **Aşkenaz** Yahudileri, göç kısıtlamaları nedeniyle 1920'lerde bu ülkede birikmiştir. Nazi Avrupası'ndan 1933-1944 arasında gelen binlerce göçmenden, kısıtlamalara rağmen ülkeye gelebilenler; Küba'daki Yahudi nüfusunun artmasına sebep olmuştur. Ayrıca Savaş sonrası da daha iyi ekonomik beklentilerle göçedenler de oldu. Ancak **Fidel Castro**'nun 1959'daki darbesinden sonra ülkedeki Yahudiler'in çoğu ABD'ye göç etti. Kimi de kendi ülkelerine döndüler. (179)

1948'de ülkede bulunan 12.000 Yahudi'ye karşın, 1991'deki tahminlere göre bu sayı 1.000 dolaylarında idi. Sefaradi ve Aşkenazi kökenli Yahudiler sayı bakımından yaklaşık olarak eşittir ve çoğu **Havana**'da otururlar. **Küba Yahudi Dernekleri Koordinasyon Komitesi** WJC'ye bağlıdır. Havana'da dört sinagog mevcuttur fakat pek az kullanılmaktadırlar. Yıllarca kalıcı bir hahama sahip olmayan bu cemaate dinsel bir hoşgörü ifadesi olarak hükümet; 1985'ten itibaren dinsel uygulamalarda bulunabilmeleri amacı ile, ülkeye hahamların girmesine izin vermeye başlamıştır. Karışık evliliklerin oranı yüksektir.

1994'te Küba'da 1.200 kadar Yahudi bulunmaktaydı. Devlet Başkanı **Fidel Castro** bunlara sınırlı bir göç izni tanıyacağını açıklamıştı. (180) Havana'daki **Adath Israel** Sinagogu faaliyete geçmiştir ve son birkaç yıldır Cemaat'te dine dönüş izlenmektedir. (181) **Kanada Yahudi Kongresi**, dinsel gereksinmelerin ve Kaşerut'un sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Cemaat'in **La Casa de la Comunidad** adlı görkemli merkezi, İbranice sınıfları ve bir kütüphane içerir. Rejim antisyonistse de, antisemit değildir. İsrail'le diplomatik ilişki yoktur. (182)

Türk Yahudileri'nin Küba'ya ilk göçü, Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlamış ve 1934'lere dek sürmüştür. Genelde mali olanaklardan yoksun olan bu göçmenlere Küba'da Yahudi Cemaati destek vermiştir.

Esasen asrımızın Küba Yahudi Cemaati, 18. yüzyıl Yahudiliğinin devamını oluşturmamakta; Cemaat'in oluşumu, ülkenin İspanya işgalinden itibaren özgürlüğüne kavuştuğu 1889 yılından sonraki yıllara dayanmaktadır. Florida Yahudileri, Küba'yı özgürlüğüne kavuşturan Jose Martí'nin ve halkının en büyük destekleyicileri oldular. Genelde emekli asker ve işadamlarından oluşan **Amerika Yahudileri**, 19. yüzyılın sonlarında Küba'ya yerleştiler ve **Yahudi Cemaatleri Bir-**

liđi'ni kurdular. Bu cemaatin üyeleri, Birinci Dünya Savaşı yıllarında **Türkiye'**den Küba'ya göç eden ve çoğu mağdı olanaklardan yoksun olan göçmenlere yardımcı oldular. 1914'te de **Sefarad Yahudileri, Union Hebreá Shevet Ahim'i** (Shevet Ahim Yahudi Birliği'ni) kurdular. Bu kuruluşun Amerikalı Yahudiler'le bir ilişkisi yoktu.

1920-1921 yıllarında ABD'ye gitmek üzere çıkan Doğu Avrupalı göçmenlere karşı ABD'nin aldığı katı önlemler yüzünden, binlerce Doğu Avrupa göçmeni Küba'da yerleşti. Amerikan "Joint" örgütü'nin desteğiyle 1923 yılında kurulan "**Küba Yahudi Cemaati**", Doğu Avrupa Yahudileri'nin Havana'daki en güçlü organı oldu.

Dindar Yahudiler'in oluşturduğu "**Adas Israel**", "**Kneset Israel**", "**Ahdut Israel**" gibi kuruluşların dışında; 1935 yılında "**ORT Meslek Okulu**", 1943 yılında da "**Bnei-Brit Locası**" kuruldu.

1930 yıllarında Küba'da milliyetçiliğin radikalleşmesiyle, **antisemitizm** yayıldı. Nazi kuruluşlarınca ülke dışında maddeten desteklenen Yahudi karşıtı propaganda, ülkedeki Alman elçiliği tarafından yürütölüyordu. Avrupa'dan bindikleryi "Saint Louis" adlı gemiyle 15 Mayıs 1939'da Küba'ya varan 907 Yahudi, ülkeye giriş izin verilmediği için Orta Avrupa'ya dönmek zorunda kaldı. O zamana dek aralarında bir birlik oluşturamayan Küba Yahudileri, Küba otoritelerine karşı cemaati tek temsil yetkisi olan bir organa kavuştu.

1940 yılında ülkede laiklik esasının kabölü ve vatandaşlara dini özgürlüğün tanınmasıyla, Küba'da Yahudi varlığı yasal temellere dayanmış oluyordu.

1952 yılında 7200'ü Aşkenaz olan 12.000 kişilik Yahudiler'in %75'i başkent Havana'da, diğerleri de **Santa Clara, Matanzas** ve **Oriente**'de yerleşmişti. Küba'da genelde Yahudiler'in kurduğu mobilya, konfeksiyon, ayakkabı üretim atelyeleri, giderek ciddi fabrikalara dönüştü. 1950'lerin sonunda Yahudi işçi sınıfı ortadan kalktı.

1959'da **Fidel Castro**'nun önderliğindeki devrim, Yahudi toplumunun sol eğimli kesimince memnurlukla karşılandı ve Küba tarihinde ilk kez **Enrique Ol-tuski** adlı bir Yahudi bakan seçildi. Fakat devrim Yahudiler'in ekonomik durumlarını bozdu. Devrim hükümeti, Yahudiler'in dışarıya göçüne engel olmadı. Devrim öncesi 12.000 olan Yahudi nüfusu, 1970'te 1599'e inmişti. Son yıllarda **Meksika Yahudi Cemaati**'nin çabalarıyla Yahudiler'in **Meksika**'ya göçleri sağlandı. Bir zamanlar küçük çapına karşın beş büyük sinagogu ayakta tutmayı başaran bu toplum, 20-30 aile düzeyine inmiş olup; Meksika Yahudi Cemaati'nin kaşer yemek, erzak ve matza yardımlarıyla bayramlarını yaşatabiliyordu. 1997'de Castro rejimi, eski Kübalılar'dan ve ABD vatandaşlarından oluşan bir grubun insani amaçlarla ülkeyi ziyaretine izin verdi. Bu grup; Silver Springs, Maryland'daki Bnei Brit Örgütü'nün, fakir ve yaşlı Havana Yahudileri'ne yardım eli uzatmak için yola çıkmış üyelerinden oluşmaktaydı. (183)

59- LATVİA

Latvia, SSCB'den bağımsızlığını 1991'de kazandı. 1979'da 28.900 olan Yahudi nüfusu, 1989'da 22.900'a düşmüştür. Bunların 18.800'ü başkent **Riga**'da yaşıyordu; karışık evlilikler yüksek oranda olup, Yahudi annelerden doğan çocukların %39.7'sinin babası Yahudi değildi. Latvia'da Yahudiler'in çoğu başka SSCB cumhuriyetlerinden gelmiş olup; yeni çıkan bir yasaya göre yerli Latvialılar gibi hemen bir vatandaşlık statüsü alamamaktadırlar.

1989'da 1.588, 1990'da 3.338 (İsrail'e) Yahudi göçetti. 1991'de Riga'dan İsrail'e 1087 Yahudi göç etti. 4 Temmuz günü, Latvia'da Holokost kurbanları için bir anı günü olarak saptanmıştır. Latvia'da birçok Yahudi kuruluşu faaldir. 1992'de belirgin bir **antisemitizm** artışı gözlemlenmiştir. (184)

60- LİBYA

Bu ülkeye ilk Yahudi yerleşimi, M.Ö. 3. yüzyılda başlamıştır. Fakat 2. yüzyıl da cereyan eden bir Yahudi isyanının bastırılması üzerine, Yahudiler ülkeden tamamen kaybolmuştur. **Romalılar** geldiğinde daha önceden oluşmuş olan ve tarımla iştigal eden bu cemaat hakkında 16. yüzyıla kadar fazla bir bilgi edinilememiştir. 1492'de İspanya Yahudileri'nin techiri ve Libya'ya yerleşmesini izleyen yıllardan beri, bu ülkede Yahudiler sürekli taciz edildiler. (289) 1931'deki nüfus sayımına göre Libya'da 24.500 Yahudi bulunmaktaydı; büyük bir çoğunluğu **Trablusgarp**'taydı ve **İtalyan** uyrukluydular. (185) 1936'da **Mussolini** Yahudi karşıtı yasalar çıkardı. 1942'de Almanlar ülkeyi istila edince **Bingazi**'deki Yahudi mahallesi yağmalandı. Almanlar, Yahudiler'i çalışma ve ölüm kamplarına gönderdiler. Savaş'tan sonra da Yahudiler güvenliklerine kavuşamadılar. 1945'de 100'den fazla Yahudi öldürüldü. (186) Libya'da yaşayan 38.000 Yahudi'nin 30.000'i İsrail'e göç etti. Daha sonra da gösterilerin devam etmesi üzerine, geriye kalanların çoğu 1967 Ortadoğu Savaşı'dan sonra, diğerleri de **Kaddafi**'nin yönetimi ele geçirmesi üzerine ülkeyi terk ettiler. 1991'de Libya'da 50 kadar Yahudi kaldığı tahmin edilmekteydi. (187)

61- LİTVANYA

Bu ülkenin başkenti **Vilna**'ya Yahudiler, 14. yüzyılda geldiler. 16. yüzyıldan sonra Polonya'dan gelen **Hasidler**'in gücüyle kent, "Avrupa'nın Kudüs'ü" olarak anılmaya başlandı. (Bu ülkede yaşamış **Vilna Gaonu** ünlü bir din bilginidir.) 2. Dünya Savaşı öncesinde; ülkenin %10'u, Vilna'nın da %40'ı Yahudi idi. Günümüzde ise, eski Yahudi mahallesi harabeye dönen fakat iki Yahudi müzesine sahip olan Vilna'da, ancak birkaç bin Yahudi yaşamaktadır. 96 sinagogdan ancak biri faal durumdadır. Antisemitizm hızını yitirmiştir. Yahudiler, ülkede kapitalist

ekonomiye geçiş sürecinde örnek çalışmalarda bulunmaktadır. (188)

Litvanya'nın Yahudi nüfusu; 1979'da 14.799, 1989'da 12.400 idi. 1989'da 780, 1990'da 2.355, ülkenin SSCB'den bağımsızlığını kazandığı 1991'de de 2.962 Yahudi, çoğu başkent Vilnius'tan olmak kaydıyla ve gene çoğu İsrail'e olan bir g gerçekleştirmiştir.

1990'da daha sonraları Litvanya Yahudi Kültürü Derneği Başkanı olan **Emanuel Zingeris**, Sovyet Prezidyumu'na seçilmişti. Vilnius'ta bir Yahudi Müzesi açılmıştır ve ayrıca bir aylık cemaat gazetesi neşredilmektedir. **Vilna Geto**'sunun yıkıldığı gün, bir anma günü olarak saptanmış ve kitlesel Yahudi katliamları anısına bir toplantı merkezi inşa edilmiştir. **Litvanya Yahudi Cemaatleri Konseyi** tesis edilmiştir fakat bir zamanlar büyük bir Yahudi nüfusu barındıran ve onun görkemli kültürel birikimine şahit olmuş olan Litvanya'nın Yahudi nüfusunun çok azalması nedeniyle; bu konsey fazla bir etkinlik gösterememektedir. 1992'de Litvanya ve İsrail arasında bir hava yolu köprüsü oluşturulmuştur. (189)

62- LÜBNAN

Bu lkede Yahudiler'in mazisi hakkında fazla birşey bilinmemektedir. Ancak bu mazinin çok eski tarihlere gittiği sanılmaktadır. Yahudiler, bu ülkede 19. yüz-yılda tarım, zanaat ve ticaret ile uğraşan kk topluluklar halinde yaşıyorlardı. 1944'teki nüfus sayımında 5.000 olarak saptanan sayıları, 1958'de **Suriye**'den gelen mültecilerle birlikte 9.000'e ıktı. (190), (191)

Yahudiler, diğer bütün Arap ülkelerine oranla burada daha fazla bir hořėr görmekteydiler. Yahudiler ülkeyi iki aşamada terkittiler. Birincisi, 1967'de 6 Gün Savaşı esnasında, diğeri de 1976'da başlayan i savaşla beraber gerçekleşti. 1991'de ülkede ancak 100 kadar Yahudi'nin kalmış olduğu tahmin edilmektedir. İsrail'le olan sürtüşmeler, ülkedeki i sorunları yansıtmaktadır. (192) İsrail, 2000 yılının ortalarından itibaren Güney Lübnan'daki askeri birliklerini geriye çekmiştir.

63- LÜKSEMBURG

Lüksemburg'daki kk ve Ortaçağ'a ait Yahudi cemaati, 1349'da katledilmiş ve ancak 1791'de Lüksemburg'un **Napoleon I** döneminde Fransa'nın topraklarına katılmasıyla birlikte, yeni bir cemaat oluşabilmiştir. Aralık 1808'deki İmparatorluk Emirnamesiyle, Yahudiler'e hukuksal haklar sağlayan bir statü sağlanmışır.

1935'ten itibaren Lüksemburg'a sürekli olarak gelen göçmenler, ülkedeki Yahudi nüfusunu 3.500'e ulaştırdı. Fakat Nazi işgali sırasında Yahudiler ülkeden ihraç edildiler veya nakledildiler; sinagog tahrip edildi. Holokost döneminde Lüksemburg'un yerli Yahudi vatandaşlarının 750'si öldü. 1991'de Lüksemburg'da 1200 kadar Yahudi bulunmaktaydı. Cemaat'in çoğunluğu orta sınıfın üstünde bir konuma sahiptir ve **Aşkenazi** kökenlidir. Yahudi cemaati resmen tanımış olmak-

la beraber, dinsel nikahlar tanınmaz. "**Consistoire Israelite**", merkezi Cemaat Yönetim Kurulu'dur. Bu kurul WJC'ye bağlıdır. Diğer kuruluşlar; **B'nai B'rith**, **Keren Hayesod**, **WIZO**, vb'dir. Lüksemburg'da iki sinagog ve bir haham bulunmaktadır. Almanlar tarafından yakılan sinagogun yenilenmesi devletçe finanse edilmiştir. Bütün kaşer etler Fransa'dan ithal edilmektedir. Bir Yahudi çocuk yuvası ve bir pazar okulu mevcuttur. Aylık bir cemaat bülteni yayımlanmaktadır. Lüksemburg'un İsrail ile elçilik düzeyinde diplomatik ilişkisi vardır. (193)

64- MACARİSTAN

Bu ülkede Yahudiler, Roma egemenliği döneminden beri bulunmaktadır. Ancak Yahudiler'in ülkeye yerleşmesi, esaslı olarak 13. yüzyıldaki Moğol istilasından sonra Kral 4. **Bela**'nın ülke ekonomisini düzeltmek için deneyimli insanları çağırması ile başlamıştır. (194)

Sefaradi Yahudiler ise ülkeye 17. ve 18. yüzyıllarda yerleştiler. **Bohemya**'dan ve **Moravya**'dan 18. yüzyılda, **Polonya**'dan da 19. yüzyılda ülkeye yerleşen Yahudiler oldu. 1938 ila 1940 arasında Slovakya, Karpoto-Rutenia, Transilvanya ve diğer güney bölgelerin de Macaristan'a katılmasıyla beraber; ülkedeki Yahudiler'in mevcudu 400.000'den 750.000'e çıktı. (Bu sayı, 1930'da toplam nüfusun %5.1'i idi.)

Macaristan Nazi Almanyası ile ittifak yapınca; ırkçı kanunlar yürürlüğe girdi. Almanya'nın Macaristan'ı istila etmesinden önce hükümet, Macar Yahudileri'nin nakledilmesini kabul etmişti. Fakat işgalden sonra Yahudiler getolara yerleştirildi ve Auschwitz'e gönderildi. Taşradaki bütün Yahudiler'in yarısı toplama kamplarına sevk edildi. Geçici olarak işgal edilmiş topraklardaki Yahudiler dahil olmak üzere Holokost döneminde 600.000 Macaristan Yahudisi öldü.

Macaristan Yahudileri'nin tümü **Aşkenazi**'dir ve 1991'de mevcutları 80.000 olarak tahmin edilmiştir. Fakat gerçek sayının bunun iki katı olması mümkündür. Çünkü çok kişi Yahudiliklerini saklamıştır. Yahudiler'in çoğu **Budapeşte**'de yaşamaktadır. Macaristan; Orta ve Doğu Avrupa'da Rusya hariç, **en büyük Yahudi topluluğunu** barındırmaktadır. 1990 sonunda Macaristan Yahudi Cemaati'nin bünyesinde organizasyon değişikliği oldu. **Macaristan Yahudi Cemaatleri Federasyonu**, WJC'ye bağlıdır ve **Budapeşte Yahudi Cemaati** ile birlikte eski cemaat yönetiminin yasal devamıdır. Eski cemaat liderlerinden çoğu, Haziran 1990'da değiştirilmiştir. Yeni demokrasiye kavuşmuş olan Macaristan'da, **Jewish National Fund** ve **B'nai B'rith** gibi Yahudi örgütlerinin temsilcilikleri bulunmaktadır. Rabinik Konsey, **Muhafazakarlar**'dan oluşan ana eğilimi temsil eder. **Ortodokslar**'ın kendi hahamları vardır. Her iki kesimin Bet-Din'i mevcuttur. 1991 verilerine göre Macaristan'da 26 sinagog ve 13 haham bulunmaktaydı.

Komünist rejim altında reformların savunucusu olan Macaristan'da, 1989 dev-

riminden önce Yahudi örgütleriyle ilgili bir liberalleşme başlamıştır. **Oneg Şabat Kulübü, Macar Yahudi Öğrenciler Birliği, Yad Vaşem Grubu, Makabi Spor Kulübü, Kadınlar Grubu**, vb. gibi kurumlar oluşmuştur. Ayrıca Cemaat, bir kültür merkezi de geliştirmiştir. Budapeşte’de bir **Yahudi Müzesi** mevcuttur. Yahudi temaları içeren birçok kitap yayınlanmaktadır. Mevcut olan **Anne Frank Okulu** ve yuvaya ek olarak, Budapeşte’de iki Yahudi gündüz okulu daha açılmıştır. Batı Avrupa’daki tek **Rabbani Semineri** Budapeşte’dedir. Ayrıca bir **Ortodoks Yeşiva** vardır. 1991’de 2.000 dolaylarında (Yahudi olmayanlar dahil) kişinin İbranice öğrenmekte olduğu tahmin edilmekteydi. Onbeş günde ve ayda bir çıkan iki cemaat gazetesi vardır. Amerikan **Joint Komitesi**, Merkezi Yardımlaşma Komitesi’ni finanse etmektedir. Bir hastane, bir yetimler yurdu ve yaşlılar için üç ev, Budapeşte’de yer almaktadır. **Dohany Sokağı Sinagogu**, Avrupa’daki en büyük sinagogudur. **Szaged Sinagogu** ise Barok stilinde güzel bir sinagogdur. 1987’de WJC Budapeşte’yi ziyaret etmiş; 1990’da **Raoul Wallenberg**’in Holokost anıtının açılışı yapılmıştır. **Budapeşte** ve **Sohron**’da Ortaçağ Sinagogları mevcuttur.

İsrail’le Macaristan, 1987’de 20 yıllık bir aradan sonra tekrar diplomatik münasebetlerini oluşturmuşlar ve **Macar-İsrail Dostluk Derneği** kurulmuştur. Dünyaya Yahudileri Macaristan’daki Yahudi yaşamının gelişmesi için temel bir rol oynamıştır. WJC ve JDC’nin Budapeşte’de temsilcilikleri mevcuttur. Siyasal **antisemitizmin** güçlenmesi, Yahudi Cemaati tarafından kaygı verici görülmektedir. Bu olgunun kökleri eskidir. (195) 1990’da antisemit tehditlere karşı polis tedbirler almaya başlamıştır. (196) Bununla beraber, 1994’ün sonlarında Budapeşte’de Macar yönetiminin desteğiyle açılan zengin bir bilgisayar ağı, kütüphane ve dinsel ve sanatsal dahil çoğu hizmet olanaklarını içeren yeni cemaat merkezi, Macaristan’da da Orta Avrupa’daki Yahudi anısının herşeye karşın bir diriliş görünümü arzettiğini simgelemektedir. (197)

Yahudiler, Macaristan toprakları üzerinde **Romalılar**’ın döneminde yaşarlarken, 9. yüzyılda doğudan gelen Macar kabileleri henüz o topraklara ulaşmamışlardı. Ancak gerçek Macar Yahudileri tarihi, 11. yüzyıldan itibaren Bohemya, Moravya ve Almanya’da yaşayan Yahudiler’in bu topraklara göç etmesiyle başlar.

Hristiyan yöneticiler ve kilise yöneticeleri, Yahudilerin bazı haklarını sınırlandırmışlardır. 1092’de çıkarılan bir kanunla, Yahudilerin Hristiyanlarla karışık evlilikler yapması yasaklanmış; Şabat gününü ihlal etmeleri için de Yahudiler pazar günlerinde ve Hristiyan bayramlarında tatil yapmaya zorlanmışlardır. O dönemde Yahudilerin kimliklerini ayırtmak için giysilerinin üzerine ve şapkalarına sarı bir kumaş parçası dikilmesi zorunluluğu konmuştur. Buna karşılık, 1251’de o dönemin kralı olan **H. Bela**; Yahudilere iyi davranmış ve onların haklarını koruyan yasalar çıkarmıştır. 14. yüzyılda ise Yahudiler, "Kara Ölüm" katliamları adı altında gerçekleştirilen katliamlarla ülkeden uzaklaştırılmışlardır.

Yahudiler, gerçek anlamda rahat yüzünü, Macaristan'ın **Osmanlı** egemenliğine girmesiyle görmeye başladılar. Bu mutlu dönemlerinde Osmanlılar, Yahudileri yabancı ülkelere elçi olarak dahi atadılar ve Yahudilerin siyasal ve ticari alanındaki becerilerinden yararlandılar. O dönemde Macaristan, Batı'dan sürülen Yahudiler için iyi bir sığınma alanı olmuştur.

Ancak 17. yüzyılın sonlarına doğru **Habsburg** hanedanının Osmanlıları yenmesiyle birlikte, ülke Hristiyanların yönetimine girer ve antisemitizm tekrar yoğunlaşınca, Yahudiler yurtlarından sürülmeye zorlanırlar. 18. yüzyılda çok antisemit bir insan olan kraliçe **Maria Theresa**, Yahudileri "hoşgörü" vergisi adı altında ağır vergilere mahkum eder. Kraliçe'nin ölümünden sonra iktidara geçen **2. Jozef** döneminde Yahudiler, sosyal haklarına tekrar kavuşurlar. Macaristan'daki Yahudi nüfusu, 1797'de 81.000'e, 1850'de de 340.000'e ulaşır. Bu dönemde Yahudiler çeşitli alanlarda sivrilirler. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Macaristan'da gazetecilerin %42'si ve doktorların %49'u Macar Yahudilerinden oluşuyordu. Ayrıca o döneme kadar Habsburg yönetimi 346 Yahudi ailesine asalet ünvanı vermiştir. Örneğin **Ignac Hirschler**, yeni kurulmuş olan **Neolog (Reform) Sinagogu**'nun yönetim kurulundaydı ve 1885'te Peşte'de bulunan **Lordlar Kamarası**'nın da bir üyesiydi. Bu gelişmeler, **antisemitizmi** tekrar azdırmıştır. Bunun sonucunda da üç grup Yahudi oluşmuştur: Geleneklerine ve dinlerine kayıtsız ve şartsız bağlı olan **Ortodoks Yahudiler**, bugünkü Konservatif ve Reformist Yahudiler'in karşılığı olan **Neologlar** ve kendilerini belli etmemeye karar veren **statükocu Yahudiler**. Bu sonuncu akım, duaları ve lisanı İbranice yerine Almanca yapmayı tercih etmiştir. Bunun etkisi de, karışık evlilikler ve Hristiyanlığa geçiş olmuştur.

Buna rağmen, 20. yüzyılda antisemitizm yeniden azmış ve 3000 Yahudi, Yahudi karşıtı hareketler sonucunda katledilmiştir. O kadar ki, Macaristan'da başlatılan Komünist hareketin başında **Bela Kun** adında bir Yahudi'nin bulunması dahi, "Komünizm'in Yahudiler'ce getirildiği" gibi yanlış bir görüşü gündeme getirmiştir. Daha sonra üniversite öğrencilerinin %5'ini oluşturan Yahudiler, okuldan uzaklaştırılmış ve 1930'a dek daha birçok Yahudi karşıtı yasa meclisten çıkarılmıştır. 1944'e dek Yahudiler, çeşitli kısımlara göğüs gererler. Fakat esas felaket, Alman ordularının Macaristan'a girmesiyle oluşur. O yıla kadar hükümet Macar Yahudilerini ölüm kamplarına göndermeyi reddetmişti. Fakat 1944'ten itibaren **Adolf Eichmann**'ın emriyle yaklaşık 400.000 Yahudi, taşradan ve kentlerden toplanarak gettolara kapatılmış, oradan da **Auschwitz**'e gönderilmiştir. Budapeşte'de yaşayan 200.000 Yahudi de gettoya kapatılmış; onbinlercesi Avusturya'daki ölüm kamplarına gönderilmiş ancak; Sovyet ordusu tüm Yahudiler öldürülmeden Budapeşte'ye girince, geri kalanlar kurtulabilmiştir. Böylece 800.000 Yahudiden 550.000'i II. Dünya Savaşı sonunda yok edilmiştir.

Günümüzde 100.000 kişilik nüfusu ile Macar Yahudileri, Doğu Avrupa'nın en kalabalık Yahudi cemaatini oluşturmaktadırlar. Bu nüfusun %90'ı da **Budapeşte**'de yaşamaktadır.

Budapeşte Yahudileri, ancak **Komünist** rejimin ülkeyi terkettiği 1989 yılından beri Yahudi yaşamı geleneklerini ve kültürlerini serbestçe ve mutlu bir şekilde uygulayabilmektedir. Bugünkü Yahudi yaşamının merkezi, Budapeşte'nin **Peşte Bölümünde** ve **Tuna Nehri'nin** yakınlarındadır. Bu bölgede; çeşitli Yahudi cemaatlerinin federasyonu, Macar ve Uluslararası Yahudi Organizasyonları, Dünya Yahudi Kongresi ve American Joint Committee'nin binaları vardır. Çevre sokaklarda ibadete açık sinagoglar, bir Ortodoks mikve, bir Yahudi müzesi, Holokost Anıtı, kaşer restoranlar, Yahudi hediyelik obje dükkanları, kaşer salam – sucuk fabrikası, kaşer et kasapları, kaşer şarap mahzenleri ve üç Yahudi okulu bulunmaktadır...

En önemli sinagog, 1859 yılında **Peşte'nin** Yahudi mahallesinin tam merkezinde inşa edilen görkemli, ikiz kuleli ve zengin donanımlı **Dohany Sokağı Sinagogu**'dur. "Moor" stilinde inşa edilen bu sinagog, 3000 kişilik oturma kapasitesiyle, Avrupa'nın en büyük sinagogudur ve 1992'den beri devlet tarafından restore edilmektedir. İç görkemi çok etkileyici olan bu sinagogun içinde dövme demirden imal edilmiş bir org vardır. Sinagogun arka avlusunda da Budapeşte Gettosu'nda öldürülen binlerce kurbanın mezarı bulunmaktadır. Sinagogun arkasındaki **Wes-senly Sokağı**'nda 1929-1931 arasında aynı tarzda inşa edilmiş. "**Kahramanlar Sinagogu**" denilen ve Birinci Dünya Savaşı'nda hayatını kaybetmiş olan Yahudi askerlerinin anısına yapılmış bir sinagog bulunmaktadır...

Dohany Sokağı Sinagogu'nun sağ yanında bulunan **Yahudi Müzesi**, 1921-1931 yılları arasında sinagogun yeni bir kanadı olarak yapılandırılmıştır. Fakat ana bina, aslında Siyonizm'in kurucusu **Theodore Herzl**'in doğduğu evdir. Müzede Macar Yahudileri'nin tüm tarihi yer almaktadır. Müzede binlerce bilgi, fotoğraflar, seramikler, porselenler, zengin nakışlı kumaşlar, dinsel imajlı minyatürler ve modern Yahudi sanatçılar tarafından yapılmış yağlı boya tablolar ve heykeller gibi Jüdaik objeler bulunmaktadır. Müze, özellikle **Holokost** dönemine ait objeler, giysiler, belge ve fotoğraflar açısından zengindir...(198)

65- MAKEDONYA

Makedonya Yahudi Cemaati, İspanya Engizisyonu'ndan kaçarak gelen Yahudiler tarafından oluşturulmuştur. 1992'de bu cemaat, Makedonya'da sürdürdükleri huzurlu yaşamın 500. yıldönümünü kutlamıştır. Tören, bölünme öncesinin Yugoslavyası'nda Makedonya Cumhuriyeti'nin başkenti olan Üsküp'ün dışında bulunan cemaat merkezinde yer aldı. **Üsküp Cemaati**, sinagoglarını 1963'teki bir depremde yitirmişti. 1993 yılına kadar süren bu kutlamalara Makedonya Cumhurbaşkanı **Kliro Gligorov** da katıldı.

II. Dünya Savaşı'ndan önce 8.000 olan Makedonya Musevi nüfusu, 1992'de sadece 80 kişiden oluşmaktaydı. 1992 senesi, aynı zamanda 7200 Makedonya Yahudisi'nin **Treblinka** ölüm kampına yollanışının ellinci yıldönümüdür. Makedonya Yahudi Cemaati, Savaş öncesi nüfuslarının %90'ını Holokost'ta yitirdi. Üsküp cemaatinin şeref başkanı **Benyamin Samakovlia**, bir zamanlar partizan olduğunu ve kapatıldığı Selânik'teki toplama kampından kaçtığını belirtmiştir.

Kosova Krizi Sırasında İsrail Sağlık Ekibi Makedonya'da İşbaşında (1999)

1992'de Makedonya'da yaşayan 2 milyonluk nüfus içinde mevcut Yahudi toplumu 80 kişi kadardı. Cemaat, Budapeşte'de "Joint Distribution Committee" ile temastaydı ve toptan İsrail'e göç etmeyi düşünüyordu. (288) 2000 yılının başlarında 200 kişi kadar olan bu cemaat, "Bet Yaakov" adlı sinagoglarını hizmete açtı. Bu sinagog 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar'da açılan ilk sinagog oldu. (296) İsrail, 1999'da Kosova'dan Makedonya'ya kaçan Arnavut mülteciler için Makedonya'da bir seyyar hastane kurdu ve 12 ton ilaç yardımında bulundu. (301)

66- MALEZYA

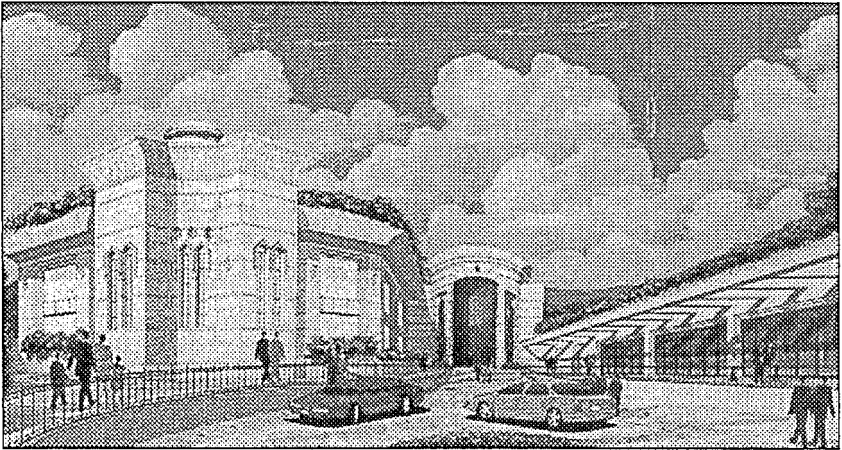
Ülkenin çoğu Rus göçmeni olan Yahudi nüfusu göç etmiş olup; artık resmi bir Yahudi cemaati bulunmamaktadır. **Georgetown** ve **Penang Adası**'nda bir Yahudi mezarlığı vardır. Malezya'nın İsrail'le diplomatik ilişkisi yoktur. 1991 yılında Malezya'daki Yahudi nüfusu 50'nin altındaydı. (199)

67- MALTA

Yahudiler, Malta'ya ilk olarak **Romahlar** zamanında yerleştiler. 1492'de adadan kovulan Yahudiler, Kuzey Afrika'dan gelen göçlerle ancak 18. yüzyılda tekrar bir cemaat oluşturabildiler. 1530'da bu adada hapsedilmiş bulunan Yahudi tuktulularca bir sinagog inşa edilmiştir. 1912'de **Valetta'da** inşa edilen sinagog, 1979'da kullanılmaz duruma geldi. 1984'te yeni bir sinagogun açılışı yapıldı. Çoğu **Sefaradi** olan ve 1991'de sayısı 50'nin altında tahmin edilen Yahudi Cemaati WJC'ye bağlıdır. İsrail'in bu ülkede elçiliği bulunmaktadır ve iki ülke arasındaki ilişkiler soğuktur. (200)

68- MEKSİKA

Ülkeyi 16. yüzyılda fetheden "Conquistadore"lerden sonra, Meksika'ya yerleşen ilk Yahudiler **Marranoslar'dı**. Ancak 1885'te, ilk Yahudi cemaati **Halep'ten** gelen **Sefaradi** Yahudiler tarafından oluşturulabildi. İlk sinagog iki yıl sonra inşa edildi. 1912'de **Sefaradi** ve **Aşkenaziler'den** oluşan bir karma cemaat meydana geldi ve 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'dan gelen Yahudi göçmenlerle bu cemaat genişledi. 1937'de Naziler'den kaçan Yahudiler'in ülkeye göçünü kırmak için kısıtlayıcı yasalar çıkartıldı. (201) 1960 yılı Meksika nüfus sayımı, 110.750 Yahudi "İsraelitas" olduğunu kaydetmiştir. Ancak bu rakama kendilerinden başka hiç kimse tarafından Yahudi sayılmayan bazı uç protestan mezheplerine mensup "**mestizos**" denilen yerliler de dahildir. Bu durumda Meksika'da 35.000 kadar kabul edilebilir Yahudi kökenli kişi olduğu varsayılmaktadır. 1940 ve 1950'lerin

Mexico City'deki Sefaradi Cemaati'nin Hahambaşılık Binası ve Sinagogu (Hahambaşı Türkiye'den Göçeden Rav Avraam Paltı'dır).

zenginliklerinden yararlanmış olan Yahudiler, **antisemitizmden** de yakınmışlardır. (202)

Meksikalı Yahudiler'in yaklaşık olarak %55'i Avrupalı Aşkenazi göçmenlerin soyundan olup, %45'i de Doğu Akdenizli Sefaradiler'dir. Oldukça hareketli bir topluluk olan Meksika Yahudi Cemaati'nin 1991'deki tespitlere göre de nüfusu 35.000'di. Cemaat'in çoğunluğu **Mexico City**'de oturmaktadır. Mexico City'nin kuzeyindeki **Pachuca**'da bulunan ve Yahudiliği uygulayan Meksikalı yerlilerden oluşan bir topluluk ise, kendi sinagoglarına sahiptir, fakat Cemaat'in geri kalan kısmınca Yahudi olarak tanımlanmazlar. Cemaat ana kuruluşu, "**Comite Central Israelita de Mexico**"dur ve WJC'ye bağlıdır. Aşkenaziler ve Sefaradiler, ayrı dinsel kurumlarca temsil edilirler. Mexico City'de 16 (14'ü Ortodoks, 2'si Muhafazakar) dua merkezi vardır. Ayrıca, üç diğer kentte de sinagoglar bulunmaktadır. Mexico City'de 10 Yahudi eğitim kuruluşu, ayrıca **Guadalajara** ve **Monterrey**'de de Yahudi okulları vardır. **Aluma Enstitüsü**'nde gençleri yetiştirme; üniversitelerde de, Tevrat ve Yahudiler'le ilgili çalışmalar yapma olanakları sağlanmıştır.

Kültürel etkinlikler; "**Centro Deportivo**" adlı Mexico City'deki 23.000 üyesi olan **Yahudi Spor ve Kültür Merkezi**'nce yürütülür. Aşkenaziler'i temsil eden Nidje Israel, yılda bir müzik festivali düzenler. İki haftalık, bir iki haftalık ve bir iki aylık cemaat gazetesi yayınlanır. Yidiş ve İspanyolca yayın dilleridir. Hayır işleri, **Meksika Yahudi Kadınları Konseyi**'nce organize edilir. Meksika Yahudi Cemaati, Katolik Kuruluşlarla ilişkiler kurmuştur. Ülkede antisemitizme fazla rastlanmamaktadır. Meksika'nın İsrail'le diplomatik ilişkileri mevcuttur. (203)

Safaradi Cemaati'nin New Mexico'daki sayısı 5000 dolayındadır. (305)

69- MISIR

Bu ülkeyle Yahudiliğin, daha doğrusu İbraniliğin ilişkisi, Yahudi tarihinin başlangıcına dek götürülebilir. **Amenotep-4**'ün zamanında (M.Ö. 1375-1358) Kanaan topraklarının çoğunun Mısırlılar'ın kontrolünde olduğu sanılıyor. Bu dönemde İbrani kabileleri ortaya çıkmaya başlamıştır. İbraniler'in bir kısmı **Nil Deltası**'nın kuzey-doğu eşliğine doğru harekete geçmişler; muhtemelen M.Ö. 1220'de de, İbraniler isyan etmişler ve Sinay'dan geçerek Kanaan topraklarına doğru yönelmişlerdir.

M.Ö. 4. yüzyılın sonlarına doğru **İskenderiye**'de bir Yahudi Cemaati gelişti. 640 yılındaki Arap fethinden evvel bu cemaat önemini yitirmişti. 10. yüzyılda **Kahire**'de yeni bir cemaat ortaya çıktı. **Maimonides** bu kente 1165 yılında yerleşti, çalışmalarının çoğunu orada gerçekleştirdi ve Mısır Yahudileri'nin Nagid'i tayin edildi. (204)

1917 Mısır nüfusu sayımı, Avrupa ve Filistin'den yakın zamanlarda göçmüş yabancıların yarısından çoğunu oluşturan 60.000 Yahudi olduğunu saptamıştır.

Bunlar, ülkenin ekonomik ve politik yaşamında önemli bir rol oynamışlardı. 1937’de yabancıların ayrıcalıkları kaldırılmış; 10 yıl sonra da Mısırlı olmayan yurttaşların haklarının sınırlandırılması, Yahudi topluluğunun ekonomik temelini önemli ölçüde zedelemişti. 1948’de İsrail’le yapılan savaş, kitle şiddetini ve resmi bir yıldırma hareketini beraberinde getirmiş ve binlerce kişi ülkeyi terk etmiştir. (205) 20. yüzyılın başlarına kadar büyük bir sorunla karşılaşmayan Yahudi Cemaati’ni tacizler, 2. Dünya Savaşı öncesi anti – Siyonist gösterilerle başlamış ve birçok Yahudi öldürülmüştür. 1948’de 2.000 Yahudi tutuklanmış ve mallarına el konmuştur. 1948’de 75.000 dolaylarında olan Mısır Yahudisi sayısı; 1954 yılında Cemal Abdül Nasır’ın yönetimi ele geçirmesi ve 1956’daki Süveyş Herakattı’ndan sonra binlerce Yahudi’nin malına el konması ve ülkeyi terke zorlanmasıyla, 1967’de 2500’e kadar düşmüştür.

Envar Sadat’ın Bir Suikaste Öldürülmesinden Sonra (1981), Yeni Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek (solda), İsrail Cumhurbaşkanı İshak Navon (1978-1983) ile Görüşürken.

Başkan Enver Sedat’ın 1977’de İsrail’i ziyaret etmesi ve 1978’de Camp David Antlaşması’nı imzalamasıyla beraber, Yahudiler’e hakları geri verilmiştir. Öz güvenine tekrar kavuşan fakat Kahire’de ve İskenderiye’de ancak yüz Yahudi’den ibaret kalan bu cemaat, 1982’de Dünya Yahudi Kongresi’ne (WJC) katılmıştır. 1991 yılı itibarıyla Kahire’de dört, İskenderiye’deyse bir sinagog bulunmaktaydı. Mısır’daki toplam Yahudi nüfusu 240 olarak tahmin edilmekteydi. Mısır’ın İsrail’le diplomatik münasebeti mevcut olup, Kahire’de İsrail elçiliğinin yanısıra bir İsrail turist bürosu ve bir akademisyen heyeti bulunmaktadır. Ayrıca İskenderiye’de bir İsrail konsolosluğu vardır. (206) 2000 yılı başlarında İsrail ve Mısır, aldıkları bir kararla turizm alanında işbirliği yapmaya ve iki ülkeyi kapsayan paket turlar hazırlamaya karar verdiler. (1258)

70- MOLDOVA

Moldova adı altında SSCB'de bir cumhuriyet iken, 1990'de istiklalini ilan eden ve BDT'ye dahil olan bu ülkede 1979'da 80.000-100.000 Yahudi bulunmaktayken; bu sayı 1986'da çoğu **Kişinev**'de oturan 65.800 kişiye düştü. 1991'de tahmini Yahudi nüfusu 25.800 idi. Doğum oranı binde 9.3, ölüm oranı ise bunun yaklaşık iki misli idi. Çoğu **Kişinev**'den ve **İsrail**'e olmak kaydıyla, 1989'da 4.304, 1990'da 12.000 ve 1991'de 17.035 Yahudi göç etti.

1991'de **Moldova-İsrail Dostluk Derneği**, **Moldova-İsrail Dış Ticaret Birliği** ve **Yahudi Müzesi** kuruldu. Moldova Başbakanı antisemitizmi yerd, İbrani-ce eğitimini ve Moldovalılar'la Yahudiler arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesini savundu. Ancak 1990 Sovyet Preziduyumu'na herhangi bir Moldovalı Yahudi'nin seçilmemiş olması, Moldova lisanının ön plana alınmasının Rusça konuşan Yahudileri zorlaması, Yahudiler'i düşündürmüştür. Nitekim 1992'de de göçler sürmüştür. **Kişinev**'de **Joint** ve **Jewish Agency** faaliyet göstermektedir. (207)

71- MONAKO

Monako Yahudi Cemaati resmen 1948'de kuruldu ve Cemaat merkezi ve sinagog olarak kullanılması amacıyla, gayrimenkuller satın alındı. 1960'ların başlarında bir miktar **Kuzey Afrikalı Yahudi** ülkeye yerleşti. Cemaat'in yarısı **Sefaradi**, yarısı **Aşkenazi**'dir ve %60'ı kadarı emeklilerden oluşmuştur. Cemaat "**Association Culturelle Israélite de Monaco**" tarafından temsil edilir, WJC'ye bağlıdır ve bu kurumun 400 kadar üyesi vardır. B'nai Brith ve WIZO'nun şubeleri mevcuttur. 1991'de mevcudu 1.000 kadar olan Monako Yahudi Cemaati'nin bir sinagogu ve bir kaşer kasabı da vardı. Monako'daki **İsrail** konsolosluğu Marsilya'da ikamet eder. (208)

72- NİKARAGUA

Fransa, Almanya ve Hollanda'dan bu ülkeye mülteci Yahudiler'in yerleşmesi 1848'de başladı. Göç, I. Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etti ve Doğu Avrupa'dan gelen Yahudiler de ülkeye yerleştiler. Cemaat'in genişlemeyi sürdürmesiyle beraber WJC'ye bağlı olan "**Congregacion Israelita**" kuruldu. 1972'de **Managua**'da 250 Yahudi vardı. Fakat şehri harap eden depremden sonra 1976'da ancak 150 Yahudi kaldı. 1979'da ise aşırı sol kanattan **Sandinistalar**'ın iktidara gelmesi ile beraber, Yahudiler'in malına el kondu ve Cemaat başkanı tutuklandı. Cemaat'in büyük bir kısmı ülkeden kaçtı. 1979'a kadar **İsrail**'le olumlu olan ilişkiler de kesildi. Ancak 1990'da iktidar olan koalisyon hükümeti **İsrail**'le ilişkileri yeniledi. 1991'de Nikaragua Yahudi Cemaati'nin mevcudu 50 dolaylarındaydı. (209)

73- NORVEÇ

Yahudiler'in bu ülkeye yasal olarak yerleşmesine ancak 1851'de izin verildi. 1881'de Doğu Avrupa'dan gelen bir Yahudi göçü ülkeye ulaştı. 1891'de Yahudiler emansipasyonu yaşadılar. "Mosiatic" toplulukları **Oslo**'da 1892'de ve 1905'te **Trondheim**'de kuruldu. Nazi işgali döneminde, Cemaat'in nüfusu 1.800'dü. **Quisling** yönetimi, Yahudiler'in takibata uğramasını kolaylaştırdı ve Norveç kiliselerinin protestosuna karşın 770 Yahudi **Auschwitz**'e gönderildi. Fakat birçok Norveçli'nin yardımı ile 930 Yahudi İsveç'e kaçtı ve 60'ı da Norveç'te saklandı. Savaş'tan sonra 800 dolaylarında olan ve sağ kalmayı beceren Yahudi, ülke hükümeti tarafından Norveç'e geri çağrıldılar...

Çoğunluğu **Aşkenazi** olan Cemaat'in büyük bir bölümü, **Oslo**'da yaşamaktadır. **Trondheim**'da da küçük bir cemaat bulunmaktadır. 1991'de Norveç'te 950 dolaylarında Yahudi bulunmaktaydı. 1891'deki Dissenter Yasası, Cemaat'in oluşturulmasına olanak sağlamış ve 1969'daki yasama, ulusal kiliseye olduğu gibi, Cemaat'e de devletin finansman yardımı yapmasını mümkün kılmıştır. **Şehita** (dinsel usullerle hayvan kesimi) yasaklanmıştır. Oslo ve Trondheim'daki Cemaat'in ayrı yönetim kurumları bulunmaktadır. Yahudiler'in %80-85'i Cemaat üyesidir. "**Mossaiske Trossamfund**" Oslo'dadır, Norveç Yahudileri'ni temsil eder ve WJC'ye bağlıdır. Oslo'da İbranice sınıfları, Yahudi anaokulu ve çocuklar için yaz kampı mevcuttur. Oslo'nun Yahudi gençlik organizasyonu, cemaat merkezi; Trondheim'in da cemaat merkezi bulunur. İki cemaat, senede üç kez basılan 60 sayfalık bir dergi yayınlamaktadırlar.

Norveç'in İsrail'le diplomatik ilişkileri mevcuttur. **Antisemitizmin** seviyesi düşüktür. (210)

74- ÖZBEKİSTAN

Eski Sovyet Cumhuriyetleri'nden Özbekistan'ın bir kenti olan **Buhara**'ya Yahudiler, muhtemelen 5. ve 13. yüzyılda İran'dan gelmişlerdir. Yahudiler, burada özel vergilerin yanısıra sert muameleye uğradılar. Bu tutuma, 19. yüzyılda Özbekistan'ın Rusya'ya katılmasıyla beraber yeni yöneticilerin de düşmanlığı katıldı. 1959'daki Sovyet nüfus sayımında burada 28.000 Yahudi saptanmıştır. (211)

BDT'nin bağımsız cumhuriyetlerinden birisi olan Özbekistan'da; SSCB döneminde 1979'da 99.900, 1989'da 94.900 Yahudi barınıyordu. Bu Yahudiler'in çoğu Orta Asyalı olup, özellikle **Semerkant**, **Taşkent** ve **Buhara**'da yaşarlar, **Tacik** Yahudi şivesini konuşurlar ve kimliklerini mahalli **Aşkenaz** Yahudileri'nden daha fazla koruyabilmişlerdir. 1989'da 4.358 Yahudi ülkeden ayrıldı. 1990'da 20.192, 1991'de 13.515 Yahudi İsrail'e göç etti. **Fergana** ve **Andizhan** eyaletlerinde etnik unsurlara yönlendirilen saldırılar, göçleri hızlandırdı.

1990'da Özbekistan'dan Sovyet Prezidyumu'na iki Yahudi seçilmişti. **Taşkent**'te bir Yahudi kültür merkezi bulunmakta ve "**Şofar**" adlı Rusça ve Tacikçe

aylık bir gazete, 1992'den beri Semerkant'ta yayınlanmaktadır. Jewish Agency 1992'den beri Özbekistan'da faaldır. Taşkent-İsrail arasında bir havayolu açılmıştır ve İsrail ile Özbekistan arasında diplomatik ilişkiler oluşturulmuştur. (212) (290)

Özbek Yahudileri, Cumhurbaşkanı **İslam Kerimov**'un dost laik yönetimi sayesinde bir yeniden doğuş süreci içine girmişlerdir. 1997'de yapılan bir araştırmaya göre, Kerimov'un dini ve ekonomik konulardaki ilerici görüşlerine rağmen, Özbek Yahudileri'nin İsrail'e ve ABD'ye göçü hızlanmaktadır ve bu küçük cemaat yok olma süreciyle karşı karşıyadır. Bu göçlerin ardında **antisemitizm** görülmemektedir ve tamamen ekonomik nedenler söz konusudur.

Yahudiler, 2000 yıldır Özbekistan topraklarında yaşamış olmakla beraber; Sovyetler'in 74 yıllık Orta Asya egemenlikleri, Özbek Yahudileri'nin dış dünyayla ilişkilerini çok kısıtlamıştır.

Son yıllarda Habad kuruluşunun Taşkent'te **Or Avner Yahudi Okulu** gibi okullar açtığı ve burada okuyan Yahudi çocukların **Jewish Agency** ve **Joint** tarafından desteklendikleri bilinmektedir. Aşkenaz nüfusun çoğunluğu, Taşkent'tedir fakat Semerkant ve Buhara'da Sefarad Yahudileri çoğunluktadır.

İsrail'in Özbekistan başkonsolosunun ifadesine göre; 1995'te 5.700 ve 1996'da da 3922 Özbek Yahudisi İsrail'e göçetmiştir. Yahudi olmak için talepte bulunanlarda ve sahte evrak ibraz ederek Yahudi olduğu iddiasında bulunanlarda artış gözlemlenmektedir.

Cemaat merkezi, 1992'de İsrail tarafından Taşkent'te açılmış olup, aynı zamanda da bir kültür merkezidir. Özellikle Amerikan Yahudi kuruluşlarından oluşan bir delegasyonun ziyareti ve katkılarıyla da, yıllar sonra Özbek Yahudiliği yeniden dünya Yahudileri ile temas içine girmiştir.

İkinci Dünya savaşı sırasında 200.000 Avrupalı Yahudi, Naziler'den kaçarak Semerkant'a gelmiş ve bu toplulukta birçok değerli Yahudi lider yetişmiştir. Bu-

Buhara'da Dini Öğrenim Gören Özbek Yahudileri.

nunla beraber, bu kentteki Yahudiler de dahil olmak üzere, Özbek Yahudileri bu ülkede bir gelecek görmemekte, asimilasyonun yanısıra ekonomik güçlüklerin de etkisiyle, ülkeden ayrılmak istemektedirler; bu amacı taşıyanların çoğu gençtir. Semerkant'ta yeni bir sinagog da yapılmıştır. Halen kullanılan eski "**Kalintos**" sinagogu da, küçük bir cemaate sahiptir. (212)

75- PAKİSTAN

Bu ülkenin bugün bulunduğu yöreye Yahudi yerleşimi 19. yüzyılda başlamıştır. **Karaçi**'de bir sinagog vardır. Ülkede sadece bir Yahudi ailenin kaldığı 1991'de, Pakistan'daki Yahudi nüfusunun 50'nin altında olduğu tahmin edilmekteydi. Pakistan'ın İsrail ile diplomatik ilişkileri yoktur. (213) 1994 sonlarında Pakistan dışilerinden bir yetkili, Pakistan'ın İsrail'i son tanıyacak ülke olacağını ifade etmiştir...

76- PANAMA

Bu ülkeye belirgin bir Yahudi yerleşimi ancak 19. yüzyılın ortalarında gerçekleşmeye başlamıştır. Ülkeye **Sefaradi** Yahudiler Orta Doğu'dan, **Aşkenaziler** de Doğu Avrupa'dan ve Rusya'dan 20. yüzyılın ortalarında gelmiştir. **Alman** ve **Avusturyalı** Yahudi mülteciler ise, Panama'ya 1930'ların başında gelmişlerdir. Cemaat'in %60'ı kadar Sefaradi, %40'ı da Aşkenazi kökenli olduğu günümüzün Panama'sında, 1991 yılı saptamalarına göre, 3.800 Yahudi bulunmaktaydı.

Yahudiler'in çoğu, **Panama City**'de yaşamaktadır. Ülkedeki resmi din Roman Katolik'tir. Fakat din özgürlüğü mevcuttur. "**Consejo Central Comunitario Hebreo da Panama**" WJC'ye bağlıdır. Panama City'de **Sefaradi**, **Conservative** ve **Reformist** olmak üzere üç sinagog bulunmaktadır. Burada ayrıca başhahamın konutu mevcuttur. **B'nai B'rith** ve iki Yahudi okulu cemaat kurumları kapsamındadır. Panama'nın İsrail ile elçilik düzeyinde ilişkisi vardır. Panama Yahudi Cemaati, Orta Amerika'daki en büyük ve en faal Yahudi topluluğudur. (214)

77- PARAGUAY

Paraguay'daki ilk **Sefaradi** sinagogu, 1917'de **Yunanistan** ve **Türkiye**'den gelen göçmenler zamanında inşa edildi. 1920'lerde Rusya'dan ve Polonya'dan gelen **Aşkenaziler**, birkaç yıl önce ülkeye göç edenlere katılarak bugünkü en büyük Paraguay Yahudileri örgütü olan "**Union Hebraica del Paraguay**"ı kurdular. 1933 ile 1947 yılları arasında 10.000'den fazla Yahudi göçmen, Arjantin'e giderken bu ülkeden geçtiler. Geçmiş yıllarda Arjantin'deki cunta rejiminden kaçmak isteyen bir miktar Yahudi de Paraguay'a yerleşti.

1991'da Paraguay'da 900 kadar Yahudi vardı. Cemaat'in çoğunluğu Aşkenazi'dir ve **Assuncion**'da yaşarlar. "**Consejo Representativo Israelite del Para-**

guay" WJC'ya bağlıdır ve bir cemaat merkezine sahiptir. Başlıca dinsel ve sosyal örgüt, Aşkenaziler'ce kurulmuş olan "**Union Hebraica de Paraguay**"dır. Hemen hemen bütün Yahudi çocuklar Yahudi okuluna gitmektedir. İsrail'in Assuncion'da elçiliği ve burada ikamet eden bir konsolosu bulunmaktadır. İki ülke arasında olumlu ticari ve kültürel ilişkiler mevcuttur. Paraguay'daki Yahudi Cemaati'nin ekonomik durumu iyidir. (215)

78- PERU

Peru'daki ilk Yahudiler dinlerini gizli olarak uyguladı. Çoğu da **Engizisyon** nedeniyle can verdi. Perulu Yahudiler'in modern tarihçesi ise, 19. yüzyılın sonlarında başladı. **Kuzey Afrika'dan Sefaradi** göçmenlerin ve savaşlar arasında da **Orta Doğu'dan, Nazi Almanyası'ndan** mülteci Yahudiler'in ülkeye gelmesiyle, 1945'te Peru'daki Yahudi nüfusu 5.000'e tırmandı. Peru'daki Yahudiler'in sayısı 1991'de 5.000 dolaylarındaydı. Bunların tümüne yakın bir kısmı, **Lima'da** yaşamaktadır. Dörtte üçü **Aşkenazi**, gerisi de Alman Aşkenazisi ve **Sefaradi**'dir. Medeni kanuna göre, nikah kılınmasına ve Yahudi mezarlıklarının oluşturulmasına izin verilmiştir. Katolikliğin dışındaki dinler bir fakto olarak kabul edilmektedir. "**Asociacion Judia del Peru**" WJC'ye bağlıdır. Lima'da dört sinagog ve iki devamlı haham vardır. Lima'daki Yahudi çocukların tamamına yakın bir bölümü, Yahudi okuluna devam etmektedir. "**Hebraica Club**", en önemli sosyal merkezdir. İki Yahudi gazetesi yayınlanmaktadır. Peru'nun İsrail'le diplomatik münasebetleri vardır. İki ülke arasındaki ilişkiler olumludur. (216)

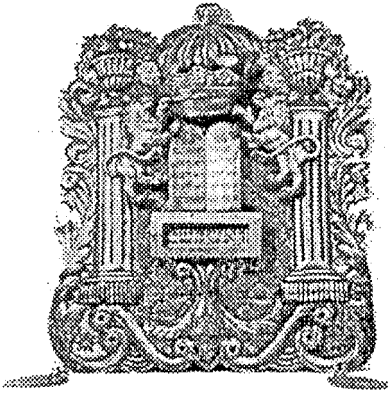
79- POLONYA

Bu ülkedeki Yahudi yerleşimi 9. yüzyılda başladı. 1264'te Yahudiler, ülkeye Polonya'nın tekrar geliştirilmesi için çağrıldılar. 16. ve 17. yüzyıllarda Yahudi kültürü ve bilimde gelişmeler oldu. 18. yüzyılda Polonya'nın bölünmesiyle beraber, Yahudi yerleşiminin yoğun olduğu bölge Rus yönetimi altına girdi. Ayrımcılık ve tacizler, 1880'lerde kitlesel göçleri beraberinde getirdi. 1919'da yeni kurulmuş olan Polonya, azınlıklara yeni statü getirdi. Azınlıklar nüfusun üçte birini oluşturuyordu ve Savaş öncesi Polonya'da **3.500.000** Yahudi bulunmaktaydı. Savaş'tan sonra Sovyetler'e sığınmak suretiyle Holokost'tan kurtulmuş olan Yahudilerin çoğu, Polonya'ya tekrar kabul edildi. Fakat çoğunluğu İsrail'e göç etti. Bunda 1946'daki **Kielce pogromu** dahil olmak üzere yeniden canlanan **antisemitizm** rol oynadı. 1955-58 arasındaki **Stalinci** baskılar döneminde ve 1958'deki antisemit kampanyada ülke dışına yeni göçler oluştu.

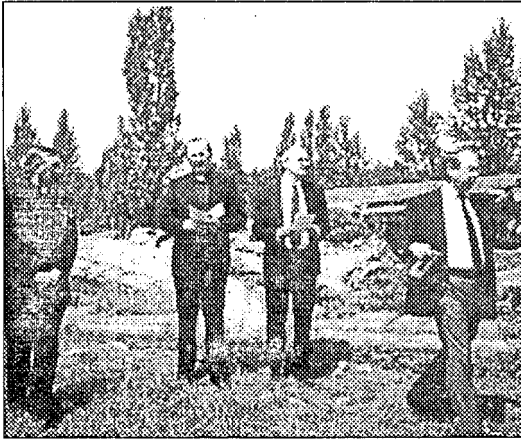
1939'da Almany'a'nın Polonya'yı işgal edip ülkeyi Sovyetler Birliği ile bölüşmesinden sonra; Alman-Sovyet savaşının da patlak vermesiyle beraber, Yahudiler **getolaştırıldı**. Sonra Yahudiler, Avrupa'nın her kesiminden Polonya'daki toplama

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Yüzbinlerce Can Yitiren Polonya Yahudileri'nin Çilesi Bitmedi. Çıkan Ayaklanma ve Pogromlarda (Yukarıdaki Kielce Kentinde) 800 Kadar Yahudi Hayatını Kaybetti.

Paris'teki Yahudi Sanatları Müzesi'nde 1980'de Sergilenen Polonya Yahudileri'ne Ait Dinsel Objeleri Tarif Eden Katalog Kapağı.

Temmuz 1992'de Polonya Başpiskoposu Henryk Muszynski (ortada) ve ABD'li Rabbi James A. Rudin (En Solda), Birkenau Ölüm Kampı'nda Dinlerarası Bir Anma Töreninde.

kamplarına imha edilmek üzere getirildiler. Birçok Yahudi; partizan birimlerinde, batıdaki ve doğudaki Polonya ordularında savaştı. Bazı geto ayaklanmaları arasında **Varşova Getosu** (1943 yılında) ün kazanmıştır. Ülkenin kurtuluşuna dek **üç milyon** Polonya Yahudisi Naziler tarafından öldürülmüş oldu! (217)

1952'deki anayasal kaynaklı dinsel ve kültürel özgürlüklere karşın, süre gelen antisemitik eylemler sonucunda ve özellikle 1956'da **Gomulka** yönetiminin 40-50.000 Yahudinin göçüne izin vermesiyle; ana Avrupa Yahudi kültürünün başkenti olan **Varşova** dahil, günümüzün Polonyası, eski Yahudi anıt ve mezar kalıntılarıyla bir "Yahudi müzesi" izlenimi vermektedir...(218) 1991'de Polonya Yahudi Cemaati ancak 6.000 kişiden oluşmaktaydı. Cemaat tümü itibarıyla **Aşkenazi**'dir, çoğunluğu yaşlıdır ve **Varşova**, **Krakov** ve **Lodz**'da yoğunlaşmıştır. Komünist rejim döneminde sosyal ve dinsel konularla ilgili iki ayrı örgütü bulunan Polonya Yahudi Cemaati, kültür kuruluşlarıyla da birleşerek **Yahudi Kuruluşları Koordinasyon Komisyonu**'na dönüştü. 1990'da bu komisyon, WJC'nin tam üyesi oldu. 1968'den itibaren 1989'da İsrail'den bir hahamın ülkeye gelişine dek, Polonya'da haham bulunmamaktaydı. Faal olan sinagoglara ek olarak, 1989'da Lodz Sinagogu da restore edilip açıldı. Varşova'da bir **Yahudi Tarihi Enstitüsü** ve bir **Yahudi tiyatrosu** vardır. 14 kentte Yahudi dernekleri bulunmaktadır. 1980'den beri Yahudi kültürüne bir ilgi uyanmaya başlamıştır. Yahudi sanatı sergilerinin yanı sıra, örneğin 1990'da **Krakov** ve **Lodz**'da yapılan Yahudi kültür festivallerini de belirtmek gerekir. Kısmen **Yidiş**, kısmen de **Lehçe** yayınlanan bir gazetenin yanı sıra, 1990'dan beri televizyonda bir Yahudi programı da gösterilmekteydi.

Mevcut Yahudi tarihi ile görülmeye değer anıtlar arasında Varşova'daki **Holokost** anıtları, **Varşova Getosu** ayaklanması anıtı; **Auschwitz**, **Treblinka** ve diğer yerlerdeki toplama kampları; **Krakov**'daki **Moşe Isserles Sinagogu** ve **Tykocun Sinagogu**, **Yahudi Müzeleri** yer alır. Geçmiş yıllarda batılı Yahudi vakıfları, Polonya'da Yahudi tarihi anılarının korunması amacıyla çalışmalar yapmışlardır. 1981'de Yahudi mezarlıklarını ve kültür anıtlarını korumak için **Vatandaşlar Komisyonu** kuruldu. Yahudi vakıfları ise, **Auschwitz Toplama Kampı**'nın binalarının ve Auschwitz Yahudi Müzesi'nin arşivlerinin korunmasını öngörüyorlardı. Bu tür bir kuruluş Varşova'daki **Brodno** mezarlığını onarmış olup; mevcut 1000 kadar Yahudi mezarlığından restore edilebilecek durumda olan 450 kadarına da ilgi duymaktadır.

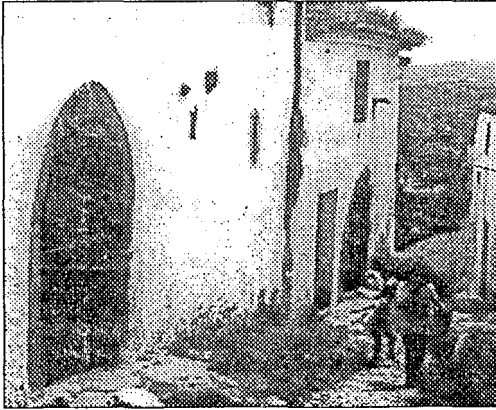
İsrail ile Polonya arasında 1967'de kesilen diplomatik münasebetler, **Jaruzelski** rejimi döneminde bir düzelme göstermişse de, ancak 1990'da o zamanki İsrail Dışişleri Bakanı **Moşe Arens**'in Polonya'yı ziyaretinden sonra tekrar tesis edilebilmiştir. Dünya Yahudileri ile Polonya Yahudileri arasındaki ilişkiler de gelişme içindedir. 1989'da Amerika Yahudi Komitesi Varşova'da bir irtibat bürosu kurmuş; 1990'da bir WJC komisyonu ülkeyi ziyaret etmiş; Auschwitz'deki Toplama/İmha Kampı içerisindeki **Karmelit Manastırı**'nin mevcudiyeti son yıllarda uzun münakaşalara yol açmıştır.

Öte yandan giderek artan **antisemitizm** dalgası, yeni demokratik ortamda milliyetçi grupların temsil edilmesi ile ve antisemit yayınlarla daha da beslenmiştir. Mezarlık talanları ve duvar yazıları bu olgunun belirtileri olarak görülmektedir. Buna karışın, 1991'de Katolik Kilisesi her kilisede okunan ve antisemitizmi yeren bir bildiri yayınlanmış; devlet bakanı **Walesa**, antisemitizmle mücadele için bir **Polonya-Yahudi Yönetim Konseyi** kurdurtmuştur. (219) Ancak yukarıda belirtilen türdeki antisemit uygulamalar süregelmektedir. (220) Auschwitz Nazi Kampı'nın kapatılması, Walesa'nın da bulunduğu törenlerle Krakov, Auschwitz ve Birkenau'da Ocak 1995'te kutlanmıştır. (221)

80- PORTEKİZ

Bu ülkede Yahudi varlığının tarihi 13. yüzyıla dayanır. 15. yüzyılın sonlarından itibaren Yahudiler, zorla Hristiyanlaştırıldılar. Bu dönmelele **"Marranos"** adı verilmiştir. 2. Dünya Savaşı'na kadar Yahudi Cemaati'nin nüfusunda fazla bir değişiklik olmamıştır. Bu dönemde 70.000'den fazla Orta Avrupalı Yahudi mülteci ülkeden geçmiş ve bir kısmı yerleşmeyi seçmiştir. 1945'te Portekiz'de Yahudi nüfusu 1.000 kadardı.

1991 yılındaki Portekizli Yahudi nüfusu 300 dolaylarındaydı. Yahudi Cemaati'nin çoğunluğu Lizbon'da oturur. **"Comunidade Israelita de Lisboa"** WJC'ye bağlıdır. Lizbon'da biri **Sefaradi**, diğeri **Aşkenazi** olan iki sinagog bulunur ve bir haham mevcuttur. Lizbon'da Yahudi Cemaati'nin bir merkezi de vardır. İsrail ve Portekiz arasında elçilik düzeyinde münasebetler vardır. Son zamanlarda **Belmonte**'de Marranos topluluğu üzerinde incelemeler yapılmıştır. Adı geçen topluluğun mensupları sünnetsiz ve vaftiz edilmiş olmakla beraber; Yahudiliği ciddi bir biçimde uygulamakta, evlerinin bodrumunda Şabat mumları yakmakta, domuz eti yememekte ve kendi aralarında evlenmektedirler. Komşuları onları

1479'da Zorla Hristiyanlaştırılan Portekiz Yahudileri, Yüzyıllarca Gizlilik İçinde Yahudiliklerini Sürdürdüler. "Anusim" Adı Verilen Bu Kişilerin 1917'de Keşfedildikleri Mahalle.

ABD Cincinatti'deki Mayer-Wise Sinagogu

Jewish Theological Seminary of America'ya Bağlı Conservative Yahudilik Akımı Mensubu Kadın ve Erkek Öğrenciler, Beraber Dua Ederken

ABD'li Yahudi Bir Çocuk, Purim Bayramı Eğlencilerine Katılırken

Los Angeles'in Bir Banliyösünde Dolaşan Bir Kamyonun Üzerinde Yeralan Yahudi Karşıtı Yazılar: "Ben Gerçek Bir Senatör İstiyorum-İsraili Siyonist Bir Yahudi Değil!"

20'inci Yüzyılın Başlarında Fas'ın Atlas Dağları'nda Çobanlık Yapan Bir Yahudi.

20'inci Yüzyılın Başlarında Faslı Yahudi Kadın Giysi ve Takıları.

Fas Kralı III. Hasan (solda) Kral'ın Yazlık Evinde İsrail Başbakanı Peres'le Birlikte (1986)

"Judeos" (Yahudiler) olarak tanımlanmaktadırlar. (222) Esasen 1497'de zorla vaftiz edilen Portekiz Yahudileri arasında kimliklerini büyük bir gizlilik içinde yüzyıllarca yürüten topluluklara 1917'de rastlanmıştı. (223)

Portekiz Yahudileri'nin 1496'da ülkeden kovuluşlarının 500. yıldönümü, Aralık 1996'da çeşitli etkinliklerle anıldı. Portekiz Cumhurbaşkanı **Georges Sampaio**, İsrail Cumhurbaşkanı **Ezer Weizman** ve çeşitli ülkelerden gelen Rabiler, Porto'daki **Kadouri Sinagogu**'nda düzenlenen anma duasına, Lizbon Sinagogu'nda-ki bir törene ve **Belmonte Sinagogu**'nun açılışına katıldılar. (224)

81- PUERTO RİKO

2. Dünya Savaşı'ndan önce Puerto Riko'da belirli bir Yahudi Cemaati bulunmamaktaydı. Ancak savaş sırasında ABD birlikleri ile birçok Yahudi de geldi. Daha sonra Amerikalı Yahudiler'in bir kısmı **Puerto Riko**'ya yerleşti. Ayrıca 1959'da Küba'da meydana gelen devrimden sonra da adaya birçok Kübalı Yahudi geldi.

1991'de Puerto Riko'da 2.000 kadar Yahudi bulunmaktaydı. **San Juan Yahudi Cemaati Merkezi**'ne bağlı iki sinagog vardır. **United Jewish Appeal** ve **Hadaşa**, en önemli cemaat kuruluşlarıdır. Dışişleri ABD aracılığıyla yürütülmekte olduğundan, ülkenin İsrail ile ayrı ilişkileri mevcut değildir. (225)

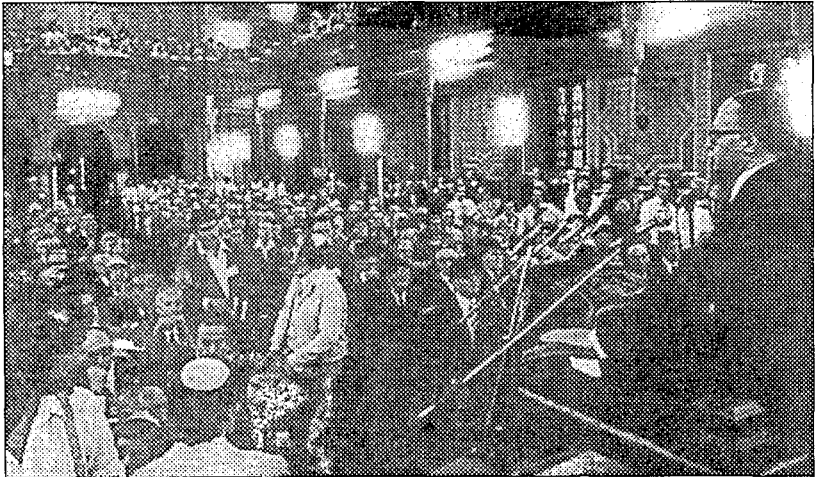
82- ROMANYA

Romanya'da Yahudiler **Romalılar** döneminden beri bulunmaktaydılar. 14. yüzyılda **Macaristan**'dan, 16. yüzyılda **İspanya**'dan, 17. yüzyılda da **Ukrayna**'dan ülkeye Yahudi mülteciler geldi. 19. yüzyılda ise gerek Rusya tarafından yönetilen, gerekse bağımsız Romanya topraklarındaki Yahudiler, birçok sınırlamaların sıkıntısını çektiler. Çoğu 20. yüzyılın başında ülkeyi terk etti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra resmi eşitlik tanındıysa da, bazı sınırlamalar ve ayrımcı bir atmosfer süregeldi. **Trianon Barış Antlaşması**'yla, büyük bir Yahudi cemaatini de içeren **Transilvanya**, Romanya'ya bırakıldı. 2. Dünya Savaşı'ndan evvelki Romanya Yahudi nüfusu **800.000** idi. (226) Ancak sınırdışı edilmeler sonucunda Yahudiler'in sonu felaketle sonuçlandı. (227) Savaş çıkmadan önce dahi Romanya Yahudileri ayrımcı yasalara tabiydiler. 1940'da **Nüremberg türü** yasalar devreye girdi. 1941'de **Romen askeri birlikleri Almanlar'a** katılarak, **Beserabya** ve **Bukovina**'da yüzbinlerce Yahudi'nin toplama kamplarına nakline ve öldürülmesine karıştılar. Bu durumu yansıtan en önemli vakalardan bir tanesi, **Jass**'de 1941 Haziran'ında **Alman ve Romen Askeri birliklerince** 14.000 Yahudi'nin vurularak öldürülmesidir. Holokost süreci zarfında, özellikle **Transilvanya'nın** **Macaristan** tarafından istila edildiği zamanda **Besarabya** ve **Bukovina**'da yaklaşık olarak 385.000 Yahudi öldü. Bununla beraber savaş sonrası Romanya topraklarında 400.000 kadar Yahudi bulunmaktaydı. (228) 1948'de 350.000 kadar olan nüfus,

hızlı göçler nedeniyle 1980'lerde çoğunlukla yaşlılardan oluşan 30.000 kişiye kadar inmiştir. 1948 ile 1952 yılları arasında 125.000 Yahudi İsrail'e göç etti. 1950'lerde göç yasaklandı fakat daha sonraları serbest bırakıldı. 1991'de ülkede 23.000 kadar Yahudi bulunmaktaydı.

Cemaat'in çoğunluğu Aşkenazi'dir ve oldukça yaşıldır. Yarısı kadarı **Bükreş**'te ikamet eder ve **Jassy** ve **Dorohoi**'de birkaç yüz Yahudi bulunmaktadır. Geri kalanı, ülkedeki 65 kadar cemaate dağılmıştır. Yahudi Cemaati dinsel-etnik bir grup olarak tanınmış olup; devletçe mali bakımdan desteklenmektedir. **Romanya Yahudi Cemaatleri Federasyonu** bir baş hahamın yönetiminde olup, bir Komünist ülkede WJC'ye katılmak için izin alabilen ilk örgüttür. Başhaham tarafından yönetilen ana örgüt, **Aşkenazi** ve **Sefaradi** örgütleri birden temsil eder. 1991'de Romanya'da bulunan 84 sinagogdan 41'i faaldi. 25 kentte 500 öğrenci için Talmud Tora sınıfları, ayrıca 27 İbranice okulu mevcuttu. Bükreş'te Romanya Yahudi tarihi ile ilgili bir **Yahudi müzesi**, bir **Romanya Yahudi Tarihi Araştırma Merkezi**, bir **Yahudi kütüphanesi** ve arşivleri ve bir **Yidiş Devlet Tiyatrosu** vardır. Romence, İngilizce, İbranice ve Yidişçe lisanlarında çıkan "Revista Cultului Mozaic" adlı 15 günlük bir cemaat gazetesi yayınlanır. Yaşlılar için 6 ev bulunmaktadır. Yaşlılar, sakatlar için gerekli elbise ve gıda ihtiyaçları için lazım olan finansmanın çoğu, Amerikan "Joint"u tarafından karşılanmaktadır. **Jassy**'deki 17. yüzyıla ait ve **Bükreş**'teki 19. yüzyıla ait sinagoglar tarihsel değer taşırlar.

Altı Gün Savaşı'ndan sonra İsrail ile diplomatik ilişkileri kesmeyen tek Doğu Bloku ülkesi, Romanya olmuştur. 40 yıl içinde 400.000 Romanyalı Yahudi'nin ülkeyi terk etmesine izin verilmiştir. Ayrıca bir **Romanya-İsrail Dostluk Derneği** de vardır.

1977'de İsrail Başbakanı Menahem Begin, Bükreş Sinagogu'nda Bir Konuşma Yaparken.

1948'den beri Başhaham'ın yönetiminde organize olan Romanya Yahudileri, diğer Komünist ülkelerindeki dindaşlarına oranla daha çok özerkliğe sahip olmuşlardır. Yahudi örgütlenmeleri ile ilgili yasaklamalar, daha çok **Çavuşesku** döneminde kaldırılmıştır. (229) Romanya'da eski bir olgu olan **antisemitizm**, son yıllarda daha da önem kazanmıştır. Milli Liberal Parti ve Milli Hristiyan Parti ile beraber, eski faşist eğilimler tekrar gündeme gelmiştir. Sağ kanat grupları, yönetimi çok fazla Yahudi içermekle suçlamışlardır. Antisemit bir basın da oluşmuştur. (230) Çavuşesku'nun devrildiği devrimi izleyen aylarda bir sinagoga ve iki Yahudi mezarlığına saldırı olmuştur. Bununla beraber, Bükreş'teki pogromun yıl dönümü 1991'de anılmış ve medyaya bildirilmiştir. 1990'da EJC ve WJC delegasyonları ülkeyi ziyaret etmiştir. (231)

83- SINGAPUR

Bu ülkedeki Yahudi Cemaati, 1841'de **Bağdatlı tüccarlarca** oluşturulmuştur. Savaş sırasındaki **Japon** istilasında, Cemaat'ın çoğu hapsedilmiş ve mallarına el konmuştur. 1991'de Singapur'da 300 kadar Yahudi bulunmaktaydı. Cemaat'ın %75'i Sefaradi, %25'i **Aşkenazi**'dir. Nüfusun dörtte biri kadarı yabancı uyrukludur. Cemaat özel bir gönüllü örgüt olarak tanımlanmaktadır. Cemaat, daha önceki Yahudi Hayır İşleri Kurumu olarak tanınan **Singapur Yahudi Cemaati** tarafından temsil edilmektedir. Bir haham ve iki sinagog mevcuttur. Sinagoglar Sefaradi'dir. Bet-Din bulunmamaktadır. **Pazar Günü Okulu**'nda küçük Yahudi çocukları okumaktadır; ayrıca Singapur'da çalışan İsraililer'in çocukları için de bir okul vardır. Cemaat merkezinde kültürel etkinlikler (eğitim, tiyatro ve spor dahil) icra edilmektedir. Ayrıca Cemaat'ın yaşlılar için de bir evi vardır. İsrail ile diplomatik münasebetler 1969'da kurulmuştur. Singapur Yahudi Cemaati, özellikle Avustralya ve ABD'ye olan göçler nedeniyle sürekli bir gerileme içindedir. (232)

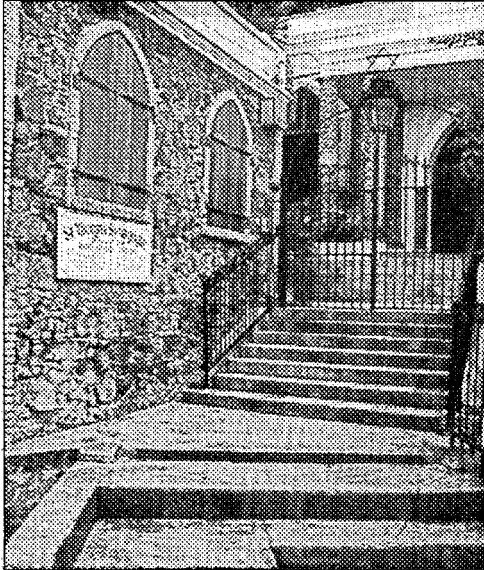
84- ST. THOMAS

Karayıpler'deki St. Thomas adasındaki Yahudi yerleşimi, 1671'de **Fort Christian** kalesinin St. Thomas'ın ilk valisi **Jorgen Iversen** tarafından hizmete açılışıyla başlamış olup; bu durum resmi nüfus sayımı sonuçlarından anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde Yahudi nüfusu birkaç yüz kişiden oluşmaktaydı.

1796'da St. Thomas'ın Yahudileri bu cemaati kurdular ve adını da **"Blessing and Peace"** ("Braha ve Şalom") koydular. 1801'de bu cemaate sadece 9 Yahudi aile mensuptu. İngiltere, Fransa, St. Eustatius ve Çuraço'dan gelen Yahudi göçleri ile birlikte, 1803'te bu sayı 22 aileye yükseldi. 1804'te topluluğun küçük sinagogu bir yangında tahrip oldu ve 1812'de yenisi inşa edildi. 1823'te ise daha büyük bir sinagog inşa edildi ve bugünkü adı olan **"Braha ve Şalom u Gemilut Hasadim"** adını aldı. 64 ailenin devam ettiği sinagog, 1831'de yandı ve 1833'te dün-

ya Yahudileri'nin yardımıyla tekrar inşa edildi. Bu sinagog, günümüze dek St. Thomas adasında hizmet gören tek ibadethane olmuştur.

Adaya yerleşen ilk Yahudiler; seyyar satıcı, esnaf ve küçük çiftçydiler. Bu tarihlerde adanın yönetimi **Danimarka**'ya aitti. 1781'de Hollanda'ya ait olan ve St. Thomas'a birkaç yüz mil uzaklıktaki **St. Eustatius** adasını, İngilizler ele geçirdi; amaçları, Amerika'daki isyancılara cephane temin eden gemilere mani olmaktı. İngiliz amirali **Sir Rodney** bu adayı yakınca, buradaki **Sefaradi** Yahudiler St. Thomas'a göç ettiler... St. Thomas'taki Yahudi mezarlığındaki taşlar üzerinde rastlanan Fonseca, De Castro, Toledano, Valencia, vb. gibi isimler, St. Thomas'ın Sefaradi geçmişini anlatmaktadır.

Karayipler'deki St. Thomas Adası'ndaki Tarihi Sinagog.

"Fransız empresyonizminin babası" sayılan dünyaca ünlü **Camille Pissaro**, St. Thomas'ta doğmuştur. 1851 nüfus sayımına göre St. Thomas'ta 372 Yahudi bulunmaktaydı. St. Thomas daha sonra bir süre birçok deniz yoluna ait gemiler için bir **kömür tedarik limanı** oldu. 1885'ten itibaren bu merkezlerin başka adalara nakli üzerine, St. Thomas'tan birçok Yahudi aile ayrıldı. Panama Kanalı'nın hizmete girmesiyle birlikte, başka Yahudi aileler de adadan ayrılarak Panama'ya yerleştiler. 1890'da St. Thomas'taki Yahudi nüfusu 141'e düşmüştü. 1942'deyse adadaki Yahudi nüfusu ancak 50 dolaylarındaydı.

1917'de Danimarka'dan ABD'ye geçen **Virgin Adaları**'nın 1950'deki valisi **Morris Fidanque de Castro**'dur. Bu kişi Panama'da doğmuşsa da, St. Thomas kökenlidir. Birçok şeref madalyası da almış olan Castro, St. Thomas Yahudi cemaati başkanlığını da iki dönem yapmıştır.

1959'da St. Thomas'ta 125 Yahudi bulunmaktaydı. Aynı tarihte adaya ünlü yazar **Herman Wouk**'un ailesi yerleşti. 1975'te adadaki Yahudi ile sayısı 525'e yükseldi ve gençler için bir dini okul açıldı. 1983'te St. Thomas Yahudi cemaati kuruluşunun 150'inci yılını kutladı. Bu tarihte sinagoga kayıtlı 125 aile bulunmaktaydı. Ayrıca kayıt dışı 200 kadar Yahudi'nin daha mevcut olduğu sanılmaktaydı. St. Thomas'ın Yahudi kökenli vatandaşları; devlet memurluğu, avukatlık, doktorluk, dişçilik, muhasebecilik gibi işlerle uğraşmakta ve %20'sinden az bir bölümü turizm sektöründe görev almaktaydılar. (293)

85- SURINAM

Surinam, Amerika kıtasındaki en eski Yahudi yerleşim bölgesidir. **Marrano-lar**, bu bölgeye Brezilya'da 1639'da cereyan eden tacizden kaçarak geldiler. Ayrıca 17. yüzyılda da yarı özerk, bir sinagogu olan ve ziraatle uğraşan bir Yahudi Cemaati kuruldu. Son yıllarda 300'den fazla Yahudi ülkeyi terk etmiştir. 1991'de Surinam'da 350 kadar Yahudi bulunmaktaydı. Cemaat'in çoğunluğu başkent **Paramaribo**'da yaşar. Mevcut iki Yahudi topluluğu özel gönüllü kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır. Surinam'daki **Aşkenazi** ve **Sefaradi** topluluklarından **Sefaradiler**, **Hollandalı Yahudi Cemaati** olarak da anılır ve WJC'ye bağlıdır. Paramaribo'daki her iki sinagog da Sefaradi geleneğini sürdürürler. İsrail'in Venezuela'daki elçisi, Surinam'da da elçi olarak vazifelidir. (233) 17. yüzyıldan kalan tarihi sinagog ("**Savana**") turistik değeri nedeniyle onarım görmüştür. (234)

86- SURIYE

Yahudi Cemaatleri, Suriye'de M.Ö. 4. yüzyılda ülkenin **Yunanlılar** tarafından fethinden evvel yaşamaktaydılar. 15. Ve 16. yüzyıllarda İspanya'dan gelen bir miktar Yahudi bölgeye yerleşti. (235) Arap egemenliğinden sonra, türlü baskılara maruz kalan Suriye Yahudileri, 1. Dünya Savaşı'ndan sonraki **Fransız** himayesinde bir süre özgürlük hareketlerinden yararlandılar. Fakat çoğu **Latin Amerika**'ya göçetti. Suriye'de çoğu **Şam** ve **Halep**'te olmak kaydıyla 30.000 Yahudi vardı. (236) Her ne kadar 1918'de Yahudiler'e eşit haklar tanındıysa da; antisyonist politikalar, 1940'larda birçok Yahudi'nin ölümüne neden olan saldırıların yer almasına yol açtı. Yahudi Cemaati konseyi lağvedildi ve çoğunluğu İsrail'e olmak üzere birçok Yahudi'nin ülke dışına göçetmesinden sonra, göç de yasaklandı. 1991'de Suriye'de 4.000 kadar Yahudi bulunmaktaydı. Yahudiler'in durumu ülkedeki geriye kalan halkın durumunun altında olup; Yahudiler **6 Gün Savaşı**'ndan sonra ülkede hareket serbestisinin kısıtlanması, sıkı yönetim kurallarına tabi olma, radyo ve telefon sahibi olamama gibi sınırlamaların içine sokulmuşlardır. Yahudiler, çoğu Şam'da olmak üzere getolaştırılmışlardır. Şam'da bir sinagog, bir haham ve bir hahamlık konseyi mevcuttu. **Sefaradi** kökenli olan Suriye Yahu-

dilerine ait iki Yahudi okulu bulunmaktaydı ve talebeleriyle öğretmen kadrosu arasında Yahudi olmayanlar da vardı. (237) **Esad** yönetiminde giderek yaşamları güçleşen Suriye Yahudileri, **Suriyeli Yahudilere Yardım Derneği** ve benzeri uluslararası kuruluşların çabası ve ABD'nin dolaylı baskısı sayesinde, kısım kısım ülkeden ayrılmış olup; geriye kalanlardan 300 kişi de, Suriye'yi Ekim 1994'te terk etmiştir. (238)

Suriye ile İsrail arasında diplomatik ilişki bulunmamaktadır. İki ülke arasında ABD'nin teşviki ile görüşmeler sağlanmıştır. (239)

1996'da Suriye'de 350 kadar Yahudi bulunmaktaydı. Dindar olan bu cemaat, tarihi değerleri olan 22 sinagoga sahipti. Moel (sünnetçi) ve Şohet (helal hayvan kesimcisi) sıkıntısı çeken bu cemaate **T.C. Hahambaşılığı**'nın bazen bu konuda gerekli görevlileri sevk ettiği duyumları alınmaktadır. (240), (241)

1997'de "Jerusalem Post" gazetesi ve "l'Arche" dergisi temsilcisi olarak Şam'a giden **İsraili Eldad Beck**'in izlenimlerine göre, halka açık iki sinagog bulunmaktaydı. Bunların biri, "Minyan" Sinagogu'dur. Diğer 20 sinagog kapalıdır. Çünkü Şam'da onları dolduracak kadar Yahudi'den eser kalmamıştır. Suriye'deki Yahudi Cemaati'nin büyük bir bölümü İsrail devletinin kurulmasından sonra ülkeyi terkederek özellikle İsrail'e ve ABD'ye göç etmiştir. Bu göç akımı, yeni rejimin Yahudiler'e göçü yasaklamasıyla, altmışlı yılların sonunda durmuştur. Bu kez göçler, gizlice ve bireysel çapta yapılmaya başlanmıştır. Dünyanın birçok ülkesinden Yahudiler'e göç serbestliği tanınması için Suriye'ye baskı yapılmış ve bu baskı kampanyasını **Jacques Chirac** gibi birçok uluslararası siyasetçi de sürdürmüştür. Fakat Suriye Devlet Başkanı **Hafız Esat**'ın bu serbestliği vermesi, ancak **Madrid**'deki barış konferansıyla gerçekleşmiştir. Beş yıl içinde **İsrail'e, Avrupa'ya ve Amerika'ya** yüzlerce Yahudi göç etmiştir. Bunların arasında İsrail'e giden Suriye'nin son hahambası **Avram Hamra** da bulunmaktaydı.

Suriye'de kalmayı tercih eden ve sayısı tam olarak belirlenemeyen Yahudiler'in sayısının 200-300 dolayında olduğu sanılmaktadır. Bunların çoğu Şam'da yaşamaktaysa da, **Halep** ve Türkiye sınırının hemen yanındaki **Kamışlı** kentinde de küçük Yahudi toplulukları olduğu bilinmektedir. **Amerika'ya** gidip de umduğunu bulamayıp geri dönenlerin yaşadıkları hayal kırıklığı öykülerinin etkisi ile, Suriye'de kalmayı yeğleyenler vardır.

Suriye'deki Yahudiler'in yaşam şartları iyiye doğru gitmektedir. 1990'lı yılların başında iş alanında yapılan girişimler, çoğu ticaretle uğraşan Suriye Yahudileri'ne rahat bir soluk aldırıştır. İş ve tatil için yabancı ülkelere gitmek için de bir engel bulunmamaktadır. Yahudiler, üzerinde "Musevi" yazılı bir pasaporta sahiptirler. Yahudiler, hala "güvenlik" nedeniyle devlet yönetiminde görev alamamaktadırlar.

Yahudiler, ekonomik nedenlerin haricinde en az 3000 senelik tarihi bir mirası da korumak için Suriye'de kalmaktadırlar. Fakat kitlesel göçler nedeniyle bu çok

zorlaştırmıştır. Artık ne haham, ne kaşer et satan bir kasap bulunabilmektedir. Evlenecek kız bulmak da sorundur. **Talmud Tora**'ya sadece 10 öğrenci devam edebilmekte, çoğu zaman sinagoglarda on erkekten oluşan "minyan" sağlanamamaktadır. Her iki ayda bir İstanbul'dan gelen haham, buradaki Yahudi toplumunun ihtiyacını karşılamakta güçlük çekmektedir. Örneğin İstanbul'dan gelen şohet, birkaç ayda bir toplu hayvan kesimi yapmakta; moel, brit mila icra etmektedir. (241)

87- ŞİLİ

Bu ülkeye **Marranolar**, 17. yüzyılda yerleşmişler fakat taciz edilmişlerdir. Yahudiler, Şili'nin İspanya'dan bağımsızlığını kazandığı 1810'da ülkeye kabul edildiler. İlk Yahudi dinsel örgütü bu yüzyılın başlarında oluştu. 1930'larda Almanya'dan büyük Yahudi grupları geldi. 1991'de ülkede 17.000 kadar Yahudi bulunmaktaydı. Şili'deki Yahudiler'in çoğu Aşkenazi'dir ve başkent Santiago'da yaşarlar. "**Union Israelita de Chile**" 1909'da resmen tanınmıştır... "**Comite Representative de las Entidades Judias de Chile**", tüm Yahudi kuruluşlarını temsil eder ve WJC'ye bağlıdır. Santiago'da 12 sinagog vardır ve ülkedeki çeşitli dinsel toplulukların en başında bir haham bulunmaktadır.

Yahudi eğitimi, "**Vaad Hahinuch**" tarafından organize edilmiştir ve yaklaşık olarak Yahudi çocukların %40'ı, kendi gündüz okullarına gitmektedirler. Santiago'da yaşlılar için iki ev bulunmaktadır. "**Estadio Israelito Maccabi**", kültürel ve sportif olanaklar sağlamaktadır. Haftalık olarak üç dergi ve gazete yayınlanmaktadır. Şili'deki Yahudi Cemaati sosyal hayata entegre olmuştur, fakat güçlü bir Yahudi kimliğini korumaktadır. (242) Genel olarak Şili'nin fırtınalı tarihi, güvenli bir Yahudi varoluşu için gerekli koşulları sağlamamıştır. 1930'lardaki **Arap** ve **Nazi** göçleri, 1970-1973 Marksist **Allende** yönetimi ve bunu izleyen **Pinochet** yönetimi, huzurlu bir ortam için olanak vermemiştir. (243)

88- TACİKİSTAN

BDT'ye dahil bu ülke, SSCB sınırları içinde yer aldığı 1979 yılında 14.700, 1989 yılında da 14.800 Yahudi barındırıyordu. Bunların çoğu, başkent **Duşanbe**'de oturuyordu ve **Buharan Yahudi Cemaati**'ne mensuptu. 1989'da 535 Yahudi ülkeden ayrıldı. Çoğu Duşanbe'den olmak kaydıyla, 1990'da 2.747, 1991'de 3.273 Yahudi İsrail'e göç etti. İç savaşa yol açan köktendinci akımlar, Yahudiler'in göçünün temel nedeni olmuştur. (244)

89- TAYVAN

Bu ülkedeki Yahudi Cemaati, Tayvan'da çalışan **İsraili** ve **Amerikalılar**'dan oluşmuş olup; başkent **Taipei**'de yoğunlaşmıştır. 1991'de ülkedeki Yahudi Cemaati'nin mevcudu 130 dolaylarındaydı. Cemaat'in başında bir başkan ve bir yöne-

tim kurulu bulunmaktadır. Cemaat merkezinde bir sinagog vardır. Merkezde kültürel etkinlikler de yer almaktadır. Haham, Şohet ve Moel mevcut değildir. İsrail ve Tayvan arasında resmi ilişkiler yoksa da, ticari bağlantılar vardır ve temsilci mübadelesi söz konusudur. (245)

90- TAYLAND

Ülkedeki Yahudi Cemaati yabancı uyruklulardan oluşmuş olup, ancak 1960'larda kurulmuştur;. 1991'deki mevcudu 200 dolaylarındaydı. **Tayland Yahudi Birliği WJC**'ye bağlıdır. Haham bulunmamakla beraber, modern bir sinagog vardır. **Ortodoks Sefaradiler**, bu amaçla düzenlenmiş bir evde ayrı ibadette bulunur. İsrail'le ve Tayland'ın karşılıklı elçilikleri vardır ve ilişkiler düzenlidir. (246)

91- TRİNİDAD VE TOBAGO

Bu ülkeye Yahudi göçmenler, **Orta Avrupa**'dan 2.Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında gelmişlerdir. 1945'te 800 kişilik aktif bir cemaat oluşmuştu. Fakat mültecilerin çoğu sonraları başka ülkelere göç etti. 1991'de çoğu yaşlı olan 50'den az Yahudi bulunmaktaydı; minyan oluşturulamıyordu ve sinagog yetkilileri yoktu. İsrail'in **Venezuela**'daki elçisi, ayrıca Trinidad ve Tobago'nun (bu ülkelerde ikamet etmeyen) elçisidir. (247)

92- TUNUS

Yahudiler'in Tunus'taki varlıkları, **Romahılar** devrinden beri bilinmektedir. İlk cemaatlere İsrail topraklarından kaçanlar katıldılar. (M.S. 70 ve M.S. 135). Hristiyan İmparatorluğunca kıyıma uğratılan Yahudiler, çöllerle dağıldı. (248) İslam yönetiminde **Kairuan**; Gaonik dönemde **Tunus** Yahudi bilimciliğinin merkezi oldu. Yahudi liderlerine **Nagid** adı verilmekteydi. Ancak 11. yüzyılın ortalarından itibaren, Yahudiler kentten uzaklaştırıldı ve baskılar başladı. **Almohad** yönetimi ve **İspanyol** fütühatı, Tunuslu Yahudiler'in tacizine yol açtı. (249) 16. yüzyıldaki **Osmanlı** egemenliğinden itibaren, **Berberiler**'in baskısından doğan durum düzelmeye başladı. (25) 18. yüzyılın ortalarına dek, Yahudiler Tunus'ta **zımmi** statüsünde yaşadılar. Bu yüzyılın başında **Fransızlar**'ın ülkeyi yönettikleri zamanda Yahudiler'in Fransız vatandaşlığı edinmelerine izin verildi. (251) Fransız himayesi, Yahudileri Fransız kültürüyle eklemlenmeye itti. 2. Dünya Savaşı esnasında Tunus'taki 71.000 Yahudi kötü muamele ve katliamlara maruz kaldı. Ülke 1956'da bağımsızlığına kavuşunca, Yahudiler'e eşit haklar tanındı. Hatta ilk Tunus kabinesinde bir Yahudi yer aldı. (252) Ancak Yahudiler'in durumu daha sonra gene bozuldu. Yahudi örgütleri dağıtıldı ve **6 Gün Savaşı**'ndan sonra Yahudi karşıtı gösteriler de oldu. Yahudi nüfusu, 1949'da ulaştığı 105.000 kişilik tepe

noktasından giderek düşüşe geçti. 1991'de Tunus'ta 3.500 dolaylarında Yahudi bulunmaktaydı. Cemaat, **Tunus** şehrinde ve **Djerba Adası**'nda yoğunlaşmıştır. Birimsel cemaat komisyonları hükümet tarafından tayin edilir. Başhaham Tunus kentindedir; ayrıca altı haham bulunmaktadır. Altı ilkokul, iki orta öğrenim okulu ve bir **Yeşiva** mevcuttur. Yahudi basın yoktur. Amerikan **Joint**'unun Tunus'ta muhtaçlara yardım eden bir bürosu vardır. Djerba'da El Ghriba Sinagogu tarihi bir değer taşır. Ayrıca **Djerba** ve **Medenine**'de de ilginç sinagoglar bulunur. Tunus, İsrail-Arap sorununda en ılımlı tutumu takınan Arap ülkeleri arasında yer almıştır. Ancak 1967'den beri diğer Arap ülkelerine daha fazla yaklaşmıştır. Bu durum, 1985'te İsrail'in Tunus'taki FKÖ karagahına yaptığı saldırıdan sonra daha da güçlenmiştir. Aynı yıl Djerba sinagogundan çıkan Yahudiler'den bir kısmının bir güvenlik muhafızı tarafından vurularak öldürülmesi, Cemaat'ın güvenini sarsmıştır. (253) Öte yandan 1994'te Filistin-İsrail barışını izleyen atmosferde Tunus ve İsrail, başkentlerinde karşılıklı olarak ekonomik temsilcilikler açma hususunda prensip kararı almışlardır.

Lag ba-Omer Bayramı'nı Kutlayan Djerbalı Tunuslu Yahudiler.

93- TÜRKİYE

Bu ülkedeki Yahudi yerleşimi M.Ö. IV'üncü yüzyıla dek uzanır. **Türkler** Anadolu'yu fethettiklerinde, **Bizans İmparatorluğu**'nun istibdatına maruz kalan birçok Yahudi cemaati ile karşılaştılar. Türkler'in hükümdarlığı altında kurulan ilk önemli Yahudi cemaati, **Bursa**'da 1326 yılında yer almıştır.

Yahudiler 1492'de **İspanya**'dan kovuldukları zaman, **Osmanlı İmparatorluğu**'nda yerleşmelerine izin verildi. **İstanbul**, **Edirne**, **İzmir**, **Selanik**, vb. kentlerde önemli Yahudi cemaatleri gelişti. Yahudiler, bu ülkeye gelirken beraberlerinde **matbaa** dahil önemli teknolojik ve bilimsel bilgiler de getirdiler ve uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaretinde ve dış ilişkilerinde önemli mevkiele sağ-

ladılar, Saray'da özellikle **tıp adamları** ile ün saldılar (**Moşe Hamon, Jozef Hamon, vb.**). Ünlü devlet adamları arasında da **Don Jozef Nəsi, Salamon Ben Natan Eskenazi, Salamon Aben Yaş, David Passi** (16. yüzyıl), **Gabriel Buena-ventura, Moiz ben Yuda Beberi** (17. yüzyıl), vb. bulunur. İttihat ve Terakki zamanında da **Emanuel Karasu ve Nesim Masliyah** sayılabilir.

Osmanlı İmparatorluğu dağılmadan evvel sınırları içinde 300.000 kadar Yahudi vardı. 1923'te **Türkiye Cumhuriyeti** kurulduğunda bu ülkenin topraklarında 80.000 kadar Yahudi bulunmaktaydı. 1948 ile 1950 arasında yaklaşık olarak 37.000 Yahudi İsrail'e göç etti. 1970'lerin sonundaki gergin siyasal ortamda, başka göçler de oldu...

Türkiye'deki Yahudiler'in çok bir büyük bir bölümü **Sefaradi**'dir. Türkiye'deki 25.000 kadar Yahudinin 23.000'i İstanbul'da oturur. Sinagoglar, vakıflara bağlı dini kuruluşlar olarak nitelendirilir. Çocuklar doğumda "dini: Musevi" olarak nüfusa kaydedilir.

İstanbul'da 1898'de Michné Tora Adıyla Kurulan Hayır Kuruluşu İdare Heyeti ve Eğitimini Üstlendikleri Fakir Çocuklar, Yüzyılın Başlarında Toplu Halde. Kuruluş, Halen Öğrencilere Yardım Derneği Adı Altında Faaliyetini Sürdünmektedir..

Aaron Kohen ve Arkadaşları Maftirim Grubu (İstanbul, 1999)

Türk Yahudi Cemaati'nin statüsü 1865'teki **Hahamhane Nizamnamesi**'ne dayanmaktadır. Her ne kadar fahri kişilerden oluşan merkezi idare kurulları mevcutsa da, Cemaat'ın başı **Hahambaşı**'dır. T.C. vatandaşları yabancı örgütlere üye olamadıkları için Türk Yahudi Cemaati de uluslararası Yahudi örgütlerine üye değildir. Ancak 1983'ten itibaren bu cemaat, World Jewish Congress ve bazı Yahudi organizasyonlarının toplantılarına gözlemci gönderebilmektedir.

İstanbul'da ilkokul ve liseyi kapsayan bir öğretim kuruluşu ve **İzmir**'de de bir ilkokul bulunmaktadır. Türkiye yasalarına göre etnik ve dini kökenli cemiyetler yasaklanmıştır. Bununla beraber, özellikle Yahudi vatandaşların devam ettiği birçok sosyal dernek, gençlik derneği ve **İstanbul**'da bir cemaat merkezi bulunmaktadır. "**Şalom**" adlı haftalık gazete **Ladino** dilinde çıkan bir sayfasının haricinde ağırlıklı olarak Türkçe olarak yayınlanır. **İstanbul** ve **İzmir**'de hastane, ihtiyarlar için yurt, ve fakirlere yardım için bazı kuruluşlar da bulunur.

1453'ten beri Cemaat'ın başı **Hahambaşı**'dır. 100 kişinin altındaki **Karay** cemaati Hahambaşı'nın yetkinliğini tanımaz. Hahambaşılığın bünyesinde **Bet-Din** ("Dini Kurul") yer alır. **İstanbul**'da biri **Karay**, biri **Aşkenaz** olmak üzere diğerleri de **Sefaradi** olan 20 kadar sinagog vardır. **İzmir**'de 8 kadar sinagog bulunur. **Bursa** ve **Ankara**'da da birer sinagog faaldir. **İstanbul Balat**'taki **Ahrida** ve **Yanbol** sinagogları tarihi niteliktedir. **İstanbul**'daki eski Zülfaris Sinagogu'nda **Yahudi Müzesi** oluşturma çabaları sürdürülmektedir. Gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde, gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde bu ülkelerdeki Yahudiler; **sanat, müzik, bilim, sanayi ve ticarete** değerli şahsiyetler yetiştirmişlerdir. Osmanlı ve Türk Yahudilerinin tarihi, müziği, gelenekleri, folklorü, deyişleri, sanatsal ve mimari eserleri... güncel araştırma konusu olmayı sürdürmektedir.

1986'daki bir terörist saldırısında **İstanbul**'daki **Neve-Şalom** Sinagogu'nda ibadet etmekte olan 21 Yahudi öldürüldü. Hristiyan alemindeki kadar şiddetli olmamakla beraber, özellikle aşırı milliyetçi ve son yıllarda da köktendinci akımlarca körüklenen bir **antisemitizme** Türkiye'de de rastlanmaktadır. Bir ara katiplik düzeyine düşürülen Türkiye - İsrail diplomatik ilişkileri, 1992'de tekrar büyükelçilik düzeyine çıkarıldı. Son yıllarda iki ülke arasında özellikle askeri alanda yoğun ilişkiler oluşmuş olup, ayrıca kültürel, bilimsel, iktisadi ve turizm alanlarında da önemli gelişmeler gözlenmektedir. (297), (298)

NOT: Bu konudaki ayrıntılı bir çalışma için; yazarın "Osmanlı ve Türk Yahudileri" (Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1999, 334 Sh.) adlı eserine bakınız.

94- UKRAYNA

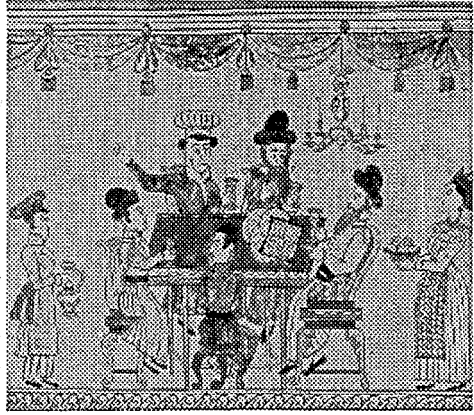
1991 yılında SSCB'den bağımsızlığını ilan eden Ukrayna'da Yahudiler'in çoğu da bağımsızlık lehinde oy kullandılar. 1989 yılı nüfus sayımlarına göre;

100.600'ü **Kiev**'de, 69.100'ü **Odessa**'da, 30.100'ü **Dnepropetrosk** ve 48.900'ü **Harkov** vilayetinde olmak üzere, Ukrayna'da 487.300 Yahudi yaşıyordu. Ukraynalı Yahudiler'de doğum oranı binde 6,6 ölüm oranı ise binde 23,4'tü. Ortalama yaş 50 idi. Karışık evlilikler yüksek düzeydeydi.

1980-1988 yılları arasında 8.770 Yahudi Ukrayna'dan ayrıldı. 1989'da 32.547 Yahudi İsrail'e göç etti. 1990'da 60.074 Yahudi ülkeden ayrıldı. 1991'de 41.264 Yahudi İsrail'e göç etti.

Ukrayna'daki Bir Yahudi Mezarının Üstünde Yer Alan Hayat Ağacı ve Kuşlar Sembolü.

Ukrayna Folklorü'nden (1880-1915); Pesah (Hamursuz) Bayramı Gecesi Sofrası ("Seder")

Ulusal Ukrayna hareketi "Rukh", Ukraynalı Yahudiler hakkında olumlu ve ulaşımcı bildirilerde bulundu. Ukrayna Başbakanı **Kravçuk**, 1991'de **Babi Yar**'daki Kievli Yahudiler'in kitlesel katliamının 50. Yıldönümünde bir demeç verdi ve bunda Ukrayna halkının sorumluluğunu kabul ederek Yahudi halkından özür diledi.

Sovyet yönetimindeyken Ukrayna'da ulusal bir kahraman olarak tanınan ve 17. yüzyılın ortalarındaki Yahudi kıyımından sorumlu **Kazak Bogdan Çmielnicki** artık ulusal bir kahraman olarak görülmezken; Yahudi **Simon Petlyura** (1879-1926) bu sığata layık görülmektedir. Fakat Ukrayna'da antisemitizmin kökenleri gücünü korumaktadır. 1990'daki bir ankette halkın %70'inin Siyonist komplonun devam ettiği inancında olduğu anlaşılmıştır.

Etnik azınlıklara tanınan haklar çerçevesinde, Ukraynalı Yahudiler'e de çeşitli ulusal-kültürel haklar tanınmıştır. 1991'de ülkede 120 Yahudi kuruluşu işler durumdaydı; 1930'larda el konan sinagoglar cemaatlara iade edilmiştir. (254)

Ukrayna'nın başkenti **Kiev**'deki ilk Yahudi yerleşimi, 1018 yıllarına dayanır. Rus Ordusu'na bağlı askerler, Yahudi evlerini talan etmişler ve 1113 yılında Kiev Yahudileri'ne yönelik zulümler başlamıştır. Ukrayna, Diaspora Yahudileri tari-

hinin sayfalarında dehşet ve **pogromlar** ülkesi olarak yer almıştır.

1997 araştırmalarına göre, Ukrayna'da 400.000 kadar Yahudi yaşamaktaydı. Her yıl ortalama 20.000 kişinin İsrail'e göçettiği **Avrupa'nın en büyük Yahudi cemaatinin** bu mensupları, Yahudi Ajansı'nın (**Sohnut**) çabalarıyla İsrail'e uyum sağlamaktadır.

Batı'da Ukrayna'nın en ünlü yazarı olarak kabul edilen **İtshak Bavel**, 1935'te NVKD (Sovyet gizli Servisi) tarafından tutuklanmış, 1941'de öldürülmüş ve eserleri Sovyetler'de yasaklanmıştı.

Son yıllarda antisemitizm Ukrayna'da nisbeten bastırılmışsa da, Ukraynalı Yahudiler'in çoğu, bu ülkede kendileri için bir gelecek görememekte ve İsrail'e göç etmek istemektedirler. Ukrayna Cumhurbaşkanı, 1997'de İsrail'i resmen ziyaret etmiş ve Yahudiler hakkında olumlu sözler söylemiştir. (255)

95- URUGUAY

Uruguay'a ilk Yahudiler, 20. yüzyılın başlarında geldiler. Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen göçler 1920'lerde ve 1930'larda arttı. Fakat savaş patladığında büyük ölçüde kısıtlandı. Savaş'tan sonra Uruguay, Avrupa ve Orta Doğu'dan mülteci kabul etti.

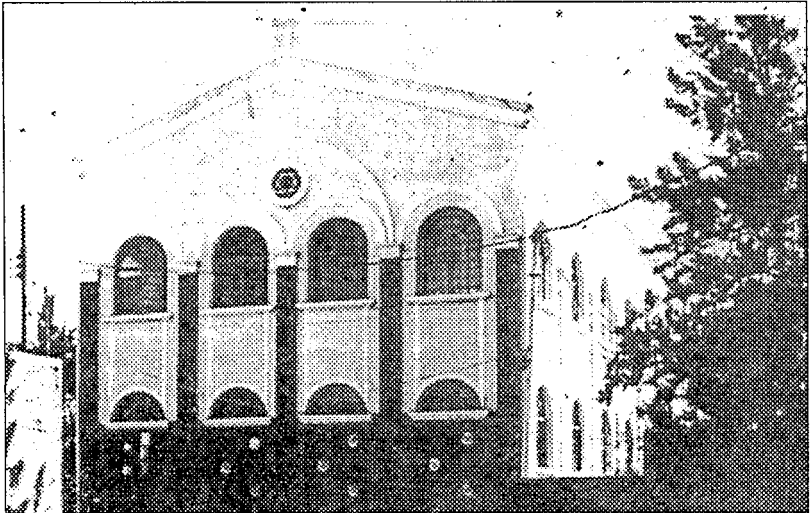
1991 yılında Uruguay'da 44.000 kadar Yahudi bulunmaktaydı. Topluluğun dörtte üçü **Orta ve Doğu Avrupa**'dan, gerisi de **Batı Avrupa**'dan gelen **Sefaradiler**'den oluşur. Cemaat'ın büyük bir kısmı Montevideo'da oturur. "**Comite Central Israelita del Uruguay**"; **Aşkenazi, Almanca konuşan, Macar asıllı ve Paysandu**'daki grup olmak üzere, dört topluluğu kapsar ve WJC'ye bağlıdır... 1975'te hükümetin bireysel özgürlüklere karşı takındığı tutumdan Yahudi gazeteleri ve örgütleri de etkilendi. 1980'lerin ortalarında bu kısıtlamalar kaldırıldı ve seçimler yapıldı. Mevcut her dört topluluğun ayrı sinagogu ve hahamı bulunur. Ayrıca küçük bir **Hasidik** cemaat de vardır. Montevideo'da 11 sinagog ve ibadethane bulunur. Başlıca kültürel örgüt **B'nai B'rith**'dir. Ayrıca kadın kuruluşları da vardır. Yahudiler sanat dallarında aktiftirler ve aralarında tanınmış tiyatro yazarı **Jacobo Langsen** de yer almaktadır. Montevideo'da bir Yahudi kitaplığı da vardır. Başlıca cemaat gazetesi İspanyolca çıkan "**Semanario Hebrao**"dur. Uruguay ve İsrail arasında diplomatik ilişkiler bulunmaktadır. (256) Yahudiler bu ülkeyle genellikle iyi bütünleşmişler ve tam bir dinsel özgürlük yaşamışlardır. (257)

96- VENEZUELA

Bu ülkeye ilk Yahudiler, 19. yüzyılın başlarında gelmişlerdir. Günümüzün cemaati, 20. yüzyılın başlarında **Ortadoğu**'dan ve **Kuzey Afrika**'dan gelen **Sefaradiler** tarafından oluşmuştur. 1991'de Venezuela Yahudi Cemaati'nin nüfusu 20.000 dolayındaydı. Cemaat eşit miktarda Sefaradi ve **Aşkenazi**-

ler'den oluşur ve **Karakas** kentinde yoğunlaşmıştır. Cemaat'in merkez örgütü "**Confederacion de Asociaciones Israelitas de Venezuela**", WJC'ye bağlıdır. **Karakas**'ta dokuz sinagog, öteki bölgelerde de dört sinagog bulunmaktadır. Yahudiler, çoğunlukla **Ortodoks** niteliktedirler. Çocukların yaklaşık olarak %90'ı Yahudi okullarında eğitim görmektedir. Bu okullar yüksek eğitim seviyeleriyle tanınmaktadır. İleri derecedeki Yahudi eğitimi, **Lubaviç Yeşiva Gedolah** ve **H.I.J.S.** tarafından sağlanır. Kültürel etkinlikler, **Yahudi Sporları** ve **Sosyal Etkinlikler Merkezi** ve **Şalom Aleyhem Kültür Merkezi**'nce karşılanır. **Karakas**'ta bir Yahudi kitaplığı vardır. Ayrıca "**Nuevo Mudo Israelita**" adlı bir gazete de yayınlanır. **Bikur Holim** ve **Tsadaka Baseter** gibi yardım kuruluşları bulunur. Güney Amerika'daki en eski Yahudi mezarlığı tarihsel bir nitelik taşır ve **Co-ro**'dadır.

Venezuela ve İsrail arasında diplomatik ilişkiler vardır. Ayrıca Venezuela-İsrail Kültür Enstitüsü; kültürel, edebi ve bilimsel konularda işbirliği halindedir. Venezuela Yahudi Cemaati, Güney Amerika'da gelişmekte olan tek Yahudi topluluğudur. İstikrar ve refah düzeyi kıta dışındaki Yahudiler'i cezbetmiş olup, bu ülkedeki cemaat, dünyadaki en başarılı Yahudi eğitimi sistemlerinden birine sahiptir. (258) Ülkeye Yahudi göçünün cazibesi; 1819-1821'de bağımsızlık zamanında yürürlüğe konan anayasadaki din özgürlüğü ile ve kurtarıcı **Simon Bolivar**'ın olumlu tutumuyla başlamış ve askeri diktatörlüklerin sınırlamalarına rağmen, ülkenin petrol zenginliğinin de etkisiyle günümüze dek süregelmiştir. (259)

Caracas'taki Aşkenazi Büyük Sinagogu.

97- VİRJİN ADALARI

Yahudiler, 17. yüzyılın ortalarından beri Virjin Adaları'nda yaşamıştır. St. Thomas'taki Sefaradi Sinagogu, ABD ve ABD'ye ait deniz aşırı topraklardaki en eski sinagogdur. Yahudilerin çoğu St. Thomas'ta oturur. 1991'de bu adalarda 500 kadar Yahudi vardı. Eski aileler Sefaradi'dir fakat topluluğun çoğu savaştan sonra ABD'den gelen Aşkenaziler'in kökenindendir. St. Thomas Yahudi Topluluğu, WJC'ye bağlıdır. (260) (Bak: St. Thomas)

98- YEMEN

İslam'ın ilk yüzyıllarında Yahudiler, Yemen haricinde tüm Arap Yarımadası'ndan techir edildiler. Yemen Yahudi Cemaati'nin kökenleri, muhtemelen İkinci Bet Amikdaş zamanında Filistin topraklarından gelen tüccarlara dayanmaktadır. Yemen Yahudileri, 11. yüzyıldan itibaren diğer ülkelerin Yahudileri'yle irtibat sağlamaya başladılar. Ülkeye has siyasal sorunlar ve dinsel hoşgörüsüzlük nedeniyle Yahudiler, Yemen'de genellikle yoksulluk ve aşağılanma koşullarında yaşamıştır. (261) Kısıtlamalar 10. yüzyılda başlamıştır. 1173'te Maimonides, Yemenli Yahudiler'e ünlü "mektubunu" yazarken onlardan inançlarında sebat etmelerini istemiştir. 17. yüzyılda Yemen Cemaati'nden Şalom Şabazi adlı bir Kabalist çıkmıştır. 20. yüzyılın başlarında kısıtlamalar tekrar başlamış ve Filistin'e 15. yüzyıldan beri süregelen göç artmış fakat 1929'da yasaklanmıştır. 19. yüzyılın başlarında İngiliz işgalindeki Güney Yemen'de oluşan Yahudi Cemaati; 1946'da Aden'de 7.000 kişiyi diğer yerlerde de 2.000 kişiyi buluyordu. 1947'deki gösterilerde 100 kadar Yahudi öldürüldü. 1949 ile 1950 yıllarında yaklaşık olarak 49.000 Yemenli Yahudi. "Sihirli Hah Operasyonu" ile

Kuzey Yemen'deki Heidan'dan Gelen Yemen Yahudisi Gelin. Mahallî Giysileriyle İsrail'de Düğün Öncesinde (1960)

hava yoluyla İsrail'e nakledildi. Devam eden gerginlikler, İngiliz himaye bölgesindeki Yahudi göçünün sürmesine neden oldu. **6 Gün Savaşı**'ndan sonra çıkan gösteriler üzerine geriye kalanlardan 132 Yahudi, İngiltere ve İsrail'e götürüldü. Burada yaşamış olan cemaatin yaklaşık olarak %70'i İsrail'de yaşamaktadır.

1991'de Yemen'deki Yahudi nüfusu 1.000 dolaylarında tahmin edilmekteydi. Başkentte bir cemaat bulunmamakla beraber, başka köy ve şehirlerde Yahudilerin yaşadığı ve iki sinagogun açık bulunduğu sanılıyordu. Nisbeten daha iyi bir muameleye tabi bulunan Yahudiler, zımmi statüsünde yaşamaktaydı. Kamu görevlerinin ve toprak sahibi olmalarının yasaklandığı Yemen'de Yahudiler, çeşitli zenaat dalları ve ticaretle uğraşabiliyor ve dinlerini icra etmelerine müsaade ediliyordu. Bu Yahudiler, Dünya Yahudiliği ile ilişkisiz ve dağınık bulunduklarından, dini kitap temin edemiyorlardı. Yemen'in İsrail'le diplomatik ilişkisi bulunmamaktadır. (262)

99- YENİ ZELLANDA

Ülkeye ilk Yahudiler 1829'da geldiler. 1840'da Yeni Zellanda'nın İngiliz egemenliğine geçmesiyle beraber, 1841'de **Auckland**'da ve 1843'te **Wellington**'da cemaatler oluştu. 1882'de ve 1933'ten sonra Avrupalı Yahudi göçmenler ülkeye yerleşti. 1873-1875 arasında ve 1876'da başbakanlık yapan **Sir Julius Vogel** Yahudi'ydi. (Vogel, daha önce Güney Avustralya eyaletinin başkanıydı.) (263)

1991'de Yeni Zellanda'da 4.800 kadar Yahudi bulunmaktaydı. Cemaat'in çoğu **Aşkenazi**'dir ve Auckland ve Wellington'da oturur. Merkez örgüt **Yeni Zellanda Yahudi Konseyi**'dir ve WJC'ye bağlıdır. Dinsel yaşamla ilgili başlıca, örgüt, beş kentte bulunan sinagogları kapsayan Yeni Zellanda Birleşik Sinagogları'dır. Ayrıca Auckland ve Wellington'da liberal sinagoglar bulunmaktadır. Auckland'da 120 öğrencisi olan bir Yahudi gündüz okulu bulunur. Ancak öğrencilerin %20'si Yahudidir. Auckland ve Wellington'da cemaat merkezleri ve **B'nai B'rith**'in dalları bulunur. **Yahudi Kadınlar Birliği** de aktiftir. Cemaat'in aktif olarak yayınlanan "New Zealand Jewish Cronicle" adlı bir gazetesi vardır. Wellington'da yaşlılar için bir ev de mevcuttur.

İsrail'in Yeni Zellanda ile diplomatik ilişkileri vardır. Cemaat özümlenmiş ve gerilemiş bir görünüm sergilemektedir. Yeni Zellanda Yahudilerinin nisbeten büyük bir kesimi İsrail'e göçetmiştir. (264) 1930'da toplam nüfusun binde 1.8'i olan 2.800 kişilik Yahudi nüfusu, 1980'de 4.000 dolaylarındaydı ve toplam nüfustaki binde 1.3 oranıyla düşme eğilimindeydi. (265)

100- YUGOSLAVYA

Yahudiler'in bu bölgeye yerleşmeleri Romalılar dönemine dek uzanır. **Dalmaçya** kıyılarında Ortaçağ toplulukları kurulmuş, 1492'den sonra İspanya'dan gelen mülteciler yerleşmiştir. Yahudiler vatandaşlık haklarından ancak 1873'te

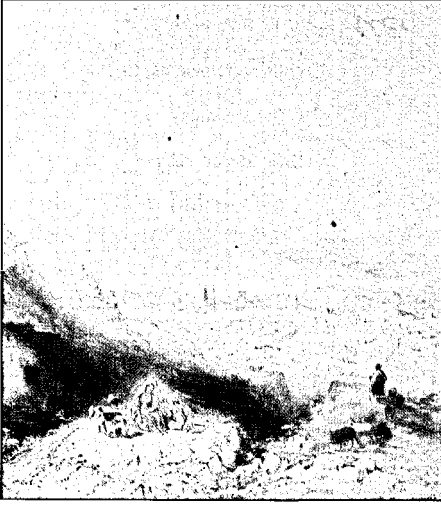
Naziler Tarafından Yıkılan Lüksemburg Kent Sinagogu'nun Yerini Almak İçin 1953'de Tekrar Yapılan Sinagog'un Anısına 1982'de Posta İdaresi'nin Çıkarttığı Posta Pulu.

Macaristan'daki Kecskemet Kentinde 1871'de Neo-Moresk Stilinde İnşa Edilmiş Bir Sinagog.

Budapeşte'deki Dohany Sokağı Sinagogu.

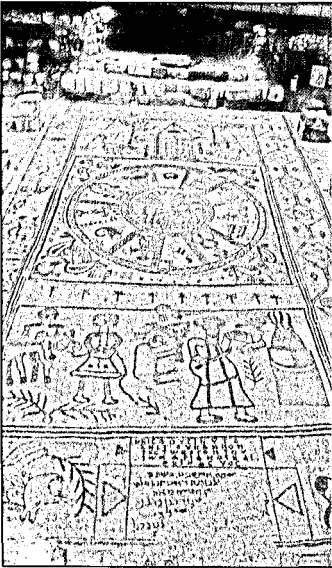
Tevrat Dönemlerinde Hayvancılık İle Uğraşan İsrailoğulları'nı Betimleyen Temsili Bir Resim.

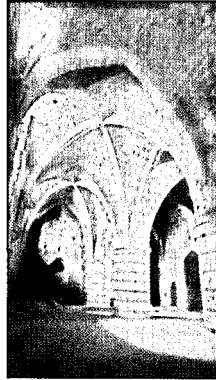
Samaria Kenti'nde Bulunan Fildişi Bir Objeye.

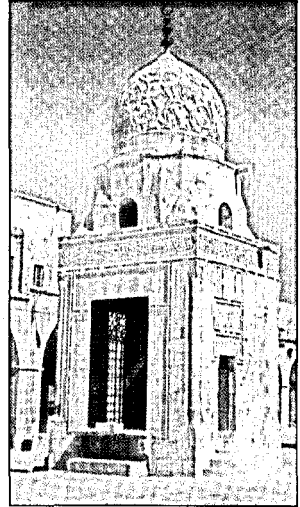
M.Ö. 1. Yüzyıldan Kalan, Haşmonaylar'a Ait Bir Para.

Bet-Şean Vadisi'nde 6. Yüzyıldan Kalma Bir Sinagogun Mozaik Zeminini.

Haçlılar Döneminde Eretz Yisrael'de İnşa Edilmiş Bir Kilise

Osmanlılar Döneminden Kalma Bir Türbe

yararlanmışlardır. **Avusturya-Macaristan** bölgesinden gelen **Aşkenazi** Yahudiler, I. Dünya Savaşı öncesinde kurulan **Yugoslavya**'ya yerleşerek Yahudi topluluğunun nüfusunu artırdılar. Naziler ülkeyi 1941 Nisan'ında işgal ettiler. **Hırvatistan**'da bulunan Yahudilerin 6.000'i öldürüldü. 20.000'i de toplama kampına hapsedildi. **Rab Adası** bir mülteci kampı olarak kullanıldı. Mültecilerin çoğu firar etti. Fakat 300'ü **Auschwitz**'e nakledildi. 5.000 Yahudi Naziler'e karşı savaşa katıldı. 60.000 Yahudi (**Yugoslavya** Yahudileri'nin %80'i kadarı) **Holokost**'da öldürüldü. Geriye kalan 12-15.000 Yahudi'nin takriben 9.000'i, **İsrail**'in kuruluşu ile beraber bu ülkeye göç etti.

1991'de **Yugoslavya**'da 5.500 dolaylarında Yahudi bulunmaktaydı. Eşit oranlarda **Aşkenazi** ve **Sefaradi**'den oluştuğu sanılan Yahudi Cemaati, 33 topluluktan meydana geliyordu. Bunların en büyükleri **Belgrad**, **Zagreb** ve **Sarajevo**'daydı ve oldukça yaşlı bir nüfusu içermekteydi. **Yahudi Toplulukları Federasyonu** hükümetçe tanınmaktadır; münferit topluluklarsa, gönüllü örgütler olarak tanımlanmaktadır. (Federasyon **WJC**'ye bağlıdır.) 12 sinagog ve bir haham bulunmasına karşın, **Bet-Din** mevcut değildir. **Belgrad** ve **Zagreb**'de İbranice kursları ve kreşler bulunmaktadır. **Zagreb** cemaati merkezi birçok kültürel etkinlikler düzenlemektedir. **Belgrad**'da bir **Yahudi Müzesi** ve **Sarajevo Müzesi**'nin Yahudilik ile ilgili bir bölümü mevcuttur.

Cemaat yayınları arasında iki haftada bir çıkan bir mecmua ile bir gençlik mecmuası ("**Kadima**") vardır. **Zagreb**'de yaşlılar için bir ev, çeşitli topluluklara ait de hayır kuruluşları bulunmaktadır. **Dubrovnik**, **Split**, **Novi Sad**, **Subotica**, **Rjeka** ve **Sarajevo**'da tarihi sinagoglar vardır. Ülkede ayrıca **Holokost**'ta yitirilen Yahudiler'in anısına 40 kadar anıt da vardır.

Birçok etnik gruptan oluşmuş olan ülkede Yahudiler, kendilerini bunlardan hiçbirine dahil olarak görmemekte ve Yahudi kimliklerini kaybetmemektedirler. II. Dünya Savaşı sırasında Yahudiler'in partizanlarla beraber Naziler'e karşı verilen ulusal savaşta yer almaları etkileyici bir anı olarak hala gücünü korumaktadır. (266) 1992'de bir savaş hali içine giren **Yugoslavya**'dan 800 kadar Yahudi ayrıldı. Devam eden göçlerde yer alanlar, ülkeye geri dönme konusunda tereddütleydiler (267).

1999 yılında **Yugoslavya**'nın **Kosova**'da uyguladığı kıyım nedeniyle **NA-TO**'nun **Belgrad**'ı bombalamaya başladığı tarihten itibaren hemen hemen hepsi kadınlar, çocuklar ve yaşlı insanlardan meydana gelen 470 Yahudi, Yahudi Bürosu ve Amerikan Yahudi Birleşik Dağıtım Komitesi tarafından koruma altına alındı. Erkeklerin grup içinde yer almamasına, **Sırbistan**'ı terk etme izinleri olmaması sebep olarak gösterildi. Yahudi Bürosu, Amerikan Yahudi Birleşik Dağıtım Komitesi ve **Macar Yahudi Cemaati**'nin sorumluluğunu üstlendiği Yahudiler; öncelikle **Balint Yahudi Cemaati Merkezi** ve **Shermer Cemaati Okulu**'na yerleştirildi-

ler. Adı geçen kuruluşların yanısıra B'nai B'rith International, Londra Dünya Yahudi Kurumu, Yahudi Cemaatleri Avrupa Konseyi ve Avrupa Yahudi Kongresi gibi kuruluşlar da yardım edenler arasında bulunmaktaydı.

1999 yılı ortalarında Sırbistan'da 2.500-3000 Yahudi bulunurken, Belgrad'da 2000 Yahudi bulunmaktaydı. Yahudi Bürosu, Belgrad "mültecilerinden" 175 tanesini iki haftalık bir pilot program çerçevesinde göç şartlarını gözden geçirebilmeleri için İsrail'e götürdü. Yahudi Bürosu'nun göçmen departmanının genel direktörü **Mike Rosenberg**, savaşın bitmesi halinde bir kısım insanın geri döneceğini bildirirken, daha ne kadar süre bu kadar az sayıda insanın cemaati ayakta tutabileceğinin bir soru işareti olduğunu bildirdi. İsrail'e gidenlerin sayısı arttıkça, Holokost'tan evvel 71.000'i bulan Yugoslavya'nın tarihi Yahudi Cemaatinin de tarihe gömülmekte olduğu anlaşılmaktadır. (289)

Öte yandan Kosova'daki insanlık dramı, İsrail'i de hareket geçirdi. İsrail Savunma Gücü; **Makedonya**'daki göçmen kampında tam teçhizatlı 100 yatak kapasiteli mobil bir hastane kurdu, 12 ton ilaç yardımında bulundu; 104 Arnavut göçmen Mayıs 1999'da İsrail'e getirildi. Mağdur durumda olan Kosovalılar'la dayanışma adına, İsrail halkı ve sivil toplum örgütleri bağış toplama kampanyaları başlattılar. Bu arada Kosova'da 60 olarak tahmin edilen Yahudiler'in 18'i, Yahudi Cemaatleri Federasyonu'nca Makedonya'ya gönderildi. Holokost'ta sağ kalma şansına sahip sınırlı sayıdaki Yahudi, yaşamaları için kendilerine yardım elini uzatan **Sırp** ve **Arnavutlar**'a yardım elini uzatmışlardır.

Diğer taraftan, Yugoslavya tarihini araştıran **Yad Vašem** Uluslararası Dürüst Komitesi Üyesi **Mircam Steiner-Aviezen**; Sırplar'ın, Hırvatlar'ın ve özelliklere Arnavutlar'ın Holokost döneminde Yahudi yandaşı olmadığını, nitekim de Nazi taraftarı Kudüs Müftüsü **Hacı Emin el Hüseyini** 1943'te Balkanları ziyaret ettiğinde; **Arnavutluk**, **Kosova** ve **Bosna Müslümanları**'nın, 21'inci SS Bölüğü'ne katılmalarını sağladığını ifade etmiştir. (290)

101- YUNANİSTAN

Yunanistan'da Yahudi yerleşimi M.Ö. 3 yüzyıla kadar uzanır. 1492'de **İspanya**'dan göç eden Yahudiler'in bir kısmı, Yunanistan'a da yerleşti. 1939'da Yunanistan'da 77.000 Yahudi yaşamaktaydı. (1900'lerin başıda bu sayı 100.000'in üstündeydi).

Holokost döneminde 1943'te **Selanik**'in Alman işgaline uğramasıyla beraber, kentteki Yahudi Cemaati **Auschwitz** toplama kampına gönderildi. Burada 56.000 Selanikli Yahudi'nin 43.850'si öldürüldü. 1944'te Naziler kentte kalan 1.000 Yahudi'yi de arayıp yarısını buldular ve sevkettiler. Geri kalanı Atina Başpiskoposu'nun yardımı ile kaçabildi. Bir kısmı da direnişçilere katıldı. 1945'te Yunanistan'daki Yahudi nüfusu 11.000'e inmişti. Savaş'tan sonra birkaçbin Yahudi ülke dışına göç etti.

Ülkedeki Yahudi Cemaati, 1991 itibariyle 4.800 kişi kadardı. **Sefaradi** kökenli bu cemaat, özellikle **Atina**'da yerleşmiştir ve **Selanik**'te de daha küçük bir cemaat bulunmaktadır. (Başka kentlerde de cemaat temsilcilikleri vardır.) Yahudi Cemaatleri "Kamu yararına yasal kurumlar" olarak tanımlanmaktadırlar. Merkezi yönetim, Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı'nın hukuksal denetimi altındadır. Yunanistan'daki **Yahudi Cemaatleri Merkez Yönetimi**, Yunanistan Yahudileri'ni WJC'de temsil eder. Her dinsel cemaat özerktir. Fakat Atina'daki Bet-Din, başka cemaatlere de hizmet verir. 1991'de üç haham ve sekiz sinagog bulunmaktaydı. Atina ve Selanik'te Yahudi okulları ve çocuk yuvaları mevcuttur. Atina'da bir **Yahudi Müzesi** bulunmaktadır. Cemaat yönetimi, bir bülten ve "Chronika" adlı aylık edebi bir dergi yayınlamaktadır. Avrupa'daki en eski Yahudi Cemaati'nin yerleştiği **Halkis** (M.Ö. 20) yöresindeki orijinal sinagogun temelleri halen mevcuttur. Ayrıca **Korfu**, **Girit** ve **Rodos**'ta da tarihsel sinagoglar ve Halkis, Atina ve Selanik'te II. Dünya Savaşı'nda yitirilen Yahudiler anısına anıtlar vardır.

Rodos Sinagogu'nun Bakıcısı Lucia Sulam (1991)

İsrail ile Yunanistan arasında diplomatik ilişkiler, ancak 1990'da kurulmuştur. 1984'te Yunanistan'da dinsel ayrımı teşvik, hapis cezasını gerektiren bir suç olarak tespit edilmiştir. Yunanistan'daki Yahudi Cemaati aktiftir fakat karışık evlilikler artmıştır. (268)

İspanya'dan göç eden Yahudiler'in Yunanistan'a yerleştikleri 500. Yıl olan 1992'de; Yunanistan Yahudi Cemaati, olayın anısına neşrettiği bültenlerde aynı yılda Yunanistan'da 6.000 kişilik bir Yahudi cemaati bulunduğunu, bunun üçte ikisine yakın bir bölümün Atina'da, 1.200 kişinin Selanik'te yaşadığını belirtmektedir. Bu kentteki anıttan başka, mezarlık ve sinagog mevcuttur. Yunanistan'da cemaat temsilcilikleri bulunan kentler arasında ayrıca **Drama**, **Kavala**, **Kos**, **Patras**, **Rodos**, **Trikala** ve **Larissa** da bulunmaktadır (269).

1944'te Rodos'u işgal eden Almanlar'ın Auschwitz'e naklettikleri 2.000 Ya-

hudi'den pek azı adaya dönebilmiştir. Günümüzde Yahudi cemaati tükenmiş olan Rodos'un 350 yıllık "**Şalom**" Sinagogu ziyarete açıktır. (270)

102- ZAMBIA

Bu ülkedeki Yahudi yerleşimi 20. Yüzyılın başlarında başlamıştır. 1930'larda **Almanya**'dan gelen Yahudiler'le ve Savaş sonrası iktisadi gelişmenin çektiği göçmenlerle, 1950'lerde ülkedeki Yahudi nüfusu 1.200'e çıktı. Ancak Zambia'nın bağımsızlığına kavuşmasıyla beraber, nüfusta düşüş kaydedildi. 1991'deki Yahudi sayısı ancak 95 kadardı. Zambia Yahudileri'nin çoğu **Aşkenazi**'dir; **Lusaka**'da ve **Copperbelt** yöresinde yaşarlar. Zambia Yahudiliği Konseyi, Cemaat'i WJC'de temsil eder. Lusaka'da ve Copperbelt'teki **Ndola**'da bir sinagog bulunmaktadır. İsrail ve Zambia arasında gelişen ticari münasebetler vardır. Zambia'daki küçük Yahudi topluluğu, komşu **Zimbabve**'deki daha geniş Yahudi Cemaati ile ilişki halindedir. (271)

103- ZAİRE

20. yüzyılın başlarında **Güney Afrikalı** bazı Yahudiler, bugün Zaire olarak anılan bölgeye yerleştiler. Bunlara Rodos'tan göç eden **Sefaradiler** katıldı. 1959'da Cemaat'in mevcudu 2.500'e çıkmıştı ve **Elizabethville** (bugün Lubumbaşi) ve **Leopoldville** (**Kinşasa**)'de yoğunlaşmıştı. Günümüzde Lubumbaşi'de bir sinagog, bir baş haham, WJC'ye bağlı "**Communauté du Shaba**" adlı bir cemaat örgütü bulunmaktadır. Ülkedeki Yahudi nüfusu 1991'de 200 dolaylarındaydı. İsrail ve Zaire arasındaki ilişkiler iyidir. İsrail, Zaire'ye teknolojik ve zirai destek vermektedir. (272) 1988'den itibaren mevcut sinagogun çevresinde sosyal ve sportif etkinlikler içeren bir kulüp de faaliyete geçmiştir. Topluluğun başlıca uğraşı sahası elmasçılık olmuştur.

Zaire ile Diplomatik İlişkilerin Oluşturulmasını İzleyen Günlerde İsrail'e Davet Edilen Zaire Cumhurbaşkanı Mobutu Sese Seka (solda) ve Yanında İsrail Devlet Başkanı Herzog ve Eşi...

1991'deki ordu ayaklanmasında, Yahudi ailelerinin çoğu Belçika ve İsrail'e göç etmiştir. Erkeklerin bir kısmı ise hala çalışmayı sürdürmektedir. Bu ülkede antisemitizme rastlanmamıştır. (273)

104- ZİMBABVE

Bu ülkedeki ilk Yahudi toplulukları, 20. Yüzyılın hemen başlarında oluşmuştur. İlk göçmenlerin çoğu Litvanya'dan gelmişti. Savaş sonrası senelerde Rodos'tan gelen Sefaradiler de oldu. 1953'de Orta Afrika Federasyonu kurulana dek, Yahudiler beyaz koloninin ileri gelenlerindendi. 1960'ta nüfus oldukça yükseldi. Fakat UDI'nin ilanından sonra yurtdışına göçler oldu. Yahudiler'in sayısı 1991'de 1200 dolaylarındaydı. Cemaat çoğunlukla Aşkenazi'dir. Ayrıca önemli bir Sefaradi azınlık da vardır ve Bulawayo ve Herare'de bulunur. Herare'de Aşkenazi, Sefaradi ve Progressive olmak üzere üç topluluk vardır. Bulawayo'da da Ortodoks Aşkenazi Sinagogu bulunur. Ülkede iki Yahudi okulu vardır. Fakat öğrencilerin çoğu Yahudi değildir. Bulawayo'da ayrıca yaşlılar için bir ev de bulunmaktadır. Cemaat'le ilgili olarak iki yayın organı mevcuttur. 1980'de bağımsızlığına kavuşan Zimbabwe, İsrail'le diplomatik münasebet kurmamıştır. Cemaat, sayısal olarak gerilemekte ve yaşlanmaktaysa da, Cemaat'in kurumları işlemeye devam etmektedir.

KAYNAKÇALAR

- 1) "Yahudi Dünyası", İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, S. 136
- 2) "The Book of Jewish Lists", Ron Landau, Stein and Day, New York, 1982
- 3) "The Jewish Communities Handbook", 1991, IJA for the Jewish World, Jewish Congress, London, S. 70
- 4) "Yahudi Dünyası", S. 144
- 5) "The Jewish Communities Handbook", S. 70
- 6) "The Book of Jewish Lists", S. 172
- 7) Encyclopedia Judaica, Decennial Book, 1983-1992, S. 97
- 8) "The Jewish Communities Handbook", S. 70
- 9) "Yahudi Dünyası", S. 144-154
- 10) "The Jewish Communities Handbook", S. 70
- 11) a.g.e., S. 71
- 12) "Yahudi Dünyası", S. 144-154
- 13) "The Jewish Communities Handbook", S. 70-72
- 14) "Yahudi Dünyası", 142-144
- 15) "America as a Civilisation", Maw Lerner, Simon and Schuster, New York, 1963, s. 508-510
- 16) "The Book of Jewish Lists", S. 55
- 17) Judaica, 1990-1991, S. 29
- 18) "The Jewish Communities Handbook", S. 70
- 19) "Milliyet", 30.9.1995, S. 1
- 20) "The Book of Jewish Lists", S. 133-140
- 21) "Yahudi dünyası", S. 144-154
- 22) "The Jewish Communities Handbook", S. 70
- 23) "Şalom", 29.9.1993, "Dünyanın en büyük Yahudi Cemaati"
- 24) a.g.e., 4.3.1992
- 25) a.g.e., 28.9.1994, "AAJFOT"
- 26) "The Jewish Communities Handbook", S. 7
- 27) "Who's Who in Jewish History", Joan Comay, Rutledge, 1995, London.
- 28) "The Jewish Communities Handbook", S. 28-29
- 29) "Şalom", 6.12.1995
- 30) "Milliyet", 26.10.1994
- 31) a.g.e., 29.1.1996, S. 20
- 32) "Yahudi Dünyası", S. 160
- 33) Judaica, Decennial Book, 1983-1992
- 34) "Şalom", 17.8.1994, S. 1
- 35) "The Jewish Communities Handbook", S. 7
- 36) "Atlas of Jewish History", Martin Gilbert, Orion, 1993
- 37) "The Book of Jewish Lists", 24

- 38) *Judaica, 1990-1991*
- 39) *"The Jewish Communities Handbook", S. 9*
- 40) *"Şalom", 26.3.1997, S. 12, S. 8 – Dr. Robert Schild.*
- 41) *"The Jewish Communities Handbook", S. 9*
- 42) *"Şalom", 26.3.1997, S. 12, S. 8*
- 43) *a.g.e., 16.2.1994, S. 8*
- 44) *a.g.e., 5.5.1993, "Azərbaycan Yəhudiləri"*
- 45) *a.g.e., 5.10.1994, S. 12*
- 46) *"The Jewish Communities Handbook", S. 11*
- 47) *"Christopher Columbus", Dr. Meyer Kaserling, Carim House Press, USA, 1989*
- 48) *"The Jewish Communities Handbook", S. 11*
- 49) *a.g.e., S. 11*
- 50) *a.g.e., S. 12*
- 51) *"Yəhudi Dünyası", S. 176*
- 52) *"The Jewish Communities Handbook", S. 12*
- 53) *"Yəhudi Dünyası", S. 176*
- 54) *"The Jewish Communities Handbook", S. 12*
- 55) *Encyclopedia Judaica, Decennial, S. 117*
- 56) *"Yəhudi Dünyası", S. 191*
- 57) *"Şalom" 15.11.1990, "Sovyet Yəhudiləri'nin Beyin Göçü", Lika Besalel*
- 58) *a.g.e., 6.9.1995*
- 59) *Encyclopedia Judaica, Decennial, S. 320*
- 60) *"The Jewish Communities Handbook", S. 12*
- 61) *a.g.e., s. 13*
- 62) *"Şalom" 9.9.1992, "Bosna Hersek Müslümanları'na Yəhudi Dəstəgi"*
- 63) *a.g.e., 30.12.1992, "Yəhudi İşadamlarının Bosna'ya Böyük Yardımı"*
- 64) *a.g.e., 1993, "Bosnalı Müslümanlar'a Yəhudi Dəstəgi"*
- 65) *a.g.e., 2.8.1995, S. 1*
- 66) *a.g.e., 6.9.1995.*
- 67) *"Milliyet", 18.2.1996, S. 16*
- 68) *"The Jewish Communities Handbook", S. 14*
- 69) *"Yəhudi Dünyası", S. 16*
- 70) *"The Jewish Communities Handbook", S. 15*
- 71) *"Şalom", 9.9.1998, S. 16, "Sofya Sinagogu", Sara Yanarocak.*
- 72) *"The Jewish Communities Handbook", S. 20*
- 73) *"Yəhudi Dünyası", S. 185*
- 74) *"The Jewish Communities Handbook", S. 20*
- 75) *"Yəhudi Dünyası", S. 185*
- 76) *"The Jewish Communities Handbook", S. 21*

- 77) "Şalom", 13.7.1994, "Prag'da İkinci Bahar".
- 78) *IJA's Report about Restitution of Jewish Property in the Czech Republic, 1994.*
- 79) "Şalom", 18.6.1997, S. 12, "Prag'ın Yahudi Çehresi", Sihyo Ovadya.
- 80) "The Jewish Communities Handbook", S. 7
- 81) "Şalom", 19.8.1992, "İslam Topraklarında Yahudi Varlığı", Stella Hazbay
- 82) "The Jewish Communities Handbook", S. 7
- 83) a.g.e. S. 17
- 84) "Who's Who in Jewish History", S. 81
- 85) "Şalom", 27.12.1995, S. 7
- 86) "The Jewish Communities Handbook", S. 19
- 87) a.g.e., S. 23
- 88) a.g.e., S. 23
- 89) "Şalom", 15.12.1995, S. 12
- 90) "The Jewish Communities Handbook", S. 23
- 91) a.g.e., S. 24
- 92) a.g.e., S. 24
- 93) *Encyclopedia Judaica, Decennial, S. 147*
- 94) "Yahudi Dünyası", S. 223
- 95) "The Jewish Communities Handbook", S. 23
- 96) "Şalom", 28.10.1992, "İsrail'de Etiyopya Yahudileri", Lizi Behmoaras
- 97) "Şalom", 19.8.1992
- 98) "The Jewish Communities Handbook", S. 44
- 99) a.g.e., S. 44, 45
- 100) "The Jewish Book of Why and What", Lucien Gabbay and Abraham Lévy, *Sehal Posky Publishers, N.Y. 1989, S. 61-62.*
- 101) "Şalom", 29.1.1997, S. 12, Stella Kent.
- 102) "The Jewish Communities Handbook", S. 50
- 103) "Yahudi Dünyası", 172-175
- 104) "The Jewish Communities Handbook", S. 50
- 105) "Şalom", 18.10.1995
- 106) "The Jewish Communities Handbook", S. 50
- 107) "Yahudi Dünyası"
- 108) "The Jewish Communities Handbook", S. 30
- 109) "Yahudi Dünyası", S. 223-224
- 110) "The Jewish Communities Handbook", S. 55
- 111) "Yahudi Dünyası", 223-224
- 112) "The Jewish Communities Handbook", S. 56
- 113) "Yahudi Dünyası", 223-224
- 114) "Who's Who in Jewish History", Joan Comay, *Rutledge, 1995, London.*

- 115) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 56
- 116) *"Şalom"*, 6.7.1994.
- 117) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 56-57
- 118) *"Şalom"*, 27.12.1995, S. 8
- 119) *Encyclopedia Judaica, Decennial Book*, S. 161
- 120) *"Şalom"*, 16.2.1994, *"Hint Yahudileri"*
- 121) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 3
- 122) *"Şalom"*, 16.2.1994, *"Hint Yahudileri"*.
- 123) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 56
- 124) *"Şalom"* 1.1.1997, S. 12, İra Almozlinoz, Nelly Barokas
- 125) *"Yahudi Dünyası"*, S. 176
- 126) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 46
- 127) *"Şalom"*, 1.10.1997, S. 16, *"Durağımız Amsterdam"*, Nana Trablus.
- 128) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 31
- 129) a.g.e., S. 35
- 130) *"Şalom"*, 19.8.1992, *"İslam Topraklarında Yahudi Varlığı"*, Stella Hazbay
- 131) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 35
- 132) *"Fascinating Life and Sensational Death"*, Gourj C. Bekhor, Peli Printing Ltd. Israel, 1990, s. 205
- 133) a.g.e., S. 35
- 134) *"The Encyclopedia of Jewish History"*, Masada, 1986
- 135) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 35
- 136) *"Şalom"*, 8.2.1995, S. 7
- 137) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 34
- 138) *Encyclopedia Judaica, Decennial Book*
- 139) *"Şalom"*, 21.1.1998, S. 12, *"İran Yahudileri"*
- 140) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 36
- 141) a.g.e., S. 67
- 142) *"Yahudi Dünyası"*, S. 168
- 143) Abell Philips, John Donald Publishers, Edinburgh, 1975
- 144) *"Yahudi Dünyası"*, S. 168-171
- 145) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 68-69
- 146) *"Yahudi Dünyası"*, S. 168-171
- 147) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 68-69
- 148) *"Yahudi Dünyası"*, S. 169
- 149) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 69
- 150) a.g.e. S. 57-58
- 151) *"Yahudi Dünyası"*, S. 179
- 152) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 57-58
- 153) a.g.e. S. 58

- 154) a.g.e. S. 59
- 155) "Yahudi Dünyası", S. 178
- 156) *The Jewish Communities Handbook*, S. 59-60
- 157) a.g.e., S. 38
- 158) "Yahudi Dünyası", S. 180-181
- 159) "Who's Who in Jewish History"
- 160) *The Jewish Communities Handbook*, S. 39
- 161) *Encyclopedia Judaica, Decenial*, S. 245
- 162) *The Jewish Communities Handbook*, S. 39
- 163) a.g.e., S. 41
- 164) "Şalom", 21.12.1994
- 165) a.g.e., 27.12.1994
- 166) "Israel, Elal-Magazine", June 1996, S. 36
- 167) "Yahudi Dünyası", S. 156
- 168) *The Jewish Communities Handbook*, S. 16
- 169) "Who's Who in Jewish History"
- 170) "Yahudi Dünyası", S. 156-157
- 171) *Encyclopedia Judaica, Decenial*, S. 260
- 172) "Şalom", 3.9.1997, S. 8, "Orta Asya'da Kazakistan Yahudileri..."
- 173) *The Jewish Communities Handbook*, S. 270
- 174) a.g.e., S. 19
- 175) *Encyclopedia Judaica, Decenial*, S. 270
- 176) *The Jewish Communities Handbook*, S. 19
- 177) a.g.e., S. 18
- 178) a.g.e., S. 18
- 179) "Yahudi Dünyası", S. 165
- 180) "Şalom", 16.2.1997, S. 8
- 181) "Şalom", 31.8.1994, "Küba Kaosunda Yahudiler...", Tilda Levi
- 182) *The Jewish Communities Handbook*, S. 19
- 183) "Şalom", 10.12.1997, S. 8, "Küba'nın Yahudi Geçmişi".
- 184) *Encyclopedia Judaica, Decenial*, S. 271
- 185) "Şalom", 19.8.1992, "İslam Topraklarında Yahudi Varlığı".
- 186) *The Jewish Communities Handbook*, S. 41
- 187) "Şalom", 19.8.1992, "İslam Topraklarında Yahudi Varlığı"
- 188) "Şalom", 10.8.1994, "Geçmişin Gölgesinde Geleceği Aramak", David Hananel
- 189) *Encyclopedia Judaica, Decenial*, S. 272
- 190) "Şalom", 19.8.1992, "İslam Topraklarında Yahudi Varlığı"
- 191) "Yahudi Dünyası", S. 213
- 192) *The Jewish Communities Handbook*, S. 41

- 193) *a.g.e.*, S. 42
- 194) "Yahudi Dünyası", S. 183
- 195) *Judaica, 1990-1991*
- 196) *a.g.e.*, S. 31-33
- 197) "Şalom", 15.2.1995, S. 12
- 198) "Şalom" 9-1998, S. 16, "Budapeşte'de Tarihi bir Yolculuk", Sara Yanarocak
- 199) "The Jewish Communities Handbook", S. 42
- 200) *a.g.e.*, S. 42
- 201) *a.g.e.*, S. 42
- 202) "Yahudi Dünyası", S. 164
- 203) "The Jewish Communities Handbook", S. 43
- 204) *a.g.e.*, S. 23
- 205) "Yahudi Dünyası", S. 222
- 206) "The Jewish Communities Handbook", S. 23
- 207) *Encyclopedia Judaica Decenial*, S. 282
- 208) "The Jewish Communities Handbook", S. 43
- 209) *a.g.e.*, S. 47
- 210) *a.g.e.*, S. 47-48
- 211) *Encyclopedia Judaica, Decenial*, S. 385
- 212) "Şalom", 13. 8. 1997, S. 8. "Özbekistan'da Yahudi Yaşamı", Yosi Almozlinos.
- 213) "The Jewish Communities Handbook", S. 47
- 214) *a.g.e.*, S. 48
- 215) *a.g.e.*, S. 49
- 216) *a.g.e.*, S. 49
- 217) *a.g.e.*, S. 52
- 218) "Yahudi Dünyası", S. 187-188
- 219) "The Jewish Communities Handbook", S. 52
- 220) *Judaica, 1990-1991*
- 221) "Şalom", 25.1.1994
- 222) "The Jewish Communities Handbook", S. 52
- 223) "Yahudi Dünyası", S. 79
- 224) "Şalom", 25.12.1996
- 225) "The Jewish Communities Handbook", S. 53
- 226) *a.g.e.*, S. 53
- 227) "Yahudi Dünyası", S. 184
- 228) "The Jewish Communities Handbook", S. 53
- 229) "Yahudi Dünyası", S. 184
- 230) *Encyclopedia Judaica Decenial*
- 231) "The Jewish Communities Handbook", S. 54

- 232) a.g.e., S. 55
- 233) a.g.e., S. 223
- 234) "Yahudi Dünyası", S. 165
- 235) "The Jewish Communities Handbook", S. 60
- 236) "Şalom", 19.8.1992, "İslam Topraklarında Yahudi Varlığı"
- 237) "The Jewish Communities Handbook", S. 60
- 238) "Şalom", 5.10.1994, S. 12
- 239) "Şalom", 11.10.1995
- 240) *Judaica*, C.12, S. 763-782
- 241) "Şalom", 8.10.1997, S. 8, "Şam Yahudileri"
- 242) a.g.e., S. 17
- 243) "Yahudi Dünyası", S. 63
- 244) *Encyclopedia Judaica*, Decenal, S. 356
- 245) "The Jewish Communities Handbook", S. 61
- 246) a.g.e., S. 61
- 247) a.g.e., S. 61
- 248) "Şalom", 19.8.1992, "İslam Topraklarında Yahudi Varlığı"
- 249) "The Jewish Communities Handbook", S. 62
- 250) "Şalom", 19.8.1992, "İslam Topraklarında Yahudi Varlığı"
- 251) "The Jewish Communities Handbook", S. 61
- 252) "Şalom", 19.8.1992, "İslam Topraklarında Yahudi Varlığı"
- 253) "The Jewish Communities Handbook", S. 62
- 254) *Encyclopedia Judaica*, Decenal, S. 364
- 255) "Şalom", 20.8.1997, S. 8, "... Ukrayna"
- 256) "The Jewish Communities Handbook", S. 73
- 257) "Yahudi Dünyası", S. 163
- 258) "The Jewish Communities Handbook", S. 74
- 259) "Yahudi Dünyası", S. 63
- 260) "The Jewish Communities Handbook", S. 74
- 261) "Şalom", 19.8.1992, "İslam topraklarında Yahudi Varlığı"
- 262) "The Jewish Communities Handbook", S. 75
- 263) "The Book of Jewish Lists", S. 24
- 264) "The Jewish Communities Handbook", S. 46-47
- 265) "Yahudi Dünyası", S. 217
- 266) "The Jewish Communities Handbook", S. 76
- 267) "Atlas of Jewish History"
- 268) "The Jewish Communities Handbook", S. 29-30
- 269) "Jewish Heritage in Greece", Greek National Tourism Organisation, 1992
- 270) "Şalom", 23.6.1993, "Rodoslu Luçia Sullam'ın Öyküsü", Nana Tarablus

- 271) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 77
- 272) a.g.e., S. 77
- 273) *"Şalom"*, 21.8.1997, *"Zaire Cangıllarında bir Türk"*, Edi Behar, Teri Galimidi
- 274) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 77-78
- 275) *"Şalom"* 23.9.1998 *"Çin'de Yahudi Olmak"*, *"Tribune Juive"*den
- 276) *"Yahudi Dünyası"*, S. 223-224
- 277) a.g.e., S. 180-181
- 278) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 15
- 279) a.g.e., S. 41
- 280) *Encyclopedia Judaica, Decenal*, S. 385
- 281) *"Şalom"* 30.12.1998, S. 12
- 282) *"Milliyet"* 23.3.1997, S. 20
- 283) a.g.e., 17.5.1998
- 284) *"l' Arche"*, Paris, Kasım 1998, S. 50
- 285) *"Milliyet"*, 5.10.1999
- 286) a.g.e., 26.10.1999
- 287) *Şalom*, 28.10.1992 – Mary Asayas
- 288) a.g.e., 28.10.1992 – Nana Tarablus
- 289) a.g.e., 26.9.1999 – Teri Palombo, *"Jerusalem Post'tan"*
- 290) a.g.e., 21.5.1999 – Nelly Barokas
- 291) a.g.e., 1.12.1999 – Lüzet Palombo
- 292) *"A Short History of the Hebrew Congregation of St. Thomas"*, Rabbi Bradd H. Boxman, New York, 1983.
- 293) *"Milliyet"*, 3.2.2000
- 294) *"Şalom"*, 19.4.2000, S. 7
- 295) a.g.e. 19.4.2000, S. 8
- 296) *"The Jewish Communities Handbook"*, S. 62
- 297) *"Osmanlı ve Türk Yahudileri"*, Yusuf Besalel, Gözlem Gazetecilik Basım ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1999.
- 298) *"A Brief Introduction to the Jewish Community of Bulgaria"*, Stephen Mark Mallinger, Riva Books, Bulgaria, 1996.
- 299) *"Şalom"*, 31.5.2000, S. 12
- 300) a.g.e., 5.7.2000, S. 4
- 301) a.g.e., 31.5.1999, S.12
- 302) *"Milliyet"*, 2.7.2000
- 303) *"Şalom"*, 19.7.2000
- 304) *"Milliyet"*, 8.8.2000
- 305) H. Victor Afya'yla söyleşi, 8.8.2000

BÖLÜM-3
İSRAİL
(TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ DAHİL)

“... Ve Onlar’ ı Mısırlılar’ ın elinden kurtarmak için ve Onlar’ ı o diyardan iyi ve geniş bir diyara, süt ve bal akan diyara Kenanlı ve Hitti ve Amori ve Perizzi ve Hivî ve Yebusiler’ in yerine çıkarmak için indim.” (Çıkış, 3:8)

“... Ve ‘Tanrı’ nın bize vermiş olduğu topraklar iyidir.’ dediler.” (Tesniye, 1:25)

“Ülkenize savaş ve size sıkıntı veren düşmanlar geldiği zaman borazanları çalacaksınız ve Tanrı’ nız Aşem’ in önünde hatırlanacaksınız ve düşmanınızdan kurtulacaksınız.” (Sayılar, 10:9)

“... Ve Onlar’ ı

o

diyardan iyi ve geniş bir diyara, süt ve bal akan diyara Kenanlı ve Hitti ve Amori ve Perizzi ve Hivî ve Yebusiler’ in yerine çıkarmak için indim.” (Çıkış, 3:8)

I. ESKİ TARİHÇE

1. Peygamberler Devri

Yahudi tarihçesi yaklaşık olarak 4000 yıl önce **Avraam**, oğlu **İshak** ve onun oğlu **Yaakov**'un Tora'da belirtilen öyküleriyle başlar. **Yaakov'un 12 oğlu** ve aileleri Mısır'a göç ettikten sonra bunların soyları Mısırlılar'ın kölesi olur...

2. Çıkış ve Eretz Yisrael'de yerleşme : (M.Ö. 13. ve 12. y.y.)

400 yıllık esaretten sonra, Peygamber **Moşe**'nin önderliğinde **İsrailoğulları** Mısır'dan çıkarlar. 40 yıl Sinay Çölü'nde dolaşırlar. Bu arada Moşe'nin kanunlarını ve **On Emir**'i de alırlar. Bu şekilde uluslaşma sürecine giren İsrailoğulları, bunu izleyen ikiyüz yılda Eretz Yisrael topraklarının önemli bir bölümünü zaptederler ve ziraat ve elsanatları ile meşgul olmaya başlayarak göçerliği terkederler. Bu zamanlarda kendilerine **Hakimler (Şofetim)** denilen askeri ve siyasal görüşleri güçlü ve güvenilir kişiler önderlik eder. Ancak bu biçimdeki siyasal yönetim, **Ön Asya**'dan gelen **Peliştiler**'in saldırılarına karşı yetersiz kaldığından, kabileleri birleştirecek ve babadan oğula geçecek bir krallık kurumunu gerektiriyordu.

3. Monarşi: (M.Ö. 1004 - 928)

İlk kral Şaul, kabilesel örgütlenmeleri birleştirerek, kurumsaştırdı ve krallık hanedanının başlangıcını oluşturdu. **Kral David** (M.Ö. 1004 - 956), **Peliştiler**'e karşı askeri başarılar sağladı. Ayrıca komşu krallıklarla dostane ilişkiler de kurdu. Kudüs'ü başkent yaptı. Bu zamanda ülkenin sınırları da genişledi. David'in oğlu **Şelomo** zamanında (M.Ö. 965 - 928), krallık daha da güçlendi ve her yerde barış havası estİ. Ayrıca ticaret, kentleşme ve madencilik ilerledi. Bu dönemde **I. Bet-Amikdaş** inşa edildi.

4. Krallığın Bölünmesi : (M.Ö. 928 - 586)

Kral Şelomo'nun hırslı projeleriyle kabileci ayrılmacıların tutumu, **Şelomo**'nun ölümünü izleyen yıllarda ülkenin kuzeyde **İsrail**, güneyde de **Yehuda** olmak üzere iki devlete bölünmesini getirdi. **İsrail**'in başkenti **Samaria** idi, 10 kabileden oluşup, 19 kralın yönetiminde 200 yıl sürdü ve M.Ö. 722'de **Asurlular** tarafından yıkıldı. Halkı sürgüne gitti ve kabileler dağıldı. Güneydeki **Yehuda Devleti**'nin başkenti **Kudüs**'tü; **Yehuda** ve **Benyamın** kabilelerini içeriyordu M.Ö. 586'da **Yehuda Devleti** **Babil**liler tarafından istila edildi. **I. Bet-Amikdaş** yıkıldı ve halk **Babil**'e sürgün edildi.

5. İlk Sürgün : (M.Ö. 586 - 538)

Yahudiler'in **Diaspora**'da geçirdikleri bu süreçte, Eretz Yisrael ile manevi bağlantı kesilmedi ve bu dönemde gelen **peygamberler** halka dinsel, manevi ve ahlaki telkinlerde bulunarak, bu alanlarda bir çözülme olmaması için yol gösterdiler.

6. Pers ve Helenistik Dönemler : (M.Ö. 538 - 142)

Babil'i zapteden Pers Kralı **Kiros**'un buyruğu ve teşviki sayesinde M.Ö. 538'de 50.000 kadar Yahudi topraklarına geri döndü. M.Ö. 516'da 2. Tapınak ibadete açıldı. David'in soyundan **Zerubabel**'in yönettiği bu ilk geri dönüşü, bir asır kadar sonra **Ezra**'nın liderliğindeki ikinci geri dönüş izledi. Bunu izleyen dört asır boyunca Yahudiler, Pers egemenliği altında (M.Ö. 538 - 333) ve daha sonra **Helen (Ptoleme ve Selevkos)** yönetiminde (M.Ö. 333 - 142) kısmi özerkliğe kavuştular. **Ezra**'nın zamanında Kneset Hagedolah (Büyük Asamble) oluşturuldu. Pers İmparatorluğu bünyesinde Yehuda Eyaleti, **Kudüs** başkent olmak üzere Baş Kâhin ve İhtiyarlar Heyeti tarafından yönetildi. Helenistik dönemde Suriye'de mevzilenen Selevkoslar, Yunan kültürünü dayatarak Jüdaik kültürü ve dinsel uygulamalarını yasakladılar. Bu durum, M.Ö. 166'da **Haşmonay** sülalesinden **Matatya** liderliğinde bir isyana neden oldu. Oğlu ve **Makabe** olarak anılan **Yuda**, Selevkoslar'a karşı başarılı oldu ve Tapınağı kullanıma açtı (M.Ö. 164). Bu olaylar **Hanuka Bayramı**'yla kutlanır.

7. Haşmonay Sülalesi : (M.Ö. 142)

Haşmonaylar'ın Selevkoslar'a karşı kazandığı zaferlerden sonra **Judea** olarak adlandırılan bölge, M.Ö. 129'da Selevkoslar Krallığı'nın yıkılmasıyla tam özgürlük kazandı. Sınırları takriben Kral Şelomo (Süleyman) zamanındaki bölgelere yayıldı. 80 yıl süren Haşmonay Hanedanı yönetiminde Yahudi yaşam tarzı tekrar gelişti.

8. Roma Egemenliği : (M.Ö. 63 - M.S. 324)

Romalılar bölgede Selevkoslar'ın yerini alınca, Haşmonay Kralı **Hirkanos II**'ye Romalı Şam Valisi'nin otoritesi altında sınırlı bir özerklik tanıdılar. Fakat Yahudiler bu yönetimden hoşlanmadılar. M.Ö. 40'ta **Matatya Antigonus**'un Romalılar tarafından yenilmesini ve üç yıl sonra ölümünü müteakiben Romalılar, Haşmonay Sülalesi'nin egemenliğine son verdiler. M.Ö. 37'de Hirkanos II'nin danışmanının oğlu ve damadı **Herod**, Romalılar tarafından Judea'nın (Yahudiye'nin) Kralı olarak atandı. Ancak işçilerinde özerk olan Herod, Helen-Roman kültürü hayranıydı ve birçok bayındırlık işlerine girdi. Bununla beraber ölümün-

den sonra (M.Ö.4) Judea'nın tam Roma kontrolüne girmesiyle, Yahudi hoşnutsuzluğu had safhaya erişti. **66'daki isyan, Romalılar tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. 70 yılında Kudüs tamamen yıkıldı. ve 73'te Masada Kalesi düştü.** O çağın tarihçisi **Josefus Flavius**'un yazdığına göre Kudüs'te yüzbinlerce Yahudi öldürüldü; keza ülkede binlercesi katledildi ve onbinlercesi köle edildi. **Şimon Bar Kohba** yönetimindeki başka bir isyan da, Romalılar tarafından bastırıldı. Kudüs'ten geriye kalanlar yerle bir edildi ve Kudüs, **Aelia Capetolina** adını aldı. Judea'ya da "Suriye Filistini" adı verildi. Bet-Amikdaş'ın yıkılmasına rağmen, geri kalan küçük cemaat zamanla toparlandı. Kneset Hagedolah'ın devamı olarak Sahnedrin adlı dinsel kurul toplandı. Kâhinlerin yerine Rabiler geldi ve sinagoglar bu kez cemaatlerin merkezi oldu. **Alaha** adıyla bilinen dinsel tatbikat teoloji (günlük yaşamla ilgili uygulamalar hakkındaki kurallar toplamı) ve Tora sonraki bu çağlarda, nesilden nesile geçerek, Yahudiler'i bağlayan temel öge oldu...

9. Bizans Yönetimi: (M.S 324-636)

İmparator **Konstantin**'in M.S 313'te Hristiyanlığı kabul etmesiyle beraber, bölgeye **Hristiyan** inancı egemen oldu. Kudüs'te kiliseler ve manastırlar inşa edildi. Yahudiler'in yılda bir kez Bet-Amikdaş'ın yıkılışını anmaları haricinde, Kudüs Yahudiler'e yasaklandı.

10. Arap Yönetimi (636-1099)

Yöre, Hazreti Muhammed'in ölümünden (632) dört yıl sonra Araplar tarafından zapt edildi ve 4 yüzyıldan fazla bir süre Şam, Bağdat ve Mısır'daki halifelerce yönetildi. İslam yönetiminin başlangıcında Yahudiler'e tekrar Kudüs'te yerleşme izni verildi. Gayrimüslimler, bazı arazi vergileri karşılığında himaye edildiler ve dinsel özgürlüklerine kavuştular. Ancak gayrimüslimlere 711'de uygulanan ağır arazi vergileri, bunların kentlere yönelmesine neden oldu. Kentlerde artan ayrımcı tutumlar, Yahudiler'in 11. yüzyılın sonlarına doğru bölgeyi terketmesi sonucunu doğurdu.

11. Haçlılar Dönemi (1099-1291):

200 sene boyunca ülke, Papa Urban-II'in çağrısı üzerine Kutsal Toprakları kurtarmaya gelen Haçlılar tarafından yönetildi. 1099'da **Birinci Haçlı Seferleri**'ne katılan şövalyeler, Kudüs'ü zaptettiler ve **Latin Kralığı**'nı kurdular. Kudüs'teki Hristiyan olmayanların çoğu katledildi, yakıldı. Haçlılar, bunu izleyen iki yüzyıl boyunca ülkeyi acımasızca yönetti. Hristiyan yönetim, kaleler ve surlardan ülkeyi idare etti. Ancak ülke Hristiyanlaştırılmadı. Hatta Haçlılar'ın Avrupa'ya açtığı yollardan bazı Yahudiler üllkeye dönmeye başladı. 1187'de **Selahaddin Eyyubi**, Haçlılar'ı yenilgiye uğrattı. Bundan sonra Yahudiler'e kısmi

özerklik sağlandı. 1291'de **Memlûklûlar** Haçlı egemenliğine kesin olarak son verdiler.

12. Memlûk Yönetimi (1291-1516):

Bu dönemde ülke **Şam**'dan yönetilen bir eyalet oldu. Yeni Haçlı Seferleri korkusu ile Akko, Yafa ve diğer limanlar yıkıldı, ülkelerarası ticaret yasaklandı ve Ortaçağ'ın sonlarına doğru yerleşim bölgeleri çöküntüye uğradı. Kudüs'te küçük ve fakir bir Yahudi cemaati kaldı. Ekonomik ve siyasi çalkantılar salgın hastalıklar durumu ağırlaştırdı.

13. Osmanlı Dönemi (1517-1917):

Daha sonraki dört yüzyıl boyunca, Filistin toprakları Osmanlılar tarafından **İstanbul**'dan yönetildi. Yöre dört bölgeye ayrıldı ve **Şam** eyaletine bağlandı. Dönem başında genellikle yerli kökenli 1000 kadar Yahudi ailesi bölgeye yerleşmiş bulunuyordu. Osmanlılar'ın düzenli yönetimi, **Kanuni Sultan Süleyman**'ın ölümüne dek sürdü. Bu zaman zârfında bölge gelişti ve İmparatorluğun diğer bölgelerinden yöreye göçler oluştu. Kudüs'ün yanısıra Safed kentinde Yahudi nüfusu çoğaldı. Safed'de entellektüel etkinlikler arttı. **Kabalist** çalışmaların yanısıra, Yahudi geleneklerini anlatan ve Diaspora'daki Yahudilere yayılan **Şulhan Aruh** kitabı, bu dönemde yazıldı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme devrinde ülke ihmal edildi. Büyük toprak sahiplerinin fakir çiftçilere kiraladığı topraklar, zamanla bataklıklara ve çöle dönüştü. 19. yüzyılda batılı ülkelerin yörede yaptığı arkeolojik ve dinsel araştırmalar vesilesiyle, ülkenin Avrupa ile iletişimi arttı. Kudüs'teki Yahudiler'in sayısında bir artış gözlemlendi. Ayrıca Avrupa'dan gelen bazı idealist Yahudiler, bölgeye gelip tarımı ıslah etmeye çalıştı. Osmanlı Yönetimi bu göçlere sıcak bakmadı ve toprak satışını sınırladı. 1914'de I. Dünya Savaşı başladığında; 1500'lerin başında 5000 olan yöre Yahudi nüfusu, 85.000'e ulaşmıştı.

14. İngiliz Manda Yönetimi (1918-1948):

Aralık 1917'de İngiliz generali **Allenby** yönetimindeki askeri birlikler Kudüs'e girdi ve dörtüzyıllık Osmanlı yönetimine son verildi. 1922'de Milletler Cemiyeti Büyük Britanya'ya Filistin'de Manda Yönetimi için yetki verdi. Aynı Cemiyetin önerisi doğrultusunda, Filistin ile Yahudiler'in tarihsel bağları nedeniyle Yahudiler'e "Jewish National Home" adı altında yörede yerleşim olanakları sağlamayı uygun gören İngilizler, bugünkü Ürdün havalisini yerleşim için serbest bıraktılar. İngiliz Dışişleri Bakanı **Lord Balfour**'un yöreye Yahudi göçünü onaylar tutumdaki beyanatından sonra, yöreye Yahudi göçü arttı. 1919 ile 1923 arasında çoğu Rusya'dan olmak üzere 35.000 kişi göç etti. Bunlar **Kibutz** ve **Moşav** bazında tarımsal yerleşim birimleri kurarken, daha sonra (1924-1932) çoğu

Polonya'dan gelen 60.000 göçmen, kentsel yerleşime ve küçük ticarethanelere yöneldi. II. Dünya Savaşı'ndan önce gelenler ise, yaklaşık 165.000 dolayındaydı, çoğu Almanyalı serbest meslek sahibi ve bilim adamıydı. Bunlar yerleşim bölgelerinin teknik ve kültürel düzeyini yükselttiler. İngiliz Manda yönetimi, Arap ve Yahudi toplumlarını iç işlerini yönetmekte serbest bıraktı. Ancak 1920 ve 1939 arasında Yahudiler'in bölgeye göçü ve yerleşimi yüzünden yerli Araplar arasında gelişen milliyetçi akımın da baskısıyla, İngilizler Yahudi göçünü yasaklayan bir belge yayınladılar ve Nazi rejiminden kaçanları kabul etmediler. İngilizler, Holokost'un ve Savaş'ın bitiminden sonra da Yahudi göçüne engel oldular. Buna karşın 85.000 kişi ülkeye gizlice girmeyi başardı. İngilizler 1948'de Manda yönetimine son verdiklerinde, kurulan İsrail Devleti'nde 650.000 Yahudi bulunmaktaydı..

II UMUMİ BİLGİLER

İsrail (**Medinat Yisrael**), Yakındoğu'da, Akdeniz kıyısında bir devlettir. **Yüzölçümü** 20.770 km², 1991'de nüfusu 5.000.000, **başkenti** 1980'de Knesset tarafından ilan edilen **Kudüs (Yeruşalayim)'tür**. Bununla beraber İsrail'de elçiliği bulunan ülkelerin çoğu, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımadıklarından, büyükşehirliklerin hemen hemen tamamı, **Tel-Aviv-Yafa'**dadır.

1. Coğrafi:

İsrail Devleti, İngiliz mandası altındaki eski Filistin'in batı bölümü toprakları üzerinde kuruldu. Yeni devletin sınırları, 1948'de kurulan İsrail ile Arap devletlerini karşı karşıya getiren savaştan sonra 1949'da silah bırakılmasıyla beraber saptandı. İsrail, 1967'deki "Altı Gün" Savaşı sonunda Ürdün'ün Yarden Nehri'nin batısındaki **Batı Şeria'yı, Kudüs'ün Araplara ait bölümünü** ve Suriye sınırındaki **Golan'ı** topraklarına kattı. Bu topraklar birbirinden farklı doğal birimler üzerinde yayılmaktadır. Örneğin, kuzeyde Akdeniz iklimli bölüm, eni ortalama onbeş km. olarak güneye doğru genişleyen bir kıyı ovasını oluşturur ve eski jeolojik devirlerde meydana gelmiş tepelerden geçerek **Lut Gölü'**ne dek ve güneye doğru tektonik bir çukurun içine ulaşır. Yağışlar, tepelerde yılda 600-800 mm kadar olmakla beraber, güneyde ülke topraklarının yarısından çoğunu oluşturan (12.000 km²) **Negef Çölünde** 100-200 mm'e düşer.

2. Nüfus:

Nüfusun 1/6 dolaylarında bir bölümü **Arap** azınlıktan oluşur. İsrail nüfusunun çoğu dış göçlerle oluşmuştur. Ülkeye 1919'a kadar 60.000 kişi, 1919-1946 arasında daha çok Doğu ve Orta Avrupa'dan gelen 450.000 kişi, 1948-1951 arasında yaklaşık yarısı Orta Doğu'daki ve Kuzey Afrika'daki Müslüman ülkelerinden

685.000 kişi geldi. Sonraki yıllarda Batı Avrupa'dan, Kuzey Amerika'dan ve S.S.C.B'den göçler daha düşük tempolarda devam etti. Nüfusun kırsal kesimde yaşayanı, özel kesime ait **Moşav** adlı köylerde veya bütünüyle kolektif bir mülkiyet ve işletme olan **Kibutzlar**'da yaşar. Ancak kentleşme hızla artmış olup, bugün nüfusun yaklaşık %90'ı kentlerde yaşamaktadır.

3. Ekonomi

Yöre su bakımından fakir olduğu için, sulama esas itibarı ile kaynak sularına ve **Tiberia Gölü**'nden alınıp kanallar aracılığı ile Negev'e kadar taşınan sulara dayanır. Bu şekilde elde edilen güçlü bir ekim sahası ihracata da yöneliktir. Ayrıca kümes hayvancılığı ve yapay göllerde yapılan balıkçılık da gelişmiştir. Ayrıca Negev'deki fosfat ve **Ölü Deniz**'de de potas gibi hammadde kaynakları vardır. Ancak İsrail ekonomisi, dış hammadde alımına dayanmakla beraber, **ileri araştırmalara dayalı üstün bir teknolojiye** sahiptir. Dış satım ürünleri; elektronik aytıklar, silah, kimyasal maddeler, vb. içerir. Ayrıca elmas işletmeciliği de çok gelişmiştir. Turizmin de olumlu katkısına rağmen özellikle savunma giderlerinin ağırlığı nedeniyle (GSMH'nın %16'sı), İsrail'in ödemeler bilançosu sürekli açık vermekte olup, dış borç yükü 1991'de 23.4 milyar dolar olmuştur. Bu durumda resmi ya da özel yardımların katkısı hayati bir önem taşır. Öte yandan aynı nedenlerden ötürü 1980'lerde çok yüksek olan enflasyon 1991'de %18.5 dolaylarına inmiştir.

4. Tarih

İsrail devleti, 14 Mayıs 1948'de **Birleşmiş Milletler Genel Kurulu**'nun **taksim planı** diye bilinen 29 Kasım 1947 tarihli kararı uyarınca, Filistin üzerindeki İngiliz manda yönetiminin sona ermesinden birkaç saat önce kuruldu. Bu devletin temelinde Yahudi milliyetçilerin, Diaspora'da Yahudiler'e karşı uyanan düşmanlığa çare olarak Filistin'de **ulusal bir yurt** yaratma konusundaki 19. yüzyılın sonlarından beri süregelen çabaları yatar. Dünyadaki başlıca devletlerce tanınan İsrail, Arap devletlerince tanınmayınca, savaş çıktı. İsrail, Arap devletinin bir bölümü tarafından halen tanınmamaktadır.

a) Birinci İsrail-Arap Savaşı:

Bu savaş 1949 ortalarına kadar sürdü; İsrail'in galibiyeti ile sona ererek mütareke yapıldı ve İsrail, B.M'nin saptadığı sınırdan daha güvenli sınırlara kavuşturulmuş oldu. Yasa yapıcı bir **Knesset** kuruldu. **Haim Weizmann** ilk cumhurbaşkanı seçildi ve siyasi partiler kuruldu. 1977'ye kadar güçlü işçi örgütü **İşad-rut**'un desteğindeki **İşçi Partisi** iktidarda kaldı. 1953-1955 arasında **Moşe Şaret**, 1948 ile 1963 arasındaki muhtelif tarih dilimlerinde ve çeşitli koalisyonlarda **Ben**

Gurion başbakan oldu. 1952’de çıkarılan bir yasayla İsrail’e gelen tüm Yahudiler’e İsrail vatandaşlığı verilmesi onaylandı. Böylece İsrail on yıl içinde en az 74 ülkeden 950.000 göçmeni kabul etti. Göçmenlerin topluma katılması büyük özverileri ve yatırımları gerektirdi. Bu zaman zarfında içeride siyasal bunalımlar da oldu. İşçi partisi **Mapai’nin** haricinde **Herut** adlı sağ partinin ve liberal partinin desteği gerekti. Öte yandan nüfus bakımından azınlıkta olmakla beraber Avrupa kökenli Yahudiler’in devlet yönetimine büyük ölçüde egemen olması ve dinci partilerin taviz vermez tutumu gerginlik yarattı. Bununla beraber İsrail, 1960’tan itibaren Afrika ve Uzakdoğu ülkeleriyle iyi diplomatik münasebetler geliştirdi. **Bn. Golda Meir** ve **Abba Eban** zamanında (1967) İsrail’in **üçüncü dünya ülkelerindeki** saygınlığı arttı. Ancak İsrail’in komşu Arap ülkeleri ile sorunları devam etti. “**Fedayen**” adı verilen ve 1950’li yılların başlarında komşu Arap ülkelerinden İsrail’e sızan kişiler, İsrail’de bir dizi **terörist** saldırı gerçekleştirdiler.

Fedayenlerin çoğu, Mısırlı subaylarca yönetilen Gazze şeridinde yaşayan Filistinliler’di. 1956’da Sina Savaşı’ndan sonra örgüt dağıldı. (3)

b) ikinci İsrail- Arap Savaşı (Sina Savaşı)

Bu savaş; 1956’da Mısır lideri Cemal Abdül Nasır’ın **Sovyetler Birliği’ne** yaklaşması ve Akabe Körfezini deniz trafiğine kapatması gibi sorunların etkisinde, **Fransa ve İngiltere’nin** gizli teşvikiyle, İsrail’in Genelkurmay Başkanı **Moşe Dayan**’ın önderliğinde Mitla geçidinde bir İsrail saldırısı ile gerçekleşti. Mısır orduları yenildi. Ayrıca İngiliz ve Fransız kuvvetleri **Süveyş Kanalı** boyunca çıkarma yaptı. Bu durum B.M ve Sovyetler’in tepkisini çekti, Mısır ile İsrail arasındaki sınır, tekrar 1949’daki haline getirildi ve bölgeye bir Birleşmiş Milletler tampon gücü yerleştirildi.

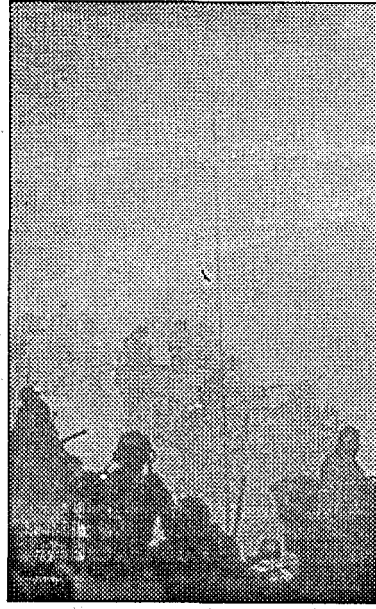
c) Üçüncü İsrail-Arap Savaşı:

Haziran 1967’de Sovyet silahları ile ağır bir şekilde silahlanan Mısır ve Suriye’ye karşı, İsrail ani bir saldırı gerçekleştirdi. Harekât 6 gün sürdü. (**6 Gün Savaşı**)

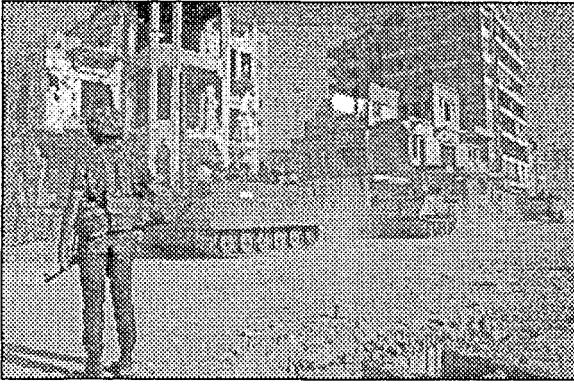
İsrail; Mısır, Suriye, Ürdün Hava kuvvetlerini kendi havaalanlarda tahrip etti ve bunu izleyen harekâtlarda **büyük** başarı kazandı. Tüm **Sina’yı, Batı Şeria’yı, Gazze’yi, Golan’ı, Doğu Kudüs’ü** işgal etti. Bu arada 1964’te Kahire’de oluşturulan **F.K.Ö. (Filistin Kurtuluş Örgütü)**’nün saldırıları, 1967’den beri tırmanarak İsrail misillemelerine ve büyük gerginliklere neden oldu. 1969’da **Golda Meir** hükümeti kuruldu. Dış temaslara rağmen Filistinlilerin terörü giderek tırmandı. 1977 Olimpiyatları’nda Filistinliler’in “Kara Eylül Örgütü”, İsrail atletlerini rehin alıp öldürdü.

Başbakan Levi Eşkol, "6 Gün Savaşı"nda Erlerle (1967)

"Yom Kipur" Savaşı'nda Süveyş Kanalı Boyunca İlerleyen İsrail Birlikleri (1973)

Lübnan Savaşı'nda Beyrut'a Giren İsrail Birlikleri /1983)

İşgal Edilmiş Bölgelerde Filistinli Araplar'ın Nümayişi ("İntifada") 1988...

d) Dördüncü İsrail-Arap Savaşı (“Yom Kipur Savaşı”):

Bu savaş, 1973'te aynı anda Suriye ve Mısır'ın organize saldırısı ile başladı. 1970'te **Nasır**'ın ölümüyle Mısır Devlet başkanı olan **Enver Sedat**, görünüşte bu savaşla BM'nin 242 sayılı kararını uygulatarak, İsrail'i 1967 sınırlarının gerisine çekmek istiyordu. Başlangıçta Arap kuvvetleri oldukça başarılı oldular. Gafil avlanan İsrail kuvvetleri, modern Mısır kuvvetleri karşısında ancak üç gün içinde seferberliğini tamamladı. İsrail, Suriye cephelerine ağırlık vererek, Suriye'nin ilerlemesine karşı koyabildi; 19 Ekim'den itibaren ise **Süveys**'i geçen Mısır kuvvetlerini güneyden kuşatarak 24 Ekim'de ateşkese zorladı. Bu savaşta ihmallere İsrail'de hoşnutsuzluk ve hükümet bunalımı yarattı. Golda Meir, Moşe Dayan ve Abba Ebban'ın yer almadığı yeni kabinede **Şimon Peres** ve **Yigal Allon** gibi isimler vardı.

e) Günümüze Dek:

FKÖ başkanı **Yaser Arafat**'ın New York seyahati (1974), Fedayen saldırıları, siyasal huzursuzlukları artırdı. 1977'de Herut **Menahem Begin** başkanlığında iktidara geldi. 1978'de Mısır ile İsrail arasındaki **Camp David Anlaşması** ile İsrail, 1967'de Mısır'a ait olan işgal edilmiş tüm topraklardan çekildi ve bu ülkeyle barış sağlandı. (Geri çekilme 1982'de tamamlandı) Ancak 1980'de **Kudüs**'ün başkent ilan edilmesi, işgal edilen bazı toprakların ilhakı ve FKÖ saldırıları, ortamı gerginleştirdi. Öte yandan o yıllarda İsrail %100'leri aşan bir **enflasyonla** da boğuşuyordu. 1982'de İsrail ordusu FKÖ kuvvetlerinin **Lübnan**'daki varlığına son vermek için bu ülkeye girdi; Filistinli savaşçılar ayrılınca Beyrut'u kuşattı ve bombaladı. Begin'in istifasından sonra 1983'te **İshak Şamir**, 1984'te **Şimon Peres**, daha sonra da partilerinin arasındaki anlaşmaya göre 25 aylık dönemlerde bu iki şahıs başbakan oldular. 1987'de Filistinliler silahlı bir direniş (**İntifada**) başlattılar. (Filistin sorunu, İsrail'in resmi devlet politikalarına muhalif barış yanlısı büyük bir İsrailli kitlesi de oluşturdu.) (4) İsrail, körfez savaşında Irak'ın füze saldırılarına uğradıysa da karşılık vermedi (5)

1991'de İsrail **Madrid**'deki, 1992'de de **Washington**'daki İsrail-Arap görüşmelerine katıldı. Bunlar sonuçsuz kaldıysa da, Ekim 1993'te İsrail-FKÖ ve bazı Arap ülkeleri arasında barış için **prensip antlaşmaları** yapıldı ve genel bir barış umudu doğduğundan, ABD'nin teşvik ettiği yoğun diplomatik temaslara başlandı.

Mayıs 1994'te **Gazze** ve **Eriha**'da Sınırlı Özerk Filistin yönetimine geçildi. 26 Ekim 1994'te ABD Başkanı Bill Clinton'un mevcut bulunduğu bir törenle **İsrail** ve **Ürdün** arasında barış antlaşması imzalandı. Kasım 1994'te Ürdün Kralı **Hüseyin** İsrail'i resmen ziyaret etti. (6) Şubat 1995 ortalarına dek İsrail, adı geçen antlaşma uyarınca Ürdün'de Arap-İsrail savaşlarında ele geçirdiği 380 kilometrekarelik alanı Ürdün'e terketti. (7) İsrail, FKÖ, Mısır, Ürdün liderleri, ABD

Dışişleri Bakanının da katılımıyla (Şubat 1995) Kahire’de bölgede barışın sağlanması, ekonomik gelişmeler ve terörün önlenmesi gibi konularda bir zirve toplantısı yaptılar. (8) Bölge barışının gerçekleşmesi büyük ölçüde Gazze ve Batı Şeria’nın ekonomik gelişmelerine bağlı görülmektedir. 1995 Mart’ında ise Suriye ile Washington’da barış görüşmeleri tekrar başladı. (9) Nisan 1995 sonlarına doğru Ürdün ve İsrail karşılıklı olarak büyükelçi atayarak **diplomatik ilişki** kurdular. (10) Mısır’ın Taba kentindeki görüşmeler sonucunda **Taba Antlaşması** olarak ta bilinen ve Batı Şeria yönetiminin Filistin Özerk Yönetimine bırakılmasını sağlayan anlaşma 28 Eylül 1995’te Washington’da İsrail ile Filistin Özerk Yönetimi arasında imzalandı. **Rabin** ve **Yaser Arafat**’ın taraf olarak, Mısır Devlet Başkanı Hüsni Mübarek, Ürdün Kralı Hüseyin ve ABD ve Rusya Dışişleri Bakanları’nın tanık olarak imzaladıkları Anlaşma’ya Hamas ve İslami Cihat’ın yanı sıra İsrail’deki radikaller ve Hebron’daki Yahudi yerleşimciler karşı çıktı. Anlaşmaya göre İsrail 6 ay içinde Batı Şeria’daki Cenin, Nablus, Tulkar, Kalkilya, Ramallah, Betlehem, Hebron’dan çekilecekti. (11)

Kasım 1995’te ise barışın öncüsü Başbakan İzak Rabin, muhalif bir kökten-dinci Yahudi tarafından öldürüldü. (12) **Şimon Peres** yeni kabineyi kurdu. Aralık 1995 sonunda İsrail bu kentlerin hemen hemen tümünden çekilmişti. (14), (15) Ancak Şubat 1996 sonlarında ve Mart 1996 başlarında radikal islam dinci **Hamas** örgütünün Kudüs ve Tel-Aviv’de düzenlediği terör eylemlerinde toplam 60 İsrail vatandaşı öldü, 150’den fazlası yaralandı ve barış süreci duraklamaya girdi. (15) İsrail hükümeti örgüte karşı köklü önlemler aldı.

Nisan 1996 ortalarında İsrail, **Hizbullah**’a karşı Güney Lübnan’da “Gazap Üzümleri” adında büyük bir harekât başlattı. Yoğun bombardımanda Güney Lübnan büyük hasar gördü ve Hizbullah’ın ateşlediği Katyuşaların bulunduğu BM karargahına kilitlenen İsrail topları, buraya sığınan 100’den fazla Lübnanlı sivilin ölümüne sebep oldu. Bu hadise, İsrail’i uluslararası platformda büyük sıkıntıya soktu. İsrail başbakanı Şimon Peres’in seçimler arifesinde siyasal açıdan partisine puan kazandıracak özelliği de olduğu ileri sürülen bu hareketle, İsrail bir gerille taktiği uygulayan Hizbullah’ın kendisine belirgin bir başarı sağlayamadı (16) (17) Mayıs 1996 başında Washington’da **Clinton** ve **Peres**, ABD ve İsrail arasında ilk kez bir savunma anlaşmasına doğru bir işaret sayılan, “teröre karşı işbirliği” anlaşması imzalandılar. (18)

Mayıs 1996 başında Filistin’in sürgündeki parlamentosu Filistin Ulusal Konseyi (PNC), Filistin Kurtuluş örgütünün Anayasası’nın İsrail’in yıkılmasını öngören maddesini değiştirme kararı aldı. Karar, büyük bir çoğunlukla kabul edildi. (19)

Tüm olumsuzluklara rağmen İsrail, Ürdün ve Filistin arasında etkili bir ekonomik üçgen oluştuğu ve (örneğin Cenin’de kurulan bir ithalat-ihracat şirketi gibi) gerekli alt yapının kurulmaya başlandığı açıklandı (20)

Mayıs 1996 sonunda yapılan seçimlerde oyların %50.5'üğü alan Likud Cephesi lideri **Benjamin Netanyahu**, rakibi Şimon Peres'i %1'lik farkla (35.000 oy) geçerek seçimlerin galibi oldu. Seçimleri kazanmasında İsrail'de halkın barış sürecinde tırmanan teröre gösterdiği tepkinin etkili olduğu belirtildi. (21) Haziran 1996 başında Güney Lübnan'da **Hizbullah**, beş İsrail askerini öldürdü. İsrail ordusu tepkide bulundu (22) Eylül 1996 sonlarında Kudüs'te Müslümanlar'ın bölgesinde bulunan bir tünclin turistlere açılmasını protesto eden Filistinliler'le İsrail polisi çatıştı. İsrail askerlerinin girdiği **Ramallah**'taki çatışmalarda ise 7 Filistinli öldü, 310 Filistinli yaralandı. (23) Çatışmaların devamında, Filistin özerk yönetiminin merkezinin bulunduğu Gazze Şeridinde 44 Filistinli ve 11 İsrailli öldü, yüzlerce kişi yaralandı. (24) Çatışmalar ve kayıplar sürdü ve Clinton yönetiminin baskısıyla, İsrail tünclü geçici olarak kapattı. (25) Kısa bir süre sonra yapılan barış görüşmeleri olumlu geçti. Filistin devlet başkanı **Yaser Arafat**, İsrail'in **El Halil**'den çekileceğini belirtti. (26) Arafat, bu konu ile ilgili olarak, İsrail'de devlet Başkanı **Weizman** ile de görüşti. (27) İsrail ordusundaki bazı subaylar ise Netanyahu'ya bir muhtıra vererek, uzlaşmaz tutumunun bir savaşa neden olabileceğini ileri sürdüler (28) Bu arada Golan Tepeleri nedeniyle gerginleşen İsrail-Suriye ilişkileri yüzünden savaş çıkabileceği gerekçesiyle; İsrail Genel kurmay Başkanlığı, Netanyahu'dan ek bütçe istedi. Netanyahu, **El Halil Anlaşması** öncesinde, Yahudi halkını ve Hz. İbrahim Camii'ni (Mahpela Mağarası) korumak için İsrail birliklerinin kent merkezinde kalmayı sürdüreceklerini açıkladı. (30) Netanyahu, Arafat'la El Halil konusunda yapılan gizli zirvede İsrail birliklerinin çekilmesinden sonra görev alacak 210 uluslararası gözlemci konusunda anlaşabildiler. (31)

Öte yandan CNN'de "Larry King Live" adlı programa katılan Arafat, "Zeki diye tanımladığı İsrail Başbakanı Netanyahu'nun fanatiklerin etkisinde kaldığını, her iki taraftaki fanatiklerin barışı sabote ettiğini, fakat aslında tarih boyunca kardeşçe yaşadıkları Yahudiler'in "kuzenleri" olduğunu belirtti. (32) Buna karşılık Netanyahu'nun Doğu Kudüs'te yeni yerleşim projesinde ısrar etmesinin etkisiyle, Mart 1997 sonlarına doğru **Hamas**'ın Tel-Aviv'de düzenlediği bombalı saldırı, 46 kişinin yaralanmasına ve 4 kişinin ölümüne sebep olarak barışa yeni bir sekte vurdu. (33) Nisan 1997 başında Gazze'de Yahudi yerleşimlerine karşı intihar saldırısına girişen 2 Filistinli, üzerlerindeki bombaların patlaması sonucu parçalanarak öldü, 7 Filistinli de yaralandı. Saldırıları **İslami Cihad** üstlendi (34) El Halil'deki Yahudi yerleşimcilerin sözcüsü **Noam Armon** ise, misyonlarının orada kalmak olduğunu, Filistinliler'in çoğunun **Hamas** ve **El Fetih**'i tuttuğunu, Arafat'ın hâlâ Hamas'la beraber İsrail'i yok etmek için oyun çevirdiğini ve "barışın koskoca bir şaka" olduğunu söyledi (35) Nitekim İsrail hükümetinin Doğu Kudüsteki Har Homa Tepesinde 6.500 konutluk Yahudi yerleşimi projesini başlatmasının ardından askıya alınan barış sürecinin canlanmasına ilişkin umutlar, 16 Nisan 1997'de

Malta'da gerçekleşen **Arafat-David Lévy** görüşmesinde sonuçsuz kaldı. Diğer taraftan İsrail'de muhalefette bulunan İşçi Partisi, Filistin Devleti kurulmasını onaylayacağını açıkladı. İşçi Partisi'nin önde gelen yetkililerinden **Ehud Barak** da, bunu prensip olarak onayladığını söyledi. (36) Barak, 3 Haziran 1997'deki seçimlerde İşçi Partisinin yeni lideri oldu (37), (38)

30 Temmuz 1997'de Kudüs'teki açık hava pazarına kadın kılığında giren iki intihar komandosu, üzerlerindeki bombaları patlattı, 14 kişi öldü, 160 kişi yaralandı. Eylemi **Hamas** ve **İslami Cihad** üstlendi.

Kanlı saldırının İsrail Dışişleri Bakanı David Lévy'nin Belçika'da Arafat ve Filistinli Planlama Bakanı Nabil Şaht ile el sıkışıp "barış görüşmeleri bir hafta içinde yeniden başlayacak" beyanatlarından hemen sonra yapılması dikkat çekici bulundu. (39) İslami Direniş Hareketi'nin Kudüs'te 4 Eylül 1997'de art arda düzenlediği üç intihar saldırısında ise 7 kişi öldü ve 172 kişi yaralandı. Filistin yönetimi, iki Hamas liderini tutukladı. (40) İslami terörist ağı konusunda uzmanlaşmış, Washington'da oturan yazar **Steven Emerson**, 1993 yılından 1997 Ağustosuna dek terörist eylemlerden ötürü 259 İsrailli'nin öldüğünü, yüzlercesinin yaralandığını ve İsrail'in kuruluşundan beri hiçbir dönemde terörist saldırılar nedeniyle bu kadar İsrailli'nin ölmediğini belirtti. Yazar, eldeki delillerin terörizmi beslemenin Filistin Özerk Yönetimi olduğunu kanıtladığını ileriye sürdü.

İsrail, Şubat 1998 başlarında ABD ile Irak arasındaki krizin sıcak savaşa dönüşmesi ve **Saddam**'ın İsrail'e kimyasal silah saldırısında bulunması olasılığına karşı, gaz maskesi dağıtımını hızlandırdı. (42) Aynı ayın sonunda Amman'da aşırı dinci Hamas örgütünün ileri gelen liderlerinden Halid Meşal'e karşı suikast girişiminin başarısızlığından sorumlu tutulan İsrail Gizli Servisi **Mossad**'ın Şefi **Danny Yatom**, Başbakan Netanyahu'nun başa geçmesinden sonra yakalanan barışın uzaklaşmaya başladığını, korumacı politikardan ötürü yeteri kadar yaratıcı ve rekabetçi olmayan yerli sanayinin artık dünya devleriyle başa çıkmak zorunda olduğunu, ülkenin güneyinde işsizlik oranının %15.6 olduğunu, sayıları 250.000'i bulan göçmenlerin sosyal yardımların aşırı ölçülere ulaşmasına neden olduğunu ve kısaca "umutların söndüğünü" açıkladı. (43) Ortadoğu'da barış çıkmazını aşmaya çalışan İngiltere Başbakanı **Tony Blair**, Arafat ve Netanyahu'yu Londra'da bir araya getirdi. (44)

İsrail'in, ülkeye gelen göçmenlerin Dönüş Yasası'na göre vatandaş olarak kabul edilmeleri için Musevi olup olmadıklarının araştırılmasında genetik test uygulamak mecburiyetinde kaldığı açıklandı. (45)

Filistin lideri **Arafat**'la görüşen ilk Amerikan heyetinden **Prof. Abraham Udovitch**, çözümün iki devlet (İsrail ve Filistin) olması gerektiğini söyledi. Prof. Udovitch, dinci grupların kamusal söylemi ele geçirmesine göz yuman İsrail'in büyük bir hata yaptığını da belirtti. (46)

Kudüs'teki Açıkhava Pazarı'na Kadın Kılıgında Giren İki Hamas İntihar Komandosu Patladı, 14 Kişi Öldü ve 160 Kişi Yaralandı. (31/7/1997)

Ortadoğu'da barışa imza atıldı. 23 Ekim 1998'de Clinton yönetiminin arabuluculuğu ve himayesinde dokuz gün süren **Wye Zirvesi** (Washington'un 100 km. uzağında) **Arafat** ve **Netanyahu** arasında gerçekleşti. İmza törenine ABD Başkanı **Clinton** ve ABD'de kanser tedavisi gören Ürdün Kralı **Hüseyin** de katıldı. Bu arada 12 yıl önce İsrail hesabına casusluk yaptığı için ABD'de ömür boyu hapse muhkum edilen casus **Jonathan Pollard**'ın salıverilmesi için İsrail'in talebi bir kriz yarattıysa da, Clinton'un durumu gözden geçirme taahhüdü krizi yumuşattı. Hamas, 6 Kasım 1998'de Kudüs'te bir intihar saldırısı düzenledi. 2 intihar komandosu öldü, 21 kişi yaralandı. İsrail, ABD'de Filistin'le imzaladığı anlaşmasını askıya aldı. (47)

Aralık 1998 ortalarında **Clinton** ve eşi **Hillary**, Filistin'i ziyaret ederek Arafat ve Filistin Ulusal Konseyi üyeleriyle görüştü (48) Körfez Savaşı'nın tekrar çıkma ihtimalinin doğması üzerine, Irak'ın füze saldırısı olasılığına karşın İsrail'de halka gaz maskeleri dağıtıldı. (49) Seçim kampanyası turunda başbakan adayı olan muhalefet lideri **Ehud Barak**'a bir suikast teşebbüsü son anda önlendi. (50) İsrail Başbakanı **Binyamin Netanyahu**, siyasi alanda kendisine rakip olarak ortaya çıkan Savunma Bakanı **İzak Mordahay**'ı görevinden azletti. (51)

Şubat 1999 başlarında vefat eden Ürdün Kralı **Hüseyin**'in anısına, İsrail Halk Enstitüsü, bir madalyon çıkarılacağını ve ağaç dikmek için bir orman alanı sapta-nacağını açıkladı (52)

İsrail'de 17 Mayıs 1999'daki seçimlere 33 siyasi partinin katılacağı bildirildi. Bu arada Filistin lideri Yaser Arafat seçimlerden önce Filistin'in bağımsızlık ilan etmeyeceğini ima etti (53) Öte yandan, yapılacak genel seçimlerde İsrail'in kuruluşundan beri ilk kez olarak İsrailli Araplar'ın partisi **Beled**'in başkanı felsefeci **Azmi Bişara** başkanlığa adaylığını koydu. Ancak Bişara, seçime iki gün kala adaylıktan çekildi. (54)

İsrailli Arap Milletvekili Adayı Bişara'nın İsrail Seçimlerinde Bastırdığı Duvar Afişleri.

17 Mayıs 1999'da yapılan genel seçimler, İşçi Partisi lideri **Ehud Barak**'ın zaferiyle sonuçlandı. 57 yaşındaki Barak'ın partisi oyların yaklaşık %58.5'ünü aldı. Barak, önce Lübnan'dan çekileceklerini ve Filistin Devleti'ne imkan sağlayacaklarını açıkladı. (55) 120 üyeden oluşan yeni Knesset'e son seçimlerle irili ufaklı 15 partinin temsilcisi girdi. Geçen Meclis'te 10 milletvekili ile temsil edilen aşırı dinci **Şas Partisi**, bu defa Knesset'e 17 milletvekili sokmayı başardı ve iktidardan düşen Netanyahu'nun 18 temsilcili Likud partisi ile eşit güce ulaştı. Barak'ın İşçi Partisi ise 26 milletvekilinden oluşmaktaydı (56) Bu arada Knesset'e ilk kez bir Arap kadın milletvekili (Hüsniye Cabana) seçildi.

Begin-Sadat Stratejik Araştırmalar Merkezi mensubu ilim adamı **Barry Rubin**, 9 Haziran 1999'da **İstanbul**'da "Doğu Akdeniz'de Güvenlik İşbirliği Konferansı"nda vermiş olduğu bir bildiriye, Ortadoğu barışının karşılaştığı engelleri üç sınıfta topladı. Köktenci devletler, uluslararası ihtilaflar ve dahili dengelere yönelik tehditler. Rubin, köktenci devletlerin başında **Suriye**'nin geldiğini ve 1996'daki görüşmelerden Suriye'nin çekilmesinin nedeninin Golan Tepeleri değil Suriye'nin barış yapmaktaki isteksizliği olduğunu belirtti: Suriye geri plana düşmek istememektedir. Bu tür ikinci bir devlet, **İran**'dır. Halbuki İran'ın içinde hizipler vardır. Devlet Başkanı'nın söyledikleri ruhani liderlerinkiyle çelişmektedir. Gene de İran, İsrail'in haritadan silinmesine ilişkin söylemlerini yinelemektedir. İran'dan her hafta iki kez uçaklar Şam'a inmekte ve **Hizbullah**'ın İsrail'e karşı kullanacağı silahları boşaltmaktadırlar. Üstelik İran; askeri bütçesi zayıfladığından ötürü uzun menzilli nükleer silahlara merak salmış olup, bunları yalnız İsrail'e karşı değil, diğer komşuları Türkiye, Irak ve Rusya'ya karşı da kullanabileceğini askeri yetkilileri aracılığı ile ifade etmektedir. Diğer sorun ülke ise **Irak**'tır. Bu devlet de kitle imha silahlarına yönelmiştir. Fakat Irak'ın Körfez ülkelerine yönelttiği tehlike, bunların İsrail'le olan ilişkilerinin düzeltilmesi yönünde tavır almalarına da neden olmuştur.

Keza uluslararası sorunlar (İsrail-Arap, İran-Irak, Türkiye-Yunanistan ve Balkanlar) ortalığı daha da kızıştırmaktadır". **Rubin**, ABD'nin Suriye'ye karşı izlediği yumuşak politikayı, Avrupa ülkelerinin Ortadoğu barışı alanındaki kaypak tutumlarını, Rusya'nın faşist ve Komünist ağırlıklı saldırganlığını da eleştirmekte; fakat 40-50 yıldan beri barış için en olumlu noktaya geldiğini vurgulamaktadır. Soğuk savaş bitmiştir. Bu bir fırsattır. Araplar, İsrail'i yok etmek için milyarlarca dolar harcamışlar ve çok can yitirmişlerdir. Artık daha çok insan ve Arap alemine mensup daha çok hükümet bir gelişme aramaktadır. Bu da barış için bir fırsattır.

6 Temmuz 1999'da **Ehud Barak**, sekiz partili koalisyonunu açıkladı ve Meclis'ten güvenoyu aldı. Eski Genelkurmay Başkanı Barak, kabinede savunma bakanlığı görevini de üzerine aldı. Barak, Netanyahu hükümetinde dışişleri bakanlığı görevini yürütmüş **David Lévy**'yi yine aynı göreve atarken, eski Başbakan **Şi-**

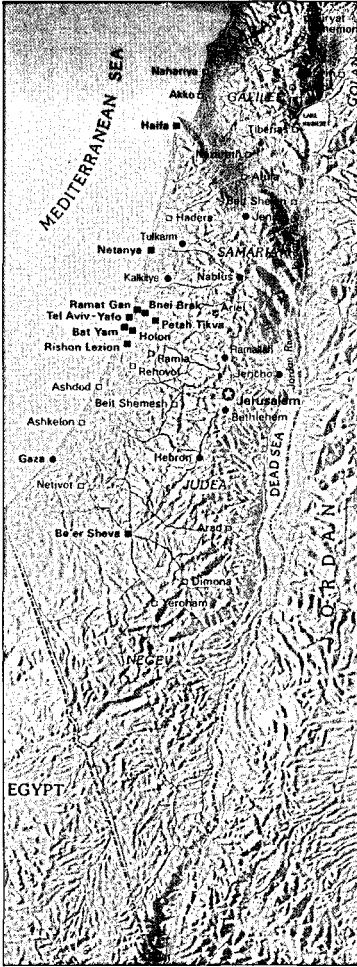
mon Peres'i yeni oluşturulan "Bölgesel Sorunlar Bakanlığı"na getirdi. İçişleri Bakanlığına ise Rusya göçmeni Yahudiler'in lideri **Natan Şaranski** getirildi. Öte yandan bir süre önce Mısır lideri **Hüsnü Mübarek** ile ABD Başkanı **Bill Clinton**'un Beyaz Saray'da yaptıkları görüşmede, "Barak'ın hükümeti devr almasının ardından barış diplomasisinin hızlandırılması" kararı alındı. (58)

Temmuz 1999'da İsrail Başbakanı **Ehud Barak** ile Filistin lideri **Yaser Arafat** arasında gerçekleştirilen görüşme ile, Filistin barışı yeni bir ivme kazandı. Görüşmede ağırlıklı olarak geçen yıl ABD'de imzalanan Wye Anlaşması'nın taraflara getirdiği yükümlülüklerin karşılıklı uygulanması konusu ele alındı. (59) 9 Eylül 1999'da İsrail, 199 Filistinli mahkumu serbest bırakarak barış sürecinin "zorunlu" şartını yerine getirdi. (60)

Wye Anlaşması'nın uygulanmaya başlamasıyla, Ortadoğu Barış Süreci'ne eklenen yeni bir halka da, Filistin Devlet Başkanı **Yaser Arafat**'ın Gazze Şeridiyle Batı Şeria arasında açılacak koridorla ilgili olarak, Filistinlilerle İsrailliler arasında varılan anlaşmayı onaylaması oldu. Bu arada ABD Başkanı **Bill Clinton**'un 18-19 Kasım günlerinde İstanbul'da düzenlenecek Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nda İsrail Başbakanı **Ehud Barak** ve Filistin Devlet Başkanı **Yaser Arafat** ile görüşeceği bildirildi (61)

ABD Dışişleri Bakanı **Madeleine Albright**, Orta Doğu ülkelerini kapsayan gezisi çerçevesinde Suudi Arabistan'daki temaslarını tamamlayarak Suriye'nin başkenti Şam'a geçti ve Suriye lideri **Hafız Esad** ile görüştü. Adının açıklanmasını istemeyen Suriyeli bir yetkili, ülkesinin İsrail'le barış görüşmelerine üç yıl önce kesildiği yerden başlamaya hazır olduğunu bildirdi. Albright 7/12/1999'da İsrail'e geçti.(62) Görüşmelerde İsrail, **Ehud Barak**, Suriye de Suriye Dış İşleri Bakanı **Faruk El Şara** ile temsil edilerek, bu temsilciler Washington'da 15 Aralık 1999'da Beyaz Saray'da biraraya geldiler. Barış için Suriye, Golan Tepeleri'nin geri verilmesini İsrail'e şart koştu. Ancak bu bölgede oturan Yahudiler, bu bölgeden dinsel ve stratejik nedenlerle çekilmeyeceklerine dair bir kampanya başlatular. (63) Öte yandan 69 yaşında ve ciddi derecede hasta olduğu bilinen Esad'ın koltuğunu 34 yaşındaki oğluna bırakmaya hazırlanmasının ve barışa imza atarak tarihe geçmeyi planlamasının da, barış görüşmelerinde etkili olduğu bildirildi. (64) Ancak bir taraftan Golan'daki İsrailli yerleşimcilerin eylem tehditleri, bir taraftan da Hamas'ın barışı sabote etmek için plandığı şiddet eylemleri korku yarattı. (65)

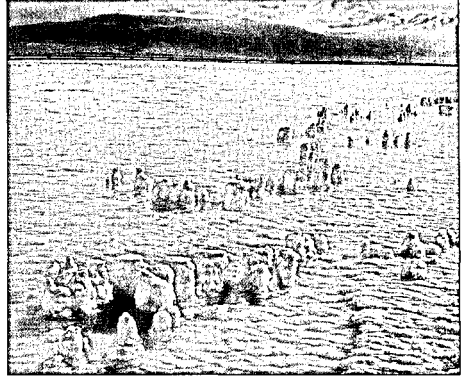
Ocak 2000 başlarında Suriye ile İsrail'in üst düzeyli heyetleri, ABD başkentine 120 kilometre uzaklıktaki West Virginia eyaletinin **Shepherdstown** kasabasında 2000 yılı içinde nihai bir anlaşma sağlama hedefiyle müzakere masasına oturdular. Türkiye'nin bölgedeki çıkarlarını yakından ilgilendiren gündemde, Suriye'nin izleyeceği yeni askeri strateji, bölgedeki su sorununa ilişkin arayışlar, Su-

İsrail, Coğrafi Haritası (1996 Yılı Ateskes Hatları ve Sınırları Dahilinde). Ölçek 1:2.300.000.

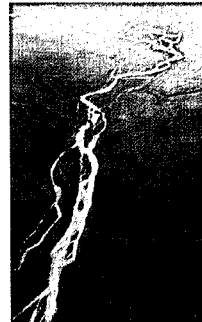
Negev Vadilerindeki Ceylanlar.

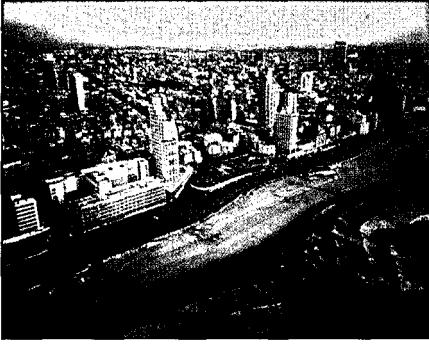
Ölü Deniz'den Bir Görünüm.

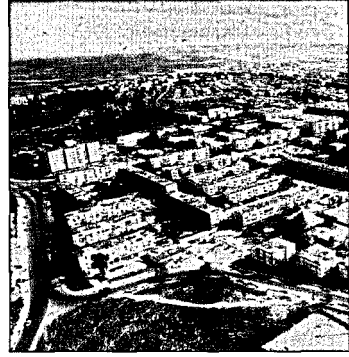
Negev Çölü'nden Geçen Karayolu.

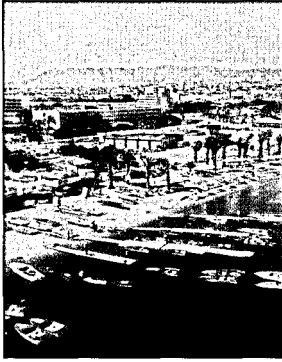
Galile Deniz'i'ne Dökülen Ürdün Nehri.

Tel-Aviv Sahillerinden Bir Görünüm (1997)

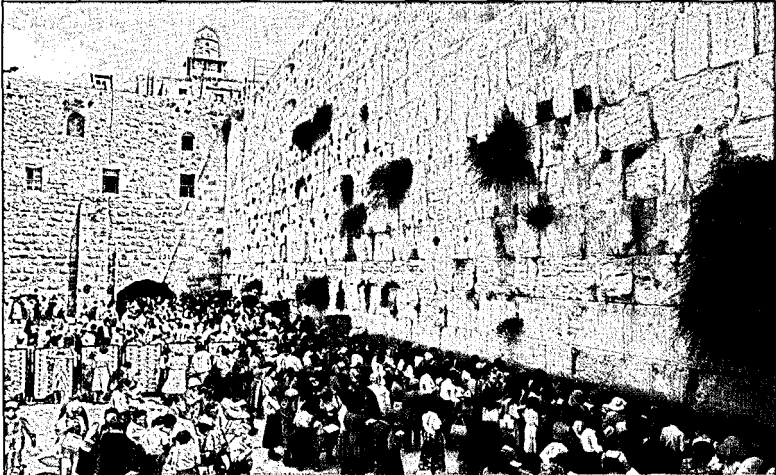
Güneyde Negev Çölü Sınırdaki Beer Şeva Kentinden Bir Görünüm.

Eilat Kenti'nden Bir Görünüm. Kent, İsrail'in Kızıldeniz'e Açılan Güneydeki En Uç Noktasıdır.

Hayfa'daki Bahai Türbesi.

Kudüs'teki Batı (Ağlama) Duvarı Önünde İbadet Eden Yahudiler.

riye'nin Golan'a yönlendirdiği askeri kuvvetlerinin bir kısmını kuzeye kaydırma olasılığı, Ankara'yı meşgul eden konuların başında geliyordu. (66)

İsrail Başbakanı **Ehud Barak** ile Suriye Dışişleri Bakanı **Faruk El Şara** arasında varılan anlaşma gereğince, iki komiteden birincisinin İsrail'in Golan Tepelerinden çekilmesi", diğlerinin de "bölgedeki su kaynaklarının paylaşımı" üzerinde çalışacağı bildirildi. Türkiye, **Dicle** ile **Fırat** sularının bu denklemde yeri olmadığını vurguladı. (67) Bu arada İsrail Ordusu Batı Şeria'daki Nablus kasabasında bulunan Yusuf Askeri Üssü'nden çekildi. 20 Ocak'ta yapılacak son geri çekilme işleminin ardından Filistinliler'in, Batı Şeria'nın %40'ı üzerinde kontrol sağlama-sının beklendiği belirtildi. (68)

İsrail-Suriye barış görüşmelerinin dördüncü gününde İsrail'in güvenlik konularında yeterli ilerleme sağlamadan Golan Tepeleri'nin iadesi konusunun tartışılmasına yanaşmaması üzerine; Suriye görüşmelere son vermek tehdidinde bulundu.

Yeniden Shepherdstown'a dönen ABD Başkanı Bill Clinton ve Madelaine Albright, görüşmelerdeki tikanıklığın aşılması için çaba sarfedeceklerini bildirdiler. (69)

İsrail'in; 1967'den beri işgal ettiği Golan Tepeleri'nin Suriye'ye iadesi ve burada yerleşik 17.000 İsrailli'nin geri dönmesinden sonra burada bir tampon bölge oluşturacağı ve Clinton yönetiminden daha evvel Ortadoğu barışının sağlanması konusunda taahhüt ettiği **maddi tazminatı** talep edeceği bildirildi. ABD'li kaynaklar, bu tazminatın 10 ile 100 milyar dolar arasında olabileceğini belirttiler. (70) Diplomatik kaynaklar, ABD Başkanı Clinton'un İsrail ile Suriye arasında oluşturulacak yeni bölgede BM şemsiyesi altında, ya da dışında "Barış Gücü" görevi yapacak bin Amerikan askeri varlığının da söz konusu olabileceğini ve ABD'nin İsrail'e orta menzilli yeni füze sistemleri satmayı kabul edebileceğini bildirdiler. (71)

9 Ocak 2000 tarihinde İsrail Adalet Bakanı **Yossi Belin**, iki ülke heyetleri arasındaki görüş ayrılıklarının giderilmesi için bir "çalışma belgesi" hazırlayan ABD Başkanı Clinton'un sunduğu belgenin, İsrail'i fazla uzun olmayan bir zaman diliminde barış yapmaya yakınlaştırdığını belirtti. Suriyenin resmi "Al Tawra" gazetesi ise aynı tarihte, ABD'deki görüşmelerin İsrail ile 50 yıllık düşmanlığı sona erdirmeye fırsatı sunduğunu yazdı. (72) Ancak Suriye ile İsrail arasındaki müzakerelerin ikinci turu, iki ülke arasındaki 50 yıllık düşmanlığı bitirmesi hedeflenen bir barış anlaşmasının temel konularında uzlaşma sağlanmadan tamamlandı. ABD Başkanı Clinton, bu turun tamamlanması üzerine yaptığı açıklamada, "Herkesin akıllı ve anlayışlı davranması gereken çok gerilimli bir dönemden geçtiğini" belirtti. (73) **Clinton**, ayrıca Washington'da **Yaser Arafat**'a İsrail ve Filistin arasındaki nihai barış için tavizde bulunulması gerektiğini vurguladı. Öte yandan 19 Ocak 2000 tarihinde yeniden başlaması planlanırken son anda belirsiz bir tarihe

ertelenen Suriye-İsrail barış müzakerelerindeki pürüzün, çözülme yoluna girdiği bildirildi. Diplomatik kaynaklara göre, İsrail Başbakanı **Barak**, 1967'den beri İsrail'in işgalinde olan **Golan Tepeleri**'nden tümüyle çekilmeyi ilke olarak kabul etti ve iş, sınırdaki güvenlik düzenlemelerinin karara bağlanmasına kaldı (74)

3 Şubat 2000 günü Ortadoğu nihai barış anlaşmasını görüşmek üzere Erez geçiş noktasında bir araya gelen Filistin lideri **Yaser Arafat** ile İsrail Başbakanı **Ehud Barak**, bir anlaşmaya varamadan, toplantıdan ayrıldılar. İsrail Dışişleri Bakanı **David Lévy**, Filistinliler'in, İsrail'den Batı Şeria'nın %6.1'lik bir kesiminden daha çekilmesini istediğini, ancak, bunun mevcut anlaşmaya aykırı bir istek olduğunu söyledi. (75)

İsrail-Suriye Barış Görüşmeleri 2000 Yılı Başlarında Tekrar Başladı. ABD Başkanı Clinton Bu Konuda Aktif Görev Aldı...

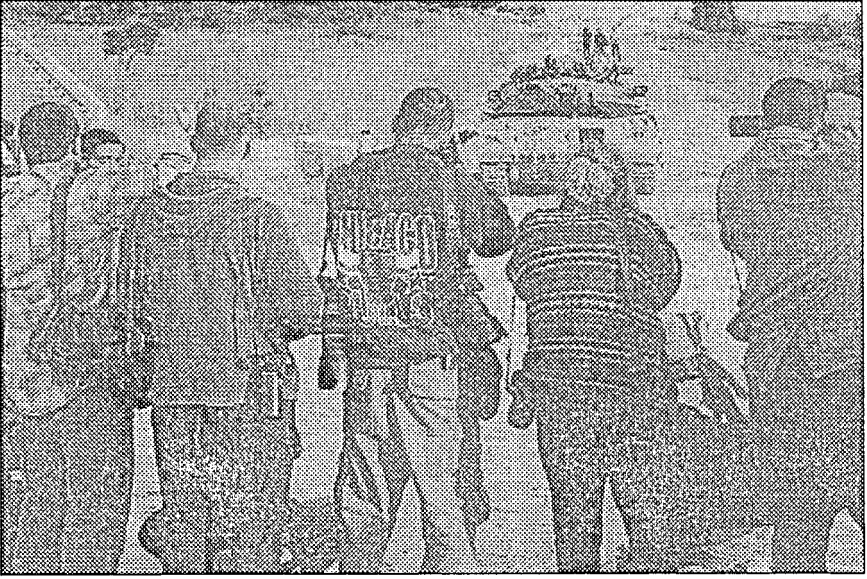
Lübnan'da üslenen İran destekli **Şii Hizbullah Örgütü**'nün son günlerde İsrail hedeflerine yaptığı saldırılara İsrail, 8 şubat gecesi gerçekleştirdiği şiddetli bir hava harekatı ile yanıt verdi. Bir sivilin öldüğü, 18'inin yaralandığı hava saldırısında, Lübnan'ın en önemli üç elektrik dağıtım merkezi hedef alındı. Hizbullah militanlarının çok geçmeden gerçekleştirdiği karşı saldırıda bir İsrail askeri öldü. Bu saldırıya da hemen yanıt veren İsrail, Güney Lübnan'daki Hizbullah üslerini havadan ve karadan bombaladı. İsrail'in hava harekatına ilişkin en sert tepki, Arap ülkelerinden geldi. Suriye Dışişleri Bakanı **Faruk El Şara** "..barış sürecinin sarılsmasının tüm sorumluluğunu" İsrail'e yıktı. ABD; Fransa, İsrail, Lübnan ve Su-

riye'nin oluşturduğu izleme grubunun acilen toplanması çağrısında bulundu. (76) İsrail hükümeti, onbinlerce Yahudi yerleşimcinin günlerdir sığınaklarda yaşadığı ülkenin kuzeyinde “geçici olağanüstü hal” ilan etti. İsrail askerleri bireysel başvurularında hükümetin Güney Lübnan’daki askerlerini geri çekmesini istediler. Bu arada İsrail, 9 Şubat günü İsrail işgali altındaki bölgenin doğu sınırı yakınlarındaki Zavta köyünü çevreleyen dağlarda Hizbullah mevzilerini ateş altına aldı. ABD Dışişleri Bakanı **Madeleine Albright**, İran yanlısı Hizbullah Örgütü’nü 1996 mutabakatını ihlal etmekle suçladı. (77) 11 Şubat’ta Hizbullah, Güney Lübnan’daki bir İsrail karakoluna saldırarak 1 İsrail askerinin ölümüne sebebiyet verdi. Saldırıları üzerine İsrail, Hizbullah mevzilerini yeniden vurdu. 1996’da ABD, Fransa ve Suriye’nin kurduğu “**Lübnan’da Ateşkesi İzleme Komitesi**”nin toplantısına katılmak üzere Lübnan’ın güneyindeki Nakura’ya gelen İsrail heyeti, Hizbullah saldırısı üzerine son anda toplantıya katılmaktan vazgeçti. (78)

Barak hükümetinin bir yandan Suriye ile sürdürdüğü barış görüşmeleri, diğer yandan da **Hamas** Örgütü’nün saldırıları nedeniyle muhalefetin karşısında zorlandığı belirtildi. Nitekim İsrail Parlamentosu, Suriye ile olası bir barış anlaşmasının onayı için yapılacak referandumda ret oyu çıkmasını garanti altına alacak bir yasa tasarısına onay verdi. (286)

2000 Yılı Başlarında Batı Şeria’nın Yusuf Askeri Üssü’nden Çekilen İsraili Askerler.

Mayıs 2000 Sonlarında Güney Lübnan'dan Çekilen Son İsrail Askerlerini Görüntüleyen Foto Muhabirleri.

Buna karşılık Mart 2000 sonlarına doğru İsrail'de Başbakan Ehud Barak başkanlığında toplanan kabine, Batı Şeria'nın %6.1'inin daha Filistin yönetimine verilmesini onayladı. İsrailli siyasi gözlemciler, verilen son topraklarla birlikte Batı Şeria'nın %43'ünün Filistin Yönetimi'ne geçmiş olacağını belirtti. (294)

ABD Başkanı **Bill Clinton** ile Suriye lideri **Hafız Esad**'ın 26 Mart 2000'de Cenevre'de yaptıkları dört saati aşkın zirveden İsrail-Suriye görüşmelerini yeniden başlatma yönünde bir karar çıkmaması, iki ülkenin Temmuz ayına dek barış anlaşması imzalaması hedefini zorlaştırdı (295)

Bu arada İsrail'de aşırı dinci **Şas Partisi**'nin ruhani lideri **Haham Ovadia Yossef** hakkında adli soruşturma açılması koalisyon hükümetini zora soktu. Parlamentoda 17 sandalyesi olan Şas Partisi, hükümetten çekilme tehdidinde bulundu.. (296)

İsrail'in başkenti Tel-Aviv, 2012'de düzenlenecek **Olimpiyat** oyunlarına aday olmak için faaliyete geçti. Yarkon nehri kıyısına kurulması düşünülen Olimpiyat köyü ve diğer tesisler için projelerin çalışmalarını tamamlayan Tel-Aviv'in, oyunlar için 9.6 milyar dolarlık bir harcamayı göze aldığı bildirildi. (297)

İsrail ile **Çin Halk Cumhuriyeti**'nin silahlanma alanındaki işbirliğinin Washington'u rahatsız ettiği belirtildi. **Barak**'ın **Clinton** ile yaptığı son Ortadoğu barış görüşmesinde bu konunun gündeme geldiği ve Clinton'un, Barak'tan 2 milyar Dolarlık "casus uçağı" projesinin iptalini istediği ortaya çıktı. İsrail Savunma Bakanı **Efraim Sneh** ise, İsrail savunma sanayinin daha fazla daraltılmasına izin veremeyeceklerini söyledi. (298)

Mayıs 2000 başlarında, Lübnan'da konuşlanan İran ve Suriye kontrolündeki **Şii Hizbullah** örgütü, beklenmedik bir şekilde İsrail'i Katyüşa roketi yağmuruna tuttu. Son bir yıl içerisindeki en şiddetli saldırı olarak nitelenen roket salvosunda, bir İsrail askeri öldü, 26 kişi yaralandı. Derhal misilleme yapan İsrail de Lübnan'daki Hizbullah hedefleriyle altyapı tesislerini bombaladı (321)

Batı Şeria ve Gazze Şeridinde İsrail askerleriyle, "Nakka" ya da "Büyük Felaket" olarak adlandırdıkları İsrail'in kuruluşunun 52. yıldönümünü protesto eden Filistinli göstericiler arasındaki çatışmalarda; ikisi polis üç Filistinlinin öldüğü, yaklaşık 350 Filistinli ve dokuz İsrail askerinin yaralandığı bildirildi.(322)

İsrail, güvenlik gerekçesiyle 22 yıldan beri işgal altında tuttuğu **Güney Lübnan'dan hızla çekilmeye başladı**. **Güney Lübnan'daki** İsrail askerlerinin dörtte üçü 48 saatte İsrail sınırından giriş yaptı. İran yanlısı Şii terör örgütü Hizbullah'ın militanları ve Lübnanlılar, İsrail'in boşalttığı yerlere girdi. Güney Lübnan Ordusu milisleri İsrail'e sığındı veya Hizbullah'ın militanlarına teslim oldular. Bölgede büyük bir kargaşa yaşandığı bildirildi. (324) İsrail'e ait tankların yüzlerce askerle birlikte İsrail'e geçmesinden sonra, İsrail Lübnan sınırını kapattı. Hizbullah gerillaları, işgal bölgesinin en büyük ve en son boşaltılan kenti olan **Marcayun'a** girdiler. (325) Sınır kapılarının kapanmasıyla, İsrail'in kuzeyindeki işletmelerde işçi yetersizliği başgösterdi. (326)

İsrail'de yayınlanan "Haaretz" gazetesinin haberine göre, Suriye'nin Scud-D tipi füzelerden yaklaşık 300 adet satın aldığı ve bunların ülkenin çeşitli yerlerindeki 26 rampadan fırlatılmaya hazır hale getirildiği de belirtildi. Suriye'nin **Kuzey Kore'den** aldığı yeni uzun menzilli füzelerin; komşuları Türkiye ve İsrail'in uç kesimlerine kadar ulaşabilecek, 700 kilometre menzile sahip oldukları bildirildi. Bu gelişme, İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesi ve Başbakan **Ehud Barak**'ın "Bölgeden, ülkemize yönelik bir saldırı olursa, Suriye hedeflerini vururuz" şeklindeki açıklamasının hemen ertesine rastlaması açısından önem taşımaktadır. (327)

Başbakan **Ehud Barak** liderliğindeki koalisyon hükümeti, daha birinci yılını doldurmadan krize girdi. İsrail Parlamentosu, Haziran 2000 başlarında onayladığı önergeyle Parlamento'nun lağvedilerek **erken seçimlere** gidilmesi konusunda ki gensoruya ilk onayı verdi. Bu arada ABD, İsrail'e **lazerle roket imha etme sistemi** vereceğini ve bu sistemin denemelerinin başarılı olduğunu bildirdi. (331)

Suriye lideri **Hafız Esad**, 10 Haziran 2000 günü **vefat etti**. Esad'ın ölüm haberi, Suriye ile yıllar süren savaş hali nedeniyle İsrail'de de gündemin ilk maddesi oldu. İsrail televizyonları, haberi yayınlarını keserek duyurdular. Esad'ın ölümüne ilk tepki veren ülkelerden biri olan İsrail, Suriye halkının acısını anladıklarını bildirdi. Başbakan **Ehud Barak**'ın basın bürosundan yapılan açıklamada, Suriye ile barışın sağlanması için geçmişte ne gerekiyorsa yapıldığı belirtildi ve devlet başkanı kim olursa olsun, gelecekte de barış sürecini ileriye götürmek istendiği belirtildi. Esad'ın yerine geçmesi beklenen ve Batı'ya önyargı ile yaklaşmayan modernist oğlu **Başar**'ın iktidarında, Suriye'nin iç karışıklık tehlikesini aştığı tak-

dirde barışçı, uzlaşmacı ve dünyayla daha kaynaşmacı olması beklendiği yorumları yapıldı. (332)

İsrail, içme suyu stoklarındaki beklenmeyen azalmadan dolayı, son 40 yılın en büyük **kuraklık** tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Yetkililer, ülkenin tek içme suyu kaynağı olan Galile Denizi'nin kritik seviye olan 214 metreye kadar indiğini ve bunun sudaki tuz oranını arttırabileceğini belirttiler. Bu kuraklığın İsrail'in yer üstü su rezervlerini de olumsuz etkilemesi beklenirken, içme suyundaki kıtlığın 2001 yılına kadar sürebileceği söyleniyor.

Ortadoğu'nun tek **nükleer gücü** olan İsrail'in Mayıs 2000'de Sri Lanka açıklarındaki uluslararası sularda denizaltıdan atılan seyir (Cruise) füzelerini denediği bildirildi. "The Sunday Times" gazetesinin haberine göre; 23 yıldır Gas sınıfı denizaltıları kullanan İsrail, 1600 km. menzilli füzelerle donattığı **"Dolphin" denizaltılarını** donanmasına katarak büyük bir modernizasyon hamlesi yapmış bulunuyor. Batılı kaynaklar, İsrail'in 200'e yakın nükleer başlık ürettiğini ve Cruise füzeleriyle hedefine ulaştırılabilecek bu başlıklardan her birinin 6 kilo Plutonyum içerdiğini öne sürdüler. (334)

İsrail Başbakanı **Ehud Barak** hükümetinin en büyük ortağı aşırı dinci **Şas Partisi**'ne mensup dört bakan istifa etti. Şas'ın çekilmesiyle Barak hükümetinin 68 olan sandalye sayısı 51'e ve hükümet de Parlamento'da azınlığa düştü. Şas'ın dini okullara bütçeden daha fazla pay ayrılmasını istemesi, anlaşmazlık konusu oluşturuyordu. (335) Birkaç gün sonra Barak hükümetinin Şas Partisi'ni koalisyonda kalmaya ikna ettiği bildirildi...

ABD Başkanı **Clinton**, İsrail Başbakanı **Ehud Barak**'ı ve Filistin Lideri **Yaser Arafat**'ı **Camp David**'de biraraya getirdi. Amacı Filistin-İsrail barışına yönelik nihaî anlaşmanın ana hatlarını belirlemek olan zirveye; bu anlaşmanın, 13 Eylül olarak belirlenen "nihaî tarih" öncesinde olgunlaştırılması için "son fırsat" olarak bakıldığı belirtildi. 12 Temmuz'da başlayan zirvenin en zor konusu **Kudüs**'ün statüsü olduğundan, Amerikalı diplomatlar başarı şansını %50 olarak nitelendirdiler. (339)

Bu arada İsrail Devlet Başkanı Ezer Weizman, yolsuzluk suçlaması nedeniyle görev süresinin dolmasına üç yıl kala koltuğu bıraktı... (340) 19 Temmuz 2000'de İsrail kaynakları; Camp David Zirvesi'nde "Filistin'in Bağımsızlığı, Batı Şeria'dan Çekilme" gibi üç temel konuda Arafat'a Barak'ın büyük tavizler verdiğini belirttiler. Ancak taraflar Kudüs konusunda bir türlü uzlaşamayınca, müzakereler başarısızlıkla sonuçlandı. (342), (343) Tarafların tekrar görüşme talebinde bulundukları bildirildi... (344) Bu arada ABD Başkanı Bill Clinton, Filistin lideri Yaser Arafat'ı uyarak, İsrail ile barış yapmadan bağımsız devlet ilân etmesi halinde; İsrail nezdindeki Amerikan büyükelçiliğini Kudüs'e taşımak, Filistin'e yapılan yılda 400 milyon Dolar düzeyindeki Amerikan yardımına ambargo koymak dahil sert tedbirler alacağını bildirdi. (345)

İsrail’de cumhurbaşkanlığı seçimini, Filistinliler’le barış politikalarına karşı çıkan Likud Partisi’nin adayı **Moşe Katzav** (Şimon Peres’e 57’ye karşı 60 oyla) kazandı. (449)

Temmuz 2000’de Camp David Zirvesi’ne Katılan Ehud Barak (solda), ABD Başkanı Bill Clinton (ortada) ve Yaser Arafat.

5. Askeri Tarih:

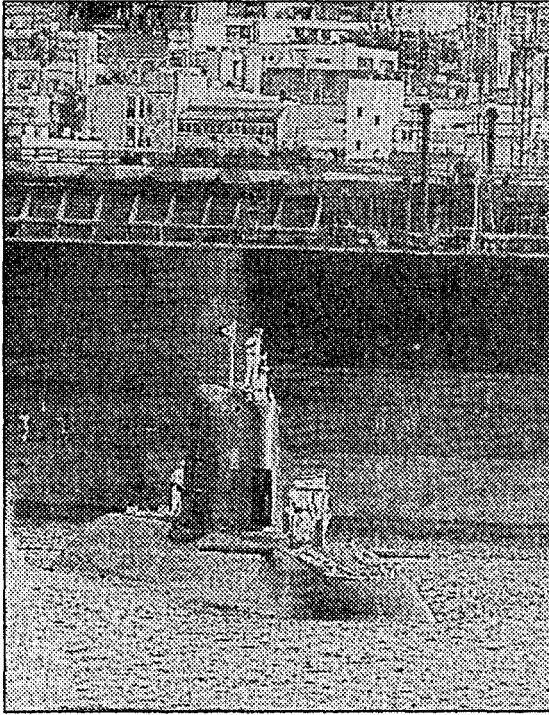
İsrail ordusu, İsrail Devleti’nin kurulmasıyla başlayan Birinci İsrail Arap savaşıyla beraber oluştu ve deneyim kazandı. **Hagana**’nın ve onun bağımsız gruplarından (**İrgun, Stern**) yararlanarak 60.000 kişilik mevcut oluşturan bu ordu, 1949’dan sonra mecburi askerlik hizmeti zorunluluğu kondu. Erkekler, 19 yaşından itibaren 3 yıllık zorunlu askerlik görevine alınırlar ve 51 yaşına dek yılda 30 gün yedek askerlik yaparlar. Kadınlar da aynı yaştan itibaren 24 aylık zorunlu askerlik hizmetine alınırlar ve 24 yaşına kadar yılda 30 günlük yedek askerlik görevi yaparlar. Esasen 30 günlük dönemler sayesinde kadın ve erkek yedeklerle ve düzenli bir iletişimle, İsrail ordusu 280.000 kişiyi seferber edilebilir. Kadınlar, genellikle yardımcı askeri sınıflarda vazife görür.

1967’den sonra İsrail, silah sanayiini oldukça gelişmiş bir düzeye çıkardı. Hatta İsrail’in 1973’te 500 km. menzilli ve nükleer başlık taşıyabilecek roketler yaptığı sanılmaktadır. 1992’de 110.000’i askerlik hizmetini yapanlardan oluşan 141.000 kişilik ordusu olan İsrail’in, her yıl eğitimden geçen yedeklerinin 450.000’e vardığı sanılmaktadır. Özellikle hava kuvvetlerinin üstünlüğüne rağmen deniz kuvvetleri az gelişmiştir. Çevik kara kuvvetlerindeki yerli yapım savaş malzemesine rağmen İsrail, bu alanda gene de dışarıya ve özellikle ABD’ye bağımlıdır.(79), (80)

Ancak 1996’da Hizbullah’a karşı düzenlediği askeri operasyonda da belli olduğu gibi, son yıllarda İsrail, 150 mm’lik “dohır” adlı bilgisayar kontrollü ve radar

uyarısıyla hedefe kitlenen toplar, dünyanın en gelişmiş tankları olarak nitelendirdiği “Marcaya” tankları gibi silahlar, TPQ37 radarı ve elektronik donanımlı güvenlik ağları gibi çeşitli yüksek teknoloji ürünü savunma sistemleri geliştirmiştir. (81)

İsrail ordusunun başarısında güçlü istihbarat mekanizması da önemli rol oynamıştır. İsrail Gizli Servisi (**Mossad**), örneğin 6 gün savaşında Araplar’ın iletişim ağına sızarak önemli bilgiler elde etmiştir. Nazi Savaş suçlularının bulunmasından Arap terör örgütlerine eylemler düzenlemeye dek çeşitli faaliyetleri olan bu örgüt, (82) 1951’de zamanın başbakanı **Ben Gurion**’un talimatı doğrultusunda ve İsrail Dışişleri Bakanlığından bağımsız bir istihbarat örgütü olarak kuruldu. Bu örgütün kendi inisiyatifi ile organize ettiği iddia olunan çeşitli eylemler, medyaya konu olacak düzeyde ilgi ve tepki konusu olmuştur (83) Kelime anlamı “Kurum” olan **Mossad**’ın kuruluş ismi, “İstihbarat ve özel Görevler Kurumu”dur (84) İsrail’in güvenliğinden sorumlu istihbarat örgütü **Şin Bet**’tir.(85)

“Dolphin” Denizaltısı’ndan Sri-Lanka Açıklarından Seyir Füzesi Fırlatmaya Hazırlanan İsrail Deniz Kuvvetleri (Mayıs 2000)

III EK AYRINTILI BİLGİLER

1. Yönetim Şekli:

İsrail Devleti'nin 14 Mayıs 1948'te kuruluşunda yayınlanan **Kuruluş Beyannamesi'nde**, tüm vatandaşlarına sosyal ve siyasal haklarda din, ırk veya cinsiyet ayrımı söz konusu olmaksızın eşitliğin; din, vicdan, dil eğitim ve kültürde özgürlüğün, tüm dinlerin kutsal yerlerinin muhafazasının ve Birleşmiş Milletler'in aktine bağlı kalınacağı vurgulanmaktadır. Bu amaçlara uygun olarak seçilen yönetim tarzı olan parlamenter demokrasi üç bölümden oluşmaktadır. **Yasama (Knesset)**, yürütme (**hükümet**), **mahkemelerin oluşturduğu ve sisteminin içindeki kontrol ve dengelerine dayanan yargı**. Cumhurbaşkanı, törensel ve resmi görevleriyle devletin başıdır. Makamı devletin bütünlüğünü simgeler ve partiler siyaseti üstü bir konumdadır. **Knesset seçimleri** dört yılda bir yapılır, siyasi partiye oy esası ile bağlıdır. **Cumhurbaşkanı**, beş yıllık bir dönem için Knesset tarafından seçilir. Söz konusu beş yıllık dönem bir kez daha uzatılabilir. Knesset mensubu olması gereken Başbakan, 1992'de uygulamaya konan bir yasaya göre doğrudan halk tarafından seçilir. Hükümetteki bakanların ise Knesset üyesi olmaları şartı aranmaz, Ülkede seçmen olma yaşı 18, seçilme yaşı da 21'dir. Kudüs'te M.Ö 5. yüzyılda Ezra ve Nehemya tarafından toplanan **"Knesset Hagedolah"tan (Büyük Meclis)** esinlenen ismi taşıyan **Knesset** adlı parlamento, 120 kişiden oluşur. Değişik politik felsefelere ve dinsel kanılara sahip partiler arasında en önemli kanatları sosyal demokratik öğeleri içeren **İşçi Partisi** ile merkez ve milliyetçi partileri içeren **Likud Cephesi** oluşturur. Knesset'te hükümeti ilgilendiren konular tartışılır. İbranice ve **Arapça**, resmi diller olmaları nedeniyle, bu amaçla kullanılan lisanlardır. **Knesset'te** yasa tekliflerini inceleyen on kadar değişik komisyon bulunur. Knesset'te 61/120 oy ekseriyetini almak çok zor olduğundan, devlet **koalisyon** hükümetlerince yönetilmektedir. Mahalli yönetimler; eğitim, kültür, sağlık, yollar, belediye hizmetleri sağlar. Ülkede 1992'de 48 belediye, 143 mahalli ve 53 bölgesel yönetim heyeti bulunmaktaydı (86)

2. Muhtelif Bilgiler:

a) Bayrak

Davut'un yıldızı (Magen David), talletten esinlenmiş beyaz ve mavi renklerinin yer aldığı bir zemin üzerindedir.

b) Para Birimi

Şekel (100 Agorot)

c) Milli Marş

Hatikvah (Umut). Bu marşın sözleri **Naphtali Herzl İmber** (1856-1909)'in,

müzik ise bilinmeyen bir bestecinindir. Marşın bestesi **Samuel Cohen'e** veya **Nissan Belzer'e** atfedilir.

d) Nüfus

Toplam Nüfus: (Ocak 1994 verisi): 5.330.000(87) 5.900.000 (1997), 6.030.000 (1998) (88)

Nüfus Yoğunluğu: km²'ye 214 kişi

Yıllık Nüfus Artışı: % 1.6 (1997'de 52.350 göçmenle beraber, %2.7)

Doğum Oranı: % 2.3, % 2.2 (1998'de)

Doğum Adedi: 130.080 bebek (1998'de)

Ölüm Adedi: 36.900 (1998'de)

Evlenme Yaşı Ort: 26.4 (erkek), 23.9 (kız) (1998'de)

Ailede Ortalama Çocuk Adedi: 3.9 (Yahudi), 4.8 (Müslüman) (1998'de)

Ortalama Yaşam: 80.1 (Kadın), 75.9 (erkek) (1998'de)

Evlenen Çift Sayısı: 37.611 (29.700'ü Yahudi) (1998'de)

Ailede Aylık Gelir Ort: 7210 Şekel (1997'de)

Sürücü Belgesi Kullanımı: 2.523.991 kişi: %38'i kadın, % 62'si erkek (1998'de)

2020 yılında tahmini İsrail nüfusu: (İsr. İst. Enst.):9.000.000

Okuma Yazma Oranı: % 98 (erkek), %94 (kadın)

Ölüm Oranı: %0.7

Faal Nüfus Dağılımı: Tarım: % 5, Sanayi: %36, Hizmetler: % 59 (1991 verisi) (91)

Kişi başına GSMH: USD, 11.000 (1993 verisi)

Başlıca Kentler: Haifa (251.000) Hadera (48.000), Netanya (140.000), Herzliya (80.000), Raanana (55.000), Kfar Saba (63.000), Bnei Brak (121.000), Petah Tikva (149.000), Givatayim (48.000), Tel-Aviv-Yafo (353.000), Bat Yam (146.000), Holon (162.000), Rishon Le Zion (146.000), Lod (46.000), Rehovot (83.000), Ashkelon (64.000), Ashdod (90.000), Kiryat Shemona (18.000), Carmiel (28.000), Tiberias (38.000), Nazeret (50.000), Kudüs (544.000), Kiryat Gat (33.000), Be'er Sheva (128.000), Eilat (30.000), (1993 verileri)

Dinlere Göre Nüfus Dağılımı: % 81.5 Yahudi, % 14 Müslüman, % 2.7 Hristiyan, % 1.7 Dürzü (96)

3. Ekonomi

a) GSMH: (1997'de) 98.6 milyar USD

b) Ödelemeler Dengesi: (1991'de) 7.013 milyar USD(açık), (1993'te) 6 milyar USD, (1994'te) 8.3 milyar USD(98)

c) Kalkınma Hızı: 1997'de :2.1

d) Dış Borçlar: (1991’de) 23.69 milyar USD (98)

e) İhracat Yapılan Ülkeler: AET (%35), AET dışı Avrupa ülkeleri (%6), ABD (%30)(99)

f) İthalat Miktarı: 28.6 milyon USD (1997’de) (100)

g) İhracat Miktarı: (1991’de) 8.738 milyar USD (101) (1997’de) 20.7 milyar USD (102)

h) Enflasyon Oranı: % 19.1 (1983), %445 (1984), %185 (1985), %16 (1986), %11.2 (1993), % 12.3 (1994) % 7 (1997, son 30 yılın en düşük oranı) (103)

f) Kamu Harcamaları: 1991’de 16.5 milyar USD. Bütçe (1996’da) yaklaşık 57 milyar USD (105)

g) Vergiler: İsrail Devleti’nin ilk kuruluş senelerinde bütçenin kaynaklarının 1/8’ini oluşturan vergiler; 1960’larda % 25’e, 1970’lerde %33’e, 1986’da da %52 gibi yüksek bir orana tırmanmıştır. Gelir ve emlak vergileri 1991’de toplam vergilerin yaklaşık % 50’sini oluşturuyordu. Aynı yıl toplam vergi gelirleri ve harçlar 18.6 milyar USD idi ve GSMH’nın % 35’ini oluşturuyordu (106)

h) Tasarruflar:

1950’lerde gelirlerin %29’unu oluşturan tasarruflar, 1982’de %38’e çıkmış, 1991’de % 27’ye düşmüştür (107)

i) Yatırımlar:

Tasarruflar, süratli bir gelişme gösteren ekonominin ancak %20-30 nisbetinde yatırım potansiyelini oluşturabilmiştir. Geri kalanı, özel ve bilhassa kamu sektörü ve dış sermaye transferlerinden sağlanmış olup; 1991’deki brüt yatırım tutarı yaklaşık olarak 13.8 milyar USD olmuştur. Düşük faizli ve uzun vadeli krediler ve vergi indirimleri ile yerli ve yabancı yatırımlar ve özellikle Araştırma ve Geliştirme, finansmanı çıkartılan yasa ile teşvik edilmektedir. (108)(1994’te yatırımlarda % 17.3 artış kaydedilmiş, İsrail ekonomisi % 6.8 büyümüştür.) (109) 1994’te yabancı yatırımlar 1.72 milyar USD olmuştur. (110)

j) Maaşlar ve Çalışma Koşulları:

Maaşlar; hükümet, İsrail’in sendikal konfederasyonu olan **Histadrut** ve bunların kapsamı dışında kalan istihdamı temsil eden **Ekonomik Organizasyonlar Bürosu** tarafından yürütülen pazarlıklar sonucunda saptanır. İşsizlik, maaşları fazla etkilemez. 1994 sonunda ortalama aylık maaş, 1200 USD dolaylarındaydı. Çalışma koşulları işçi ve işveren arasındaki anlaşmaya bağlıdır. Azami haftalık çalışma süresi 47 saattir.

k) Ziraat:

İsrail, kuruluşundan bugüne dek ziraate elverişli alanını 2.6 kez, sulak alanı da 8 kez arttırmıştır. Araştırmacılar ve çiftçiler arasındaki koordinasyon ve gelişmiş

zirai teknikler başarılı olmuştur. Kıt su kaynakları, bilgisayar kontrollü ve sulama suyunun doğrudan doğruya bitki köklerine ulaşmasını sağlayan “**daldırma**” yönetiminin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Özel olarak geliştirilmiş bir toprak türü, kendi ağırlığının birkaç katı rutubeti muhafaza edebilmektedir. Bu şekilde domates ve salatalık üretiminde %30-45 üretim artışı sağlanmıştır. Elektromanyetik olarak ıslâh edilen sulanmış alan, daha verimli olmuş; bu sulardan içen büyük baş hayvanların daha çok süt verdiği saptanmıştır. **Bilgisayar kullanımı**, gübreleme, hayvan besisi, hava şartlandırması gibi alanlarda da yaygınlaşmıştır.

İ) İnşaat: Özellikle konut ağırlıklı (1991’de: % 96) olup, Sovyet göçmenleri nedeniyle hızlanmış bir sektördür. Ancak 1950’lerde GSMH’nin % 30’nu oluşturan inşaatlar, halen ancak % 8 düzeyindedir.

m) Ulaştırma: İsrail’de dahili ulaştırmada ünlü “**Egged**” (demet) otobüsçülük şirketi, daha 1930’larda 50-100 kadar sürücü tarafından kurulmuştu. (111) Ulusal havayolu “**El-AP**” ise, 1948’te kurulmuştur. (112) 1950’den beri deniz ticareti nakliye kapasitesi 10 kez, hava nakliye kapasitesi 100 kez, kara taşımacılığı kapasitesi 10 kez artmıştır.

n) Turizm:

İsrail’e her yıl bir milyonun üstünde turist gelmektedir. Ülkedeki değişik coğrafi alanlar, tarihsel ve dinsel önemi olan yöreler, güneşli atmosfer ve Akdeniz, Galile, Kızıl Deniz ve Ölü Deniz yörelerindeki modern ağırlama tesisleri, turist akışını arttırmaktadır. Turizm; GSMH’nin % 4’ünü, toplam ihracatın % 10’unu oluşturur ve güçlü bir katma değeri vardır. Buna karşın İsrail’den de dış ülkelere son yıllarda önemli bir turist akını başlamıştır. (113) 1994’te ülkeye gelen turist sayısı, bir önceki yıla göre % 12 artarak 2 milyonu geçmiştir (114)

İsrail’e gelen turistlerin ziyaret etmesi gereken yerler arasında **müzeler** başta gelmektedir. **Kudüs**’teki başlıca müzeler: Herbert Clark Koleksiyonu, Fransız Yahudileri’nden Holokost’ta Yitirilenlerin Anısal Müzesi, Yemin Moşe Değirmeni, İslâm Sanatları Müzesi, Yad Vaşem Müzesi, İtalyan Yahudileri Sanat Müzesi, İsrail Müzesi, Eski Yişuv Müzesi, Sir Isaac ve Lady Edith Wolfson Müzesi, Rockefeller Müzesi. **Tel-Aviv**’deki başlıca müzeler: Beth Hatefusoth (Diaspora) Müzesi, Ha’aretz Müzesi, Etnografi ve Folklor Müzesi, Adam ve Sanatı Müzesi, Seramik Müzesi, Balmumu Kişiler Müzesi, Tel-Aviv Müzesi, Rubin Müzesi... **Galile**’de: Gordon Müzesi, Lehmann Müzesi, Golani Birlikleri Müzesi. **Hayfa**’daki başlıca müzeler: Beit Haşomer, Eli’nin Mağarası, Heykeller Müzesi, Karmelit Manastırı, Geto Manastırı, eski Sanatlar Manastırı, Eski Sanatlar Müzesi, Yeni Sanat Müzesi, Milli Denizcilik Müzesi... **Eilat**’taki ilginç yerler: Philip Murray Kültür Merkezi, Yotvata Yöresel Zooloji Botanik ve Jeoloji Merkezi, Rubin Müzesi, Hai Bar Doğa Parkı, Mercan Dünyası (Denizaltı Akvaryumu ve Obzervatoryumu)

(115) İsrail, Bölüm 9- Azınlık Toplulukları'nda zikredilen **kutsal yerler** de, İsrail'in ziyaret edilmesi gerekli başlıca yerleri arasındadır.

4. Sağlık Hizmetleri:

Bu hizmetler, GSMH'nin %8'i dolayında bir harcamayı gerektirmektedir. Finansmanın %20'si Devletçe, %20'si özel kuruluşlarca, %25'i çalışanların mceburi katkılarından, gerisi kâr gütmeyen kuruluşlarca karşılanır.

Sağlıkla ilgili girişimler, İsrail'de oldukça eskidir. **“Bikur Holim”** (1843), **“Misgav Ladach”** (1888), **“Share Zedek”** (1902) gibi klinikler, bugün halen faal olup, modern bir tıbbi teknoloji kullanmaktadırlar. Ülke geniş bir hastane, klinik ve çocuk sağlığı merkezleri ağı ile örülmüştür. 20.000 dolayında tam gün kadrolu hekim ve yarısı tescilli 40.000 hemşire görevlidir. **Magen David Agom**, İsrail'in acil sağlık servsidir. Kan bankaları, gelişmiş ambulanslar mevcuttur ve 4500 gönüllü hizmet vermektedir. Halkın %95'i, mevcut olan dört adet kapsamlı sigorta kurumuna bağlıdır. Halkın çoğunluğu, 1920'de Histadrut tarafından resmen kurulan **Kupat Holim Clalit Sağlık Sigortası Fonu**'na kayıtlıdır. İlgili kuruluşun birçok hastanesi ve binlerce çalışanı vardır.

Tıbbi teknoloji çok gelişmiştir. Tıbbi cihazlar bilgisayarlaşmış ve ihraç metası haline gelmiştir. Çevre Sağlığı giderek önem kazanmaktadır. Sanayinin %70'i, atmosferin kirlenmesinin uygun olmadığı kıyı şeridindedir. Yeraltı ve yerüstü sularının kirlenmemesi için kontrol laboratuvarları oluşturulmuştur.

İsrail'in tıp teknolojisinde katettiği merhale, ülke dışından tedavi için gelenler için bir cazibe teşkil etmektedir. Ayrıca Asya ve Afrika'daki birçok ülkede İsraili doktorlar, **Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO)** programı kapsamında hastalıkların tedavisi ve eğitim için görev yapmaktadırlar (116)

5. Sosyal Yardım:

Bütçenin %75'i Çalışma ve Sosyal İşler Bakanlığından gelir. Çalışma sahasına; yaşlılara yardım, çocuklar ve gençler için programlar, alkol ve uyuşturucu alışkanlığının önlenmesi, gençlik ıslahevleri, iş bulma, barındırma, özürlülerin rehabilitasyonu gibi işler girer ve bu maksatla özellikle gönüllü kadroların yardımı ile, düzenlemeler oluşturulmuştur. 1954'teki Sosyal Sigorta Yasası uyarınca, Sosyal Sigortalar Kurumu'nca halka bu tür çeşitli olanakların yanısıra, fakir ailelere ve uzun vadeli bakıma muhtaç yaşlılara yardım da sağlanmaktadır. Kurumun bütçesinin %38'i emekli maaşlarına, %20'si çocuk tazminatlarına, %10'u malûllere, %10'u ihtiyatlara, %6'sı işsizlik sigortasına, geri kalanı iş kazası hasarları, annelik yardımları, vb. gibi konulara ayrılmıştır. (117) İşsizlik oranı 1993'te %10 iken, 1994'te %7.4'e gerilemiş ve İsrail'i OECD'nin en düşük işsizlik oranı sıralamasında 9. sıraya sokmuştur. (118) Ancak son yıllarda işsizlik oranı tırmanmaya başlamıştır. 1998 başlarında ülkenin güneyindeki işsizlik oranı %15.6 idi.

6. Eğitim:

Kuruluşundan beri göçler nedeniyle, İsrail'in okul kapasitesi 10 kat artmıştır. Değişik ülkelerden gelen insanların çocuklarına homojen bir kültür vermek başlıca ilgi odağı olmuştur. Eğitim, ana okul ve kreşler seviyesinde başlamakta; ilkokulda 1-6, ortaokulda 7-9, lisede 10-12 sınıflarını içermektedir. Okullar; talebelerin çoğunun katıldığı devlet okulları, Arap ve Dürzü tarihi ve kültürü ve dine eğilen Arap ve Dürzü okulları, Yahudi din ve kültürünü öngören Devlet Dini Okulları ve Tora Okullarından oluşur. Lise seviyesinde öğrenciler kabiliyetlerine göre teknik, zirai, askeri ve Yeşiva okullarına yönlendirilebilirler. (119) Yetişkin göçmenler ise, kendilerine İsrail kültürü ve ıbranice'nin öğretildiği **Ulpan** adı verilen özel bir okul türünde yetiştirilir ve, ortama uyarlınırlar. (120)

Gerek üstün zekalı, gerekse özürlü çocuklar için özel sınıflar mevcuttur. Öte yandan yetişkin kişiler için muhtelif branşlarda kurslar, İbranice eğitimi için okullar da vardır. Yüksek öğrenimdeki talebe sayısı 1948'de 1.600 iken, 1991'de 90.000 kişiye ulaşmıştır. Başlıca yüksek öğrenim kuruluşları; **Technion** (Haifa, kuruluşu 1925), **Kudüs İbrani Üniversitesi** (1925), **Weizmann Bilim Kurumu** (1934, Rehovot), **Bar İlan Üniversitesi** (1955, Ramat Gan), **Tel Aviv Üniversitesi** (1956), **Haifa Üniversitesi** (1963), **Ben-Gurion (Negev) Üniversitesi** (1967), **Be'er Sheva** ve diğerleri ile beraber 20 kadardır. Ayrıca 1974'te açılan İngiliz modeline uygun bir **Açık Üniversite** de mevcuttur. Eğitim kapsamında **spora** da önem verilmektedir. Başlıca ilgi odağı olan spor dalları; futbol, basketbol, yüzme, tenis, voleybol, jimnastik, yelken, halter, vb.dir. Ayrıca binicilik, dalgıçlık da popülerdir. Okullarda profesyonel atlet yetiştirmeye yönelik devlet destekli programlar mevcuttur. **Başlıca spor takımları: Maccabi** (1912), **Betar** (1924), **Hapoel** (1926) ve **Elizur'dur** (1939). 1932'den beri İsrail'de her dört yılda yapılan **Makabiyatlar'da** dünyanın çeşitli yerlerinden gelen Yahudi sporcular yarışır. 1952'den beri de İsrail Dünya Olimpiyatları'na katılmaktadır. (121) İsrail'in ilköğretim programında en son yer alan bir yenilik, öğretmensiz ve bilgisayar destekli bir uygulamadır. (123) 1996-1997 öğrenim yılında 104.900 öğrenci üniversitedeydi. (123) Bu sayı 1998'de 111.33012 çıktı. (124)

7. Araştırma-Geliştirme

İsrail, araştırma ve geliştirmeye tahsis edilen personelin toplam iş gücünde işgal ettiği oran itibarı ile dünyadaki en ileri ülkeler arasında yer almaktadır. Ayrıca bilimsel neşriyatta yer alan yazarların iş gücündeki oranı 65/10.000 olup; bu, dünyadaki **en ileri** düzeydir (ABD'de 40/10.000). Araştırma merkezlerinin yanı sıra üniversiteler de bu konuda çok faaldir. Araştırma-geliştirmeye ayrılan harcamalar dikkate alındığında, İsrail üniversitelerine, Amerikan üniversitelerine naza-

ran 2 kez, Kanada üniversitelerine göre de 9 kez daha fazla patent tahsis edilmiştir. Yerli sanayinin üniversitelerdeki araştırma ve geliştirmeye ayırdıkları fonlar, bu alandaki harcamaların %9'unu oluşturmaktadır. Bu oran, ABD ve Kanada'da %6-7 civarındadır. Sınai araştırma ve geliştirme çalışmaları; elektronik optik bilgisayar destekli ekipman, havacılık ve robot makinalarda yoğunlaşmıştır. Tıp alanındaki bu tür çalışmalarla karmaşık tıp teknolojisine dayalı makinalar keşfedilmiş olup, kanser teşhisinde %97 başarılı olan "Cytoscan" bunların arasındadır. Genetik mühendisliği, "interferon" adlı viral enfeksiyonlara karşı etkili proteinler, prostat rahatsızlıklarının dıştan tedavisi, fetusteki anomalileri ultrasoundla tesbit; araştırma sahalarındandır. Enerji konusundaki araştırma ve geliştirme çalışmaları ise, İsrail'in öncülüğünü yaptığı güneş enerjisi konusunda yoğunlaşmıştır. Tuzlu suda güneş enerjisinin stoklanması teknolojisi geliştirilmiş; jeotermal ve rüzgar enerjisinden yararlanmak için çalışmalar yapılmaktadır. İsrail ve ABD arasında Bilim Vakfı, Zirai Araştırma-Geliştirme Fonu, Sınai Araştırma Geliştirme Vakfı gibi bu konuyla ilgili vazife gören kurumlar mevcuttur. Ayrıca 1987'de Bilimsel Araştırma ve Geliştirme ve Gelişme için Alman-İsrail Vakfı oluşturulmuştur. (125) Weizman Nöroloji Enstitüsü'nden Dr. Mijal Schwarz, belden aşağı felç olan hastaların iyileşmesi için umut vaadeden bir aşı geliştirdiğini Temmuz 2000'de ilan etmiştir. (341) Uluslararası bilimsel dayanışma çerçevesinde, örneğin 1995'te; ABD ve İsrail'de bağımsız çalışan bilim adamlarının başkanlığındaki bir grup, genetik alandaki çalışmalarda D4DR karakter genini bulduklarını bildirdiler. (126)

1996 başlarında alınan verilere göre, İsrail'in "high-tech" (yüksek teknoloji) ihracatı 10 milyar USD'ye yaklaştı. New York borsalarına kote olan 70 İsrail firmasının kapitalizasyon değeri 8 milyar Dolardır. Intel, Motorola ve Digital Equipment gibi bu alanın önde gelen firmaları, mikroçip tasarımı ve üretimi için İsrail'deki faaliyetlerini geliştirdiler. Haifa'da İntel'in kurduğu AR-GE laboratuvarında 450 üstün nitelikli mühendis çalışmakta idi ve Negev'de planlanan mikro çip üretim tesislerinde 15000 uzman çalışacaktı. İsrail, GSMH'nin %2.2'si olan harcamalarıyla AR-GE'de Japonya (%3) ve Almanya'dan (%2.7) sonra, dünya üçüncüsü; nüfus içindeki bilim adamı oranı (%1.38) bakımından dünya birincisidir. (ABD'de %0.8, Japonya'da %0.78) (127)

En son bilimsel literatür konusunda oldukça kapsamlı bir rehber oluşturan Bilimsel Alıntı ("Scientific Citation") Endeksi'nin 1988 nühsası ise, İsrail'in bilimsel araştırma literatürüne katkısının çapını vurgulamaktadır. (İlk sayı, ilgili ülkenin nüfusunu, ikincisi yayın sayısını belirtir.) Arjantin 31m./25 Ad, Bangladeş 104/1.8, Brezilya 141/33, Mısır 49/17, Hindistan 700/90, Endonezya 150/2.5, İran 50/2, Irak 17/4, İsrail 4.5/72, Malezya 16.5/4, Pakistan 102/4, Türkiye 51/10.5 (128)

8. Toplum

Halkın Yahudi olan bölümünün yarısından fazlası İsrail’de doğmuş olan birinci ve ikinci nesile mensuptur. Gerisi, 80 kadar ülkeden gelmiştir. Ortalama yaş 26.4 civarında kümelenmiş olup; bu da, dinamik bir toplumu yansıtmaktadır. Değişik ülkelerden gelmiş insanların kültür farklılığına, iktisadi özgürlük için savaşım ve süregelen askeri ve terörist eylemlerin yarattığı baskılara, demokratik parlamenter rejim içinde tahammül edilebilmiştir.

Gelenek ve göreneklerinin değişikliği itibariyle, İsrail’deki Yahudi toplum ka-baca üç gruba ayrılabilir.

a) Aşkenaz Yahudileri:

Bunlar Orta ve Doğu Avrupa kökenli olup, daha önceden Kuzey ve Güney Amerika, Güney Afrika ve Avustralya’ya göç etmiş olanları da kapsar. Bu kapsama giren Yahudiler, 19. yüzyılın sonlarına doğru ve 20. yüzyılın ilk yarısında Filistin’c gelmişler ve İsrail öncesi statüyü oluşturmuşlardır.

b) Sefaradi Yahudiler:

15. yüzyılın sonunda İspanya ve Portekiz’den kovulan ve Hollanda, İtalya, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye gibi ülkelere yerleşmiş Yahudilerin soyundandırılar. Bunlar, İsrail’e değişik zamanlarda kendi başlarına veya grup halinde gelen Yahudiler’dir.

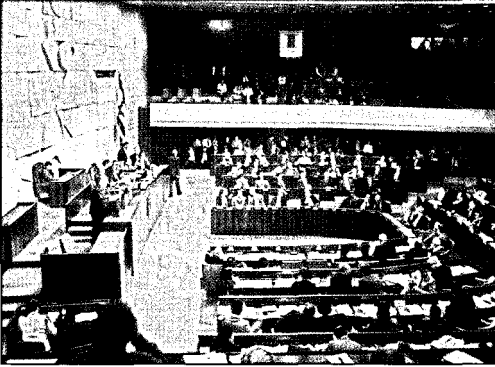
c) Doğulu (Oryantal) Yahudiler:

Bunlara bazen yanlış olarak Sefaradi denmekteyse de; aslında bu Yahudiler, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’daki İslam ülkelerindeki eski Yahudi cemaatlerine mensupturlar ve Filistin’e yüzyıllarca önce yerleşenleri vardır. Diğerleri 19. yüzyılın sonlarına doğru, 20. yüzyılın başlarında ve özellikle 1950’lerde bölgeye yerleşmişlerdir. Son kategoriye Yemen Yahudi topluluğunun tümü dahildir.

Bu kitleleri aynı kültürel potada eritme çabaları, Doğu ülkelerinden gelen Yahudiler’in tutucu ve daha düşük tahsil seviyesinde olması nedeniyle; bunlarla Batı ülkelerinden gelenler arasında etnik bir uçurum oluşmuştur. Nitekim bu iki grup arasında ekonomik olarak ta belirgin bir fark meydana gelmiştir. Sosyal tepkilere yol açan bu durum, 1960’larda ve 1970’lerde Doğulu Yahudiler’in giderek daha fazla politik etkinlik kazanması sayesinde 1980’lerde marjinal bir düzeye inmiştir. Esasen değişik kültürler arasındaki evlilikler sayesinde de oluşan kaynaşma, 2. ve 3. nesil İsrailliler arasında artık etnik sorunlara mahal vermemektedir. Ülkenin sosyo ekonomik yapılanmasında bağdaştırıcı katkıları tartışılmaz olan Kibbutz kurumu ise, günümüzde en azından siyasal etkinliğini azaltmıştır.

Çölde Eğitim Gören İsraili Kadın Askerler.

İsrail Parlamentosu (Kneset) Bir Toplantı Esnasında.

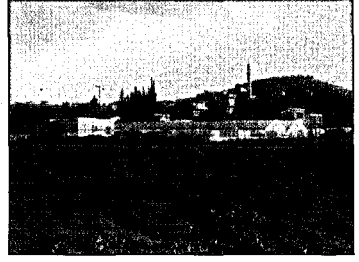
Bir Kibutz'da Eğitim Gören İsraili Çocuklar. Kibutz, Çocukların Eğitimini Küçük Yaşlardan 18 Yaşına Dek Üstlenir.

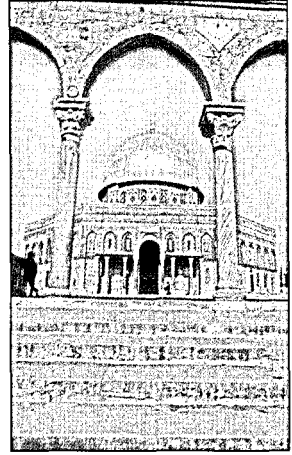
Bank ha-Poali'n-İsrail'in En Büyük Bankalarından Biridir ve Merkezi Sendikal Örgüt Olan Histadrut'un Finansmanını da Yürütür.

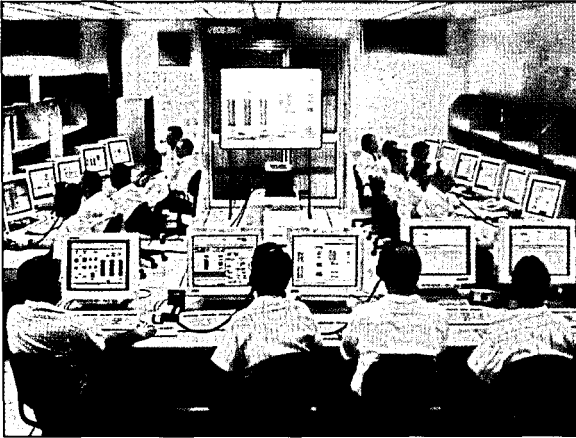
İsrail'deki Gelişmiş Sağlık Hizmetlerinden Görünümler.

İsrail'in Galile Bölgesi'ndeki Bir Arap Köyü.

Kubbet-üs Sahra Camii (Kudüs)

"Amos" Uydu Kontrol Merkezi (1996)

İsa'nın Çarmıha Gerilmek Üzere Geçtiği Yol Olan Kudüs'teki "Via Dolorosa"

d) Dinsel İnanç Yelpazesi:

19. yüzyılda Avrupa'da cereyan eden emansipasyon ve milliyetçilik akımlarının doğurduğu Yahudi Aydınlanması (**Haskala**), Alaha'dan (dini kurallar) uzaklaşarak daha liberal bir hayat görüşünü benimseyen Yahudiler'in sayısında bir artış meydana getirdi. Kaba bir tasnife göre: İsrail'de yaşayan Yahudiler'in %20'si tüm dinsel vecibeleri yerine getirmekte, %60'ı dinsel yasaların bir bölümünü uygulamakta, geri kalan %20'si de temel olarak dinsel uygulamalara katılmamaktadır. Dine karşı eğilimleri itibarı ile İsrail'deki Yahudiler'in tasnifi aşağıdaki gibi yapılabilir.

1. Ultra muhafazakar Yahudiler

Bunlar Alaha'ya sıkı bir şekilde bağlıdırlar ve İsrail'de Yahudi egemenliğinin ancak Kurtarıcı (Maşiah) geldiği zaman tesis edilebileceğine inanırlar. Kendilerine özgü muhitlerde oturur, kendilerine ait okullara gider, özel giysileri, kadın ve erkeklerle ilgili değişik yaşam tarzları ve çok muhafazakar hayat tutumlarıyla tanınırlar. Bu Yahudiler'in küçük bir kısmı Devlet'in varlığını tanımaz ve kendilerini ondan soyutlarken, ekseriyeti aynı ideolojiyi savunmakla beraber, ülkenin siyasal hayatına katılırlar.

2. Milliyetçi-dindar Yahudiler:

Bu Yahudiler de Alaha'ya sıkıca bağlıdırlar. Fakat modern Yahudi devletini, Kurtarıcı'nın gelmesi ile ilgili olarak ilk aşama şeklinde kabul ederler. Böylece ülkenin siyasal, kültürel ve iktisadi hayatında aktif olarak vazife görürler.

3. Gelenekçi Yahudiler:

Bunlar, İsrail halkının önemli bir bölümünü oluştururlar. Çoğunluğu çeşitli tutucu uygulamalara ve dini kurallara ve alışkanlıklara bir nisbette uyarlar. Diğerleri Yahudiliğin liberal akımlarından birine uymayı yeğlerler ve dinsel alanda kadın ve erkek eşitliğini bu kapsamda algırlar.

4. Dindar olmayan Yahudiler:

Bu Yahudiler, bu yüzyılın başlarında ülkeye gelmiş ve dinsel dünyanın reddedildiği bir bilginin donattığı sekülerist bir tutum izlemişlerdir. Uygulamacı olmayan İsrailliler'in çoğunluğu, bugün liberal bir Batı yaşam tarzının, dinsel uygulamalara gösterilen çeşitli seviyelerdeki saygı ile birleştiği bir tavır içinde bulunmaktadır. Bu değişik eğilimler, mensupları arasında sürtüşmeler yaratmıştır. Bir devlet dini olmamasına karşın, din ve devlet arasında da fazla bir marj bulunmamaktadır. Muhafazakar görüşlü Yahudi'nin tanımını Alaha'ya (Yahudi şeriatına) göre saptarken; uygulamacı olmayan Yahudiler, Jüdaik tanımlarının vatan-daşlık kriteri ile ölçütlendirilmesini savunmaktadırlar. (129)

9. Azınlık Toplulukları ve Kutsal Yerler:

1993'te İsrail'de nüfusun yaklaşık olarak %18'ine tekabül eden 915.000 Yahudi olmayan vatandaş bulunmaktadır. Bunların çoğu "İsraili Araplar" olarak tanımlanmaktaysa da, değişik gruplara mensupturlar. Başlıca oturdukları bölgeler: Galile (Nazaret dahil), Hadera ve Petah Tikva arasındaki alan, Negev çölü ve Kudüs'tür. Akko, Hayfa, Lod, Ramla ve Yafo gibi bölgelerde de küçük topluluklar bulunmaktadır.

a) Müslüman Araplar:

Azınlık topluluklarının %77'sini oluşturmaktadırlar. Bu kesimin de %10'u kadar Bedevi olup; giderek kentleşmekte olan ve 1950'lerin hayvancılıkla, 1960'ların ziraatla uğraşan bu kişileri, bugün sanayi ve hizmet sektörlerinde de çalışmakta ve yüksek tahsil görmektedir.

b) Hristiyanlar:

130.000 dolayında olup, %90'ı Arap'tır. %42'si Grek-Katolik, %32'si Grek-ortodoks, %1.6'si Roman Katolik'tir. Hristiyanlar, Nazaret nüfusunun yarısını, Haifa-Arap nüfusunun %60'ını, Şfaraam halkının %40'ını oluştururlar.

c) Dürzüler:

Kuzey İsrail'de 22 köye dağılmış 80.000 kadar Dürzü bulunmaktadır. Dürzüler; kültürel, sosyal ve dinsel özerkliği de içeren kapalı bir tarikata mensupturlar. Felsefelerinin kapsamında "takiyya" prensibi yer almakta olup, buna göre, yaşadıkları ülkenin hükümetine tam bir sadakatla bağlı olmaları gerekir.

İsrail'in kuruluşundan itibaren meydana gelen sosyal ve demokratik gelişmeler sayesinde, azınlık topluluklarının kabilesel ve ataerkil geleneklerinde zaman içerisinde zayıflama olmuştur. Ziraatin modernleşmesiyle, bu gruplar sanayiye yönelmiş, tahsil seviyeleri mecburi eğitim nedeniyle yükselmiş, küçük firma işletmeciliği yaygınlaşmış, kadın haklarında eşitlik teşvik olunmuştur. Arap okullarında 1960'da 5-19 yaşlarındaki öğrenci sayısı bu dilimde bulunan gençlerin %51'i iken, 1991'de %68'i olmuştur. Öte yandan, Arap sektörü politik olarak ta aktiftir. Knesset'te gerek Arap, gerekse Yahudi partilerinde milletvekilleri bulunmaktadır. Gerek İsrail'in Arap komşularıyla sorunlu durumu, gerekse kültürel, dinsel, lisan ve yaşam tarzı gibi etkenler nedeniyle; Yahudiler ve Arap azınlık arasında fazla bir sosyal ilişki bulunmamaktadır. Bununla beraber iki kitle arasındaki iletişim ve hoşgörünün geliştirilmesi amacıyla, resmi ve özel gönüllü kuruluşların çabası sayesinde eğitim kurumlarından başlamak kaydıyla bir program uygulanmaktadır.

Öte yandan, İsrail'in kuruluşunda yayınlanan bildiri doğrultusunda tüm halka dinsel özgürlük sağlanmış olup; her dinsel cemaat kendine özgü tatil günleri dahil olmak üzere dahili dinsel işlerini ve geleneklerini uygulama özgürlüğüne (ya-

sa uyarınca) sahiptir. Bu meyanda zikredilmesi gereken kutsal yerler bulunmaktadır. **Müslümanlar için kutsal yerler arasında:** Kudüs'te **Harem-i Şerif** denilen alan üzerine kurulan **Mescid-ül Aksa**, **Hebron'daki ilk Peygamberler Mezarı**, **Kubbet-üs Sahra** ve **Akko'daki al Jazar Camii** yer alır. Yahudiler için kutsal yerler arasında İkinci Bet-Amikdaş'tan geriye kalan **Batı "Ağlama Duvarı"**, **Rahel'in Mezarı**, **Hebron'da Mahpela Mağarası'ndaki Peygamberler Mezarı**, **Tiberias'taki Maimonides'in Mezarı**, **Meron'daki Ribi Şimon Bar Yohay'ın Mezarı**, vb. bulunur. **Hristiyanlar için kutsal yerler arasında;** ise **Via Dolorosa**, **"Son Yemek Odası"**, **İsa'nın yaşamı ve çarmıha gerilişine sahne olmuş Kudüs'teki diğer yerler**, **Betlehem'de Doğuş Kilisesi**, **Nazaret'teki Tebliğ Kilisesi**, vb. yer alır. Ayrıca Galile'de Dürzüler için kutsal sayılan **Nebi Şuayib (Hz. Musa'nın kayınpederi Yitro) Mezarı**, Haifa'da da 1850'lerde **Baha-Allah'ın mistik felsefesinden doğan Bahai dini mensuplarınca kutsal olan aynı kişinin mezarı** da **İsrail'de yer alan kutsal yerler arasında bulunmaktadır (130)**

10. Edebiyat:

İsrail edebiyatının kökenleri, İsrail Devleti'nin kuruluşundan çok öncesine dayanır. Çeşitli Diaspora ülkelerinden gelen göçler (1882-1939) arasında yer alan yazarlar, İbranice'yi modern yaşama uyguladılar ve edebiyatın gelişmesine katkıda bulundular. **Eliezer Ben Yehuda**, İbranice'nin kullanılabilir hale getirilmesi için yoğun çalışmalar yaptı. **Yosef Haim Brenner** ve **Shmuel Yosef Agnon**, İbrani nesir edebiyatını 20. yüzyıla uyarlamada öncülük ettiler. Şiirde ise **Haim Nahman Bialik** ve **Saul Tchernishovsky**, eski Yahudi şiir dünyasından çağdaş türe geçişi simgelerler. (131)

a) Palmah Kuşağı Mensupları:

Hitler ordularına, İngiliz Mandası'na karşı mücadele veren ve 1949'da dağıtılan vurucu birliklerin oluşturduğu kuşaktır. Bu kuşak, ortak ideoloji olarak sosyalist siyonist bir görüşü savunuyordu. Bu kuşakta yer alan başlıca yazarlar: **S. Yizhar**, **A. Meged**, **N.Şaham**, **Moşe Şamir**, **H. Bartov**, **Abba Kovner'dir.**

b) Devlet kuşağı:

Savaş sonrası kurulan devlet düzenindeki toplumsal sorunları ve haksızlıkları anlatmaya yönelmiş bu kuşağın yazarları arasında **M. Şamir**, **N.Aloni**, **H.Guri**, **A.Kovner**, **Aaron Meged**, **Mordehay Tabib**, **N.Şaham**, **Ş.Şalom**, **U.Z. Grunberg**, **Leah Goldberg**, **N. Alterman**, **A.K. Bertini**, **D.Ben Amortz**, **T.Karmi**, **Yahuda Amikai** bulunur.

c) Yeni Dalga:

Savaşlardan bıkmış, mutlu ve normal bir yaşama özlem duyan bir kuşaktır.

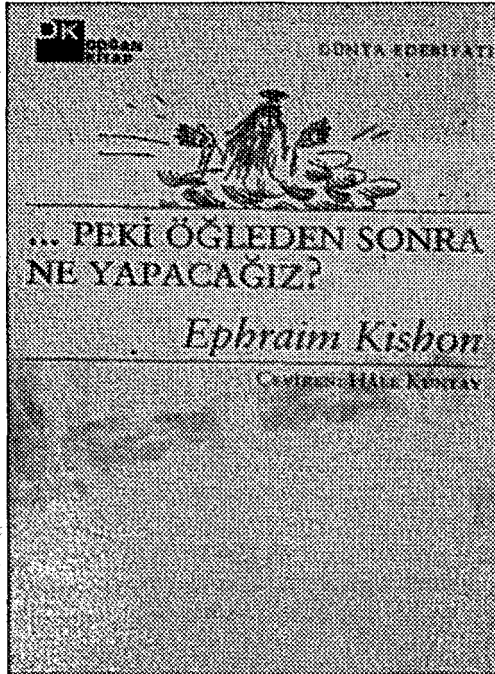
Kendi içine kapanmış olmakla beraber, bu yazarlar ayrıca çağdaş yazarlarından etkilenirler. Akımı Yahuda Amikai başlattı. David Avidan, T.Karmi, N.Zah ve Dan Pagis, bu akımın en önemli temsilcilerindendir. Ayrıca Pinhas Sadeh, Y.Ra-toş, Daliah Ravikovitz, Amalia Kaana Karmon, Y.Aezrahi, Yaakov Sabetay, David Şahar, Ammon Şamus, Steinman Shaham, Hanokh Bartov, Aaron Me-ged, Amos Oz, vb'ları bu kuşağa dahildir. Ayrıca şiirin yapaylığını kaybettirme-ye ve ulusallaştırmaya çalışan şairler (A.B Yehoşua, David Avidan gibi), tanın-mış yazarlar da ortaya çıkmıştır.

d) Soykırım edebiyatı:

Özellikle şiir alanında Yahudiler'in Naziler tarafından topluca imhasından esinlenen A. Gilbau, Ure Tsvi Grunberg, H.Guri, N.Alterman, Ruth Almog, David Shimon, Aharon Appelfeld, Ben Amotz, Yoram Kaniuk, Dan Pagis, David Şimoni, Ben Tsion Tomer, I. Yaoz Kest, S.Golan, A. Şlonski, Abba Kovner gibi şair ve yazarlardan oluşur.

e) Tiyatro Yazarları:

İsrail Devleti'nin kurulmasından evvel piyesler, Yahudiler'i Filistin'e yerleş-tirmeye çalışan öncülerin çabalarını işlemektedir. A.Aşman, Y.Barzilai, L.A.

Ünlü İsrailli Mizah Yazarı Efraim Kişon'un Türkçe'ye Çevrilen (2000) Bir Kitabının Kapak Resmi.

Orloff-Arieli, David Şimoni, S.Smilansky, bunların arasındaydı. 1950-1960 arasında tiyatro, burjuvallaşan toplumu eleştirmeye başlar. **N.Aloni, N.Alterman, Y.Mossinsohn, Hanoh Levin, Y.Amikai, A. Meged, Y.Sabetay, M.Şamir** bu ekoldendir. Ayrıca **Efraim Kishon**'un komedileri çok başarılıdır.

11. Güzel Sanatlar:

a) Mimarlık:

İsrail'e özgü bir mimarlık ekolü yaratma çabalarına rağmen, başlangıçta mimarlık Avrupa etkisinden kurtulamadı. En önemli yapıtlar, **Knesset (Y.Klarvein)**, **Tel-Aviv** ve **Kudüs** hastaneleri (**A.Şaron**), **Neuman**'nın modüler birimlerden yararlanarak **Z.Zecher**'le beraber yarattığı **Bat-Yam Belediye Sarayı**, **Hayfa**'daki **Technion Üniversitesi (Neumann)**, **Kudüs**'teki **İsrail Ulusal Müzesi (A.Mansfeld ve D.Gad)**, **F.Kiesler**'in **Ölü Deniz** el yazmaları için yaptığı "**Tapınak**", **I. Yaşar** ve **D.Eitan**'in **Yeni Tel-Aviv Müzesi (132)**, **Eric Mendelsohn**'un **Hadassah Hastanesi**, **C.Weizmann**'ın **Evi**, vb. (133)

b) Plastik Sanatlar:

İsrail'e özgü bir sanat kurma girişimi, ilk olarak 1906'da **Kudüs**'te heykeltraş **Boris Şats**'ın **Betsalel Sanat ve Meslek Okulu**'yla **Müzesi**'ni kurmasıyla başladı. **Reuven Rubin, Menahem Şemi, İsrail Paladi, Anna Ticho** gibi ressamların önemli yapıtları 1. Dünya Savaşı sonrasındır. **Steinhardt, Moşe Mokadi, Mordehay Levanon, Mordehay Ardon**, 1930'lu yılların anlatımcı ressamlarıdır. 1948'de kurulan ve **Janko** tarafından anlandırılan "**Yeni Ufuklar**" hareketi çerçevesinde lirik soyutlama hakim oldu (**Yosef Zaritski, Avigdor Stamatski, Yehetskel Streichmann, Fima, Lea Nikel, Moşe Kastel**, vb), **Agam** ve **Aaron Witkin**, geometrik soyutlamaya yöneldiler. 1960'lardan sonra çeşitli akımlar oluştu: **Pop Art (İgael Tumarkin)**, yeni fügüraryon (**Uri Lipsits**), doğadan etütlere dönüş (**Arikha**) gibi. 1970'li yılların öncü akımları arasında özellikle kavramsal sanat (**Beni Efrat, Nahum Tevet**) ve video alanlarındaki araştırmalar vardır. Heykel sanatı ise Avrupalı ve uluslararası etki altında gelişti. **Zeey Ben Tsvi** ile kübist bir anlayış, **İzak Danziger, Yehiel Şemi, Moşe Strenschuss** ile lirizm ve anlatımcılık, **Menşe Kadişman** ile de daha katı bir soyutlama İsrail heykeline girdi. Mimarlık ve kentle ilişkide **Şamay Haver**, kavramsal anlayışla **Dani Karavan** (131), birçok ünlü devlet büyüğünün özel koleksiyonlarında eserleri mevcut olan **Frank Meisler**, vb. gibi sanatkarlar da heykelcilik alanında zikredilebilir. **Hayfa**'da **Karmel dağı** eteklerinde yer alan **Ein Hod** adlı ve 1953'de **Dada** akımının savunucularından **Marcel Janco**'nun fikriyle kurulan sanatçı köyünde birçok ressam, heykeltraş, el sanatçısı yaşamakta ve çalışmaktadır. İsrail'de ve uluslararası önem taşıyan **Ein Hod**'da **Janco-Dada Müzesi** de bulunmaktadır. (135) Öte

yandan İsraili ressam ve heykeltıraşlarla ilgili güncel ve ayrıntılı kataloglar yayınlanmış olup, eserleri hakkında daha açık bilgi vermektedirler (136)

c) Müzik

Müzik yaşamı 1910'da Tel-Aviv'de müzik okullarının açılması ile örgütlendi. 1936'da daha sonra **İsrail Filarmoni Orkestrası** adını alan Filistin Orkestrası kuruldu. 1936'dan beri mevcut olan Yazarlar, Kompozitörler, Yayımcılar Cemiyeti, 1957'de İsraili Besteciler Vakfı'nca desteklenmeye başlandı ve ayrıca başka dernekler de kuruldu. İsraili müzikçilerin ilham kaynağı; geleneksel Yahudi müziği, Yahudi tarihi, ülkenin farklı kültürel yörelerinden edindikleri izlenimler, Ortadoğu müziğinin melodileri ve orkestralama özellikleridir. İsrail müziği **üç okul birimini** yaşamıştır. **Birinci Okul**, Doğu Avrupa'dan gelen senfoni bestecilerince oluşturuldu; Rusya'da geliştirilmiş romantik Yahudi müziği uslubu kabul edilmiştir. **Şlomo Rosowsky, Gabriel Grad, İzak Edel, Moşe Rapaport, Yosef Kaminski**'yi Orta Avrupa'dan göç eden besteciler izledi. Bunlar, 1920'lerde Orta Avrupa'da kullanılan teknikleri ve birikimleri getirdi. **İkinci Okul**, 1945'ten sonra Yakındoğu müziğindeki melodi üslubunu, ritm düzenini yapıtlarına kazandırdılar. Bu akım temsilcileri arasında **Paul Ben-Hayyim, Marc Lavry, Oeden Partos, Alexander Uriah Boskovitch, Menahem Avidom, Mordehay Seter, Roman Haubenstock-Ramati** ve bunların öğrencileri bulunmaktadır. **Üçüncü Okul**, İsrail doğumlu ya da göçmen, İsrail'de müzik öğrenimi görmüş bestecilerce oluşturulmuştur. Geleneksel Yahudi müziğine bağlı ve Batı Avrupa'daki teknikleri tanıyan, elektronik beste deneme olanağı bulan genç besteciler arasında **Leon Schidlowsky, Habib Hasan Turna, İsak Sade, Yoram Paporisz, Mihael Barolsky**, vb. anılabilir. **Israel Adler** gibi müzikçiler ise, müzik bilim dalında çalışmalar göstermişlerdir (137)

12. Diğer Kültürel Etkinlikler:

a) Şarkılar:

İsrail'e ilk göç edenler kendi şarkılarını beraberlerinde getirdiler ve onları İbranice'ye uyarladılar. Bu zamana dek Arap ve Yemen geleneklerini yansıtmaktan (**Ofra Haza** gibi) modern popa kadar uzanan bir şarkılar yelpazesi oluştu. Bu bakımdan "İbrani Şarkısı"nı tanımlamak mümkün olmamakla beraber, İsrail halkının özlemlerini ve acılarını yansıtan folk şarkıları popülerdir. Her yıl Arad'da yaklaşık 3000 şarkıcının iştirakiyle İbrani Şarkı Festivali yapılır.

b) Danslar:

1. Sanatsal Danslar:

Ülkeye 1920'lerde ulaşan bu tür danslar, İsrail'in kuruluşundan itibaren profesyonel bir denetime kavuştu. İnbal Dans Tiyatrosu, Bat-Dor Dans Kumpanyası,

Batşeva Dans Kumpanyası, Kibbutz Çağdaş Dans Kumpanyası, İsrail Balesi ve modern danslarda ihtisaslaşmış başka organizasyonların yanısıra, dans ve koreografi tanzimi eğitimi de gelişmiştir.

2. Folklor Dansları:

İsrail folklor dansları; Yahudi kökenli ve dünyanın her tarafından Yahudi kökenli olmayan folklor danslarının karışımından oluşmuştur. Başlarda Rumen dansı “**Hora**”, İsrail’de bir birliktelik ve sadelik içermesi açısından kalıcılık sağladı. Diaspora’daki folklorik dansların temaları, Kuzey Amerika cazı, Latin Amerika ritimleri, Akdeniz ülkelerinin tipik tempoları da İsrail folklorunu etkiledi. Ayrıca ülkedeki etnik grupların geleneksel dansları: Örneğin Yemen, Kuzey Afrika, Hindistan, Gürcistan, Buhara ve Etyopya’dan gelenlerin, yerli Araplar’ın ve Dürzüler’in de folklorik dansları önem taşır. Folklorla karşı giderek artan ilgi, Karmiel’de her yıl ulusal folklor gösterisinin yanısıra, olayın uluslararası boyutta da yaşanmasını sağlamıştır.

c) Tiyatro:

İsrail tiyatrosunun kökeni, eski İbrani kültürüne dayanmamaktadır. Çünkü bu kültürde tiyatronun yeri yoktu. Keza tiyatro, Doğu Avrupa ülkelerinde 2. Dünya Savaşı’na dek Yahudi cemaatlerinde pek popüler olan Yiddiş tiyatrosundan da kaynaklanmamaktadır. 1917’de Moskova’da kurulan “**Habimah**” adlı İbrani tiyatrosunun 1931’de Tel-Aviv’e taşınmasıyla başlayan İsrail tiyatrosu; günümüzde çağdaş, klasik, yerli, ithal edilmiş, geleneksel ve deneysel birçok öğeden oluşur. Değişik kökenlerden gelmiş tiyatro yazarları ve yönetmenlerinin yerli temalara da dönerek yarattıkları özgün bir İsrail tiyatrosu oluşmuştur. Geçmiş yıllarda İsrail tiyatrosu yurt dışı ve içinde turnelere çıkmış olup; Habimah (sahne) tiyatrosunun haricinde başlıca tiyatrolar; Kameri Tiyatrosu (Tel-Aviv, 1944), Haifa Belediyesi Tiyatrosu, Beer-Şeva Tiyatrosu (1974), Khan Tiyatrosu (Kudüs, 1970) ile çocuk ve gençlik tiyatrolarıdır. Çeşitli üniversitelerde tiyatro eğitimi verilmekte; İsrail içinde ve Avrupa’da tiyatro turneleri düzenlenmektedir.

d) Arap Kesiminde Kültürel Yaşantı:

İsrail’de Araplar’ın kültürel yaşantısı, Arap aleminin ve bu grubun İsrail’deki statüsünün etkisindedir. Ülkenin kuruluşundan sonraki ilk zamanlarda Arap yazar ve şairleri, yarı kapalı toplumlarında mahalli kökenli ve muhafazakarlarca benimsenen konuları işlemişlerdir. Fakat çağdaş Arap Edebiyatı, Batı dünyasının da eğilimlerinin etkisini yansıtır. Bir kısım Arapça nesir ve şiir İbranice’ye tercüme edildiği gibi, bazı İbranice metinler de Arapça’ya tercüme edilmektedir. Müzik, tiyatro, dans ve sanat; popüler folklor geleneklerini ve çeşitli İslami ve Batı sanat şekillerini bağdaştırır.

Öte yandan, birçok Arap yazar ve aktörü İsrail kamuoyunda şöhret yapmış olup, Arap Yahudi folk dansları ve müziğinin kombinleri büyük seyirci kitleleri cezbeder. Araplar; ülkenin gerek genel, gerekse Arap kesiminin radyo ve televizyon medyasında prodüktör, metin yazarı, spiker, elektronik düzenleyici, yorumcu ve icraatçı olarak rol almaktadırlar.

Diğer etnik toplulukları için de olduğu gibi, devletin ve gönüllü kuruluşların katkısı ile Araplar'ın kültür mirasının ve etkinliklerinin korunması için gerekli maddi ve manevi destek sağlanmaktadır.

e) Sinema

İlk İsrail menşeli sinema filmleri, 1960'larda piyasaya çıktı. Günümüzde çoğunluğu yerli pazara hitap eden yılda 12 kadar film üretilmektedir. Ayrıca uluslararası temaları işleyen (örneğin "Hamsin" misali) Arap-İsrail ilişkilerini işleyen veya "17'sinde Noa" gibi ergenliği siyasal bir kapsamda inceleyen filmler gibi) filmler ihraç edilmektedir. 1989'da İsraili kadın artist **Gila Almagor**, Berlin'de "Altın Ayı" Ödülünü almıştır. Ayrıca belgesel ve eğitici filmler de İsrail Film Servisi'nce üretilmekte ve uluslararası dağıtımı sağlanmaktadır. Kudüs'te 1961'de kurulan İsrail Film Arşivi'nde büyük bir film koleksiyonu mevcut olup, eğitsel olanaklar da sağlanmaktadır.

f) Medya:

Ülkede özellikle siyasal konjonktür nedeniyle haberleri düzenli olarak izlemek ve günde bir iki gazete okumak yaygındır. 1992'de günde 9 adet İbranice, 7 adet başka dilde (Arapça, İngilizce, Rusça dahil) gazete yayınlanıyordu. Ayrıca 1.000 civarında mecmua neşredilmekteydi. "**Kol İsrail**" ("**İsrail'in sesi**") adlı radyo, değişik kitlelere hitap eden beş kanaldan yayın yapmaktaydı. Kol İsrail, yabancı dillerden kısa dalga neşriyatıyla birçok ülkeden izlenebilecek haber, yorum ve müzik yayını yapmaktadır. Genel bir uygulama olarak, çeşitli konularda yarısı yerli yapım olan TV programları, İbranice olduğu takdirde Arapça olarak altyazılı; Arapça olduğu takdirde İbranice altyazılı, değişik lisanda olduğu takdirde de her iki lisanda altyazılıdır. (138)

13. Uluslararası Platformda İsrail:

İsrail'in günümüzde 45 ülke ile kültürel alanda (dil, edebiyat, sanat, bilim, medya, spor, vb.) ilişkisi vardır. Tiyatro ve dans grupları turneleri, sanat sergileri, kitap fuarları, müzisyen ve orkestra gezileri, talebe ve akademisyen değişimi programları, film festivalleri ve spor yarışmaları, bu imkanları sağlayan öğelerdir (139)

Aslında İsrail, kalkınma çabalarında kuruluşundan itibaren Birleşmiş Milletle-

rin yardım kuruluşları ile iştişarede bulunarak; uluslararası bir tanınmışlığa kavuşmuştur. Teknolojik gelişmeye olan eğilimi ile, kalkınmakta olan ülkelerle 1950'lerin sonlarından itibaren ilişki kurmuştur (140)

a) ABD ve İsrail:

İsrail'in kuruluşundan çok kısa bir süre sonra ABD başkanı **Truman**, ülkeyi tanıdığını duyurdu. Kuruluştan sonra ABD, bölgedeki gerilimi düşüreceği kanısıyla Ortadoğu'da bir silah ambargosu sağladı. **Eisenhower** yönetiminin Araplar'ı destekleme politikası ise, Mısır devlet başkanı **Cemal Abdül Nasır**'ın ABD'yi hayal kırıklığına uğratması ile son buldu ve ABD ve İsrail arasındaki ilişkiler sıklaştı. Ancak **Kennedy** zamanında silah ambargosu kaldırıldı.

Johnson yönetiminin son zamanlarından itibaren Amerika'nın dış politikası, İsrail'in varlığının tanınmış sınırlar dahilinde kabul edilmesi ilkesinin savunulmasını kapsar. Amerika; **Nixon** ve **Carter** yönetimleri zamanında, İsrail ile Mısır ve Suriye arasında ateşkes antlaşmalarının (1973-1974), **Camp David İlke Antlaşması'nın** (1978) ve **Mısır-İsrail Barış Antlaşması'nın** (1979) imzalanmasında aktif rol oynamıştır. **Reagan** yönetimi zamanında İsrail ve ABD arasındaki münasebetler gelişmiş, 1981'de **Karşılıklı Anlayış Memorandumu** imzalanmış ve askeri ve sivil alanlardaki danışma kurumları oluşturulmuş; 1988'de de bu işbirliği daha geniş bir Memorandum'un imzalanmasıyla ayrıntı kazanmıştır. ABD bu dönemden itibaren, İsrail'e daha fazla bir stratejik yatırım gözüyle bakmaya başlamıştır. 1987'de ABD, İsrail'i NATO harici başlıca müteffiki olarak nitelendirmiştir. Buna paralel olarak ABD ve İsrail arasında birçok iktisadi, siyasal, stratejik ve diplomatik bağlantılar mevcuttur. Son yıllarda ABD ve İsrail arasında istihbarat, askeri bilgi, uluslararası terörizm, uyuşturucu kullanımı konularında bilgi alış-verişi de söz konusudur.

ABD, 1993'teki **Filistin-İsrail İlkeler Deklarasyonu** ve 1994'teki **Filistin-İsrail ve Ürdün-İsrail Barış Antlaşmalarında** oldukça aktif bir rol oynamıştır. ABD başkanı Clinton, adı geçen son antlaşmada bizzat hazır bulunmuştur. **Clinton**, daha sonraki yıllarda da barış çabalarına katılmıştır.

b) İsrail-Avrupa Ülkeleri:

Yönetim tarzlarının benzerliği ve Yahudiler'in Avrupa ülkelerindeki tarihsel kökenleri gibi faktörler nedeniyle, Avrupa ülkeleri ve İsrail arasında iktisadi, kültürel, bilimsel, teknolojik ve politik mahiyetli ilişkiler oluşturulabilmektedir. Ayrıca, karşılıklı ziyaretlerle, üst düzey siyasi yetkililer arasında münasebetler sürmektedir. AET ile 1975'te oluşturulmuş bir serbest bölge antlaşması, Topluluk ile İsrail arasında artan ihracat ve ithalat olgusunun nedenidir. Ayrıca, Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) üyesi ülkelerle iktisadi bağlar güçlendirilmiştir. Arap-İsrail sorununun çözümü konusunda Avrupa ülkeleri olumlu davranışlarda bulunmakla beraber, çözüm konusunda değişik tezler ileri sürmüşlerdir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasını müteakiben, bu devletin kapsamında yer alan ülkelerin ve Doğu Avrupa ülkelerinin tümü ile 1992 ortalarından itibaren 1967'deki Arap İsrail Savaşından beri kesik olan diplomatik münasebetler yeniden kurulmuş olup; iktisadi, kültürel ilişkiler başlamış, bu ülkelerden İsrail'e göç kısıtlamaları kalkmıştır.

c) İsrail-Latin Amerika

Birleşmiş Milletler'in 29 Kasım 1947'deki oylamasında 20 Latin Amerika ülkesinden 13'ü bir Yahudi Devleti'nin kurulması lehinde oy kullandı. 1990'ların başında **Orta ve Güney Amerika ile Karayipler**'deki 33 ülkeden 30'u ile İsrail arasında diplomatik münasebetler mevcuttu. 1950'lerde ve 1960'larda İsrail, Latin Amerika ülkelerine; ziraat, tıp, kooperatifleşme, yerel gelişme gibi konularda bilgi ileterek, ilişkilerini geliştirdi. 1970'lerde bağımsızlığını kazanan **Karayip** ülkeleri de dahil olmak üzere, bu ilişkiler gelişti. Ayrıca yüksek düzeyde yöneticiler arasında kültürel ve sportif alanlarda da münasebetler mevcut olup; Latin Amerika'da İsrail firmaları, inşaat müteahitleri ve bankaları da etkinlik göstermektedir. **İsrail İberoamerikan Kurumu**; eğitim, lisan, sanat, ilim kültür dallarında İsrail ile İspanya ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki gerekli koordinasyonu sağlamaktadır.

d) İsrail-Afrika:

İsrail ile Afrika ülkeleri arasındaki bağlantılar, 1950'lerin ortalarına doğru başladı. Bu dönemde henüz bazı Afrika ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmamıştı. İlk temas 1956'da **Gana** ile sağlandı. Kendisi yeni bir devlet olan İsrail, deneyimlerini **Sahara'nın güneyinde** yer alan birçok Afrika ülkesine diplomatik, kültürel ve teknik sahalarda aktarmaya başladı. 1970'lerin başlarında İsrail, 28 Afrika ülkesinde 67 adet projeye girişmiş bulunuyordu. Ancak 1973'teki petrol krizi ile beraber, Arap ülkelerinin bu konudaki taviz vaatleri ve baskıları ile; İsrail'in **Lesoto, Malavi ve Swaziland**'ın haricindeki Afrika ülkeleriyle diplomatik ilişkisi kesildi. Fakat diğer iktisadi münasebetler sürdü ve Afrikalı öğrenciler, İsrail'de eğitim görmeye devam ettiler. 1980'lerden sonra **Afrika Birliği Organizasyonu (OAU)** ülkeriyle diplomatik ilişkiler giderek gelişti. İsrail'in **Güney Afrika** ile olan ilişkileri ise uzun süreden beri devam etmektedir. Bu ülkedeki kalabalık Yahudi cemaatinin etkinliği de bu irtibata katkıda bulunmaktadır.

e) İsrail-Asya ve Okyanusya

İsrail, Asya'da birçok devlet ile diplomatik münasebetlerini sürdürmektedir. Asya'daki bazı ülkelerin uluslararası ortamda ekonomik bakımdan giderek güçlenmesi, İsrail ile bu ülkeler arasında, özellikle iktisadi olmak üzere çeşitli bağların kuvvet kazanmasını sağlamıştır. **Japonya**, İsrail'in Asya ile olan ticari potansiyelinin % 50'sini oluşturmaktadır. 1989'da İsrail dışişleri bakanının Japonya'ya

yaptığı ziyarette iki ülke arasında uluslararası ve ikili konularda sürekli bir danışma mekanizması kurulması için karar alınmıştır. Asya'nın yeni endüstrileşmiş ülkeleri olan **Güney Kore, Tayvan ve Hong Kong** ile ticaret, özellikle 1980'lerin sonlarına doğru önemli ölçüde artmıştır. Ayrıca özellikle **Tayland ve Filipinler** ile ve kısmen de bölgedeki diğer ülkelerle yerel gelişme, ziraat ve eğitim konularında işbirliğine gidilmiştir. Son yıllara kadar İsrail ve **Kızıl Çin** arasında temas bulunmamaktaydı. 1989'da bir turist kafilesinin İsrail'i ziyaretini müteakiben, 1992'de Beijing'de **İsrail Bilimler Akademisi**'nin bir bölümü faaliyete geçti ve iki ülke arasında diplomatik münasebet kuruldu. **Okyanusya** ile ilgili olarak İsrail; **Avustralya ve Yeni Zelanda** ile diplomatik münasebetlerini uzun yıllardır sürdürmektedir. Yeni dokuz adet Okyanusya ada devleti ile ise çeşitli işbirliği ilişkileri oluşturulmuştur. (141)

f) İsrail – Mısır

İsrail'in kuruluşunu hemen izleyen **Birinci İsrail-Arap Savaşı**'nın başlıca sürükleyicisi Mısır olmuştur. 1945'te kurulan Arap Birliği'nde merkezi bir rol oynayan Mısır, bu savaşta yenildiyse de; İsrail'in güneybatısındaki Akdeniz'e Paralel 32 km. uzunluğundaki dar **Gazze Şeridi**'nin kontrolünü de geçirdi. Mısır, 1956'da **Süveyş Kanalı**'ndan İsrail gemilerine geçişi yasakladı ve **Tiran Boğazı**'nı bloke etti. Ayrıca Suriye ve Ürdün'le üçlü bir askeri antlaşma (**UAR**) yaptı. İsrail, Mısır'ın koyduğu sınırlamaların kaldırılması ve bölgeye BM gücünün yerleştirilmesi koşuluyla Sina'dan çekildi. 1967'de Mısır, BM güçlerinin ayrılmasını istedi, sınıra kuvvet yığdı ve tekrar Tiran Boğazları'nı kapattı. Çıkan savaşta (**6 Gün Savaşı**) İsrail, bu kez Gazze Şeridi'ni ve Süveyş Kanalı'na dek Sina Yarımadası'nı ele geçirdi. **Ekim 1973**'te Mısır, Suriye ile sürpriz bir saldırı başlattı. Üç haftalık çetin bir savaş sonunda Sina'ya giren Mısır kuvvetleri kuşatıldı ve İsrail kuvvetleri Süveyş'i geçti. ABD'nin arabuluculuğu ile gerçekleşen ateşkesi, 1974'te BM kuvvetlerinin araya girmesi; 1975'te de İsrail'in Yarımada'daki bazı stratejik hedef ve petrol alanlarından çekilmesi izledi. 1977'de Mısır devlet başkanı **Enver Sedat** Kudüs'ü ziyaret etti; 1978'de ABD'nin arabuluculuğu ile sağlanan **Camp David görüşmelerini**; 1979'da **Mısır-İsrail Barış Antlaşması** izledi. **Begin ve Sedat** bu olay sayesinde Nobel Barış Ödülü'nü aldı... Antlaşma maddeleri uyarınca, İsrail 1982'de Yarımada'nın geri kalanını terketti. İsrail Sina'da haberleşme, dağıtım şebekesi, ulaşım, havaalanları, turistik tesisler türünden modern bir alt yapı bıraktı.

Günümüzde Mısır ve İsrail arasında normal diplomatik münasebetler mevcut olup; havayolu ve otobüs hatları günlük olarak muntazam çalışmaktadır. İsrail gemileri Süveyş'ten geçmekte, İsrail'le Mısır arasında zirai işbirliğinin yanısıra, giderek yükselen bir ticaret hacmi oluşmaktadır. Mısır, ayrıca İsrail-Arap alemi barışına yardımcı olmaya çalışmaktadır. (142)

IV- TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

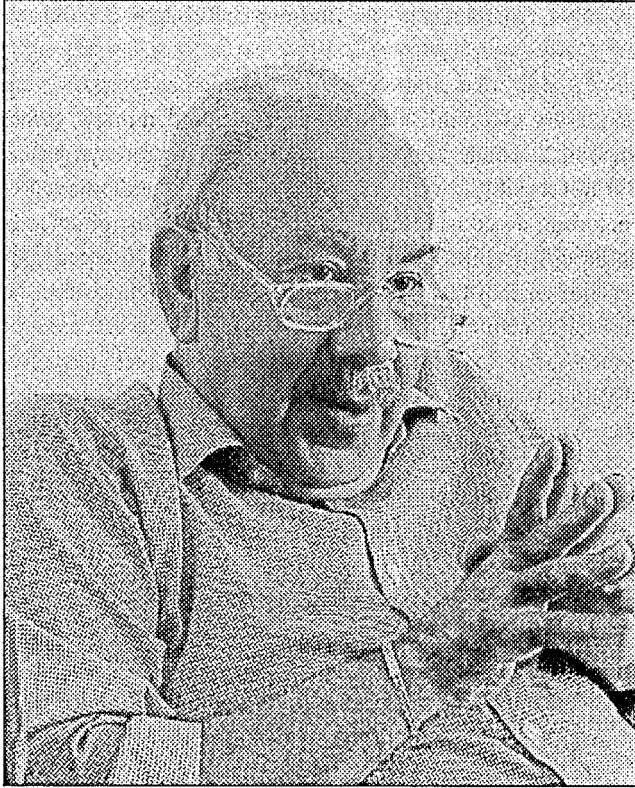
a) 1948-1992 Arası

İsrail devleti kurulmadan evvel; Birleşmiş Milletler'in ABD ve SSCB'nin desteklediği "Taksim" kararı olmasına karşın, Türkiye Arap ülkeleriyle beraber tavır almış ve bağımsız bir Filistin Devleti kurulması doğrultusunda oy kullanmıştır. Bu tutum, Filistinliler'in mukadderatı karşısında duyulan infialden de kaynaklanmaktadır. Ancak daha sonra Türkiye'nin 1948 sonunda "Filistin Uzlaştırma Komisyonu"na seçilmiş olması, Sovyet yayılcılığı karşısında duyduğu endişe ile Batı'ya yakınlaşması gibi nedenlerin de etkisiyle; Türkiye, iki süper gücün tanıdığı İsrail'in bir "gerçek" olduğunu belirten zamanın dışişleri bakanının demecinden kısa bir süre sonra, 28 Mart 1949'da İsrail'i resmen tanımıştır. Daha sonraları NATO ve Bağdat Paktı'na giren Türkiye, bu pakta girdiği için İsrail elçisini geri çekmişse de bu eylem Arap ülkeleri için fazla bir şey ifade etmemiştir. Türkiye, 1963-1973 yıllarında yaşadığı Kıbrıs Sorunu dolayısıyla BM'de taraftar bulamayınca; İslam dünyasının desteğini aramasının da etkisiyle, Filistin Meselesi'ne özellikle önem vermiştir. 1967 Haziranı'ndaki "Altı Gün Savaşı"ndan sonra Türkiye, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda İsrail'e karşı tutum almış, Arap ülkeleriyle ve Filistinliler'le ilişkiler güçlenmiştir. 1974 yılındaki Kıbrıs Harekâtı, ayrıca Arap ülkelerinin dünyaya uyguladıkları petrol ambargosunun Türkiye'nin de ekonomisini sarsması, bu yakınlaşmanın artmasını etkilemiştir. 1979'da Ankara'da FKÖ temsilciliği açılmış, **Yaser Arafat** Türkiye'yi ziyaret etmiş, 1980'de İsrail'in Kudüs'ü başkent ilân etmesiyle beraber, Türkiye bu kentteki elçiliğini kapatmıştır ve ilişkiler İkinci Kâtip düzeyine inmiştir. (143)

Esasen İsrail'in ilk yıllarında sergilediği teknolojik ve sosyal gelişmeler, Türkiye'den İsrail'e giden yazar ve gazeteci gibi kişilerin yakın ilgisini çekmiştir. (144) Asya kıtasında ve İslâm aleminde İsrail'i ilk tanıyan ülke olan Türkiye'nin **Adnan Menderes**'in başbakan olduğu dönemde İsrail'le siyasal, askeri ve iktisadi ilişkilerinde hızlı bir gelişme gözlemlenmiştir. İsrail Başbakanı Türkiye'yi ziyaret etmiş, Ankara'da "**İsrail Evleri**" adı verilen ve İsrailliler'in yerleşimine tahsis edilmiş bir alan inşa edilmiş ve Türk ve İsrailli öğrencilerin karşılıklı olarak bu ülkelerde tahsil görmeleri için burslar oluşturulmuştur. Bu olumlu ilişkiler, Süveyş Krizi'ne dek sürmüştü ve bu dönemde Türk Büyükelçisi geri çağrılarak ilişkiler, yukarıda ifade edildiği gibi bir ara kâtiplik düzeyine inmiştir. (313) Türkiye, Filistin sorunuyla ilgili olarak, Birleşmiş Milletler'in kınama kararına katılarak 1975'te Siyonizm'i ırkçılıkla eşdeğer kabul eden BM kararına 79 ülkeyle birlikte olumlu oy kullanmıştır. (145) (Söz konusu karar, 1991'de BM tarafından iptal edilmiştir.) (146)

Türkiye'den Göçeden İsrailliler Tarafından Kurulan "Atatürk Ormanı"nda Tören (1935)

Türkiye-İsrail Ticaret Konseyi Başkanı ve 1992'de Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Olarak Atanan Ekrem Güvendiren

1980'de Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin İkinci Kâtip seviyesine inmesi; tatbikatta Askeri Ateşelerin, Ticari Ataşelerin, Kültürel ve Eğitimsel Temsilcilerinin de geri çağrılmasını kapsıyordu. Türk Hava Yolları'nın İstanbul Tel-Aviv seferleri ve Türk Deniz Yolları'nın İsrail limanlarına yaptığı seferler de iptal edildi. Bu dönemde Türkiye'nin İslâm âlemi ile ilişkileri geliştirse de, Türkiye'nin Ortadoğu'nun önemli bir gücü olan İsrail ile münasebetlerini Tel-Aviv'de ikinci kâtip seviyesindeki genç bir diplomat ile yürütmesinin güçlüğü ortaya çıktı. İki ülke, 1986'da daha yüksek mertebedeki ikişer diplomatı karşılıklı olarak tâyin ettiler. Bu kişiler, "Chargé d' Affaires a.i" (maslahatgüzar) ünvanını taşıyorlardı. Fakat statüleri ikinci kâtiplik düzeyi olarak değiştirilmedi. Ayrıca iki devlet bu kararlarını ilân de etmediler. Ancak bu diplomatların statüsü ne olursa olsun; iki ülke arasındaki ilişkilerin süratle normale dönmeye başladığı müşahade edildi. Binlerce İsrailli turist Türkiye'yi ziyaret etmeye başladı. Türk Hava Yolları (THY), tekrar seferlerine başladı. Bu kez seferler yalnız Tel-Aviv İstanbul arasında değildi; İzmir, Antalya, Adana, Dalaman, Bodrum ve Tel-Aviv arasında yeni hatlar da oluşturuldu...(314)

Türkiye'nin Arap ülkelerinde aradığını bulamaması ve bazı Arap ülkelerinin Türkiye'deki terörü kıvılcımlandırması gibi nedenlerden ötürü, 1987'den itibaren Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir "yumuşama süreci" yer almaya başlamıştır. (147) Bunda ABD'nin teşviki ile ve Türkiye'nin desteği ile güdümlenen Ortadoğu barışı görüşmelerinin de etkisi bulunmaktadır. İsrail'in Filistinliler'le bir antlaşmaya varması, İsrail'in yalnız Türkiye ile değil, bu ülkenin Sovyetler'le ve Varşova Paktı üyeleriyle bozulan ilişkilerinin de düzelmesini sağlayacaktı... Nitekim Avrupa ülkeleri tarafından da desteklenen ABD'nin çabaları semere verdi; ihtilâflı taraflar, Madrid'de masa başında toplandı ve "Barış Süreci" başladı.

Bu faaliyetlerin kapsamı çerçevesinde, İsrail Dışişleri Bakanı ile Türkiye Dışişleri Bakanı Moskova'yı ziyaret ederken; Türk Büyükelçiliği'nde biraraya geldiler ve 1992'de karşılıklı ilişkilerini Büyük Elçilik düzeyine çıkartmaya karar verdiler. Her iki ülkedeki "Chargé d' Affaires a.i" ünvanlı diplomatlar, bulundukları ülkelerdeki cumhurbaşkanlıklarına itimat mektuplarını sundular. **Ekrem Güvendiren**, İsrail'in "İlk Türkiye Büyük Elçisi" olarak atandı. (315)

b) 1992'den Sonrası

Bu gelişmeler, ekonomik ilişkileri olumlu yönde etkiledi. 1985'te iki ülke arasındaki ticaret hacmi sâdece 18-19 milyon USD dolaylarındayken, 1992 yılında bu hacim 200 milyon USD'ye çıkmıştır (70 milyon USD Türkiye'nin ihracatı, 130 milyon USD Türkiye'nin ithalatı). (148) Ayrıca 200-250 milyon USD'lık hacmi olan turizm sektörünü de eklemelidir. 1993'ün ilk dört ayında Türkiye'ye gelen turist sayısı 13.500 iken 1994'te aynı dönemde bu sayı 48.000'e çıkmıştır. Bu sayının 1994'te 200.000'ü aştığı sanılmaktadır. (149) Ayrıca ticari ilişkilerin

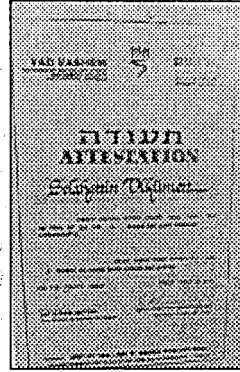
yönlendirilmesine yardımcı olması için İsrail’de **İsrail – Türkiye İş Konseyi**; Türkiye’de **Türkiye-İsrail Konseyi** kurulmuştur. (150) Ayrıca siyasal ilişkilerde de gelişmeler olmuştur. 1992’deki 500. Yıl kutlamalarına İsrail Devlet Başkanı **Haim Herzog** katılmıştı; 1993 Kasımı İsrail’i ilk kez bir Türk Dışişleri Bakanı (**Hikmet Çetin**) ziyaret etmiştir. Ocak 1994’teyse, İsrail devlet Başkanı **Ezer Weizmann** Türkiye’ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Kasım 1994 başında Türkiye Başbakanı **Tansu Çiller**, Ortadoğu gezisi kapsamında İsrail’i ziyaret etti. Başbakan’ın heyetinde bakanlar, milletvekilleri, çeşitli resmi kuruluşların yöneticileri, işadamları ve Türk Musevi Cemaati’nin temsilcileri de bulundu. İki ülke arasında terör, uyuşturucu kaçakçılığı ve diğer suçlarla mücadelede işbirliği konusunda ve uydu dahil, telekomünikasyon ve posta hizmetleri alanında anlaşmalar imzalandı. (151) Ayrıca bölgesel meyve ve sebze nakli için şirketler kurulması; Manavgat, Seyhan ve Ceyhan sularının satılması veya kullanılması konusunda işbirliği yapılması; ortak inşaat şirketleri kurulması; turistik yatırımların Türkiye’de tamamlanması; GAP bölgesinde İsrail firmalarının yatırım yapması, vb. projeler önerildi. İki ülke arasındaki ticari işbirliğinin kolaylaşmasını sağlamak için bürokrasiyi azaltacak anlaşmalar da hazırlanma aşamasına girdi. (152) Ticari münasebetlerin olgunlaşması ile, Türkiye’nin İsrail’in faal olduğu Güney Amerika gibi pazarlara da tanıştırılabileceği umulmuştur. (153) Suriye-İsrail barışının gerçekleşmesi ve Filistin’de ekonomik gelişme ise, tüm projelerin gerçekleşmesine etkili temel unsur olarak görülmüştür. (494)

Aralık 1994 sonlarında Milli Savunma Bakanlığı ve savunma sanayiinden temsilcilerin katıldığı bir heyet, İsrail savunma sanayiinden kurumlar ve İsrail Savunma Bakanlığı ile görüşmeler yapmak üzere İsrail’e gitti. Görüşmelerde, radar, güdümlü füze, zırhlı araç, tüfek ve mermi üretiminde işbirliği ele alındı. (155) Şubat 1995’te ise THK’nın 54 adet F-4 uçağının modernizasyonu ihalesine İsrail katıldı. (156) Ancak teklifi pahalı bulundu. (157)

Nisan 1995 başlarında DSP Genel Başkanı **Bülent Ecevit** ve eşi **Rahşan Ecevit**, İsrail’i ziyaret etti. Ecevit resmi görüşmelerin yanı sıra, İsrail’in Kibutz ve kentlerini gezdi ve Hayfa’daki Atatürk Ormanı’nda ağaç dikti. (158) Mayıs 1995 başında İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı **Yossi Beilin**, Türkiye’ye resmi bir ziyarette bulundu. (159) GAP’a İsrail teknolojisini taşımak amacıyla Haziran 1995’te İsrail Tarım Bakanı **Y. Tsur** Türkiye’yi ziyaret etti. (160) İsrail’de Türkiye’den çeşitli dönemlerde göç etmiş 100.000 kadar **Türkiye kökenli İsrailli** bulunmaktadır. Bu İsrailliler’in yoğun olduğu Tel-Aviv yakınlarındaki **Bat-Yam**’da kurulmuş ve 1994’te başkanlığını Niso Kaneti’nin başkanlığını yapmaya devam ettiği ve adı geçen Museviler’i temsil eden **"İtahnūt Yotsei Turkiya"** (Türkiyeliler Birliği) adlı bir kuruluş bulunmaktadır. İsrail’deki Türk göçmeni Museviler, genellikle aralarında Türkçe konuşur, davranış ve tutumlarıyla Türkiye’ye karşı sev-

T.C. Rodos eski Konsolosu Selahattin Ülkümen (solda) ile Bat Yam Belediye Başkanı Ehud Kinamon.

"Yad VaShem" Kurumu Tarafından Selahattin Ülkümen'e Verilen Özel Belge.

1993'te İttahdut Yotsei Turkiya'nın Başkanı Niso Kaneti (solda), Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in İsrail Ziyaretinde Görüşme Halinde.

gilerini ve nostaljilerini her vesile ile belirtirler. (161) Türkiye göçmeni Yahudiler 1994'te ilk kez olarak Cumhuriyet Bayramını, Tel-Aviv-Haifa karayoluna yakın bir bölgede oluşturulan **Atatürk Ormanı**'nda kutladılar. Aynı kuruluşun düzenlemesi çerçevesinde İsrail gezisinde Bat-Yam'a uğrayan Başbakan **Tansu Çiller**, büyük bir sevgi gösterisi ile karşılandı. (162) İsrail'de yer alan diğer bir kuruluş olan **Morit** ise, Türkiye kökenli Yahudiliğin kültürel mirasının korunması amacıyla kurulmuştur. Türkiyeliler Derneği Bat-Yam Kültür Kulübü ise, kuruluşunun 6. yılını Şubat 1995'te kutlamıştır. Öte yandan, son yıllarda **İsrail'in Türkiye'deki kültürel etkinliklerinde** bir kıvrımdanma müşahade edilmiştir. İsrailli müzisyenler, ressamlar ve diğer sanatçılar, Türkiye'yi ziyaret etmişler, sergilere katılmışlardır. Örneğin Ekim 1992'de Ayvansaray'daki Eski Feshane'deki **modern sanat bienaline** ve 1995'te Salıpazarı'ndaki bienale İsrailli sanatçılar da katılmıştır. (163) 1994 Kasım'ında **Tüyap**'taki kitap fuarına ilk kez olarak İsrail de iştirak etmiştir. Mart 1995'te Türkiye ve İsrail arasında "Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliği Anlaşması" imzalandı. (164) Mart 1995'te Kudüs Kitap Fuarı'na Türkiye de katıldı. (165) Aralık 1994'te CRR'de gösteri sunan **Hagai Şaham** ve **Aron Erez** ikilisi (166); CRR'de ve Ankara ve İstanbul'da çeşitli salonlarda Nisan 1995'te konserler veren **Ramat Ha Sharon** adlı 14 İsrailli Rus göçmeni kadından oluşan yaylı sazlar orkestrası (167), Türk Devlet Opera ve Balesi yetkililerinin İsrail'i ziyareti (168), Mayıs 1995'te CRR'de gösteri sunan ünlü **Anahnu Kan Dans Topluluğu** (169), Ağustos 1995'te **İsrail Folklor Topluluğu**'nun geliri Bosna Hersek yardım kampanyasına tahsis edilen CRR'deki gösterisi (170), Eylül 1995'te CRR'de gösteri sunan "**Hora Yerusalayim**" Folklor Grubu(171)... diğer kültürel etkinlikler arasında yer almaktadır.

1995 Mayıs'ında İsrail Dışişleri mensuplarının verdiği bilgiler, iki ülke arasındaki ilişkilere daha güncel bir ışık tutmaktadır. Örneğin İsrail'in Türkiye Büyükelçisi **David Granit**'e göre; iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1994'te 300 milyon Doları bulmuştur. 1993'te Türkiye'nin İsrail'e ihracatı %77 oranında artmış; İsrail'in Türkiye'ye ihracatıysa %6 oranında bir azalma göstererek, Türkiye'nin lehine bir durum oluşmuştur. Ayrıca Türkiye'ye 1994 yılı içinde gelen İsrailli turist sayısı 300.000'den fazla olup; Türkiye turizmine yarım milyar dolar civarında bir katkı sağlamıştır. İsrail'in İstanbul başkonsolosu **İtzhak Shoam** ise, İsrail'de kişi başına GSMH'nin 16.000 USD'a ulaştığını ve İsrail halkının uygun fiata yüksek kaliteli ürünler aradığını, Türkiye'nin de bu tür ürünleri başta inşaat sektörü olmak üzere birçok geleneksel ihracat mallarında pazarlama fırsatına sahip olduğunu belirtmiştir. Shoam, İsrail teknolojisinden istifade etmenin yanısıra; Türkiye'nin, İsrail'in **köprü yapılarak** başka ülkelere ihracat yapabileceğini vurgulamıştır. İsrail, Türkiye vasıtası ile Orta Asya'da mevcut ilişkilerini daha da geliştirebileceğini belirtmiştir. Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Dışişleri Bakan Yardımcı-

sı **Yossi Beilin** ise, müteakip iki yıl içinde Batı Şeria ve Gazze'de ekonomik sorunlara çözüm olarak 8-11 kadar **sanayi parkı** oluşturmayı planladıklarını, her parkın 10.000 işçi istihdam edebileceğini, yöre halkının İsrail'de çalışmasına ihtiyaç kalmadan Uzakdoğu'yla rekabet edecek ucuz ve profesyonel bir işgücü oluşturabileceklerini ümdüklerini belirtmiş; suyun muhafazası, atık suyun kullanımı, deniz suyunun arıtılması teknolojisinin Arap Körfezi'ne kadar yayılabileceğini izah etmiştir. Barış Antlaşması uyarınca da, İsrail Ürdün'e 1995 yılı ortalarında ilk etapta 20 milyon metre küp tatlı su vereceğini ifade etmiştir. (172) Temmuz 1995 başında GAP'a İsrail teknolojisini taşımak amacıyla İsrail Tarım Bakanı Türkiye'yi ziyaret etti. (173) İsrail'in İstanbul ticari ataşesi, İsrail'in Türkiye ile serbest ticaret anlaşması istediğini belirtti. (174) Son yıllarda zorlanmaya başlanan Türkiye tarımının umudu olan **GAP Projesi**'ne destek veren Ziraat Leasing Genel Müdürü **Burak Eke**; Harran'da seracılığın geliştirilmesinde, bu konuda dünya üçüncüsü olan İsrail'in işbirliği sağlandığı taktirde, İsrail'in ekipman ve know-how yardımı haricinde İsrail Eximbank kredisinin de sağlanacağını belirtti. (175) Türkiye-İsrail İş Konseyi, Kasım 1995'te İstanbul'da toplandı. (176) Ocak 1996 ortalarında İsrail'i ziyaret eden Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı **Onur Öymen**, İsrail Başbakanı **Şimon Peres**'le görüştü ve her iki ülkenin de teröre prim vermemesi gerektiği açıklandı. (177) 22-24 Ocak 1996 arası İsrail'de "Türkiye İsrail'de" adlı ve Türk Ticaret Bakan **Fuat Çay**'ın açılışını yaptığı fuara 140 kadar Türk firması katıldı. (178)

Şubat 1996 sonlarında İsrail'e bir ziyarette bulunan Türkiye Genelkurmay İkinci Başkanı **Orgeneral Çevik Bir**, Türkiye ile İsrail arasında; iki ülke silâhlı kuvvetleri arasında subay, personel değişimiyle, belirli okulların heyetlerinin karşılıklı ziyaretlerinin gerçekleşmesine ilişkin bir askeri anlaşma imzalandığını belirtti. (179)

11-14 Mart 1996 tarihleri arasında Türkiye Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**, İsrail'e resmi bir ziyarette bulundu. İsrail Cumhurbaşkanı **Ezer Weizman**'ın konuğu olarak İsrail'e gelen **Demirel**; **Yad Vaşem Müzesi**'ni, Kudüs'teki **El Aksa Camii**'ni ziyaret etti; Bat Yam'daki Atatürk Parkı'nın açılışını yaptı, İsrail'deki **Türkiyeliler Birliği** Dernek Başkanı **Niso Kaneti**'nin davetine katıldı. **Demirel**; İsrail Dışişleri Bakanı **Ehud Barak**, İsrail Başbakanı **Şimon Peres**, İsrail'in ana muhalefet partisi başkanı **Netanyahu** ve Kudüs Belediye Başkanı **Ehud Olmert** ile görüştü. Cumhurbaşkanı **Demirel**, iki ülke arasında yapılan: "Çifte Vergilendirmeyi Önleme", "Yatırımların Teşviki ve Korunması", "Ticari, Ekonomik, Sınai, Teknik ve Bilimsel İşbirliği" ve "Serbest Ticaret Antlaşması" olmak üzere dört ayrı antlaşmaya imza attı. Cumhurbaşkanı, ayrıca bu gezisinde katıldığı Mısır'daki Anti-terör Zirvesi vesilesiyle **Şimon Peres**'e somut öneriler getirdi. (180) Türkiye ile İsrail arasındaki Serbest Ticaret Antlaşması'nın Türkiye ile ABD ara-

sındaki tekstil kotalarının İsrail üzerinden delinmesini sağladığı gibi, Türk ihracat-
çısına Çin, Kore ve Güney Afrika ülkelerine ihracat imkânı oluşturduğu belirtildi.
Ayrıca Türk İnşaat şirketlerine İsrail’de 3 milyar dolarlık yeni bir iş alanı açıldı.
(181) Demirel, İsrail tarafından olumlu karşılanan anti-terör paketini 13 Mart’ta
dünya liderlerinin bir araya geldiği Şarm El Şeyh Zirvesi’nde sundu. (182)

Türkiye ve İsrail arasında imzalanan askeri antlaşmanın; İsrail askeri uçakla-
rının Türkiye’de eğitim uçuşları yapmasına olanak sağlamasını kapsadığının ve
buna karşın İsrail’in Türkiye’ye güney doğu komşularının elektronik dinlenmesi
konularında teknik yardımda bulunacağını açıklanması ise, Tahran, Şam ve Ka-
hire’den sert eleştirilere neden oldu. (183)

Mart 1996 sonlarında İsrail ve Filistin’i ziyaret eden DSP Genel Başkanı **Bü-
lent Ecevit**, Filistin Devlet Başkanı **Yaser Arafat** ile görüştü. Ecevit, Filistin dev-
letinin şekillenmesinde Türkiye’nin aktif katkıda bulunması gerektiğini belirtti.
(184) Hizbullah’a karşı İsrail’in Nisan 1996 ortalarında gerçekleştirdiği Güney
Lübnan’daki askeri harekât; Suriye’nin propagandası ile de, Lübnanlılar’ın Tür-
kiye – İsrail askeri antlaşmasına tepki göstermelerine sebep oldu. (185) İsrail’in
Lübnan’daki askeri operasyonu, İstanbul’da çeşitli gösterilerle, bu arada Nişanta-
şı’ndaki İsrail Konsolosluğu’nun önündeki nümayişlerle de protesto edildi. (186)

Bölgede cereyan eden hadisede merkezi bir rol oynadığı, batılı diplomatların
ateşkes için Şam’da yoğunlaştırdıkları siyasal trafikle de saptanan Suriye’nin
(187) Türkiye’ye karşı süregelen çeşitli alanlardaki olumsuz tavrı; Suriye Turizm
Bakanlığı’nın dünyaya dağıttığı haritaların Antakya ve Hatay’ın Suriye’nin için-

İstanbul Valikonağı’ndaki İsrail Konsolosluğu Önünde, İsrail’in Lübnan’daki “Gazap Üzümleri”
Operasyonu’nu Protesto Eden Göstericiler (Nisan 1996)

de kalacak tarzda düzenlenmesi ve 1995'te Hatay'da Suriye'nin terörü tırmandırması ile yeni bir boyut kazandı. (188) Amerikalı köşe yazarı **William Safire**; New York Times ve International Herald Tribune'da 26 Nisan 1996'da yayınlanan "İsrail ve Türkiye İşbirliği" başlıklı yazısında; Suriye'nin aracılığı ile, İran'ın bir taraftan İsrail'i taciz eden Hizbullah'ı desteklediğini; bir taraftan da Türkiye'yi yıpratıcı terörist faaliyetlere gene Suriye'nin Bekaa Vadisi'nde ve Şam'daki bürolarında destek sağladığını; böylece Suriye'nin kolayca Türkiye'ye ve İsrail'e hakimiyet sağlayarak Ortadoğu'da üstünlük kurmaya çalıştığını belirtmiş ve Türkiye, İsrail ve ABD'ye bu ülkenin tutumuna karşı işbirliği önermiştir. (189) Türkiye ile İsrail arasındaki askeri işbirliği anlaşması ile ilgili olarak ise, İsrail Başbakanı **Şimon Peres**, ABD'de bir "think – tank" kuruluşunda yaptığı konuşmada; bu anlaşmanın yalnızca enformasyon ve bilgi alış verişini içerdiğini, üçüncü bir ülkeyi tehdit etmediğini, Türkiye'nin bu anlaşma gibi 16 anlaşmasının bulunduğunu, Mısır ve Suriye gibi ülkelerin de kimseye danışmadan askeri anlaşmalar imzaladıklarını, ayrıca Türkiye'yi İslâm dünyasının demokrasi ve çağdaşlık lideri olarak gördüklerini belirtti. (190) İsrail Dışişleri Bakanı **Ehud Barak**, Türkiye'nin İsrail için önemli olduğunu ve işbirliğinin kimseye karşı olmadığını belirtti. ABD'li uzmanlar da, Türk Ordusu'nun anlaşmanın devamından yana olduğuna dair görüş bildirdiler (191) Mayıs 1996'da Türk Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral **Güven Erkaya**, Türkiye ile İsrail arasında imzalanan Askeri İşbirliği Anlaşması çerçevesinde İsrail'e gitti. Akdeniz'de ortak tatbikat düzenlenebileceği iddialarının ardından gelişen bu ziyarette, iki ülke deniz kuvvetleri arasındaki ilişkilerin ayrıntıları görüşüldü. (192) Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral **Çevik Bir**'in konuşğu olarak Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Genelkurmay Başkan Yardımcısı Tümgeneral **Matan Vilnai**, Genelkurmay Başkanı **Hakkı Karadayı** tarafından kabul edildi. (193) ABD'deki Temsilciler Meclisi'nde sözde Ermeni soykırımı iddiaları tartışılırken; Türk-İsrail ilişkilerinin yoğunlaşması, Türkiye'yi savunan temsilcilerden **Livingston** için savunma malzemesi oldu. (194)

Haziran 1996'da İsrail Radyosu; Türk F-4'lerine takılacak ve 600 milyon dolarlık bir proje olan radar sistemini denemek için, Türk pilotlarının bir süre önce İsrail'de uçtuğunu duyurdu. (195) Haziran 1996'da İsrail Devlet Başkanı **Ezer Weizman** Başbakan **Mesut Yılmaz** ile görüştü. Görüşmedeki ağırlık noktası, iki ülke arasındaki askeri işbirliği anlaşması ve Arap dünyasının buna tepkisi oldu. (196) Ağustos 1996'da, İsrail ile Türkiye arasında **İkinci Savunma Antlaşması** imzalandı ve İsrail, Türkiye'ye denemesi için füzeler verdi. (197) Eylül 1996'da Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**, İsrail'in **Haaretz** Gazetesi'ne verdiği demeçte Türkiye ile İsrail arasındaki işbirliğinin süreceğini söyledi. Demirel, "Refahyol" koalisyonunun bu anlaşmayı etkileyemeyeceğini belirtti ve Şam'ın Türkiye'deki rejimi değiştirmek isteyen örgütleri de desteklediğini açıkladı. (198)

Kasım 1996'da İsrail ile Türkiye 1997'de ortak askeri manevralar yapmayı da içeren yeni bir askeri işbirliği anlaşması imzaladı. Anlaşma'ya İsrail tarafından Savunma Bakanı Yitzhak Mordechai'nin yardımcısı General **David İvri** imza koydu. (199) Gene Kasım 1996'da **Başbakan Erbakan**'ın verdiği görevle İsrail'in uyguladığı istikrar programlarını araştırmak üzere bu ülkeye giden **Prof. Osman Altuğ**, İsrailli ekonomi uzmanları ile görüştü. Aynı tarihlerde savunma konularında uzman Amerikan dergisi "Defense News", Türkiye'nin İsrail'in nükleer şemsiyesi altında olduğunu ve PKK'ya karşı İsrail uydusunu kullanabileceğini belirtti. Dergi, Türkiye ve İsrail arasındaki askeri işbirliğinin bölgenin jeostratejik manzarasını değiştirdiğini ve Suriye için de "tam bir karabasan" oluşturduğunu ifade etti...(200) Aralık 1996'da Milli Güvenlik Kurulu'na (MGK) sunulan Genelkurmay Başkanlığı raporunda; İran, Suriye ve Irak'ın elindeki nükleer, biyolojik ve kimyasal silâhların Türkiye için tehdit oluşturduğuna dikkat çekilirken, İsrail'le savunma anlaşmasının bir an önce yürürlüğe konulması istendi. (201)

Ocak 1997 başlarında İsrail'e beraberindeki bir parlamento heyeti ile giden TBMM Başkanı **Mustafa Kalemli**, Başbakan **Binyamin Netanyahu** ile görüştü. İsrail Başbakanı, İsrail'in El Halil'den çekilmesinin ardından Batı Şeria'da Yahudilerle Filistinliler arasında oluşturulacak Barış Gücü görevini Türkiye'nin üstlenmesini istedi. (202) Aynı ayda Koalisyon Hükümeti'nin Refah Partisi kanadından ABD'ye yapılan ilk üst düzey ziyareti tamamlayan Devlet Bakanı **Fehim Adak**, menfaatlerin ön planda tutularak Yahudi finans kuruluşları "Solomon ve Lehmann Brothers" dahil herkesle müzakere yapılabileceğini söyledi. (203) Aynı dönemde İsrail Başbakanı **Binyamin Netanyahu**, Erbakan'ın başbakanlığına ilişkin başlangıçta sahip olduğu endişelerin yersiz olduğunu büyük bir memnuniyetle gördüğünü ve bu dönemde iki ülke arasında ilişkilerin daha da geliştiğini beyan etti. (204) Ocak 1997 sonunda Turizm Bakanı **Bâhaddin Yücel**, RP'li **Mukadder Başşegmez** ve DYP'li **Jefi Kamhi**'den oluşan bir heyet İsrail'e gitti. (205) Bu arada **Dokuz Eylül Üniversitesi** ve ünlü işadamı **Selçuk Yaşar**, dünyanın en iyi teknoparklarını kuran İsrailli işadamı **Stef Wentheimen** ile İzmir'de teknopark kurma konusunda anlaşmaya vardı. (206) 24 Şubat 1997'de Genelkurmay Başkanı Org. **İsmail Hakkı Karadayı**, İsrail'e yaptığı üç günlük resmi ziyaret çerçevesinde İsrail Devlet Başkanı **Ezer Weizmann** tarafından kabul edildi. Karadayı, İran'la ilişkileri ve şeriat yanlısı çıkışları dikkatle izleyen İsrail'e, askeri bilgilerinin başka ülkelerle paylaşılmayacağı güvencesini verdi. Karadayı, daha sonra Yadvaşem Müzesi'ni ziyaret etti ve daha sonraki günlerde de İsrail Milli Savunma Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı ile görüşmeler yaptı, F-4'lerin modernize edildiği tesisleri gezdi ve Başbakan Netanyahu ile görüştü. (207) Karadayı, Genel Kurmay Başkanlığında özel bir törenle karşılandı. Karadayı'nın Savunma Bakanı **İzak Mordehay** ve Genel Kurmay Başkanı **Orgeneral Amnon Lipkin Şahak** ile yaptığı

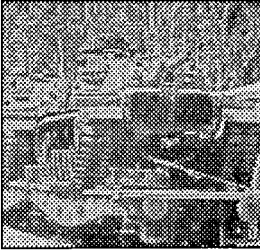
görüşmelerde Türkiye'ye lazer güdümlü "akıllı füze" olarak tanımlanan "Popeye" füzelerinin satılması gündeme geldi. (208)

Mart 1997'de yayınlanan bir habere göre; merkezi ABD'de bulunan ve Musevi ABD'lilerden oluşan güçlü bir Yahudi lobisi örgütünün başkanı olan **Abraham H. Foxman**; Genel Kurmay İkinci Başkanı **Çevik Bir**, T.B.M.M. Başkanı **Mustafa Kalemli**, Devlet Bakanları **Fehim Adak** ve **Abdullah Gül**'le bir araya geldiklerini söyledi. (209)

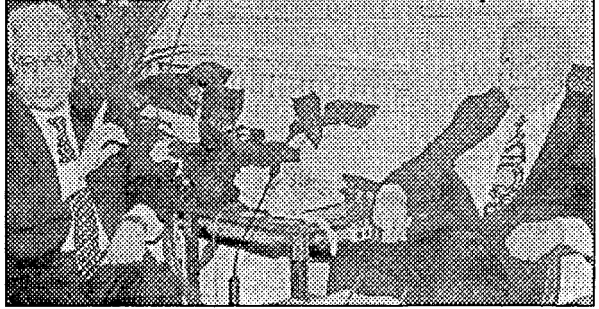
Nisan 1997 başlarında Savunma Bakanlığı'ndan bir yetkilinin AFP'ye yaptığı açıklamaya göre, İsrail'in Türkiye'deki M-60 tanklarının da modernizasyonu için devreye girdiği bildirildi. (210) Gene aynı ayın başlarında Türkiye'ye gelen İsrail Dışişleri Bakanı **David Lévy**'nin ziyaretinden önce bir beyanat veren İsrail'in İstanbul Başkonsolosu **İtzak Shoham**'ın verdiği bilgiye göre, Bakan'ın gündeminde; Türkiye ile İsrail arasında yapılan serbest ticaret anlaşması, ekonomik işbirliği, çifte vergilendirme ve savunma işbirliği anlaşmaları, Güneydoğu Anadolu'da kurulması plânlanan Doğu Holding Projesi, sulu tarımda ortak yatırımlar... yer almaktaydı. (211) Türkiye'ye gelen İsrail Dışişleri Bakanı **David Lévy**; Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**, Genel Kurmay Başkanı Org. **İsmail Hakkı Karadayı** ve Dışişleri Bakanı **Tansu Çiller**'i ziyaret etti. Lévy'ye son anda randevu veren Başbakan **Necmettin Erbakan**, kendisine İsrail'in Kudüs'te yeni yerleşim birimleri kurulması kararından vazgeçmesi ve bir an önce işgal edilmiş topraklardan çekilmesi gerektiğini söyledi. (212) Bakan Lévy; Dışişleri Bakanı Çiller, Genelkurmay Başkanı Org. İsmail Hakkı Karadayı ile yaptığı görüşmelerde; bölgede istikrarı sağlamak için İran ve Suriye'ye karşı işbirliği önerdi. (213) Nisan 1997 sonunda üç günlük resmi bir ziyaret için İsrail'e giden Milli Savunma Bakanı **Turhan Tayan**, İsrailli meslektaş **Mordechai** ile görüştü ve üst düzey askeri yetkililerden bilgi aldı. (214) Tayan, yeni geliştirilen füzesavar "Arrow" füzelerinin Türkiye'ye satışı, 300 milyon dolarlık F-5 modernizasyonu ve Suriye-İran kaynaklı teröre karşı ortak işbirliği konularının imza aşamasında olduğunu ve "Skorsky" helikopterlerinin gece görüş kabiliyetine sahip radar sistemleriyle donatılması konusunda İsrail'in bir proje önerdiğini açıkladı. Tayan, İsrail Cumhurbaşkanı **Weizman** ve İsrail Başbakanı **Netanyahu** ile de görüştü. (215) Doğu Akdeniz'de Türkiye-İsrail ve ABD'nin ortak tatbikat yapmayı planladıklarının açıklanması ve Savunma Bakanı'nın bunun tüm hükümet mensuplarınca desteklendiğini ifade etmesi, hükümetin Refah kanadında tepkiler doğurdu. Bu arada Arap dünyasında bu tatbikata karşı tepkiler büyürken, bölgede bir dizi resmi ziyarette bulunan İran Dışişleri Bakanı **Ali Ekber Velâyeti**, "İsrail'in bölgede savaş çıkarmak için bahane aradığını" bildirdi. (216) Öte yandan "Defense News" Dergisi'ne göre; Türkiye'nin İran'ın nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlarla donanmış füzelerine karşı savunma amacıyla İsrail'den "Arrow" antibalistik füze sistemi almak

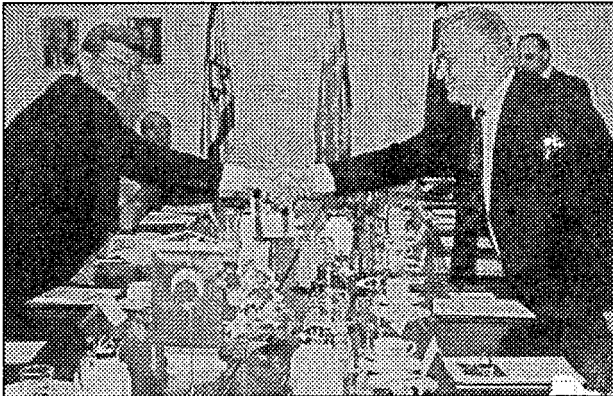
İsrail'e Giden TBMM Başkanı Mustafa Kalemli (sol başta önde) ve Milletvekilleri Cefi Kamhi (DYP), Ahmet Derin (RP), Ramazan Yenidede'nin (RP) de Bulunduğu Parlamento Heyeti, 1995'te Öldürülen İsrail Başbakanı Yitshak Rabin'in Mezarına Çiçek Koydu. (Ocak 1997)

İsrail'in Yeniliyeceği Türk Ordusu Envanterindeki M-60 Tankları ile İlgili Haber Fotoğrafı (Nisan 1997)

İsrail Dışişleri Bakanı Davit Lévy (solda), Başbakan Necmettin Erbakan'la Görüşme Halinde (Nisan 1997)

Türkiye Savunma Bakanı, Turhan Tayan, İsrailli Meslektaş Mordechai ile (sağda) Görüşme Esnasında (Mayıs 1997)

istediğini, 3-6 Mayıs tarihleri arasındaki "ikili stratejik" görüşmelerde gündeme getirildi. Başbakan **Erbakan**, partisiyle ordu arasındaki gerilimin nedenlerinden birisi olan ve İslâm ülkelerini de rahatsız eden Türkiye, İsrail ve ABD arasında Haziran 1997'de yapılacak tatbikatın ertelendiğini açıkladı. (217) Türkiye ve İsrail'in, 100 milyon dolar tutarında bir proje çerçevesinde havadan karaya "Popeye-2" füzelerinin ortak yapımı konusunda anlaşmaya vardıkları açıklandı. (218)

Haziran 1997 başlarında Refah Parti'li **Abdülkadir Aksu**, ANAP'lı **Ali Coşkun** ve **Cemil Çiçek** ile DYP'li **Necati Çetinkaya**; İsrail'e yaptıkları üç günlük ziyarette İsrail Dışişleri Bakanı **David Lévy**'yle görüştüler. (219) 16 Haziran 1997'de Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın plânlı tatbikatlarından Denizkurdu '97 Tatbikatı'nın 4'üncü safhası kapsamında 5 Türk askeri gemisi İsrail'in Hayfa Limanı'na demirledi. (220) Ancak Tel-Aviv Büyükelçisi **Barlas Özener** ve Genelkurmay kaynakları, Türk gemilerinin İsrail ziyareti esnasında tatbikat yapmayacaklarını açıkladılar. (221) İki yıllık görev süresi dolan İsrail Büyükelçisi **Zvi Epelberg**, Ağustos 1997 sonunda üst düzey katılımın olduğu bir törenle uğurlandı. (222) İsrail'in Türkiye'ye atadığı Büyükelçi **Ehud Toledano**, Ermeni yanlısı demeçler verdiği iddiasının tamamen yanlış olduğunu ve Türk dostu olduğunu bildirdi. (223)

İsrail Genelkurmay Başkanı Korgeneral **Amnon Lipkin Shakak**, Genelkurmay Başkanı Orgeneral **İsmail Hakkı Karadayı**'nın resmi konuğu olarak 12 Ekim 1997'de Türkiye'ye geldi. Eşi ve bir heyetle birlikte Anıt Kabir'i ziyaret eden Shakak, Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**, Başbakan **Mesut Yılmaz** ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral **Karadayı** ile görüştü. Ertelenen Doğu Akdeniz'de Türkiye, İsrail ve ABD üçlü askeri tatbikatının yanısıra, Türkiye'nin F-5 modernizasyonu projesinden İsrail firmasının pay alması ve "Merkava III" tanklarının İsrail lisansı ile üretilmesi projesi, "Ghalil" piyade tüfekleri, vb. konu edildi. (224) Rum yönetiminin Rusya'dan aldığı S-300 füzelerinin yanısıra; İran, Ermenistan ve Suriye'den yönelen yoğun füze tehdidi karşısında, Türkiye'nin de İsrail'den "Delilah" füzeleri alması karşılaştırıldı. Ön mutabakatı sağlanan konuların arasında; Türk Fantom uçaklarının modernizasyonu, TSK'nin dinlenmesini önleyen haberleşme sistemleri de bulunmaktaydı ve bu ortak projelerin maliyetinin yaklaşık olarak iki milyar dolara çıkması hesaplanmıştı. (225), (226)

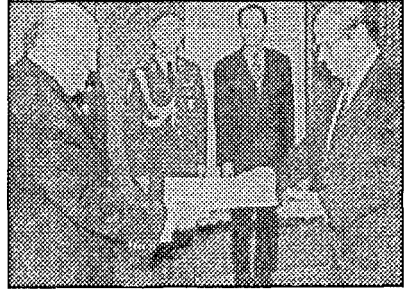
8 Aralık 1997'de Ankara'ya gelen İsrail Savunma Bakanı **İzak Mordehay**, Anıtkabir'i ziyaret etti. Daha sonra TBMM Başkanı **Hikmet Çetin**, Başbakan **Mesut Yılmaz** tarafından kabul edilen konuk Savunma Bakanı, Orgeneral **İsmail Hakkı Karadayı**'yla da görüştü. Üçlü tatbikatın 5-9 Ocak 1998'de yapılacağına kararlaştırıldığı öğrenildi. (227) Bu arada İsrail'den Türkiye'ye yapılan ithalat 1990 yılında 62 milyon 515 bin Dolar'ken, 1997'nin ilk altı ayında 90 milyon 123 bin dolara ve 1990 yılında İsrail'e yapılan ihracat 40 milyon 406 bin Dolar-

Genelkunnay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı (soldan beşinci), İsrail'i Ziyareti Sırasında İsrail Askeri Yetkilileri İle Birlikte (Mayıs 1997)

İsrail Genelkunnay Başkanı Lipkin (sağda) Ankara'da Anıtkabir'i Ziyaret Ederken (Ekim 1997)

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, İsrail'in 8 Ayrır Boş Bulunan Ankara Büyükelçiliği Görevine Atanan Uri Bamer'in İmtatnamesini Kabul Ederken (Mayıs 1998)

ken, 1997 yılının ilk altı ayında 188 milyon 538 bin Dolara çıktığı açıklandı. (228)

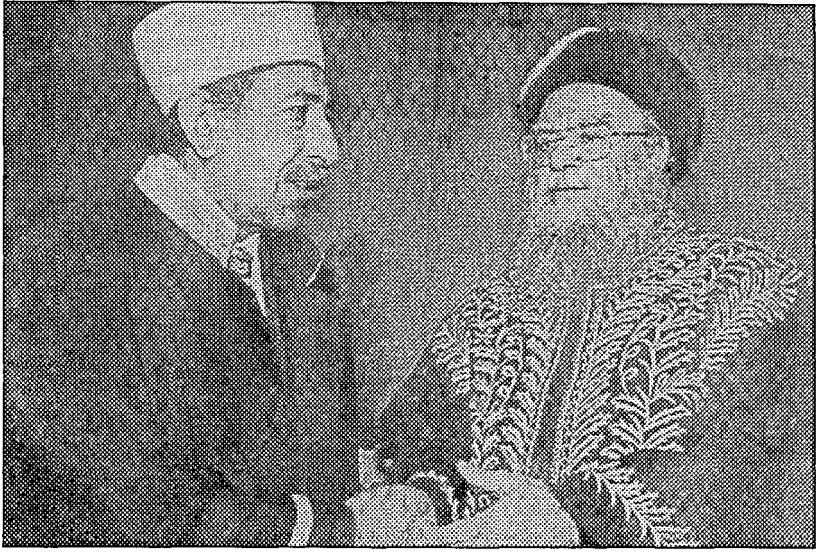
Türkiye, İsrail ve ABD'nin katılımıyla Doğu Akdeniz'in uluslararası suları ve hava sahasında gerçekleştirilen "Reliant Mermaid" ("Güvenilir Denizkızı") tatbikatı, 7 Ocak 1998'de gerçekleştirilen insani amaçlı arama ve kurtarma çalışmaları ile tamamlandı. Ürdünlü komutan **Khasawneh**, tatbikatı Yavuz fırkateyninden izledi. İsrail Savunma Bakanı **İzak Mordehay**, icra edilen etkinliğin hiçbir ülkeyi hedef almadığının altını çizerken; Suriye Devlet Başkanı Yardımcısı **Abdülhalim Haddam**, İsrail ile Türkiye arasındaki işbirliğinin amacının ülkesini kuşatmak olduğunu iddia etti. Türkiye-İsrail ilişkilerinin askeri boyutunun Ortadoğu ülkeleri için uzun vadeli bir tehdit unsuru olduğu, Türkiye'de yayınlanan bazı eserlerde de dile getirildi. (229) 13 Ocak 1998'de ise, Tel-Aviv'de İsrail İhracat Enstitüsü'nde Musevi meslektaşları ile seminerde buluşan ve **Fetullah Gülen**'e yakınlığıyla bilinen İş Hayatı Dayanışma Derneği İŞHAD'a üye bir grup iş adamı; İsrail ekonomisi hakkında bilgi aldılar. Toplantıda İsrail büyükelçisi **Barlas Özener**, Türk-İsrail İş Konseyi Onur Başkanı **Moris Reyna** ve diğer ileri gelen yöneticiler bulundular. Türk işadamları Batı Galile'deki **Tefen** Endüstri Parkını da gezdiler. (229) İzmir Teknopark Ticaret A.Ş.'nin 1998'de kurulduğunu ve İTAŞ'ın ortakları arasında Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Belediyesi, Ege Üniversitesi, Yaşar Holding, Ege Biracılık, vb. kuruluşların bulunduğunu belirten İTAŞ Genel Müdürü **Nesim Levi**; İsrail'deki Tefen Teknoparkı'nı kuran **Slef Wertheimer** ile ortak çalışmalar sürdürdüklerini belirtti. (230)

4/2/1998'de Kara Kuvvetleri Komutanı **Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu**, dört gün sürecek bir ziyaret için İsrail'e gitti ve burada İsrail Savunma Bakanı **İzak Mordehay** ve Genelkurmay Başkanı **Amnon Şahak** ile görüştü. (231)

23/2/1998'de İsrail Sefarad Hahambaşısı **Eliyahu Bahşi Doron** İstanbul'a geldi. Doron, ertesi gün Ankara'da Kültür Bakanı **İstemihan Talay** ve Diyanet İşleri Başkanı **Mehmet Nuri Yılmaz**'la görüştü. Hahambaşı, İstanbul'a dönerek Müftü **Selahattin Kaya** ile de görüştü ve Neve Şalom'daki akşam duasına katıldı. (232), (233) Sefarad Hahambaşısı, **Fethullah Gülen**'le de özel bir görüşme yaptı. (234)

GAP GİDEM'lerin olduğu 5 ilde faaliyet gösteren işadamları, İsrailliler tarafından 23/3/1998'de ülkelerine davet edildiler. GİDEM Diyarbakır Koordinatörü **Nurcan Atlı**, İsrail'den özellikle tarıma daylı sanayiyle ilgili bir ortaklık konusunda teklifler aldıklarını belirtti. (235)

Mart 1998 sonlarında Devlet Bakanı **İşın Çelebi**'nin resmi konuğu olarak İstanbul'a gelen İsrail Sanayi ve Ticaret Bakanı **Natan Sharansky**, Türk-İsrail İş Konseyi'nin yıllık toplantısına katıldı. Bakan, işbirliklerinin üçüncü ülkelere de yatırım olanağı sağlayacağını belirtti.

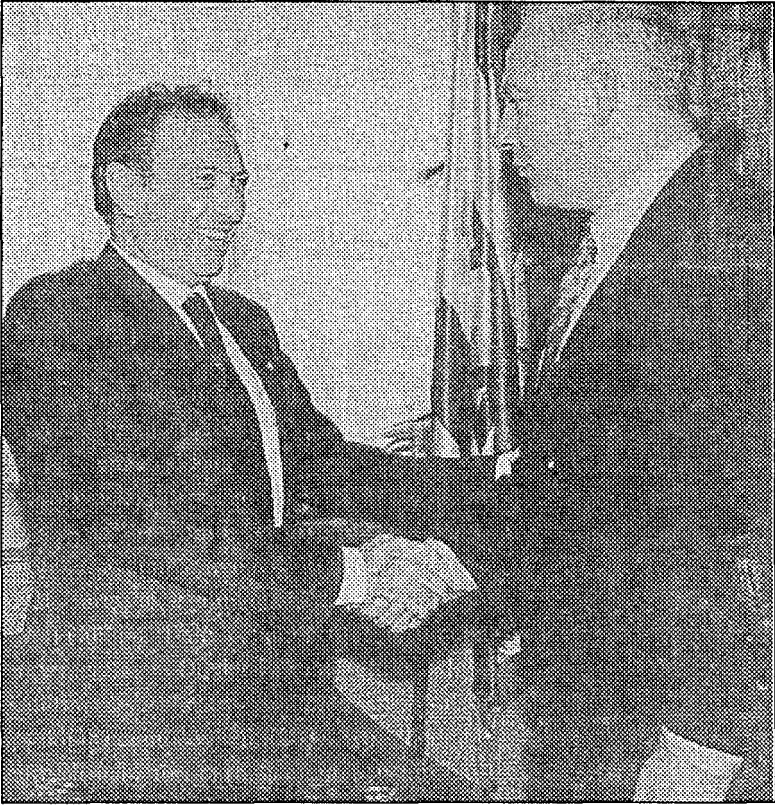
İsrail'in Sefarad Hahambaşısı Bakşi Doron (sağda), Ankara'da Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ı Ziyareti Esnasında (Şubat 1998)

Ege Kimya Sanayii'nin Genel Koordinatörü **Danyal Navaro**, İsrail'e otomobil lastiği ve elektrod fabrikalarında kullanılan hammaddeleri ihraç ettiklerini belirtti. Bu arada Navaro, Türkiye-İsrail arasındaki Serbest ticaret Antlaşması'nın özellikle tekstil sektörü için büyük önem taşıdığını, gümrüksüz ihracat sayesinde tüm İsrail tekstil pazarını Türkiye'nin kısa sürede ele geçirebileceğini ilâve etti. Navaro, İsrail'in maliyetlerinin yüksek olduğunu ve rekabet edemeyeceğini, ayrıca İsrail'in ABD ile olan **Serbest Ticaret Anlaşması** sayesinde bu ürünlerin ufak bir ilâve ile İsrail malıymış gibi ABD'ye ihraç edilebileceğini ilâve etti. (236)

Nisan 1998'de İsrail Filateli Derneği, hayatlarını ve kariyerlerini tehlikeye atarak Yahudiler'in hayatını kurtaran diplomatları anmak için çıkardığı bir pulla, eski Türk diplomatı **Selâhattin Ülkümen**'i andı. (237) Aynı ay sonunda İsrail İstanbul Başkonsolosu **Eli Shaked**, Türkiye-İsrail yakınlaşmasının bölge ülkelerinin yararına olduğunu beyan etti. (238)

Türkiye'nin de İsrail gibi Suriye ile olan ilişkilerinde sorunlar yaşadığı bir daha ortaya çıktı. Suriye'nin Washington'daki Büyükelçisi Velid El Muallim, ABD'de yayın yapan "Arab Network of America" adlı televizyona demeç verirken, "**Hatay**, Suriye'den çalınmış bir vilayettir." ifadesini kullandı. El Muallim, İsrail'den Golan Tepeleri'ni aldıktan sonra, sıranın Hatay'a geleceğini de ima etti... (239)

7 Mayıs 1998'de Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**, İsrail'in 8 aydır boş bulunan Ankara Büyükelçiliği görevine atanan **Uri Bar Nar**'ı kabul etti. (240) Ma-

Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem (solda), İsrail Başbakanı Netanyahu ile Görüşme Sırasında (Temmuz 1998)

Türkiye Başbakanı Mesut Yılmaz (ortada), İsrail'e Yaptığı İlk Ziyaret Esnasında "Yılmaz'ın Solunda Eşi Berna Hanım, Sağında da İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ve Eşi (Eylül 1998)

yıs 1998 sonlarında İsrail'e giden Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral **Çevik Bir**, İsrail Savunma Bakanı Yardımcısı **David İvry** ve Savunma Bakanı **İzak Mordec-hai** ile görüştü. Toplantılarda TSK'nin tank projesine ilişkin konular ve iki ülke arasındaki askeri eğitim ve işbirliği anlaşması çerçevesindeki stratejik konular görüldü. (241)

6 Temmuz 1998'de İsrail'e giden Türkiye Dışışleri Bakanı **İsmail Cem**, İsrail Başbakanı **Binyamin Netanyahu** ile 4 saatlik bir görüşme yaptı. Toplantıda, askeri ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin yanısıra, barış süreci, kitle imha silahları ve terörle mücadele ele alındı... İsmail Cem, Yahudiler'in uğradığı zulmü belgeleyen Soykırım Müzesi'ni ziyaret etti. (242) Cem, Cumhurbaşkanı **Weizman** tarafından da kabul edildi... ABD'de yayınlanan "Christian Science Monitor" gazetesi, İsrail'in Türkiye'nin doğusunda sadece İsrail uçaklarının kullanımı için özel üs inşa ettiğini ve Türk jetlerinin PKK'nın karadan havaya füze saldırılarına karşı İsrail'de gizli eğitim yaptığını bildirdi. Gazetenin Türkiye uzmanlarından **Alon Liel**; "İsrail; Lübnan, Suriye ve Filistinliler'le barış yaparsa; Türkiye ile harika bir geleceği olur" ifadesini kullandı. (243) Öte yandan, 13 Temmuz 1998'de Türkiye Dışışleri Bakanlığı'nın yaptığı açıklamada İsrail'in Doğu Anadolu'daki üslerden faydalandığı konusundaki haberlerin asılsız olduğu belirtildi. (244)

Temmuz 1998 ortalarında Yunanistan'da yayınlanan "Cosmos" adlı bültende; Türkiye ile İsrail arasındaki sıkı işbirliğinin, Güney Kıbrıs üzerinde İsrail uçaklarının Türkiye hesabına keşif uçuşlarına olanak sağlayacak kadar geliştiği öne sürüldü. İddialara göre İsrail, Azerbaycan'ın da yardımıyla Güney Kıbrıs'taki S-300 füzeleri ile ilgili haberleri Türkiye'ye aktardı...(245)

İsrail'in, ülkenin en büyük havalimanı "Ben-Gurion"un yeterli olmayacağı gerekçesiyle yeni bir terminal yapımı için açtığı "Ben-"Gurion 2000" adı verilen ihaleyi **Ceylân İnşaat** kazandı. Bu, İsrail'de yabancı bir firmanın kazandığı en büyük başarı olarak tanımlandı. (246)

Eylül 1998 başlarında Ortadoğu'da çıktığı gezinin ikinci gününde eşi **Berna Yılmaz**'la birlikte Ürdün'den İsrail'e geçen Başbakan **Mesut Yılmaz**, İsrail Başbakanı **Binyamin Netanyahu** ile görüştü. Netanyahu, Türkiye ile ilişkilerini bölgede güven ve istikrar yaratmağa yönelik olarak tanımladı ve ayrıca İran'ın "Şahab-4" füze denemelerinin Türkiye açısından yarattığı tehlike konusunda uyarıda bulundu. (247) Başbakan **Mesut Yılmaz**'ın İsrail'de imzaladığı anlaşmayla; Ortadoğu yolunda İran ve Suriye "by-pass" edilerek, deniz yoluyla Hayfa Limanı'na ulaştırılacak malların **Suudi Arabistan**, **Kuveyt** gibi Ortadoğu ülkelerine bu limandan sevkedileceği belirtildi. "**Ro-Ro**" Anlaşması diye bilinen bu anlaşmayı Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı **Işın Çelebi**, "tarihi bir anlaşma" olarak nitelendirdi. Bu anlaşmada yer alan diğer maddeler arasında GAP'ta proje bazında teknolojinin İsrail'den sağlanması, **Orta Asya**'da her iki ülkenin ortak proje ge-

liştirmesi, Türkiye ile araştırma-geliştirme alanında işbirliği, vb. yer alıyor. (248)

ABD’de Filistinliler’le imzaladığı anlaşmadan sonra zor günler yaşayan ve sürekli ölüm tehditleri alan İsrail Başbakanı **Netanyahu**, 29 Ekim 1998 gecesi güvenlik birimlerinin tüm uyarılarına rağmen, Tel-Aviv yakınlarında Türk Büyükelçiliği’nde "**Cumhuriyet’in 75’inci Yıldönümü**" davetine katılarak önemli bir jestte bulundu. Bin kadar davetlinin geldiği Cumhuriyet Gecesi’ne eski başbakan **şimon Perez**, İsrail Parlamentosu Başkanı **Dan Tichon**, Savunma Bakanı **İzak Mordehay** ve çok sayıda üst düzey askeri komutanlarla bürokratlar katıldı. Türkiye’nin Filistin zerk Yönetimi tarafındaki çıkarlarını koruyan Kudüs’teki Türk konsoloslugaunun düzenlediği “Cumhuriyet Gecesi”ne Filistin Yönetimi’nin hiç ilgi göstermemesi ise, ilgi çekici bulundu...(249)

Kudüs’te bir Türk basın mensubuna açıklama yapan Türkiye-İsrail askeri anlaşmasının mimarı İsrail Savunma Bakanı **İzak Mordehay**’ın başdanışmanı ve ülkesinin en önemli bürokratlarından **David İvry**, iki ülke arasındaki işbirliğini tu-

İsrail Cumhurbaşkanı Weizmann (en sağda) Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yıl Kutlamalarında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’le El Ele.

rizmin başlattığını söyledi. (250) **David İvry**, Türkiye'nin Suriye politikasının başarılı olduğunu da belirtti. (251) İsrail Dışişleri Bakanı **Ariel Şaron**, Washington'da yaptığı basın toplantısında "Türkiye, Ortadoğu'nun Köşe taşıdır" dedi. (252) Şanlıurfa Valisi **Şehabettin Harput**, GAP'ın 1999'da turizm patlaması yapacağını ve İsrail'den 16.000 turistin geleceğini açıkladı. (253)

T.B.M.M. Başkanı **Hikmet Çetin**, İran ziyaretinin üçüncü gününde eski Cumhurbaşkanı **Haşimi Rafsancani** ile görüştü. Rafsancani, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinden şikâyetçi oldu. (254)

ABD'deki "Hit" or "Miss" mağaza zincirini satın alan **Kombassan**, şirketinin başına Musevi asıllı iş adamı **Nesim Avigdor**'u getirtti. İslâmcı sermayenin önemli kuruluşlarından olan **Kombassan**, Türkiye'deki yarı mamûl tekstil ürünlerini İsrail'deki serbest bölgeden, ABD'nin kota engelini aşarak, bu ülkeye ihracını hedeflediğini açıkladı. (255)

ABD'nin önde gelen gazetelerinden "New York Times", Türkiye'nin ABD ve İsrail'le olan "görünmez" ittifakının bölgedeki dengeleri nasıl değiştirdiğini ve üç ülkenin bu ittifaktan nasıl yararlandıklarını konu alan bir köşe yazısı yayınladı. (256)

Şubat 1999'da **Abdullah Öcalan**'ın ("Apo") yakalanmasından sonra, bu şahsın yakalanmasında İsrail'in işbirliği yaptığı iddiasıyla **PKK** militanları Berlin'deki İsrail konsolosluğunu işgale kalkıştı. Başkonsolos ve koruma polisleri, binaya saldıran üç **PKK**'lıyı öldürdü ve 16'sını yaraladı. İsrail, Avrupa'daki elçiliklerini bir süre kapatma kararı aldı. (257) Buna karşılık İsrail'in düşman olmadığını kanıtlamak için, **PKK** örgütüyle diyalog kurmaya kalkışması, Türkiye'yi ciddi biçimde rahatsız etti. İsrail Başbakanı Netanyahu'nun, Savunma Bakanı ve Mossad Başkanı ile yaptığı toplantı sonucunda; **PKK** ile İsrail arasında patlak veren gerginliğin derhal giderilmesi talimatını verdiği ileri sürüldü. İsrail'in Ankara Büyükelçiliği ise, Netanyahu hükümetinin **PKK**'ya mesaj göndereceği yönündeki haberleri yalanladı. (258)

İngiliz "Independent Gazetesi" ise, Türkiye ve İsrail arasında kapsamlı bir **istihbarat** işbirliği bulunduğunu yazdı. Habere göre, Ankara ve Tel-Aviv hükümetleri Suriye, Irak ve İran sınırlarında ortak dinleme istasyonları kurmuş olup; Türkiye ile Tel-Aviv hükümeti arasında İsrail'in 1982'de Lübnan'ı işgali nedeniyle soğuyan ilişkiler, İsrail'in "Asala", Ermeni terör örgütü hakkındaki dosyaları Ankara'ya vermesi ile ısınmış bulunuyordu. (259)

Öte yandan; Türkmen doğal gazının İran'ın devre dışı bırakılıp, boru hattıyla Hazar Denizi'nden Türkiye'ye Taşınması projesi, İsrail'in de devreye girmesiyle, gerçekleşme aşamasına geldi. Bu projenin ön anlaşması, İsrailli **Merhav** firmasının aracılığı ile **Türkmenistan** ve ABD'li firmalar arasında Şubat 1999 sonlarında imzalandı. (260)

Mayıs 1999 sonlarında Kudüs'ü ziyaret eden Türk işadamlarına, İsrail Sanayi

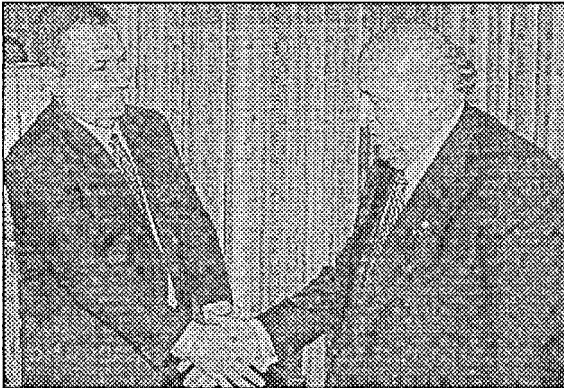
ve Ticaret Bakanı **Natam Şaranski** başkanlığındaki devlet yetkilileri; İsrail'deki işadamlarının, Türkiye Cumhuriyetleri ve Kafkaslar'a yapacakları yatırımlarda Türkiye ile ortaklık yapmak istediklerini vurguladılar. Geziye **İstanbul Valisi Erol Çakır**, **İstanbul Emniyet Müdürü Hasan Özdemir**, **İstanbul Müftüsü Necati Tayyar Taş** ile **İstanbul Musevi Cemaati Temsilcisi Recı Esinli** katıldı. (261)

14 Temmuz'da İsrail'e, 16 Temmuz'da da Filistin'e giden Türkiye Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**, İsrail'in Cumhurbaşkanı **Ezer Weizman** tarafından Ben Gurion Havaalanı'nda resmi törenle karşılandı. Demirel, kendisine gösterilen sıcak ilgiden duyduğu memnuniyeti belirtti. İsrail'in yeni Başbakanı **Ehud Barak** ile de görüşen Demirel, iki ülke arasındaki ticaret hacminin 4-5 yıl içinde 2 milyar Dolara ulaşmasının hedeflendiğine de işaret etti. (262)

17 Ağustos 1999'da cereyan eden, büyük maddi hasara ve 15.000'den fazla kişinin ölümüne neden olan **Marmara Depremi**'nden sonra İsrail, Türkiye'ye 385 kişilik bir kurtarma ekibi gönderdi ve 10 sahra hastanesi kurdu. Kurtarma eki-

Soldan Sağa: İTO Başkanı Mehmet Yıldırım, İsrail Sanayi Bakanı Natam Şaranski ve İstanbul Valisi Erol Çakır (Mayıs 1999)

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, İsrail'in Yeni Başbakanı Ehud Barak'la Görüşürken (Temmuz 1999)

bi enkazlar altından birçok kişiyi kurtardı, hastanelerinde yaralıları tedavi etti ve halkın büyük takdirini topladı. İsrail dış yardımlarda da ön plâna çıktı ve İsrail halkı bu amaç için seferber oldu. (263), (264) Örneğin Tel-Aviv'den 1. Kanal Televizyonu'nun depremzadelere yardım amacıyla düzenlediği programa, Türkiye Başbakanı **Bülent Ecevit** ve İsrail Başbakanı **Ehud Barak** da katıldı. Programa katılan Türk asıllı Yahudi sanatçılar ise, Türkçe ve İbranice şarkılar söylerken gözyaşlarını tutamadı. Bu programla İsrail'deki birey ve kurumlardan 5 milyon Şekel toplandı. (265) İsrail ekibi **Adapazarı, Gölçük, Yalova ve Çınarcık**'ta göçük altından yaklaşık 1300 can kurtardılar ve Eylül ayı başlarında kurdukları çadır hastaneyi Türkiye'ye törenle teslim edip Türkiye'den ayrıldılar. (266)

İsrail Silâhlı Kuvvetleri'nin yayın organı "Hava Kuvvetleri Dergisi"nin Ekim 1999 sayısında İsrail ve Türk pilotlarının karşılıklı eğitim programlarıyla ilgili olarak yer alan yazıda; üç buçuk yıldır iki ülkenin uçak filolarının birkaç ayda bir düzenli olarak birbirlerinin hava sahasında eğitim yaptıkları bildirildi. İsrailli bir filo komutanı, hava sahası çok dar olan İsrail'de istedikleri deneyimi sağlayamadıklarına dikkat çekerken; Türk pilotları da İsrail'deki uçuşlarında komşu ülkelerin hava sahasına girmek için çok duyarlı olmaları gerektiğini belirttiler... (267)

25 Ekim 1999'da Başbakan **Bülent Ecevit** ile İsrail Başbakanı **Ehud Barak, Sakarya**'da yapılan **İsrail-Türkiye Köyü**'nün açılışında iki ülke arasındaki dostluk ve barış ilişkilerini tazeledi. Deprem bölgesinde yaptırılan 320 konutluk **İsrail-Türkiye Köyü; Barak, Ecevit, Bayındırlık Bakanı Koray Aydın, Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu, Sağlık Bakanı Osman Durmuş** ve İsrail Çalışma Bakanı **Elî İshai**'nin katıldığı bir törenle açıldı. Yapılan konutlar, Türk Bakanlar tarafından çok beğenildi. Bu arada Ehud Barak, Ecevit ile görüşmesinde; Avrupa-İr liderlerle her görüşmesinde **Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday olarak kabul edilmesi gerektiğini** ilettiğini söyledi. Ecevit ise, İsrail'in Türkiye'nin AB'ye adaylığı sürecinde sergilediği çabalardan dolayı Türkiye'nin duyduğu memnuniyeti belirtti. (268)

Fazilet Partisi Genel Başkanı **Recai Kutan**, 30 Ekim-6 Kasım 1999 arasında ABD'ye yaptığı gezide New York'taki Türk Evi'nde yedi Musevi kuruluşunun temsilcilerini kabul etti. Kutan; Musevî heyetinin antisemitik akımlardan huzursuz olduğunu belirttiğini ve kendisinin de, Yahudi lobisinin Kıbrıs'ta adil ve kalıcı bir çözüme ulaşması için yardımcı olmasını talep ettiğini ifade etti. (269) Kutan, Batı ülkeleriyle yapıldığı gibi İsrail ile de anlaşma yapılabileceğini söyledi. (270)

İsrail hükümetinin Su İşleri'nden sorumlu yetkilisi **Meir Ben Meir**, ülkedeki su sıkıntısını gidermek için Tel Aviv yakınlarındaki yıllık 100 milyon metreküp üretim kapasiteli **deniz suyu arıtma tesisinin** inşasını 2-2,5 yıl içinde tamamlan-

yıncaya dek, Türkiye'den tankerlere su getirmeyi düşündüklerini söyledi. İsraili yetkili, Türkiye'den ithal edilecek suyun, her biri 200 bin ton kapasiteli tankerlerle İsrail'in Aşkelon limanına getirileceğini belirtti. (271)

İstihbarat, askeri alanlar ve deprem konusundaki İsrail'in yardımlarının etki- siyle, İsrail'le ticari ilişkiler de gelişmeye başladı. Bu meyanda Türkel Fuarcılık, İsrail'in başkenti Tel-Aviv'de 7-9 Şubat 2000 tarihleri arasında geniş kapsamlı bir **tekstil fuarı** düzenleyeceğini bildirdi. (272)

Marmara Depremi'nde Türkiye'nin yardımına koşan İsrail, **Düzce** için dev bir **seyyar hastane** gönderdi. Dört C130 ve iki Boeing uçağıyla taşınan hastanede, 100 personelin görev yaptığı belirtildi.

Gözlemci olarak **AGİT Zirvesi'**ne katılan İsrail Başbakanı **Ehud Barak**, Baş- bakan **Bülent Ecevit** ile **Manavgat** çayından **su temini** konusunu görüştü. Ma- navgat suyunun tankerlerle İsrail'e taşınması projesinde karar aşamasına geldik- lerini kaydeden Barak, suyun İsrail üzerinden Filistin ve Ürdün'e de satılabilece- ğini belirtti. Görüşmenin ikinci gündem maddesi de, İsrail üzerinden ABD'ye ih- racat konusu oldu. Barak, Ecevit'e İsrail-Ürdün sınırındaki ihracat bölgesinin benzerini Türkiye ile beraber yapmak istediklerini ve ABD'lilerin buna çok sıcak yaklaşım gösterdiklerini söyledi. (275)

70 milletvekilinin üye olduğu **Türkiye-İsrail Parlamentolararası Dostluk Grubu'**nda yer alan **Başegmez**; dünyanın hızla değiştiğini belirterek, "... İsrail ki- ni bitti." dedi. (276)

İsrail'de giderek işsizliğin artmasına ve yoksul kesimin daha güç koşullarla, hatta açlıkla karşı karşıya kaldığının belirtilmesine karşın; 17 Ağustos ve Düzce depremlerinden sonra Türkiye'ye her fırsatta yardım elini uzatan İsrailliler, Ara- lık 1999'da bu kez sivil toplum kuruluşlarının öncülüğüyle yeni bir yardım girişi- mi başlattılar. İsrail'deki **Türkiyeliler Birliği**, **Kibbutzlar Birliği** ve **LATET Kuruluşları**; Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği ile bir sözleşme imzalayarak, İzmit'te yıkılmış olan Yarbay Refik Cesur İlkokulu'nun bahçesinde yarım dönüm- lük bir arazi üzerinde sekiz sınıflık, kaloriferli ahşap karkas bir **ilkokul** inşası için anlaşmaya vardıklarını açıkladılar. Bu arada depremzedeler yararına Tel-Aviv'de sanatçı **Sezen Aksu**'nun katılımıyla yapılan kampanyaya ABD'deki **Joint**'un \$350.000 vereceği açıklandı. Öte yandan İsrail'in Ticaret Ataşesi **Avichai Levit**, 1998 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacminin (turizm ve hizmet sektörü hariç) 750 milyon dolara yükseldiğini açıkladı.

Türkiye ve İsrail arasında başlatılan düzenli istişare toplantılarının, Aralık 1999 sonunda Tel-Aviv'de yapılacağı açıklandı. Türk tarafına Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral **Edip Başer** başkanlık ederken, Genelkurmay, Milli Savun- ma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı'ndan yetkililerin katılacağı toplantılarda Tür- kiye'nin **Erken Uyarı ve Kontrol Uçağı** (4 adet, maliyeti 1 milyar dolar), **Taar-**

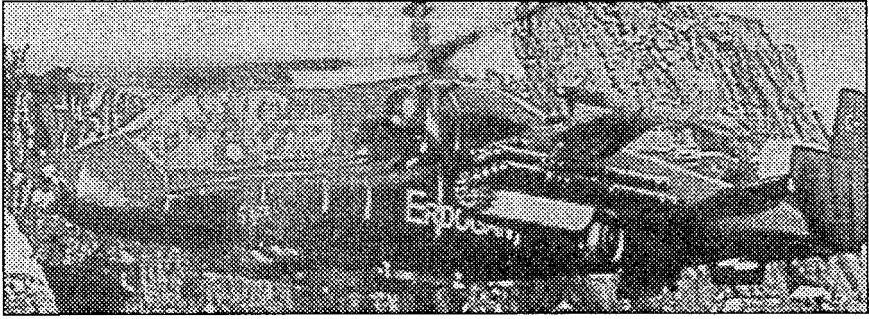
ruz Helikopterleri (145 adet), **İnsansız Hava Aracı** ve **M-60 Tanklarının Modernizasyonu** ihalelerinin tartışılacağı da belirtildi. (277)

Ocak 2000 başlarında ABD'de başlayan İsrail-Suriye barış görüşmesiyle ilgili olarak; Türkiye'nin, **Dicle ve Fırat**'ın sularının İsrail-Suriye görüşmelerinden çıkacak barış denkleminin parçası olamayacağı yönünde ABD ve İsrail'i uyardığı bildirildi. **Ankara**'nın bölgedeki su sorununun giderilmesi için **Manavgat Çayından** su satışının yanı sıra, 80'li yıllarda ortaya atılan Barış Suyu projesinin de gündeme getirileceği mesajını verdiği öğrenildi. İsrail'in de Türkiye'nin sularının, Suriye'yle yapılan görüşmelerde gündeme getirilmeyeceği güvencesini verdiği belirtildi. Diplomatik kaynaklar; gerek ABD, gerekse İsrail'le, Suriye'yle gerçekleşen barış süreci konusunda sürekli fikir alışverişinde bulunulduğunu, bu çerçevede Türkiye'nin görüşlerini aktardığını bildirdiler. Fırat ve Dicle'nin sularının barış denkleminde yerinin olmadığı mesajının net bir biçimde verildiğini kaydeden yetkililer, Seyhan ve Ceyhan'ın sularının, boru hattıyla bölgeye taşınması projesinin canlandırılabilceğini belirttiler. (278) İsrail'den sonra Ürdün de Manavgat Suyu'na talip olduğunu açıkladı. Ankara'ya gelerek Enerji Bakanı **Cumhur Ersümer** ve DSİ yetkilileriyle görüşen Ürdün Su ve Sulama Bakanı **Kâmil Mahaddin**, 18 Ocak 2000'de Manavgat'a giderek tesisleri gezdi. Ayrıca Türkiye'ye resmi ziyarette bulunan İsrail Genelkurmay Başkan Yardımcısı **Uzi Dayan**'ın da tesisleri gezeceği bildirildi. (279) Bununla beraber Manavgat, Seyhan ve Ceyhan'ın sularının dışa satım için mi, yoksa ileride Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarına yetecek su kaynakları bulunamayacağı endişesiyle iç tüketim için mi kullanılacağına ve bu bağlamda İsrail-Suriye barışında da önemli rol alan su stratejisinin nasıl değerlendirileceğinin; Ankara'yı ciddi bir şekilde meşgul ettiği ifade edildi. (280)

Kudüs Senfoni Orkestrası elemanlarının içinden çıkan "King David Yaylı Sazlar Grubu", 23 Ocak günü, deprem bölgesinde bir konser verdi... **Vakıfbank**'ın Şubat 2000'de Tel-Aviv'de şube açacağı bildirildi. (281)

TSK envanterindeki F-4 savaş uçaklarının İsrail'deki modernizasyonu projesi kapsamındaki çalışmaları tamamlanan ilk iki uçak, 27 Ocak 2000 günü Türk Hava Kuvvetleri'ne törenle teslim edildi. Törende konuşan Genelkurmay Başkanı Orgeneral **Hüseyin Kıvrıkoğlu**, F-4 modernizasyon projesinin, "Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir başlangıç" olduğunu söyledi. Eskişehir'de yapılan törende Milli Savunma Bakanı **Sabahattin Çakmak**oğlu, projenin Ortadoğu barışına katkıda bulunacağını belirtti. Kıbrıs Rum Kesimi'nin S-300 karadan havaya füze sistemleri girişiminin ortaya çıkmasından hemen sonra, Türkiye İsrail'den F-4 uçakları için "Popeye-1" füzesi alımına ilişkin 97 milyon Dolarlık anlaşmayı imzalamıştı. Teslim edilen uçaklara 100 km'den atıldıklarında hedefi en fazla 1.5 m. sapmayla vurabilen "Popeye" füzelerinin yüklenmediği bildirildi. (282)

Öte yandan, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin 3.5 milyar Dolarlık 145 adet taarruz helikopteri ihalesine Rus Kamov ve İsrail Havacılık Sanayi'nin (IAİ) ortak teklif verdikleri bildirildi. (283)

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 3.5 Milyar Dolarlık 145 Adet Taarruz Helikopteri İhalesine Giren Rus Kamov ve İsrail Havacılık Sanayi'nin (IAİ), Ortak Teklif Verdiği Projede Yeralan "KA-50-Erdoğan" Helikopteri İle İlgili Haberin Fotoğrafı (Ocak 2000)

Marmara Depremi'nde, Çınarcık'ta yıkılan evlerinin göçüğü altından İsrail ekibince 80 saat sonra kurtarılan Elif Buse (12), 30 Ocak 2000'de tedavi için İsrail'e gitti. İsrail'in İstanbul Başkonsolosu **Eli Shaked**'in hiç yalnız bırakmadığı Elif'e İsrail – Amerikan Yardım Derneği Joint'in sağladığı olanaklarla dünyanın bir numaralı fizik tedavi merkezi Loewinstein'da protez takılacağı bildirildi. (284) 1999'da Türkiye'den yurtdışına çalışmak için gidenlerin sıralamasında; İsrail'e gidenler, 1485 sayısı ile Suudi Arabistan (5179), Almanya (2350), Rusya Federasyonu (2215), Türkmenistan (1576) ve Kazakistan'dan (1524) sonra 6. sırayı oluşturdular. (285)

İsrail Kamu Güvenliği Bakanı **Shlomo Ben-Ami**; Londra'daki Kraliyet Silâhlı Kuvvetler Enstitüsü'nde "İsrail'in Dış Politika Gündemi" başlıklı bir konferans verdi. Ben-Ami, şunları söyledi: "Bülent Ecevit Türkiye'si, herhalde İsrail ile stratejik işbirliği politikasını sürdürecektir. Ancak kendisinden önceki başbakanlardan farklı olarak Ecevit, Filistinlilerin dâvasına öylesi bir bağlılık içindedir ki, İsrail ile ilişkilerde ilerleme sağlanması ile Filistin cephesinde ilerleme konusunu birbirinden ayırmakta güçlük çekecektir..." (287)

Ürdün Kralı **Abdullah**, 7 Mart 2000 günü resmî bir ziyaret için Ankara'ya geldi. Heyetler arası görüşmelerde serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasına yönelik çalışmaların hızlandırılması kararlaştırılırken, İsrail-ABD ve Ürdün'ün oluşturduğu tercihli endüstri bölgesine Türkiye'nin de girmesi ele alındı. (288) Manavgat suyunun tankerlerle İsrail'e getirildikten sonra İsrail-Ürdün arasında kurulacak bir boru hattının maliyetinin yaklaşık 300-350 milyon dolar olacağı saptandı. Kral, tankerle nakliyat eklendikten sonra daha da artan bu maliyeti ekonomisi zaten zayıf olan ülkesinin karşılayamayacağını belirtti. Türkiye ise Manavgat te-

sislerine 180 milyon dolarlık yatırım yapıldığını; suyun hibe, ya da sembolik bir rakama satılmasının söz konusu olamayacağını ifade etti. (289)

7 Mart 2000 gecesi Hilton Otel'i'nde İsrail İstanbul Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği tarafından düzenlenen 1999 İsrail Ticaret Ödülleri'nin dağıtım töreninin dördüncüsü gerçekleşti. (290)

13-16 Mart 2000 tarihleri arasında T.C. Sağlık Bakanı **Doç. Dr. Osman Durmuş**, beraberindeki heyetle birlikte İsrail'i ziyaret etti. Misafir bakanın şerefine Türkiyeliler Birliği'nin Bat-Yam'daki lokalinde bir kokteyl düzenlendi. Bakan Durmuş, İsrail Sağlık Bakanı **Rav Şlomo Benzeri** ile görüştü ve tetkiklerde bulundu. (291)

Ortadoğu'da kalıcı barışın sağlanması için Cenevre'de **Clinton-Esad Zirvesi** gerçekleştirilirken, iki ülke arasında yapılan gizli görüşmelerde Suriye'nin Ürdün Nehri kollarından su almaktan vazgeçtiği, bunun yerine ihtiyaç duyduğu suyu Türkiye'den doğan Fırat Nehri'nden sağlamayı kabul ettiği duyuruldu. Bunun karşılığında ABD'nin Türkiye'ye mali yardımda bulunacağı belirtildi. Ankara'da Dışişleri Bakanlığı, İsrail Ordu Radyosu'nca verilen bu haberi hayal ürünü olarak değerlendirerek, Türkiye'nin onayı olmaksızın sularının müzakere edilemeyeceğini vurguladı. (292)

ABD Savunma Bakanı **William Cohen**, Nisan 2000 başlarında Ortadoğu'daki sekiz Arap ülkesi ile İsrail'e yaptığı gezinin başında verdiği beyanatta; Türkiye'nin "bütün Ortadoğu bölgesinin güvenliği açısından stratejik öneme sahip olduğunu" belirtti ve Türkiye, İsrail ve Ürdün arasında "daha fazla askeri ve istihbarat işbirliği" istedi. (293)

TSK, dünyanın en iyi zırh delici antitank füzesi sayılan "Dandy" füzelerinin gerçek ortamda yapılacak gösterisini izlemek için Haziran 2000 başlarında üst düzey bir askeri heyeti İsrail'e gönderme kararı aldı. (316)

19. Uluslararası İstanbul Film Festivali'ne (Nisan 2000) İsrail; "Kutsal" ("Kadoş"), "Fiona" ve "Yana'nın Dostları" ("Hachverim Shel Yana") adlı üç filmle katıldı. İsrail bu festivale ilk kez üç filmle iştirak etti. (318)

Türkiye'nin ikinci İsraili futbolcusu **Haim Revivo**, 2000 yılının yazında, takım kaptanı olduğu İspanya'nın Celta Vigo takımından **Fenerbahçe**'ye transfer oldu. (347)

İsrail Eğitim Bakanı **Yossi Sarid**, sözde Ermeni soykırımının İsrail'deki lise-lerde ders programına alınması gerektiğini söyledi. (319) Çeşitli ülkelerde "Ermeni soykırım günü" olarak anılan 24 Nisan verilen bu beyanatı Türkiye Dışişleri Bakanlığı Ankara'da kınadı ve Tel-Aviv'e girişimde bulunarak "bu yanlışlığa İsrail hükümetinin katılmadığını açıklamasını" talep etti. İsrail hükümet sözcüsü, bu beyanatın "iki bakanın kişisel görüşü olduğunu" belirtmekle yetindi. İsrail'in Ulu-

sal Günü için Ankara'daki İsrail Büyükelçiliği'nde düzenlenen kokteyle bu durumu kınamak amacıyla hiçbir bakan katılmadı ve Türkiye kokteylde Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı tarafından temsil edildi. (320) Bu arada Türk Musevi Cemaati, Yossi Sarid'e bir yazı göndererek; tutumunun yanlış olduğunu ve bir soykırımın sözkonusu olmadığını bildirdi.

Türkiye ve İsrail turizm heyetleri toplantısından "ortaklığa devam" kararı çıktı. Türkiye Turizm Bakanı **Erkan Mumcu**, "Biz İsrail'i Doğu Akdeniz'de tarihi bir ortak görüyoruz" dedi. (323)

Hizbullah'ın İsrail'e yönelebilecek saldırılarının önlenbilmesi için, Türkiye'nin İsrail'e yardımcı olacağı bildirildi. İsrail Radyosu'nun haberine göre Ankara, hava sahası üzerinden geçerek Suriye'ye giden İran uçaklarında silâh kontrolü yapacak. İsrail Başbakanı **Barak**, bir süre önce Başbakan **Ecevit**'ten Hizbullah'a karşı yardım istemişti. (328) Helikopter ihalesini kazanmasına ihtimal verilmeyen İsrail'e 300 milyon Dolarlık **tank modernizasyonu** projesinin verilmesi kesinleşti. Buna göre Kara Kuvvetleri Komutanlığı (KKK) envanterindeki 170 Amerikan M-60 tankı İsrail'in IMI firması ile KKK tarafından modernize edilecek. (329) İsrail Başbakanı **Ehud Barak**, Ecevit'e bir hafta içinde ikinci mektubunu yazıp, İran'ın Türkiye üzerinden Suriye'ye silâh göndermemesi konusunda uyarıda bulunarak tekrar destek istedi. (330)

Uluslararası şirket evliliği dalgasına Türk ve İsrailli firmalar da katıldı. Bankacılık, tekstil, dondurulmuş gıda ve petrokimya alanında yatırımları bulunan **Başer Holding**'in 3 yıl önce İş Bankası'ndan aldığı **Güney Sanayi**'nin %45'ini İsrail'de yün ve yün karışımı kumaş üretimi yapan **Polgat** firmasına satacağı bildirildi. Yetkililer, bu ortaklığın İsrail üzerinden ABD'ye açılma ve "know how" transferi konusunda firmaya önemli avantajlar kazandıracağını belirttiler.

Haziran 2000 ortalarında Türkiye'ye gelen ve üst düzey yetkililerden oluşan bir İsrail heyeti, İsrail'in **susuzluk** sorununu çözebilmek için ilk etapta İsrail'in bir yıl sonra 250.000 tonluk tankerler içinde her sene 50 milyon metreküp Manavgat Suyu ithal etme isteğini teklif etti. Su, Aşkelon'da bir iskelede boşaltılıp, oradan da borular yoluyla Ulusal Su Taşımacılığı'na aktarılacak. Bir yıldır süregelen görüşmeler, su alımına karşı çıkan dinci **Şas Partisi**'nin elindeki Altyapı Bakanlığı ile bunun için çaba harcayan Dışışleri Bakanlığı arasında yaşanan yetki çatışması yüzünden bir türlü gerçekleşmemişti. Son olarak Başbakan **Ehud Barak**'ın devreye girmesiyle; sorunun çözümü için hem Türkiye'den su alımı, hem de arıtma tesisi kurulması sonucuna varılmıştı. (336)

Öte yandan TBMM Savunma ve Dışışleri Komisyon Üyesi bazı milletvekillerinden oluşan bir heyet, 18-21 Haziran'da İsrail'i ziyaret etti. Geziye DSP'li **Sadık Kırbaş** ve Necdet Saruhan, DYP'li **Bekir Aksoy**, MHP'li **Mustafa Enöz** ve ANAP'lı **Mehmet Ali Bilici** ile katılan FP'li **Hüseyin Arı**; İsrailliler'in sürekli

olarak su sıkıntılarını dile getirdiklerini belirtti. Arı; bir milletvekilinin, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin kışın boşu boşuna denize akacağına, Türkiye’deki baraj ya da depolarda biriktirilmesini, yazın da bir boru hattıyla Teberye Gölü’ne aktarılmasını önerdiğini ifade etti. Arı, İsrail’in Ortadoğu’da Türkiye’ye ihtiyacı olduğunu, bunun iyi değerlendirilmesi gerektiğini ve dostluğun karşılığında Türkiye’nin biyoteknoloji ve hava savunma sistemleri edinmesi gerektiğini ilave etti... (337)

Askeri gözetleme uydusunun yapımına yönelik ihaleyi İsrail’e verme kararı alan Ankara’nın, Fransız firması Alcatel’in fiat kırması üzerine; durumu yeniden gözden geçireceği ileri sürüldü. İsrail, 274 milyon Dolar’lık bir iskontolu teklif ileri sürmüştü. (348)

Filistin Devlet Başkanı **Yaser Arafat**’ın Türkiye’yi ziyaretinden sonra İsrail Yönetimi de, Ankara’yı Camp David Zirvesi konusunda bilgilendirmek üzere, İsrail Kamu Güvenliği Bakanı **Şlomo Ben Ami**’yi Türkiye’ye göndereceğini bildirdi. (350)

V- İSRAİL – FİLİSTİN BARIŞI

Körfez Savaşı’ndan sonra Ortadoğu’da barışın tesisi için bir şans doğmuştur. Ortadoğu halklarının karşılıklı iş ortaklığı ve anlayışla ilk adımları atması konusunda bu yoldaki merhaleleri, Oslo’da 20 Ağustos 1993’teki İsrail-Arap (Filistineliler dahil) Barış Anlaşması’nın parafesinde bulunan zamanın İsrail Dışişleri Bakanı ve Nobel Barış Ödülü sahibi **Şimon Peres** şöyle tarif etmektedir:

“Oslo’daki görüşmelere Ürdün, Filistin, Lübnan ve İsrail heyetlerinin katılmasının yanı sıra, Filistin halkını temsil eden kuruluş da karmaşa yaratmıştır. Ancak **Filistin Heyeti**’nin FKÖ tarafından yönlendirilmesinin kabullenilmesi, Mısır’ın, ABD’nin ve Norveç’in de olumlu tutumlarıyla sağlanabilmiştir.”

“İsrail Devleti’nin kurulmasından itibaren 45 yıl boyunca meydana gelen çatışmaların temelinde **Filistin sorunu** yatmıştır. İsrail, bu yüzden Araplar’ın yaşadığı yerlerde yasa düzeni kurmak ve hem işgal bölgesindeki halkla, hem de duruma karşı olan İsrail vatandaşlarının bir kısmı ile bunalımlar yaşamak mecburiyetinde kalmıştır. Esasen Yahudiler, tarih boyunca **başkalarını yönetmekten kaçınmışlardır**. 1987’de Likud yönetiminin, Peres’in Kral Hüseyin’le beraber üzerinde çalıştığı anlaşmaya karşı çıkmasının yararı olmamıştır. **İntifada** başlamış ve terör, etnik çatışmalara zemin hazırlayacak tarzda süregelmiştir. Aslında deneyimli bir lider olan **Arafat**’ın, FKÖ’nün başında olması yararlı olmuştur. FKÖ’nün çökmesi, kökten dinci örgütlerin muhatap kabul edilmesini zorunlu kılacaktı. Öte yandan, Gazze Şeridi ile tüm Batı Şeria’yı İsrail’in elde tutması için belirli bir neden de bulunmamaktaydı. Yaşama koşulları çok kötü olan Gazze’nin rehabilite edilmeden; Batı Şeria’nın da füze menzillerinin geçersiz kıldığı ‘stratejik derinlik’ bahanesiyle muhafazası anlamsızlaşmıştı. Ancak **Gazze** ve **Eriha**’nın öncelik

taşıdığı bir anlaşmanın Filistinliler'e benimsetilmesi, süreçsel gelişme olarak daha sağlıklı olmuştur. Ayrıca Filistinliler bu şekilde toprak da elde etmiştir. Bu arada FKÖ, terörizmden vazgeçecek, teröre karşı savaş verecekti. İsrail ile FKÖ'nün birbirini karşılıklı olarak tanınmasıysa, İlkeler Deklarasyon'undan daha anlamlı olacaktı. Nitekim Başbakan **Rabin**, FKÖ'yü tanıyan belgeyi; **Arafat** ta, **İsrail**'in tanınma deklarasyonunu imzaladılar. Daha sonra Washington'da **Rabin** ve **Arafat**'ın el sıkıştığı ve **Clinton**'un da hazır bulunduğu törende, **Filistin-İsrail Barış Anlaşması** imzalandı. 13 Eylül 1994'te Beyaz Saray'ın bahçesindeki törene, şehit düşen İsrail askerlerinin ailelerinden bir grup ta çağrılmıştı... Ancak önemli olan, bölgenin tüm insanlarına refah getirecek bir çerçeve inşa etmektir. Günümüzde modern nükleer silahlara karşı askeri bir yanıt bulunmamaktadır. Fakat ikili ve çok taraflı paktlar çok daha etkilidir. Ortadoğu'da tek tanrıcılık doğmuş ve mono-teist peygamberler ahlaki öğretilerini buradan yaymışlardır. **Gerçek üstünlük askeri kamplarda değil, üniversite kampüslerindedir.** Arap-İsrail çatışmasının sürmesi, milyonlarca sıkıntı çeken insanın çaresizlikten modern devleti reddetmesine ve kökten dinciliğe gömülmesine neden olan mistisizme yönelmesini de beraberinde getirmiştir. Kökten dincilik, bir teröriste cennete yer vaad edecek düzeylerde seyretmekte ve bu zihniyeti savunanların elindeki nükleer silahlarla beraber, barışı tehdit eden öldürücü ve tehlikeli bir bileşim oluşmaktadır. Bugünkü yöneticilere yönelik mücadele, Ortadoğu'da yaygındır. Demokrasi ve ekonomik refaha karşı aşırıcılık, totalitercilik ve yoksulluk boy göstermektedir. Daha doğrusu **sosyal refah** olmadıkça, kurumsal demokratikleşme ve modernleşme halk tarafından özümsemeyecektir. Halbuki **demokratikleşme** bölge barışına yönelik tehdide son verecektir. Bunun için **yoksulluk ve cehaletin yenilmesi** gereklidir. Bu da, silâhlanmanın gerektirdiği büyük yatırımların baskısında sosyal yatırımlara fazla pay ayıramadığından ötürü başarılı olmamaktadır. Bu kısır döngünün kırılması için tek çare **barıştır**. Barışla beraber yaşam standardı yükselecek ve şiddetin varlığı da, buna paralel olarak azalacaktır.”

“Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve bir zamanlar Araplar'a politik destek sağlayan bazı Asya ülkelerinin ekonomik güçlenmelerinden sonra, Ortadoğu'nun çözümlerinin gene **Ortadoğu**'da aranması gerekmektedir. **Savaşların aslında galibi yoktur.** Araplar, dört büyük savaştan sonra İsrail'i yenemeyeceklerini görmüşlerdir. İsrail'e gelince, 6 Gün Savaşı'nı kazanmış fakat bu savaş İsrail'i çok zorlayan Yom Kipur Savaşı'nı doğurmuştur. İsrail bu savaş da kazanmışsa da, gene de bu topyekûn bir zafer garantisi getirmemiştir. Yeni savaşlar ise çok büyük insan ve malzeme kaybı doğuracak ve gene de kesin galipler olmayacaktır. Üstelik görüldüğü gibi, İsrail'in başka bir milleti kontrol etmesi veya Lübnan'daki gibi düzensiz güçlerle savaşması gibi çıkmazlara dalmasına da, gene savaşlar yol açmıştır. Likud'un FKÖ ile anlaşmada çıkardığı güçlük, ordu ile baş edilemez

"İntifada"yı devreye sokmuştur. Yahudiler'e temel insan haklarını sağlamaya çalışan Siyonizm'e karşın, İsrail başka bir milleti yönetmek gibi bir çelişkiye düşmüştür!"

"Bu duruma tek çözüm olan **barış ve güvenliğin** anahtarı, bölgesel örgütlenmedir. Arap ülkeleri, özellikle **İran**, 1973-1991 arasında 180 milyar dolarlık silah ve askeri araç gereç almıştır. Silahların fiyatı da gelişen teknolojiyle çok süratli bir şekilde artmıştır. Örneğin, gelişmiş bir savaş uçağı (F-15, Mirage 2000 gibi) 60 milyon Dolar, bir Patriot füze sistemi 120 milyon Dolar'dır."

"1980'lerde Ortadoğu'nun GSMH'ya oranla silâh harcamaları dünyada birinciydi. Ortadoğu ülkelerinin bütçe açıkları ve artan ulusal borçları bu yatırımlardan kaynaklanmaktadır. Körfez Savaşı Arap kaynaklarına göre 670 milyar Dolara mal olmuştur... Gelecek bir savaşın maliyeti çok daha fazla olabilir ve bu, korkunç ve anlamsız bir yıkım getirebilir."

"1989'da yapılan bir araştırmaya göre, Ortadoğu'nun sosyal profiline ilişkin bazı sayılar şöyledir:

İran: Nüfus: 53,3 milyon; kişi başı geliri: 2.530 USD, cehalet yüzdesi: 49, nüfus artışı yüzdesi: 3,3

Ürdün: Nüfus: 3,9 milyon; kişi başı geliri: 1.630 USD, cehalet yüzdesi: 25, nüfus artışı yüzdesi: 2,8

Mısır: Nüfus: 5,1 milyon; kişi başı geliri: 640 USD, cehalet yüzdesi: 39,4, nüfus artışı yüzdesi: 1,8

Suudi Arabistan: Nüfus: 14,4 milyon; kişi başı geliri: 6.020 USD, cehalet yüzdesi: 49, nüfus artışı yüzdesi: 3,7

Irak: Nüfus: 18,3 milyon; kişi başı geliri: 3.020 USD, cehalet yüzdesi: 58,2, nüfus artışı yüzdesi: 3,4

Yemen: Nüfus: 11,7 milyon; kişi başı geliri: 600 USD, cehalet yüzdesi: 80, nüfus artışı yüzdesi: 3,6

İsrail: Nüfus: 4,5 milyon; kişi başı geliri: 9.790 USD, cehalet yüzdesi: 5, nüfus artışı yüzdesi: 1,8

Buna karşılık sağlık, eğitim ve savunma harcamaları yüzdeleri şöyleydi (1986'da):

İran: Sağlık: 1,4, Eğitim: 5,5, Savunma: 20.

Ürdün: Sağlık: 2,7, Eğitim: 6,5, Savunma: 13,8.

Mısır: Sağlık: 1,1, Eğitim: 5,4, Savunma: 8,9.

Suudi Arabistan: Sağlık: 4,0, Eğitim: 10,6, Savunma: 22,7.

Irak: Sağlık: 0,8, Eğitim: 3,7, Savunma: 32,0.

Yemen: Sağlık: 1,2, Eğitim: 5,6, Savunma: 9,1.

İsrail: Sağlık: 3,2, Eğitim: 7,1, Savunma: 19,2.

Ortadoğu'daki sefalet, yeni bir savaş çıkması korkusunun ürünüdür. Ayrıca bu

savaşın mutlaka Araplar ve İsraililer arasında olması da gerekmemektedir. **Umman ile Suudi Arabistan**'ın bütçelerinin büyük bir kısmını askeri gereksinmelere tahsis etmesinin nedeni, İsrail ile olası bir çatışma değil; **İran** köktendinciliğine ve **Irak** saldırganlıklarına duydukları büyük korkudur. Körfez Savaşı büyük yıkım getirmiş, İran-Irak Savaşı yıllarca yüzbinlerin ölümüne neden olacak tarzda sürmüştür. Bu bölgesel ve savaşa dayanan sıkıntının çözümü ise, gene barıştır.

Dünyanın birçok yöresinde bölgesel ekonomik paktlar kurulmaktadır. Bunlar, politik nitelik de taşımaktadır. Ortadoğu henüz böyle bir birliğe girememişse de; uluslararası konsorsiyumların da desteği ile, Ortadoğu'nun bir ortak pazarda birleşmesi zaruridir. Sıkıntılar, bölgeye ekonomik özgürlük verilmeden boş politik çözümlerle ve onların yiyeceğin yerini alabileceğini sanan Arap liderlerinin görüşleriyle son bulmamaktadır... Ekonomik alanda hızla gelişmekte olan Avrupa ve Japonya'nın Amerika Birleşik Devletleri'ni örnek almaları ve dünyanın Ortadoğu'nun da içinde yer aldığı az gelişmiş bölgelerinin rehabilitasyonu için yardım etmesi gerekmektedir. Bu rehabilitasyon kapsamında: politik, idari, bankacılık ve işletme alanları yer alacaktır. Esasen dünyanın gelişmiş ülkelerinin Ortadoğu'da büyük iktisadi çıkarları bulunmaktadır. ABD dış yardımının büyük bir kısmı buraya akmaktadır. Avrupa Topluluğu (AT), Ortadoğu ile uzun zamandan beri ilgilenmektedir. Örneğin, Doğu Almanya'nın Batı Almanya ile birleşmesinden sonra, Almanya'daki işsizliğin azaltılması için Ortadoğu'da yatırımlar yapmasının yararlı olabileceği fikrine, Almanya Başbakanı **Helmut Kohl** ilgi göstermiştir. Petrol ülkeleri de petrol gelirlerinin %1'ini olsun bölgeye yöneltilecek fonlarına ayırmalıdır. Bölgedeki **istikrar** bütün dünya ulusları için **kâr** üretecektir."

"Bölgedeki **çölleşme** en büyük sorunlardan biridir. Aşırı sıcak havanın yanı sıra, su kaynaklarının aşırı kullanılması ve göçler nedeniyle toprağın ihmali de ekolojik dengeyi bozmaktadır. Örneğin Mısır'da nüfus yirminci yüzyılda on kat artmış, Nil'in kollarından gelen su ise azalmıştır. Halbuki modern teknolojiyi kullanarak bilgisayar kontrollü sulama, tuzdan arındırma, deniz üretim havuzları gibi yöntemlerle, sorunların üzerine gidilebilir. Güç iklim koşullarına rağmen **biyoteknoloji** ile daha çok gıda maddesi üretilebilir. İsrail, 1950'den 1975'e dek ekilebilir toprağını arttırmadan tarım ürününü yirmibeş yılda 12 kat arttırmıştır. Çöl tarımı ve hayvancılığına uyum sağlamak gereklidir. Uluslararası mali yardım kaynakları "Ortadoğu'nun yeşillendirilmesi" projesine ilgi göstermektedirler."

"Bölgedeki su sıkıntısı eski çağlardan beri süregelen bir durumdur. Günümüzde ise, çevrenin müsrif kullanımı ve nüfus artışı ile, bu durum giderek tehlikeli bir hal almaktadır. Yoksulluk ne kadar artarsa, nüfus da o kadar artmaktadır. Bu da su kıtlığını, su kıtlığı yoksulluğu, yoksulluk nüfus çoğalmasını... getirmektedir. Hızlı bir modernleşme ve demokratikleşme ile sağlanacak yeni bir **ekonomik altyapı**, bu **kısır döngüyü** kırmamanın tek çaresidir. Su yüzünden ülkelerarası savaşlar da

hiçbir şeyi çözümleyemeyecektir. Ülkeler arası su naklinin anlaşmalar çerçevesinde gerçekleştirilmesi daha hayırlı sonuçlar doğuracaktır. 1987 Washington'daki Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi'nde Türkiye'nin Ortadoğu'da su sıkıntısı çeken ülkelere "barış borusu" ile su taşınması projesi, politik nedenlerden ötürü askıda kalmıştır. Dev tankerler bu amaçla geçerli bir seçenek olmayı sürdürmektedir."

"Ayrıca yol yapmak, demiryolu ağı kurmak, iletişim ağlarını birleştirmek, suyu ve petrolü her yere ulaştırmak, mal üretimi ile hizmetleri bilgisayarlaştırmak, Ortadoğu'ya yeni bir hayat getirecektir. Bu ortamda barış, turistleri, bir yerden başka bir yere giden yolcuları çekecek; Ortadoğu, dünyadaki tarihi yerini tekrar alabilecektir. Örneğin **Gazze** limanının geliştirilmesi, özellikle Filistin sakinlerine ekonomik bir devrim getirecektir. Yoksulluk ve aşağılanmadan başka bir yaşam görmeyen Gazze Şeridi refaha kavuşabilecektir. **Kızıldeniz** ile **Ölü Deniz** arasındaki bir kanal; sulama ve hidroelektrik enerji alanlarında, balık üretiminde, turist çekmede nimetler sunabilecektir. Kızıldeniz boyunca yayılabilecek bu olanaklar, **Suudi Arabistan** ve **Yemen**'in de istifadesine sunulabilecektir. Bölgenin **turizm potansiyelini** doldurmadığı açıktır. Halbuki Yahudiler'in, Hristiyanlar'ın ve Arapların paylaştıkları gelenekler, ortak ataları Hz. İbrahim'in **konukseverliğini** yansıtır. Bölgede eğer şiddet olmasaydı, turizm milyonlarca aileye gelir sağlayabilirdi. Barış ve turizm birbirinden ayrılmaz. Ayrıca ulusal sınırların açılması, altyapının düzeltilmesi, paket turlar düzenlenmesi gerekecektir. Adı geçen yatırımlar bölgeye daha da fazla ilgi çekecektir."

"Yarının dünyasının merkezinde totaliter gücün ilkeleri olmayacaktır. Bilakis uluslararası ilişkilerde ekonomi, politikadan daha ağırlıklı olacaktır. Bundan sonraki çağ, Asya ulusal politika modeli temeline dayanacaktır. Japonya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra '**kârı arttırmak için bilginin kullanılması**' ekonomik değerini uygulayarak; ekonomik bir süper güç olmuştur. Aynı yolda Güney Kore, Hong Kong, Tayvan hatta Çin ve güneydoğu Asya ülkeleri de ilerlemektedir. Bu durumda fabrikaları otomatlaştırmak, hizmeti hatta **eğitimi** bilgisayarlaştırmak gerekmiştir. Artık **bir ulusun zenginliği bilgi birikiminin toplamı** olmuştur. Ortadoğu'nun da bunlardan ders alarak özellikle **eğitime** yatırım yapması gerekir ki; bu da barış ortamında berraklaşabilir."

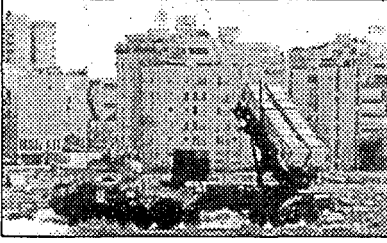
"Barış ortamının sağlanmasında "konfederasyon" olgusunun tartışılması da gerekmektedir. 1948 Arap-İsrail Savaşı'na kadar Filistin halkı ne kendi bilinçlerinde, ne de Arap ülkeleri arasında ayrı bir ulus olarak bulunmaktaydılar. İngiliz Mandası sırasında Filistin bilinçliği daha büyük bir Arap ulusunun parçası olarak tanımlanıyor ve "Filistin Arap'tır" sloganı kullanılıyordu. Hatta Filistin ulusal hareketinin kurucusu olan FKÖ'nün Filistin Ahdi'nde dahi Filistin, **Filistin-Arap** halkının öz yurtdur. Diğer bir deyişle Filistin terimi daha ziyade bir yeri belirle-

mektedir. Fakat bu ayrıntılar **Filistin ulusal bilincinin** haklılığını tartışmak için değildir; nitekim Filistinliler ulusal bir kolektif olarak harekete geçince, bir halk olmuşlardır. Esasen 1947’de BM’nin önerdiği bölünmeyi Araplar kabul etmediler. Filistinliler bu şekilde bir devlet sahibi olamadılar. 1948 ve 1967 Savaşları’nda İsrail başka topraklar da kazandı. Üstelik mülteci sorunu da giderek büyüdü. Araplar bu trajik sorunu İsrail’e karşı **politik bir koz** olarak kullandılar”.

“Filistinliler’in ve İsraililer’in tarihsel yurtları olan topraklar, Şeria Nehri ile deniz arasında yer almaktadır. Bu toprakların paylaşılmasında İsrail stratejik olarak ileri savunma hatlarıyla ilgilenmektedir. Bu itibarla, Gazze ve Batı Şeria’nın İsrail işgalinde bulunmasında ısrar edilmesi gereksizdir. Öte yandan Ürdün’deki halkın çoğunun Filistin kökenli oluşu gözardı edilirse, istikrarsızlık yaratabilir. Bu bakımdan yapısal olarak bir Filistin-Ürdün Konfederasyonu desteklenebilir. Çünkü Ürdünlüler’in Filistinliler ile beraber yaşamının dışında seçenekleri yoktur. Bu bölgede "yumuşak" sınırlar olmalıdır. Bunlar; turizmin, suyun dağılımının, malların serbest hareketine açık "harekete açık" sınırlar anlamındadır. Ayrıca bu şekilde tüm kutsal yerlere herkes gidebilecektir. Kudüs’le ilgili İsrail konsensüsü olan "kentnin birleşik bir kent olarak İsrail’in politik kontrolünde olma statüsünde"; bu şekilde Kudüs, bütün dinlere ve milletlerin inananlarına açık olacaktır. Ürdün, kral ailesinin demokratik seçimlere izin verdiği anayasal bir monarşidir ve federalist gelişmeye uygundur. Ancak seçimle işbaşına gelmeyen FKÖ koalisyonunca temsil edilen Filistinliler’in durumu daha karmaşıktır. Ayrıca FKÖ muhalif **Hammas** grubuyla propaganda, para ve terör alanlarında zorlanmaktadır. Bu durumda FKÖ için çıkar yol, seçim olmaktadır. FKÖ siyasal bir parti durumuna geldiğinde gözardı edilemez ve mümkün olabilecek bir Ürdün-Filistin Konfederasyonu için **demokratik bir unsur** oluşturabilir.”

“Barışın temel şartlarından biri de kuşkusuz **mülteci sorununun** halledilmesidir. Dünyanın her yerinde mülteciler, mal-mülklerini, geçmişlerini, bağlı oldukları yerleri bırakıp umutsuzluk ve can korkusu ile başka yerlere sığınan kişilerdir. Bu kişiler, başkalarının felâketine göz yuman hemcinslerinin cimrilikleri yüzünden bu ıstırapı çekmektedir. Tarih boyunca ülkeden ülkeye sürülen ve İkinci Dünya Savaşı’nda Holokost’tan kaçıp sığınacak yer ararken kimsenin istemediği Yahudiler; mültecinin kişisel, ailevi ve ulusal ıstırabının ne olduğunu pek iyi bilirler. İsrail devleti kurulmadan ve kurulduktan sonra bu topraklara yüzbinlerce Yahudi gelmiştir.”

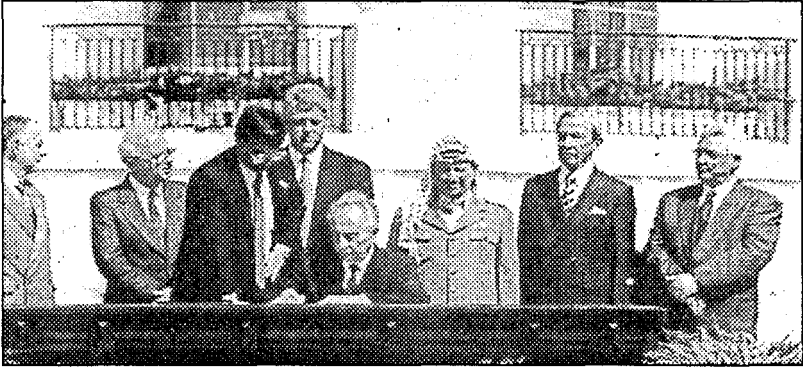
“Araplar, İsrail’in mültecilerin savaşıldan önce yaşadıkları yerleri ellerinde bulundurduğunu ve sürülme nedenlerinin İsrail’e ait olduğunu savunurken; İsrail de savaş bölgelerinden çekilme çağrısını Araplar’ın yaptığını ve İsrail mağlup edilemediğinden mültecilerin dışarda kaldığını üstelik Arap devletlerinin Arap mültecilerine karşı duyarsız kaldıklarını vurgulamaktadır: **Araplar’ın mültecile-**

Körfez Savaşı Sırasında Tel-Aviv'in Ramat Aviv Çevresinde Mevzilenmiş "Patriot" Füzesi Rampaları (Şubat 1991)

Başbakan Yitshak Shamir, Madrid Barış Konferansı'nda (1991)

İsrail Dışişleri Bakanı Peres, Filistin Kurtuluş Örgütü'yle "İlkeler Deklarasyonu"nu İmzalarken. Beyaz Saray Katibi, Nerenin İmzalanacağını Gösteriyor. Arka Planda (soldan sağa) Rusya Dışişleri Bakanı Kozyrev, İsrail Başbakanı Yitzhak Rabin, ABD Başkanı Clinton, FKÖ Başkanı Yaser Arafat, ABD Devlet Sekreteri Christopher ve FKÖ Temsilcisi Mahmud Abbas...

İsrail ve FKÖ, 1993'te Washington'daki Beyaz Saray'da Bir Barış Antlaşması İmzalıyorlar (soldan sağa): Rabin, Clinton ve Arafat.

ri politik bir koz olarak kullanma eğilimlerinin bedelini Filistinliler ödemiştir. Bütün bu savlar, mülteci meselesini çözümlememektedir. Filistinlilerin "dönme hakkı" ikinci ve üçüncü kuşaklarına da intikal etmektedir. Bu da çok büyük bir iddia oluşturmaktadır ve gerçekleştiği takdirde İsrail'in milli karakteri kaybolacak ve Yahudi çoğunluk azınlığa dönüşecektir. Bu yöntemin kabul edilme şansı bulunmamaktadır. Bunun yerine görüşme, geçiş ve daimi yerleşme aşamaları ele alınmalıdır. Mülteci kamplarının durumu daha görüşme aşamasında bile yardım ideolojisinin yerine **rehabilitasyon** ideolojisi ile düzeltilmeli ve yaşam kalitesi onurlu düzeye eriştirilmelidir. Daimi yerleşme aşamasından önce ailelerin birleştirilmesine ilişkin bir asgari müşterekte anlaşmaya varılması gerekmektedir. Bu çözümden sonra İsrail'in İsrail'deki ve Filistin-Ürdün Konfederasyonu'ndaki bölgelerde serbest dolaşıma itiraz etmemesi gerekmektedir. İsrail ve uluslararası konsorsiyumlar, fiziki altyapının finansmanı ve yapımı; eğitim, sağlık ve ticaret için modern merkezler kurmak için yardıma hazır olmalıdır. Çekiç darbeleri topların sesini bastırdığında, pek çok ülke yardım elini gönüllü olarak uzatacaktır..." (299)

Şimon Peres'in barışın tesisi doğrultusundaki görüşlerine uygun olarak, 1994'te Filistin'e özerklik verme çerçevesinde imzalanan **Barış Anlaşması** doğrultusunda Filistinliler'e **Gazze** bölgesi bırakıldı. Eylül 1995'te İsrail ile Filistin Özerk yönetimi arasında varılan Anlaşma'ya göre ise; İsrail hemen hemen bütün **Batı Şeria**'dan çekildi. İsrail askerleri Batı Şeria'daki 7 kentten 6'sından ve 450 köyden ayrıldı ve Anlaşma'ya göre; **El Halil**'de uluslararası gözlemciler bulunacak, İsraililer de 100 bin Arap yerleşimcinin arasında yaşayan 400 Yahudi'yi koruyabilmek amacıyla orada bir güç bulundurabilecek; İsrail askerleri Batı Şeria'da yaşayan Yahudi yerleşimcilerin güvenliğini sağlamayı sürdürecektir; bu askerler, Yahudilerin kullandıkları yolları da kontrol edecekti. Anlaşma'ya göre imzanın hemen ardından İsrail hapishanelerinde bulunan binlerce Filistinli tutuklunun çoğu salıverilmeye başlanacak; Kudüs, Yahudi yerleşimciler ve Filistinli mülteciler gibi konuların durumu, Mayıs 1996'dan sonra başlayacak "Son Statü"ye ilişkin görüşmelerde belli olacaktı.

Barış Anlaşması'nın ardından her iki taraftan da Antlaşma'yı protesto eden sesler yükseldi. Yahudi yerleşimciler İsrail'in Batı Şeria'yı Filistin yönetimine bırakma kararına karşı mücadele edeceklerini belirterek, İsrail askerlerinin çekilmelerinden sonra gönüllülerden milisler oluşturacaklarını söylediler. El Halil'in Filistinli Belediye Başkanı bu girişimin tehlikeli olduğunu vurguladı. **Hamas** ve **İslâmî Cihad** Örgütleri El Halil'de genel grev ilân etti. Barış Anlaşması'na başından beri karşı çıkan **Libya**, ülkedeki Filistinliler'i sınırdışı etti. ABD Başkanı **Bill Clinton**, Ortadoğu barışı sürecinin tamamlanması için gerekli olan herşeye hazırlıklı olduğunu söyledi. Ancak İsraililer'in %51'i Antlaşma'yı onaylarken; %47'si karşıydı. (300) Ayrıca ABD'nin yanı sıra diğer Batılı ülkeler, Avrupa Birliği Dö-

nem Başkanı **Felip Gonzalez** ve Avrupa Parlamentosu Başkanı, İsrail ile FKÖ arasındaki Batı Şeria'nın **Filistin Özerk Yönetimi**'ne devri konusundaki anlaşmanın imzalanmasını memnuniyetle karşıladıklarını belirttiler. (301) Barış girişimleri sonrasında ekonomik alanda da bazı gelişmeler olmaya başladı. Ekim 1995'te Amman ve Kudüs'te ekonomik işbirliği konferansları gerçekleştirildi. Ürdün ile İsrail arasında, Ölü Deniz'de brom kaynaklarının işletilmesine yönelik bir proje imzalandı. İsrail'deki kongreye İrlanda, ABD, Çin, Kore gibi birçok ülkeden dörtbine yakın işadama katıldı. Uuslararası sermayenin, ucuz emek ve yüksek teknolojinin bir arada bulunabildiği ve siyasal ahenge kavuşmaya başlayan Ortadoğu'da bir ilgi odağının oluşmaya başladığının bir kanıtı olan bu kongrenin yanısıra; ABD kaynaklı bir yatırım da sözkonusu oldu. (302) Bu arada Mayıs 1996'da Filistinlilerin statüsünün saptanmasıyla ilgili varsayımların çoğu, Şimon Peres tarafından ileri sürülen ve daha önce anlatılan görüşlere uygundu. Örneğin mülteciler için BM'nin ilân ettiği dönüş hakkına rağmen, bu durumun İsrail'in varoluşunu tartışma haline getireceği; ancak İsrail'in Filistin Özerk Yönetimi altındaki Batı Şeria Bölgesi'ne isteyen sığınmacıların yerleşmesine engel olmayacağı; Batı Şeria'daki yerleşimcilerden isteyenlerinin Filistin yönetiminde kalabilecekleri, diğerlerinin İsrail'e (Negev Çölü dahil) yerleşebilecekleri; **Kudüs**'ün bölünmez, **doğusu Filistinliler**, **batısı İsrail** tarafından yönetilen ve her iki bölümü büyük bir ihtimalle İsraili bir belediyeye bağlı olacağı da, yapılan projeler arasındaydı.

Ancak her iki tarafın kökten dincileri, barışa karşı tutumlarında taviz vermemekteydi. Örneğin İsrail'deki aşırı sağcılar, İzak Rabin ve Şimon Peres'e hakaretler savururken, "barışı kanla boğacaklarını" dile getirmişlerdir. (303) Nitekim de 4 Kasım 1995 akşamı, Ortadoğu Barışı'nın mimarlarından Başbakan **İzak Rabin**, fanatik bir Yahudi'nin suikastı neticesinde gene barışla ilgili bir mitingte söz alırken, mücadelesini verdiği barış uğruna hayatını yitirdi. Olay dünyada bir çok etkisi yarattı. (304) Bir bakıma Siyonizm sonrası dönemin dinsel/politik görüşünü oluşturan Rabin de, Envar Sadat gibi kendi fanatiklerinin hedefi oldu. Bu durum, öncelikle İsrail'de **içbarışın** gerekliliğini ortaya koymaktaysa da; barış taraflarının artacağı ve barış sürecinin hızlanabileceği düşüncesini de çağırıştırılmıştır. Rabin'in cenazesi Clinton, Bush, Carter, Mübarek, Kral Hüseyin, Kohl, Chirac, Gonzales, Peres, Çiller, vb. gibi birçok ünlü dünya şahsiyetinin katıldığı kalabalık bir törenle Kudüs'te toprağa verildi. (305) Güvenlik nedeni ile törene katılamayan **Yaser Arafat**, 1967'den beri ilk kez, 9 Kasım'da Tel-Aviv'e gelerek Rabin'in dul eşi Leah'a başsağlığı diledi. (306)

Aralık 1995 sonunda İsrail-Suriye görüşmeleri ABD'de tekrar başladı. (307) İsrail, son anlaşma uyarınca yaklaşık olarak tüm Batı Şeria'dan çekildi. Barış, ihracat ve yabancı yatırımda belirgirt gelişmeler yaratmaya başladı. (308) Ancak

1996 yılı Şubat ayının sonlarında ve Mart ayının başında Kudüs ve Tel-Aviv'de **Hamas**'ın düzenlendiği terör eylemlerinde 60 kişi öldü ve çok kişi yaralandı. İsrail'de Peres hükümetinin barış taraftarı politikası aleyhtarları arttı. İsrail Hamas'a karşı büyük bir anti-terör harekâtı başlattı ve barışla ilgili gelişme donduruldu. (309) Bu arada Arafat'tan sonra Filistinliler'in en önemli isimlerinden biri olan, barış görüşmelerinde tanınan ve "This Side of Peace" ("Barışın Bu Yanı") adlı kitabın yazarı bayan **Hanan Ashrawi** ile yapılan bir röportajda; bu olaylar üzerine İsrail'in Filistinliler'e karşı aldığı "ambargo ve kapatma" kararlarından sonra, Filistinliler'in Hamas'a karşı olan tepkilerinin İsrail'e döndüğünü belirten Ashrawi, Arafat'la dostluğu olmasına karşın anlaşılamadığı konular olduğunu vurguladı. Ashrawi; Kahire Antlaşması'na, Batı Şeria ve Gazze'nin bu şekilde bölünmesine "yaşam damarlarının başkasının eline" verilmiş olmasının yaratacağı tehlikeler açısından karşı çıktığını; barışın aslında "güçlünün güçsüze dayattığı bir antlaşma" olduğunu, ayrıca Kudüs'ün iki ayrı devletin de başkenti olması gerektiğini ve Doğu Kudüs'ün İsrailileştirilmesi sorunu karşısında barıştan bahsedilemeyeceğini ileri sürdü. (310)

Nisan 1996 ortalarında İsrail'in **Hizbullah**'a karşı giriştiği geniş çaplı operasyonla birlikte, Ortadoğu'da barış sürecinin yakında yeniden canlanması umutları sarsıldı. İsrail'in İran'ın yanısıra, Lübnan'da 35 bin askeri bulunan Suriye'yi yeniden suçlaması; barış sürecinde ABD tarafından pek eleştirilmeyen Şam yönetimini, uzlaşmadan biraz daha uzaklaştırdı. (311) İsrail'in topçusunun yanlış hedeflemesi sonucunda isabet alan BM karargâhında 100'ü aşkın Lübnanlı sivilin feci ölümü, İsrail'e karşı büyük bir uluslararası tepki doğurdu. İleri teknolojisine rağmen ve Güney Lübnan'daki büyük yıkıma karşın (ateşkesten sonra) İsrail Hizbullah'a karşı önemli bir başarı sağlayamadı. (312) Nisan 1996'dan sonraki İsrail Filistin barışı konusundaki gelişmeler, "Umumi Bilgiler" bahsinin "Tarih" bölümünün içeriğinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır...

Haziran 2000'de İsrail'in İstanbul Konsolosluğu'nda görevli Konsolos Yardımcısı **Benjamin Krasna**'nın "İsrail Ortadoğu Barış Görüşmelerinde Son Durum" adlı konferansında; Ortadoğu Barış ile ilgili şu toparlayıcı görüşlere yer verilmiştir. Ortadoğu Barış Görüşmeleri'nin amaçları şöyle sıralanabilir: 1) Savaş olmaması, 2) İsrail'in sınırlarının tanınması, 3) İsrail'in komşularıyla normal münasebetlere avdet etmesi, 4) Yeni Ortadoğu'da ekonomik birleşme, 5) Müslüman ülkelerle iletişim (Mısır, Ürdün, Moritanya ile diplomatik ilişki kurulmuştur. Fas, Katar, Tunus'la heyetler düzeyinde ilişki mevcuttur...)

Ayrıntılara fazla yer ayrılmasından ötürü 1994'ten 1998'e dek barış görüşmeleri, yavaş ilerlemiştir. Fakat görüldüğü gibi İsrail bazı Arap ülkeleri ile diplomatik ilişki kurmuş, bazıları ile olumlu ilişkiler oluşturmuştur. Ayrıca 1991'den beri büyük krizlerde bile dialog kurmak için kanallar mevcuttu. Suriye ve Lübnan ile barış dinamikleri yürümektedir.

Bir Açık Hava Toplantısında Suikaste Uğrayarak Öldürülen İsrail Başbakanı Yitshak Rabin (Kasım 1995)

Dizengoff, Tel-Aviv'de Hamas Teröristlerince Patlatılan Bir Bombadan Sonra Yaralanarak Hastaneye Göttürülen İsraili Bir Kadın (1995)

Filistinliler'le Barış Yapılmasına Karşı Çıkan Muhafazakâr Kesime Mensup İsraililer'in Bir Gösterisi (1995)

İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, Rabi Yitzhak Kaduri'nin Kutsamasını Alıyor.

Ortadoğu Barış Sürecini Yeniden Rayına Oturtarak Anlaşmayı İsrail Başbakanı Netanyahu, Filistin Devlet Başkanı Arafat ve ABD Başkanı Clinton İmzaladı. İmza Törenine ABD'de Kanser Tedavisi Gören Ürdün Kralı Hüseyin de Katıldı. (Ekim 1996)

Marmara Depremi'nden Sonra Türkiye'ye Gelen İsrail Kurtarma Ekibi'nden Albay Yitshak, Canlı Olarak Kurtarılan Küçük Bir Kızı Kucaklarken (Ağustos 1999)

İsrail Başbakanı Ehud Barak (solda), Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit'le; İsrail-Türkiye Depremzedeler Köyü'nün Kurulmasında İki Ülkenin İşbirliğini Anlatan Kitabının Önünde El Sıkıştırlarken (Ekim 1999)

İsrail, Güney Lübnan'dan zamanından evvel çekilerek; bahsettiği Temmuz 2000 tarihinin saldırgan davranışlara malzeme olmasına engel olmuştur. Bu şekilde Suriye'nin öne sürdüğü **Golan Tepeleri** ve **Güney Lübnan** kozlarından ikincisi Suriye'nin elinden çıkmıştır. Bu durumda **Hizbullah** İsrail'e saldırırsa, İsrail'in karşı tepkisi tamamen haklı olacaktır.

Ortadoğu Barış Görüşmeleri'nde sürekli gündemde olan konular şunlardır. 1) **Kudüs**, 2) **Filistinli mültecilerin durumu**, 3) **Sınırlar**, 4) **Filistinliler'in (işgal edilmiş topraklardaki) yerleşimi**, 5) **Su sorunu...** Günümüzde **Kudüs'te** 434.000 Yahudi'ye karşılık 183.000 Arap bulunmaktadır. Kudüs'teki yerleşim meselesi çok girift ve hassastır. Bu konudaki tavizler, İsrail hükümetlerinin devrilmesine dahi neden olabilir.

Suriye ve **İsrail** arasındaki konu ise daha nettir. Suriyeliler kesin sınırı bilmek istemektedirler. İsrail, Golan'dan kısmen dahi olsa, çekilecektir. Fakat İsrail halkı ise genelde buna karşıdır.

Irak, İran, Sudan ve Libya gibi ülkelerin hep barışın dışında kalacağı görülmektedir. Fakat **Malezya, Endonezya, Cezayir, Fas ve Bahreyn** gibi ülkeler ise, kurulacak bir Ortadoğu Barışı'na hemen katılabileceklerinin sinyalini vermektedirler. Suriye yönetimi ise barış için Mısır'dan daha az bir tavizle yetinmeyecektir. Aksi halde kendisinin neden 20 seneden beri barış yapmadığına mantıklı bir yanıt verilemeyecektir.

Ortadoğu Barış projesini Türkiye genelde onaylamaktadır. Türkiye ve İsrail arasında yüksek düzeyde danışmalar devam etmektedir. "Ermeni soykırımı" iddiası ile ilgili İsrailli bir bakanın görüşünün Türkiye hariciyesinde yarattığı kırıngılık ise, iki ülke arasındaki ciddi münasebetlerde rastlanabilecek bir sendelemeden ibarettir.

Suriye, Güney Lübnan'da Hizbullah'ın işlevini yitirdiği görüşüyle, buradaki Filistinlileri İsrail'e karşı tekrar "intifada"ya itmeye çalışmaktadır. Ancak bu durum Lübnan'ın işine gelmeyecektir. Çünkü Filistinliler'in 20 yıl kadar evvel Lübnan'daki tahribatı hala zihinlerdedir. Lübnan, dünya kamuoyu karşısında kendini kanıtlamak durumundadır...(333)

Temmuz 2000'de İsrail ve Filistin liderleri arasında ABD Başkanı **Bill Clinton**'un nezaretinde yapılan **Camp David** doruğu da bir sonuç vermeden dağıldı. ABD John Hopkins Üniversitesi Sosyoloji Profesörü **James Ron**'un Filistin toprakları ve bunların gerçek sahibinin kim olduğuna dair bir yorumu; "International Herald Tribune", "Boston Globe", "Baltimor Sun" gibi etkin Amerikan ve "Otto-wa Citizen" adlı Kanada gazetelerinde yayınlandı.

Kendisi de Yahudi asıllı olan Ron; İsrailliler'in, Filistin topraklarına manevî bakımdan zorlandıkları için el koydukları iddiasını kabul etmediklerini ve bu toprakların Filistin geçmişinden pek ender olarak söz ettiklerini belirtiyor. Ron, bu-

nun nedeninin 1948 Savaşı'ndan duyulan utanç olduğunu söylüyor ve o günlerde İsrail askerlerinin 750.000 Filistinli'yi evlerini terk etmeye zorladıklarını veya ikna ettiklerini, Filistinlilerin'in terk ettikleri yurtlarına "mülteci" olarak bile dönmelerine izin verilmediğini, 400 kadar Filistin köyünün Yahudi tarım kooperatiflerine verildiğini vurguluyor. Ron, Filistinlilerin'in bugün 1967 savaşıdan sonra ellerinde kalan, daha önceki varlıklarının %22'lik bir bölümüne dahi razı olduğunu ve barış için Barak'ın artık birçok İsrailli'nin bildiği fakat söylemeye cesaret edemediği şu gerçeği kabul ettirmek için yeniden kolları sıvaması gerektiğine işaret ediyor: "İşgal edilmiş toprakların gerçek sahipleri başkalarıdır." Birçok İsrailli'nin böyle bir yaklaşıma öfke ile karşı çıkacağını kesin olmasına karşın; genel kamu inancı, İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklarını eski sahiplerine iade etmesi gereğinden yana olup, barış yolunda Filistin'in desteğinin de ancak böyle sağlanabileceği inancı güçleniyor... (346)

IV- "YEDIOTH AHRONOTH" GAZETESİ'NDEN: "OLAYLARDAN BAŞLIKLARLA" İSRAIL'İN İLK 50 YILI

1948- "İsrail Devleti'nin kuruluşu ilân edildi" (14.5)

"Arap Orduları İsrail'i istilâ etti" (14.5)

"Kudüs'e Ulaşma Harekâtı : Nahşon Operasyonu" (5-6 Nisan)

"Kudüs'teki Yahudi Mahallesi Teslim oldu" (28.5)

"10 Gün Savaşları-Lod ve Lamla'nın Fethi" (9.7)

"Yoav Operasyonu-Beerşeba'nın Zaptedilmesi" (15.10)

"Hiram Operasyonu: Kuzey Galile'nin Fethi" (29.10)

"Dr. Haim Weizmann İsrail'e geldi" (30.10)

1949- "Mısır, Lübnan ve Ürdün ile Ateşkes Anlaşmaları" (13.1)

"İsrail'deki İlk Seçimler" (25.1)

"Yemenli Yahudilerin 'Sihirli Halı Operasyonu' ile İsrail'e Getirilmesi" (7.11)

"Herzl'in Kemikleri Kudüs'te Gömüldü" (17.8)

"İsrail Birleşmiş Milletler'e Katıldı" (11.5)

"Habima Tiyatrosu Negev Vadisi'nde Sükse Yaptı" (10.2)

1950- "Ma'abarot-Çadırlarda ve Kulübelerde Yaşayanların Sefaleti" (24.5)

"İsrail Ordu Radyosu Yayına Başladı" (24.5)

"Ezra ve Nehemya Operasyonu-130.000 Iraklı Yahudi'nin İsrail'e Göçü" (19.5)

"Knesset Her Yahudi'nin İsrail'e Göç Etme Hakkın İçeren Yasayı Çıkardı" (4.7)

"İsrail'de Çocuk Felci Salgını Görüldü" (5.2)

"İsrail'deki İlk Makabi Oyunları Açıldı" (28.10)

1951- "Göçmen Akını: 4 yılda 700.000 Kişi İsrail'e Göç etti"

"Birleşik Kibutz Hareketi'nde Bölünme" (21.5)

"Çadırlardaki Eğitim Sorunu Hükümeti İstifaya Zorladı" (14.2)

"İkinci Knesset Seçimleri Çok Zorlu Geçti" (30.7)

"Hula Bataklıklarının Kurutulması Projesi Suriye ile Gerginlik Yarattı" (4.4)

"İsrail'de İbranice Okulları ('Ulpanim') Açıldı" (24.3)

"Deniz Ulaşımı İşçilerinin Büyük Grevi"

1952- "Almanya'nın Soykırım için Tazminat Vermesi Gündemde" (9.1)

"Ben Gurion, Prof. Albert Einstein'ı Devlet Başkanlığı için Önerdi" (9.11)

"Yigael Yadin Genel Kurmay Başkanlığı'ndan İstifa Etti" (7.12)

"Karne ile Dağıtılan Gıdaların Yetersiz Olduğu İddia Edildi" (4.4)

"Zirai Alanlar Çekirge Saldırısına Uğradı" (27.4)

"İlk Müzik Korosu Festivali Kudüs'te Başladı" (6.8)

"Bakkallar Genel Greve Gittiler" (3.1)

1953- "Sovyetler'in İsrail'le Siyasi İlişkileri Bozuldu" (12.2)

"Ben Gurion Sde Boker Kibutzu'nda Emekliye Ayrıldı" (7.12)

"Tümgeneral Moşe Dayan, Düşman Hatlarının Gezisine Sızacak 'Birim 101'i Kurdu" (28.8)

"İsrail'de İlk Bilim ve Edebiyat Ödülleri Dağıtıldı" (20.4)

"Moşe Dayan Genel Kurmay Başkanı Oldu" (6.12)

"Devlet Eğitim Yasası Çıktı" (12.8)

"'Bir Kadının 24 Saati' Adlı Filmin Galası Tel-Aviv'deki Çen Sineması'nda Yapıldı" (9.7)

1954- "Kahire ve İskenderiye'deki Bombalamaların Emrini Kimin Verdiği Bir Hükümet Krizi Yarattı-Savunma Bakanı Pinhas Lavon İstifa Etti" (2.7)

"Bat Galim Gemisi'nin Mürettebatı Mısır Hapishanesinden Tahliye Edildi" (29.9)

"Moşe Şaret İsrail'in İkinci Başbakanı Oldu" (26.1)

"Ma'ale Akrabim'de 11 İsraili Yurttaş Ürdün'den Sızan Teröristlerce Katle edildi" (17.3)

"Kibutz Ma'agan'a Düşen Bir 'Piper' Uçağı 17 Kişinin Ölümüne Neden Oldu" (29.7)

"Yad Vaşem Holokost Müzesi Açıldı."

1955- "Casuslukla Suçlanan İki Yahudi Mısır'da İdam Edildi" (31.1)

"Mısır Sınırından Sızan Teröristlere Karşı İsrail Bir Askeri Operasyon Düzenledi" (28.2)

"Moşe Şaret'in İstifasıyla Beraber Ben Gurion Tekrar Başbakan Oldu" (26.7)

"Negev Çölü'nün Merkezi'nde Kurulan Dimona Yerleşimi'ne Kuzey Afrikalı Yahudi Göçmenler Yerleşti" (19.9)

"Suriye Beş İsraili Askeri Hudutta Kaçırıldı" (13.1)

"Şehirlerarası Direkt Telefon Görüşmeleri Başladı" (31.5)

1956- "Karne ile Yemek Dağıtımında Adam Başına Fazladan Bir Yumurta Verilecek" (29.4)

"Ürdün'den Gelen Terörist Saldırılarına Karşı Ürdün'deki Kalkilya Polis Karakolu'na İsrail Birlikleri Bir Operasyon Düzenledi" (10.10)

"Ben Gurion, Dışişleri Bakanı Moşe Şaret'in İstifa Etmesini İstedi" (18.6)

"Sıkı Yönetim İlan Edilen Bir İsrail Arap Köyünde Yanlış Anlaşılan Emirler Nedeniyle 43 Arap Köylüsü Öldürüldü" (29.10)

"Sina Harekâtı: İsrail Mısır'a Savaş Açtı" (29.10)

"İsrail Ordusu Sina Yarımadası'nı Ele Geçirdi"

"İsraili Paraşütçüler Mitla Geçidi'ne İndiler" (29.10)

"Fransız - İngiliz Ultimatomu: 'Taraflar Ateşkessin!' Mısır Ateşkesi Reddetti" (30.10)

"İsrail Donanması da Savaşa Karıştı" (29.10)

"İsrail Birlikleri Gazze ve El Arışi Ele Geçirdi" (2.11)

"İsrail Ordusu Süveyş Kanalı'na 20 Km. Yaklaştı" (3.11)

"İngiliz ve Fransız Birlikleri Port Sait'e Çıkarma Yaptılar" (5.11)

"Sovyet Tehditleri ve ABD Başkanı Dwight Eisenhower'ın Mektubu üzerine İsrail Sina Harekâtı'nı Durdurdu" (8.11)

1957- "ABD ve S.S.C.B.'nin Baskısı ile, İsrail Sina ve Gazze'dan Çekilme Kararı Aldı Sina Harekâtı'nın İsrail'e Tek Faydası, Elat'tan Kızıldeniz'e Açılması Oldu" (21.2)

"4 İsraili Esir Askere Karşılık 5850 Mısırlı Esir Asker İade Edildi" (20.1)

"Bir Akıl Özürlü Knesset'te Ben-Gurion'a Suikast Girişiminde Bulundu, Ben Gurion Mucize Kabilinden Kurtuldu" (29.10)

"Beşinci Makabi Oyunları Açıldı" (15.9)

"Mann Oditoryumu Tel Aviv'de Törenle Hizmete Açıldı" (1.10)

1958- "Şata Cezaevi'nden 66 Arap Mahkum Firar Etti" (31.7)

"Haim Laskov Genel Kurmay Başkanı Oldu" (1.1)

"İsrail, Kuruluşunun Onuncu Yılı'nı Törenlerle Kutladı" (24.4)

"Elat Karayolu Başbakan Ben-Gurion Tarafından Hizmete Açıldı" (16.1)

1959- "Dördüncü Knesset Seçimleri, Mapai Partisi'nin Zaferiyle Sonuçlandı" (3.11)

"Almanya'ya Silâh Satışı, Hükümet Krizi Yarattı" (5.7)

"İsrail'in Bir Nükleer Reaktör İnşa Ettiği Açıklandı" (8.5)

"Hayfa'nın Wadi Salib Mahallesi'nde fakir Faslı ve Sefaradi Yahudiler'in Başlattığı Ayaklanma Tüm İsrail'e Yayıldı" (5.7)

"Romanya'dan 150.000 Yahudi İsrail'e Göç Etti. Romanya'nın Kısıtlamaları Nedeniyle 10.000 Aile Parçalandı" (1.1)

"İlk İsrail Metrosu Karmelit, Hayfa'da Hizmete Girdi" (2.4)

"İsrail Hava Kuvvetleri Fransa'dan 4 Adet Son Model Vautour Bombardıman Uçağı Satın Aldı" (28.4)

1960- "Nazi Kasabı Eichmann, Gizlendiği Arjantin'den Mossad'ın Operasyonu ile İsrail'e Kaçırıldı" (23.5)

"Prof. Yigael Yadin, Yahudiye Çölü'nde Bar – Kohba İsyanı'na Ait Arkeolojik Kalıntılar Buldu" (8.4)

"İsrail Başbakanı Ben-Gurion ile Almanya Başbakanı Konrad Adenauer New York'ta Buluştular" (14.3)

"İsrail Birlikleri Terörist Saldınlara Karşılık Olarak Suriye'nin Hirbat Tawfik Mevkii'ne Bir Operasyon Düzenledi" (31.1)

"İsrail Futbol Takımı Yugoslav Futbol Takımı'nı 4-0 Yendi" (21.12)

"İsrail, İlk Askeri Eğitim Uçağı Fugue Magisters'ı Üretti" (6.7)

"Amerikalı Aktör Paul Newman, Exodus Filmi'nin Çekimi için İsrail'e Geldi" (22.3)

1961- "Kudüs'teki Yüksek Mahkeme, Eichmann'ı Ölüme Mahkum Etti" (11.4)

"Sovyetler Hesabına Casusluk Yapan Yisrael Ber, 10 Yıl Hapis Cezasına Mahkum Edildi" (30.3)

"İsrail, 'Şavit 2' Adındaki Araştırma Füzesi'ni Fırlattı" (25.4)

"Beşinci Knesset Seçimleri Yapıldı – Levi Eşkol Koalisyon Kabinesini Kurdu" (10.8)

"Ünlü Oyuncu Pele İle Birlikte İsrail'e Gelen Brezilya Futbol Takımı, İsrail Futbol Takımı'nı 3-1 Yendi" (11.6)

"İsrail 'Susita' Adlı Otomobili Üretti" (12.9)

"Hayfa Tiyatrosu Şekspir'in Bir Oyunu İle Açıldı" (12.9)

"Faslı Yahudiler, Fas Kralı İkinci Hasan'ın Onayıyla 'Yaşın Operasyonu' Adı Altında İsrail'e Getirildiler" (28.12)

1962- "Hapoel Tel Aviv Basket Takımı İsrail Devlet Kupasını Kazandı" (14.8)

"Maliye Bakanı Levi Eşkol, %70 Oranında Devalüasyon Yapılacağını Açıkladı" (9.2)

"Eichman Asılarak İdam Edildi" (31.5)

"İsrail'den İltica İsteyen Amerikalı Yahudi Gangster Meir Lanski, Ülkesine İade Edildi" (3.10)

"Suriyeliler Kinneret'teki İsraili Balıkçılara Ateş Açtı; İsrail Birlikleri Nukeb'deki Suriye Mevzilerine Bir Saldırı Düzenledi" (16.3)

"ABD Başkanı John Kennedy'nin Onayıyla İsrail'e Hawk Füzeleri Verildi. Bu Füzeler Sadece NATO'da Bulunuyor"

"Uluslararası Oryantal Ticaret Fuarı Tel Aviv'de Açıldı" (5.6)

"Hayfa Limanı'nda Genel Grev" (22.10)

"Yitzhak Ben-Tzvi, Üçüncü Bir Dönem İsrail'in Cumhurbaşkanı Seçildi" (30.10)

1963- "İsser Harel Mossad Başkanlığı'ndan Ayrıldı" (25.3)

"David Ben-Gurion Başbakanlıktan İstifa Etti" (16.6)

"Zalman Şazar İsrail'in Üçüncü Cumhurbaşkanı Oldu" (21.5)

"Levi Eşkol Başbakanlığa Atandı" (26.6)

"Askerlik Süresi 4 Ay Kısaltıldı – Erkekler 26 Ay, Kadınlar 20 Ay Mecburi Askerlik Yapacak" (18.12)

"İlk Uluslararası Kitap Fuarı Kudüs'te Açıldı" (21.4)

1964- "F.K.Ö. - Filistin Kurtuluş Örgütü Doğu Kudüs'te Kuruldu. F.K.Ö.'nün Kuruluş Yasası'nda İsrail'in Yaşama Hakkı Olmadığı Vurgulanıyor" (25.5)

"Kinneret-Negev Ulusal Su Kanalı Hizmete Açıldı. Kanal, Güneye Yılda 300 Milyon Metreküp su Taşıyacak" (10.6)

"Papa Paul VI İsrail'i Ziyaret Etti" (5.1)

"Revizyonist Lider Ze'ev Jabotinsky'nin Naaşı ABD'dan Getirilerek Kudüs'te Mt. Herzl'de Toprağa Verildi (9.7)

"Yitzhak Rabin Genelkurmay Başkanı Oldu" (1.1)

"Moşe Dayan Ziraat Bakanlığı'ndan İstifa Etti" (3.11)

"Sofia Loren, İsrail'e 'Judith' Filmini Çevirmek İçin Geldi" (7.7)

"İsrail, Asya Futbol Kupası'nı Kazandı" (3.6)

1965- "İsrail Casusu Eli Kohen, Şam'da Asıldı" (18.5)

"Teddy Kollek, Kudüs Valisi Oldu" (30.11)

"Mapai Partisi'nden Çözülme – Ben Gurion Rafi Partisi'ni Kurdu" (29.6)

"Almanya İle İsrail Arasında Diplomatik İlişki Kuruldu" (16.3)

"İsrail'in En Yüksek Binası 'Şalom Kulesi' Hizmete Açıldı" (21.1)

"Yedinci Makabiyatlar Ramat Gan'da Açıldı" (23.8)

"Altıncı Knesset Seçimleri Yapıldı: Levi Eşkol'un Partisi 45 Sandalye Kazandı"

"İsrail Müzesi Kudüs'te Hizmete Girdi" (10.5)

1966- "İsraili Yazar Şmuel Y. Agnon, Nobel Edebiyat Ödülü'nü Aldı" (10.12)
"Terörist Sızmalara Karşı İsrail Birlikleri Ürdün'deki Samoa Köyüne Bir Saldırı Düzenledi" (13.11)

"Eğitim Televizyonu Yayına Başladı" (24.3)

"İşsizliği Protesto Mitingleri" (1.5)

"Kudüs'teki Yeni Knesset Binası Törenle Hizmete Girdi" (30.8)

1967- "Suriye, Kuzey İsrail'deki Yerleşim Bölgelerini Topçu Ateşine Tuttu" (7.4)

"Mısır'ın Başkanı Nasır, İsrail'le Savaşa Hazır Olduklarını Söyledi" (22.5)

"İsrail Savaşa Hazırlanıyor, Yedekler Askere Çağrıldı" (15.5)

"Savaş Başladı. İsrail Hava Kuvvetleri Yüzlerce Düşman Uçağını Tahrip etti. İsrail Birlikleri Sina'ya Üç Koldan Girdiler. Ürdün ve Suriye, Kudüs ve Hayfa'ya Karşı Saldırı Başlattı". (5.6)

"İsrail Ordusu Gaza'yı Ele Geçirdi" (6.6)

"İsrail Birlikleri Batı (Ağlama) Duvarı'nı Ele Geçirdiler. İsrail Donanması Şarm al Şeyh'i Ele Geçirdi" (7.6)

"İsrail Ordusu Süveyş Kanalı'na Ulaştı" (8.6)

"İsrail Ordusu Golan Tepeleri'ni Aldı" (9.6)

"Şavuot Bayramı Batı Duvarı'nda Kutlandı" (15.6)

1968- "Dakar Denizaltısı Kayıplara Karıştı" (25.1)

"Süveyş Kanalı Boyunca Çarpışmalar" (26.1)

"İsrail Birlikleri Karama'de (Ürdün) Bir Harekât Düzenledi" (21.3)

"Terörist Eylemlere Misilleme Olarak, İsrail Hava Kuvvetleri Beyrut Havaalanı'ndaki 13 Arap Yolcu Uçağını Bombaladı" (28.12)

"İşçi Partisi Kuruldu" (21.1)

"İsrail'de İlk Açık Kalp Ameliyatı Yapıldı" (5.1)

"ABD, İsrail'e 50 Fantom Savaş Uçağı Satacağını Açıkladı" (27.12)

"Mahane Yahuda'daki Bir Otomobil'de Patlayan Bomba 12 İsraili'nin Ölümüne, 70'inin de Yaralanmasına Yol Açtı" (22.11)

1969- "Süveyş Kanalı Boyunca 'Yıpratma Savaşı' Başladı" (8.3)

"Süveyş Kanalı'nın Güneyindeki 'Yeşil Adası' Adındaki Mısır Askeri Üssü, İsrail Silâhlı Kuvvetlerince Ele Geçirildi" (20.7)

"Fransa'nın Ambargo Koyduğu Hücumbotlar, İsraili Ajanlar Tarafından Cherbourg Limanı'ndan Kaçırıldı" (26.12)

"Golda Meir Başbakan Seçildi" (4.3)

"Rus Yahudilerinin Göç Etmelerine İzin Verilmesi İçin Tel Aviv'de Nümayişler Yapıldı" (2.12)

"İsrail, Dünya Futbol Kupası Finallerine Katıldı" (26.12)

"Yedinci Knesset Seçimleri Yapıldı: Gahal Partisi 26 Sandalye Elde Etti" (28.10)

1970- "İsrail Fantom Uçakları Mısır Hedeflerini Bombaladı: Süveyş'te Ateş-kes İlân Edildi" (7.8)

"İsrail'e Kaçmak isteyen Sovyet Yahudileri Uçak Kaçırdı" (16.12).

"Lod-Londra Uçuşunu Yapan Bir El-Al Uçağı, Münih'te Teröristlerin Saldırısına Uğradı" (10.2)

"İsrail Paraşütçüleri Şadwan Adası'ndaki Mısır Askeri Üssünü Ele Geçirdi" (22.1)

"İsrailli Atletler, Bangkok'taki Asya Oyunları'nda Altın Madalyalar Kazandılar" (12.12)

1971- "Fransız 'Le Monde' Gazetesi, Dimona'da İsrail'in Her Yıl İki Nükleer Bomba Ürettiğini İddia Etti" (18.7)

"İsrail'deki Sosyal Eşitsizlikleri Protesto Eden 'Kara Panterler' Örgütü Polis-le Çatıştı" (18.5)

"İsrail Petrol Tankeri 'Coral Sea', Kızıldeniz'de Teröristlerin Saldırısına Uğradı" (11.6)

"Yeni Tel-Aviv Müzesi Hizmete Açıldı" (19.4)

"Netivei Petrol Şirketi'ndeki Yolsuzluklar Ortaya Çıkarıldı" (14.11)

1972- "Arap Teröristler, Münih Olimpiyatları'na Katılan İsrail Kfilesinden 11 Atleti Öldürdüler" (5.9)

"Lübnan'da F.K.Ö. Tarafından Eğitilmiş Üç Japon Terörist, Lod Havaalanı'nda 25 Kişiyi Öldürdüler, 71 Kişiyi de Yaraladılar" (30.5)

"El Fetih Teröristleri Tarafından Lod Havaalanı'nda Ele Geçirilen Sabena Havayollarına Ait Bir Uçak, İsrailli Komandolarca Kurtarıldı"

"Bet-Şemeş'te Uydu Bağlantılı Bir İletişim İstasyonu Hizmete Açıldı" (2.6)

"'Elite' Fabrikası İşçileri Greve Gitti" (24.2)

1973- "Yom Kippur Savaşı – Öğleden Sonra Saat 2'de Mısırlılar Süveyş Kanalı'nı Geçtiler" (6.10)

"İsrail Silâhlı Kuvvetleri Karşı Saldırıya Geçtiler: Savaş'ın En Zor Günü" (7.10)

"Moşe Dayan: 'Durum Vahimdir ve Üçüncü Tapınağın Yıkılmasına Yol Açabilir!' " (8.10)

"İsrail Silâhlı Kuvvetleri Şam'a Yaklaştı" (11.10)

"Şaron'un Paraşütçü Birlikleri Kanal'ı Geçtiler" (15.10)

"Golan'daki İsrail Birlikleri, Hermon Müstahkem Mevzilerini Tekrar Ele Geçirdiler" (22.10)

İsrail'in İlk Göçmenleri Ülkeye Giriş İçin Beklerken (1949)

Ben Gurion (önde) ve Moşe Dayan (Gözü Bantlı)
1950'lerde Bir Davette

Yom Kipur Savaşı'ndan Sonra Golda Meir (1973)

Doğu Kudüs'te Bir Pazar Yeri (1977)

Mısır Cumhurbaşkanı Envar Sadat'ın 1977'deki
Tarihi İsrail Ziyareti.

Nablus Kenti'nde Filistinliler'in "İntifada" Gösterileri (1988)

"101. Kilometrede Ateşkes Antlaşması" (11.11)

"İsrail'in Takribi Savaş Zayıyatı: 2.600 Ölü, 7.000 Yaralı, 100 Uçak, 800 Tank, 233 Savaş Esiri"

"Cenevre Barış Konferansı" (21.12)

"İsrail'in ilk Başbakanı Ben Gurion, 87 Yaşında Vefat Etti" (1.12)

1974- "Agranat Tahkikat Komisyonu Kuruldu: Yom Kipur Savaşı Fiyaskosunun Sorumlusu Askeri Hiyerarşidir" (1.4)

"Yitzhak Rabin Başbakan Seçildi" (3.6)

"'Guş Emunim' Kökten Dinci İsrailileri, İşgal Edilmiş Topraklara Zorla Yerleştiriyorlar" (25.7)

"Ma'alot Felâketi: Naif Hawatme Örgütü'ne Mensup Filistinli Teröristler İsraili 21 Öğrenciyi Öldürdüler" (15.5)

"Henry Kissinger, İsrail ve Mısır Arasında Arabuluculuk Görevini Üstlendi" (18.1)

"İsrail Lirası %43 Devalüe Edildi. Özel Arabaların İthalâtı Yasaklandı" (8.11)

1975- "El Fetih Teröristleri Tel-Aviv'in Göbeğindeki Savoy Otel'i'ni Bastılar" (5.3)

"İsrail ve Mısır, Henry Kissinger'in Gözetiminde Bir 'Ara Barış' Antlaşması İmzaladılar" (1.9)

"El Fetih Teröristlerinin Kudüs'teki Bombalı Saldırısında 13 Ölü, 60 Yaralı" (4.7)

"İsrail İmalâtı 'Kfir' Savaş Uçağı Hizmete Girdi" (14.4)

1976- "Entebbe Harekâtı: Uganda'ya Kaçırılan Air France Uçağında Rehin Alınan İsraili Yolcular, İsrail'den Gelen Komandolar Tarafından Kurtarıldı" (4.7)

"Galile'deki İsrail Vatandaşı Araplar Ayaklandı: Altı Ölü, Düzinelerce Yaralı..." (30.3)

"İsrail, ABD'den F-15 Savaş Uçakları Aldı" (20.12)

"İsrail Güzeli Rina Mor, 1976 Dünya Güzellik Kraliçesi Seçildi" (11.7)

1977- "Begin İktidarda...Begin İktidarda!" (17.5)

"Başkan Sadat İsrail'de: Tarihi Ziyaret" (19.11)

"İskan Bakanı Avraham Ofer, Hakkındaki Asılsız İddialar Nedeniyle İntihar Etti" (3.1)

"Makabi Tel Aviv Takımı, Avrupa Basket Şampiyonu Oldu" (7.4)

"Maliye Bakanı Simcha Ehrlich, Ekonomik Kaosu Dile Getirdi" (28.10)

"İsrail Hava Kuvvetlerine Ait Bir Helikopter Düştü: 54 Asker Öldü" (10.5)

"İsrail Gelişmiş 'Merkava' Tankını Üretti" (13.5)

1978- "El Fetih Örgütü'nün 'Abu-Cihad' Askeri Kanadının Terörist Saldırısında Bir Otobüsün 35 Yolcusu Öldü" (11.3)

"Refail Eitan Genel Kurmay Başkanı Oldu" (1.4)

"Litani Harekâtı: İsrail Ordusu Lübnan'daki Teröristlere Karşı Taaruz Geçti" (15.3)
"Yitzhak Navon Cumhurbaşkanı Seçildi" (19.4)
"İsrail ve Mısır, Camp David Barış Antlaşmasını İmzaladılar" (18.9)
"Begin ve Sadat Nobel Barış Ödülü'nü Aldılar" (10.12)
"İsrail, 'A-ba-ni-bi' Şarkısı ile Eurovision Şarkı Yarışması'nda Birinci Oldu" (22.4)

1979- "İsrail ve Mısır, Washington'da Bir Barış Antlaşması İmzaladılar" (26.3)

"Münih Olimpiyatları'ndaki İsrailli Atletlerin Öldürülmesini Planlayan Hasan Salame, Batı Beyrut'ta İsrailli Komandolar Tarafından Öldürüldü" (22.1)

"Enflasyon %116'ya Dayandı. Yigal Norowitz Maliye Bakanı Oldu" (7.11)

"İsrail, Tel-Aviv'de Yapılan Eurovision Şarkı Yarışması'nda 'Aleluya' Şarkısı ile Tekrar Birinci Oldu" (31.3)

1980- Menahem Begin: "Hükümet İyi Çalışmıyor..." (24.5)

"Kahire'deki İsrail Büyükelçiliği Faaliyete Geçti" (18.2)

"Hebron'daki Bet Hadaşa Sinagogu Teröristlerin Saldırısına Uğradı, İbadete Giden 6 İsrailli Öldürüldü" (2.5)

"Yigal Horowitz: 'Lira'nın Gidişatına Dikkat Ediniz'" (24.2)

"Yitzhak Şamir Dışişleri Bakanı Oldu" (10.3)

"Lübnan Sınırındaki Misgav-Am Kibutzu'ndaki Çocuk Kreşi Teröristlerin Saldırısına Uğradı" (7.4)

"İsrail Halkının Lüks Tüketim Ürünlerine Talebi Azaldı" (21.1)

1981- "Irak'taki Nükleer Reaktör İsrail Jetlerince Bombalandı..." (7.6)

"İsrail Golan Tepeleri'ni İlhak Etti" (14.12)

"Şiddet Dolu Bir Seçim Kampanyası" (30.6)

"Tel-Aviv Hisse Senedi Borsası Çöktü" (2.2)

"Makabi Tel-Aviv, Avrupa Kupası'nı Tekrar Kazandı" (26.3)

"Menahem Begin Önderliğindeki Likud, Knesset'te 48 Sandalye ile Seçimler-de İlk Parti Oldu" (30.6)

1982- "Galile'de Barış için Harekât: Hükümet Böyle Karar Aldı" (5.6)

"...Ve Savaş Alanında Böyle Oldu" (İsrail Ordusu Güney Lübnan'a Girdi.) (6.6)

"Beaufort Surları Savaşı" (7.6)

"İsrail Ordu Birlikleri Suriye Füze Bataryalarını İmha Etti" (9.6)

"Genelkurmay İkinci Başkanı Tümgeneral Yekutieli Adam, Galile Harekâtı'nda Öldürüldü" (10.6)

"İsrail Ordusu Beyrut'u Kuşattı ve Kentteki Teröristleri Dışarıya Çıkardı" (11.8)

"Sabra- Şatila Katliamı" (Başir Jemayel Önderliğindeki Lübnanlı Hıristiyan

Falanjistler, Teröristleri Yakalama Bahanesiyle Sabra-Şatila Mülteci Kamplarına Girerek Yüzlerce Filistinliyi Katletti)

"Kahan Komisyonu Kurularak, Sabra-Şatila Kampları'na Falanjistler'in Gir-
mesine İzin Veren İsraili Yetkililerin Kusurluluğunun Tahkikatı Başlatıldı" (1.10)

"Lübnan'ın Sur Kentindeki İsrail Karargâhının Bulunduğu Binada Korkunç
İnfilâk: 75 İsraili Asker Can Verdi" (11.11)

"İsrail'deki İlk Tüp Bebek Dünyaya Geldi" (22.9)

1983- "Kahan Tahkikat Komisyonu, Sabra-Şatila Kampları Katliamı için İs-
rail Savunma Bakanı Arie Şaron'u Ciddi Bir Şekilde Eleştirdi" (7.2)

"İsrail ve FKÖ Savaş Esirlerini Takas Etti" (23.11)

"Menahem Begin: 'Beni Rahat Bırakınız, İstifa Etmek İstiyorum' "

"Lübnan'ın Sur Kentindeki İkinci Felâket: İslâmi Cihad Örgütü'nün İntihar
Saldırısıyla Havaya Uçurulan İsrail Ordusu Karargâhında 28 İsraili ve 32 Tutuk-
lu Öldü" (4.11)

"Tüm Paramı Hisse Senetlerine Yatırmıştım. Şimdi Kendimi Damdan Atmak
İstiyorum" (Tel-Aviv Borsası'nda Her Kesimden Binlerce İnsan Büyük Paralar
Kaybettiler) (25.1)

1984- "Kaçırılan Tel-Aviv-Aşkelon Otobüsü Dâvası: General Yitzak Mordec-
hai Teröristleri Öldürtmekle Suçlanıyor" (13.4)

"Hapola Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Yaakov Levinson, Haksız Yol-
suzluk Suçlamalarına Dayanamayıp İntihar Etti" (23.2)

"Birlik Hükümeti Kuruldu. Şimon Peres ve Yitzhak Şamir Dönüşümlü Olarak
Başbakanlık Yapacaklar" (13.9)

" 'Hadaşot' Gazetesi Yayın Hayatına Katıldı" (4.3)

"Araplara Karşı Mücadele Eden Bir Yeraltı Yahudi Antiterör Örgütü Ortaya
Çıkarıldı" (27.4)

"Benjamin Netanyahu, İsrail'in Birleşmiş Milletler'deki temsilciliğine Atandı"
(16.9)

"Dadaist Ressam Marcel Janco Vefat Etti" (21.4)

1985- " 'Musa Harekâtı' – Etiyopyalı Yahudiler İsrail'e Getirildiler"

"Birlik Hükümeti Lübnan'dan Çekilme Kararı Aldı" (14.1)

"İsrail Hesabına ABD'de Casusluk Yaptığı Saptanan Jonathan Pollard, ABD
Makamlarınca Tutuklanarak Ömür Boyunca Hapse Mahkum Edildi" (21.11)

"Jibril Takası: 1.100 Filistinli Tutuklu, Filistinliler'ce Esir Alınan 3 İsraili'ye
Karşı Serbest Bırakıldı. Bu Takas İsrail'de Büyük Protestolara Neden Oldu" (20.5)

"İsrail Hava Kuvvetleri F.K.Ö.'nün Tunus'taki Karargâhını Bombaladı" (2.10)

1986- "İsrail'in Nükleer Sırlarını İfşa Eden Mordechai Vanunu, Mosad Ajanları Tarafından İsrail'e Kaçırıldı. Vanunu 18 Yıl Hapse Mahkum Edildi" (26.10)

"Lübnan'daki Teröristlerin Hedeflerini Bombalayan Bir İsrail Fantom Uçağı Düşürüldü. Uçak Mühendisi Ron Arad, Şii Amal Örgütü'nce Esir Alındı" (16.10)

"İslami Cihad Örgütü, Givati'deki Bir Askeri Yemin Etme Törenine El Bombalı Saldırıda Bulundu. 70 Kişi Yaralandı" (15.10)

"İsrail'de İlk Karaciğer Nakli Gerçekleştirildi" (20.4)

1987- "İntifada Başladı: Taşlar, Lastik Mermiler ve Yangın Bombaları ile Sürdürülen Bir Dialog" (9.12)

"Demanjuk Dâvası'na Kudüs'te Başlandı" (16.2)

"İsrail Ürünü Savaş Uçağı İle İlgili Lavi Projesi İptal Edildi" (30.8)

"Sovyet Yahudileri'ne Ülkeden Göç Etmesi İçin Mücadele Verenlerin Lideri İda Nudel İsrail'e Geldi" (15.10)

"İsrail Mizahının Babası Şai K. Ofir Vefat Etti" (16.8)

"İntifada'nın Başlamasından 5 Gün Sonra İslâmi Direniş Örgütü 'Hamas' Kuruldu" (8.12)

1988- "Seçim Sonuçları: Likud ve Dinci Partiler İşçi Partisi'ni Geçtiler"

"İsrail'de Gerçekleştirilen Birçok Terör Eyleminin Sorumlusu Abu Cihad Tunus'taki İkâmetgâhında İsraili Özel Tim Tarafından Öldürüldü" (16.4)

"Savunma Bakanı Rabin: 'İşgâl Edilmiş Topraklarda Düzeni Sağlayacağız'." (26.2)

"İlk İsrail Uydusu Ofek-1 Uzaya Gönderildi." (19.9)

1989- "Teröristler, Tel-Aviv- Kudüs Seferini Yapmakta Olan Bir Yolcu Otobüsünü Uçuruma Sürdüler: Çocuklar dahil 16 Ölü, 27 Yaralı."

"Bir Suriye MİG-23 Uçağı İsrail'e İniş Yaptı. Pilot İsrail'e İltica Etti." (11.10)

"Hizbullah Lideri Şeyh Abd-al-Karim Ubeyd, Güney Lübnan'daki Evinden İsraili Komandolar Tarafından Kaçırıldı." (28.7)

"İsrail'de İşsizlik Rekoru: 150.000 İşsiz." (17.8)

"Yitzhak Şamir, Bakan Ezer Weizman'ın Görevine Son Verdi." (31.12)

" 'Avia'nın Yazı' Adlı İsrail Filmi, Berlin Festivali'nde Ödül Aldı."

1990- "Şimon Peres ve Dinci Şas Partisi'nin Lideri Ariele Deri'nin Manevrası: Birlik Hükümeti Çöktü."

"Sovyetler Birliği'nden İsrail'e Yahudiler Kitleler Halinde Göç Etmeye Başladılar." (31.12)

"Victor Ostrovsky, Mosad Örgütü'nü Anlatan Kitabını Yayınladı." (5.9)

"İsrail ve Sovyetler Birliği Arasında 23 Yıldan Beri Kesik Olan Diplomatik İlişkiler Tekrar Başladı." (26.12)

1991- "Körfez Savaşı Başladı. Irak İsrail'e 39 Scud Füzesi Fırlattı, 7000 Konut Hasar Gördü." (17.1)

"Süleyman Harekâtı': 14.400 Etiyopyalı Yahudi Hava Yolu İle İsrail'e Nakledildi." (21.5)

"Madrid Barış Konferansı – 'Gerçek Barış İçin Tarihi Bir Şans' "(30.10)

"İsrail'de Birçok Yatırımı Bulunan İngiliz Milyarder Robert Maxwell, Denizde Boğuldu." (5.11)

"Polonya Cumhurbaşkanı Lech Walesa, İsrail'i Ziyaret Etti." (20.5)

1992- "Yitzhak Rabin'in Zafer Söylevi: Yol Alacağım, Tespit Edeceğim, Karar Vereceğim!"

"İsrail'de 500.000 Kişi Fakirlik Sınırının Altında Yer Alıyor." (6.1)

"Menahem Begin Öldü." (9.3)

"Sürekli Yağan Yağmurlar Sel Felâketine Yol Açtı." (2.1)

"Barcelona'daki Olimpiyatlar'da İsrailli Atletler Çeşitli Madalyalar Aldılar." (1.8)

"Mc Donald's İsrail'de de Şube Açtı." (6.11)

1993- "İsrail-FKÖ Antlaşması–Artık Her İki Tarafta da Can Kaybı Olmayacak. Yitzhak Rabin İle Yaser Arafat'ın Clinton'un Önündeki Tarihi El Sıkışması." (13.9)

"Benyamin Netanyahu: 'Bir Aşk İlişkim Nedeniyle Bana Şantaj Yapmaya Çalışıyorlar' " (14.1)

"Bıçak Terörizmi: Hamas ve İslâmi Cihad Teröristleri 1993'te İsrail'de 47 İsrailli'yi Öldürdüler, 83'ünü de Yaraladılar (Mart–Aralık 1993)"

"Ezer Weizman İsrail'in Yedinci Cumhurbaşkanı Seçildi." (24.3)

"İsrail Futbol Takımı Fransa'yı 3:2 Yendi." (13.10)

"Kiryat Şmona ve Galile'ye Karşı Hizbullah'ın Katyuşa Roketleri Atarak Yaptığı Tacize, İsrail Ordusu 6 Günlük Bir Harekâtla Yanıt Verdi." (25.7)

"Yeni Tel-Aviv Merkezi Otobüs Garı Hizmete Girdi." (18.8)

"İsrail ve Vatikan, Karşılıklı Diplomatik İlişki Kurdular." (30.12)

1994- "El Halil Katliamı: Aklını Yitiren Dr. Baruch Goldstein Adındaki Fanatik Bir Yahudi, İbadet Eden 29 Arabı Öldürdü." (25.2)

"Rabin, Peres ve Arafat Nobel Barış Ödülü'nü Aldılar." (10.12)

"İsrail – Ürdün Barış Antlaşması İmzalandı." (26.10)

"İsrail Ordusu Gazze Şeridi'ni Tahliye Etti." (16.5)

"Hükümet, Hisse Senetlerinden Elde Edilen Kâra Vergi Koydu." (16.8)

"Kfar Habad'daki Habad Hasidik Cemaati'nin Lideri Lubaviçli Rabi Vefat Etti." (12.6)

1995- "Başbakan Rabin, Tel-Aviv'deki Bir Açık Hava Toplantısında Yigal Amir Adındaki Fanatik Bir Yahudi Tarafından Vurularak Öldürüldü." (4.11)

"Oslo B Antlaşması – Filistinliler'e Judea ve Samaria Bölgesinde Daha Fazla Kontrol İmkânı sağlandı." (28.9)

"Bet Lid Kavşağındaki Bombalı Terörist Saldırısında, Çoğu Asker 21 İsraili Öldürüldü" (22.1)

"Kudüs'teki Bombalı İntihar Saldırısında 5 kişi Öldü, 100 Kişi Yaralandı." (21.8)

"Amnon Lipkin Şahak, Genel Kurmay Başkanı Oldu." (1.1)

1996- "Netanyahu Başbakan Seçildi. Peres Küçük Bir Farkla Kaybetti." (29.5)

" 'Gazap Üzümleri' Harekâtı–Hizbullah'a Ateş Açan İsrail Topçusu, 100 Lübnanlı Sivilin Ölümüne Sebep Oldu." (12.4)

"Bar – İlan Caddesi'nin Cumartesi Kapanmamasını Protesto Eden Aşırı Dinciler Büyük Bir Gösteri Düzenlediler." (6.6)

"Batı Duvarı Tüneli Ziyarete Açıldı. Araplar Ayaklandı; 14 İsrail Askeri ve 69 Filistinli Öldü, 1290 Filistinli Yaralandı." (24.9)

" 'Mühendis' Lakabıyla Tanınan ve Onlarca İsraili'nin Ölümünden ve Yüzlercesinin Yaralanmasından Sorumlu Tutulan Terörist Yihya Ayyaş, Cep Telefonuna Yerleştirilen Bir Bubi Tuzağı İle Öldürüldü" (5.1)

" 'Copaxon' Adlı İsrail Ürünü İlaç, Multipl–Skleroz Hastalığının Tedavisi İçin ABD'de Onaylandı." (23.12)

"Kudüs'te Bir Yolcu Otobüsüne ve Aşkelon'da Vasıta Bekleyen İsraili Askerlere Düzenlenen İntihar Saldırılarında 27 Kişi Can Verdi." (25.2)

"Tel-Aviv'deki Dizengoff Center'de Teröristlerin Düzenlediği Saldırıda 13 Kişi Öldü." (3.3)

1997- "Hükümet Hebron'u Tahliye Etmeye Karar Verdi." (15.1)

"Ürdünlü Bir Asker, Ürdün'de bir Geziye Katılan İsraili Orta Okul Öğrencilerine Ateş Açarak Yedi Öğrenciyi Öldürdü. Kral Hüseyin, Çocuklarını Yitiren Ailelere Bizzat Taziyette Bulundu." (13.3)

"Kudüs'ün Güneyindeki Har Homa'da Yeni Yahudi Yerleşim Alanları Açılmasına Karar Verildi. Arap Alemi ve Filistinliler, bu Hareketi Sert bir Şekilde Protesto Etti." (14.3)

"Helikopter Felâketi: İsrail'in Kuzey Sınırındaki Şear Yaşuv Semalarında Çarpışarak Düşen İki Askeri Helikopterde 73 İsrail Askeri Can Verdi." (4.2)

"Kudüs'teki Machaneh Yehuda Süper Marketi'nde İki Terörist Üzerlerindeki Bombaları Patlatarak Bir İntihar Saldırısı Düzenlediler: 14 Kişi Parçalanarak ve Yanarak Can Verdi, 160 Kişi Yaralandı. ABD Başkanı Olayı 'Barbarlık' Olarak Nitelendirdi. İsrail, Filistinlilerden Hamas ve İslâmi Cihad Teröristlerini Tutuklamalarını İstedi..." (30.7)

"Ünlü İsraili Kompozitör Moshe Willensky, 87 Yaşında Vefat Etti." (3.1) (317)

KAYNAKÇALAR

- 1) "Facts About Israel", Israel Information Center, 1993
- 2) Büyük Larousse, s. 5841-5859
- 3) "The Encyclopedia of Jewish History", Massada Publishers, Israel, 1986.
- 4) "Öteki İsrail", John Bunzl, Metis Yayınları, 1988
- 5) "The Encyclopedia of Jewish History"
- 6) "Şalom", 16.11.1994
- 7) a.g.e. 8.2.1995, s. 7
- 8) a.g.e., 8.2.1995, s. 1
- 9) a.g.e., 29.3.1995, s. 1
- 10) a.g.e., 26.4.1995
- 11) a.g.e., 5.10.1994, s. 1
- 12) "Milliyet", 5.11.1995, s. 22
- 13) "Şalom", 20.12.1995
- 14) a.g.e., 27.12.1995, s. 1
- 15) a.g.e., 6.3.1996, s. 1
- 16) "Milliyet", 20.4.1996, s. 21
- 17) a.g.e., 14.4.1996, s. 20
- 18) a.g.e., 2.5.1996, s. 16
- 19) "Şalom", 8.5.1996, s. 1
- 20) "Wall Street Journal", 20/5/1996
- 21) "Milliyet", 16.1996
- 22) a.g.e., 11.9.1996
- 23) a.g.e., 26.9.1996
- 24) a.g.e., 27.9.1996
- 25) a.g.e., 28.9.1996
- 26) a.g.e., 18.10.1996
- 27) a.g.e., 9.10.1996
- 28) a.g.e., 17.10.1996
- 29) a.g.e., 29.10.1996
- 30) a.g.e., 30.12.1996
- 31) a.g.e., 6.11.1997
- 32) a.g.e., 5.3.1997
- 33) a.g.e., 23.3.1997
- 34) a.g.e., 2.4.1997
- 35) a.g.e., 14.4.1997
- 36) a.g.e., 15.5.1997
- 37) a.g.e., 14.6.1997
- 38) a.g.e., 29.6.1997

İsraili Ultra-Ortodoks Habadim Akımına Mensup Yahudiler, Bir Dini Kutlama Esnasında.

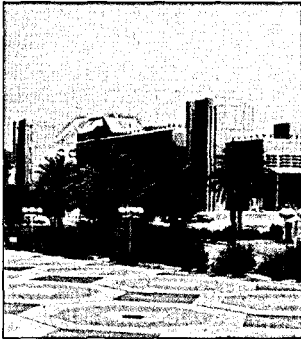
İsrail Balesi Bir Performans Esnasında.

Nahum Gutman'ın "Arap Kadın" Adlı Tablosu.

İsraili Folklor Grubu Bir Gösteri Sunarken.

Negev'deki Ben-Gurion Üniversitesi.

İsrail Filarmoni Orkestrası'nın Bir Konseri.

Camp David Ormanında Barış Arayışı TIME Dergisine Böyle Konu Oldu. 19.07.2000

- 39) a.g.e., 31.7.1997
40) a.g.e., 5.9.1997
41) "The Wall Street Journal", 11/8/1997
42) "Milliyet", 5.2.1998
43) "Plâtin", *Haftalık Ekonomi ve Aktüalite Dergisi*, 18.24.1998
44) "Milliyet", 5.5.1998
45) a.g.e., 3.7.1998
46) a.g.e., 10.8.1998
47) a.g.e., 7.11.1998
48) a.g.e., 15.12.1998
49) a.g.e., 18.12.1998
50) a.g.e., 4.1.1999
51) a.g.e., 24.1.1999
52) a.g.e., 2.1999
53) a.g.e., 19.4.1999
54) a.g.e., 15.5.1999
55) a.g.e., 18.5.1999
56) a.g.e., 20.5.1999
57) a.g.e., 21.5.1999
58) a.g.e., 7.7.1999
59) a.g.e., 28.7.1999
60) a.g.e., 10.9.1999
61) a.g.e., 6.10.1999
62) a.g.e., 8.12.1999
63) a.g.e., 15.12.1999
64) a.g.e., 13.12.1999
65) a.g.e., 17.12.1999
66) a.g.e., 4.1.2000
67) a.g.e., 6.1.2000
68) a.g.e., 6.1.2000
69) "Yeni Binyıl", 7.1.2000
70) "Milliyet" 8.1.2000
71) a.g.e., 9.1.2000
72) a.g.e., 10.1.2000
73) a.g.e., 11.1.2000
74) a.g.e., 17.1.2000
75) a.g.e., 13.2.2000
76) a.g.e., 9.2.2000
77) a.g.e., 10.2.2000

- 78) "Zaman", 12.2.2000 .
- 79) "Büyük Larousse", s. 5844-5848
- 80) "Facts About Israel", s. 73
- 81) "Milliyet", 8.5.1996, s. 21, Güneri Cıvaoglu
- 82) "İsrail Gizli Servisi", Richard Deacon, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1993, arka kapak yazısı.
- 83) "Hile Yolu", Claire Hoy-Victor Ostrovsky, E-Yayımları, İstanbul, 1996, S. 11-13.
- 84) "The Enclopedia of Jewish History"
- 85) "Şalom", 10.1.1995, s. 1
- 86) "Facts about Israel", 1993
- 87) "All Ways Israel", Youth Dept., Joint, 1994, s. 4
- 88) "Şalom", 17.11.1999
- 89) "Israel's Tourist", Golden Pages Publication Ltd., Israel, 1999
- 90) "Şalom", 17.11.1999
- 91) "Memo Larousse", Aydın Kitaplar, Mil-Pa, 1991, s. 496-497
- 92) "Facts About Israel", 1993
- 93) "Şalom", 11.1.1995
- 94) "Şalom", 27.12.1995
- 95) "Facts About Israel", 1993
- 96) "All Ways Israel"
- 97) "Şalom", 11.1.1995
- 98) "Facts About Israel", 1993
- 99) "Memo Larousse"
- 100) "Israel's Tourist"
- 101) "Facts About Israel", 1993
- 102) "Israel's Tourist"
- 103) a.g.e.
- 104) "Memo Larousse"
- 105) "Şalom", 10.1.1995, s. 7
- 106) "Facts About Israel", 1993
- 107) a.g.e.
- 108) a.g.e.
- 109) "Şalom", 11.1.1995
- 110) "Şalom", 27.12.1995
- 111) Judaica, c. 6, s. 473
- 112) a.g.e., c. 6, s. 530
- 113) "Facts About Israel", s. 195-212
- 114) "Şalom", 29.3.1995
- 115) "La Semaine en Israel", Mai 1987, s. 9
- 116) "Facts About Israel", s. 133-144

- 117) a.g.e., s. 147-151
- 118) "Şalom", 11.1.1995
- 119) "Facts About Israel", s. 147-172
- 120) "The Encyclopedia of Jewish History"
- 121) "Facts About Israel", s. 147-172
- 122) "Milliyet", 6.11.1994, s. 20
- 123) "Israel's Tourist"
- 124) "Şalom", 17.11.1999
- 125) "Facts About Israel", s. 177-191
- 126) "Şalom", 10.1.1995
- 127) "Milliyet", 15.2.1996, s. 9
- 128) "İslam ve Bilim", Pervez Hoodhoy, Cep Yayınları, 1993, s. 61
- 129) "Facts About Israel", s. 116-119
- 130) a.g.e., s. 121-129
- 131) a.g.e., s. 224
- 132) "Büyük Larousse", s. 5841-5848
- 133) "Şalom", 25.1.1994
- 134) "Büyük Larousse", s. 5841-5848
- 135) "Şalom", 21.12.1994
- 136) "Art-2000, Israeli Painters and Sculptors", Studio Ciyat Ltd., Israel, 1993
- 137) "Büyük Larousse", s. 5841-5848
- 138) "Facts About Israel", 1993
- 139) a.g.e., s. 263
- 140) "The Future of Underdeveloped Countries, Eugene Staley, U.S.A. 1961, s. 218, 237, 321, 417
- 141) "Facts About Israel", s. 275
- 142) a.g.e., s. 277-279
- 143) "Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar", Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Çağ Yayınları, İstanbul, 1991, s. 495-500
- 144) "İki Şalom Arasında", Naim Tiralı, Cem Tiralı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 9-64
- 145) "Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar"
- 146) "Facts About Israel", s. 280
- 147) "Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar", s. 501
- 148) "Şalom", 31/8/1994, s. 10
- 149) a.g.e., 8.6.1994
- 150) a.g.e., 16.11.1994, s. 6
- 151) "Milliyet", 5.11.1994, s. 21
- 152) "Şalom", 9.11.1994, s. 2
- 153) "Milliyet", 3.11.1994
- 154) "Nokta", 6-12.11.1994, s. 60

- 155) "Milliyet", 12.1.1995
156) "Şalom", 8.2.1995, s. 1
157) a.g.e., 1.3.1995
158) "Milliyet", 13.4.1995
160) a.g.e., 5.7.1995, s. 1
161) a.g.e., 28.7.1993, s. 2
162) a.g.e., 9.11.1994, s. 2
163) a.g.e., 19.10.1994, s. 3
164) a.g.e., 15.3.1995, s. 1
165) a.g.e., 29.3.1995, s. 9
166) İstanbul Büyükşehir Belediyesi CRR Konser Salonu 1994-1995 Bülteni, s. 45
167) "Şalom", 5.7.1995
168) a.g.e., 28/7/1995, s. 1
169) a.g.e., s. 11
170) a.g.e., 30/8/1995, s. 3
171) a.g.e., 6/9/1995, s. 1
172) "Dünya Gazetesi", Ekonomi Atlası Eki, 3/5/1995
173) "Şalom", 7/7/1995
174) a.g.e., 6/9/1995
175) "Milliyet", 7/2/1995, s. 11
176) "Şalom", 4/1/1996, s. 12
177) a.g.e., 17/1/1996, s. 1
178) a.g.e., 24/1/1996
179) "Milliyet", 24/2/1996, s. 23
180) "Şalom", 13/3/1996, s. 1, 6
181) "Milliyet", 13/3/1996, s. 11
182) a.g.e., 13/3/1996, s. 19
183) a.g.e., 8/4/1996, s. 21
184) a.g.e., 27/3/1996
185) a.g.e., 18/4/1996, s. 21
186) a.g.e., 23/4/1996, s. 3
187) a.g.e., 20/4/1996, s. 21
188) a.g.e., 29/4/1996
189) a.g.e., 30/4/1996, s. 18
190) a.g.e., 11/5/1996, s. 15
191) a.g.e., 26/5/1996, s. 18
192) a.g.e., 21/5/1996, s. 18
193) a.g.e., 5/6/1996, s. 20
194) a.g.e., 7/6/1996, s. 18
195) a.g.e., 10/6/1996

- 196) a.g.e., 13/6/1996, s. 19
197) a.g.e., 29/8/1996
198) a.g.e., 29/9/1996
199) a.g.e., 21/12/1996
200) a.g.e., 5/12/1996
201) a.g.e., 5/12/1996
202) a.g.e., 26/12/1996
203) a.g.e., 7/1/1997
204) a.g.e., 19/1/1997
205) a.g.e., 23/1/1997
206) a.g.e., 24/2/1997
207) a.g.e., 25/2/1997
208) a.g.e., 25/2/1997
209) a.g.e., 26/3/1997, s. 18
210) a.g.e., 7/4/1997
211) a.g.e., 6/4/1997, s. 7
212) a.g.e., 9/4/1997, s. 22
213) a.g.e., 10/4/1997
214) a.g.e., 1/5/1997, s. 19
215) a.g.e., 2/5/1997
216) a.g.e., 8/5/1997
217) a.g.e., 14/5/1997
218) a.g.e., 19/5/1997
219) a.g.e., 4/6/1997
220) a.g.e., 17/6/1997
221) a.g.e., 18/6/1997
222) a.g.e., 31/8/1997
223) a.g.e., 24/9/1997
224) a.g.e., 14/10/1997
225) a.g.e., 15/10/1997
226) a.g.e., 20/10/1997
227) a.g.e., 9/12/1997
228) a.g.e., 19/1/1998, s. 10
229) "Ortadoğu Denkleminde İsrail-Türkiye İlişkileri", Hüseyin Aykol, Öteki Yayınevi, İstanbul 1998
ve "Armagedon-Türkiye İsrail Gizli Savaşı", Aydoğan Vatandaş, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999
230) "Milliyet", 19/1/1998, s. 10 ve 22/1/1998
231) a.g.e., 4/2/1998
232) a.g.e., 23/2/1998
233) a.g.e., 25/2/1998
234) a.g.e., 26/2/1998

- 235) a.g.e., 28/2/1998
- 236) a.g.e., 9/4/1998
- 237) a.g.e., 21/4/1998
- 238) a.g.e., 30/4/1998
- 239) a.g.e., 7/5/1998
- 240) a.g.e., 8/5/1998
- 241) a.g.e., 26/5/1998
- 242) a.g.e., 8/7/1998, s. 20
- 243) a.g.e., 23/7/1998
- 244) a.g.e., 14/7/1998
- 245) a.g.e., 15/7/1998
- 246) a.g.e., 15/8/1998
- 247) a.g.e., 8/9/1998
- 248) a.g.e., 9/9/1998
- 249) a.g.e., 31/10/1998
- 250) a.g.e., 8/11/1998
- 251) a.g.e., 9/11/1998
- 252) a.g.e., 9/12/1998
- 253) a.g.e., 12/1/1999
- 254) a.g.e., 1/2/1999
- 255) a.g.e., 2/2/1999
- 256) a.g.e., 5/2/1999
- 257) a.g.e., 18/2/1999
- 258) a.g.e., 2/1999
- 259) a.g.e., 25/2/1999
- 260) a.g.e., 22/2/1999
- 261) a.g.e., 25/5/1999
- 262) a.g.e., 15/7/1999
- 263) "Sabah", 22/8/1999
- 264) "Milliyet", 30/8/1999
- 265) a.g.e., 4/9/1999
- 266) a.g.e., 3/9/1999
- 267) a.g.e., 25/10/1999
- 268) a.g.e., 26/10/1999
- 269) a.g.e., 11/1999
- 270) a.g.e., 3/11/1999
- 271) a.g.e., 9/10/1999
- 272) a.g.e., 29.10.1999
- 273) a.g.e., 15.11.1999
- 274) a.g.e., 18.11.1999

- 275) a.g.e., 8.12.1999
276) a.g.e., 15.12.1999
277) a.g.e., 23.12.1999
278) a.g.e., 8.10.2000
279) a.g.e., 11.1.2000
280) a.g.e., 19.1.2000
281) a.g.e., 26.1.2000
282) a.g.e., 28.1.2000
283) a.g.e., 29.1.2000
284) a.g.e., 21.1.2000
285) a.g.e., 14.2.2000
286) a.g.e., 3.3.2000
287) a.g.e., 3.3.2000
288) a.g.e., 8.3.2000
289) a.g.e., 9.3.2000
290) "Şalom", 22.3.2000
291) a.g.e., 22.3.2000
292) "Milliyet", 24.3.2000
293) a.g.e., 4.4.2000
294) a.g.e., 20.3.2000
295) a.g.e., 28.3.2000
296) a.g.e., 29.3.2000
297) a.g.e., 5.4.2000
298) a.g.e., 14.4.2000
299) "Yeni Ortadoğu ve Uzun Bir Yol", Shimon Peres, Milliyet Yayınları, Ocak 1995
300) "Milliyet" 30.9.1995
301) a.g.e., 26.9.1995
302) "Şalom", 1.11.1995, s. 8, "Bakış", Y. Barokas.
303) a.g.e., 25.10.1995, "İsrail-Filistin Arasında...", L. Belmoaras
304) "Milliyet", 5.11.1995, s. 22
305) "Sabah", 7.11.1995, s. 27
306) "Milliyet", 10.11.1995, s. 20
307) "Şalom", 20.12.1995
308) a.g.e., 27.12.1995
309) a.g.e., 6.3.1996
310) "Milliyet", 31.3.1996, s. 19
311) a.g.e., 30.4.1996, s. 18
312) a.g.e., 20.4.1996, s. 21
313) "A Concise Report on Turkish-Israeli Relations" Ekrem Güvendiren, Chairman of the Turkish Business Council, İstanbul, 1999, s. 8

- 314) a.g.e., s. 9, 10
- 315) a.g.e., s. 10, 11
- 316) "Şalom", 19.4.2000, s. 6
- 317) "Those Were The Years", Israel's Jubilee, Nissim Nishal, Miskal-Publishing Distribution Ltd., Tel-Aviv, 1998; ("Yedioth Ahronoth" Gazetesi'nden alınan başlıklara ve haber içeriklerine uygun olarak Türkçeleştirilmiş başlıklar şeklinde özetlenmiştir.)
- 318) "Şalom", 12.4.2000
- 319) "Milliyet", 25.4.2000
- 320) a.g.e., 12.5.2000, "Günlük", Yalçın Doğan
- 321) a.g.e., 6.5.2000
- 322) a.g.e., 4.2000
- 323) a.g.e., 20.5.2000
- 324) a.g.e., 24.5.2000
- 325) a.g.e., 25.5.2000
- 326) a.g.e., 5.2000
- 327) a.g.e., 31.5.2000
- 328) a.g.e., 1.6.2000
- 329) a.g.e., 2.6.2000
- 330) a.g.e., 4.6.2000
- 331) a.g.e., 8.6.2000
- 332) a.g.e., 11.6.2000
- 333) "İsrail Ortadoğu Barış Görüşmelerinde Son Durum", Benjamin Krasna, 5.6.2000, UÖML, Amram Oditoryumu.
- 334) "Milliyet", 19.6.2000
- 335) a.g.e., 21.6.2000
- 336) "Şalom", 21.6.2000
- 337) "Milliyet", 24.6.2000
- 338) Judaica, Glossary
- 339) "Milliyet", 12.7.2000
- 340) a.g.e., 11.7.2000
- 341) a.g.e., 16.7.2000, Ek
- 342) a.g.e., 20.7.2000
- 343) a.g.e., 26/7/2000
- 344) a.g.e., 29/7/2000
- 345) a.g.e., 30/7/2000
- 346) a.g.e., 30/7/2000
- 347) "Şalom", 26/7/2000
- 348) "Milliyet", 30/7/2000
- 349) a.g.e., 1/8/2000
- 350) a.g.e., 8.8.2000

SÖZLÜK

Agada: Talmud ve Midraşlarda yer alan bazı bölümler. Bu bölümlerde Tevrat'taki bazı olaylar menkıbe tarzında açıklanır. Bu bölümlerde ayrıca öyküler, folklor ve fıkralar da bulunur.

Alaha: Yahudi dininin uygulama esaslarını belirleyen Rabinik (din bilimcilerine ait) yasalar.

Aliya: Eretz Yisrael'e göç etme.

Amora (Çoğulu: **Amoraim**): Eretz Yisrael ve Babil'de M.S. 2. ve 5. yüzyıllar arasında yaşamış ve Mişna ve Talmudu derleyen din bilginleri kuşağı.

Anusim: Dış görünüşte Hristiyanlığı veya başka bir dini uygular görünmekle beraber, kalben Yahudi kalan ve Yahudiliğin icaplarını mümkün olduğunca yerine getiren kişi.

Antisemitizm: Semitik kavimlere (genelde Yahudiler'e) duyulan Yahudi karşıtlığı.

Askala: "Aydınlanma". 1750-1880 arasında Avrupa kültürünün Yahudiler'ce benimsenmesini esas alan akım.

Aşkenazi: Almanya; Batı, Doğu ve Orta Avrupa'da yaşayan Yahudiler.

Av-Bet-Din: Yüksek Dini Mahkeme'nin ("Bet-Din Agadol") başkanı. Bu makam, İkinci Tapınak döneminde Yeruslayim'de geçerliydi. Ancak bu sıfat, "Bet-Din" adı verilen mahallî dini mahkemelerin başkanı olan Rabi'ye (hahama) verilir.

Bet-Amikdaş: Beyt-ül Makdis. Kral Şelomo (Süleyman) tarafından M.Ö. 10'uncu yüzyılda Yeruslayim'de Tanrı'ya adanarak inşa edilen görkemli mabet.

Bet-Din: Dini Kurul, Mahkeme.

Bilu: 1882'de Kharkov, Rusya'da kurulan ve Eretz Yisrael'de ziraî yerleşimin öncülüğünü yapan ilk modern hareket.

Brit-Mila: Erkek bebeklerin 8 günlükken Yahudi dinine uygun olarak sünnet edilmesi.

Bund: Yahudiler'in ulusal haklarını savunan, Yidişçi, anti-Siyonist ve 1897'de Vilna'da kurulan Yahudi sosyalist partisi.

Dayan: Dini bir mahkemenin üyesi, yargıç.

Diaspora: Eretz İsrail'in dışında "dağılmış" olarak yaşayan Yahudiler. Eretz Yisrael'in dışındaki Yahudiler'in yerleştiği topraklar.

Eksilark: Babil'deki Yahudi cemaatlerinin başkanı.

Eretz İsrail: İsrail toprağı.

Gaon (Çoğulu: **Geonim**): Talmud dönemi sonrasında özellikle Babil'deki dini şuaraların (akademilerin) başında bulunan kişiye verilen ünvan.

Geto: Özellikle Ortaçağ'da ve Avrupa'da Yahudilerin içinde yalıtıldıkları mahalleler.

Geniza: Sinagoglarda eski dini kitap ve yazı saklama deposu.

Gemara: Mişna üzerinde Amora'im'in yapmış olduğu yorumlardan ve diğer çalışmalarından oluşan tartışmalar ve kurallar toplamı.

Gemara, Babil ve Eretz Yisrael'de oluşturulan Talmudlar'ın bir bölümünü meydana getirir.

Habad: "Hohma", "bina", "da'at" (bilgelik, anlayış, bilgi) kelimelerinin baş harflerinden oluşan bir kelime. Lyady'li Shneur Zalman tarafından Beyaz Rusya'da oluşturulan Hasidik akım.

Hagana: İngiliz Mandası döneminde Eretz İsrail'de kurulan bir yeraltı Yahudi milis örgütü. İsrail devletinin kurulması ile birlikte, Hagana İsrail Ordusu'na katıldı.

Haham: Sefaradi cemaatlerde din adamı.

Halutz (Çoğulu: Halutzim): Eretz Yisrael'de (özellikle ziraatte) öncü olan.

Hasidizm: 1) Orta Çağlar'da Almanya Yahudileri arasında gelişen ve halk arasında yaygınlaşan gizemci ağırlıklı dinci akım; 2) 18. yüzyılın ilk yarısında İsrail Ba'al Shem Tov tarafından kurulan dini akım.

Histadrut: "Ha-Histadrut ha Kelalit Şel ha-Ovedim ha İvriyyim be-Eretz İsrail" in kısaltılmışı. Eretz İsrail Yahudi İşçi Sendikaları Federasyonu; 1920'de kurulmuştur. İ.Z.L.: "İrgun Zeva'i Leumi"nin başharfleri. "Ulusal Askeri Örgüt". Eretz İsrail'de 1931'de kurulan, 1937'de Arap saldırılarına, daha sonraları da İngiliz Mandası yetkililerine karşı mücadele veren Yahudi yeraltı Örgütü.

Kabala: Gizemci Yahudi geleneği.

Kan iftirası: Yahudiler'in kaçırdıkları bir Hristiyan çocuğun kanını Hamursuzlarına karıştırdıklarını iddia eden bir yalan. Bu iftira ile geleyana getirilen Hristiyanlar, Yahudi mahallelerini talan ederdi.

Karay: Sekizinci yüzyılda gelişen ve Rabinik (din bilimcilerince geliştirilen) Yahudiliği reddederek, sadece Tevrat'ı esas alan bir tür akım.

Kibutz: Eretz Yisrael'de, özellikle ziraatle ve kısmen de sanayi ile ilgili üretimde bulunan komünal yerleşim birimleri.

Kneset: İsrail Devleti'nin parlamentosu.

Korban: Dinen Tanrı'ya kurban edilmesi caiz hayvan, sunu.

Lehi: "Lohamei Herut İsrail" ("İsrail'in Özgürlüğü İçin Savaşanlar"). İngiliz Mandası'na karşı savaşmak için 1940'da İ.Z.L.'den ayrılanlar tarafından kurulmuş radikal bir silahlı yeraltı Yahudi Örgütü.

Magen David: Kral David'in altıgen kalkanı şeklindeki sembol. Altı köşeli yıldız. Davud'un yıldızı.

Marrano: Ataları baskı altında Hristiyanlığı kabul eden fakat Yahudi dini kaidelerine gizlice uyan İspanya ve Portekiz kökenli Yahudiler.

Maskil: Askala ("Aydınlanma") akımına bağlı bir Yahudi.

Maşiyah: Yahudi inancına göre beklenen manevî Kurtarıcı. Mesih.

Menora: Tevrat'ın ilk dönemlerinde İsrailoğulları'nın ibadet ettikleri seyyar çadırda ("Mişkan") ve Bet-Amikdaş'ta bulunan yedi kollu şamdan.

Midraş: Kutsal Kitap'ın açıklanmasında yararlanılan öykü ve menkibeler külliyatı.

Mikve: Yahudi dini ritüeline uygun arınma banyosu, havuzu.

Mişna: Yahudi Sözlü Yasası'nın yazılı olarak Eretz Yisrael'de derlenmiş ilk şekli.

Mitnaged (Çoğulu: Mitnagedim): Doğu Avrupa'da Hasidizm akımına karşı koyan(lar).

Moşav: Eretz İsrail'de küçük sermaye sahiplerinin oluşturdukları kooperatif türü zirai kuruluş. Kişilerin kendi evleri vardır fakat malzeme ve teçhizat alımında, ürünün satılmasında, karşılıklı yardımlaşmada, v.s.'de ortak hareket ederler.

Nagid (Çoğulu: Negidim): Ortaçağlarda İslam (ve bazı Hristiyan) ülkelerde Yahudi cemaatlerinin devlet tarafından tanınmış lideri. Cemaat başkanı.

Nasi (Çoğulu: Nesiim): Diaspora'daki Yahudi cemaatlerinin dini kurul başkalarına verilen ad. Başkan.

Neviim: Peygamberler. Nebiler. Kutsal Kitap'ın ikinci bölümü.

Ortodoks Yahudilik: Yahudi dinini eski geleneklerden taviz vermeden uygulayan kesimi tarif eden modern tabir.

Palmah: ("Pelugot Mahaz"ın kısaltılmışı). "Şok birimleri." Hagana'nın vurucu gücü.

Pogrom: Doğu Avrupa'da Yahudi yerleşim birimlerine yapılan saldırı ve katliamlar.

Reconstructionism: A.B.D.'de gelişen ve Yahudi dininin yeniden yapılandırılmasını öngören bir akım.

Reformist Yahudilik: Gelenekçi Ortodoks Yahudi dini uygulamasının, çağdaş yaşam ve felsefesinin ışığında yeni bir yapılanmaya kavuşturulmasını savunan akım.

Ribi: Yahudi din adamı, haham.

Responsum (Çoğulu: Responsa): Yahudi dini ile ilgili olarak açıklık kazanması gereken konularda yetkili din adamları ve kurullarınca getirilen yazılı cevap, içtihat.

Sanhedrin: M.Ö. 70'den önce yüksek kurul ve yasama organı olarak faaliyet gösteren ve yetkili din bilimcilerinden oluşan meclis. 1807'de Napoleon, ülkesindeki Yahudiler'in oluşturduğu temsilciler meclisine aynı adın verilmesini buyurmuştu.

Savora (Çoğulu: Savoraim): "Amoraim" ve "Geonim" dönemleri arasında, takriben M.S. 500-700 tarihleri arasında dini çalışmalar yapan Babilii din yorumcuları.

Sefer-Tora: Sinagog'da ibadet edenlerin huzurunda okunan ve deri tomarlara yazılmış Tevrat.

Sefaradi (Çoğulu: Sefaradim): İspanya ve Partekiz Yahudileri ve bunların soyundan gelen Yahudiler. Bunların hangi ülkede yerleşmiş olduğu, bu sıfatı taşımalarını engellemez.

Şabat: Tora'ya göre Tanrı'nın kutsal olarak tanımladığı ve Yahudiler'in iş yapmasının men edildiği gün; haftanın 7. günü.

Şomer (Ha-Şomer): Eretz Yisrael'de Yahudi yerleşimcileri korumak için 1909'da kurulan örgüt.

Şetl: Doğu Avrupa'daki küçük kasabalar şeklindeki Yahudi yerleşim birimleri.

Şulhan Aruh: Joseph Caro'nun Yahudi dininin uygulamalarına ait yasaların tasnifini içeren bir tür kodeks. Çalışma, dört bölümden oluşur: 1) **Orah Hayyim:** Dualar, Şabat, dini bayramlar ve oruç günleri ile ilgilidir, 2) **Yoreh Deah:** Kaşerut (dinen yenmesi caiz olan gıdalarla ilgili esaslar), vb.; 3) **Even ha-Ezer:** Kadınlar, evlilik, vs. ile ilgilidir; 4) **Hoşen Mişpat:** Laik konular, suç ve ceza, mahkeme esasları, vs.'yı kapsar.

Talmud: "Öğretme"; Mişna ile ilgili olarak yüzyıllar içerisinde, dinbilimcilerinden ve dini yetkililerden oluşan nesillerin yapmış olduğu tartışmaların bir araya getirilmiş şekli. **Yeruşalayim** (veya Eretz Yisrael) **Talmudu**, özellikle Eretz Yisrael'de yaşamış olan bilgelerin tartışmalarını içerir. **Babil Talmudu** ise, Babil'deki şuraların (din akademilerinin) aynı paralelde yürüttüğü tartışmaları kapsar.

Tora: Tevrat'ın ilk beş kitabı. Sinagogda bu bölümleri kapsayan tomarlar. Geleneksel Yahudi dini öğretisi ve literatürünün toplamı.

Tosafist: Talmud ile ilgili yorumlar yapan ünlü din bilimcisi **Raşi**'nin yorumlarına ek olarak, özellikle Fransa'da 12.-14. yüzyılları arasında yaşamış olan Talmud yorumcusu din alimleri.

Yad Vaşem: Nazi döneminde Yahudiler'e karşı uygulanan Holokost'un (soykırım) ve bu dönemde Yahudi direnişinin ve kahramanlığının anılması için İsrail'de kurulmuş resmi kurum.

Yeşiva: Özellikle Rabinik (din bilgilerinin yazdığı) literatürün etüt edilmesi amacı ile kurulmuş olan geleneksel Yahudi din akademileri.

Yişuv: Yerleşim alanı. Bu kelime, daha ziyade İsrail Devleti'nin kurulmasından önce Eretz Yisrael'de kurulmuş olan Yahudi topluluklarını ifade eder. Siyonizm dönemi öncesine ait topluluklara genellikle "Eski Yişuv" denir; 1880'den sonra yerleşen topluluklar ise "Yeni Yişuv" olarak adlandırılır.

Yom Kipur: Tişri Ayı'nın 10'una isabet eden en önemli Yahudi orucu.

Zaddik (Tsadik): İmanı, dürüstlüğü ve merhameti ile tanınan kişi; özellikle Hasidik bir Rabi veya yönetici. Hasid cemaati lideri.

Zohar: Tora hakkındaki gizemci yorumları içeren eser. Kabala'nın esas kitabı. (338)